Битка на Колубари, други део: Офанзивна битка, свеска 1, 1930

Садржај

Глава I

Кратак поглед на општу ситуацију обеју зараћених страна пред почетак наше офанзиве

А. Стање код наше војске

Б. Стање код непријатеља

I

Извођење (ток) офанзивне битке

Глава II

20 новембар

Пробој непријатељског операциског фронта

Наш операциски план

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 20 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 20 новембар

В. III армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију III армије за 20 новембар

Г. II армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију II армије за 20 новембар

Д. Одбрана Београда

Рад Одбране Београда

Глава III

21 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде за 21 новембар

Рад појединих армија и самосталних група

А. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 21 новембар

Б. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 21 новембар

В. III армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију III армије за 21 новембар

Г. II армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију II армије за 21 новембар

Д. Одбрана Београда

Рад Одбране Београда

Глава IV

22 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде

Рад појединих армија и самосталних група

А. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 22 новембар

Б. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 22 новембар

В. III армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију III армије за 22 новембар

Г. II армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију II армије за 22 новембар

Д. Одбрана Београда

Рад Одбране Београда

Поглед на ситуацију Одбране Београда за 22 новембар

II

Гоњење I армије и Ужичке војске

Глава V

23 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 23 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Глава VI

24 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде за 24 новембар

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 24 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 24 новембар

Глава VII

25 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде за 25 новембар

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 25 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Глава VIII

26 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде за 25 новембар

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 25 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 26 новембар

Глава IX

27 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде

Поглед на ситуацију Врховне команде за 27 новембар

Рад појединих армија и самосталних група

А. I армија

Рад Армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 27 новембар

Б. Ужичка војска

Рад Ужичке војске

Рад појединих група Ужичке војске

Укупни поглед на гоњење Ужичке војске

Глава X

28 новембар

Рад I армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 28 новембар

29 новембар

Рад I армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 29 новембар

30 новембар

Рад I армије

Рад појединих дивизија

Поглед на ситуацију I армије за 30 новембар

Глава XI

1 децембар

Рад I армије

Распоред I армије по избијању на обале Саве и Дрине

Укупан поглед на гоњење непријатеља од стране I армије

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXX

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 33

БИТКА НА КОЛУБАРИ

ДРУГИ ДЕО

ОФАНЗИВНА БИТКА

СВЕСКА I

од

ЖИВКА Г. ПАВЛОВИЋА

ђенерала у пензији

8 Издање Задужбине Вељка Савића 8

БЕОГРАД

Народна Штампарија, Поенкареова 24 — Телефон 44-57

1930

ЦЕНА 70 ДИНАРА

ПРЕГЛЕД

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

АКАДЕМИЈИНЕ СУ КЊИЖАРЕ ГЕЦЕ КОНА И СВ. Б. ЦВИЈАНОВИЋА У БЕОГРАДУ

(Књига означених звездицом * нема више у продаји)

IX ПОСЕБНА ИЗДАЊА Књ. 1—LXXX

5. Друштвени и историски списи.

Књига:

VII. (1). — Иларион Руварац, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа. — Б. 1895 8° VIII 154. Цена 20 динара.

VIII. (2). — М. Ђ. Милићевић, Манастир Каленић, задужбина деспота Стевана Лазаревића (1405—1426). — Б. 1897 8° XVI 53 (са сликом). Цена 10 динара.

X. (3). — Димитрије Руварац, Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље. — Б. 1898 8° VI 265. Цена 15 динара.

XI. (4). — Д-р Лујо кнез Војновић, Дубровник и Османско Царство. Књига прва (1365—1482). — Б. 1898 8° 288. Цена 15 дин.

*XII. (5). — Д-р Драгиша Мијушковић, Ото Дубислав плем. Пирх: Путовање по Србији у години 1829. — Б. 1898 8° X 247 (са сликом). Цена 15 динара.

*XXI. (6). — Драг. М. Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској. — Б. 1904 8° XVI 180. Цена 20 динара.

*XXV. (7). — Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699).— Б. 1907 8° V 374. Цена 30 динара.

XXVII. (8). — Јован Н. Томић, Град Клис у 1546 години. — Б. 1908 8° IX 298. Цена 20 динара.

*XXXII. (9). — Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустротурског рата (1788—1791 год.). — Б. 1910 8° XIII 391. Цена 40 динара.

*XXXIII. (10). — Д-р Јован Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — Б. 1911 8° XI 776 (са 8 таблица). Цена 60 дин.

XXXV. (11). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. — Б. 1911 8° 179. Цена 30 динара.

XXXVI. (12). — Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858). — Б. 1912 8° XII 285. Цена 40 динара.

*XXXVIII. (13). — Ст. Станојевић, Борба за самосталност католичке цркве у Немањићској држави. — Б. 1912 8° XI 178. Цена 20 динара.

*XL. (14). — Драг. М. Павловић, Покрет у Босни и Албанији противу реформа Махмуда II. — Б. 1913 8° VIII 107. Цена 10 динара.

XLI. (15). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија (1784—1814). — Б. 1914 8° 362. Цена 30 динара.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXX

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 33

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ЗА ЗАЈЕДНИЧКЕ ПОСЛОВЕ РЕПУБЛИКЕ
XI
ЈЕОГРАД
ИНВ. БР.
16074

БЕОГРАД
Народна Штампарија, Поенкареова 24 — Телефон 44-57
1930

Е, Р8д.Е.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

БИТКА НА КОЛУБАРИ

ДРУГИ ДЕО

ОФАНЗИВНА БИТКА

СВЕСКА 1

ОД

ЖИВКА Г. ПАВЛОВИЋА

ђенерала у пензији

8 Издање Задужбине Вељка Савића 8

БЕОГРАД

Народна Штампарија — Поенкареова 24 — Телефон 44-57

1930

НАРОДНО ВЕЋЕ
БИБЛИОТЕКА
13.687/3

САДРЖАЈ

(ЗА ОБЕ СВЕСКЕ)

ГЛАВА I

Страна

Кратак поглед на општу ситуацију обеју зараћених страна пред почетак наше офанзиве

А. Стање код наше војске 1

Б. Стање код непријатеља 5

I

ИЗВОЂЕЊЕ (ТОК) ОФАНЗИВНЕ БИТКЕ

ГЛАВА II

20 новембар

Пробој непријатељског операцискоі фронта

Наш операциски план 7

Врховна команда

Рад Врховне команде 8

Поглед на ситуацију Врховне команде 12

Рад појединих армија и самосталних група

А. *I армија*

Рад Армије 12

Рад појединих дивизија 24

Поглед на ситуацију I армије за 20 новембар 46

Б. *Ужичка војска*

Рад Ужичке војске 48

Рад појединих група Ужичке војске 56

Поглед на ситуацију Ужичке војске за 20 новембар . . . 60

В. *III армија*

Рад Армије 61

Рад појединих дивизија 64

Поглед на ситуацију III армије за 20 новембар 80

Г. *II армија*

Рад Армије 82

Рад појединих дивизија 87

Поглед на ситуацију II армије за 20 новембар 103

Д. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 105

Страна

ГЛАВА III

21 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 106
Поглед на ситуацију Врховне команде за 21 новембар . . . 112
Рад појединих армија и самосталних група
А. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 115
Рад појединих група Ужичке војске 123
Поглед на ситуацију Ужичке војске за 21 новембар 127
Б. *I армија*
Рад Армије 128
Рад појединих дивизија 139
Поглед на ситуацију I армије за 21 новембар 155
В. *III армија*
Рад Армије 157
Рад појединих дивизија 164
Поглед на ситуацију III армије за 21 новембар 172
Г. *II армија*
Рад Армије 175
Рад појединих дивизија 178
Поглед на ситуацију II армије за 21 новембар 187
Д. *Одбрана Београда*
Рад Одбране Београда 188

ГЛАВА IV

22 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 190
Поглед на ситуацију Врховне команде за 22 новембар . . . 196
Рад појединих армија и самосталних група
А. *Ужичка војска*
Рад појединих група Ужичке војске 198
Поглед на ситуацију Ужичке војске за 22 новембар 213
Б. *I армија*
Рад Армије 215
Рад појединих дивизија 225
Поглед на ситуацију I армије за 22 новембар 243
В. *III армија*
Рад Армије 245
Рад појединих дивизија 251
Поглед на ситуацију III армије за 22 новембар 259
Г. *II армија*
Рад армије 260
Рад појединих дивизија 269
Поглед на ситуацију II армије за 22 новембар 285

Страна

Д. Одбрана Београда
Рад Одбране Београда 287
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 22 новембар . . 292

II

ГОЊЕЊЕ I АРМИЈЕ И УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

ГЛАВА V

23 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 292
Рад појединих армија и самосталних група
А. *I армија*
Рад Армије 294
Рад појединих дивизија 308
Поглед на ситуацију I армије за 23 новембар 326
Б. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 329
Рад појединих група Ужичке војске 331

ГЛАВА VI

24 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 336
Поглед на ситуацију Врховне команде за 24 новембар . . 339
Рад појединих армија и самосталних група
А. *I армија*
Рад Армије 339
Рад појединих дивизија 347
Поглед на ситуацију I армије за 24 новембар 364
Б. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 365
Рад појединих група Ужичке војске 367
Погледа на ситуацију Ужичке војске за 24 новембар . . . 369

ГЛАВА VII

25 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 370
Поглед на ситуацију Врховне команде за 25 новембар . . 371
Рад појединих армија и самосталних група
А. *I армија*
Рад Армије 372
Рад појединих дивизија 380
Поглед на ситуацију I армије за 25 новембар 392

Страна

Б. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 394
Рад појединих група Ужичке војске 395

ГЛАВА VIII

26 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 401
Поглед на ситуацију Врховне команде за 26 новембар . . 403
Рад појединих армија и самосталних група
А. *I Армија*
Рад Армије 403
Рад појединих дивизија 417
Поглед на ситуацију I армије за 26 новембар 436
Б. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 437
Рад појединих група Ужичке војске 440
Поглед на ситуацију Ужичке војске за 26 новембар 443

ГЛАВА IX

27 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 443
Поглед на ситуацију Врховне команде за 27 новембар . . 445
Рад појединих армија и самосталних група
А. *I армија*
Рад Армије 446
Рад појединих дивизија 454
Поглед на ситуацију I армије за 27 новембар 465
Б. *Ужичка војска*
Рад Ужичке војске 467
Рад појединих група Ужичке војске 469
Укупни поглед на гоњење Ужички војске 473

ГЛАВА X

28 новембар

Рад I армије 478
Рад појединих дивизија 484
Поглед на ситуацију I армије за 28 новембар 495

29 новембар

Рад I армије 495
Рад појединих дивизија 498
Поглед на ситуацију I армије за 29 новембар 507

Страна

30 новембар

Рад I армије 507
Рад појединих дивизија 510
Поглед на ситуацију I армије за 30 новембар 517

ГЛАВА XI

1 децембар

Рад I армије 518
Распоред I армије по избијању на обале Саве и Дрине . . 519
Укупан поглед на гоњење непријатеља од стране 1 армије . . 528

III

ДОГАЂАЈИ НА ФРОНТУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА, II и III АРМИЈЕ

ГЛАВА XII

23 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 533
Поглед на ситуацију Врховне команде 536

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 537
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 23 новембар . . 542

Б. *II армија*

Рад Армије 542
Рад појединих дивизија 543
Поглед на ситуацију II армије за 23 новембар 546

В. *III армија*

Рад Армије 546
Рад појединих дивизија 549
Поглед на ситуацију III армије за 23 новембар 556

ГЛАВА XIII

24 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 557
Поглед на ситуацију Врховне команде за 24 новембар . . 561

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 562
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 24 новембар . . 564

Б. *II армија*

Рад Армије 564
Рад појединих дивизија 566
Поглед на ситуацију II армије за 24 новембар 569

Страна

В. *III армија*

Рад Армије 569
Рад појединих дивизија 573
Поглед на ситуацију III армије за 24 новембар 584

ГЛАВА XIV

25 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 585
Поглед на ситуацију Врховне команде за 25 новембар . . 588

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 588
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 25 новембар . . 599

Б. *II армија*

Рад Армије 600
Рад појединих дивизија 604
Поглед на ситуацију II армије за 25 новембар 612

В. *III армија*

Рад Армије 612
Рад појединих дивизија 615
Поглед на ситуацију III армије за 25 новембар 623

ГЛАВА XV

26 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 623
Поглед на ситуацију Врховне команде за 26 новембар . . 626

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 627
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 26 новембар . . 631

Б. *II армија*

Рад Армије 633
Рад појединих дивизија 636
Поглед на ситуацију II армије за 26 новембар 642

В. *III армија*

Рад Армије 643
Рад појединих дивизија 645
Поглед на ситуацију III армије за 26 новембар 649

IV

БЕОГРАДСКЕ ОПЕАЦИЈЕ

ГЛАВА XVI

27 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 650

Страна

Поглед на ситуацију Врховне команде за 27 новембар . . 656

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 657

Поглед на ситуацију Одбране Београда за 27 новембар . . 660

Б. *II армија*

Рад Армије 660

Рад појединих дивизија 665

Поглед на ситуацију II армије за 27 новембар 670

В. *III армија*

Рад Армије 671

Рад појединих дивизија 674

Поглед на ситуацију III армије за 27 новембар 678

ГЛАВА XVII

28 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 679

Поглед на ситуацију Врховне команде за 28 новембар . . 681

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 681

Поглед на ситуацију Одбране Београда за 28 новембар . . 688

Б. *II армија*

Рад Армије 689

Рад појединих дивизија 694

Поглед на ситуацију II армије за 28 новембар 708

В. *III армија*

Рад Армије 708

Рад појединих дивизија 715

Поглед на ситуацију III армије за 28 новембар 723

ГЛАВА XVIII

29 новембар

Врховна команда

Рад Врховне команде 723

Поглед на ситуацију Врховне команде за 29 новембар . . 726

Рад појединих армија и самосталних група

А. *Одбрана Београда*

Рад Одбране Београда 726

Поглед на ситуацију Одбране Београда за 29 новембар . . 731

Б. *II армија*

Рад Армије 731

Рад појединих дивизија 735

Поглед на ситуацију II армије за 29 новембар 746

Страна

В. *III армија*
Рад Армије 747
Рад појединих дивизија 754
Поглед на ситуацију III армије за 29 новембар 765

ГЛАВА XIX

30 новембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 766
Поглед на ситуацију Врховне команде за 30 новембар . . 771
Рад појединих армија
А. *Одбрана Београда*
Рад Одбране Београда 772
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 30 новембар . . 778
Б. *II армија*
Рад Армије 779
Рад појединих дивизија 784
Поглед на ситуацију II армије за 30 новембар 795
В. *III армија*
Рад Армије 795
Рад појединих дивизија 802
Поглед на ситуацију III армије за 30 новембар 808

ГЛАВА XX

1 децембар

Врховна команда
Рад Врховне команде 808
Поглед на ситуацију Врховне команде за 1 децембар . . . 812
Рад појединих армија
А. *Одбрана Београда*
Рад Одбране Београда 812
Поглед на ситуацију Одбране Београда за 1 децембар . . 817
Б. *II армија*
Рад Армије 817
Рад појединих дивизија 821
Поглед на ситуацију II армије за 1 децембар 831
В. *III армија*
Рад Армије 832
Рад појединих дивизија 839
Поглед на ситуацију III армије за 1 децембар 841

ГЛАВА XXI

2 децембар

Заузимање Београда и завршетак операција
Врховна команда
Рад Врховне команде 841

Страна

Рад појединих армија

А. *II армија*

Рад Армије 843

Б. *III армија*

Рад Армије 845

Подела, састав и јачина наше целокупне војске после Колубарске битке (Ordre de bataille) 847

V

ГЛАВА XXII

Укупан поглед на офанзивну битку на Колубари 852

VI

ГЛАВА XXIII

Конзенквенције из Колубарске битке 864

ПРИЛОЗИ:

1. *Детаљна карта бојишта Колубарске битке,* размер 1:100.000. Прилог 6.
2. *Прегледна карта офанзивних операција у Колубарској бици.* Прилог 7.

Обе су карте придате 2. свесци II дела Битке на Колубари.

ДРУГИ ДЕО

ОФАНЗИВНА БИТКА

ГЛАВА I.

КРАТАК ПОГЛЕД НА ОПШТУ СИТУАЦИЈУ ОБЕЈУ ЗАРАЋЕНИХ СТРАНА ПРЕД ПОЧЕТАК НАШЕ ОФАНЗИВЕ.

А. Стање код наше војске.

Какво је било стање наше војске уопште пре почетка офанзиве у погледу моралном и материјалном најбоље о томе сведоче рапорти појединих наших команданата армија послани Врховној команди. Тако

Командант I армије јавља:

а. *6 новембра под ОБр. 2878,* по извештају Команданта Дунавске дивизије II поз.: »Услед зиме, снега и мећаве која влада у планинама, а због оскудице хране и топлог одела, војници почињу да отказују послушност и да подижу оружје и противу официра. Командант дивизије држи, да одрицање послушности долази и услед неког нарочитог договора и агитације, о чему раније није било никаквих знакова.«

б. *8 новембра под Обр 2919*: два батаљона 8. пешадиског пука II поз. без борбе су напустили положај Бањинац. На 8. пук једног и другог позива мало рачунам.«

Бројно стање I армије, услед досадањих губитака у борбама и других разлога, било је и испод половине њене формациске јачине.

I армија (без 4. пешадиског пука I поз.) имала је свега 22.000 пушака, а бројно стање код појединих дивизија било је овако:

а. *Дринска дивизија I поз.*: III прекобројни пук 500 пушака; 5. пешадиски пук 1400 пушака; 6. пешадиски пук

620 пушака; 17. пешадиски пук 1500 пушака, *свега: 5129 пушака.*

б. *Дунавска дивизија I поз.*: IV прекобројни пук 1600 пушака; 8. пук 1630 пушака; 9. пук 1700 пушака, *свега: 4930 пушака.*

в. *Дунавска дивизија II поз.*: 8. пук 1500 пушака; 9. пук 1529 пушака; 18. пук I поз. 2100 пушака, *свега: 5129 пушака.*

г. *Моравскка дивизија II поз.*: I пешадиски пук 1700 пушака; 2. пук 2471 пушку; 3. пук 2850 пушака; 8. кадровски пук 900 пушака, *свега: 7921 пушку.*[1]

4. пук I поз. који је пред почетак операција упао у састав ове Армије, исцрпен ранијим борбама и маршевима, бројао је само 875 пушака.

Материјална спрема код трупа била је сасвим дотрајала. Поред свих тешкоћа борбе, трупе су, поготову без обуће и остале спреме, морале да се боре по снегу и планинама.

Пешадиске муниције било је довољно, а срећом је пристигла извесна количина артилериске муниције баш у времену када је била најпотребнија.

Командант II армије доставља:

а. *7 новембра под ОБр. 3825:* »Бавећи се данас на положају Моравске дивизије I поз. сазнао сам неповољне вести о стању пешадије: бегства се знатно шире, осетно се јавила и у 1-ом и у 2-ом Пуку, који су до сада сматрани за одличне.

»Морал код пешадије знатно је опао и једино успешно дејство артилерије одржаће пешадију на положају. Јавља се бојазан да не дође оно што је најгоре, отказивање послушности.«

б. *8 новембра под ОБр. 3839,* говорећи о честом самовољном удаљавању војника из команди, доставља: »Узроци овом удаљавању су раније помиловање бегунаца, ноћни маршеви по рђавом времену и путу, одлазак кући да донесу топло одело а и да се постарају за безбедност својих породица, бојећи се даљег повлачења«.

в. *9 новембра под ОБр. 3904* доставља извештај Моравске дивизије I поз.: »По извештајима 1-ог Пука I поз. у пуку

---

[1] За остале армије недостају нам ови подаци, али се може узети да су и они приближни овом стању код I армије. Писац.

се појавило дезертерство у јакој мери. Командант са официрима чинио је и чини све да ову појаву угуши, али изгледа без успеха. По свему изгледа, да се ово врши са извесним планом. Тако ноћас су се предала два вода са предстраже, а у исто време су се предала 2 поднаредника и 17 војника из једног стражарског одељења. Најзад је командант пука био принуђен, да једну чету смени са предстраже и упути је у резерву као несигурну«.

г. *10 новембра под ОБр. 3925* доставља извештај Команданта Моравске дивизије I поз. којим, износећи немогућност употребе за извесно време Првог пешадиског пука I поз. и случај предаје два вода из 14. пука I поз. на прост позив непријатељског официра да не гину узалуд, саопштава ово: »Мишљења сам, да је свему овоме узрок троје:

»1) И сувише велики физички замор, који и морал руши;

»2) Неуспеси и повлачење без њиховог разумевања;

»3) Немање муниције, слаба заштита од стране наше артилерије и јако морално дејство непријатељске артилерије.

»Ако се ово стање и даље продужи и прође и кроз друге пукове, последице ће бити недогледне. Међутим нема се времена да се утиче на душу и срце војника, нити се може драконским средствима спречити.«

Командант III армије доставља:

а. *6 новембра под ОБр. 2734*: »Код свих дивизија осетила се јака морална поколебаност, разлози су ови:

»1) Недаће које смо имали на линији Гучево — Костајник;

»2) Силно дејство непријатељске артилерије: тешке, брдске, хаубичке, пред којом је наша артилерија била немоћна, штедећи увек муницију. Војници су због тога добили страх од непријатељске артилерије и у последње време не издржавају је.

»3) Непрекидно повлачење од Лознице па до ових положаја, велики замор и рђава исхрана.

»4) На војнике са територије Дринске дивизиске области нарочито јаког утицаја имала је селидба становништва и ужасна беда у којој су они виђали поједине збегове. Због тога је знатан део напустио команде и отишао да тражи своје породице.

»5) Малобројни, а по неким командама још и рђав старешински кадар.

»6) Недостатак одела и логорске спреме.«

У допуну горњег извештаја под ОБр. 2771 Командант III армије додаје:

1. За три пука Комбиноване дивизије вели: »Одела и обуће код већине нема. Рекрута има у гаћама и кошуљама.«

2. За два пука исте Дивизије: »Морално стање није добро.«

3. За Тимочку дивизију II поз.: »Код ове дивизије највећа је мана, што је њен старешински кадар веома слаб и бројно и квалитативно, то јој је због тога и морал доста слаб.«

»Преоружање и попуна рекрутима вршена је под најтежим околностима. Неке су партије рекрута при одступању виђене засебно, те су се рекрути у знатном броју растурили.«

На основу ових извештаја појединих команданата армија о стању код наше војске у погледу њене физичке моћи, моралне и материјалне спреме, *Начелник штаба Врховне команде поднео је Министру војном под ОБр. 7100 од 12 новембра овакав извештај:*

»Из извештаја команданата армија да се јасно видети, да је морал код наших трупа јако пао и да су појаве, које су последњих дана запажене код наших трупа посве неутешне.

»Како је морал пао због разних узрока, то је потребно, да се у свима правцима предузму потребне мере и што пре отклоне узроци, који су нашу војску довели до оваквог стања. Према томе не сме се стати ни пред каквим препрекама, биле оне стварне или формалне природе. Земљу треба спасавати од катастрофе, и свака мера која буде потребна, тим је самим и оправдана[1].

»Узроци који су довели до оваквог стања нашу војску у главном су ови *у првом реду:*

»1. Немање артилериске муниције. Сазнању овог факта од стране војника била је последица губљење вере и наде у успех. Нарочито немање артилериске муниције за тешку артилерију и уклањање ове са бојишта учинило је на трупе најмучнији утисак.

[1] Попут оне римске изреке за овакве прилике: »Salus populi suprema lex. П.

»2. Недостатак одела и у опште материалне ратне спреме. Трупе при рђавом времену неколико месеци и у свом оделу стекле су убеђење, да се од њих траже само жртве, а да се никаква брига о њима не води.

„У другом реду:

»1. Донекле отежана исхрана услед неисправних, иначе малобројних комуникација, и немање потребних вештачких превозних средстава.

»2. Дуже повлачење које је у главном било последица узрока горе наведених, и

»3. Немање довољног броја старешина, а понегде и недовољног квалитета истих.

»Предвиђајући све штетне последице због немања артилериске муниције и у опште ратне материјалне спреме, ова Команда чинила је више пута најенергичније представке у овоме смислу.

»Да би се морал што пре понова дигао, предузете су од стране ове Команде све мере, које се у оваквим приликама употребљују, како благородне, тако и најстрожије (установљени су преки судови код трупа и у позадини).

»У последње време послато је трупама од старешинског кадра све што је било на расположењу Врховној Команди.

»Бегство војника са бојишта биће спречено, али остаје да се спречи предаја војника непријатељу, зашто су потребне најоштрије мере, и у чему ће ова команда учинити потребан корак.

Све ово част ми је доставити Г. Министру војном с молбом, да се о свему овоме обавести и Краљевска влада«.

Б. Стање код непријатеља.

По исказу великог броја заробљеника, стање и код непријатеља постајало је сваким даном све теже и теже. Услед непрекидних бораба, планинског земљишта, зиме и оскудице средстава за живот, снага код људи и стоке све се више исцрпљавала а бројно стање трупа све више смањивало. Раскаљани и готово неупотребљиви путеви по снежном и планинском земљишту морали су исто тако и непријатељу причињавати велике тешкоће. Тиме се донекле може и објаснити она његова спорост и неактивност у наступању. Али ипак жилавост његових трупа у борби није попуштала. Када је

требало, његове су се трупе, поред све клонулости и малаксалости, добро држале и дрско су нападале. Услед непрекидних успеха непријатељ је постао у толикој мери дрзак и безобзиран, да је почео пренебрегавати и најобичније мере безбедности и груписања снага. Занет својим ранијим успесима, непријатељ је гледао у нашем повлачењу ка Гор. Милановцу наше потпуно уништење. Овакво његово мишљење вероватно га је навело на идеју, да сасвим напусти планински гребен Сувобора, да се спусти на путеве, и да широким фронтом, без икаквих резерава, предузме гоњење и не проценивши претходно довољно ситуацију.

По исказима заробљеника, његове чете које су у прво време бројале 200—220 бораца нису сада имале ни половину овога броја, што је доста невероватно. Велики губици у официрима оставили су трупе са слабим старешинским кадром.

Услед земљишних тешкоћа, нарочито услед непроходних путева, са пешадијом се могла кретати само брдска артилерија. Пољска артилерија била је остала на правцу Бањинац-Сувобор, и на правцу Гукоши — Бољковци, а тешка артилерија била је далеко у позадини.

Најзад судећи по исказима заробљеника, морално стање и дисциплина били су знатно опали, а физичка и душевна малаксалост, као и оскудица сваке врсте, убиле су вољу за борбу и код непријатељског војника.

Са физичким, моралним и материјалним стањем наше војске, како је напред наведено, прећи у офанзиву била је врло тешка ствар. Јер при почетним евентуалним неуспесима могло је се опште тешко стање још више погоршати, и тада би могла наступити катастрофа.

Али ипак наша Врховна команда, при тадањој ситуацији код обеју зараћених страна, није могла наћи никакав бољи излаз из претешке ситуације у којој се налазила, до општег прелаза у офанзиву, и ова је њена одлука крунисана нашим сјајним успехом.

I

Извођење (ток) офанзивне битке

ГЛАВА II.

20 новембар.

ПРОБОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ ОПЕРАЦИСКОГ ФРОНТА.

Наш операциски план.

Према ситуацији на војишту, према конфигурацији земљишта и распореду непријатељске војске, као и према другим утицајним чињеницама, наша Врховна команда одлучил се на пробој непријатељског фронта, на фронту наше I Армије, општим правцем Сувобор — Ваљево, а по извршеном тактичком пробоју проширити овај у стратегиски, и туђи оделито непријатеља. За овај циљ раније учињене припреме у овом смислу, предвиђене директивом Врховне команде за општи прелаз у напад од 9 новембра ОБр. 6887[1], и за 10 новембар ОБр. 6935[2], допуњене су директивом за 19 новембар ОБр. 7510[3] тако, да се све три ове директиве допуњују и чине нераздвојну целину.

За овај циљ I армија, као пробојна група, појачана је највише, и то допуном на брзу руку извежбаног људства из Јужне Србије, једним пешадиским пуком I поз. и једном брзометном батеријом из Одбране Београда. Сем овога њој је додељена и сразмерно највећа количина артилериске муниције, те је сачињавала најјачу групу.

Када се узме у обзир околност, да је непријатељски операциски фронт од Варовнице па скоро до Ариља био доста развучен и ослабљен; да је непријатељ био такође преморен и рђаво снабдеван, и да због врло рђавих путева и раскаљаног и тешко проходног земљишта није могао да привуче своју тешку и хаубичку артилерију за потпомагање своје

---

[1] Ђенерал Ж. Т. Павловић: *Битка на Колубари*, Део I, св. 1, стр. 302.

[2] Ђенерал Ж. Т. Павловић: *Битка на Колубари*, Део I, св. 1, стр. 354 и 355.

[3] Ђенерал Ж. Т. Павловић: *Битка на Колубари*, Део I, св. 2, стр. 862.

нападне акције, онда је идеја Врховне команде о пробоју непријатељског фронта потпуно на своме месту.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана Врховна команда добила је ове извештаје:

1. *Од Команданта I армије:*

У 19 ч. 30 под ОБр. 3346: »Крајњи циљ данашњих и сутрашњих почетних операција је избијање армије на фронт Лалинци — Простуга — Рајац — К. 881 северно од Шиљкове косе — Сувобор — Мујов гроб — Бабина глава.

»Према овоме фронтове дивизија опредељујем овако:

„Дринска дивизија I поз. са десним крилом наслања се на Голубац (К. 496), и простире се на запад до К. 675 на Простругу, западно од К. 600.

„Моравска дивизија II поз. од левог крила Дринске дивизије I поз. па гребеном закључно са поседањем Рајца.

„Дунавска дивизија I поз. од левог крила Моравске дивизије II поз. са Добрим пољем и закључно са безименим висом, северозападно од Шиљкове косе.

„Дунавска дивизија II поз., наслањајући се на лево крило Дунавске дивизије I поз., изилази на оба Сувобора, Мујов гроб и Бабину главу.

„4 Пук I поз., као армиска резерва, маршује преко Гор. Бранетића право ка Саставцима на Прострузи.

„7 Пук I поз., такође као армиска резерва, кретаће се по пристизању главним друмом преко Брезојевице, Теочина и Кошутића ка Сувобору.

»Дивизије ће се служити овим комуникацијама:

„Дринска дивизија I поз. друмом: Гор. Милановац — Бољковци — Лалинци.

„Моравска дивизија II поз: Гор. Милановац — Мрамор — Д. Бранетић — Г. Бранетић, употребљавајући и пут из Д. Бранетића што избија на Честе букве.

„Дунавска дивизија I поз.: Гор. Милановац — Таково — Лозањ — Бањани — Полом, користећи и део пута преко Теочина за Полом.

„Дунавска дивпзија II поз.: Чачак — Срезојевци — Теочин — Брајићи — Сувобор.

»На поменутој греди прикупити дивизије, пошто се пошаљу гонећи одреди испред фронтова, привући ближе артилерију и очекивати даље моје наређење.

»Вечерас се опрезно обезбедити предстражама, учинити јаку везу са суседним дивизијама и изаслати патроле на што већу даљину. Почетак сутрашњега рада опет у 7 ч. јутра. Корекција овога по потреби и предлозима чиниће се телефоном.

»О пријему заповести одговорити.«

2. *Од Команданта II армије под ОБр. 4265* у 23 ч. 30 (19 новембра).

»1) *Моравска дивизија I поз.:* По исказу мештана у с. Трбушници налази се једна чета пешадије и један ескадрон коњице. Јаче пешадиске патроле крећу се постепено ка р. Оњегу; јачих пешадиских јединица на томе правцу нема.

»2) *Тимочка дивизија I поз.:* непријатељске патроле јављале су се данас испред Мекоте и у Трбушници. Непријатељ се утврђује на Кременици.

»3) *Коњичка дивизија* повукла се на линију достављену извештајем ОБр. 423 од данас. Предњи делови дивизије држе линију: к. 260 — к. 203 (Чамске њиве — Окресак — Којиловица. Непријатељ се предњим деловима задржао на линији: Слатина — Велики хрт — к. 200 — Јунковац.

»Официрска патрола са Гомилице у 16 ч. 15 јавља, да се непријатељ у јачини два пешадиска пука и једног пука коњице са два топа и комором креће северно од Градца ка Раљи, а са осталим деловима задржао се на р. Прутени.

»4) *Шумадиска дивизија I поз.:* једна непријатељска чета са једним митраљезом кренула се у 11 ч. са Змијана у правцу Крушачког потока где је задржана ватром наших трупа са к. 192. На левој обали Крушачког потока непријатељ се утврђује. Друга непријатељска чета, која се кренула преко Змијана ка Стрмову, задржала се на коси код изворног дела Црепуљског потока. К. 153 код Барошевца држи непријатељ са једним водом пешадије и једним ескадроном коњице.«

3. *Од Команданта III армије под ОБр. 3213* у 2 ч. 20:

»Према Дринској дивизији II поз. непријатељ је данас наступао у више праваца. Успео је да се задржи на Дубоком брду, а на осталим правцима је одбијен. Непријатељска бате-

рија дејствовала је са Чикора али без резултата. По исказу заробљеника према с. Трбушници су: 78., 28., 52., 53., 16. и 96. пукови, где има сада шест брдских топова, а пољски се тек привлаче. По исказу непријатељске ухваћене патроле ови пукови ће остати где су, док десна група не успе, да помакне унапред, па ће и они кренути у правцу Аранђеловца. Дознало се од добеглог једног сељака, да у с. Смрдљиковцу има два пука, и да ће они напасти преко ноћи или данас 20. овог месеца на лево крило Дринске дивизије II поз., и на десно крило Комбиноване дивизије.

»Код Комбиноване дивизије, на њеном десном крилу било је данас целога дана чарке на Церу. Непријатељ је репери-сао терен на Стражару и њену везу са гребеном. Око 7 ч. непријатељ је отварао јаку ватру противу Цера и викао »Ура, живио«, али без резултата. Око Камаља на левој обали Великог потока примећена је непријатељска снага око једног пешадиског пука.

»Непријатељ је напао предњу тачку Тимочке дивизије II поз. са снагом до два батаљона, а у исто време тукао је артилериском ватром са Лисине, Дићске Главице, и једном хаубичком батеријом из долине Трудељске р. јужно од Врлаје. Наши делови који су држали Липет повукли су се на М. Липет. У правцу Угриноваца нису примећени никакви непријатељски покрети.

4. *Од Команданта Ужичке војске:*

а. *У 22 ч.* (19 новембра) *под ОБр. 1807:* »Непријатељ је вршио груписање своје снаге, а својим предњим деловима потискивао је наше ка главним положајима. Са извесним деловима непријатељ је у покрету од Ариља ка Ивањици.«

б. *У 23 ч. 40* (19 новембра) *под ОБр. 1815:* »Сазнало се, да у селима Табановићу и Гугљу има јачих непријатељских делова. 13. Бригада је око Лорета и Табановића (исказ заробљеника), а северно од ове 5. Бригада. Непријатељски напад требао је бити данас (по исказу заробљеника). 13. бригада има 7 батаљона и две пољске батерије од по 6 топова.

»Напад трупа Шумадиске дивизије II поз. и Лимског Одреда отпочео је данас у 7 ч.«

в. *У 23. ч. 30 под ОБр. 1816:* »Данас у 10 ч. делови Лимског Одреда избили су на Годун к. 711 и потисли непријатељске делове ка Брезаку. Делови слабије леве колоне под

борбом подилазе Оштрици брду к. 814 на Гојној Гори. Средња нападна колона избила је на Рујевицу к. 583. Од десне нападне колоне правцем с. Прањани нема извештаја. Борба се продужава.«

5. *Од Команданта Одбране Београда:*

а. *ОБр. 715* (није забележено време): »Стање у току ноћи 19/20 следеће: према левом крилу к. 261 — Жарково — Умка — Венац — Боблија — Орница — Рогачко брдо примећено је кретање непријатеља у јачини два пука пешадије, једног пука коњице и два топа од с. Лисовића па северно од Градца ка Раљи. Извиђачки његови делови заноћили су на линији: Грујинац — Поповић. Око 12 шрапнела испаљено је на ескадрон, који се кретао ка Губеревцу. Један вод овог ескадрона (30—40 коњаника) утврдио се на коси код села Губеревца. Према центру: Крушик — Мишљевац — Маловањ — Амерић (к. 217); и десном крилу: Влашка — Варовница није било додира с непријатељем.«

б. *ОБр. 723 у 21 ч.*: »Са левокрилних положаја Обреновачког Одреда кренути су два батаљона и једна брзометна батерија са Заједнице у правцу к. 260 ка Чамским њивама. Батерија је дејствовала, али пошто напад на Чамске њиве од стране Коњичке дивизије није вршен, оба батаљона су остала на положају. Издато је наређење да сутра потпомогну напад коњице.

»Непријатељ је јуче ушао у Београд са два ескадрона, једним митраљеским одељењем и 2 аутомобила, а јутрос су се почеле пребацивати и пешадиске трупе код Чукарице. Непријатељске извиђачке коњичке патроле појављују се почевши од с. Слатине, Стојника, Бабе, Сопота, Ђуринаца и Сенаје и спуштају се ка Неменикућама. Пешадиска одељења појавила су се правцем ка Петровцу северно од с. Дучине и од Сопота ка Рогачком брду; јачина обе колоне до једног батаљона. То су предњи делови 38. угарског пука I позива. Примећена је једна чета од с. Губеревца ка Стојнику; по исказу заробљеника она је из 94. чешког пука, који припада 9-ом корпусу.«

6. *Од Команданта Браничевског одреда,* ОБр. 1776 у 18 ч.: »Једна чета пешадије и један вод коњице дошли су у Гроцку око 16 ч. и ту се задржали. Примећене су коњичке патроле у јачини око 30 људи код с. Заклопаче, М. Иванче и

источно од М. Пожаревца. Непријатељ је слабом артилеријском ватром дејствовао на Годомин, али без резултата.

»Коњица је на линији: Орашачка механа — Немачке ливаде — Умчари са везом на Варовници. Пешадија поред досадањег и фронт: Мађарска раван — М. Орашје, где је једна чета.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 20 НОВЕМБАР.

Ситуација је тек у почетном развоју, те према томе нема никаквих промена.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. I АРМИЈА.[1]

Рад Армије.

Распоред I армије пред почетак офанзиве. Трупе I Армије у очи дана почетка операција заузимале су овакав распоред: *Дринска дивизија I поз.*: Коњички пук на саставку Давидовачке и Заграђске Реке; *Рељински одред*: 5. Пешадиски пук са 2. брдском батеријом (2 топа) и Данглисовом батеријом на десној обали Давидовачке Реке; *Претстража*: један батаљон 17. пука на Голупцу; Главнина дивизије: III прекобројни пук и 5. пешадиски пук I поз. на отсеку Липе (к. 531) до средине седла ка Трипавцу; Дивизиска резерва, 17. пешадиски пук (3 батаљона), позади центра Дивизије; Завојиште у с. Мајдану; I степен Колонске коморе с. Новаци; II степен с. Кнежевац. Дивизиски штаб с. Мајдан.

Моравска дивизија II поз.: На предњем положају Мрамору 3. пешадиски пук са два брзометна топа. На главном положају: 8. кадровски пук са две и по брзометне батерије на Трипавцу; 1. пешадиски пук са једном брзометном батеријом на отсеку од љутовничке цркве до друма; 2. пешадиски пук са две брзометне батерије на Калиманској Коси; Коњички ескадрон и Пионирски полубатаљон на Срчаник-пољу; Трупна комора са Болничарском четом, Санитетском коло-

[1] За операције I Армије служити се детаљном картом бојишта Колубарске битке, раз. 1:100.000, прилог 4 (Прилог уз I Део Колубарске битке). П.

ном, I пољском болницом у Гор. Милановцу; I Степен Колонске коморе код с. Дивјака; II Степен код с. Кнежевца.

Дунавска дивизија I поз.: 8. пешадиски пук са две и по пољске батерије, једном хаубичком батеријом и јеном четом пионира на Главици; IV прекобројни пук са једним водом пољске артилерије на Столицама (к. 544); 9. пешадиски пук (два батаљона) и Дивизиској резерви код таковског двора. Од 9. пешадиског пука на предњим положајима један батаљон на коси између р. Дичине и Лесковице, а један батаљон на Тоцилину источно од к. 582. Градски топ на Пољани. Коњички пук повучен позади у долину Дичине. Завојиште у с. Клатичеву; борбени део I степена Колонске коморе у Гор. Милановцу; I степен Колонске коморе код с. Прњавора; II степен код с. Бара; Штаб дивизије с. Таково.

Дунавска дивизија II поз: Коњички дивизион на Равнашу (к. 502). Десни отсек: три батаљона 18. пука; један батаљон 10. пука II поз. на Дреновачком Осоју и Галичу. Центар: три батаљона 8. пешадиског пука II поз. на линији Галич — безимени ћувик. Леви отсек: 9. пук II поз. на Каменитој Коси (безимени ћувик — Васкова Главица са наслоном на Ружин Гроб). Дивизиска резерва: један батаљон 8. пука II поз., један батаљон 18. пука, остатак Комбинованог пука и батаљон 15. пука III поз. позади левог крила Галича. Од артилерије на отсеку Дреновачко Осоје — Галич пет позициских и два брзометна топа; а на отсеку безимени вис — Васкова Главица шест брзометних и два Дебанжова пољска топа. Претстражна линија: Вучјак — лева обала Коњског Потока — Овчице — Кремен. Завојиште у с. Вранићима. Дивизиски штаб у с. Срезојевици.

Армиска резерва: 4. пук I поз. позади Трипавца.

Штаб армије Гор. Милановац.

Распоред непријатеља. По подацима који су се имали о непријатељу, пред фронтом I армије оперисало је десно крило непријатељске војске састављено од 15. и 16. корпуса и делова 13. корпуса. Непријатељ је својим предњим деловима био избио на линију: с. Угриновци — Крива Река — Д. Бранетић — Хаџића Брдо — Шукуњед — с. Леушић, и то: на десном крилу *50. пешадиска дивизија* са овим распоредом: 15. бригада на правцу Брајићи — Теочин — Шукуњед; 16. бригада на правцу Теочински Крст — Брезна — Хаџића

Брдо (ове две бригаде биле су према фронту Дунавске дивизије II поз.); 3. бригада на правцу Рајац — Бањани — Лозањ према левом отсеку Дунавске дивизије I поз. У центру *Комбинована дивизија* и то: 1. бригада на правцу к. 746 — Озрем — Д. Бранетић, према десном отсеку Дунавске дивизије I поз.; 2. бригада на правцу Врановица — Виноградине; 7. бригада лево од 2. бригаде; 109. ландштурмска бригада у резерви на Врановици. Ове три бригаде (2., 7. и 109.) биле су пред фронтом Моравске дивизије II поз. На правцу Проструга — Врановица — Д. Бранетић појавила се и 10. бригада.

На левом крилу била је *1. пешадиска дивизија* из 6., 8., 9. и 12. бригаде, и то пред фронтом Дринске дивизије I поз. и левим крилом III армије.

План за напад код I армије сводио се на то да се у први мах фронталним концентричним наступањем Армије изврши што јачи удар у правцу Проструге, а на правцу ка Бањанима и Теочину да се упути само Дунавска дивизија II поз., у циљу ангажовања што јаче непријатељске снаге на томе правцу, док не падне одлука на Прострузи, па затим прећи у опште гоњење.

Према оваквој одлуци, *Командант армије је 19 новембра у 18 ч. под ОЊр. 3308 издао овакву заповест за напад:*

»Дивизијама је од прилике позната јачина и састав непријатељских делова, који су се вечерас показали испред њиховог фронта.

»Решио сам се да целом армијом сутра 20. ов. месеца у 3 ч. јутра предузмем напад на непријатеља. Обе остале армије и Ужичка војска предузеће у исто време напад. У том циљу наређујем:

»1) *Дринска дивизија I поз.* продире са садањег положаја ка фронту с. Ручић — Крива Река. *Рељински одред,* са батаљоном на Голупцу, штити десни бок дивизије, а у вези са Тимочком дивизијом II поз. продире ка фронту: Угриновци — Голубац (к. 483).

»2) *Моравска дивизија II поз.* продире ка фронту: Ручић — с. Озрем.

»3) *Дунавска дивизија I поз.* продире ка фронту: с. Озрем — Лозањ.

»4) *Дунавска дивизија II поз.* продире ка фронту: Лозањ — Брезна ка Бањанима и Теочину.

»Напомињем Команданту Дунавске дивизије II поз., да је Начелник Штаба Врховне Команде наредио, да се Лимски Одред са Ките и Стражаре у исто време крене на напад преко Прањана и Леушића ка Теочину, штитећи леви бок дивизије.

»5) *4. Пешадиски пук I поз.* биће у армискоj резерви, и кретаће се друмом преко Мрамора — Виноградина, а одатле преко Доњег и Горњег Бранетића.

»У колико је год могућно прелаз у напад припремити артилериском ватром.[1]

»Препоручујем што јачу прикупљеност, енергију и јаку везу са суседним деловима. Немарљивост у потпомагању суседних делова, кад год то потреба захтева и могућност дозволи, сматраће се као злочин и издајство.

»Дивизије да одржавају сталну везу са армиским штабом. Још ноћас све дивизије упутиће по 3 ордонанса у Гор. Милановац и да се јаве начелнику армиског штаба.

»Штаб армије у Гор. Милановцу, а излазак Команданта армије на положај у току сутрашњег дана јавићу благовремено.

»С пуном вером и надом у Бога напред јунаци.«

БОЈ 20. НОВЕМБРА.

До 7 ч. на целом фронту Армије завршено је потпуно груписање снага на нападним положајима. Распоред трупа пред почетак напада био је овакав:

1. *Дринска дивизија I поз.* Десна нападна колона: 5. пешадиски пук I поз. и 6. брдска батерија искупљена на Циганки за напад на Мрамор (Криворечки). Лева нападна колона: III прекобројни пук на Виноградинама, за напад на фронт Ручић — друм за Бољковце. Резерва: 17 пук (три батаљона) и Пионирски полубатаљон у Шилопајској Реци за десном колоном. Артилерија: две батерије поред друма за шилопајску механу у висини с. Накучана; остатак артилерије на положају Липе (к. 531). Један батаљон 17. пука ка Голупцу са задатком до доцније, када ухвати везу са десном колоном, нападне у правцу п. Плочника у позадину Мрамора и садејствује раду десне колоне.

[1] Не *„у колико је год могућно“*, као што то Командант I армије жели, него начелно и увек: довољна припрема напада артилериском ватром, то је основни услов успеха. Од овога се може отступити само у изузетним случајевима Писац.

СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ * БИБЛИОТЕКА

Рељински одред остаје за први мах на својим положајима, а његов покрет има се доцније регулисати у току дана. Коњица на десном крилу.

2. *Моравска дивизија II поз.* Десна нападна колона: 1. и 3. пук; Крупов дивизион (две батерије); чета пионира и вод коњице прикупљен код врнчанске механе (к. 446) за напад преко к. 483 на Врановицу и даље ка Плочи. Лева нападна колона: 2. пук и Шнајдеров дивизион (две батерије); једна чета пионира и вод коњице на левој обали Врнчанске Реке на запад преко Врнчанске Косе на с. Озрем, а делом преко Д. Бранетића. У даљем раду имала је да садејствује главној колони у нападу на Врановицу, са даљим циљем ка Гор. Бранетићу — Саставци. Батерије нападних колона постављене су на Мрамору, а две батерије остављене су за прво време на Калимановића Коси. Резерва: 8. кадровски пук на Мрамору (к. 475) за десном колоном.

3. *Дунавска дивизија I поз.* Десна нападна колона: 9. пук I поз.; вод пољске артилерије и вод пионира код с. Синошевића за напад на фронт: Елдовиште — Чолића Брдо, тежећи у десни бок непријатеља, а у даљем току надире преко с. Озрема између р. Озремице и потока Бруснице. Лева нападна колона: IV прекобројни пук; један вод артилерије; вод пионира код бершићске механе за напад правцем Дубава (к. 446) — Трешњица (к. 534) — Макљиш (к. 571). Резерва: 8. пук I. поз. код таковског дворца, са правцем кретања: друм — р. Озремицом — Чолића Брдо. Коњички пук са резервом. Остатак артилерије на положајима Главица (к. 530) — Столице (к. 544).

4. *Дунавска дивизија II поз.* Десна нападна колона: три батаљона (по један батаљон из 18. пука I поз. и 10. и 15. пука III поз.) на Дреновачком Осоју, за напад преко Кремена (бершићског) и с. Бершића у правцу Хаџићева Брда. Средња нападна колона: 18. пешадиски пук (три батаљона) на Галичу, за напад правцем Овчица — Шукунђед — с. Брезна у правцу с. Теочина. Лева нападна колона: 9. пук II поз. на Васковој Главици, за напад у правцу Лешићског Кремена и с. Теочина, обезбеђујући се у правцу Прањана. Резерва: 8. пук II поз.; три батаљона Комбинованог пука; Пионирски полубатаљон на Галичу. Артилерија на линији Дреновачко Осоје — Галич — Васкова Главица. Коњички дивизион на Вучјаку и Рав-

нашу и даље у покрету преко Прањана за везу са десно-крилним одредом Ужичхе војске и за заштиту левог бока Дивизије.

Извођење (ток) боја.

У 7 ч. отпочео је напад на непријатеља са целог армиског фронта, а већ око 9 ч. почели су Армији стизати повољни извештаји са бојишта. Догађаји на фронтовима појединих дивизија развијали су се у главноме овако:

БОЈ ДРИНСКЕ ДИВИЗИЈЕ I ПОЗ. КОД КРИВОРЕЧКОГ МРАМОРА (К. 477).

Напад Дивизије отпочео је у 7 ч., и то: код десне колоне са фронта Циганка — шилопајска мех. на Мрамор, а код леве колоне са Виноградина (к. 446) на положаје код с. Ручића. До 9 ч. није било јаче борбе. Први покрет десне колоне био је дочекан пешадиском и митраљеском ватром са Мрамора, а лева колона била је обасута јаком артилериском ватром са истог положаја. Али при свем том ове колоне, потпомогнуте ватром своје артилерије са главног положаја Липе и брдском батеријом са Циганке, као и ватром 4. батаљона 17. пешадиског пука са Голупца, напредовале су стално, и већ до 10 ч. центар десне колоне избио је под гребен Мрамора, а лева колона још раније, око 9 ч., предњим деловима избила је на вис изнад с. Ручића на левој обали п. Пољане. Крила десне колоне беху изостала.

Да би Командант дивизије потпомогао напад десне колоне, нарочито њеног левог крила, кренуо је један брдски топ са Циганке на Голубац, те да Мрамор туче с бока; батаљон 17. пука са Голупца (к. 486) кренут је такође у леви бок Мрамора, а Рељински одред кренут је ка с. Угриновцима.

Око 12 ч. ситуација на фронту Дринске дивизије I поз. била је оваква: десна колона предњим деловима приближила се гребену Мрамора. Батаљон 17. пешадиског пука са Голупца (к. 486 и 400) кретао се десно од 5. пука. Предњи делови Рељинског одреда избили су на косе с. Угриноваца, а лева колона дошла до с. Ручића. На непријатељској страни делови пред десном колоном још у самом почетку напада почели су постепено отступати у правцу изворног дела п. Плочник, а делови испред леве колоне (око једне чете) отступили су на леву обалу п. Парлога. Једна не-

пријатељска батерија, у покрету левом обалом Криве Реке, изненађена, повукла се нагло, не испаливши ни један метак.

Око 15 ч., када су оба крила десне колоне избила у висину центра, и батаљон Рељинског одреда избио на к. 427, а дивизиска резерва подишла Мрамору, отворена је ватра на целом фронту, и после снажне припреме пешадиском, митраљеском и артилериском ватром предузет је јуриш. Непријатељ, изненадно и згодно подухваћен са левог бока батаљоном 17. Пука са Голупца, напустио је Мрамор и у нереду се повукао ка изворном делу п. Плочника, остављајући на положају четири брдска топа, пушака, доста пешадиске и артилериске муниције, пионирског алата и остале спреме.

Трупе десне колоне избиле су одмах на Мрамор, а 5. пук продужио је даље потискивање непријатеља до прве косе испред Мрамора, где се и задржао. На Мрамору остао је један батаљон и митраљеско одељење, а убрзо је стигла и 6. брдска батерија. Избијање 5. пука на Мрамор дочекао је непријатељ јаком артилериском ватром са својих позадних положаја. Лева колона, наишавши на јачи непријатељски отпор, задржала се на вису леве обале п. Пољане. На тај начин Дринска дивизија I поз. у току дана успела је да овлада Мрамором и да избије на фронт Ручић — Крива Река.

По исказу заробљеника, пред Дринском дивизијом I поз. на Мрамору била је 2. брдска бригада непријатељска; од ње улево била је 6., а десно 10. бригада.

БОЈ МОРАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ II ПОЗ. КОД С. Д. БРАНЕТИЋА.

Намера Команданта Моравске дивизије II поз. била је та, да главни напад управи ка Врановици, као најважнијој тачци пред својим нападним фронтом, и да обухватајући Врановицу са јужне и југоисточне стране, одбаци непријатеља од Проструге.

Напад Моравске дивизије II поз. отпочео је у 7 ч. и то: десном колоном од врнчанске мех. у правцу к. 483, коју је непријатељ држао као предњу тачку, и левом колоном од Врнчанске Косе преко р. Љевајице ка с. Озрему.

Десна колона нападала је са 1. пуком северно од пута врнчанска механа — Врановица, а са 3. пуком јужно од пута. Резерва ове колоне (шест чета) кретала се позади 1. пука. Покрет ове колоне дочекан је пешадиском и артилериском

ватром са к. 483, а једна непријатељска брдска батерија дејствовала је поглавито противу 1. пука. Да би олакшао даље наступање, Командант колоне привукао је са Мрамора два топа код врнчанске механе. Око 10 ч. и лево крило десне колоне задржано је било тренутно пешадиском ватром са к. 483, али сада, потпомогнута ватром пристигле артилерије од врнчанске механе и са Мримора (к. 475), десна колона поново се кренула напред и већ око 11 ч. почела је подилазити к. 483, а око 13 ч. успела је и да је заузме.

Лева колона наступала је лагано без великог отпора. Пред фронтом ове колоне непријатељ је имао две чете са једним митраљезом у изворном делу р. Љевајице, један батаљон и два митраљеза код гробља и јужне ивице с. Д. Бранетића, а две чете код Д. Бранетића северно од Елдовишта. Непријатељски делови у изворном делу р. Љевајице били су убрзо потиснути и отступили су ка Д. Бранетићу, а лева колона избила је на косу између р. Љевајице и Браничице, и продужила даље напад ка Д. Бранетићу. На тај начин око 14 ч. на целом дивизиском фронту водио се успешан бој. Десна колона у наступању била је већ од к. 483 ка Врановици, а лева колона заузела је прве куће Д. Бранетића. Али у нападу код с. Д. Бранетића обе колоне наишле су на јак непријатељски отпор. Непријатељ је у два маха прелазио и у контранапад противу обе нападне колоне, али без успеха.

Десна колона продужила је даље лагано, постепено наступање, и до мрака допрла на десну обалу потока Парлога, наслањајући се десним крилом на с. Ручић, а левим крилом дошла је у висину изворног дела огранка п. Парлога, јужно од пута.

Лева колона у даљем свом наступању, услед јаке непријатељске ватре, и услед наступелог мрака, задржала се на коси леве обале р. Љевајице, упућујући на десну обалу само један батаљон.

Због јаког отпора непријатељског на који се наишло код с. Д. Бранетића, а претпостављајући да ће се и на Врановици наићи на исти отпор, Командант дивизије задржао је пред мрак наступање обе нападне колоне.

О груписању непријатеља у току 20 новембра према овој Дивизији сазнало се само толико, да је се на фронту Мрамор — Виноградине борила 2. и 6. брдска бригада.

БОЈ ДУНАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ II ПОЗ. ОКО ЕЛДОВИШТА — ЧОЛИЋА БРДА И ДУБАВЕ.

Ова Дивизија отпочела је напад у 7 ч. 30 са фронта Синошевић — бершићска мех. двема колонама: десном на фронт Елдовиште — Чолића Брдо, а левом колоном са фронта ушће р. Озремице — бершићска мех. правцем Дубава — Трешњица — Макљиш. Дивизиска резерва (8. пешадиски пук I поз.) кренута је око 4 ч. од таковског дворца долином р. Озремице, а Коњички пук кретао се у њеној висини. Артилерија (у колико није употребљена код нападних колона) остављена је на својим положајима са задатком да потпомогне напад на Елдовиште и Дубаву, а сем тога да буде спремна и за евентуално наступање.

Напад Дивизије био је дочекан артилериском ватром непријатељских батерија са Трешњице и Хаџића Брда. Десно крило десне нападне колоне наступало је без задржавања, и до 9 ч. 30 избило на Елдовиште, али његов левокрилни батаљон, који је подилацио Чолића Брду, био је тучен артилериском ватром са Трешњице. Непријатељска је артилерија, такође са Хаџића Брда, тукла и косу јужно од Чолића Брда. Да би омогућио покрет свог левог крила, Командант десне колоне извео је око 9 ч. 15 један вод артилерије на Елдовиште.

За то време пред фронтом леве колоне водила се доста јака пешадиска борба на Дубави коју је непријатељ држао са једним батаљоном. Напад леве колоне потпомагала је снажно наша артилерија са Столица, а под заштитом њене ватре лева колона наступала је лагано ка Дубави. Непријатељски делови пред левом колоном почели су се убрзо повлачити, и то они са Хаџића Брда ка Запису, а они са Дубаве ка Трешњици. Да би се што пре дохватио Чолића Брда, Командант дивизије око 10 ч. упутио је Коњички пук да избије на Чолића Брдо, али је овај морао застати. То је руководило Команданта да своју артилерију са главног положаја приближи и групише на предње положаје да што пре сломије непријатељски отпор на Чолића Брду и Дубави. Батерија са Главице (к. 530) упућена је десној нападној колони, а батерија, која је у то време већ била стигла, постављена је једним водом на Љевајску Косу да туче Чолића Брдо, а другим водом на Елдовиште да туче непријатеља

код Д. Бранетића и његове делове који су отступили ка Озремској Коси. Око 11 ч. 45 сломљен је отпор непријатељски на Чолића Брду и Дубави. Десна колона избила је на Чолића Брдо, а лева на Дубаву. По избијању на ове положаје обе нападне колоне продужиле су продирање даље, десна у правцу Озрема, а лева ка Трешњици.

Око подне десна колона избила је већ на линију Чолића Брдо — коса северно од Елдовишта. Њена 9. батерија и вод 7. батерије били су на Елдовишту, а други вод 7. батерије био је у покрету ка Чолића Брду. Лева колона избила је са једним водом 2. батерије на плато северно од Дубаве, а други вод ове Батерије остао је на Столицама. Једна батерија била је у покрету од Тоцилина (к. 582), а Дивизиска резерва, крећући се позади десне колоне, избила је на Чолића Брдо заједно са Коњичким пуком. Даље наступање Дивизије продужено је целим фронтом, а непријатељ се повлачио преко Озрема, и делом преко с. Лозња и Бањана.

Наступајући под борбом, трупе обе нападне колоне до мрака нису се могле много помаћи унапред. Десна колона, наступајући десним крилом од Елдовишта косом ка Д. Бранетићу, доспела је на седло између с. Љеваје и Д. Бранетића где је наишла на јачи непријатељски отпор. Лево крило ове колоне избило је на Озремску Косу северно од Чолића Брда и задржало се у висини десног крила. 9. батерија и вод 7. батерије, који су још око 15 ч. стигли на Чолића Брдо, потпомагали су напад десне колоне, али напад ипак није могао успети, јер је лево крило Моравске дивизије II поз., које је такође нападало у правцу Д. Бранетића, сувише споро наступало. Лева нападна колона Дунавске дивизије I поз. у току поподне заузела је Трешњицу и продужила напад на Макљиш, али, недовољно потпомогнута артилеријом, као и услед застоја Дунавске дивизије II поз. на Дреновачком Осоју, није могла даље да продужи напад, већ је шта више у циљу обезбеђења свог левог бока морала према Хрту и Хаџића Брду оставити заслон. На тај начин Дунавска дивизија I поз. по прекиду боја држала је фронт од седла северно од Љеваје преко Озренске Косе на Трешњицу и ту је и заноћила.

Непријатељ, пред фронтом Дунавске дивизије I поз. повукао се на линију Озрен — Макљиш. Од непријатељских трупа биле су 3. и 14. бригада. Трећа бригада повлачила се у

правцу Бањана, а Четрнаеста држала је фронт Озрен — Гор. Бранетић. Према десном крилу и боку Дунавске дивизије I поз., на отсеку Д. Бранетић — Врановица, осећало се јаче груписање непријатеља.

БОЈ ДУНАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ II ПОЗ. ОКО ЛЕУШИЋА, БРЕЗНЕ И БЕРШИЋА.

Напад ове Дивизије отпочео је у 7 ч. са фронта Дреновачко Осоје — Галич — Васкова Главица са три колоне: десном од Дреновачког Осоја и Галича у правцу Кремена и Хаџића Брда; средњом од Галича на Овчицу и Шукуњед; и левом од Васкове Главице на Кремен Леушићски (к. 648). Сва артилерија, остављена на својим ранијим положајима Дреновачко Осоје — Галич — Васкова Главица, имала је снажном ватром да потпомаже наступање нападних колона. Дивизиска резерва задржана је позади левог крила Галича, а Коњички дивизион упућен је од Вучјака и Равнаша ка с. Прањанима у циљу заштите левог крила и бока Дивизије, и за везу са десним крилом Ужичке војске.

Непријатељ пред целим фронтом ове Дивизије био је подишао доста близу и држао је линију Хаџића Брдо — Овчица — десна обала Коњског Потока. Први покрет колона Дунавске дивизије II поз. био је дочекан ватром. Непријатељ је упорно бранио своје положаје и кочио наступање Дивизије. Али ипак, напредујући лагано и под борбом, Дунавска дивизија II поз. успела је да до 9 ч. 30 на правцу Овчице протера непријатељске делове са ове, и да са средњом колоном заузме предњу ивицу Шукуњеда. Лева колона, спуштајући се ка Коњској Реци, и задржана ватром непријатељских делова који су били заузели косе на десној обали Реке, застала је, очекујући да у њену висину избије десно крило Ужичке војске. Само на десном крилу Дивизије делови упућени за напад на Кремену (бершићском) и Хаџића Брду нису се готово ни макли.

У даљем току дана бој на фронту Дунавске дивизије продужен је. Дивизија је стварно имала мали успех, али је врло лагано одмицала напред, јер се непријатељ упорно бранио, нарочито пред десном колоном на Кремену (бершићском), и пред левом на десној обали Коњске Реке. Задржавање једне колоне кочило је покрет друге доводећи је у опасност да се сувише не истакне и не буде тучена.

Око 11 ч. средња колона заузела је већ један део Шукунђеда, подишла непријатељу на 300—400 м., али даље није могла. Десна колона једним делом трупа почела је подилазити Хаџића Брду на коме је већ примећено да се непријатељ колеба, а лева колона остала је још на Коњској Реци очекујући да у њену висину избије десно крило Ужичке војске. До мрака лева колона великим напрезањем успела је, да протера непријатеља преко Коњске Реке, и да се сама већим делом пребаци на десну обалу, на источне косе Кремена где је и заноћила. Средња колона, пред мрак, протерала је непријатеља са Шукунђеда и приморала га да у нереду отступи ка Теочину. По избијању на Шукунђед средња колона задржала се и ту заноћила. Десна колона, која у току целог дана није успела да заузме Бершићски Кремен јер се непријатељ на њему био јако утврдио и снажно бранио, задржала се испред Кремена. Међутим непријатељ је већ у току ноћи и сам морао да напусти Кремен због пада Шукунђеда на његовом десном, и Трешњице на његовом левом крилу, само се о томе сазнало тек сутра ујутру.

По исказу заробљеника пред Дунавском дивизијом II поз. дејствовала је 15. брдска бригада, састављена из по једног батаљона из 33. и 61. пешадиског пука и још пет батаљона једног ландштурмског пука, од којих је један допунски батаљон. Десно од ове непријатељске Бригаде, по тврђењу заробљеника, дејствовала је 14., а лево 16. бригада.

Армиска резерва (4. пешадиски пук I поз.), кренута у 8 ч. са места преноћишта (иза Трипавца), стигла је око 9 ч. на десну обалу п. Палучак крај друма, где је задржана целог дана, пошто за њено ангажовање није било потребе, па је на истим положајима и заноћила. 7. пешадиски пук I поз. пристизао је овог дана возовима у Чачак.

На основу добијених извештаја са разних тачака фронта да напад готово на свима правцима успева, Командант I армије одлучио се да сутра 21 новембра продужи напад у тежњи да што пре избије на главно развође, на фронт Лалинци — Проструга — Рајац — к. 881 — Сувобор — Мујов Гроб — Бабина Глава. За овај циљ, он је под ОБр. 3346 у 11 ч. издао командантима дивизија заповест чија је садржена изложена на стр. 8 и 9.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

19 новембра у 20 ч. под ОБр. 3308 добијена је заповест Команданта I армије чија је садржина изложена на страни 14 и 15.

На основу ове заповести, *Командат дивизије под ОБр.: 1733 у 20 ч. 35 издао је својим трупама овакву заповест*

»О непријатељу се засада зна, да је својим предњим деловима избио на јужне падине код с. Угриновци (лева обала Угриновачке р.); да је тако исто својим предњим деловима подишао у долину Криве Реке; да је на Мрамору, код Криве Реке, поставио два брдска топа, из којих је данас по подне дејствовао на батаљон 17. Пешадиског пука који се налази на положају Голубац (к. 486 и 400).

»I Армија предузеће сутра 20 ов. месеца напад на непријатеља. У исто време предузеће напад и обе остале армије и делови Ужичке војске. Моравска дивизија II поз. продире на фронт: с. Ручић — Озрем. Дринска дивизија I поз. продире са садањих положаја ка фронту с. Ручић — с. Крива Река; Рељински Одред, са батаљоном на Голупцу, штити десни бок дивизије, и у вези са Тимочком дивизијом II поз. продире ка фронту Угриновци — Голубац (к. 483).

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона.* Командант потпуковник Ст. Милетић: 5. Пешадиски пук и 6-та брдска батерија од два топа прикупиће се на фронту: Циганка — слово »П« од речи Шилопајска механа до 6 ч. изјутра, у које време са тога фронта предузима напад[1] на фронт Мрамор (Криворечки).

»2) *Лева колона.* Командант потпуковник Јосиф Костић: III Прекобројни пук, прикупиће се до 6 ч. изјутра код слова »и« у речи Виноградине и одатле предузима напад на фронт слово »ћ«, у речи Ручић — друм за Бољковце.

»3) *Резерва.* Командант потпуковник А. Стојшић: 17. Пешадиски пук (3 батаљона) и Дрински пионирски полубатаљон, креће за десном колоном и до 6 ч. изјутра прићи ће до у долину Шилопајске р.;

---

[1] Доцније Командант I армије наредио је да напад отпочне у 7 ч., према чему је и Командант дивизије учинио потребне исправке у издатој заповести. П.

»4) Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће ноћас до 6 ч. изјутра две своје батерије поред друма за Шилопајску механу, у висину речи Накучани, у циљу потпомагања напада. Остале батерије остаће на својим садањим местима до даљега наређења, с тим, да по могућству[1] са тих места помажу напад обеју колона.

»5) Батаљон 17. Пешадиског пука са Голупца потпомагаће у први мах напад десне колоне ватром, а доцније када буде са трупама десне колоне ухватио чврсту везу прећи ће и сам у напад у правцу потока Плочника.

»6) Рељински Одред остаје у први мах на свом садањем положају с тим, да ће његов будући покрет регулисати према развоју догађаја.

»7) Завојиште, као и сви возови, у први мах остају на местима где се сада налазе.

»8) Ја ћу бити до 6 ч. сутра изјутра на положају Липе, а потом ћу доћи на друм, који од Накучана води за Шилопајску механу.

»9) Командир Телеграфског одељења устројиће сутра изјутра до 6 ч. телефонску станицу на положају Липе и обезбедиће телефонску везу обеју колонаа са том станицом.«

У 4 ч. изјутра трупе су предузеле покрет ка означеним тачкама, и до 7 ч. обе су колоне под заклоном мрака дошле на означено место, а тако исто и општа резерва. Командант Дринског пољског артилериског пука поставио је две пољске батерије поред пута за шилопајску механу у висини речи Накучани (в. карту), а остале пољске батерије остале су на положају Липе.

У 7 ч. изјутра почело је наступање и то:

1. *Десна колона* са фронта Циганка (слово »п« у речи шилопајска механа) у правцу Мрамора у оваквом распореду:

а. 3. батаљон и три митраљеза на фронт Мрамор;

б. 2. батаљон са једним митраљезом десно од 3. батаљона, обухватајући вис на левом крилу непријатељског положаја, и одржавајући везу са 4. батаљоном 17. пука који је био на Голупцу;

---

[1] Распоред целокупне дивизиске артилерије за овај случај треба да је такав, да не *„по могућству“*, већ снажно и до краја артилерија потпомаже напад своје пешадије (односно колоне); иначе довољно неприпремљен напад артилеријом неће имати успеха, и претрпеће се велики губици. Писац.

в. 4. батаљон лево од 3. батаљона;

г. Један батаљон у резерви колоне за десним крилом 3. батаљона;

д. 6. брдска батерија постављена на Криворечкој Коси одакле ће потпомагати напад.

2. *Лева колона* од врнчанске механе у правцу с. Ручић — друм ка Бољковцима у оваквом распореду:

а. 1. батаљон правац вис са белом кућом;

б. 4. батаљон десно од првог;

в. 2. и 3. батаљон и митраљеско одељење у резерви за 1. батаљоном.

3 *Општа резерва* код шилопајске механе у долини. Са главног положаја Липе 9. и 3. батерија имале су ватром да потпомажу напад.

Десна колона чим је почела да се спушта у долину Криве Реке добила је пешачку и митраљеску ватру, која је трајала све дотле, док се њен први борбени ред није спустио у долину Криве Реке. Око 10 ч. 3. батаљон је стигао до ивице групе кућа и одатле отворио пешадиску и митраљеску ватру. 2. батаљон кретао се мало спорије због јаче непријатељске ватре и због врлетног земљишта. Исто тако и 4. батаљон је имао да изврши већи обилазак, те с тога су 2. и 4. батаљон тек око 14 ч. избили у висину 3. батаљона.

Артилерија, 9. и 3. батерија са главног положаја Липе, 6. брдска батерија са свога положаја и 4. батаљон 17. пешадиског пука са Голупца, потпомагали су врло добро својом ватром наступање десне колоне.

Наступање леве колоне вршено је под јаком непријатељском артилериском ватром која је почела у 7 ч. 45, и око 9 ч. први борбени ред избио је на вис изнад с. Ручића на левој обали потока Пољане. Овде је непријатељски отпор био слаб (свега око једне чете).

У 10 ч. Командант десне колоне јавља, да четири непријатељска митраљеза која се налазе у близини групе кућа на Мрамору јако коче наступање. Стога је наређено да један брдски топ са Циганке оде на Голубац (к. 486) и одатле олакша наступање наше десне колоне.

Командант Рељинског одреда у 9 ч. 45 јавља да је непријатељски вод јачине до 30 људи сишао са Голупца (к. 486),

са огранака који се спуштају у Угриновачку Реку у којој се крећу слабе непријатељске патроле.

Око 13 ч. ситуација је била оваква: десна колона са предњим деловима приближила се гребену Мрамора. Батаљон 17. пешадиског пука са Голупца (к. 486) кренуо се напред, десно од 5. пука. Предњи делови Рељинског одреда кренути су такође напред и избијају на косе с. Угриноваца. Једна непријатељска батерија у покрету уз Криву Реку, изненађена је и нагло се повукла не испаливши ни један метак. Лева колона дошла је до близу с. Ручића. Око 14 ч., када су оба крила батаљона избила у висину средњега, отворена је најјача пешадиска, митраљеска и артилериска ватра, а резерва те колоне пришла је ближе првом борбеном реду у циљу припреме за јуриш. Када је овај био довољно припремљен ватром, предузето је извршење око 15 ч. и заузет Мрамор. Непријатељ је у нереду отступио. У моменту када је 5 пук избио на Мрамор, непријатељ га је обасуо јаком артилериском ватром. Сва три батаљона у првом борбеном реду 5. пешадиског пука продужили су гоњење, а на Мрамору је задржан један батаљон и митраљеско одељење који су одатле гонили непријатеља ватром. Први борбени ред продужио је гоњење до прве косе испред Мрамора, где се задржао и почео утврђивање. На Мрамор је убрзо изашла и 6. брдска батерија. У оваквом распореду на заузетом положају ова колона је и преноћила. 4. батаљон 17. пешадиског пука заноћио је на левој обали Криве Реке према п. Плочнику а Рељински одред на свом дотадашњем положају. Лева колона заноћила је на вису на левој обали потока Пољане у распореду какав је тога дана имала.

Дивизиска резерва заноћила је на Мрамору, одмах позади главнине десне колоне.

Командант дивизије наредио је Команданту Дринског пољског артилериског пука у 14 ч., да са положаја Липе одмах упути две батерије на линију Мрамор — Виноградине, одакле ће потпомагати даље наступање нападних колона. У 18 ч. 30 на означену линију постављене су 3. и 1. дринска батерија, а остале батерије остале су на својим дотадањим местима.

На заузетом положају Мрамору заплењено је четири непријатељска брдска топа потпуно исправна, 60 сандука

артилериске муниције, 18 сандука пешадиске муниције и остале спреме: пушака, фишеклија, пионирског алата и т. д.

У 20 ч. под ОБр 1750 Командант дивизије послао је Команданту I *армије овакав извештај:*

»Данашњим нападом Дринска дивизија успела је да овлада Мрамором код с. Криве Реке, и да избије на фронт: с. Ручић — с. Крива Река. Десна нападна колона заноћила је вечерас са својим предњим деловима на левој обали Буковачког Потока, а са главнином на Мрамору. Лева колона заноћила је са својим предњим деловима на десној обали п. Парлог, а са главнином на Ручићском вису. Обе колоне у тесној су вези једна с другом, а лева у тесној вези са трупама Моравске дивизије II поз. Рељински одред са једним батаљоном заноћио је на левој обали Угриновачке Реке на к. 427, и са остатком на положају код с. Рељинци.«

Изненађен нападом и подухваћен с левог бока непријатељ се повукао с Мрамора ка изворном делу п. Плочник, оставивши на Мрамору четири брдска топа, око 1000 топовских метака, доста пешадиске муниције, велики број пушака, пионирског алата, ћебади, шаторских крила и друге спреме. На Мрамору је остао велики број непријатељских лешева. Заробљен је један официр и преко 100 војника.

По испазу заробљеника на Мрамору је била Друга непријатељска бригада, лево од ове 6. брдска бригада, а десно 3. брдска бригада.

Под ОБр. 3346 од Команданта I армије добијена је заповест чија је садржина изложена у раду Армије на страни 8 и 9.

Према овој заповести *Командант дивизије под ОБр. 1749 у 21 ч. 30 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Крајњи циљ данашњих операција и сутрашњих почетних операција је: избијање I Армије на фронт Лалинци — Проструга — Рајац — к. 881 — безимени вис северозападно од Шиљкове Косе — Сувобор — Мујов Гроб — Бабина Глава.

»Дринска дивизија у своме надирању избиће на фронт: Голубац — к. 496 па на запад до к. 675 на Прострузи (западно од к. 600), везујући се улево са трупама Моравске дивизије II поз., а десно са трупама III Армије.

»*Наређујем:*

»1) *Рељински одред* продужиће сутра напад на Голубац (к. 496).

»2) *Десна колона* (5. пешадиски пук, 4. батаљон 17. Пешадиског пука и два брдска топа) са садањег свог положаја продужиће сутра напад на фронт слово »г« у речи Голубац — Клања — друм за Гукош.

»3) *Лева колона* (III Прекобројни пук) продужиће сутра напад са свог садањег положаја на фронт у лево од друма за Гукош до к. 675 ка Прострузи (западно од к. 600).

»4) *Резерва* (3 батаљона 17. Пешадиског пука и Пионирски полубатаљон) кретаће се за десном колоном.

»5) Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће преко ноћ на фронту Виноградине — Мрамор две пољске батерије, а две да буду у очекујућем положају поред друма код Мрамора, спремне да се према развоју догађаја могу пласирати. Остале пољске батерије команданти ће до даљег наређења задржати на досадањим положајима.

»6) Напад ће отпочети сутра 21 ов. месеца у 7 ч. јутро.

»7) Све колоне одржаваће најтешњу везу како међу собом, тако и са суседним трупама.

»8) *Дивизиско завојиште* на раскрсници пута који води од Шилопајске механе и друма за Бољковце.

»9) *I Степен колонске коморе* на раскрсници пута од Шилопајске механе и друма за Бољковце. *II степен колонске коморе* и *Трупна комора* на местима где и досада.

»10) Ја ћу бити у први мах на поменутој раскрсници, а потом ћу се кретати друмом.

»11) Командир Телеграфског Одељења обезбедиће телефонску везу између свију нападних колона и дивизиског штаба.«

Губици: погинуло 1 официр и 37 подофицира, каплара и редова; *рањено* 4 официра и 146 подофицира, каплара и редова; *нестало* 7 подофицира, каплара и редова.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

10 новембра у 18 ч. 56 под ОБр. 3308 примљена је заповест Команданта I армије чија је садржина изложена у раду I армије на страни 14 и 15. На основу ове заповести

Командант дивизије у 19 ч. 45 под ОБр. 1227 издао је својим трупама овакву заповест:

»Према заповести Команданта I Армије ОБр. 3308 од данас, сутра ће цела армија предузети напад на непријатеља. У исто време предузеће напад и II и III Армија и делови Ужичке војске.

»Према фронту ове дивизије налазе се делови 2. и 6. непријатељске брдске бригаде. Један батаљон је примећен на к. 483, а један на коси између р. Љевајице и Браничице. Сем тога један већи логор види се северозападно од с. Д. Бранетића.

»Моравска дивизија II поз. добила је задатак, да продире на фронту с. Ручић — с. Озрем. Десно од ове дивизије продираће Дринска дивизија I поз. на фронт с. Ручић — с. Крива Река; лево ће продирати Дунавска дивизија I поз. на фронт с. Озрем — с. Лозањ.

»*Наређујем да дивизија изврши напад у две колоне:*

»1) *Десна колона* под командом потпуковника Т. Павловића: 3. Пешадиски пук; 1. Пешадиски пук; Крупов дивизион, чета пионира и један вод коњице нападаће од Мрамора преко к. 483 на Врановицу и даље ка Плочи[1]. Десно ће одржавати тесну везу са Дринском дивизијом I поз., а лево са левом колоном ове дивизије.

»2) *Лева колона* под командом пуковника Б. Јанковића: 2. Пешадиски пук; Шнајдеров дивизион; чета пионира и вод коњице нападаће од Калиманићске косе преко Врнчанске косе, крајњег слова »а« у речи Љеваја на с. Озрем и западни део с. Д. Бранетића.[1] У даљем продирању ова ће колона узети удела у нападу на Врановицу и имаће затим за циљ Г. Бранетић и Саставке. Ова ће колона одржавати везу са десном колоном, а лево са Дунавском дивизијом I поз., чија ће се десна колона кретати преко с. Синошевића, Елдовишта и Чолића брда ка Озрему.

»3) *Десна колона* прикупиће се до сванућа код к. 446. До тог времена имају стићи и две Крупове батерије на Мрамор, где ће се поставити северно од друма чим буде могућно; једна батерија остаће привремено на садањем положају, са

[1] Нигде се не наређује време почетка напада, ма да је од стране Армије наређено, да напад има отпочети у 7 ч. П.

задатком да туче к. 483. Командант дивизиона кренуће се напред чим не буде имала више дејства.

»Лева колона прикупиће се такође до сванућа на левој обали Врнчанске р., а до тог времена имају стићи и 2 Шнајдерове батерије и поставити се јужно од друма, поред сеоског пута Мрамор — Таково у близини друма. Једна батерија остаће на садањем положају са задатком, да туче непријатеља на правцу наступања ове колоне. Чим то не буде више могућно, Командант дивизиона кренуће и ову батерију напред.

»4) Почетак наступања извршиће се у расвитак, само први непријатељски положаји могу се напасти и раније. Рад обеју колона мора бити вођен са највећом брзином и крајњом енергијом. Непријатељ мора бити изненађен нашим нападом, те се прикупљање колона, а нарочито довлачење батерија, мора извршити у највећој тишини.

»5) 8. Кадровски пук биће у дивизиској резерви, прикупиће се до сванућа југоисточно од Мрамора (к. 475) поред друма, и кретаће се позади десне колоне.

»6) Командиру телеграфског одељења наређено је, да оправи сталну телефонску линију до Врнчанске механе, а затим да подиже телефонску линију за десном колоном. Све ће се јединице везивати за ту линију, ради чега ће понети свој телефонски материјал.

»7) Дивизиско завојиште доћи ће на друм код Клатичевачке р.

»8) Ја ћу се налазити позади десне колоне, где ћу се на сваком застоју везивати за телефонску линију, те тако и овим начином бити у вези са пуковима.

»9) Командант Пионирског полубатаљона и командир Коњичког ескадрона, пошто упуте своје делове у одговарајуће колоне, доћи ће у штаб дивизије.

»10) Команданти колона слаће ми честе извештаје.

»11) Командант армије препоручује јачу прикупљеност велику енергију, јаку везу и потпомагање суседних јединица, и с пуном надом и вером у Бога позива у напад са »напред јунаци.«

Рад десне колоне. Распоред колоне за напад био је овакав: северно од пута Врнчанска механа — Врановица имао је да се креће 1. пук. Он је имао два батаљона у првом бор-

беном реду, и то први на десном крилу који је одржавао везу са III прекобројним пуком из Дринске дивизије I поз., и други са митраљеским одељењем лево од њега поред пута; трећи батаљон био је у пуковској резерви. 3. пук имао је да се креће јужно од пута са оваквим поретком: два батаљона у првом борбеном реду, а у пуковској резерви била је по једна чета из оба предња батаљона и две чете 2. батаљона. Остале две чете тога Батаљона и 3. батаљон 3. пука, као и Пионирска чета, били су у пуковској резерви позади 1. пука.

Непријатељ је држао к. 483 као предњи положај. На овој коти разбацане су куће с. Врнчана окружене воћњацима, где је непријатељ имао своје ровове.

Чим је отпочет напад, непријатељ је отворио јаку пешадиску и митраљеску ватру, а сем тога једна његова брдска батерија дејствовала је из непосредне близине поглавито противу 1. пука. Ради овога су привучена наша два топа до врнчанске механе, одакле су око 9 ч. 15 отворили ватру на непријатељску батерију и омогућили даље напредовање 1. пуку. 3. пук је такође застао око 10 ч. због јаке бочне митраљеске ватре и почео се укопавати. Да би се омогућио даљи покрет пешадије и заузимање к. 483, наређено је артилерији да јаком ватром туче ову коту и њену западну падину. Пошто је артилерија довољно припремила напад на ову тачку, пешадија се кренула напред, и око 13 ч. кота 483 била је заузета. Тиме је била завршена прва етапа у напредовању ове колоне. Даљи покрет унапред био је врло тежак због јаке непријатељске ватре, нарочито митраљеске, са Врановице. Око 15 ч. Командант колоне је привукао одредску резерву на к. 483, коју је за време пребацивања тукла непријатељска артилерија, али са слабим успехом. Колона је се ипак постепено приближавала Врановици и заузимала непријтељске ровове које је местимице морала и напуштати. У сумрак предњи делови десне колоне приспели су до ове линије: десно крило 1. пука наслањало се на с. Ручић, на десној обали потока Парлога, и фронт је ишао на југозапад између западног и средњег огранка овога Потока. 3. пук био је у висини извора западног огранка Парлога и протезао се и јужно од пута. Одредска резерва са једном батеријом била је западно од к. 483 на саставку путева. Крупов дивизион

заноћио је са једном батеријом на к. 483, а са остале две код с. Врнчана.

Рад леве колоне. Колона је прикупљена у 7 ч. 30 на левој обали Врнчанске Реке, а артилерија је постављена на одређено јој место. По извршеном извиђању утврђено је: да се на изворном делу р. Љевајице налазе две непријатељске чете са једним митраљезом; да је непријатељ са једним батаљоном и два митраљеза посео гробље и најјужније куће с. Д. Бранетића, и да се две чете налазе смакнуто северно од гробља; да је непријатељ израдио ровове на свима положајима за лежеће стрелце.

Распоред 2. пука био је овакав: два батаљона у првом борбеном реду, сваки са по два митраљеза. Остала два батаљона били су у пуковској резерви.

Напад је отпочео веома енергично тако, да су оне две непријељске чете код изворног дела р. Љевајице после борбе од два часа напустиле свој положај и повукле се на главни положај код с. Д. Бранетића. За њима је први борбени ред избио на косу између река Љевајице и Браничице. На томе месту ухватила је ову колону и ноћ, пошто даље није могла напредовати, једно због јаке непријатељске пешадиске и артилериске ватре, а друго због немогућности да јој артилерија туче непријатеља, јер је била далеко. Због тога је наређено да једна батерија дође на косу између река Љевајице и Браничице, где је, због рђавог пута, могла бити постављена тек у току ноћи.

Дивизиска резерва: 8. кадровски пук кретао се за десном колоном и заноћио је код Мрамора.

У 17 ч. 15 под ОБр. 3346 примљена је од Команданта I армије заповест чија је садржина изложена на страни 8 и 9.

На основу ње *Командант дивизије у 20 ч. под ОБр. 1234 издао је својим трупама овакву заповест:*

»У току данашње борбе обе колоне ове дивизије успешно су напредовале у одређеним им правцима, и приморале непријатеља на повлачење. Исто тако непријатељ се повлачи и пред свима осталим дивизијама, остављајући топове, митраљезе и доста заробљеника.

»Дивизија је добила задатак, да ноћас и сутра продужи

напад на непријатеља заједно с осталим дивизијама ове армије, а и осталим армијама.

»*Наређујем:*

»1) Да обе колоне, свака у свом правцу, продуже сутра напад на непријатеља, и да га заједничким радом што пре протерају са Врановице. При нападу на ову тачку Командант леве колоне обезбедиће свој леви бок са потребном снагом.

»2) Напад обеју колона отпочиње у 7 ч. јутра.

»3) Команданти колона поставиће још ноћас своје батерије тако, да могу тући Врановицу. Командант леве колоне може оставити једну своју батерију код Виноградине.

»4) По заузећу Врановице, лева колона упутиће се ка Рајцу, а десна колона ка Честим Буквама и Саставцима. По заузећу ових тачака колоне ће се зауставити, пошто одашљу гоneће одреде ка непријатељу.

»5) У току ноћи нека се шаљу одељења бомбаша, или слабији делови, у напад и узнемиравање непријатеља. Ако артилерија примети какав непријатељски логор нека га ноћас гађа.

»6) 8. Кадровски пук остаје и даље у дивизиској резерви, позади десне колоне.

»7) Ја сам на преноћишту у с. Калиманићу, крај друма, а за време борбе бићу у с. Врнчанима.

»8) Дивизиско завојиште и муниционa колона крај друма на Клатичевској р.«

Губици: погинуо 1 официр, 3 подофицира и 35 каплара и редова; рањена 2 официра, 19 подофицира и 166 каплара и редова; нестало 2 подофицира и 35 каплара и редова.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 19 ч. 30 примљена је заповест Команданта I армије од 19 ов. мес. под ОБр. 3308 чија је садржина изложена у раду I армије на стр. 14 и 15.

На основу ње *Командант дивизије у 21 ч. 30 под ОБр. 2600 издао је 19 ов. мес. својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ је према овоме фронту избио предњим деловима на линију: Д. Бранетић — Љеваја — Дубава — Хаџића брдо, а јачим деловима налази се код Озрема, Лозња и Бањана.

»Према наређењу Команданта I Армије ОБр. 3308, цела

ће армија сутра 20 ов. месеца у 3 ч. јутра предузети сложан напад на непријатеља. У исто време предузеће напад и III и II Армија десно и Ужичка војска лево од наше армије.

»Дунавска дивизија I поз. добила је задатак, да продире ка фронту Озрем — Лозањ. Моравска дивизија II поз. продираће десно од нас ка фронту Ручић — Озрем, а Дунавска дивизија II поз. лево ка фронту Лозањ (десна обала Дичине) — Брезна ка Теочину.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона.*

Командант мајор М. Кузмановић.
9. Пешадиски пук I поз.
1 Вод пољске артилерије.
1 Вод пионира.

»1) Предузеће једним батаљоном напад од Синошевића на фронт Елдовишта, а главнином предузеће напад од друма на десни бок Елдовишта и Чолића брда. Напад са одређене линије Синошевић — друм између р. Браничице и Озремице отпочети у 4 ч. јутра, а до овог времена подићи овој линији. При покрету главне колоне уз косу Елдовишта водити рачуна о могућној непријатељској ватри са Дубаве. Правац даљега напада биће преко Озрема. Граница лево р. Озремица — п. Брусница. Десно одржавати везу са трупама Моравске дивизије II поз., а лево са IV Прекобројним пуком.

»2) *Лева колона.*

Командант потпуковник Д. Дулић.
IV Прекобројни пешадиски пук.
1 Вод пољске артилерије.
1 Вод пионира.

»2) Предузеће напад од механе Бершићске — к. 366 у 4 ч. јутра правцем: Дубава — Трешњица — Макљиш. Десно одржавати везу са 9. Пешадиским пуком, а лево са трупама Дунавске дивизије II поз.

»3) *Општа резерва*

Командант пуковник М. Ерих.
8. Пешадиски пук I поз.

»3) Прикупиће се до 4 ч. јутра код Таковског дворца. Правац кретања друмом до Озренице и даље преко Чолића брда (к. 470).

»4) *Дивизиски Коњички пук* прикупиће се код опште резерве и кретаће се у прво време у њеној висини. Један вод упутити долином р. Озремице за везу између десне и леве колоне. Једну официрску патролу упутити ка Д. Бранетићу за извиђање непријатеља према нашем десном боку, и хватање везе са Моравском дивизијом II поз.; а једну патролу упутити преко Бершића за извиђање непријатеља према нашем левом боку и хватања везе са Дунавском дивизијом II позива.

»5) *Артилерија*, у колико није напред поменуто, остаће на својим положајима са задатком, да потпомогне напад на Елдовиште и Дубаву. Ватру не отварати све дотле, док непријатељ не открије напад пешадије. Биће спремна за евентуално наступање. Вод на Столицама остаће на свом месту и са истим задатком до даљег наређења.

»6) *Пионирски полубатаљон* остаће са једном четом на Главици, а са једном четом на Столицама, и служиће за заштиту артилерије, а и за сваку евентуалност. Водови придати нападним колонама употребиће се првенствено за поправку путева за артилерију.

»7) *Дивизиско завојиште* доћи ће до 10 ч. код Такова (к. 363).

»8) *Борбени део I Степена Колонске коморе* доћи ће до тога времена на раскрсницу друмова код Клатичева.

»9) Остали делови комора остаће по досадањем.

»10) *Дивизиско телеграфско одељење* продужиће телефонску везу до моста на р. Озремици, а одавде ће се пукови везати средством својих линија, које ће се после продужавати према напредовању напада и покрету своме. Везе код моста на Озремици имају бити постављене до 4 ч. јутро.

»11) Команданти ће формирати нарочита бомбашка одељења и употребити их за препад и изненађење непријатеља, по могућству на бокове непријатеља.

»12) Команданти ће настати, да се напад изводи што енергичније и свом силином, продирући незадржано, без обзира на жртве.

»Препоручујем командантима што јачу прикупљеност трупа, енергију у извођењу напада и везу са суседним деловима. Нека команданти и командири стално прате догађаје код суседних колона, и нека настану да исте, кад год потреба

захте и могућност се укаже, потпомогну што енергичније. Немарљивост у потпомагању суседних делова сматраће се као злочин и издајство.

»Ја ћу се налазити код резерве и на правцу њенога кретања. Командант Дунавскога артилериског пука налазиће се код мене.

»С пуном вером и надом у Бога напред јунаци.«

У 7 ч. 30 отпочео је напад Дивизије са линије Синошевић — мех. бершићска (к. 366).

Десна колона. 9. пешадиски пук I поз. развио се за напад са линије Синошевић — ушће р. Озремице и то: 2. батаљон од Синошевића па косом између река Љевајице и Браничице; 1. батаљон правцем косе Љеваја — Елдовиште; 4. батаљон правцем Чолића Брдо; 3. батаљон у пуковској резерви за 1. батаљоном правцем Љеваја — Елдовиште. За резервом кретао се и вод 7. пољске батерије.

Деснокрилни (други) и средњи (први) батаљон 9. пука наступали су без задржавања, и око 9 ч. 30 избили су на Елдовиште и косу десно; а левокрилни батаљон (четврти) отпочео је да подилази Чолића Брду, наишавши ту на непријатељски отпор. Овај батаљон у току покрета био је тучен ватром непријатељске брдске батерије са Трешњице. Вод 7. пољске батерије изашао је на положај Елдовиште и отворио ватру на непријатељску артилерију на Трешњици.

Лева колона. IV пешадиски прекобројни пук, са два батаљона у првом борбеном реду а два у резерви, развио се за напад са свога положаја код с. Лочеваца и до 7 ч. 30 изашао је на линију ушће Озремице — мех. бершићска. Пред фронтом ове колоне развила се пешадиска борба на Дубави коју је био посео непријатељ слабије јачине (до једног батаљона). Напад ове колоне врло је добро потпомагао вод 2. пољске батерије на Столицама. Око 9 ч. 30 примећени су непријатељски делови правцем Дубава — Трешњица, јачине до једног батаљона.

Општа резерва, 8. Пешадиски пук I поз., до 9 ч. прикупљена је била у долини р. Озремице.

Дивизиски коњички пук кретао се у висини опште резерве.

Да би се што пре овладало Чолића Брдом, наређено је Коњичком пуку да избије на Чолића Брдо. Наишавши на

отпор непријатеља на овом правцу, Пук је остао привремено на коси јужно од Чолића Брда, позади 4. батаљона 9. пешадиског пука. Батеријама на Главици (к. 530) наређено је да се крену напред и да уђу у састав десне колоне. Око 9 ч. 45 стигла је и 9. пољска батерија, која је једним водом са Љевајске Косе отворила ватру на Чолића Брдо, у циљу потпомагања напада левокрилног батаљона 9. пука, а једним водом са Елдовишта отворила је ватру противу непријатеља код Д. Бранетића, и потом противу једне непријатељске колоне примећене у отступању Озремском Косом. Непријатељски отпор на Чолића Брду и Дубави брзо је сломљен ватром наших батерија са Елдовишта и Столица (к. 544), и око 11 ч. 15 левокрилни батаљон 9. пешадиског пука избио је на Чолића Брдо, а IV прекобројни пук на Дубаву. Наше трупе наступале су на целом фронту. Непријатељ се повлачио делом преко Озрема, а делом косом Лозањ — Бањани.

У току поподна десно крило 9. пешадиског пука (2. и 1. батаљон), у наступању од Елдовишта косом ка Д. Бранетићима, доспело је на седло између с. Љеваје и Д. Бранетића, и наишавши на јак непријатељски отпор код јужне ивице Д. Бранетића, овде је застало. Једна и по батерија са Елдовишта, и вод 7. батерије који је око 15 ч. стигао на Чолића Брдо, потпомагали су наступање овог крила, али се у току овога дана отпор непријатељске пешадије код Д. Бранетића није могао сломити поглавито због тога, што овај напад није био довољно потпомаган од стране левог крила Моравске дивизије II поз.

Лево крило 9. пешадиског пука избило је на Озремску Косу северно од Чолића Брда, и ту се зауставило у висини десног крила свога пука.

IV прекобројни пук заузео је у току поподна Трешњицу (к. 534) и кренуо у напад на Макљиш, али овај напад, због слабог потпомагања од стране артилерије, као и због тога, што је десно крило Дунавске дивизије II поз. остало на месту, није успео. Један вод 2. батерије са Дубаве и вод исте батерије са Столица потпомагали су напад IV прекобројног пука на Трешњицу. Пред мрак Дивизија се задржала на линији: седло северно од Љеваје — Озремска Коса — Трешњица.

Распоред Дивизије на преноћишту био је овакав:

Десна колона: 9. пешадиски пук, 2. и 1. батаљон на Љевајској Коси пред Д. Бранетићем; 4. батаљон на Озремској Коси; 3. батаљон у пуковској резерви на Елдовишту. 9. батерија и један вод 7. батерије на Елдовишту а један на Чолића Брду.

Лева колона: IV прекобројни пук са два и по батаљона у првом борбеном реду и један и по батаљон у пуковској резерви на Трешњици. Један вод 2. батерије на Дубави, а други вод исте батерије на Столицама.

Општа резерва, 8. пешадиски пук, на Чолића Брду.

Дивизиски коњички пук на Чолића Брду.

Дивизиски штаб Чолића Брдо.

2. хаубичка батерија остала је на Главици, 1. пољска на Тоцилину, а градски топ на Пољани (к. 503). Пионирски полубатаљон на Главици и Столицама.

Непријатељ пред фронтом Дивизије повукао се на линију Озрем — Макљиш. По исказу заробљеника утврђено је да су пред фронтом ове Дивизије две непријатељске брдске бригаде: 3. и 14. Од ових Трећа се повукла ка Бањанима, а Четрнаеста на фронт Г. Бранетић — Озрем. Према десном крилу Дивизије, на делу Д. Бранетић — Врановица, осећало се јаче груписање непријатеља.

Данашњим бојем Дивизија у материјалном погледу није постигла знатне резултате, јер је напредовала само за 5—6 км., протерала непријатељске предње делове и заробила око 280 непријатељских војника. Али у моралном погледу овај је дан врло значајан, јер је данашњи успешан напад уздигао дух и морал код војника, и повратио поверење у старешине и у командовање. Сем овога ова је Дивизија, увлачећи се у међупростор између непријатељских група код Д. Бранетића — Врановице и код Брезне — Теочина добила врло повољан положај за акцију у циљу потпомагања напада суседних дивизија.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

На основу заповести Команданта I армије ОБр. 3308, чија је садржина изложена на страни 14 и 15, *Командант дивизије 19 новембра у 23 ч. 30 издао је својим трупама ову заповест:*

»Према фронту ове дивизије примећен је непријатељ на линији: Кремен — Овчица — Хаџића Брдо.

»Цела наша војска предузима 20. овог месеца напад на непријатеља. Наша армија на целом свом фронту предузеће 20. ов. месеца у 3 ч. јутра напад на непријатеља према себи.

»Наша дивизија напашће 20. ов. мес. у 3 ч. јутра непријатеља на фронту: Кремен (к. 648) — Овчица — с. Брезна — Хаџића брдо, протерујући га преко с. Теочина и Бањана.

У исто време напада десно од нас левом обалом р. Дичине у правцу с. Лозња и Озрема Дунавска дивизија I поз.; лево Лимски Одред са Ките и Стражаре преко Прањана и Леушића ка Теочину, штитећи леви бок наше дивизије.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона*: један батаљон 18. Пешадиског пука; један батаљон 10. Пука III поз.; и један батаљон 15. Пука III поз. под командом потпуковника Ђ. Манојловића, напада 20. ов. мес. у 3 ч. јутра од Дреновачког Осоја и преседлине између Дреновачког Осоја и Галича преко Кремена (Бершићског) и с. Бершића у правцу Хаџића Брда, одржавајући десно везу са IV Прекобројним пуком Дунавске дивизије I поз.

»2) *Средња колона:* 3 батаљона 18. Пешадиског пука под командом потпуковника Ст. Поповића, напада 20. ов. мес. са Галича преко Овчице и косе на левој обали Глоговачког потока, и даље преко Шукунђеда и с. Брезне у правцу Теочина, одржавајући десно везу са десном, а лево с левом колоном.

»3) *Лева колона*: 9. Пешадиски пук II поз. под командом пуковника П. Грујића напада 20. ов. мес. од Камените и Васкове Главице у правцу Кремена и безименог виса, источно од Кремена, у правцу Теочина. Обезбедити јаком побочницом свој леви бок у правцу с. Прањана. Ухватити и одржавати тесну везу лево са Лимским Одредом[1].

»4) *Општа резерва*: 8. Пешадиски пук II поз.; 3. батаљона Комбинованог пука и Пионирски полубатаљон, прикупиће се до 3 ч. јутра и то: 8. Пешадиски пук и Пионирски полубатаљон између преседлине Камените и Галича, и то ближе левом крилу Галича у близини пута, а остатак опште резерве иза Галича на месту, где је и до сад био пук потпуковника Карамарковића.

---

[1] Не са Лимским одредом, већ са Шумадиском дивизијом II поз. која је била на десном крилу Ужичке војске. П.

»5) *Артилерија* ће 20. ов. мес. од сванућа снажно потпомоћи извршење овог напада.

»6) *Коњички дивизион* прикупиће се сутра у свануће на Вучјаку и Равнашу, и даљим покретом у правцу с. Прањана одржавати везу са Лимским Одредом[1], и штитити леви бок дивизије.

»7) *Завојиште* украј главног пута у школи с. Миоковца.

»8) *Борбени део I Степена Колонске коморе* Трбушане.

»9) *Трупна комора* Љубић.

»10) Остатак коморе по ранијој заповести.

»11) Ја ћу бити у близини опште резерве. Са мном стално одржавати телефонску везу.

»12) Препоручујем Командантима, да се трупе држе прикупљено, и да се имају што јаче резерве.«

Ноћу 19/20 новембра јављено је преко телефона из Штаба I армије да напад има почети у 7 часова.

О таку напада овога дана *Командант дивизије у 8 ч. 35 послао је Команданту I армије овај извештај:*

»Тачно у 7 ч. трупе ове дивизије отпочеле су наступање и напад на целом фронту. До овога тренутка средња колона, која наступа преко Овчице и Шукунђеда, потисла је непријатељске делове са Овчице.«

У 9 ч. 30 стање је било овако: лева колона све Дивизије сишла је до леве обале Коњске Реке; непријатељ се испред ње задржао на косама које се од Кремена и безименог ћувика спуштају ка Коњској Реци. Ова колона очекује да на њену висину избије Лимски одред, па да продужи напад. Средња колона, протеравши непријатеља са Овчице, заузела је предњу ивицу Шукунђеда. Десна колона још није избила у висину средње колоне.

Код Шумадиске дивизије II поз. води се јака борба.

Команданту леве колоне издао је Командант дивизије у 9 ч. 55 ову заповест:

»Потребно је да са Вашом колоном наступате што живље према Кремену и безименом вису североисточно од њега. У колико нисте дошли у непосредну везу са Лимским Одредом, обезбедите се побочницом према Вашем левом крилу. Потребно је да се што пре дође у везу са левим крилом 18.

[1] Шумадиском дивизијом II поз. Писац.

Пука, који је избио на Овчицу и подишао предњој ивици Шукунђеда. Извештавајте ме што чешће о ситуацији код Вас и код Лимског Одреда.«

У 11 ч. стање је било овакво: Средња колона заузела је један део Шукунђеда. Пред њом се непријатељ задржао на 300—400 м. на задњој ивици тога положаја. Даље наступање ове колоне отежано је докле десна колона својим левим крилом не избије на њену висину. Испред десне колоне, која подилази Хаџића Брду, примећује се колебање непријатеља и очекује се да скоро отступи.

Лева колона прелази Коњску Реку и подилази Кремену, обезбеђујући се према своме левом крилу побочницама, док деснокрилна колона Шумадиске дивизије II поз. не избије на њену висину.

Команданту 9. пешадиског пука издао је Командант дивизије у подне ову заповест: »Лично мој начелник штаба осмотрио је, да се Ваш пук врло слабо ангажује у наступању и нападу ка Кремену и безименом ћувику. Понова Вам наређујем: да пук енергичније ангажујете и тежите, да се што пре дочепате Кремена и безименог ћувика, те на тај начин изађете на висину 18. Пука, који је заузео један део Шукунђеда.«

У 12 ч. 30 добијен је од Команданта леве колоне овакав извештај: »По извештају Команданта 2. Батаљона исти не може кренути напред за то, што је лево крило 18. Пука много изостало, и када би кренуо напред, био би тучен бочном ватром. 3-ћи Батаљон је прешао Коњску р. и избио на косу која се спушта од Кремена ка Коњској р., али не може даље кренути, пошто нема везе са Лимским Одредом, који је позади, те је тучен у леви бок пешадиском и митраљеском ватром. Због 2-ог батаљона не може ни 3-ћи батаљон да креће напред.«

Поводом овога Командант дивизије издао је *Команданту 9. пука ову заповест:* »Примио сам ваш извештај бр. 786. Саопштите и наредите одмах Вашим Командантима батаљона, да без икаквог даљег задржавања продуже напад противу Кремена и безименог виса североисточно од Кремена. Лево крило 18. Пука I поз. није застало већ на против застало је десно крило Вашег пука. Командант 3-ег батаљона нема шта да се брине за свој леви бок, када на том правцу наступа цела Шумадиска дивизија II поз. На против својим енергич-

ним наступањем он треба да олакша наступање Лимског Одреда. До сада се Ваш пук, и ако према себи има врло слабе непријатељске делове, врло слабо ангажовао. Наређујем Вам, да са целим пуком најенергичније продужите напад датим вам правцем. О пријему овог наређења одговорите.«

У 12 ч. 45 Командант дивизије издао је Команданту 18. пешадиског пука I поз. овакву заповест: »Ви имате према себи врло слабе непријатељске делове. До сада је напад Вашега пука ишао врло споро. Наређујем да се напад продужи најенергичније, без обзира на наступање леве колоне. Ваш енергичан напад преко Шукунједа олакшаће напад десне колоне.«

У 14 ч. Командант дивизије послао је Команданту десне колоне ову заповест: »Дунавска дивизија I поз. заузела је линију северно од Чолића Брдо — Трешњица и подилази Макљишу. Наређујем Вам, да што енергичније наступате преко Хаџића брда ка Запису, и изаћете на висину Дунавске дивизије I поз. и 18. Пешадиског пука, који је заузео Шукунјед. Од Записа наступајте енергично даље, одржавајући везу са суседним трупама.«

У 19 ч. Командант дивизије поднео је Команданту I армије *укупан дневни извештај о ситуацији* ове садржине:

»1) *Десна колона* од једног батаљона 18. Пешадиског пука I поз. и два батаљона III поз. под командом потпуковника Ђ. Манојловића, нападајући данас од Дреновачког Осоја и Галича у правцу Кремена и Хаџића брда, водила је борбу цео дан и није успела да заузме Кремен. По извештају Команданта колоне непријатељ држи Кремен са 2 батаљона и 4 митраљеза. У данашњој борби, у којој се нарочито одликовао батаљон 18. Пука I поз., десна колона је имала врло велике губитке. По извештају Команданта колоне трупе III поз. нису ни за какву акцију и само деморалишу остале трупе. Непријатељски положаји: Кремен — Хрт — Хаџића брдо јако су утврђени.

»2) *Средња колона:* 3 батаљона 18. Пешадиског пука I поз. под командом потпуковника Ст. Поповића, заузела је данас Овчицу и Шукунјед, одакле је непријатељ пред мрак одступио у најтежем нереду. Послата су за њим ка Теочину омања одељења. На Шукунједу заробљено је до сада 51 не-

пријатељски војник из батаљона 61. и 33. пешадиског пука 15. бригаде.

»3) *Лева колона,* 9. Пешадиски пук II поз. под командом пуковника П. Грујића, нападала је данас на Кремен (к. 646) и безимени вис североисточно од Кремена. Докле је допрла ова колона још нисам добио извештај, јер немам телефонске везе са Командантом 9. пука II поз., али знам, да се највећим делом пребацила на косе на десној обали Коњског п., који је непријатељ упорно бранио. Према 2-ом батаљону овога пука налазио се данас један непријатељски батаљон са два митраљеза на косама, које се од безименога виса спуштају у Коњски поток. Борба се код 9. Пука развијала повољно све до мрака. Где се он сада налази јавићу када извештај добијем.«

»Из исказа заробљеника види се ово:

»1) Према овој дивизији дејствује 15. бригада, која има по један батаљон из 33. и 61. пука, и 5 батаљона 1. ландштурмског пука, од којих је један допунски. Батаљон 61. пука врло је слаб; чете не броје више од 80—100 војника. У батаљону има 5 официра. Слично је стање и у батаљону 33-ег пука. Ландштурмски пук, по исказу ових заробљеника, изгледа да је данас био у почетку у резерви; хране се врло рђаво.

»2) Десно од ове бригаде дејствује 14. бригада; лево 16. бригада.«

У 23 ч. 45 под ОБр. 1537, Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест: »Непријатељ данас потучен на Шукунђеду одступио је у највећем нереду ка Теочину. Протеран са леве обале Коњског п. задржао се на Кремену (к. 648) и безименом вису, источно од Кремена. Према десној колони непријатељ се вечерас задржао на Бершићском брду и Бершићском Кремену. У данашњој борби заробљено је 71 непријатељски војник и један митраљез.

»Дунавска дивизија I поз. избила је данас на линију: Озрем — Трешњица, а Шумадиска дивизија II поз. на линију безимени вис, северозападно од к. 370 — Прањанска црква — Рујевица — Оштрица.

»21. ов. мес. у 7 ч. наша армија продужава напад и гоњење непријатеља на целоме фронту. Наша дивизија напашће непријатеља 21. ов. м. на линији: Кремен (648) — без-

имени вис источно од Кремена — с. Теочин — Бершићски Кремен, гонећи га преко села Теочина и Коштунића, са тежњом да избије на линију: Бабина Глава — Мујов Гроб — Сувобор.

»Десно од нас нападаће у исто време Дунавска дивизија I поз., лево Шумадиска дивизија II поз. десним крилом преко Дугог брда у правцу Подова.

»*Наређујем:*

»1) Трупе ће заноћити вечерас на заузетим положајима. Обезбедити се бојним предстражама према непријатељу и припремити се за напад 21. ов. м. Ради тога:

»2) *Десна колона*: један батаљон 18. Пешадиског пука; пук потпуковника Карамарковића, и један батаљон 15. пука III поз., све под командом потпуковника Ђ. Манојловића, напашће 21. ов. м. у 7 ч. непријатеља на Бершићском брду и Кремену. По заузећу Бершићског брда и Кремена продужиће напад преко с. Брезне—Записа и Умке у правцу Теочина, одржавајући десно везу са Дунавском дивизијом I поз., лево са средњом колоном. Потпуковник Карамарковић ставиће на расположење остатак свога пука потпуковнику Манојловићу.

»3) *Средња колона*: 3 батаљона 18. Пешадиског пука I поз. и један батаљон 8. Пука II поз. под командом потпуковника Ст. Поповића напашће 21. ов. м. у 7 ч. са Шукунђеда непријатеља према себи, развијајући се с обе стране друма и гонећи га преко с. Теочина. Једним делом снаге потпомоћи напад десне колоне од Овчице дејством у десни бок и позадину непријатеља на Бершићском Кремену. Са батаљоном 8. Пука II поз. потпомоћи ће напад 9. Пука II поз., дејством у леви бок и позадину непријатеља на безименом вису источно од Кремена (к. 648). Командант 18. Пешадиског пука споразумеће се са Командантом 8. Пука II поз., где ће му се и у које време ставити на расположење овај батаљон.

»4) *Лева колона*: 9. Пешадиски пук II поз. под командом пуковника П. Грујића напашће 21. ов. м. у 7 ч. јутра непријатеља на линији: Кремен (к. 648) — безимени вис источно од Кремена. По заузећу ових положаја продужиће напад у правцу п. Бањице у правцу Коштунићског врха. Десно одржавати везу са средњом колоном, лево са Шумадиском дивизијом II поз., чије ће се лево крило кретати у правцу Молитве.

»5) *Општа реверва*: два батаљона 8. Пука II поз. и Пионирски полубатаљон остаће на досадањем месту, спремни за покрет.

»6) *Артилерија* ће снажном ватром потпомоћи извршење овога напада. Ставити под што јачу ватру Хаџићево брдо и Бершићски Кремен.

»7) *Коњички дивизион* кретаће се преко с. Леушића, штитећи леви бок дивизије и одржавајући везу са Шумадиском дивизијом II поз.

»8) *Завојиште* украј пута у с. Г. Горевници.

»9. Један део Муниciске колоне са пешачком и артилериском муницијом биће на Јељену.

»10) Остала комора где је и до сада била.

»11) Ја ћу бити у почетку код опште резерве.

»Команданти нападних колона одржаваће са мном телефонску везу и свакога часа слати ми извештаје о стању код њихових колона. Поред телефона везати се са мном и релејом.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 20 НОВЕМБАР.

Завршен је први дан наше офанзиве са успехом. Иако бој није био потпуно решен, ипак су резултати данашњега напада очигледни и позитивни. Први успеси и задобијени трофеји веома су повољно дејствовали на наше трупе, што је од великог моралног значаја. После оног нашег непрекидног повлачења и низа неуспеха и невоља из оскудице наоружања, артилериске муниције и материјалне опреме уопште, поколебани морал код трупа почео се будити и старо самопоуздање и офанзивни дух почео се понова враћати. Сваки дотле већ помирен са мишљу у неуспех, и са изгубљеном надом у крајњу победу, осетио се сада препорођен и испуњен вером и надом у крајњу победу. У данашњим успесима наших трупа лежи клица наших доцнијих сјајних победа, у којима су *дух и морал играли пресудну улогу* и извојевали дефинитиван успех. Талас одушевљења, који је захватио трупе I армије, носио их је стално и победоносно и даље све до Саве и Дрине. Дакле највећа добит данашњега дана то је *морална добит* која је најважнији услов за успех.

Али поред најглавније добити у моралном погледу, да-

нашњим успехом на фронту I армије постигнути су још и знатни *тактички резултати,* јер је:

а. непријатељ на целом фронту био потиснут са својих положаја без наших великих жртава, остављајући нам као плен: 3 официра, 405 војника, 4 брдске хаубице, један митраљез, око 1000 топовских метака, доста пешачке муниције, велики број пионирског алата и друге материјалне спреме.

б. фронт Армије, иако напредовање њених дивизија није било тако брзо и енергично, као што је требало да буде, ипак се померио унапред и овога дана достигао линију Коњска Река — Шукунђед — Бершићски Кремен — Дубава — Трешњица, па подилазећи ка Врановици и с. Д. Бранетићу, ишао преко с. Ручића на Мрамор, Голубац ка с. Угриновцима, чиме је створена Армији угодна база за даље напредовање.

в. Дунавска дивизија I поз., продирући ка Озрему у међупростор непријатељских трупа које су пред фронтом Моравске дивизије II поз. држале линију Д. Бранетић — Врановица, а пред трупама Дунавске дивизије II поз. линију Брезна — Теочин, заузела је централан положај у односу унутрашњих крила ових непријатељских група, и фланкирала их је. Тиме је био олакшан како њен даљи напредак, тако нарочито напредовање њених средњих дивизија.

г. Концентричним дејством Дринске дивизије I поз. у покрету, главна снага Армије већ је била груписана на главноме правцу њенога дејства ка Прострузи, са обухватом левог крила центра непријатељских трупа на положајима код Бољковаца и на источној коси Проструге.

На овај начин данас је код Армије *постигнут успех у моралном и тактичком погледу* што је врло добар знак за нашу даљу акцију. Непријатељ, изненађен, свуда попушта, где више где мање; нигде не даје јак и организован отпор у целини, већ само делимичне отпоре који се релативно лако савлађују са наше стране. Из тога се види, да је опште стање код непријатеља неповољно, да је и код њега морал опао и отпор ослабио, а то је сазнање и осећање за нас било од врло великога значаја, јер нас је упућивало шта ваља радити. Даља акција Армије биће упућена у извршење пробоја у ширем смислу (стратегиском), који ће бити остварен онда, када будемо овладали развођем између Западне

Мораве и Колубаре, т. ј. линијом Голубац — Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен, јер тада ће бити широм отворена врата у долину Колубаре, а уједно и правац ка Ваљеву, нашем првом и најважнијем географско-стратегиском објекту.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.[1]

План рада Команданта Ужичке војске, с обзиром на ситуацију, био је тај, да се са Ужичком бригадом на десној обали Западне Мораве држи у дефанзиви, а на левој обали ове реке са трупама Лимског одреда и Шумадиске дивизије II поз. да предузме офанзиву, групишући јачи део своје снаге на десном крилу код Шумадиске дивизије II поз., која је у вези са левим крилом I армије (Дунавском дивизијом II поз.). На основу овога, а према директиви Врховне команде ОБр. 7510[2] од 19 новембра, *Командант Ужичке војске под ОБр. 1805 истог дана увече у 20 ч. издао је својим групама за рад овакву заповест*:

»1) *Шумадиска дивизија II поз.* (без једног батаљона 11. Пешадиског пука и два митраљеза) са одсека р. Каменица — р. Чемерница предузима енергичан напад главном снагом ка Прањанима, фронтом р. Чемерница — р. Каменица. а слабијом колоном ка Гојној Гори преко Оштрице. Десном побочницом преко с. Леушића одржава везу са левим крилом I Армије. Са фронта: Руjевица — к. 416 — к. 370 предузима даље енергично наступање ка фронту Подови — Коштунићи ка Орлевачи и Бабиној Глави, саображавајући своје дејство дејству I Армије.

»2) *Лимски Одред* са трупама десног и средњег одсека предузима енергичан напад на одсеку р. Ломница — р. Врнчанска, преко Брезака ка фронту Шиљковица — Кремење, одржавајући везу са левом колоном Шумадиске дивизије II поз., која наступа ка Оштрици.

»3) Трупе левог одсека Лимског Одреда остају на сво-

[1] За операције Ужичке војске служити се детаљном картом бојишта Колубарске битке, раз. 1:100.000, прилог 5 (Прилог уз I Део Битке на Колубари).

[2] Ђенерал Ж. Павловић: Битка на Колубари I део, 2. свеска, стр. 862.

јим положајима, ради одбране клисуре и заштите нападне колоне но с тим, да избаце 1—2 чете, те да заузму Оруjевицу и мотре на кретање непријатеља од Папратишта у правцу Гор. Добриње, те да у овом случају са Оруjевице дејствуjу у бок његових делова који би наступали тим правцима.

»4) Нападна колона Лимског Одреда и лева колона Шумадиске дивизије II поз., по овлађивању линијом Шиљковица — Оштрица, а према ситуацији, остају на томе одсеку и заштићаваjу леви бок и позадину Шумадиске дивизије II поз., а на случај непријатељског повлачења предузимаjу гоњење непријатеља ка фронту Зелени Брег — Јежевица.

»5) *Трупе Ужичке бригаде* остаjу на своjим положајима и врше jаче извиђање ка Гугљу, Ариљу и Гучи.

»6) Почетак напада свиjу колона и делова у 3 ч. изjутра без икаквог изговора.

»7) Веза између појединих колона да буде што jача, а узаjамно потпомагање до крајњих граница.

»8) Са наступањем колона да се одмах продужава и телеграфска веза ради бржег шиљања извештаја, а где ово није могућно, да се одмах успоставаљаjу релеjи.

»9) На случај успешног напада ноћу 20./21. задржати се и одмах утврдити на заузетим положајима.

»10) О свршеним припремама и почетку напада да се у 3 ч. изjутра известн.«

Сем овога *Командант Ужичке војске издао је под ОБр. 1805 Команданту Ужичке бригаде ову заповест*:

»Сутра 20. ов. м. предузеће се офанзива целокупном снагом. Део Лимског одреда предузеће офанзиву ка Гор. Добриjи, а jедан део око Почепиња остаће у дефанзиви. Али, да би се онемогућило непријатељу да своjу снагу са положаја источно од Пожеге пребацуje у правцу севера, Командант ће наредити:

»1) Да се изврши насилно рекогносцирање са појединим четама ка Гугаљском мосту преко Негришора и с. Лопаша ка Муњском брду, и од Рогаче преко Гуче ка Ариљу, заузимаjући са овим четама положаје код Гугаљског моста, Муњско брдо и Сунчевицу, пребацуjући чак појединa одељења и на леву страну Мораве.

»2) Да чете у долини Мораве код мостова остану на своjим местима и извиђаjу ка Гугљу.

»3) Сазна ли Командант, да непријатељ отпочиње упућивање својих трупа ка северу, наредиће, да предњи делови пређу Мораву и преко Пожеге угрожавају позадини непријатељских трупа, које се крећу ка северу. Одступа ли пак, онда да предњи делови иду за њим, одржавајући с њим додир.

»4) Рад мора бити до крајности енергичан.«

Напад Шумадиске дивизије II поз. и Лимског одреда отпочео је у 7 ч. изјутра са одређених им линија у правцима одређеним заповешћу.

Извођење (ток) боја.

1. *Код Шумадиске дивизије II поз.*

У 11 ч. 5 Командант Шумадиске дивизије II поз. извештава да је од 7 ч. 30 отпочео бој с непријатељем, и то јаче према десној нападној колони која наступа ка Прањанима. Средња нападна колона избила је на Рујевицу. Лева нападна колона избија под борбом на Гојну Гору. У правцу Дунавске дивизије II поз. чује се јака артилериска паљба, а у правцу Лимског одреда су омање борбе.

Између 10 и 11 ч. лева колона овладала је к. 787 под слабијом борбом, а затим отпочела напад на Оштрицу (к. 814), где је непријатељ био јако утврђен, и где је, по исказу заробљеника, било 3—4 батаљона непријатељске пешадије без артилерије, коју очекују у току дана. Око 13 ч. 30 *десна нападна колона* сузбила је непријатеља и избила на линију: Прањанска црква — к. 370. Непријатељ се повукао северно и северозападно од прањанске цркве и североисточно од к. 370. Десна побочница ове колоне успела је у току дана да допре само до Коњске Реке. *Средња колона,* по овлађивању Рујевице — к. 516, покушала је да продире напред, али се непријатељ према њој појачао и прешао у контранапад, потпомажући овај брдским хаубицама са положаја Дугог Брда (к. 510). Средња колона је успела да задржи непријатеља који се почео утврђивати на 500—600 м. испред колоне. Наступање *леве колоне* ка Оштрици било је задржавано јаком пешадиском ватром, а од 15 ч. непријатељска хаубичка артилерија са Шиљковице (к. 820) отпочела је бочно тући лево крило ове колоне, због чега се оно поколебало и повукло, али је поново било враћено на своје место. Ова је колона извршила два јуриша на непријатеља,

али без успеха, због чега се повукла на к. 787. Због великих губитака код ове колоне мале јачине (Допунски пук од два батаљона), Командант колоне известио је да ће тешко моћи овладати Оштрицом (к. 814), али да ће успети да одржи свој положај.

Нападне колоне су заноћиле на заузетим положајима, и то: десна на линији к. 370 — прањанска црква; средња на линији Рујевица — коса до р. Плане; и лева на к. 787, где им је наређено да се утврде, а сутра да продуже напад.

2. *Код Лимског одреда.*

Претходница *десне колоне* овог Одреда дошла је у први додир с непријатељем око 8 ч. испред Годуна (к. 711), а у јачи додир на Годуну око 9 ч. 30, који је положај непријатељ посео, као и косу која се спушта од Годуна ка р. Каменици. Наишавши на јачи отпор непријатеља на овом положају, претходница је била приморана да се ојача једним батаљоном из 15. прекобројног пука III поз., а око 11 ч., услед јаког отпора непријатеља, био је делом уведен у борбу и Ибарски батаљон. Под притиском ове снаге и јаке артилериске ватре непријатељ је био принуђен да се са Годуна повуче на Брезак (к. 893). Око 11 ч. 40 десна колона је успела да овлада Годуном. Даље наступање ове колоне, ма да потпомагано снажном артилериском ватром са предњег положаја Великог Поља, било је заустављено јаком пешадиском и митраљеском ватром са Брезака и артилериском ватром са Кремена (к. 679). Артилерија ове колоне била је на предњем положају Великог Поља, и по заузећу Годуна упућена су два брдска топа на његов западни нагиб у циљу потпомагања напада на Брезак.

Лева колона овог Одреда, услед тежег кретања по испресецаном земљишту и потискивања непријатељских одељења са Каранског Виса, није стигла да једновремено узме учешћа у нападу на Годун и успела је да овлада десним крилом Годуна тек око 12 ч. Даље напредовање ове колоне било је задржано снажном пешачком и митраљеском ватром са Брезака, и дејством јаке артилериске ватре са Кремена и Малињака. Артилерија ове колоне, не могући потпомагати напад своје пешадије на Годун услед свог неугодног положаја, била је упућена да се постави на седло позади Годуна,

тукући непријатељску пешадију на Брезаку и гробљу с. Јапчића.

Непријатељ се почео појављивати на целом фронту, и око 13 ч. 30 почео је тући леву колону снажном бочном артилериском ватром са Малињака, али је ова брзо ућуткана нашом артилеријом са Великог Поља.

Командант ове колоне у 14 ч. извештава да га непријатељ снажно напада и туче јаком митраљеском и артилериском ватром и бочном артилериском ватром са Малињака, и моли да се повуче, пошто се непријатељ према њему све више појачава. Наређено му је да се на заузетом положају мора одржати.

Командант десне колоне у 16 ч. извештава да је утрошио сву резерву, да има великих губитака, и да митраљези не дејствују, јер су реденици празни а низача метака нема, пошто је већина командира избачено из строја, и да непријатељ обилази десно крило. Непријатељски напад на десно крило све се више испољавао и око 14 ч. извесне јединице десне колоне почеле су се повлачити. Али енергичним мерама враћене су натраг. Сви покушаји непријатељеви да обиђе десно крило остали су безуспешни, а до мрака су и одбијени. Мрак је прекинуо борбу, а колонама Одреда наређено је да се на заузетом положају прикупе и уреде, да се обезбеде бојним претстражама, да се утврде, попуне муницијом и храном и да између себе одржавају што јачу везу.

Око 21 ч. непријатељ је покушао напад на наше десно крило, али је био одбијен. По исказу заробљеника имао је према Лимском одреду четири батаљона пешадије и шест топова.

3. *Код Ужичке бригаде.*

Овога дана Ужичка бригада је имала само да врши насилно рекогносцирање. Непријатељ је био предузео покрет ка Белом Камену, и наишавши на наше предње делове заподео је борбу, али није успео да избије на Бели Камен, те су наше чете остале на својим положајима. Један вод држи Муњско Брдо (к. 159).

Исто вече Командант Ужичке војске примио је ове укупне дневне извештаје:

а. *Од Команданта Шумадиске дивизије поз. II* у 21 ч.: »*Десна нападна колона* овладала је Прањанима и доспела до

линије: Прањани (северно од цркве до к. 370). Последњи извештај ове колоне (послат у 13 ч. 20) гласи, да се колона доста истакла, и да лево крило I Армије изгледа да је заостало.

»*Средња колона* овладала је Рујевицом и косом до п. Плане. Непријатељ се према њој брзо ојачао, и потпомогнут брдским хаубицама прешао у офанзиву и пришао десном крилу ове колоне до на 500 м.

»*Лева колона* у свом нападу на Оштрицу овладала је к. 787, где је извела и своја два брзометна брдска топа. Непријатељ држи Оштрицу са око 3 батаљона.

»Због удаљења леве и десне колоне и оскудице у каблу, веза са овим колонама је тешка и немају се извештаји о завршеној борби код њих. Колико се пак осматрањем могло видети, оне су заноћиле овако: десна колона на линији: Прањани — к. 370; а лева на к. 787. Средњој колони је наређено, на случај непријатељског контранапада, да се држи на линији: Рујевица — коса до п. Плане. Борба је била јака али се број губитака још не зна. У току борбе заробљено је 15 непријатељских војника из 13. и 15. бригаде. Фронт, који држи, врло је велики и истакнут, како у односу на Дунавску дивизију II поз., тако и у односу на Лимски Одред, услед чега је ситуација врло озбиљна. Како се данас није успело да овлада Оштрицом, то ће се ситуација знатно отежати, ако непријатељ на њу привуче артилерију, јер би у том случају положај Рујевица био тучен у леђа.«

6. *Од Команданта Лимског одреда* у 20 ч. 15: »До овога часа још се води борба на целоме фронту са непријатељем, који се налази на предњим положајима Брезака. Непријатељ је јак око 4 батаљона са једном батеријом и са већим бројем митраљеза, и наткриљава моје десно крило, а почео је дејствовати и у мој десни бок. Велики број рањеника; нема ко да износи. Ако се употребе војници посада се слаби; располажем само са једним превијалиштем, а завојишта и немам.

»Лева колона Шумадиске дивизије II поз. била је до пред мрак врло неактивна због чега је непријатељ према мом десном боку упутио извесан део снаге. Једна непријатељска чета код Јелендола поправља мост на Морави, а пола непријатељске чете посело је косу између Оруjевице и Годуна. На Оруjевици су наше две чете; однос и квалитет од-

реда према непријатељу несразмеран; фронт је сувише велики према снази.«

У 21 ч. 15 Командант одреда накнадно јавља да се непријатељ од гробља с. Јанчића прикупља према десном боку Одреда. Борба се води непрекидно и наизменично на појединим деловима фронта.

в. *Од Команданта Ужичке бригаде* да је »чета упућена у рекогносцирање избила синоћ на Крстац (к. 613), не наишавши на непријатеља. Један вод ове чете упућен ка Гугаљском мосту дочекан је ватром од непријатеља, те се вратио ка Бјелици. Водник овога вода цени, да је непријатељ јак око 2 батаљона. Вод који је избио на Муњско Брдо јавља, да непријатеља тамо нема. Чета упућена ноћас преко Златника на Бели Камен (к. 563) стигла је на овај у 7 ч. 15 јутрос, и упутила један вод ка Гугљу. Водник овога вода извештава, да непријатеља овде има око 2 батаљона код кафане и око 80 коња раседланих. Вођ самосталне официрске патроле стигао је на к. 990 и о непријатељу није ништа сазнао. Од пролазника из Ивањице чуо је, да на том правцу нема ништа ново.«

Његов *други извештај* гласи: »Данашњим рекогносцирањем дознало се, да је непријатељ прешао на десну обалу Моравице у јачини до 3 батаљона са митраљезима, два вода коњице и артилеријом, која данас није учествовала. Мост на р. Бјелици до мрака остао је у нашим рукама. Наредио сам, да се ту непријатељ и даље задржава до крајњих граница, а чете, које се задржавајући непријатеља под борбом повлаче преко к. 613 на десну обалу р. Бјелице, имају задржати своје делове дуж реке, који ће што више давати отпора и спречавати непријатељу прелаз преко реке. Према десном одсеку непријатељ се није изјаснио.«

На основу ових извештаја *Командант Ужичке војске у 21 ч. 25 а под ОБр. 1830 послао је извештај Врховној команди* у коме је у главним цртама изнео данашњи рад. Вредно је поменути други део овог извештаја који гласи: »Данас сам био на положајима Шумадиске дивизије II поз. где је вођена борба. Према јачини и квалитету трупа и јачини непријатеља, простор на коме ова војска оперише од р. Чемернице до р. Мораве износи у правој линији 18 км., а он је толико велики, да ће непријатељ свуда моћи да пробије

фронт. И при свем том од ове се војске захтева да дејствује у правцу севера, у циљу олакшања дејства I Армије, излажући свој леви бок непријатељу, који је у надмоћности. Зато, с обзиром на слабе комуникације, трупе разног квалитета и наоружања, молим, да се овој војсци додели зона дејства на којој може са изгледом на успех да извршује добијене задатке.«

Командант Ужичке војске издао је телефоном заповест Команданту 12. кадровског пешадиског пука да са два батаљона, митраљезима, брдском круповом батеријом и припадајућом комором одмах предузме покрет од Овчарске Бање и сеоским путем западно од Каблара за Каменову Главу, где има бити под личном одговорношћу до 7 ч. изјутра. Чета код моста у клисури да остане и даље на том месту, а три чете нека остану до даљег наређења на Стражевици. По доласку на Каменову Главу Командант ће за даљи рад добити наређење од Команданта Лимског одреда. Колску комору упутити преко Чачка и даље путем ка с. Рошци, где Командант буде одредио.

Према данашњој укупној ситуацији *Командант Ужичке војске у 24 ч. под ОБр. 1832 издао је својим трупама за сутрашњи рад овакву заповест*:

»Стање код непријатеља, јачина и распоред познати су командантима. Трупе I Армије продужиће 21 ов. м. офанзиву ка фронту: Лалинци — Проструга — Рајац — к. 881 — Субобор — Мујов Гроб — Бабина Глава.

»Дунавска дивизија II поз. има да избије на оба Субобора — Мујов Гроб — Бабина глава.

»*За даље наступање наређујем*:

»1) *Шумадиска дивизија II поз.* са фронта: Прањани — Руjевица — к. 787, продужава наступање ка Зеленом брегу. 10. пешадиски пук са два брдска топа упућује се ка Подовима и Орлевачи, ради везе са I Армијом, и заштите десног бока те дивизије.

»2) Нападна колона Лимског Одреда, ојачана са 2 батаљона 12. Кадровског пука и брдском Круповом батеријом, продужава наступање преко Шиљковице и Маховског брда ка Средњој Зајчици. Пошто овлада одсеком Брезак — Шиљковица, упућује један батаљон са 1—2 топа преко Кремена на Малињак, ради напада у бок и позадину оних делова, који

су на десној обали Папратишке р. Дејство ових одреда потпомагаће и чете са Орујевице.

»По избијању на Зелени брег — Зајчица — Душковац упутити гонеће одреде правцима: Зелени брег — Кошариште — М. Маљен; Зајчица — Биљези — Субјел; Зајчица — Душковци — Јежевица, а трупе да се уреде и попуне муницијом. За даљи рад следоваће наређење.

»4) Трупе Ужичке бригаде спречаваће наступање непријатељу преко р. Бјелице, обраћајући довољну пажњу на Гучу.

»Почетак рада у 7 ч. изјутра.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За рад овога дана Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»1) *Десна колона*[1] јачине 5 батаљона и 4 топа, напада правцем: Прањанска црква — Сјечина — Велико брдо — Бабина Глава. Две чете са Ружиног гроба упућене су да образују десну побочницу у правцу: Леушић — Молитва — Парлози.

»2) *Средња колона*[1] јачине 3 батаљона и 3 топа, напада правцем: Рујевица — Подови — Орлевача. Слабу леву побочницу упутити у правцу Дружетића — Тометиног поља.

»3) *Лева колона*[1] јачине 2 батаљона и 2 топа, напада правцем: Гојна Гора — Оштрица. Чим је заузме утврђује је и остаје ради заштите бока и позадине дивизије.[2] Лево одржава везу са Лимским Одредом, који напада у правцу Шиљковице, и на њој се задржава.[3] У случају успешног овлађивања, енергично делом снаге гони непријатеља и заузима Зелени брег.

»4) *Општа резерва* јачине 3 батаљона и један топ наступа за средњом колоном.

»5) Почетак напада свију нападних колона тачно у 7 ч. јутра. Десна и средња колона по заузећу Рујевице — к. 416

---

[1] Под чијом командом? П.

[2] Зашто је овде заустављати? Заштита левог бока и позадине Дивизије, при њеном подилажењу ка Бабиној Глави и Орлевачи, сигурнија је много више са Зеленог Брега, но са Оштрице. Сем тога овим заустављањем на Оштрици укочено је и даље напредовање Лимског одреда. П.

[3] Зашто? П.

— к. 370 продужују наступање од ове линије као ослоне тачке, и теже линији Орлевача — Бабина Глава. При овоме свој рад саображавати раду Дунавске дивизије II поз., наште да се обрати пажња помоћу своје побочнице, те да се по мери напредовања Дунавске дивизије II поз. врши и наступање ових колона. Средња колона саображаваће рад према десној колони.

»6) *Коњички дивизион* остаје у прво време на свом месту, а доцније служи за везу између ове дивизије и Дунавске дивизије II поз., шаљући извештаје о ситуацији Дунавске дивизије II поз. (нарочито њене леве колоне) Команданту ове дивизије и Команданту десне колоне ове дивизије.

»7) Команданти десне и средње колоне остављају по једну получету, као заштиту пољске артилерије на својим положајима, којима ће се наредити покрет.

»8) Борбени део I степена колонске коморе (једно одељење пешадиске и артилериске муниције) долази у с. Трбушане.

»9) Болничарска чета долази у с. Миоковце (око Граорине). —

»10) Командант ће се налазити код резерве, куда му слати чешће извештаје средством ордонанаса и релеја, односно телефоном који ће продужити 11. пук.«

Према предњој заповести покрет нападних колона Дивизије почео је тачно у 7 ч. Нешто доцније борба је отпочела прво према средњој колони, потом код десне, и најзад код леве колоне.

У 10 ч. Командант дивизије послао је Команданту Ужичке војске овакав извештај (ОБр. 1367): »Од 7 ч. 30 отпочела је борба с непријатељем, и то јача према десној нападној колони (10. пук са допунским батаљоном 11. пука), која наступа у правцу варошице Прањана. До овог момента немам извештаја од те колоне. Средња нападна колона (3 батаљона 11. пука) извештава ме, да је избила на Рујевицу и западну ивицу Прањана. Лева нападна колона (два батаљона Допунског пука) избија под борбом на Гојну Гору, али извештаја од ње немам. Ја сам на Кити са дивизиском резервом (12. Пук) и очекујем даљи развој догађаја. У правцу Дунавске дивизије II поз. чује се јака артилериска борба. У правцу Лимског Одреда омања је борба.«

Између 10 и 11 ч. *лева колона* овладала је к. 787 под омањом борбом, а затим отпочела напад на Оштрицу, где је непријатељ јако био утврђен, и где је, по исказу заробљеника, било 3—4 батаљона непријатељске пешадије без артилерије, коју очекују у току дана. У 13 ч. 30 десна нападна колона сузбила је непријатеља и избила на линију прањанска црква — к. 370. Непријатељ је испред ње отступио северно и северозападно од прањанске цркве, а североисточно од к. 370. Командант ове колоне у исто време јавио је да је лево крило Дунавске дивизије II поз. заостало, због чега трпи у неколико од бочне непријатељске ватре са положаја Кремена, те је и он принуђен да се моментано задржи на тој линији. Десна побочница ове колоне (две чете са Ружиног Гроба) у току дана успела је (као и делови левог крила Дунавске дивизије II поз.) да допре само до Коњске Реке (леве обале).

Средња колона, по овлађивању Рујевицом — к. 516, покушала је продирање напред, али се непријатељ према њој брзо појачао и прешао у контранапад, потпомажући овај брдском хаубицом са положаја Дуго Брдо (к. 510). Овај контранапад успела је да задржи средња колона, и непријатељ је задржан, нарочито према центру њеном, на 500—600 м., где је отпочео утврђивање. Због покушаја непријатељевог да се пробије долином р. Плане, Командант средње колоне морао је ангажовати и две чете из своје резерве ради продужења првог борбеног реда до р. Плане.

Наступање *леве колоне* од к. 787 ка Оштрици било је задржавано јаком пешадиском ватром, а од 15 ч. непријатељска хаубичка артилерија са Шиљковице отпочела је бочно да туче борбени поредак (нарочито лево крило) ове нападне колоне, због чега се ово крило поколебало и отступило, али је поново повраћено на своје место. При оваквој ситуацији ова је колона извршила два јуриша на непријатеља, али није успела, због чега се повукла на к. 787. Због великих губитака а слабе јачине (Допунски пук од два батаљона), Командант колоне је известио да ће тешко моћи овладати Оштрицом, али да ће успети да одржи свој положај. Колоне су заноћиле на заузетим положајима, и то: десна на линији к. 370 — прањанска црква — Средња Ру-

јевица — коса до р. Плане, и лева на к. 787, где им је наређено да се утврде, и да сутра продуже напад.

Ситуација код Дивизије, због великог фронта, као и заосталости Дунавске дивизије II поз., чији су слаби делови једва доспели до леве обале Коњске Реке, као и заосталости Лимског одреда, била је врло озбиљна. Та се озбиљност појачавала још и тиме, што је непријатељ успео да задржи у својој власти вис Оштрицу, јер ако би привукао на њ своју артилерију у току ноћи, отежао би јако положај средње колоне на Рујевици. У току дана било је заробљеника из: 5., 13., 15. и 20. бригаде.

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

За рад овога дана Командант Лимског одреда издао је заповест ове садржине:

»1) *Десна колона*[1] јачине 3 батаљона, 4 топа и два митраљеза креће се са Великог Поља и напада фронт: Брезак — Шиљковица, тежећи обухвату непријатељског левог крила. Граница одсека за наступање десно р. Ломница, лево друм. Десно одржава везу са колоном Шумадиске дивизије II поз.

»2) *Лева колона*[1] јачине 2 батаљона и 4 топа Де Бањжова, напада одсек Брезак — Кремен преко Годуна. Десно одржавати везу друмом са десном колоном, а лево са четама на Орујевици, и обезбедити свој леви бок.

»3) *Општа резерва* јачине 2 батаљона и 2 пољска брзометна топа прикупиће се на Великом Пољу (к. 804) и кретаће за десном колоном, а пољски топови остају на својим досадањим положајима, и поступиће по мом усменом наређењу.

»4) Трупе левог одсека остају на свом положају ради одбране клисуре и заштите позадине колона, но с тим, да командант упути 1—2 чете да заузму и поседну Орујевицу и мотре на кретање непријатеља од Папратишта у правцу Гор. Добриње, те у овом случају са Орујевице да дејствују у бок њиховим деловима, који би дејствовали тим правцем. У правцу Годуна тражити и одржавати везу са нашом левом колоном.

»5) По заузећу фронта Шиљковица — Кремен, на-

[1] Под чијом командом? П.

падне ће колоне према ситуацији остати на свом одсеку[1], и заштићавати леви бок Шумадиске дивизије II поз., а на случај непријатељског повлачења предузимају гоњење непријатеља ка фронту: Јежевица — Душковци. При овоме одржавати везу с левом колоном Шумадиске дивизије II поз., која ће тада имати правац: Оштрица — Зелени брег. На случај успешног напада ноћу 20/21 новембра задржати се и одмах утврдити на заузетим положајима.

»6) Почетак напада код десне колоне у 7 ч. јутро, код леве колоне у 6 ч. 30 јутро. Резерва ће се прикупити на Великом Пољу у 7 ч. јутра, а Командант левог одсека упутиће чете на Оруjевицу у 6 ч. јутра.

»7) Постарати се, да се трупе још ноћас попуне муницијом и храном.

»8) Веза између појединих делова да буде што чвршћа а потпомагање до крајњих граница.«

3. УЖИЧКА БРИГАДА.

Овога дана ова је Бригада омањим деловима вршила само извиђања у разним правцима испред свога фронта, ка Гучи, Ариљу, Пожези и левом обалом Мораве, без икаквих значајних момената.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 20 НОВЕМБАР.

План напада Команданта Ужичке војске за овај дан у толико је неправилан, што је Ужичкој бригади наређено да се држи пасивне одбране, предузимајући само извиђања непријатеља у важним правцима: ка Гучи, Ариљу и Пожези.

Према тадањој ситуацији Ужичкој бригади је требало наредити демонстративан напад правцем ка Пожези да би приковала непријатеља на своме фронту, и да му не дозволи померање на север ради потпомагања онога дела његове снаге, који се налази према Шумадиској дивизији II поз. и према Лимском одреду, куда је управљен главни напад Ужичке војске у садејству са I армијом. Сем овога на овај би се начин и боље обезбедио правац ка Чачку десном обалом Западне Мораве, који је по својој важности био осетан. Командант

[1] Зашто? П.

Ужичке војске, у својој заповести Шумадиској дивизији II поз., требало је да означи правац и фронт напада и везу са Армијом и Лимским одредом, а не да он врши поделу Дивизије на колоне, и да одређује правац кретања побочнице. То је ствар Команданта дивизије. Тако исто Командант се упушта подробније и у распоред трупа левог отсека Лимског одреда, као и у делокруг рада Команданта Ужичке бригаде.

Нападне колоне Лимског одреда и леву нападну колону Шумадиске дивизије II поз. није требало задржавати на отсеку Оштрица — Шиљковица ради заштите левог бока и позадине Шумадиске дивизије II поз., већ је требало да ова снага енергично продире ка Великом Брегу и да га што пре заузме, јер се на овај начин најпоузданије обезбеђује леви бок и позадина Шумадиске дивизије II поз., чија десна и лева колона (главна снага) продире ка Бабиној Глави и Орлевачи, и ствара се јак поуздан ослонац за даље напредовање. Без овога био би укочен сваки даљи рад и Шумадиске дивизије II поз. и Лимског одреда.. Између Шумадиске дивизије II поз. и Лимског одреда није било потребне везе ни узајамног потпомагања, а тако исто између нападних колона, како код Шумадиске дивизије I поз., тако и код Лимског одреда није било везе, ни хармоније у дејству.

Неуспех леве колоне Шумадиске дивизије II поз. у нападу на Оштрицу лежи у слабој јачини ове колоне, и неактивности средње колоне и Лимског одреда. Не осећа се ни потребан утицај Команданта дивизије у заузимању ове важне тачке за даљу нападну акцију.

Али ипак, узевши у целоме, резултат рада овога дана био је позитиван: непријатељ се постепено и под борбом повлачио, а морал и нада у успех код наших трупа почели су се повраћати. То чини јаку подлогу и јемство за даљи наш успешни рад.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије[1].

За рад Армије овога дана *Командант армије под ОБр. 3211 у 12 ч. 45 издао је својим трупама овакву заповест*:

[1] За операције ове Армије служити се детаљном картом бојишта Колубарске битке, раз. 1:100.000, прилог 4 (Прилог уз I део Битке на Колубари).

»Из саслушања многих непријатељских бегунаца види се, да су код непријатеља наступиле тешке прилике, и то како у погледу исхране и снабдевања потребама, тако и у погледу моралне и физичке исцрпености његове. Да би се искористио овај моменат слабости код непријатеља, Врховна Команда је наредила, да данас (20. новембра) све три армије и трупе Ужичке Војске на левој обали Западне Мораве енергично нападну непријатеља на својим фронтовима и принуде га на повлачење.

»Непријатељ се према овој армији са јачим деловима налази на линији: Брајковац (Смрдљиковац) — Чикор — Камаљ (на левој обали Великог потока) — с. Штавица.

»*Наређујем*:

»1) *Дринска дивизија II поз.* напада на Кик, а потом наступа на Гај. При нападу на Чикор помоћи Комбиновану дивизију довољном снагом, о чему ће се Команданти дивизија споразумети. Десно одржавати везу са одредом Моравске дивизије I поз., који ће нападати десном обалом р. Оњега.

»2) *Комбинована дивизија* напада непријатеља на фронту Чикор — Камаљ, а потом наступа правцем Парлог — Липље.

»3) *Тимочка дивизија II поз.* наступа правцем преко Липета, па излази на фронт Дићска Главица — Јасика. У свом покрету одржавати везу са одредом Дринске дивизије I поз. на Рељинцу, који ће наступати у правцу Голупца (к. 496), кад његова дивизија стигне на исту висину са њиме.

»4) Команданти дивизија да буду стално у узајамном споразуму, да одржавају непрекидну везу и да један другом указују помоћ, како ватром тако и живом снагом.

»5) Напад почиње у 10 ч. Ја ћу бити у почетку на Лелечкој бари (к. 446).«

Непријатељ је овога дана око 7 ч. продужио напад на Липет, помажући га артилеријом, и када је Командант батаљона који је бранио Липет око 9 ч. био рањен, батаљон је отступио.

У 11 ч. 58 Командант армије издао је Комбинованој дивизији ову заповест: »Тимочка дивизија II поз. нападнута је јачим снагама на свом положају к. 549 — Вис. Наређујем, да колона Комбиноване дивизије са Горњег брда одмах наступа преко Ковиљаче на Врлају у бок и позадину непри-

јатељских трупа. Лева колона Моравске дивизије I поз. стићи ће кроз један час у висину Дебелог брда, и тада нека наступају и остале ваше колоне.«

У 13 ч. Тимочка дивизија II поз. јавља телефоном да непријатељ јако напада његин фронт к. 549 (М. Липет) — Вис, и да је на неким местима доспео на 500—600 м. до положаја. Дринска дивизија I поз. напредује и избила је на Мрамор и к. 427.

Овај је извештај саопштен Комбинованој дивизији са поновним наређењем да енергично дејствује на Врлају.

У 16 ч. 30 Комбинована дивизија телефоном јавља да је заузела Камаљ и напада Пољаницу и Амбариште. Њена лева колона (I прекобројни пук и 15. пук II поз.) доспели су до гребена Врлаје.

У 18 ч. 30 Дринска дивизија II поз. телефоном јавља да је лева колона подишла Чикору; 4. пук II поз. је у резерви на Мрамору. Заробљено је око 100 војника 28. домобранског пука. Напад ће се продужити целе ноћи, ако то учине Комбинована и Моравска дивизија I поз.

У 18 ч 40 Тимочка дивизија II поз. јавља да се одбрамбена линија држи чврсто. Непријатељ држи М. и В. Липет и развио се у долини Козељског Потока. Непријатељски напад заустављен је ватром, и сада је умртвљен. Једна непријатељска колона, јачине једног и по батаљона, кретала се уз Штавичку Реку, али је ту колону разбила Данглисова батерија са Рељинца и она је заустављена.

У 20 ч. 30 Комбинована дивизија јавља: »У 19 ч. 30 стање је било овако: Заузета Врлаја и I Прекобројни пук продужава наступање даље. Заузет Камаљ на десној обали Добриловца потока; припрема се даљи напад на Ражовиште и Амбариште. На десном крилу води се борба по заузећу Чикора; одржава се веза са суседним дивизијама. Наредио сам, да се ноћас заузме гребен са предстражама на Љигу, а намера је, ако се у овоме успе, да сутра продужим преко Љига.«[1]

У 21 ч. 15 Начелник штаба I армије извештава да су предњи делови Дринске дивизије I поз. на Угриновцима (к. 427) и Мрамору (к. 447), и да је наређено, да Дивизија преко

[1] Овај извештај био је у неколико нетачан, јер Чикор није био пао, а на коси Врлаје главна отпорна тачка била је још у рукама непријатеља. Писац.

ноћи иде напред докле је год могућно. Дивизија је запленила 4 топа, 4 митраљеза и око 300 војника.

У 22 ч. 30 под ОБр. 3228 Командант армије послао је Врховној команди, I и II армији овакав дневни извештај:

»Трупе ове армије у току данашњега дана успеле су да овладају до мрака линијом: Дубово брдо (Кречанац) — Крстата Липа — Камаљ — Врлаја. Непријатељ је на појединим местима давао доста јак отпор. Трупе се неће заустављати ни у току ноћи, и сада се напада линија: Округло поље — Парлог — Чикор — Кик. 4. Пешадиски пук II поз. заробио је око 100 непријатељских војника.

»Тимочка дивизија II поз. била је данас нападнута на њеном главном положају, али је тај напад, уз припомоћ артилерије Дринске дивизије I поз., одбијен и укочен. Пред вече је и та дивизија кренула у напад, и по телефонском извештају она сада избија у Липет.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

На основу заповести Команданта армије за данашњи рад, *Командант дивизије под ОБр 1761 у 7 ч. издао је својим трупама ову заповест:*

»Услед рђавог моралног и физичког стања код непријатеља, Врховна Команда је наредила, да данас 20. ов. мес. све три армије и Ужичка Војска нападну непријатеља и принуде га на повлачење.

»Непријатељ се према овој армији налази с јачим деловима на линији: Брајковац (Смрдљиковац) — Чикор — Камаљ — с. Штавице.

»Према фронту ове дивизије, а према јуче прикупљеним подацима, непријатељске две чете држе Дубово брдо (Кречанац), а једна његова батерија налази се на Чикору.

»Према наређењу Команданта III Армије, све три дивизије ове армије напашће непријатеља са својих досадањих положаја.

»*Комбинована дивизија* напада непријатеља на фронту Чикор — Камаљ, а потом наступа правцем Парлог — Липље. Десно од Дринске дивизије II поз. наступа једна колона Моравске дивизије I поз. (2. Пук II поз.) правцем: Лелечка бара — Балин гроб (к. 325), т. ј. десно крило ове колоне кретаће

се овом линијом. Ова колона отпочиње напад са Лелечких бара данас у 10 ч.

»Ова дивизија има задатак, да нападне и овлада Киком, а потом Гајом, и да довољном снагом потпомогне Комбиновану дивизију у заузимању Чикора.

»*Наређујем*:

»1) *Коњички дивизион* под командом мајора В. Атанасијевића пребациће се одмах по пријему ове заповести на десну страну р. Оњега код Дрења, са задатком најенергичнијег извиђања ка Смрдљиковцу (Брајковцу), ради обезбеђивања десног бока ове дивизије, као и одржавања сталне и најтешње везе између десног крила ове дивизије (5. Пук) и леве колоне Моравске дивизије I поз.

»2) *Десна колона*: 5. Пешадиски пук са митраљеским одељењем 6. Пука, под командом потпуковника Д. Костића, пошто остави батаљон на Дебелом брду, ради безбедности десног бока, док овај не огарантује својим наступањем лева колона Моравске дивизије I поз., наступа и то правцем: северно од Мрамора ка Дубовом брду са задатком, да протера непријатељска одељења са овог, и припреми се за напад на Кик, који отпочети једновремено с левом колоном ове дивизије. Водити стално рачуна о безбедности свог десног бока, а батаљон са Дебелог брда повући у састав пука онда, када Командант то нађе за потребно.

»3) *Лева колона*: 4. Пешадиски пук под командом пуковника М. Стефановића, пошто остави један батаљон као посаду Мрамора, као евентуалну општу резерву, докле се 6. Пук II поз., као општа резерва, не прикупи у околини к. 417, кренуће се у напад, и то једним батаљоном десном обалом потока Средњака, а са два батаљона левом обалом истог потока. Батаљон десном обалом овог потока потпомагаће заузимање Дубовог брда (Кречанца), а она друга два батаљона обезбеђиваће десни бок десне колоне Комбиноване дивизије, и потпомагаће напад ове колоне Комбиноване дивизије на Чикор, а потом заједно са десном колоном напасти на Кик у циљу заузимања овог. Напад почети када десна колона избије на Градинску.

»4) *Општа резерва*: 6. Пешадиски пук II поз. и вод митраљеза Тимочког Коњичког дивизиона, под командом пу-

ковника Ђ. Јосифовића, груписаће се источно од к. 428 — к. 417.[1]

»5) *Командант Артилерије* према напред изложеној организацији напада, поставиће артилерију тако, да ова најјачом ватром потпомогне како напад ове дивизије, тако и заузимање Чикора.[2]

»6) Команданти колона одржаваће најтешњу везу како између себе, тако и везу са суседним дивизијама.

»7) Завојиште и I степен муниционе колоне остају на својим досадањим местима — код Јеловика.

»8) Ја ћу се у почетку напада налазити на к. 446.«

У 13 ч. 45 отпочео је бој на целом фронту ове Дивизије. У току рада *Командант дивизије добијао је ове извештаје*:

У 14 ч. 40 од Команданта коњичког дивизиона са Дрења: »Један вод непријатељске пешадије са једним митраљезом повукао се овог часа под притиском 3. Пешадиског пука са Трбушничког гробља на Старачу. На коси јужно од Балиног гроба примећене су омање пешачке патроле. Ухватио сам везу са левом колоном Моравске дивизије I поз., чији је правац наступања преко Дрења, Церја ка Балином гробу, као и са ескадроном Моравске Дивизиске Коњице I поз. северозападно од Церја и са десном колоном наше дивизије северозападно од Мрамора.«

Од Команданта десне колоне:

а. *У 15 ч. 15 са Градинске*: »У 13 ч. 55 отпочела је борба. Нарочито је интензивна баш овога момента и пешадиска и митраљеска ватра са непријатељске стране. Наступање ка непријатељу врши се постепено. Тесна веза се одржава нарочито са 4. Пешадиским пуком II поз. (лева колона). Ја се овог момента (14 ч. 15) налазим на Градинској.«

б *У 15 ч. 45.* Командант колоне јавља да је десна колона, уз припомоћ једног батаљона леве колоне, заузела Дубово Брдо; непријатељ отступа ка Кику.

в. *У 16 ч.* Командант колоне јавља са Градинске: »Од Командира ескадрона Моравске дивизије I поз. добио сам

---

[1] Није означен правац кретања опште резерве у циљу њене употребе. Држање њено на означеном месту далеко је. П.

[2] Боље је да Командант дивизије нареди груписање артилерије на извесном простору, у циљу што бољег и потпунијег потпомагања напада обеју колона, јер ће ово боље одговарати његовим намерама. П.

извештај: »Ваша патрола дошла је овог часа до мене ради хватања везе и обавештења о ситуацији. Лева колона Моравске дивизије I поз. (2. Пешадиски пук I поз.) креће се правцем Лелечке баре — јужно од села Крушевице — Балин гроб — јужно од Кременице ка Чибутковици. Овога часа главнина је пука на Церју (к. 356), а предњи делови на Растову. Десна колона напредује преко Трбушнице и у истој су висини.«

Од Команданта леве колоне:

а. *У 14 ч. 15*: »Борба се нормално развија; непријатељ отвара доста јаку пешадиску и митраљеску ватру, докле је његова артилериска ватра слабија.«

б. *У 15 ч.*: »Десна колона и део леве колоне приближују се гребену Дубовог брда, а лева колона налази се код Чикора, где се води борба. Наша артилерија врло добро потпомаже пешадиски напад.«

в. *У 16 ч. 35* јавља са Мрамора: »Част ми је известити Команданта, да је Дубово брдо заузето данас у 15 ч. 30. Заробљено 66 аустријских војника, доцније прикупљено укупно око 100 заробљеника, које упућујем. Напад управљен на Кик односи се на батаљон леве колоне, што је потпомагао напад десне колоне на Дубово брдо.«

У 17 ч. Командант дивизије под ОБр. 1766 поднео је Команданту III армије, Комбиноване и Моравске Дивизије I поз. овакав извештај о ситуацији:

»1) Лева колона ове дивизије и трупе Комбиноване дивизије подишле Чикору.

»2) 4. Пешадиски пук II поз. на Мрамору заробио је око 100 војника из 28. Домобранске регименте. Изјавили су, да је на њиховом десном крилу 26. регимента. О осталим пуковима 42. дивизије не знају да кажу ништа, јер су јуче дошли као допуна из ходног батаљона. Чете су им слабе, до 100 војника највише. Данас им је рањен командант пука — мајор, коме не знају име. Заробљеници су упућени у армиски штаб; молим да им се изда хлеб, пошто веле, да га седам дана нису примили.

»3) 6. Пук II поз. је у резерви на Мрамору.

»4) Намеран сам, да ноћас 20./21. продужим напад, ако то исто буду учиниле Комбинована и Моравска дивизија I позива.«

У 22 ч 30 под ОБр. 1768 Командант дивизије, на основу процене досадање ситуације, *издао је за даљи рад Дивизије овакву заповест*:

»Пошто су се трупе Комбиноване дивизије и Дринске дивизије II поз. у току данашњега дана приближиле непријатељским положајима на јуришно одстојање од 300 м., и пошто ће Комбинована дивизија 21. ов. м. у 1 ч. извршити јуриш на непријатељске положаје, то наређујем:

»1) *Десна колона* нападаће Кик.

»2) *Лева колона* нападаће Чикор, у вези са II Прекобројним пуком I поз. Батаљон леве колоне, који је нападао преко Кречанца, потпомагаће напад десне колоне, одржавајући везу са батаљонима који нападају Чикор. Батаљон 4. Пука, који је био задржан на Мрамору, наступаће за левом колоном као резерва.

»3) 6. Пук, општа резерва, долази са два батаљона на Мрамор, а два остају у околини к. 417.

»4) Извршењу јуриша претходиће кратка припрема артилериском ватром.

»5) По заузећу положаја трупе ће се на заузетом положају прикупити, а са резервама и трупама, које су у реду, наставити снажно гоњење у правцу: Гај — Закинац — Стража, упућујући према приликама побочнице у долину р. Оњега, и одржавајући чврсту везу са трупама Комбиноване дивизије.

»6) Када се положаји заузму и на њима трупе прикупе, поднети ми извештај.

»7) Поједине колоне стално ће бити у телефонској вези са Мрамором, па и за време покрета.

»8) Ја ћу се у току напада налазити на Мрамору, куда ми извешћа слати.«

Рад десне колоне. Први објекат ове колоне било је Дубово Брдо, а главни објекат Кик. На Дубовом Брду непријатељ је тада имао до једног батаљона пешадије, а држао је и Кречанац. Источно од Чикора, на неколико стотина метара, била је Шутачка Коса, која је са Дубовим Брдом и Кречанцем образовала предњи непријатељски положај, испред главног положаја Кик — Чикор. Разматрајући односни значај појединих делова ове непријатељске предње линије пада у очи Дубово Брдо, јер је скоро немогућно прићи Чикору све докле се не заузме Дубово Брдо, пошто је одавде фланкиран

прилаз Чикору. На овај начин било је потребно да се претходно што пре овлада Дубовим Брдом да би био слободан прилаз ка Чикору, а и да би се напад могао са Дубовог Брда продужити на Кик. Заузимање Дубовог Брда са Кречанцем извршила је десна колона уз припомоћ леве колоне. Непријатељ, обухваћен са оба бока и стављен под јаку, а донекле и под унакрсну ватру, отпочео је журно отступање ка Кику, чим се први борбени ред десне колоне (два батаљона) кренуо на јуриш. Непријатељ је једва успео да се извуче са половином своје снаге; око 100 војника његових заробљено је, а остало погинуло и рањено остало на положају. Дубово Брдо заузето је од наше стране у 15 ч. 30. Његовим заузећем био је сада слободан прилаз ка Чикору. Овом приликом има се нарочито истаћи веза и узајамно потпомагање између пешадије и артилерије код десне колоне. Непријатељска артилерија слабо је потпомагала одбрану Кречанца и Дубовог Брда; њена брдска батерија са Чикора тукла је Мрамор и леву колону, међутим десној колони није чинила јаче сметње.

Када је Дубово Брдо пало у наше руке, отпочела га је одмах тући једна непријатељска артилериска група, постављена негде у близини друма Дудовица — Брајковац, а у висини Новаковог Брда. Друга група била је на Чикору. Али од ове непријатељске ватре ипак није било великих губитака, јер изгледа да непријатељ није могао вршити коректуру своје ватре. Међутим наша је артилерија са својих положаја врло успешно тукла Кик, помажући тиме успешно пешадиски напад десне колоне.

Нападом на Кик отпочео је напад на непријатељску главну линију одбране. Јаруга потока Средњака, која је делила Дубово Брдо од Кика, због својих стрмих, а негде готово управних падина, била је врло јака препона нападачу. Једно због те стрмености, а друго због покривености на више места густом шумом, била је у великој мери отежана управа и командовање.

Чим су се батаљони првог борбеног реда почели спуштати са Дубовог Брда у јаругу потока Средњака, непријатељ их је из својих ровова на Кику почео обасипати снажном пешадиском и митраљеском ватром. Са наше стране само је артилерија тукла Кик, докле је пешадија у наступању ређе отварала ватру, јер је земљиште било покривено. Када су се

батаљони првог борбеног реда спустили у јаругу п. Средњака, даље наступање је вршено пењући се и пужући се уз стрме падине Кика. Али у томе су наишли на тако јаку непријатељску пешадиску и митраљеску ватру да су се морали зауставити. То је било око 18 ч. 30. Овај застанак употребљен је да се изврши припрема ватром даљега напада, као и да се изврши појачање првог борбеног реда (1. и 3. батаљон). Први батаљон у првом борбеном реду, ојачан, продужио је напад на северни вис Кика. После више узастопних и енергичних јуриша и бомбашких подвига, успео је да заузме северни вис Кика око 21 ч. Трећи батаљон у првом борбеном реду, који је фронтално нападао највишу тачку Кика, није у овоме успео, једно што је наишао на врло јаку пешадиску и митраљеску ватру с фронта, а друго што је био тучен бочном ватром са крајњег левог крила главне одбранбене чикорске линије. У 21 ч. 3. батаљон био је ојачан и последњом четом из резерве и био је учинио очајан покушај да овлада највишом тачком Кика, али у томе није успео, јер је непријатељ стигао да на време ангажује своју резерву и одбије јуриш. Пошто је 1. батаљон био овладао најсевернијим висом Кика и био се мало прикупио и уредио, а видећи неуспех 3. батаљона, кренуо је овоме у помоћ. Овако потпомогнут 1. батаљон успео је да заузме извесне тачке између поменута два виса на Кику, али оним највишим висом на Кику до поноћи 20/21 новембра није се успело овладати. То је учињено тек по поноћи, 21 новембра пре подне.

Рад леве колоне. Ова колона морала је одмах у почетку примити на себе активну улогу, продужујући десно крило десне колоне Комбиноване дивизије, и потпомажући ову у заузимању Чикора.

Распоред леве колоне (4. пук II поз.) пред почетак напада био је овакав: 3. батаљон на северозападној падини Мрамора на Кречанцу; 4. и 1. батаљон на западној и делом јужној падини Мрамора за напад на леви отсек чикорског положаја; 2. батаљон у пуковској резерви на Мрамору. Првом и трећем батаљону била су придата по два митраљеза.

Командант леве колоне отпочео је покрет са два батаљона у правцу Чикора, а са једним у правцу Кречанца. Чим се кренуо први борбени ред (13 ч. 30), непријатељ је отпочео дејство пешадиском ватром с предњег положаја (Шутачка

Коса), а артилериском са главног чикорског гребена. Наш први борбени ред моментано се зауставио, а наша артилерија са целог фронта отворила је ватру противу Шутачке Косе и главне одбранбене линије — Чикора. После овога први борбени ред продужио је наступање и подишао Шутачкој Коси на даљину јаке пешадиске ватре. Посада Шутачке Косе, притиснута нашом јаком пешадиском и митраљеском ватром, била је принуђена да се повуче на главну чикорску одбранбену линију. У 15 ч. лева колона заузела је Шутачку Косу. Када се лева колона прикупила и уредила на Шутачкој Коси продужила је у 16 ч. напад на чикорску главну одбранбену линију која је била утврђена. Наша је артилерија моћно потпомагала овај напад. Око 16 ч. 30 први борбени ред био је подишао на 600—700 м. од непријатељских ровова. Ојачан продужио је напад под врло јаком пешадиском и митраљеском ватром. У то доба Командант леве колоне наредио је да пуковска резерва са Мрамора дође позади левог крила. На овај начин цела лева колона ангажована је у директно потпомагање десне колоне Комбиноване дивизије у заузимању Чикора. После великих напора и знатних губитака први борбени ред колоне успео је да се до 19 ч. приближи непријатељским роровима главне чикорске одбранбене линије до на 200—300 м. и да се ту утврди. Непријатељ је био врло добро утврђен.

Командант леве колоне у споразуму са Командантом десне колоне, решен да још ноћу 20/21 новембра заузме чикорски положај, употребио је паузу у покрету од 19—20 ч. да јуриш припреми. За то време прикупио је и уредио први борбени ред, а бомбашким одељењима издана су потребна наређења за њихов специјални посао. Видећи да је непријатељски положај по природи веома јак и добро утврђен, Командант леве колоне појачао је лево крило првог борбеног реда. У 8 ч. 20 лева колона продужила је напад на чикорски положај. Ноћ је била видна. Непријатељ, приметивши наш покрет, отворио је најјачу пешадиску и митраљеску ватру, а наши бомбаши потрчали су ка непријатељским роровима. Али поред свих наших напора није се успело да се заузме непријатељски положај. Трупе леве колоне и даље су остале на линији до које су овог дана доспеле, утврђујући се добро, а непријатељ је остао у својим роровима.

Око 21 ч. 40 Командант леве колоне известио је Команданта дивизије у главним линијама о ситуацији, наводећи да му се трупе налазе у непосредној близини непријатеља. Стога предлаже да све трупе које су данас нападале на Чикор изврше у току ноћи 20/21 новембра јуриш ради заузимања непријатељског положаја. Иначе, налазећи се у непосредној близини непријатеља, трпе се и ноћу стално губици, а када сване претрпеће се још и већи. Команданту леве колоне наређено је да ће се општи напад на Чикор извршити по захтеву Команданта Комбиноване дивизије у току ноћи 20/21 новембра.

За све време напада на чикорски положај, Командант леве колоне одржавао је тесну везу са Командантом десне колоне Комбиноване дивизије, али се одмах осетило да овде не постоји јединство у организацији и акцији напада, које је основни услов за успех.

Према свему довде изложеном, Дринска дивизија II поз. у току првог дана наше офанзиве извршила је: заузимање непријатељског предњег положаја Дубово Брдо — Кречанац — Шутачка Коса; према Чикору подишло се на 200—300 м. непријатељским рововима — главној одбранбеној линији, а према нашем десном крилу заузет је један део Кика (северни вис), а то је део главне одбранбене линије.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Према заповести Команданта III армије за напад, *Командант Комбиноване дивизије у 4 ч. под ОБр. 2340 издао је својим трупама овакву заповест*:

»Непријатељски 6. Ландверски пук налази се на Камаљу, између Великог п. и Добриловца; 42. Ландверска дивизија, која је на Љигу јако сатрвена, налази се на линији: Брајковац—Чикор. Цела српска војска у име Бога предузима данас офанзиву. Дринска дивизија II поз. напада Кик и Гај; Тимочка дивизија II поз. наступа правцем Липета и излази на фронт: Дићска Главица — Јасика.

»За одсудни напад на непријатеља, који се налази на линији: Чикор — Камаљ наређујем:

»1) *Коњица.*
Ескадрон.

»1) Пошто непријатељска пешадија буде протерана са Камаља, ескадрон ће преко Амбариште и Округлог Поља дејствовати у бок и позадину непријатеља.

»2) *Десна колона.*
Командант пуковник А. Радовановић.
II Прекобројни пук.
1. Батаљон VI Прекобројног пука.
1 Брдски топ.
1 Вод болничара.
Свега: 5 батаљона и 1 топ.

»2) *Десна колона* данас у 10 ч. отпочиње напад са предње тачке Цер — раскрсница путева преко Гроба и Крстате Липе на Чикор. Овај напад помагаће 4. пук II поз.

»3) *Лева колона.*
Командант потпуковник В. Николајевић.
V Прекобројни пук.
1 Брдски топ.
1 Вод болничара.
Свега: 3 батаљона и 1 топ.

»3) *Лева колона* данас у 10 ч. отпочиње напад са досадање предње тачке на Камаљски вис, и даље наступа на Ражиште и Липљанску школу.

За обезбеђење напада на досадањем одсеку оставити две чете, док се не заузме Камаљ, потом и њих повести.

»4) *Општа резерва.*
VI Прекобројни пук (3 батаљона).
1 Вод болничара.
Свега: 3 батаљона.

»4) *Општа резерва* данас до 9 ч. биће прикупљена у Белановици р., где друм прелази преко ове реке. Даље наступаће за нападним колонама преко Гробља, јужно од Цера, ка Липљанској школи. Општа резерва помагаће напад колона својим обухватним наступањем и нападом.[1]

»5) *Пољска артилерија* снажном ватром помагаће напад,

[1] Оваква је одредба за употребу опште резерве погрешна. Начин како ће се општа резерва употребити за одлуку у боју, регулисаће лично у своје време Командант дивизије.
Писац.

а мењање положаја и даљи рад регулисаће се накнадно. Пионирски полубатаљон на Глоговици биће заштита артилерије.

»6) *Драгољски Одред* данас у 10 ч. отпочиње са Ковиљаче наступати ка Врлаји, обезбеђујући бокове ове и Тимочке дивизије II поз. I Прекобројни пук потпомоћи ће напад леве колоне на Камаљ преко Амбаришта. Према даној ситуацији на Врлаји оставити један део снаге, а са одредом избити на Округло Поље, одржавајући везу између ове и Тимочке дивизије II поз. Пољску артилерију на Ковиљачи појачати.

»7) Колоне да одржавају међу собом јаку везу и са суседним дивизијама. Сваку колону да прати телефонска линија, и да се одреде патроле за чување ових линија.

»8) У нападу, као и у гоњењу, митраљезе увек и што више напред. У гоњењу ноћу гађати повремено митраљезима и артилеријом ради уношења панике код непријатеља.

»9) Све остале јединице у почетку борбе остаће на досадањим местима, а доцније наредиће се њихово померање унапред.

»Ја ћу бити на Глоговици.«

Према овој заповести рад појединих колона и одреда био је овакав:

Рад десне колоне. Према заповести Команданта дивизије, Командант десне колоне за рад своје колоне издао је ову заповест:

»Целокупна српска војска има да нападне непријатеља на свима линијама данас у 10 ч. Пук је добио задатак да са положаја Цер — раскрсница путева изврши напад преко Гроба и Крстате Липе на Чикер и Чикор. Овај напад потпомагаће 4. Пук II поз. Правцем југозападно од Цера на Камаљски вис нападаће V Прекобројни пук. У први борбени ред одређујем 1. и 3. батаљон. Правац напада 1. батаљону: Гроб — Крстата Липа — фронт Чикер — Чикор; 3. батаљону: Чикор — Чикер. Други батаљон, који је дотле држао Цер, кретаће се за 3. батаљоном и потпомагаће активно напад овог батаљона. Ослонац за напад ових батаљона је Цер, ради тога на Церу у дотадањим рововима из 2. батаљона оставити једну чету. Чета ће остати на положају до даљег наређења, а дејством ватре потпомагаће развој и напад 2. и 3. батаљона. 4. батаљон овога пука и 4. батаљон VI Прекобројног пука кретаће се за 1. батаљоном као пуковска резерва. 3. батаљону

придаје се ради употребе један брдски топ и један митраљез, а 1. батаљону два митраљеза. Батаљони у првом борбеном реду да успоставе између себе везу, а тако исто и са суседним колонама. Осигуравајуће патроле, као и оне за везу, да буду јачине једне десетине. Телефонска веза са пуком да је стално успостављена. Командант 3. батаљона понеће собом свој телефон и одржаваће сталну везу с пуком. Везу телефонску обезбедити.

»*Превијалиште* на истом месту где је и до сада било, по зади 4. батаљона на падини јужно од Стражаре, а доцније код Калањевачког гробља. Правац за превијалиште означен је моткама са гужвом сена.

»*Бојна комора* биће у почетку на истом месту, где је и до сада била, а доцније, када се и превијалиште премести, биће код Калањевачког гробља.

»Кујне да остану на истим местима и да скувају ручак за војнике, а доцније наредиће се за њих што буде потребно.

»Распоред пука на положајима остаје какав је и до сада био, а када ће се према овој заповести формирати колоне за напад, јавиће се накнадно.

»Ја ћу бити код пуковске резерве.«

Према овој заповести Команданта колоне, његове су трупе биле прикупљене до 14 ч. на Церу, и у ово време већ је била цела колона развијена и нападала је на непријатељске предње тачке, које је непријатељ упорно бранио, нарочито засеок с. Шутаца где се по кућама држао до самопожртвовања. Борба с непријатељем на његовим предњим тачкама била је огорчена тако, да се непријатељски делови, опкољени у сеоским кућама, нису хтели предавати, већ су их наши бомбаши бомбама разнели. Предњи непријатељски положаји заузети су, и сав предтерен испред главног непријатељског положаја очишћен од непријатеља до 17 ч. У ово време почиње подилажење наших трупа непријатељском главном положају — Чикору. Пешадиска и митраљеска ватра са обеју страна била је ужасно јака, а велики број избачених из борбе показује огорченост борбе на обема странама. У циљу заузећа Чикора Командант колоне одлучио се да, по довољној припреми ватром, приступи одлуци напада — јуришу. У 18 ч. издата је заповест за јуриш колоне. Батаљони су у нападу до овог времена подишли на

30—150 корака од непријатеља, извршили јуриш, али без успеха. Наше трупе задржале су се на брисаном предтерену, под ужасном непријатељском пешадиском и митраљеском ватром и у непосредној близини непријатељских ровова (30 до 150 корака), а одавде продужиле борбу ватром с непријатељем све до једног часа по поноћи (20/21 новембра). У ово време, пошто је наша артилерија извршила довољну припрему јуриша, и овај довољно био припремљен нашом пешадиском и митраљеском ватром, поново је извршен јуриш. Али он ипак није успео, и поред јаке припреме артилериском ватром, јер је непријатељска ватра била ужасно јака. Тако је цео борбени поредак целе ноћи (20/21 новембра) остао на јуришној даљини пред непријатељем.

Рад леве колоне. За рад ове колоне, сообразно заповести Команданта дивизије за напад, Командант колоне је издао ову заповест:

»1. батаљон прикупља се на предњем положају ка свом левом крилу, и одатле почиње напад на највишу тачку Камаља, заузимајући фронт од сена, које се налази северно од објавнице код пет кућа. Лево од њега напада I Прекобројни пук, који ће са Врлаје напасти Амбариште и садејствовати Пољаничком Косом, угрожавајући боку и позадини непријатеља код с. Шутаца и на Чикору. По заузећу Камаља, овај батаљон има да продужи напад на косу код Пољаничког гробља, на десној обали Великог потока, и да садејствује 2. батаљону, потпомажући и његов напад на исту косицу.

»2. батаљон са досадањег положаја напада од сена десно, пошто се претходно развије на предњем положају. Правац Шутачко гробље.

»3. батаљон у пуковску резерву по зади средине борбеног поретка, правцем на кућу у селу, али с тим, да две његове чете заузму предњи положај 1. батаљона, и ове ће ући у састав свог батаљона по наређењу.

»Бојна комора долази по зади средине предњег положаја, а Превијалиште у Белановици.«

Извршено је прикупљање трупа на предњем положају. Непријатељ је дејствовао артилериском ватром, али је дејство њено било слабо. Чим су наше трупе избиле на десну обалу п. Добриловца, добиле су јаку пешадиску ватру од непријатељских делова на Камаљу. Лево крило борбеног

поретка ове колоне (1. батаљон), по прелазу п. Добриловца, кретало се готово без задржавања под јаком непријатељском ватром са највише тачке Камаља, протерало је непријатељске делове са десне обале п. Добриловца, прошло кроз шуму и подишло ка највишој тачци. После краћег пушкарања ово се крило кренуло на јуриш и протерало непријатеља са највише тачке Камаља око 13 ч. Непријатељ је отступио делом ка Шљивару на Пољаничкој Коси, а делом ка пољаничком гробљу. На овај начин 1. батаљон је заузео већу половину Камаља.

Десно крило борбеног поретка (2. батаљон) било је заостало, а и I прекобројни пук био је заостао и још није био у покрету за Амбариште, стога је и лево крило борбеног поретка (1. батаљон) задржано на Камаљу и наређено му да се ту утврди. Када је 2. батаљон у борбеном поретку изашао код Шутачког Гробља, дочекан је јаком непријатељском пешадиском ватром са положаја косе у изворишту Великог Потока, где се непријатељ утврдио фронтом према Камаљу и Шутачком Гробљу. Пошто је одавде бочно тучен Камаљ, а на још незаузетом његовом делу била је слаба непријатељска снага, то је у 15 ч. наређено 2. батаљону да незаузети део Камаља заузме, а северно од Гробља да се остави једна получета за помагање овог заузимања ватром. 2. батаљон је успео у свом нападу и заузео северни део Камаља, али је овим дошао под унакрсну ватру са десног виса и са косе на десној обали Великог Потока. Дакле лева колона је данас заузела Камаљ и једну чету пребацила у изворни део Великог Потока. Преконоћ вршено је утврђивање заузетог положаја и попуна муницијом.

Рад Драгољског одреда. План Команданта овог Одреда за напад на Врлају био је овај: I прекобројни пук напада на лево крило непријатеља, и по паду Врлаје упутиће један батаљон у напад на Амбариште; 15. пешадиски пук II поз. нападаће десно непријатељско крило, одржавајући тесну везу са I прекобројним пуком; у резерви два батаљона за десним крилом 15. пука. За прихват на случај неуспеха остаје на Ковиљачи једна чета из I прекобројног пука. Коњички дивизион да се прикупи на к. 200 у долини Трудељске Реке, да по паду Врлаје дејствује у правцу ушћа ове Реке у Качер, на бок и позадину непријатеља и даље ка Округлом Пољу.

Напад 15. пука отпочео је са Ковиљаче у 12 ч. 30 услед тога, што је тек у ово време 15. пешадиски пук II поз. изашао на висину I прекобројног пука на Ковиљачи, због тешкоћа у кретању по врлетном и испресецаном планинском земљишту. Напад Одреда помагала је пољска артилерија са Ковиљаче и Горњег Брда, и 1. брдска батерија ове Дивизије.

I прекобројни пук кренуо се са Ковиљаче у напад у подне, не сачекавши долазак 15. пука на његову висину. У 13 ч. Пук је отпочео напад на предње непријатељске делове на Врлаји и протерао их, па је један батаљон избио на Врлајску Косу до р. Качера у висини Камаља, а други батаљон се повукао под највишу тачку Врлаје. Како 15. пешадиски пук за време није изишао на висину I прекобројног пука, то је овај продужио сам напад на највишу тачку Врлаје, коју је заузео у 15 ч. 25. 15. пук, ослоњен на I прекобројни пук, избио је на гребен Врлаје лево од овога у 17 ч. По заузећу највише тачке Врлаје, требало је ићи даље и овладати целом врлајском гредом, па после дејствовати преко Амбариштa у бок непријатељу пред V прекобројним пуком. Али услед нејасне ситуације у лево и назад код Тимочке дивизије II поз., и што је 15. пук био бројно слаб и непоуздан, и почео добијати бочну артилериску ватру с лева, за данас се није могло ићи даље.

Борба I прекобројног пука у данашњем нападу на Врлају била је доста упорна, што се види по броју непријатељских заробљеника: 3 официра и преко 200 подофицира и редова. Разбијени непријатељски делови из батаљона 3. босанског и 21. пешадиског пука отступили су ка Амбаришту и западном делу Врлаје. Непријатељ је претрпео знатне губитке.

Рад опште резерве. Резерву је сачињавао VI прекобројни пук од три батаљона (један је батаљон био код десне колоне) и Пионирског полубатаљона.

Око подне Начелник штаба саопштио је Команданту VI прекобројног пука ситуацију: правац дејства што више у лево и у згодном моменту узети правац ка липљанској школи, ради отсецања непријатеља ка Чикору. У 13 ч. 30 пук се кренуо са к. 282 преко Бобошке и примакао се ка гробљу југоисточно од Цера, ухватио везу са II, V и I прекобројним пуком, и од њих се стално обавештавао о ситуацији на целом

фронту. Данас и ноћас (20/21 новембра) овај пук није узимао учешћа у нападу, већ је остао у бивaку код западних кућа с. Белановице.

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Према заповести Команданта III армије за напад овога дана, *Командант дивизије издао је својим трупама заповест ове садржине*:

»*Десна колона* под командом Команданта 14. Пука потпуковника М. Дамјановића, од 2 батаљона и два митраљеза полази са фронта: Вис — Мртвеник правцем преко Козељског потока на Липет (к. 560), са задатком: дејство у леви бок и позадину непријатеља с тим, да чету на к. 468 не креће, док се не рашчисти стање на Врлаји.

»*Средња колона* под командом И. Мијатовића, јака 2 батаљона и 2 митраљеза, од којих један, који је образовао заштитнички одред на Липету, правцем к. 459—Липет (к. 500).

»*Лева колона* под командом потпуковника Ј. Маринковића, јачине 2 батаљона и 2 митраљеза, полази са Мотике правцем преко Турског и Горице потока у десни бок непријатеља на Липету (к. 560).

»*Општа резерва* један батаљон по зади средње колоне. Као посада положаја задржати су одред на Парлогу 3 чете и 2 брдска топа, у циљу спречавања продирања непријатељског Штавичком и Давидовачком р., а на Мотици једна пионирска чета.«

Док се припремао напад, непријатељ је у 7 ч. изјутра продужио напад противу Липета, потпомажући га са Дићске Главице. Напад се развијао противу левог крила и фронта Липета. Како су извештаји у току ноћи 19/20 новембра јасно наговештавали да се непријатељ припрема за напад, то су у 5 ч. 30 изјутра упућене две чете да ојачају на Липету одред капетана Ћирковића. Али у покрету ових чета од Мотике ка Липету капетан Ћирковић био је рањен, а батаљон му је отступио и задржан на М. Липету (к. 500). Непријатељ је гонио само ватром. Целог дана наша је артилерија снажно тукла цео положај непријатељски. Непријатељски покушај да са Голупца спусти на Лисине две чете које би фланкирале Липет (к. 500), био је осујећен нашом артилеријском ватром са Горњег Брда (к. 489). Како је непријатељ

извео један вод брдске артилерије на Липет (к. 560), и њиме ставио под бочну ватру наш напад противу Врлаје, то је на његово вероватно место отворена ватра, и он је ућуткан.

У 17 ч. 50 наређено је средњој колони да заузме М. Липет (к. 500), ту да се утврди и да образује ослонац кретања осталих двеју колона. Ово је, уз слаб непријатељски отпор, извршено у току ноћи 20/21 новембра до 3 ч. изјутра. Ноћ 20/21 новембра прошла је на миру, изузевши омање борбе са предњим деловима на М. Липету и пред средњом колоном.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 20 НОВЕМБАР.

У груписању снаге Армије за данашњи напад нема армиске резерве. Како је непријатељ био врло жилав и упоран у одбрани на простору између р. Качера и р. Оњега, па чак и агресиван на левом крилу Армије, на Липету, то је цела нападна акција Армије, без армиске резерве, била доста рискантна.

С обзиром на општу ситуацију и на узајамни распоред обостраних снага, акција III армије била је по непријатеља врло осетна. Јер ако би јој успело да непријатеља пред собом потисне и баци на леву обалу р. Љига, онда би био илузоран какав озбиљан отпор непријатеља према нашој I армији, на планинској греди Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен, пошто би му III армија својим даљим надирањем на левој обали р. Љига угрозила отступницу ка Ваљеву, а тиме би непријатељ према I армији био доведен у врло незгодан положај. Стога је упоран и огорчен отпор непријатеља на десној обали р. Љига, између р. Качера и р. Оњега, па чак и прелаз у напад на лево крило Армије (Тимочку дивизију II поз.), са стратегиске тачке гледишта био потпуно оправдан.

Отпор тринаестог непријатељског корпуса према III армији имао је да послужи, како за правилно повлачење и пребацивање преко р. Љига, те озбиљне препоне у ово доба године, тако и као пиво (стожер) за благовремено извлачење и повлачење непријатељског 15. и 16. корпуса према I армији.

На основу овога, нападна акција III армије требала је у целоме бити прикупљенија, енергичнија и са армиском резервом, која би лакше и брже савладала непријатељски отпор и отклонила евентуалне кризе.

Положај Тимочке дивизије II поз. и Драгољског одреда био је врло згодан за бочну акцију противу десног бока и позадине непријатеља, који је давао жилав отпор на простору између р. Качера и р. Оњега, а на линији Кик — Чикор — Камаљ. За ову акцију требало је Тимочку дивизију II поз. ојачати, и ставити под њену команду и Драгољски одред ради јединства у дејству. Тада би трупе ове Армије на левој обали р. Качера биле уједињене и било би остварено јединство у дејству и у узајамном потпомагању, а ово је основни услов за успех. Овако ојачану Тимочку дивизију II поз. требало је управити за напад у десни бок и позадину непријатеља пред фронтом III армије, на простору између р. Качера и Оњега, на линији Кик — Чикор — Камаљ. Ова обухватна акција III армије, правилно и енергично изведена, несумњиво би имала позитивно дејство, непријатељски отпор пред фронтом Армије убрзо би попустио и непријатељ би био принуђен да се под врло тешким тактичким и техничким условима пребацује на леву обалу р. Љига. Ако би у овој прилици напад III армије с фронта био енергичан и непрекидан, непријатељ би је, тако рећи, на својим леђима пренео преко Љига, који је у ово доба био озбиљна препона и прелазан само преко малог броја мостова. На овај начин изгледа да би задатак III армије био најлакше и најповољније решен.

Између појединих дивизија у Армији није било потребног јединства у дејству, ни узајамног потпомагања.

Код Дринске дивизије II поз. руковање артилериском акцијом и дириговање резервом није било рационално. Погодним груписањем артилерије и управом њене ватре требало је омогућити потпуну концентрацију артилериске ватре у циљу моћног потпомагања напада пешадије на пресудној тачци. У раду опште резерве не види се јасно изражен њен циљ, нити се види њена акција.

Код Комбиноване дивизије практикује се код појединих колона и одреда остављање извесног дела снаге уназад на извесној тачци за евентуалан прихват неуспелог напада. Ово изазива растурање и слабљење снаге за пресудну акцију.

Код Тимочке дивизије II поз. подела снаге подједнако на све три колоне неправилна је, јер је овакав распоред снаге безизразан, пошто се из њега не види где Командант дивизије намерава да изврши главни напад, а где споредан. Ово

је слабљење своје сопствене снаге. С обзиром на ситуацију и на пластику земљишта, средња колона која има да продире гребеном Мотика — Липет и даље, као осовина напада, требала је бити најјача — главна, а крилне колоне имале би из Угриновачке Реке и Козељског Потока да изврше обухватни напад на Липет.

Г. II АРМИЈА.

Рад Армије[1].

Командант армије под ОБр. 4258, 19 ов. м. у 20 ч. 50 за рад овога дана издао је својим трупама ову заповест:

»Врховна Команда са ОБр. 7510 од данас, с обзиром на то што су код непријатеља наступиле тешке прилике у погледу хране и снабдевања и физичке исцрпености, а да се искористи овај моменат слабости код непријатеља, а морал и дух код наших трупа подигне, наређује: да сутра 20 новембра све три армије и трупе Ужичке Војске нападну непријатеља на својим фронтовима и принуде га на повлачење.

»Трупе Одбране Београда остају на својим положајима, обезбеђујући десни бок и позадину II Армије.

»За извршење овога наређујем: да све три дивизије ове армије нападну сутра 20 ов. месеца на непријатеља пред својим фронтовима, и принуде га на повлачење, тежећи да заузму своје раније положаје, непријатеља растроје и потисну преко Колубаре.

»Шумадиска дивизија I поз. једном својом колоном надираће десном обалом р. Турије, а Коњичка дивизија обезбеђиваће бок ове колоне и одржавати везу са Обреновачким Одредом.

»Моравска дивизија I поз. пак једном својом колоном продираће сливом р. Оњега, одржавајући везу са десним крилом III Армије.

»13. Пешадиски пук прикупиће се до 10 ч. јутра у Даросави, источно од жељезничке станице, где ће очекивати моје наређење.

»Извештаје ми слати у Даросаву.

»Напад отпочети у 10 ч.

---

[1] За операције ове Армије служити се детаљном картом бојишта Колубарске битке, раз. 1:100.000, прилог 3 и 4 (Прилог уз I Део Битке на Колубари).

»О пријему наређења одговорити.«

Према овој заповести рад појединих дивизија ове Армије био је овакав:

1. *Моравска дивизија I поз.* кренула се у напад у две колоне:

а. *Десна колона,* 3. и 16. пук и један дивизион пољске артилерије[1], правцем Ваган — Крушевички Вис — Разбојиште — Старача — Кременица — Стубички Вис и даље, да нападне и пребаци непријатеља пред собом преко р. Колубаре.

б. *Лева колона,* 2. пешадиски пук[1], правцем: Лелечка Бара, колонским путем преко јужног дела с. Крушевице на Балин Гроб, јужни део Кременице ка с. Чибутковици, нападајући непријатеља на косама на десној обали р. Оњега и одржавајући тесну везу са десном колоном Дринске дивизије II поз.

в. *Општа резерва,* 1. пешадиски пук, један пољски дивизион артилерије и једна хаубичка батерија, за десном колоном.

г. *Коњички ескадрон* правцем Растово — Смрдљиковац — Новаково Брдо, одржавајући везу између Дринске дивизије II поз. и Моравске дивизије I поз., штитећи овој последњој бок.

Десна колона у свом наступању наишла је на слабије предње непријатељске делове на Вису (крушевичком), Разбојишту и Старачи, које је убрзо протерала, и заузевши Старачу при крају овога дана, развила се за напад на Кременицу, коју је непријатељ био јако утврдио, посео и упорно бранио.

Лева колона скренула је више на север у тежњи да садејствује у нападу на Кременицу, и успела је да у току овога дана заузме Балин Гроб. Али овим својим скретањем оставила је отворен правац од Брајковца долином р. Оњега и тиме оголитила десни бок Дринске дивизије II поз.

Према исказу заробљеника, на фронту према овој Дивизији била је 28. домобранска регимента. Заробљено 3 официра и 174 војника.

2. *Тимочка дивизија I поз.* кренула се у напад у две колоне:

а. *Десна колона:* 14. пешадиски пук и други дивизион Тимочког пољског артилериског пука[1], правцем Остењак —

[1] Под чијом командом? Писац.

Милићево Брдо — Чик — Кочино Поље — Чоканлија — Хајдучка Чесма — Ивковача — к. 278 и даље преко с. Бурова, са задатком да нападне и пребаци непријатеља преко р. Колубаре.

б. *Лева колона,* 15. пешадиски пук и први дивизион Тимочког пољског артилериског пука[1], правцем Просек — Главица — Мекоте — Равнице — Бистрички Вис — Дрен и даље, преко Лазаревца, са задатком да нападне и пребаци непријатеља преко Колубаре.

в. *Општа резерва,* 20. пешадиски пук и једна хаубичка батерија, наступа правцем за левом колоном.

Колоне су, имајући пред собом само слабе непријатељске делове, напредовале и избиле у 14 ч., десна колона преко Милићевог Брда и Чика на Кочино Поље подилазећи Чоканлији (к. 289); лева колона на Равнице, а предњим својим деловима наступала је косом ка Бистричком Вису. У 15 ч. 50 десна колона заузела је Чоканлију, а патроле су избиле на Хајдучку Чесму; лева колона избила је на безимену коту, северозападно од трбушничке механе, а њени предњи делови подилазе Вису (к. 295). Кретање ове колоне успорено је због одржавања везе са Моравском дивизијом I поз. При крају дана десна колона заузела је Ивковачу, а око 21 ч. заузела је к. 278 (Зеоке), а лева колона Бистрички Вис (к. 295), где су колоне и заноћиле. Даље кретање било је задржано, а томе је наведено као разлог, што Моравска дивизија I поз. још није овладала Кременицом.[2] Дивизија је имала према себи само омање непријатељске пешадиске делове без артилерије.

3. *Шумадиска дивизија* I *поз.* кретала се у напад у две колоне:

---

[1] Под чијом командом? Писац.

[2] Ово задржавање Тимочке дивизије I поз. од даље акције неоправдано је. Јер баш зато, што непријатељ упорно брани Кременицу према Моравској дивизији I поз., као свој врло важан пиво (ослонац) за своје уредно повлачење, нарочито за пребацивање преко р. Колубаре као озбиљне препоне, Тимочка дивизија I поз. својом енергичном акцијом у леви бок и позадину Кременице приморала би, без сумње, непријатеља да убрзо попусти и напусти Кременицу, а можда би својом даљом акцијом, у вези са Моравском дивизијом I поз., могла непријатеља довести у врло незгодан и опасан положај за његово пребацивање на леву обалу р. Колубаре. Ово у толико пре, што је Тимочка дивизија I поз. пред собом имала само слабе делове непријатељске пешадије, без артилерије. Писац.

а. *Десна колона,* 11. пешадиски пук и две пољске батерије, правцем с. Тулеж — безимена кота на Капару — к. 193 (Миросаљци) и даље између Араповца и Јунковца на Гај.

б. *Лева колона:* 10. пешадиски пук (три батаљона), 19. пешадиски пук (свега седам батаљона) и три пољске батерије, правцем Змијан — Сакуља.

в. *Коњички пук* долином р. Турије.

г. *Општа резерва*: 12. пешадиски пук, три пољске батерије, хаубичка батерија и Дебанжова батерија, са већим делом (три батаљона, хаубичком и Дебанжовом батеријом) поседа Главицу, помаже артилериском ватром напад леве колоне, а са једним батаљоном и остатком артилерије поседа Дебељак и помаже артилериском ватром напад десне колоне и Коњичког пука.

На крају овога дана резултат напада био је овакав: *Лева колона* заузела је линију Барошевац — Змијан — р. Турија, одбацивши непријатеља који уопште није ни давао јак отпор. Јачина непријатеља испред ове колоне била је у долини р. Турије непозната. Он је отступио ка Јунковцу. На Змијану је био један батаљон са два митраљеза из 16. пука заједничке војске, а иза Барошевца један батаљон из 78. пука заједничке војске.

Десна колона наишла је на јачи отпор непријатеља, који је са три батаљона држао к. 200 (код с. Араповца) — Велики Хрт (к. 246). Када је ова колона избила на линију Пушка — Окресак (к. 210) — Коиловица, дочекана је пушчаном ватром са непријатељског положаја Велики Хрт — к. 200 и артилериском ватром са к. 187 (лева обала р. Турије). Како у то време (16 ч.) лева колона још није била заузела Змијан, а Обреновачки одред није ништа предузимао, то се и десна колона на крају овога дана задржала на линији Коиловица — Скресак.

Коњички пук са предњим деловима заузео је камени мост на р. Турији између Змијана и с. Миросаљаца, где се, добивши јаку ватру, задржао, а са главнином ноћио на Капару (к. 197).

Општа резерва остала је на Главици.[1]

У току дана на фронту ове и Коњичке дивизије зароб-

[1] Сувише далеко. Писац.

љено је војника из 11., 16., 28. и 78. регименте заједничке војске, и из 4. и 8. регименте ландвера. По исказу ових заробљеника на истом фронту налазиле су се и 5., 6. и 7. регимента ландвера. Артилерију нису могли извући на положај у данашњој борби због блата. Код с. Барошевца биле су две чете из 78. регименте и два брдска топа као претстража, а главна снага била је код Лазаревца.

4. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Под јачим непријатељским притиском Коњичка дивизија у очи овога дана повукла се била са главнином на линију Бобије (к. 253) — Капар (к. 197) до р. Турије, са предњим деловима на линију к. 260 — Чамске Њиве (к. 253) — Окресак — Коиловица. Ради упорније одбране ове линије и поузданијега обезбеђења бока и позадине Шумадиске дивизије I поз., Коњичка дивизија је била ојачана једним батаљоном пешадије из Шумадиске дивизије I поз. Дејство Коњичке дивизије овога дана било је овако: у 13 ч. 50 један ескадрон подишао је до к. 238 (западно од с. Слатине) и дочекан је ватром. Ка Зорољину упућен је такође један ескадрон, чији је покрет потпомагала артилерија. На крају дана трупе Коњичке дивизије задржале су се на линији Чамске Њиве — источна ивица с. Слатине, одржавајући везу лево са Шумадиском дивизијом I поз., а десно са Обреновачким одредом (Одбрана Београда) на Зорољину.

Непријатељ се задржао на к. 238 — с. Слатина са слабијим деловима.

5. *Армиска резерва* (13. пук) у 10 ч. била је прикупљена у с. Даросави где је и заноћила.

6. *Армиски штаб* Даросава.

Њ. В. Краљ, који је прошлога дана стигао у Аранђеловац, прегледао и поздравио 13. пук »Хајдук Вељка«, дошао је данас на положај Моравске дивизије I поз. и пре покрета за напад прегледао и поздравио 1. и 2. пешадиски пук, остао на положају Ваган, пратећи напредовање и бој Моравске и Тимочке дивизије I поз. и обавештавајући се телефоном на Вагану о току напредовања и осталих дивизија ове Армије, као и осталих армија.

Приликом прегледа трупа, Њ. В. Краљ је, после поздрава, изјавио: *„дошао сам да видим како браните своју*

Отаџбину", а затим је у свом говору сваком пуку казао какав се до тада показао, при чему је 1. и 13. пук осудио, а 2. пук похвалио.

У 14 ч. 50 са Вагана послао је Помоћник начелника Врховне команде Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову депешу: *Њ. В. Краљ наредио ми је да Вам саопштим овај Његов високи поздрав: „поред најживље жеље, да данас лично обиђем и видим јуначке Шумадинце, нисам могао одолети срцу, да се одвојим од јуначких Мораваца и Тимочана, који сада воде борбу са успехом противу непријатеља. Али ипак пратим са најживљим интересовањем борбу те дивизије убеђен да ће дични Шумадинци као и увек осветлати образ себи и отаџбини. Живели.*"

У 15 ч. 30 Њ. В. Краљ са Краљевићем Ђорђем и свитом отишао је за Аранђеловац.

Данас у поноћ под ОБр. 4297 Командант армије издао је дивизијама за 21 новембар ову заповест:

У нападу на непријатеља 20. тек. месеца дивизије су постигле ове резултате:

»1) *Моравска дивизија I поз.* напада на Кременицу и Стубички Вис.

»2) *Тимочка дивизија I поз.* заузела је Бистрички Вис и Ивковачу.

»3) *Шумадиска дивизија I поз.* заузела је Змијан и линију: Капар — Коиловица — Окресак.

»4) *Коњичка дивизија* држи линију: Чамске Њиве — источну ивицу с. Слатине.

»Према томе сутра 21. тек. месеца дивизије ће продужити напад на непријатеља у духу наређења ОБр. 4258 од 19. ов. месеца.[1] Према наступању Шумадиске дивизије I поз. наступаће и Коњичка дивизија, одржавајући везу са Обреновачким Одредом.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

На основу заповести Команданта армије за данашњи напад, *Командант дивизије у 23 ч. 40 а под ОБр 2181 издао је својим трупама овакву заповест*:

[1] Види стр. 82 и 83.

»Непријатељски предњи делови виђени су на линији: Смрдљиковац — Трбушница — Крушевица. У циљу да се искористи моменат замореності код непријатеља, Врховна Команда наређује, да све армије изврше напад на непријатеља пред својим фронтовима, принуде га на повлачење и пребаце га преко р. Колубаре. На основу наређења II Армије ОБр. 4258 од данас[1] наређујем:

»1) *Коњички ескадрон* упутиће зором три самосталне официрске патроле правцима: Крушевички Вис — Трбушница — Кременица; Крушевички Вис — Балин Гроб — Чибутковица; и јужни део Крушевице — Растово — Трновци — Смрдљиковац, које ће што пре, а најдаље до 9 ч. 30, послати извештај о непријатељу на тим правцима, непосредно Команданту главнине. Са ескадроном кренуће се у 10 ч. са к. 356 правцем: Растово — Смрдљиковац — Новаково брдо, одржавајући везу између десне колоне Дринске дивизије II поз. на Кику и Гају, и леве колоне ове дивизије, извиђајући непријатеља и штитећи леви бок дивизије.

»2) *Лева колона.*
Командант пуковник М. Стојановић.
2-ги Пешадиски пук.
Свега: 4 батаљона и 4 митраљеза.

»2) *Лева колона* полази у 9 ч. 30 јутра правцем: Лелечка бара — колонским путем преко Јужног дела с. Крушевице на Балин гроб, јужни део Кременице ка Чибутковици, нападајући непријатеља на косама десне обале р. Оњега, и обухватајући десни бок непријатеља, садејствујући десној колони. Одржава тесну везу са десном колоном Дринске дивизије II поз., која се креће преко Кика и Гаја.

»3) *Десна колона.*
Командант пуковник Ј. Угриновић.
3-ћи Пешадиски пук.
16-ти Пешадиски пук.

»3) *Десна колона* полази у 10 ч. јутра правцем: Крушевички вис — Разбојиште — Старача — Кременица — Стубички Вис и напада непријатеља тим

[1] Види стр. 82 и 83.

1-ви Дивизион пољског артилер. пука.

Свега: 8 батаљона, 8 митраљеза и 16 топова.

правцем, одржавајући везу с левом колоном ове дивизије и с левом колоном Тимочке дивизије I поз., која се креће преко Бистричког Виса на Дрен и Лазаревац. За одржавање ове везе, Командант ће упутити један батаљон преко Крушевице — Трбушнице ка Кременици.

»4) *Резерва.*

Командант мајор М. Вићентијевић.
1-ви Пешадиски пук.
1 Дивизион пољског артилер. пука.
1 Хаубички дивизион.

Свега: 4 батаљона, 2 митраљеза и 16 топова.

»4) *Резерва* полази у 10 ч. 30 за десном колоном.

»5) Трупне коморе свих јединица прикупиће се на одређеном месту и бити спремне за евентуалан покрет сутра у 13 ч. Заповест за покрет добиће накнадно.

»6) Војницима издати кувано јело до 8 ч. јутра с тим, да чорбу поједу, а месо и хлеб понесу.

»7) Командир Телеграфског Одељења продужаваће телефонску линију у колико се иде напред тако, да стално имам везу са армијом у Даросави и штабовима суседних дивизија.

»8) Ја ћу бити код десне колоне на челу резерве.«

У 10 ч. обе нападне колоне кренуле су се одређеним правцима.

У 10 ч. 5 Командант дивизије добио је извештај од Командира коњичког ескадрона да се непријатељски слабији делови налазе на линији Брајковац — Трнавци — Балин Гроб — Разбојиште — Главица. На Старачи примећена су слабија одељења и неколико воловских кола; у с. Брајковцу, код механе, један вод пешадије поседа ровове.

Командант дивизије, на основу добијених извештаја закључио је да непријатељ јаче поседа Балин Гроб — Креме-

ницу. Од артилерије, сем два топа на Новаковом Брду и два брдска топа на Вису, није ништа више откривено. Наређено је обема колонама да форсирају напад. Претходнице обе колоне у свом наступању задржаване су само слабијим непријатељским деловима. У 11 ч. десна колона наишла је на јачи отпор код Разбојишта и Стараче. Под заштитом претходничке батерије са Крушевице десна колона је избила на Разбојиште. У то време лева колона је подилазила Трнавачкој Коси, која је била јако поседнута, и појачана једним батаљоном. Ова је Коса заузета. Обе колоне сада се припремају за даљи напад на Балин Гроб и Старачу.

У 11 ч. 30 Командант дивизије послао је командантима колона овај телеграм: »По извештају заробљеника непријатељ је посео Вис (Бистрички) — Кременицу са 5—6 пукова заједничке војске. Тимочка дивизија I поз. пребацила се преко Трбушничке р. и наступа даље. За потпомагање наступања поставила је батерију на Остењаку. 3. Пук одржаће везу с Тимочком дивизијом I поз., а 2. Пук у своме наступању одређеним правцем држаће се главне — десне колоне.«

У 13 ч. Командант десне колоне извештава да је са претходницом предузео напад на Старачу, где су примећена јача непријатељска одељења.

У 13 ч. 25 коњичка официрска патрола са правца Трбушница — Кременица јавља да је, по исказу заробљеника из 53. регименте, на Трбушничком Гробљу било пола чете, а да се главнина пука налази код Стараче. Од заробљеника из 28. регименте дознало се да се у с. Смрдљиковцу налазе 28. и 78. регимента, а на Старачи 53-ћа. Шта има на Кременици и Вису не зна.

Десна колона подишла је око 14 ч. 30 под Старачу и тада је било развијено три батерије и три батаљона. Непријатељ је давао релативно слаб отпор и претходница је заузела Старачу. Лева колона је у ово време избила на косу Трнавац, и дочекана јаком ватром са Балиног Гроба и Новаковог Брда почела је одмах утврђивање.

У 15 ч. 10 Командант десне колоне извештава да је претходница заузела Старачу, где ће се задржати и очекивати даље наређење, пошто са 2. пуком нема везе, а борба се чује лево позади. Командант дивизије наредио је Команданту десне колоне да унапред што даље извиђа, и да са су-

седима ухвати везу, да се на Старачи заустави, добро утврди и ту упорно брани, докле се остале јединице не прикупе.

У 15 ч. 15 Командант леве колоне јавља да је са главнином избио на к. 356, а први борбени ред је на Трнавцу. Ухваћена је веза са 16. пуком. У Смрдљиковцу су слаби непријатељски делови као заштита коморе. Упућене су две чете ради протеривања непријатеља. Дринска дивизија II поз. није се кренула са Мрамора.

У сво време Командант десне колоне, хотећи да дозна јачину и распоред непријатеља на Кременици, ојачао је свој први борбени ред једним батаљоном, и наредио напад на Кременицу. Иако су све три батерије ове колоне потпомагале овај напад, он није успео, јер га је непријатељ из густо поседнутих ровова дочекао врло јаком пушчаном и митраљеском ватром са Кременице и артилериском ватром са Виса и Кременице. После овог неуспелог напада, Командант десне колоне наредио је да један батаљон из 16. пука поседне Старачу и образује резерву, а сва три батаљона да се развију и поново покушају напад. У 18 ч. Командант дивизије наредио је да се под заклоном мрака заузме Кременица. И овај напад био је одбијен са доста великим жртвама, али је Командант дивизије ипак наредио да се, без обзира на жртве, поново покуша напад у току ноћи и заузме Кременица. Левој колони наређено је да са Балиног Гроба изврши напад и заузме Стубички Вис (к. 385).

У 22 ч. 15 под ОБр. 2219 Командант дивизије послао је Команданту армије и командантима суседних дивизија овај извештај: »Дивизија у нападу својим левим крилом заузела је Балин Гроб, а на фронту подилази положају Кременици. Напад се продужава у тежњи да се овлада Кременицом и Стубичким Висом (к. 385). Непријатељ брани положаје са слабијим снагама. Према исказу заробљеника на овом фронту је 28. Домобранска регимента. Заробљеника има: 3 официра и 174 војника.«

Ноћ је прекинула нерешену борбу, али је Командант дивизије ипак наредио да се у току ноћи покуша заузети Кременица — Вис. У поноћ — 24 ч. десна колона је предузела јуриш и по трећи пут. Иако је овај јуриш био потпомогнут са стране леве колоне, он ипак није успео, и четири батаљона упућена на јуриш, јаком непријатељском пешачком,

митраљеском и артилериском ватром, бачени су уназад на полазни положај за напад. Сада се јасно видело да је непријатељ знатно ојачао своје трупе на Кременици и Вису, у циљу да се ту упорно држи. Дивизија је заноћила на заузетим положајима.

У 1 ч. 40 под ОБр. 4297 добијена је заповест Команданта армије за рад Дивизије 21 новембра, чија је садржина изложена у раду Армије на стр. 87.

2. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА.

Према заповести Команданта армије за напад овога дана, *Командант дивизије 19 новембра под ОБр. 1564 издао је трупама ову заповест*:

»По извештајима које је добила Врховна команда, код непријатеља су наступиле тешке прилике у погледу хране, снабдевања и физичке исцрпености. Сходно наређењу Команданта II Армије ОБр. 4258 од данас,[1] а да би се искористио овај моменат слабости код непријатеља, дивизија има сутра 20. ов. м. да нападне непријатеља испред себе и по могућству овлада пређашњим положајима.

»Ради овога наређујем:

»1) *Десна колона.*

Командант потпуковник Ст. Нешић.
14. Пешадиски пук.
2-ги Дивизион Тимочког арт. пука.

Свега: 4 батаљона и 12 топова.

»1) *Десна колона* наступа правцем: Милићево брдо — Чик — Кочино поље — Хајдучка чесма, нападајући и одбацујући непријатеља испред себе. Десно одржавати везу са Шумадиском дивизијом I поз., а лево са левом колоном.

»2) *Лева колона.*

Командант потпуковник В. Мацаревић.
15. Пешадиски пук.
1-ви Дивизион Тимочког арт. пука.

Свега: 3 батаљона и 12 топова.

»2) *Лева колона* наступаће правцем: Мекоте — Равнице — Вис (Бистрички), нападајући и одбацујући непријатеља испред себе. Десно одржати везу с десном колоном, а лево са Моравском дивизијом I поз.

[1] Види стр. 82 и 83.

»3) *Општа резерва.* Командант пуковник В. Николић.
20. Пешадиски пук.

Свега 4 батаљона.

»3) *Општа резерва* наступа за левом колоном.

»4) *Артилерија* обеју колона у почетку остаје на садањим местима, а пошто се пешадија једне и друге колоне пребаци преко Крушевичке р., и заузме Мекоте и Милићево брдо, артилерија ће доћи на Остењак и к. 263, па доцније тако продужити, према померању пешадије унапред.

»5) Дивизиски штаб биће у почетку напада на Просеку (к. 287), а после ће се кретати за левом колоном.

»6) Сви остали делови остају на својим садањим местима.

»7) Командир Телеграфског Одељења постараће се, да се устроји и одржава телеграфска веза дивизиског штаба и појединих колона и опште резерве, као и са армиским штабом у Даросави.

»8) Почетак напада у 10 ч.

»9) О пријему заповести одговорити.«

Ток напада. Освануо је свеж и ведар дан. Преко ноћи било се замрзло, те изјутра није било блата, које је отежавало кретање.

У 10 ч. обе колоне Дивизије отпочеле су покрет и, не наишавши на непријатеља, пешадија је прешла Крушевичку Реку и заузела положај Милићево Брдо — Мекоте. Око 10 ч. 45 претходница леве колоне, приликом пребацивања на леву обалу Трбушничке Реке, почела је добијати пушчану и митраљеску ватру са Равница. Претходница десне колоне до овога времена наишла је само на непријатељске патроле, које је потискивала и продужила кретање. Како су на равницама и код Главице били само слабији непријатељски делови, то су они брзо потиснути, и наступање је продужено даље. С обзиром на слаб непријатељски отпор кретање обеју колона требало је вршити брже, али је оно било успорено због сачекивања суседних дивизија да избију на исту висину са овом Дивизијом. Тек у 13 ч., када је добијен извештај од Шумадиске дивизије I поз. да је предњим деловима избила на линију к. 192 (Стрмово) — Барошевац, и од Моравске ди-

визије I поз. да је заузела Разбојиште (к. 347), отпочело је енергичније наступање ове Дивизије.

У 14 ч. код Дивизије била је оваква ситуација: *десна колона* избила је на Кочино Поље и предњим деловима подилази ка Чоканлији (к. 289). *Лева колона* овладала је Равницама и Главицом (к. 261) и предњим деловима подилази ка Бистричком Вису (к. 295). Ради потпомагања напада на овај Вис постављене су 2. и 3. батерија Тимочког артилеријског пука на коси источно од трбушничке механе (с обе стране друма); дивизиска резерва на к. 263; једна батерија леве колоне на к. 263; а артилерија десне колоне са двема батеријама у покрету ка Кочином Пољу долином р. Пештана, а са једном на Остењаку. У даљем свом наступању лева колона наишла је на јачи отпор непријатеља на Бистричком Вису, на коме је био развијен један батаљон пешадије а примећено је да му пристижу појачања са Дрена (к. 278). Да би се непријатељу спречило ово појачање, и да би се Висом овладало у току данашњега дана, како би се створио добар ослонац за сутрашњи рад, наређено је Команданту леве колоне да се Вис (к. 295) заузме што пре, а најдаље у току данашњега дана, и обезбеди његово одржање. Овоме је ишло у прилог извешће Начелника штаба Моравске дивизије I поз., да њена десна колона подилази ка Старачи (к. 379). Према овоме лева колона предузела је енергичније наступање и напад на Бистрички Вис, који је заузела око 16 ч., посела га са два батаљона и отпочела утврђивање. Овим је био завршен рад леве колоне овога дана.

Десна колона за све ово време није наилазила на непријатељски отпор и заузела је Чоканлију и Хајдучку Чесму (к. 280). У своме наступању кретање је подешавала према суседним колонама. Када је увече добијен извештај да је Шумадиска дивизија I поз. заузела Змијан, и своје предње делове избацила напред ка положајима код Сакуље, десна колона покушала је да заузме Ивковачу (к. 271), како се не би дала могућност непријатељу да сутрадан организује јачи отпор на том правцу. Стога је ова колона продужила кретање, али је око 19 ч. почела добијати јачу пушчану и митраљеску ватру са Ивковаче. Како је изгледало да непријатељ није тако јак на овоме положају, предузет је око 20 ч ноћни напад на Ивковачу, која је заузета у 20 ч. 30. Како

је овим нападом на Ивковачу код непријатеља створена забуна и растројство, то су предњи делови ове колоне продужили надирање за непријатељем, и тако рећи на његовим леђима избили око 21 ч. на к. 278 (Зеоке), заузевши ту наше пређашње ровове. Тако је ова колона за овај дан постигла свој одређени циљ, и одмах предузела мере да се овај положај одржи и да се обезбеди успех.

Око 17 ч. добијен је био извештај од Начелника штаба Моравске дивизије I поз., да ће Дивизија предузети у току наредне ноћи напад на Кременицу, у циљу њеног заузимања. С обзиром на ову околност, а пошто се чекало само да Моравска дивизија I поз. заузме Кременицу, па да лева колона ове Дивизије продужи наступање и заузме Дрен, колона је појачана једним батаљоном из Дивизиске резерве и стављено јој у задатак да Вис утврди и одржи га по сваку цену, а када Моравска дивизија I поз. предузме напад на Кременицу, да садејствује овоме нападу, и по паду Кременице да заузме Дрен. Али пошто Моравска дивизија I поз. у току ноћи није заузела Кременицу, лева колона је остала на Вису (к. 295) целе ноћи. Према овоме Дивизија је заноћили 20/21 новембра овако: десна колона на к. 278 (Зеоке) и на Ивковачи; лева колона на Бистричком Вису; дивизиска резерва (три батаљона 20. пука) на Главици (к. 263).[1] Непријатељски делови испред ове Дивизије остали су испред десне колоне на Главици (к. 233) и коси источно од с. Бурова; испред леве колоне на Дрену (к. 278).

Од стране непријатеља учествовали су у данашњој борби делови 5. ландверског, и 16. и 78. пука заједничке војске; јачина се није могла оценити. Непријатељска артилерија овог дана није дејствовала.

Губици: погинуо 1 официр и 11 војника; рањен 1 официр и 17 војника.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

На основу заповести Команданта II армије од 19 ов. месеца ОБр. 4258,[2] *Командант дивизије 20. ов. м. у 2 ч. 30 под ОБр. 2587 издао је својим трупама ову заповест*:

---

[1] Далеко. Писац.

[2] Види стр. 82 и 83.

»Врховна Команда са ОБр. 7515 од 19 ов. месеца, с обзиром на то, што су код непријатеља наступиле тешке прилике у погледу хране и снабдевања и физичке исцрпености, а да се искористи овај моменат слабости код непријатеља, а морал и дух код наших трупа подигне, наређује: да 20. тек. месеца све три армије и трупе Ужичке Војске нападну непријатеља на свим фронтовима и принуде га на повлачење. Трупе Одбране Београда остају на својим положајима, обезбеђујући десни бок и позадину II Армији.

»За извршење овога Командант II Армије са ОБр. 4258 од 19. тек. месеца наређује: да све три дивизије армије нападну непријатеља 20. овог месеца пред својим фронтовима и принуде га на повлачење, тежећи да заузму своје раније положаје, непријатеља растроје и потисну преко р. Колубаре. Шумадиска дивизија I поз. једном својом колоном надираће десном обалом р. Турије, а Коњичка дивизија обезбедиће бок ове колоне и држати везу са Обреновачким Одредом. Напад да отпочне у 10 ч.

»Према овоме наређујем:

»Да трупе Шумадиске дивизије I поз. енергично нападну непријатеља испред свога фронта, о чијој се јачини зна: да се један непријатељски пук пешадије са 2 ескадрона коњице налази на линији: Бељина — Араповац, између р. Турије и р. Бељанице, чији су предњи делови 19. тек. месеца задржали се на линији: Слатина — Велики Хрт — к. 200 — с. Јунковац; да са једним водом пешадије држи мост преко р. Турије к. 129 на путу од с. Стрмова за с. Тулеж и Венчане; да се једна чета пешадије са митраљеским одељењем укопала на левој обали Крушевачког п., по зади кога се на Змијану налази један батаљон пешадије; и да се једна чета такође налази код изворног дела Црепуљског п., по зади кога је у Барошевцу примећен један батаљон пешадије и нешто коњице.

»Наше трупе налазе се и то: десно Коњичка дивизија на линији Бобије (к. 253) — Капар (к. 197) до р. Турије, а са предњим деловима на линији к. 260 — Чамске Њиве — Окресак — Коиловица, којој је за ојачање придат и један батаљон 10. Пешадиског пука, који се са три чете налази на Бобији, а са једном четом на Капару; лево Тимочка дивизија I поз., са главном снагом на линији ушће Недељковог

потока у Даросавицу — Просек, а са предњим деловима на линији Остењак — к. 263.

»Трупе ове дивизије напашће енергично непријатеља двема колонама и то:

»1) *Десна колона.*

Командант потпуковник В. Томић.

11. Пешадиски пук.

2 пољске батерије (4. и 5.)

Свега: 4 батаљона и 8 топова.

»1) *Десна колона* која се до времена почетка напада има прикупити код с. Тулежа, на левој обали Златног потока, напашће непријатеља правцем: Тулеж — безимена кота на Капару — к. 193 (Миросаљци), и даље између с. Араповца и Јунковца на Гај. Десно ће одржавати везу са Коњичком дивизијом, а лево преко Шумадиског Коњичког пука са левом колоном.

»2) *Лева колона.*

Командант потпуковник Д. Миленковић.

19. Пешадиски пук.

10. Пешадиски пук (3 батаљона).

3 пољске батерије (6. 8. и 9.).

Свега: 7 батаљона и 12 топова.

»2) *Лева колона* напашће непријатеља косом између р. Пештана и р. Турије правцем: Змијан — Сакуља, одржавајући везу десно преко Шумадиског дивизиског коњичког пука са десном колоном, а лево са трупама Тимочке дивизије I поз., водећи рачуна о покрету Тимочке дивизије I поз., како се не би сувише истакла напред и изложила свој леви бок непријатељској артилерији са леве обале р. Пештана.

»3) *Коњица.*

Командант потпуковник С. Остојић.

Шумадиски дивизиски коњички пук.

»3) Напашће непријатеља испред себе долином р. Турије, са тежњом, да овлада мостом на р. Турији код к. 129, одржавајући везу између десне и леве нападне колоне, и енергично гонећи непријатеља обема обалама р. Турије.

»4) *Општа резерва.*
Командант потпуковник М. Ивановић.
12. Пешадиски пук.
Хаубичка батерија М. 97. год.
3 пољске батерије (1., 2. и 3.)
Дебанжова батерија (6 топова).

Свега: 4 батаљона и 22 топа.

»4) Са три батаљона, хаубичком батеријом (у прво време једним водом) и Дебанжовом батеријом, посешће Главицу, одакле ће артилериском ватром потпомагати напад леве колоне. Са једним пак батаљоном и једном пољском батеријом (2.) посешће Дебељак и косу од Удбине, која се спушта ка Венчану, потпомажући артилериском ватром напад десне колоне и Шумадиског дивизиског коњичког пука. 3-ћа пољска батерија, са потребном заштитом из 12. Пешадиског пука I поз., остаће на Камању, која ће према потреби потпомагати ватром напад леве колоне, а 1-ва пољска батерија биће у очекивању код изворног дела Сребрњака потока (северно од Медведњака). Коњички митраљески вод, који је до сада био код 12. Пешадиског пука, Командант ће упутити у састав Шумадиског коњичког пука, где ће да буде данас до 6 ч.

»5) Напад ће отпочети тачно у 10 ч. данас 20. тек. месеца са линије: Тулеж — Стражевица, где ће се до тог времена колоне прикупити и припремити за напад.

»6) Међусобну везу и везу са суседним трупама одржавати што тешње.

»7) Пре напада трупе снабдети муницијом.

»8) Дивизиско завојиште налази се на Жутом Оглавку.

»9) Борбени део I степена Колонске коморе, који се налази на Кљештевици, доћи ће код Каменитог Оглавка, где ће остати за све време напада.

»10) Све остале коморе и установе остају на досадањим местима.

»11) У почетку напада налазиће се на Дрењару а доцније код резерве.«[1]

Према овој заповести трупе ове Дивизије отпочеле су покрет, и у току дана постигнут је овај резултат:

Лева колона. Предњи делови ове колоне у 11 ч. 20 доспели су до линије к. 192 — с. Барошевац, где су се зауставили, очекујући да десна колона Тимочке дивизије I поз. избије на исту висину, ма да непријатељ није давао јачи отпор. До мрака ова је колона заузела са 19. пешадиским пуком линију Барошевац — Змијан — Турија, одбацивши непријатеља, који је давао јак отпор; а 10. пешадиски пук, који је био у другом борбеном реду, задржао се код с. Прокосаве. Јачина непријатеља испред ове колоне била је у долини Турије непозната, и он је отступио на с. Јунковац; на Змијану један батаљон са два митраљеза из 16. пука Заједничке војске, а иза с. Барошевца један батаљон из 78. пука Заједничке војске.

Десна колона. У току дана она је наишла на јачи отпор непријатеља, који је, јачине до три батаљона пешадије са митраљезима, заузео положај к. 200 код Араповца — Велики Хрт, одакле је отворио јаку пешадиску ватру. У подне колона је избила на линију Пушка — Окресак (к. 210) — Коиловица, добивши и артилериску ватру са Змијана с леве стране р. Турије. Како до 16 ч. лева колона ове Дивизије није била заузела Змијан, а Обреновачки одред у току дана није ништа предузимао, то се десна колона није могла више истицати напред, већ се задржала на положају Окресак — Коиловица.

Шумадиски дивизиски коњички пук, поред одржавања везе између десне и леве колоне, сјахао је за борбу пешке и заузео камени мост на р. Турији, између Змијана и с. Миросаљци, потискујући непријатељске делове низ р. Турију. Али добивши јачу ватру са 1—2 км. низводно од заузетог каменог моста на Турији, зауставио је даљи покрет, држећи главнину код безимене коте на Капару.

Дивизиска резерва остала је и даље на Главици. За

[1] Уводни део заповести сувише опширан. Писац.

ноћ све трупе ове Дивизије задржале су се на напред изложеним местима и утврдиле се. У току данашњега дана рањен је 1 официр и 4 војника; нестао 1 редов. Заробљен 1 наредник и 42 непријатељска војника. Заробљени војници су из 78. регименте заједничке војске и 4. регименте ландвера.

4. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

На основу заповести Команданта II армије од 19 ов. месеца ОБр. 4258,[1] *Командант Дивизије 20 новембра у 1 ч. под ОБр. 2218 издао је својим трупама ову заповест:*

»Врховна Команда под ОБр. 7510 од 19. тек. месеца доставља: с обзиром на то, што су код непријатеља наступиле тешке прилике у погледу исхране и снабдевања и физичка исцрпеност, а да би се искористио овај моменат слабости код непријатеља, а морал и дух код наших трупа подигао, наређује, да 20. новембра све три армије и трупе Ужичке Војске нападну непријатеља на својим фронтовима, и принуде га на повлачење.

»Трупе Одбране Београда остају на својим положајима, обезбеђујући бок и позадину II Армије.

»За извршење овога, Командант II Армије под ОБр. 4258 од 19. тек. месеца наређује, да све три дивизије нападну непријатеља пред својим фронтовима и принуде га на повлачење, тежећи, да заузму своје раније положаје, непријатеља растроје и пребаце га преко Колубаре.

»Шумадиска дивизија I поз. једном својом колоном надираће десном обалом р. Турије. Коњичка дивизија обезбеђиваће бок те колоне и одржаваће везу са Обреновачким Одредом.

»*Наређујем:*

»1) *2-га Коњичка бригада* са 2-ом батеријом и 3 чете пешадије (4. батаљона 10. Пука I поз.) напашће непријатеља на свом фронту, одржавајуће везу лево са колоном Шумадиске дивизије I поз., а десно да извиђа непријатеља у правцу Губеревац — Лисовић — Божидаревац, и Слатина — Бељина — Борак.

»2) Коњичку батерију поставити на Бобије, одакле ће потпомагати напад бригаде и колоне Шумадиске дивизије I поз.

---

[1] Страна 82. и 83.

»3) *1-ва Коњичка бригада* са 1-ом батеријом и четом пешадије (4. батаљон 10. Пука I поз.) и Четничким одредом остаће на својим положајима све дотле, док колона Шумадиске дивизије I поз. не заузме Капар (к. 197), а потом доћи ће на Церовац, где ће образовати општу резерву под мојом командом.

»Дивизиско завојиште у Венчанима.

»Трупна комора и Муниционa колона у с. Раниловићу.

»Штаб дивизије, Пионирско и Телефонско одељење у с. Венчанима.

»Ја ћу бити на Церовцу.

»Почетак напада у 10 ч., али у сваком случају саображавати рад са колоном Шумадиске дивизије I поз., чији бок обезбеђујемо.«

Командант 2. бригаде предузео је напад на свом фронту, упутивши батаљон 10. пука I поз. (три чете) правцем Чамске Њиве — к. 181 — Караула са задатком да непријатеља нападне и протера га, подешавајући свој рад према колони Шумадиске дивизије I поз., која је оперисала десном обалом р. Турије, а сам са бригадом напао је непријатеља на линији Зороњин — к. 238. Ивица шуме Зороњина била је поседнута непријатељском пешадијом и утврђена, али уз припомоћ артилерије успело се да се она заузме и да се дође до првих кућа Слатине.

У 16 ч. Командант дивизије послао је Команданту II армије овај извештај: »Према добијеним извештајима непријатељ је заузео к. 238 пешадиским и коњичким деловима, и дуж друма почео се утврђивати. Источно од друма код Зороњина, непријатељ се још синоћ утврдио на југозападној ивици шуме. Мајор Ђорђевић са ескадроном подишао је до саме к. 238, али је дочекан ватром. Ка Зороњину упућен је један ескадрон који потпомаже артилерија да крене напред. Ово је било у 13 ч. 50.«

У истом извештају достављена су Команданту II армије извешћа од вођа официрских патрола, из којих је било утврђено да се непријатељ са једним батаљоном креће од Баба (к. 305) ка Стојнику и Дучини, где је дошао у додир с нашим претстражама, а са једним батаљоном од раљских магацина ка Сопоту, где су предњи делови ушли. Ово је примећено у 8 ч. 15. Тако исто достављен је исказ ме-

штана да непријатељ рокира извесне снаге (више од два пука пешадије) од Божидаревца за Парцане и Раљу.

У 20 ч. Командант 2. бригаде доставио је Дивизији овакав извештај: »По прелазу Заједнице моји предњи делови добили су пешачку ватру од Зорољина — к. 228. Појачао сам десно према Зорољину предњи ескадрон са пешацима 2-ог Коњичког пука, а затим са још једним ескадроном из истог пука. Ти су делови, потпомогнути са неколико артилериских метака, заузели ровове из којих је непријатељ побегао, очистивши целу шуму. Тек по изласку из шуме добили су понова ватру из предњих кућа с. Слатине. На левом крилу неколико пута покушавано је, да се из долине Сеоне дочепа к. 238 слатинског пута, али се није успело. Око 15 ч. ескадрон је успео да заузме к. 238, и када му је се хтела послати помоћ ради одржања ове, ескадрон је се повукао, јер је добио ватру са Виса (к. 236) и десно из шуме према потоку Мечачком. У исто време командир ескадрона мајор Ђорђевић извештава, да правцем Мечак — к. 238 наступа једна чета, а једна пешачка патрола јавља да наступа један батаљон, те се ескадрон повукао курјачком јаругом и задржао се испод к. 238. Непријатељ је заузео и пут. У опште непријатељ је на овом правцу био слаб, али појавом нашом ојачао је овај правац. Источно од с. Рожинци на к. 181 непријатељ је упутио 2 чете пешадије. Имајући задатак да чува десни бок Шумадиске дивизије I поз., и с погледом на задатак, да само 11. Пук служи као регулатор за кретање, и пошто се ни данас није кренуо са положаја, које сам му јутрос предао, то се нисам решио да заузмем Вис, који је утврђен. Нисам имао ни довољно података о јачини непријатеља на линији: Врапчије — Вис. Да сам имао данас један батаљон пешадије, вероватно да би ова линија била у нашим рукама. Потпуковник М. Недић, Командант 10. Кадровског пука позвао ме је у 16 ч. 30, ради обавештења о ситуацији и садејству у даљем раду. Потпуковник М. Недић добио је задатак, да подржава моје наступање, и тако сам ја требао да освајам положаје на којима чека уређена пешадија. Било је доцкан, почео је сумрак, те се нисам могао решити, да и даље нападам из разлога горе наведених. Зорољин је у нашим рукама и појачан је поседањем пешадије. Изгледа, да непријатељ није имао данас на овоме правцу артилерије, јер је није показивао. 11.

Пук I поз. држи Коиловицу; ја држим Чанске њиве до предњих кућа с. Слатине.«[1]

На крају овог дана, а с обзиром на то што се десна колона Шумадиске дивизије I поз. задржала на Коиловици, Коњичка дивизија са придатим јој појачањима задржала се на линији Окресак — Чамске Њиве — источна ивица с. Слатине, одржавајући везу лево са 11. пуком на Коиловици, а десно код Зороњина са трупама Обреновачког одреда.

Непријатељ је држао линију к. 238 — с. Слатина слабијим деловима.

Губици незнатни.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 20 НОВЕМБАР.

За данашњи напад требало је имати јачу армиску резерву, јер је један пук пешадије за армију од три армиске и једне коњичке дивизије на овако великом фронту био недовољан. Ово у толико пре, што се није могло са поузданошћу знати на какав ће непријатељски отпор наићи Армија, а евентуално можда би непријатељ на извесном делу фронта предузео и напад (као што је био случај код II армије), у циљу добитка у времену, докле се општа ситуација довољно не објасни, као и ради стварања повољнијих прилика за благовремено и уредно повлачење и пребацивање својих трупа преко једне озбиљне препоне као што је то била Колубара, коју је имао за леђима.

Веза и узајамно потпомагање код појединих дивизија у кретању и нападу била је недовољна и непотпуна. Моравску дивизију I поз. непријатељ упорно задржава на Кременици, том најважнијем и најјачем ослонцу за своје повлачење, а Тимочка дивизија I поз., која је била у повољном положају и могућности да изврши јак и осетан обухватни напад у леви бок и позадину непријатеља који држи Кременицу, баш у овом најважнијем моменту акције, зауставља покрет својих нападних колона и тако, у место енергичне акције, ограничава се на нерад. Ово је у толико пре за осуду,

[1] Овај је извештај и сувише опширан и претрпан излишностима. У операцијама у рату, где је време врло скупо и драгоцено, борбени извештаји морају бити: кратки, јасни, опредељени и потпуни, стил више телеграмски, те да се уштеди у времену и избегну евентуални неспоразуми. Писац.

што је Дивизија пред собом имала само слабе делове непријатељске пешадије, без артилерије.

Код појединих дивизија, немајући везе, није било ни приближно уравнатог кретања. Услед тога поједине дивизије, које су се биле јаче истакле и тиме оголеле своје бокове, биле су принуђене да привремено зауставе свој даљи покрет, докле суседне дивизије не избију на приближно исту висину и тиме не дођу у јачу међусобну везу. Али ово заустављање и очекивање појединих дивизија проузроковало је губитак у времену и у брзини и енергију надирања, а у овој прилици брзина и енергија у раду и време игра врло важну улогу, јер је то основни услов за рад и успех. Непријатељу није требало дати времена да се може уредно пребацити преко Колубаре, него је требало свим силама тежити да се он набаци на Колубару, па да нас, тако рећи, на својим леђима изнесе на леву обалу р. Колубаре, а евентуално ту и да претрпи потпун слом.

Код Моравске дивизије I поз. између њених нападних колона није било потребне везе ни узајамног потпомагања. У кретању колоне нису биле бар приближно уравнате, већ су се задржавањем сачекивале да дођу на једну висину и у чвршћу везу, а овим се губило у времену и ударна снага слабила.

Код Тимочке дивизије I поз. распоред на преноћишту требало је да буде више прикупљен. Десна колона код Зеока и лева на Вису неуравнате, а општа резерва на Главици била је далеко од леве колоне за којом је имала да се креће. Пошто непријатељ није побеђен и још није настало гоњење растројеног непријатеља, то је распоред Дивизије требао бити прикупљенији. Артилерију је требало привући ближе и поставити је тако, да поред успешног потпомагања својих трупа може тући успешно и Кременицу и тиме потпомоћи и напад Моравске дивизије I поз.

Код Шумадиске дивизије I поз. данас није било озбиљне акције, а *Коњичка дивизија* вршила је само извиђања.

Уопште према ситуацији II армије је требала данас да развије јачу и енергичнију акцију на своме фронту, пошто према себи није имала јаке непријатељске снаге на целом фронту. Једини озбиљнији отпор непријатеља био је на Кременици, из разлога, што је комплекс Кременице имао у овом

случају да одигра важну тактичку улогу, и да на послетку послужи као ослонац за уредно повлачење непријатеља преко Колубаре. Сем овога, Командант II армије могао је да учини лаке услуге и свом суседу III армији, која је према себи имала врло јак и жилав непријатељски отпор (који је на извесним тачкама чак прелазио и у напад), акцијом потребног дела снаге преко Новаковог Брда ка Дудовици, у бок и позадину непријатељу. Овим би се маневром несумњиво ослабио непријатељски отпор на фронту III армије.

2. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

РАД ОДБРАНЕ БЕОГРАДА.[1]

Овога дана ујутру примећен је покрет непријатељских делова према целом фронту. Непријатељске коњичке патроле појављивале су се од Слатине, Стојника, Бабе и Сопота и спуштале се ка Дучини и Неменикућама, и од М. Пожаревца и Сенаје ка Ђуринцима и к. 351 тако, да је овога дана северни део Ђуринаца био у непријатељским рукама. Пешадиска одељења примећена су само северно од с. Дучине, јужно од Сопота и северно од Ђуринаца.

Командант Коњичког дивизиона јавља (није обележено време ни место) да се једна непријатељска колона из свих родова војске креће долином р. Раље, да је коњица у покрету са запада на исток обема обалама р. Раље и да је већ заузела села Дражањ на левој, и М. Пожаревац на десној обали ове реке, и да су се из Дражња коњичке патроле упутиле ка Умчарима. Сем тога од официрских патрола добијена су извешћа да је код Београда и Чукарице отпочело пребацивање пешадије преко Саве.

На основу ових извештаја наређено је Команданту Коњичког дивизиона да са Дивизионом буде код Умчара, али ако је то доцкан, онда се може зауставити на подесном месту на десној обали р. Раље, наслањајући се на нашу пешадиску везу Варовница — М. Орашје, имајући на уму извиђање ка Поповићу, М. Иванчи и Врчину и обезбеђивање нашег десног бока. Овога дана, сем омањих чарки између патрола,

[1] За операције Одбране Београда служити се детаљном картом бојишта Колубарске битке, раз. 1:100.000, прилог 3 (Прилог уз I Део Битка на Колубари).

на целом северном фронту није било борбе, изузевши на крајњем левом крилу према северозападу, на коме је формирана једна колона из Обреновачког одреда ради потпомагања напада крајњег десног крила II армије (Коњичке дивизије).

ГЛАВА III.

21. новембар

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Врховна команда синоћ у 18 ч. 50 под ОБр. 7627 послала је Команданту Одбране Београда ово наређење: »Упутите одмах један пук пешадије са два пољска топа правцем: Баровница — Дрење — Гроцка да заузме положај Циганско Брдо (к. 230), обезбеђује правац ка Младеновцу и леви бок Смедеревских трупа. На случај повлачења повућиће се у састав Ваше команде.«

У току дана Врховна команда добила је од појединих команданата армија и самосталних група ове извештаје:

ОД КОМАНДАНТА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

а. *ОБр. 1830 у 21 ч. 30* (20 нов.): »На целом фронту води се борба од 7 ч. јутра Шумадиска дивизија I поз. у току данашњих напада допрла је: а) *десна колона* овладала је линијом: Прањанска црква — к. 370; б) *средња колона* овладала је Рујевицом и косом до потока Плане. Непријатељ се брзо ојачао пешадијом и хаубицама, прешао у напад и приближио се десном крилу средње колоне на 500 м.; в) *лева колона* овладала је к. 787. Непријатељ се задржао на Оштрици, јачине око 3—4 батаљона. На овим тачкама заноћиће трупе Шумадиске дивизије II поз., ако не буду одбијене непријатељским контранападом. По исказу заробљеника на фронту Шумадиске дивизије II поз. је 5., 13. и 15. бригада.

»Одред који је прешао преко с. Врнчана ка Добрињи од једног батаљона 11. пука II поз. и 3 батаљона прекобројних пукова II поз., успео је да овлада Годуном, али је непријатељ према овим трупама успео да прикупи једну своју бригаду, са Брезака предузео контранапад. Са две чете II поз. заузета

је Оруjевица, са 1—2 чете непријатељ држи положаје на десној обали Папраштичке р. до Мораве, а снагом од 3 батаљона прешао је Мораву код Гугаљског моста и сада је на левој обали р. Белице (9 ч. 30). Непријатељу је могућно, с обзиром на квалитет и јачину наших и његових трупа, као и на велики фронт за одбрану, извршити пробој.«

а. *ОБр. 1841 у 10 ч.*: »У току целе ноћи непријатељ је нападао и покушавао да одбаци 10. Пешадиски пук са Прањана и к. 370. Нападао је и 11. Пук на Руjевицу али без успеха. Наш одред на Горњој Гори, према коме је непријатељ на јако утврђеној Оштрици јачине 3 батаљона, извршио је два јуриша, али није успео. Напад је нарочито отежаван дејством непријатељске хаубичке брдске артилерије. Непријатељ је целе ноћи нападао и Лимски Одред на Годуну. Пошто су Лимском Одреду и ореду на Гојној Гори послата појачања, то је борба и јутрос (21. нов.) продужена на целом фронту.«

в. *ОБр. 1851 у 22 ч. 20*: »Борба на целом фронту. Око 17 ч. борба се утишала на линији: к. 370 — Руjевица — к. 787 — Оштрица. Непријатељ ојачан артилеријом дејствовао је активно целог дана према фронту: к. 370 — Руjевица, али су му сви напади одбијени.

»Наше трупе су биле заузеле Брезак (к. 803), али услед јаке непријатељске унакрсне артилериске ватре са Оштрице, Шиљковице и Малињака, и испада непријатеља јачом снагом, оне су морале напустити Брезак и повући се ка Годуну, западно од Руjевице. Било је обостраног пушкарања.

»На десној обали Мораве на Белом Камену, ј-источно од Гугаљског моста, вођена је борба до мрака. Непријатељски покушаји да пређе на десну обалу р. Белице осуjећени су. Утврђено је, да се према фронту трупа ове војске налазе: 5., 1. и 13. непријатељска бригада.

»Трупе ће са садање линије: к. 370 — Руjевица — к. 787 — Годун — Оруjевица предузети сутра наступање ка фронту: Зелени брег — Душковац; а трупе на десној обали Мораве предузеће такође напад, у циљу протеривања непријатеља на леву обалу Моравице, и са једним батаљоном заузети на левој обали Моравице Почечу (к.575) ј-источно од Пожеге.«

Од Команданта I армије.

а. *ОБр. 3359 у 3 ч. 20*: »8 брдска батерија ноћила је 18/19 новембра у Штавици, њене патроле 19. новембра упућене су ка Голупцу. На фронту Мрамор (к. 477) — Врановица бориле су се у току 20. новембра 2. и 6. брдска бригада. Пре почетка напада 20. новембра била је 3. брдска бригада на фронту Врнчани — Љеваја; на фронту Д. Бранетић — Лозањ била је 14. брдска бригада; на фронту Брезна — Леушићи бориле су се 20. новембра 15. и 16. брдска бригада.

»По исказу заробљеника, на фронту ове армије биле су и 7. и 9. брдска бригада, а према III Армији 10. и 12. брдска бригада. По исказу једног заробљеног официра 18. дивизију образују неколико брдских бригада, од којих је једна 4. брдска бригада. 50. Дивизију чине: 3., 15. и 16. брдска бригада. Бригаде имају махом по 5 батаљона, по један батаљон из разних пукова. Јачина батаљона је 300—350 људи, подељених у две чете. Изнуреност трупа достигла је врхунац; храна рђава. Код заробљеника официра нађена је заповест, по којој је требао да буде општи напад на целом фронту.«

б. *ОБр. 3355 у 0 ч. 45*: »Напад на непријатеља успешан. Стање армије вечерас (21. новембра) је овако:

»1) *Дунавска дивизија II поз*: лева колона подишла је Кремену (к. 648) северозападно од Леушића; средња колона заузела је Овчицу и Шукунђед, одакле је непријатељ пред мрак одступио у највећем нереду; а десна колона, упућена преко Кремена на Хрт и Хацића брдо, није успела да заузме Кремен, где се непријатељ утврдио.

»2) *Дунавска дивизија I поз.*: десним крилом избила је на седло између Љеваје и Д. Бранетића и до испод с. Озрема; левом колоном избила је на Трешњицу и коту источно. Ова лева колона упућена је у напад на Макљиш.

»3) *Моравска дивизија II поз.*: десном колоном допрла је до седла између к. 483 и Врановице, а левом колоном до изворног дела р. Браничице. Обе колоне су наишле на јак отпор код с. Гор. Бранетића, и непријатељ је према обема колонама покушавао контранапад, али је оба пута одбијен.

»4) *Дринска дивизија I поз.*: успела је да овлада Мрамором(код Криве Реке), и да избије на фронт: с. Ручић—Крива Река. Један батаљон из Рељинског Одреда заноћио је на левој обали Угриновачке р. на к. 427 код с. Угриноваца.

Изненада с левог бока подухваћен, непријатељ при одступању са Мрамора оставио је 4 брдска топа, око 1000 топовских метака, доста пешадиске муниције, велики број пушака итд.«

Од Команданта III армије:

а. *ОБр. 3238 у 10 ч. 40*: »Трупе ове армије овладале су до мрака линијом: Дубово брдо (Кречанац) — Крстата Липа — Камаљ — Врлаја. На појединим местима непријатељ је давао доста јак отпор. Сада се напада линија: Округло поље — Парлог — Чикор — Кик.

»Тимочка дивизија II поз. била је јаче нападнута на њеном главном положају, али је тај напад, уз припомоћ артилерије Дринске дивизије I поз., одбијен и укочен. Пред вече је дивизија прешла у напад и по телефонском извештају она сада избија на Липет.«

б. *ОБр. 3250 у 13 ч. 55*: »Начелник штаба II Армије јавља, да је 2-ги Пешадиски пук упућен долином р. Оњега, али се за сада не зна где се налази. Та околност је врло непријатна, јер је тада непријатељ упутио 2 батаљона за напад на Кик у десни бок. Трупе Дринске дивизије II поз. приморане су на повлачење са Кика. О томе је извештен Командант II Армије данас у 11 ч. 20.

»Командант Дринске дивизије II поз. јавља, да се на фронту Комбиноване дивизије и Дринске дивизије II поз. налазе 40. и 42. Домобранска дивизија. Међутим Командант II Армије извештава, да су према њему слабе непријатељске снаге. Мишљења сам, да II Армија треба да упути јачу колону преко Новаковог брда ка Дудовици.«

в. *ОБр. 3251 у 14 ч. 55*: »Сада у 14 ч. 20 добио сам извештај од Команданта Дринске дивизије II поз. у коме јавља: Командант пука овог момента јавља (13 ч.), да се услед тога, што је Кик нападнут преко Смрдљиковца једном колоном јачине 2 батаљона, а тако исто једном колоном исте јачине преко Закинца, морао повући на Дубово брдо. Послато је појачање од једног батаљона. Ово јако мења ситуацију према Чикору. Командант 4. Пука II поз. јавља, да је се данас у подне споразумео са Командантом II Прекобројног пука, да јуриш на Чикор изврше данас у 14 ч. Јака је магла.«

г. *ОБр. 3246 у 13 ч.*: »Према исказима заробљеника: 1) на фронту Дринске дивизије II поз. је 42. Домобранска дивизија;

на њеном десном крилу 40. Домобранска дивизија; 2) 13. Корпус има само 40. и 42. дивизију; 3) чете су јаке 100—150 људи; 4) официра има врло мало; пуковима командују и капетани; 5) храна је рђава.«

д. *ОБр. 3244 у 11 ч. 50:* »У току прошле ноћи Дринска дивизија II поз. успела је да овлада Киком. Трупе су се прикупљале за продужење напада на целој линији у току данашњег дана. Тимочка дивизија II поз. у току јучерање борбе заробила је једног официра, једног кадета и до 100 војника. Пред Тимочком дивизијом II поз. је 12. брдска бригада, која даје јак отпор. Од јутрос се води јака борба на целом фронту.«

ђ. *ОБр. 3267 у 1 ч. 28* (22 нов.): »На крају данашњега дана ситуација је код армије оваква:

»1) *Тимочка дивизија II поз.* још није успела да отера непријатеља са В. Липета. У њеним је рукама само М. Липет. Непријатељ се на В. Липету утврдио и на коси и на левој обали Козељског потока.

»2) *Комбинована дивизија* избила је на леву обалу Великог потока и подишла Чикору.

»3) *Дринска дивизија II поз.* подишла левом крилу Чикора и држи Кречанац. Она је била заузела и држала Кик, али једновремено нападнута од Гаја и Смрдљиковца знатном снагом, морала га је напустити. Када је непријатељ избио на Кик, подухватио је са десног бока 4. Пук II поз., који је нападао на лево крило Кика, па је због тога осујећено и заузимање Кика. Овај маневар непријатељ је могао извести, што је 2-ги пук I поз.[1] напустио долину р. Оњега и отишао северно ка Балином гробу, оставивши долину Оњега отворену.

»На фронту ове армије непријатељ је показивао врло много артилерије. Од пешадије непријатељ је имао пукове из 40. и 42. дивизије између р. Оњега и р. Качера, 11. брдску бригаду на Врлаји, и 12-ту на Липету.

»У артилеријској муницији је јака оскудица. Намеран сам, да сутра на простору између р. Оњега и р. Качера покушам поново заузети Кик, но с тим, да ме у томе помогне одред из II Армије, који је упућен ка Смрдљиковцу.«

---

[1] Из Моравске дивизије I поз. (II армија). П.

Од Команданта II армије:

а. *ОБр. 4296 у 0 ч. 20* (писано 20 нов.):

»1) *Шумадиска дивизија I поз.*: лева колона заузела линију: Турија — Змијан — Барошевац, одбацивши непријатеља, који је дао слаб отпор. Јачина непријатеља на Змијану била је један батаљон са 2 митраљеза из 16. Пука заједничке војске, а иза Барошевца је један батљон из 78. пука заједничке војске. Непријатељ се повукао ка с. Јунковцу. Десна колона наишла на 3 непријатељска батаљона на линији: к. 200 код Араповца — Велики Хрт. Када је колона дошла на линију: Пушка — Окресак — Коиловица, дочекана је ватром непријатеља са горње линије и са к. 181. Како у ово време (16 ч.) лева колона није заузела Змијан, то је се десна колона зауставила на положају Коиловица — Скресак.

»Шумадиски Коњички пук између обе колоне заузео је камени мост на Турији, дочекан пешадиском ватром. У своме продирању пук се задржао код каменог моста, са главнином на безименој коти на Капару.

»Резерва дивизије на Главици.

»2) *Тимочка дивизија I поз.*: десна колона заузела до мрака Ивковачу, а лева Бистрички вис (к. 295). Даље кретање је обустављено, докле Моравска дивизија I поз. не заузме Кременицу, потом ће лева колона нападати Дрен, где су два непријатељска батаљона, а десна колона на к. 278 — Зеоке. Дивизија је испред себе имала слабије пешадиске делове.

»3) *Моравска дивизија I поз.* у нападу својим левим крилом заузела је Балин гроб. На фронту подилази ка положају Кременици. Напад се продужава са тежњом, да се овлада положајем Кременицом и Стубичким Висом. Непријатељ брани положаје са слабим снагама. Према исказу заробљеника према дивизији је 28. Домобранска регимента.

»4) *Коњичка дивизија* задржала се на линији: Чамске Њиве — источна ивица с. Слатине, одржавајући лево везу са Шумадиском дивизијом I поз. на Коиловици, а десно са Обреновачким Одредом на Зорољину.

»Непријатељ држи линију: к. 238 — Слатина са слабијим деловима.

»5) Армија 21 новембра продужава напад у тежњи да непријатеља пребаци преко Колубаре. Оперативно Одељење

армиског штаба вечерас 20/21. и сутра 21. новембра у Даросави.«

Од Команданта одбране Београда:

а. *ОБр. 726 у 11 ч.*: »Стање у току ноћи 20/21. ов. месеца као и 20 ов. м. Непријатељске коњичке патроле вратиле су се на линију: Губеревац — Бабе — Сопот — Сенаја, очистивши и десну обалу Дучинске р.

»Обреновачки Одред продужиће данас потпомагање акције Коњичке дивизије у духу јучерањег задатка. Потпомагање извршиће се са 2 батаљона и једном брзометном батеријом. Сазнало се, да је непријатељ са нешто пешадије и коњице заузео Гроцку и с. Бегаљицу.«

б. *У 20 ч. 15 телефоном*: »Командант Обреновачког Одреда и Командант Космајског Одреда јављају, да се на целом простору према њиховом фронту налази: 21. Ландверска дивизија са пуковима: 6., 27., 28. и 29. Од ове дивизије 6. пук од 3 батаљона са брдском батеријом на положају је код с. Слатине. Остала три пука налазе се у покрету од с. Лисовића преко Парцана ка Раљи. Делови ове главнине утврђују се код Стојника, Баба и Сопота (к. 226., к. 238. и к. 271.). Један батаљон утврђује се у Неменикућама код школе.

»Командант Варовничког Одсека јавља: да је примећен један батаљон код с. Поповића, који је спустио своје предње делове код с. Ђуринаца.«

Од Команданта Браничевског Одреда:

ОБр. 1787 у 19 ч. 35.: »Око 16 ч. један непријатељски ескадрон протерао је наш коњички вод од с. Умчара ка Умчарским парлозима. Непријатељски ескадрон остао је у Умчарима, а наш вод на Умчарским парлозима. Са једним батаљоном и 2 топа посео сам линију: Мађарска раван — Сладун — М. Орашје.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 21 НОВЕМБАР.

Ужичка војска. Према десном крилу — Шумадиска дивизија II поз. — непријатељ се упорно држи, па је чак предузимао и ноћне нападе. Данас непријатељ ојачан артиле-

ријом, дејствовао је целога дана према фронту к. 370 — Рујевица, али су му напади одбијени.

Лимски одред у центру био је заузео Брезак (к. 803), један ослонац за даље напредовање, али услед напада јачега непријатеља морао га је напустити, и повући се на Годун.

На левом крилу, на десној обали Моравице, вођена је борба целога дана до мрака. Непријатељ је покушавао да се пребаци на десну обалу р. Белице, али га је Ужичка бригада одбила.

Узевши у свему, непријатељ је целога дана нападао трупе Ужичке војске са знатном снагом од око три брдске бригаде и испољавао јаку активност, али је свуда био одбијен. Овим нападима непријатељ је вероватно тежио да парира успехе наше I армије, угрожавајући Чачак.

I армија напредовала је више десним крилом и средином, а мање левим крилом, где је непријатељски отпор био јачи. Непријатељ је на овом крилу предузимао локалне контранападе, али је био одбијен.

III армија. На фронту ове Армије непријатељски 13. корпус (40. и 42. дивизија) држи се врло упорно и показује много артилерије. На лево крило Армије (Тимочка дивизија II поз.) непријатељ је и прелазио у напад, али је одбијен. Поред овога, код Армије била је још и оскудица у артилеријској муницији. Уопште узевши, према овој Армији непријатељ испољава највеће упорство и жилавост, стога она врло споро напредује. Па ипак би за нас и поред свега овога резултати били по свој прилици друкчији, да је Тимочка дивизија II поз. са Липета са Драгољским одредом са Горњег брда, помогнута за овај маневар и суседном Дринском дивизијом I поз. из I армије, напала обухватно десни бок и позадину непријтеља пред фронтом III армије. Непријатељ се овога маневра изгледа и прибојавао, па је стога, да ово отклони, предузимао напад на Тимочку дивизију II поз. (лево крило Армије).

II армија. Испред Коњичке, Шумадиске и Тимочке дивизије II поз. непријатељ је имао слабе пешадиске делове. На левом крилу Армије, на Кременици, према Моравској дивизији I поз., непријатељ се држао упорније, али му снага није велика (28. домобранска регимента). Уопште узевши, према овој Армији био је слаб непријатељски отпор (изузевши Кре-

меницу), па је ипак њено напредовање било слабо, ма да је она од свих наших армија била најјача. Овоме је поглавити узрок чисто фронтално потискивање непријатеља, без икаквих обухватних маневара на непријатељске бокове и позадину. Чисто потискивање непријатеља, ма и успешно, не даје никад велике резултате.

Тимочка дивизија I поз. није требала бити заустављена у свом успешном продирању на линији: Ивковача — Бистрички Вис, већ је, због непријатељског јачег отпора на Кременици, њена акција главном снагом требала да се управи у леви бок и позадину Кременице, па би резултати вероватно били друкчији, т. ј. у нашу корист.

Одбрана Београда. На овоме фронту непријатељ почиње вршити подилажење, спуштајући своје предње делове ближе нашем фронту. Према левом крилу и средини (Обреновачком одреду и Космајском отсеку) осетила се јача непријатељска снага, 21. ландверска дивизија (четири пука), која је била у покрету ка Парцанима и ка Раљи. Према десном крилу (Варовнички отсек) примећен је један непријатељски батаљон код с. Поповића, са предњим деловима код с. Ђуринаца, и један ескадрон коњице код с. Умчара.

Све ово показује припрему за озбиљне догађаје, који ће се развити мало доцније на овоме фронту. Стога је наша Врховна команда почела да обраћа озбиљну пажњу на овај фронт.

Браничевски одред ничега новог.

Према целокупној ситуацији овога дана на нашем операциском фронту, напад се има продужити даље у духу директиве наше Врховне команде.

Пада у очи да непријатељ показује највећи отпор према III армији, затим према Ужичкој војсци и левом крилу II армије. Овим је непријатељ вероватно тежио да локализује дотадањи успех I армије, али ако му ово не испадне за руком, онда својим отпором према III армији да створи ослонац за повлачење свога десног крила према I армији (15. и 16. корпуса), као и за своје пребацивање на леву обалу Љига и Колубаре, и заштиту своје отступнице ка Ваљеву. С обзиром на све ово, сада је требало с наше стране концентрисати што јаче напоре на фронту III армије у циљу потискивања непријатеља и његовог пребацивања на леву обалу

Љига, и тиме посредно помоћи I армији, да без великих жртава и релативно лако овлада планинским гребеном Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен. Овим би била отворена врата ка Ваљеву и пробој непријатељског фронта у стратегиском смислу био би извршен и обезбеђен.

Пада у очи недовољна веза и слабо узајамно потпомагање између појединих армија, што се јасно види код II и III армије. III армија у своме надирању наишла је на јак и жилав непријатељски отпор, који чак прелази и у контранападе, а II армија, која према себи уопште има слаб непријатељски отпор, не чини од своје стране ништа да помогне III армију у савлађивању јаког непријатељског отпора на фронту, акцијом потребног дела снаге у леви бок и позадину непријатеља, правцем ка Дудовици. Овом акцијом непријатељ би био приморан на брзо напуштање десне обале Љига и повлачење на његову леву обалу, а то би му онемогућило јачи отпор на главном планинском гребену Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен. У место овога, десни бок III армије био је откривен од стране II армије, јер њена колона (2. пук), која се кретала долином р. Оњега и служила као веза и гарантија бока обема армијама, напустила је долину р. Оњега и окренула на север ка Балином Гробу.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.[1]

Од Команданта Шумадиске дивизије II поз. добијени су у току дана ови извештаји:

а. *У 1 ч.*: »На фронту Рујевица — Прањани налази се сада 10. Пук, 11. Пук (3 батаљона), и допунски батаљон 11. Пука са 7 брдских брзометних топова. По извештају Команданта 11. пука, непријатељ је према њему прешао у офанзиву, а синоћ између 18 и 19 ч. вршио и јуриш, којом је приликом рањен један командант батаљона, а сва резерва овога пука утрошена је. Према 10. Пуку непријатељ сада врши напад.«

Према оваквој ситуацији на фронту Рујевица — Прањани, Командант Шумадиске дивизије II поз. моли за об-

[1] Види стр. 55 и 56.

јашњење да ли да на фронту Рујевица — Прањани остави један пук са два брдска топа за наступање у правцу Подова и Орлеваче, како се заповешћу ОБр. 1832 наређује, када сада са два пука и седам брдских топова једва одбија непријатељске нападе на томе фронту, мотивишући да настаје опасност у случају да, ако се крене (Командант Шумадиске дивизије II поз.) у правцу Гојне Горе, непријатељ може главном снагом својом да нагне и продре правцем Прањани — Чачак, и тиме непосредно да загрози боку и позадини Шумадиске дивизије II поз., као и I армије.

На ову претставку Командант Ужичке војске, у 3 ч. под ОБр. 1834, наредио је Команданту Шумадиске дивизије II поз. ово: »Диспозицијом ОБр. 1832 имала се намера, да се скрати фронт дивизије и операције прикупљенијом снагом упуте ка Зеленом брегу, а ради везе са I Армијом и ради обезбеђења десног бока дивизије, да се упути 10. Пук са 2 брдска топа. Када се то према изложеној ситуацији и према мишљењу Командантовом не може сада да изврши, онда Командант треба резервом (12. Пука) и осталим трупама да продужи и сузбије непријатеља правцима којима се појавио, а потом да предузме наступање преко Гојне Горе ка Зеленом брегу, а 10. Пуком са 2 брдска топа од Прањана ка Подовима. Према овој идеји Команданту се оставља слобода у раду, како ће то да изведе према развоју догађаја и ситуацији код непријатеља, одржавајући иницијативу у својим рукама.«

б. *У 9 ч. јавља* да је »непријатељ у току целе ноћи нападао и покушавао да одбаци 10. Пук са положаја код Прањана и к. 370. Положај овога пука нетакнут је, јер по извештају Команданта 10. Пука, Дунавска дивизија II поз. није заузела положај Кремен. Према 11. Пуку непријатељ је такође целу ноћ нападао, али није успео.

»По извештају Команданта Допунског пука са Гојне Горе, непријатељ се налази на Оштрици, која је јако утврђена. Од 15 ч. непријатељ је једном хаубичком батеријом тукао цео борбени ред пука бочно. Два јуриша допунског пука нису успели и непријатељ стално држи Оштрицу. Губици пука 25%. Према овоме Командант пука тражи појачање, јер је непријатељ вероватно јачи од три батаљона.«

У вези ових извештаја Командант Ужичке војске у 9 ч. 30 известио је Команданта I армије, да Кремен није заузела

Дунавска дивизија II поз., и да је због тога целе ноћи био изложен непријатељским нападима десни бок 10. пука.

в. *У 12 ч 30 под ОБр. 1391.* »Командант 10. Пука јавља да наступање левог крила Дунавске дивизије II поз. иде споро, због чега је наредио свом батаљону, који се налази између р. Чемернице и р. Смрдуше, да дејствује у бок тих непријатељских делова који спречавају надирање 9. Пуку. Овај његов батаљон већ прелази р. Чемерницу и дејствује у бок и позадину тих непријатељских трупа код Кремена, те стога моли да се хитно нареди 9. Пуку II поз. да форсира своје наступање, јер непријатељ са Кремена отступа. На осталом фронту 10. и 11. Пука води се борба. Непријатељска артилерија са к. 510 (Дуго Брдо), Прањане и делове 10. Пука северно од Прањана, обасипа јаком бочном ватром. Непријатељ је извео пољску артилерију на положај Оштрицу и одатле дејствује на Киту, а ређе у правцу прањанске цркве. Наша пољска артилерија са Ките води јаку борбу противу непријатељске артилерије на Оштрици.«

г. *У 13 ч. јавља* да му »Командант допунског пука са Гојне Горе у 8 ч. 30 јавља да непријатељска артилерија туче његов бок и позадину, и да ће се држати докле може, али кад буде приморан, он ће се повући. Али како му је Командант дивизије још јутрос у 8 ч. послао батаљон из 12. пука као појачање, то му је поновљено још једном, да положај има да одржи, а у повољном моменту, ако ситуација дозволи, да овлада Оштрицом. При том моли, да Командант Лимског Одреда форсира свој напад, а својом пољском артилеријом да дејствује на Оштрицу, и тиме олакша стање допунском пуку.«

Наређено је Команданту Лимског одреда да својом пољском артилеријом, нарочито Круповом брзометном, потпомогне допунски пук Шумадиске дивизије II поз. који напада на Оштрицу, што је одмах извршено од стране Лимског одреда.

д. *У 13 ч. 30*: »Диспозицијом ОБр. 1834 наређено је, да када ситуација допусти да се 11. Пук са 2 брдска топа упути у правцу Подова и Орлеваче, ради заштите десног бока Ужичке Војске, као и везе са I Армијом.

»Из заповести Команданта Дунавске Дивизије II поз. види се, да он очекује извесне делове ове дивизије, да се

крећу преко Молитве у правцу Бабине Главе. Како је диспозицијом ОБр. 1832 предвиђено, да Бабиној Глави тежи лево крило I Армије, то је потребно, да се лево крило I Армије упути тамо, а његови делови за одржавање везе са десним крилом ове дивизије да се упуте у правцу Прањана — Велико брдо, и даље источно од Орлеваче. Ако се овако не учини, 10. Пук II поз. када буде ситуација дозволила, крећући се у правцу Подова и Орлеваче, не би могао имати никакве везе с левим крилом I Армије, која очекује његове делове (10. Пук) на Молитви. Молим да се учини што треба по овоме због ситуације на фронту Руjевица — Прањани, као и због заосталости левог крила I Армије, чије је дејство потпомогао део 10. Пука. Не могу приступити још извршењу наређења ОБр. 1834.

»Са Гојне Горе нема нових извештаја, али непријатељска пољска артилерија са Оштрице снажно дејствује на Киту, нарочито на комуникацију. Јутрос заробљено 9 војника од стране 10. Пука, и они су сви из 15. бригаде. Десно код Дунавске дивизије II поз., од пре 3 сата, готово се ништа не чује. Код Лимског Одреда води се слабија борба.«

ђ. *У 14 ч. 15*: »Командант са Гојне Горе јавља, да непријатељ дејствује артилериском ватром са Шиљковице и Брезака у бок и леђа његових трупа, као и то, да му изгледа да се Лимски Одред повлачи. Према 11. Пуку борба слабија. Десно крило 10. Пука померило се унапред, а његова побочница на западну ивицу Кремена. Код Дунавске дивизије II поз. затишје.«

е. *У 16 ч.* да се »од 15 ч. води јака пешадиска и митраљеска борба на Гојној Гори. У току ноћи упутиће се Коњичко митраљеско одељење Команданту допунског пука ради појачања.«

ж. *У 18 ч. 30*: »Борба на фронту ове дивизије утишала се око 17 ч. 10. Пук са допунским батаљоном 11. Пука и 4 брдска топа држи положаје северно од Прањана — к. 370, са избаченом побочницом на левој обали р. Чемернице. На западном делу Кремена 11. Пук (3 батаљона) са 3 брдска брзометна топа, држи Руjевицу — Косу до р. Плане. Између Ките и Погледа налазе се 4 пољска брзометна топа и 2 батаљона 12. Пука. Непријатељ је према фронту 10. и 11. Пука данас доста активно дејствовао, али није ништа успео. Шта

више десно крило 10. Пука у неколико се померило напред — северу. Командант 10. Пука јавља, да је непријатељ у 15 ч. довео 4 топа на косе северно и с-западно од варошице Пранана, и ову обасипао јаком ватром, као и косу између Смрдуше и Чемернице.

»На Гојној Гори налази се допунски пук (2 батаљона) са 2 брдска брзометна топа и један батаљон 12. Пука. Борба је овде била веома јака од 15—17 ч., али извештај још није добијен.

»Командант 11. Пука јавља, да је око 16 ч. 20 приметио са Главаја (к. 615) на Гојној Гори кретање наших делова и напред и назад. Одмах је наредио, да пољска брзометна батерија са Ките, као и 2 брдска брзометна топа са Главаја, дејствују противу Оштрице, те да олакшају стање допунског пука на Гојној Гори. Притом Командант моли, да се Лимском Одреду нареди да форсира кретање, јер је данас наступао споро, а по извештају са Гојне Горе и одступио нешто уназад. Код Дунавске дивизије II поз. данас је пре подне била слаба борба, а по подне затишје. У току данашњега дана заробљено је 95 непријатељских војника.«

Лимски одред покушао је данас, нападом двема колонама, да заузме Шиљковицу и Брезак, али без успеха. Непријатељ се ојачао, а сем тога његовом бочном акцијом са Оштрице и са Малињака осујетио је напад Лимског одреда и прешао у напад, али су сви његови напади одбијени.

За све време борбе овог Одреда, лева колона Шумадиске дивизије II поз. није се кренула напред иако је потпомагана пољским и брдским топовима. Она се повукла пред непријатељем чија јачина није била већа од једног батаљона. Неактивност и повлачење ове колоне дало је могућности непријатељу да пешадиском и артилериском ватром потпомаже своје делове који су се налазили пред нападним фронтом овог Одреда, нарочито пред десним крилом.

Ужичка бригада.

Командант Ужичке војске издао је за рад Команданту Ужичке бригаде овакву заповест:

»Из поузданих података од једног заробљеника сазнало се, да је код Гугаљског моста прешао један непријатељски батаљон, а не три, као што су команданта известили командири предњих чета. За ово их узети на одговор, а још

већа одговорност пада на њих, што су напустили своје положаје испред једног батаљона и једног вода коњице. Један батаљон тог истог пука је на левој обали Мораве код с. Табановића.

»Наредите да се одмах изведе пољска или хаубичка артилерија и постави ближе да може тући Гугаљски мост и непријатељски пребачени батаљон, а потребном снагом предузмите напад, да се непријатељски батаљон пребаци преко Мораве и даље гони, угрожавајући позадину непријатељских делова код с. Лорета и Табановића. Артилеријом да се мост поруши. По извршењу овог задатка заузети положај на десној обали Моравице и бранити прелазе. Један батаљон 12. Пука остао је на Стражевици, а на Јелицу ка Буђевачкој Зелици упућен је нов обавезнички батаљон.«

У 12 ч. од Команданта Ужичке бригаде примљен је извештај у коме јавља да се непријатељ, који је нападао на Бели Камен, прошле ноћи повукао у село, да је командант батаљона послао патроле ка Морави ради извиђања и бомбашко одељење ради протеривања непријатеља из села. Јутрос пак у 7 ч. наше одељење на мосту на Белици на друму бомбама је одбило непријатеља, који је покушао прелаз.

»Командант левог отсека Ужичке бригаде извештава да је чета упућена Церову (по наређењу Команданта Ужичке бригаде) стигла и заузела положај на десној обали р. Моравице спрам Ариља, и ноћас од мештана сазнала да је у Ариљу било 30 непријатељских коњаника, а преконоћ стигли су и јачи непријатељски делови, који имају намеру (како се сазнало) да иду правцем ка Ивањици.«

У 17 ч. Командант Ужичке бригаде јавља да је »батаљон од три чете са једним митраљезом и једном хаубицом упућен да у садејству са двема четама, које су од јуче на Белошевцу (к. 659), протера непријатеља с десне на леву обалу Моравице. Борба је вођена до мрака на Белом Камену и северо-западно од овога, као и на мосту на р. Белици. Сви непријатељски покушаји да заузме мост на Белици, одбијени су.«

»О резултату борбе на Белом Камену још нема података, али су сви изгледи (по осматрању наших трупа од моста на р. Белици), да је непријатељ заузео Бели Камен. Непријa-

тељ је дејствовао артилеријом на Голоушу, као и на Гугаљски мост.

»Вођ самосталне коњичке патроле јавља, да је извиђао у правцу Ивањице, и да непријатеља на том правцу нема.«

Од овога дана Ужичка бригада је имала да спречава наступање непријатеља преко р. Белице, обраћајући довољно пажње и према Гучи.

По наређењу Команданта Ужичке војске, Командант Ужичке бригаде у 11 ч. 25 упутио је три чете са једним митраљезом из 4. кадровског пука под командом мајора В. Марјановића на Крстац, те да са већ упућеним четама протера непријатеља са заузетих положаја и ове задржи у својој власти. Једну чету да упути на мост на Белици, који има одржати по сваку цену. Непријатељ је био предузео напад још рано изјутра и успео је да заузме Бели Камен и Белошевац на Крстацу.

Око 16 ч. када је мајор Марјановић стигао на Крстац, задржао се на к. 613, а једним делом на Муњском Брду. Сви непријатељски напади на Белички мост одбијени су.

Ибарска чета.

Командант Ужичке војске у 17 ч. 30 добио је извештај од Командира Ибарске чете са Лисе (на правцу Чачак — Ивањица) да је заузео положај на западној страни с Лисе са задатком да спречава улазак у Ивањицу долином Моравице. Али до борбе није дошло, што се има приписати успеху једног нашег сељака, који је као наш ухода обманuо био непријатеља, да наше војске има у знатној јачини, услед чега се непријатељ повукао и чак се повлачи из Ариља ка Пожези.

Командант Ужичке војске наредио је Командиру Ибарске чете да са четом и одељењем добровољаца наступа левом обалом р. Моравице преко Ариља ка Горобиљу, те да се долина Моравице очисти од непријатеља, а истовремено загрози боку и позадини непријатеља на десној обали р. Скрапежа и левој обали Моравице. Тако исто потребно је сазнати колико има непријатељских трупа у Пожези и Ужицу.

С обзиром на целокупну дневну ситуацију према фронту Ужичке војске, *Командант Ужичке војске у 20 ч., под ОБр. 1847, издао је за сутрашњи рад ову заповест*:

1. *Команданту Шумадиске дивизије II поз.*

»Трупе I Армије у току данашњега дана избиле су на линију: Кошутићски Крст — к. 731 — Теочин — Лозањ — Д. Бранетић и даље, а 22 ов. месеца предузимају наступање ка фронту: Бабина Глава — Сувобор — Рајац — Проструга — Лалинци.

»Шумадиска дивизија II поз. предузеће даље наступање ка Зеленом брегу, у духу диспозиције ОБр. 1832 од 20 ов. месеца, а 10. Пук II поз. са 2 брдска брзометна топа од Прањана ка Подовима, одржавајући везу са левим крилом I Армије, која наступа ка Бабиној Глави. Командант ће наредити још у току ноћи, да се неминовно извуче пољска артилерија ближе Рујевици, те да може успешно тући непријатеља на Оштрици и потпомогне наступање пешадије, као и правац ка Дугом брду, те да се не деси, као што је већ био случај, да пешадија мора да одступа због непотпомагања артилерије. Веза са 10. Пуком и Лимским Одредом, који има да наступа ка Зеленом брегу преко Шиљковице, да се што јаче одржава. О извршењу известити; почетак у 7 ч.«

2. *Команданту Лимског одреда*:

»Наређено је, да се још у току ноћи крене и 3. батаљон 12. Кадровског пука и 22 ов. месеца до 7 ч. изјутра да буде на Годуну, где ће ући у састав пука.

»У духу издате диспозиције ОБр. 1832 од 20 ов. месеца, предузмите 22 ов. месеца наступање са целокупном снагом, а не појединим деловима, преко Шиљковице правцем ка Зајчици. Остављајући потребну посаду на Вјетрини и Почепињу, ојачајте Оруjевицу, и нападом на Гвоздац и Малињак обезбедите Ваш леви бок, поред дејства потребном снагом са Брезака. Два пољска топа још у току ноћи по сваку цену извуците са Великог Поља ближе Годуну, те да могу успешно тући Малињак, Брезак и Шиљковицу.

»Шумадиска дивизија II поз. предузеће наступање ка Зеленом брегу, а Ужичка бригада ка Моравици ради протеривања непријатеља на леву обалу. Почетак наступања у 7 ч. изјутра.«

3. *Команданту Ужичке бригаде*:

»Сутра 22 ов. месеца предузмите покрет, и комбинујући фронтални са бочним нападом преко Црвене Стене (к. 641), потпомогнутим артилериском ватром, протерајте непријате-

ља и заузмите положаје на десној обали Моравице, фронтом према Гугљу и Пожези. Један батаљон III поз. са поузданим командантом, упутите преко Моравице на Горобиље, на положај Почечу (к. 575), где има доћи и Ибарска чета из Ивањице. По извршењу овога вршити јаче извиђање ка Пожези, и преко Гугља у правцу Табановића.«

Према свима добијеним извештајима, *Командант Ужичке војске у 22 ч. 30 послао је Врховној команди и I армији овај укупан дневни извештај:*

»На целом фронту ове војске вођене су борбе у току целога дана. Око 17 ч. утишала се борба на линији: к. 370 — Рујевица — к. 787 — Оштрица. Непријатељ ојачан артилеријом према фронту к. 370 — Рујевица, у току дана активно је дејствовао, али су му напади били безуспешни. Наше су трупе биле заузеле Брезак (к. 803), али услед јаке непријатељске унакрсне ватре са Оштрице, Шиљковице и Малињака, и испада непријатељске јаче снаге, наше трупе морале су напустити Брезак и повући се ка Годуну.

»Западно од Оруjевице било је обостраног пушкарања. На десној обали Моравице на Белом Камену, ј-источно од Гугаљског моста, вођена је борба до пред мрак. Непријатељски покушаји да пређе на десну обалу Белице одбијени су. Утврђено је, да су према фронту ове војске: 5., 1. и 10. непријатељска бригада. У току данашњег дана заробљено је 95 непријатељских војника.

»Трупе ове војске на левој обали Моравице, а са садање линије к. 370 — Рујевица — к. 787 — Годун — Оруjевица, предузеће у току сутрашњег дана наступање ка фронту Зелени брег — Душковци. Трупе на десној обали Моравице предузеће такође напад у циљу протеривања непријатеља на леву обалу Моравице, потом са једним батаљоном заузеће на левој обали Моравице Почечу (к. 575) код Горобиља, ј-источно од Пожеге.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 7 ч. отпочео је бој на фронту ове Дивизије, и то непријатељска артилерија са Оштрице отпочела је дејство

слабије на фронт Допунског пука, а јаче на пољску брзометну батерију на Кити и Дивизиску резерву. У 8 ч. Командант допунског пука извештава да је код њега стање све теже, јер се непријатељ појачао пешадијом и митраљезима, због чега је одмах наређено Команданту дивизиске резерве (12. пук) да сместа упути један батаљон Команданту допунског пука на Гојну Гору и да са пуком и послатим батаљоном положај добро утврди и пошто пото одржи, а у повољном случају, ако то ситуација дозволи, Командант ће гледати да непријатеља протера и овлада положајем Оштрица.

Бој на фронту целе Дивизије продужавао се са променљивом јачином. Према Допунском пуку непријатељ је у 10 ч. предузео напад, али је био одбијен. Према 11. пуку непријатељски покушаји напада такође су задржани. Код 10. пука водила се борба и његови делови (између р. Плане и р. Чемернице) око к. 370 трпели су од бочне ватре од непријатељских делова са положаја око с. Леушића, западно од Кремена. Због тога је Командант 10. пука наредио своме Команданту батаљона на том правцу да те делове нападне и протера, што је са успехом извршено. Сем тога је заробљено преко 90 војника и загрожено боку и позадини непријатељских делова на положају Кремен. Према левом крилу 10. пука (северно од прањанске цркве) непријатељ је привукао око четири брдска топа и, потпомогнут њима, као и артилеријом са Дугог Брда, прешао у напад, али у овоме није успео.

У 11 ч. 45 добијен је извештај од Команданта допунског пука да је његово стање тешко, али да ће положај одржати, само моли да га артилерија потпомаже. Допунски пук је ојачан коњичким митраљеским одељењем, а Команданту пољског артилериског дивизиона наређено је да артилеријом са Ките и Великог Поља потпомогне акцију леве колоне на Гојној Гори.

У 13 ч. непријатељ са Оштрице предузео је поново контранапад противу леве колоне, припремивши га јаком фронталном и бочном артилериском ватром, и успео је да Допунски пук примора на отступање. Ипак је Допунски пук уз помоћ батаљона из резерве (12. пук), који је нешто раније стигао, успео да се задржи југо-источно на $1^1/_2$ км. од к. 787, и да у току остатка дана одбије даље непријатељ-

ске нападе. Борба се код 10. и 11. пука утишала око 17 ч. а код Допунског пука на Гојној Гори нешто доцније.

Трупе ове Дивизије заноћиле су у овом распореду:

10. пук са допунским батаљоном 11. пука и четири брзометна топа на линији северно од Прањана — к. 370, са побочницом (две чете) на западном делу Кремена, где је нешто позади и коњички дивизион. *11. пук* (три батаљона) са три брзометна топа на линији Руjевица — Коса до р. Плане. *Допунски пук* (два батаљона) појачан једним батаљоном 12. пука и два брдска брзометна топа на Гојној Гори, југо-источно од к. 787. *Дивизиска резерва* (остатак 12. пука) на Кити. Између Ките и Погледа једна пољска брзометна батерија.

Стање на фронту ове Дивизије на завршетку дана, изузевши на Гојној Гри, било је повољно. Непријатељски покушаји према 10. и 11. пуку нису успели, шта више десно крило 10. пука доста је и напредовало, чиме је олакшано заузеће Кремена.

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

Према заповести Команданта Ужичке војске ОБр. 1832,[1] Командант одреда издао је за продужење рада заповест ове садржине:

»1) *Десна колона* јачине 4 батаљона, једне чете, 7 топова и 2 митраљеза[2] да продужи кретање преко Брезака ка Шиљковици, тежећи својим десним крилом обухвату непријатеља на Брезаку и Шиљковици, одржавајући при том везу са Шумадиском дивизијом II поз., а лево са левом колоном овог одреда.

»2) *Лева колона* јачине 2 батаљона и 4 топа[2] да продужи наступање преко Брезака на Шиљковицу, одржавајући везу десно са десном колоном, а лево да обезбеди свој бок.

»3) *Резерва* јачине 3 батаљона и 3 чете у почетку ће бити на Великом Пољу.

»4) Командант левог одсека остаје са досадањим саставом својих трупа и истим задатком.

»5) Чете на Оруjевици остаће и даље са истим задатком.

»6) Почетак рада у 7 ч.

Командир пољске батерије потпомагаће напад са Ве-

---

[1] Види стр. 55 и 56.

[2] Под чијом командом? Писац.

ликог Поља, а једним топом помагаће леву колону Шумадиске дивизије II поз. у нападу на Оштрицу.«

Непријатељ је отпочео напад у 6 ч. изјутра на десно крило, а потом је отпочела борба на целом фронту. У 7 ч. Командант десне колоне извештава да је при покрету напред дочекан јаком ватром и задржан, и да се једна непријатељска колона креће од Оштрице долином р. Ломнице. Истовремено Командант леве колоне јавља да је у покрету напред дочекан јаком ватром са фронта и бока, те се на положају не може одржати. Командант одреда послао је у појачање једну чету и наредио да се положај не сме напуштати.

У 7 ч. 30 стигао је Командант 12. кадровског пука кога је Командант одреда обавестио о ситуацији и наредио му да са своја два батаљона и митраљеским одељењем ојача десно крило и прими команду над десном колоном, па снажним нападом да потисне непријатељско лево крило и заузме Брезак и Шиљковицу. По уласку 12. кадровског пука у борбу отпочела је припрема напада на целом фронту Одреда, и десно крило успело је да потисне непријатеља са косе где је гробље с. Јанчића. Ово наступање потпомогла је сва артилерија овог Одреда са предњег положаја Великог Поља. Код леве колоне било је врло критично стање у то време, јер је непријатељ непрестано ојачавао своје десно крило, вероватно у намери да контранападом преотме положај леве колоне, и тиме доведе у незгодан положај цео Одред. Нарочито је јако дејствовао митраљеском и артилериском ватром са Кремена и бочном артилериском ватром са Малињака.

Око 12 ч. Командант десне колоне дао је знак за јуриш и један батаљон 12. кадровског пука успео је да заузме Брезак. Али није био помогнут на време осталим деловима 12. пука, а трупе III поз. на центру и левом крилу при поласку на јуриш дочекане јаком ватром и испадом бачене су уназад, те су почеле напуштати и сам Годун. То је дало могућности непријатељу да свежом резервом предузме контранапад на 12. кадровски пук и баци га назад. Ово отступање непријатељ је тукао јаком митраљеском ватром, те је 12. кадровски пук претрпео озбиљне губитке. Енергичним мерама трупе III поз. враћене су на своје положаје и уређене, а 12. кадровски пук енергијом својих старешина зауставио се на свом полазном положају за напад.

У 3 ч. 50 Командант одреда наредио је Команданту 12. кадровског пука, као и свима командантима, да поново предузму напад на Брезак, пошто је он довољно припремљен пешадиском и артилериском ватром. Али у исто време Командант 12. кадровског пука и Командант леве колоне јављају да непријатељ ојачава оба своја крила и сам предузима напад, дејствујући јаком ватром на оба крила. Борба је отпочела свом жестином и трајала је до мрака. Сви су непријатељски напади били одбијени. Губици овога дана су врло велики, нарочито у официрима. Заробљено је 74 војника и 6 митраљеских коња са самарима.

Јачина непријатеља, по исказу заробљеника, цени се до 5 батаљона и 2 брдске батерије.

3. УЖИЧКА БРИГАДА.

Према заповести Команданта Ужичке војске, Командант бригаде наредио је у 11 ч. 25 да се три чете и један митраљез 4. кадровског пука, под командом мајора В. Марјановића, упуте на Крстац. Ту да Марјановић прими под своју команду раније тамо упућене чете, протера непријатеља са заузетих положаја и ове задржи у својој власти; једну чету да упути на белички мост, која га по сваку цену има одржати у својој власти. Једна хаубица упућена је на положај Грачац. Она ће потпомагати рад свих чета и тући гугаљски мост.

Непријатељ је предузео напад још рано у јутру и развијајући јаче снаге нападао је на Бели Камен. Борба је вођена целога дана и далеко надмоћнијом снагом непријатељ је успео да овлада положајима Бели Камен и Белошевац око 16 ч. У то време стигао је на Крстац мајор Марјановић са две чете и једним митраљезом и примио под своју команду чете 4. кадровског пука, које су овамо раније биле упућене. Овај одред задржао се на к. 613, а једним делом на Муњском Брду (к. 159).

Непријатељ је више пута навађивао на мост на Белици у тежњи да га заузме, али је увек био одбијен.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 21 НОВЕМБАР.

У ситуацији код Ужичке војске овога дана нема промене и рад ће се морати продужити што енергичније и даље

у духу директиве Врховне команде. Пада у очи да непријатељ не само што даје огорчен отпор нашем надирању, већ редовно прелази и у контранападе добро припремљене и добро потпомагане артилериском, пешадиском и митраљеском ватром, па је имао и делимичних успеха. Разлог за овако непријатељево држање био је тај, што је он тежио да обезбеди десни бок и позадину свога стратегиског фронта, те да му то послужи као поуздан ослонац (пиво) за повлачење трупа из 15. и 16. корпуса које су биле притешњене с фронта нашом I армијом.

У извођењу напада код Ужичке војске показали су се ови тактички и технички недостаци:

1. Није било везе ни узајамног потпомагања у раду како између појединих група, тако исто и између делова појединих група. Због тога што напори нису били координирани (удружени), акција је уопште била спора и тешка, скопчана и са делимичним неуспесима.

2. У раду није било потребне везе између пешадије и артилерије, те артилерија није на време и довољно припремала напад својој пешадији. Ово је донело велике губитке код пешадије и делимичне неуспехе у нападу.

3. Рад код Шумадиске дивизије II поз. и код Лимског одред био је уопште спор, а њихове акције недовољно припремљене. Зато су тешко и успевали и то увек са задоцњавањем.

4. Нема довољно системе и енергије у раду.

5. Техничка заповедања уопште слаба. Међутим познато је, из искуства, од колико је великог значаја за успех једне трупе правилно заповедање.

Командант Ужичке војске у својим заповестима сувише улази у детаље и надлежност својих потчињених, а ово је штетно. Заповести су сувише опширне и претрпане излишностима. Кад се има времена боље је издавати укупне заповести, а не делимичне, јер оне, дајући целину, боље и поузданије оријентују и гарантују јединство у акцији између појединих трупа.

Б. I АРМИЈА.

Рад армије.

Избијајући на линију Угриновачка Коса — Мрамор —

Виноградине — Елдовиште — Чолића Брдо — Трешњица, а левим крилом на раније нападане положаје Дреновачко Осоје — Галич — Шукунђед — Срезојевци, I армија имала је данас да продужи напад. Крајњи циљ данашњега рада био је избијање на фронт Лалинци — Проструга — Рајац — к. 881 — Безимени Вис западно од Шиљкове Косе — Сувобор — Мујов Гроб — Бабина Глава, а фронтови појединих дивизија опредељени су тако, да се:

Дринска дивизија I поз. десним крилом наслоњена на Голубац (к. 496) и простире на запад до к. 675 на Пруги (западно од к. 600);

Моравска дивизија II поз. лево од Дринске, па гребеном закључно са поседањем Рајца;

Дунавска дивизија I поз. лево од Моравске са Добрим Пољем закључно са Безименим Висом северозападно од Шиљкове Косе; најзад

Дунавска дивизија II поз. с наслоном на лево крило Дунавске дивизије I поз., избија на оба Сувобора — Мујов Гроб и Бабину Главу.

Армиска резерва: 4. пук I поз. маршује друмом преко Г. Бранетића ка Саставцима на Пруги, а 7. пук I поз., кад стигне, креће се друмом преко Срезојеваца — Теочина — Коштунића ка Сувобору.

Напад са целом Армијом имао је отпочети у 7 ч.

Ноћ 20/21 новембра на фронту Армије прошла је на миру, само пред фронтом Дринске дивизије I поз., нарочито пред њеним десним крилом на Мрамору, преко целе ноћи било је пушкарање. Батаљон 17. пешадиског пука на крајњем десном крилу десне колоне Дринске дивизије I поз. предузео је у току ноћи напад и бомбама је успео да протера непријатељске делове који су се били укопали на левој обали п. Плочника. Пред десним крилом Дунавске дивизије II поз. непријатељ је напустио Бершићски Кремен, али се о томе доцније сазнало.

ДОГАЂАЈИ НА ДЕСНОМ КРИЛУ.

Напад Дринске дивизије I поз. имао је почети у 7 ч. и то:

Рељински одред да продужи у правцу Голупца (к. 496); *десна нападна колона* (5. пук I поз. и четврти батаљон 17. пука са два брзометна топа) од Мрамора на фронт Голубац

— Клаћа — гукошки друм; *лева нападна колона* на фронт од гукошког друма до к. 675 (на Прострузи); *резерва* за десном колоном. Од артилерије две су батерије постављене на фронт Виноградине — Мрамор, две су у очекивању из Мрамора на друму, а остатак на положајима Циганка — шилопајска механа. *Коњица* на десном крилу Дивизије. Непријатељ пред фронтом Дринске дивизије I поз. држао је Голубац — к. 429 — Буковачу — Кик.

Напад Рељинског одреда и леве колоне отпочео је тачно на време, само се десна колона кренула тек око 8 ч. 30, очекујући да лева колона избије на њену висину. Први покрет био је дочекан снажном непријатељском ватром са Голупца и Кика. Наступајући лагано, лева колона до 10 ч. била је подишла Кику, а десна Буковачи, али су обе, услед снажне ватре непријатељске са фронта, а десна колона још и због бочне артилериске ватре, морале застати. Рељински одред избио је за то време на Проливницу, али увучен између Буковаче и к. 429, није могао ићи напред, очекујући да десна колона избије у његову висину.

На тај начин око 11 ч. Дринска дивизија I поз., укочена на целом фронту, застала је и није даље могла напредовати. Ово је окуражило непријатеља да пређе у напад. Једна његова колона, јачине око једног пука, примећена у подне према десном крилу леве колоне, већ је око 13 ч. 20 избила пред левом колоном и отпочела напад. Напад је убрзо одбијен, али је непријатељ успео да до 16 ч. под заклоном магле прикупи целу колону, и да под заштитом своје артилериске ватре са Кика поново крене у напад на оба крила. Овај је непријатељски напад успео, и лева колона Дринске дивизије принуђена је била да се повуче на своје јутрошње положаје код с. Ручића. Дивизиска резерва (17. пешадиски пук), упућена да потпомогне напад леве колоне, стигла је доцкан. Само један батаљон III прекобројног пука на крајњем левом крилу, одвојен од осталог Пука и не наишавши на јачи отпор непријатеља, продужио је кретање поред Врановице и до вечери избио на Простругу (к. 600), где је и заноћио.

Распоред Дринске дивизије I поз. на преноћишту 21/22 новембра био је овакав:

Рељински одред са предњим деловима на Проливници,

а главнином и коњицом у Угриновачкој Реци; Данглисова батерија на десној обали Давидовачке Реке северно од Рељинаца;

Десна колона са 6 чета 17. пука и два брдска топа на линији п. Плочник — безимена чука јужно од Проливнице;

Лева колона (III прекобројни пук, 450 пушака), ојачана са $2^1/_2$ батаљона 17. пука (дивизиском резервом) украј друма за Бољковце, на ушћу п. Парлога.

Од *артилерије*: једна батерија на положају код с. Ручића, а остале на линији Виноградине — Накучани — Липе.

Од непријатељских трупа пред фронтом Дринске дивизије I поз. било је: на Голупцу два батаљона, на Буковачи три батаљона и једна хаубичка батерија, и на Кику два батаљона.

Наступање Дринске дивизије I поз. у току данашњега дана било је врло лагано зато што су бројно слабе трупе биле развијене на широком фронту, а довољно непотпомогнуте својом пољском артилеријом чију је употребу јако кочило планинско и испресецано земљиште. На тај начин пешадија, недовољно потпомогнута, није могла да изрази јачи удар, и да сломије непријатељски отпор на онако јаким и из раније припремљеним положајима. Увлачећи постепено снаге, и ангажујући најзад и остатак 17. пука да спречи пробој непријатеља у правцу ка Гор. Милановцу, Командант дивизије остао је без резерве, па је стога молио да му се бар један пук још ноћас упути у висину с. Ручића, како би могао сутра продужити напад на овако јаке положаје. Упућивање појачања Дринској дивизији диктовала је не само њена локална потреба, него и општа ситуација на целом фронту. Потиснуто лево крило Дринске дивизије I поз. открило би бок и позадину Армије, а пробој непријатеља у том правцу не само што би компромитовало дотле постигнути успех на центру Армије, него би довео у питање и центар и лево крило, који, и поред дотле постигнутих делимичних успеха на јужним ограncима Проструге, нису били постигли дефинитивне резултате. Из ових разлога Командант армије решио се да Дринској дивизији I поз. упути као појачање 4. пук I поз. из армиске резерве.

ДОГАЂАЈИ НА ЦЕНТРУ.

Напад на центру Армије са фронта Моравске дивизије II поз. и Дунавске дивизије I поз. отпочео је тачно у 7 ч.

Код Моравске дивизије II поз. обе нападне колоне кренуте су досадањим правцем ка Врановици у циљу да се непријатељ одатле протера. По заузећу Врановице лева колона да наступа ка Рајцу, а десна Честим Буквама ка Саставцима. Дивизиска резерва за десним крилом, а артилерија да се постави на коси Виноградине и с. Синошевићи, тако да снажно потпомаже напад пешадије.

Код Дунавске дивизије I поз.: десна колона са линије Елдовиште — Чолића Брдо напада на фронт Д. Бранетић — Врановица у бок непријатељским трупама према Моравској дивизији II поз. По паду Врановице креће се у висини левог крила Моравске дивизије II поз. *Средња колона* један батаљон 9. пука I поз. и један батаљон 8. пука I поз., креће се правцем Озрем, између п. Мацарца и Бруснице. *Лева колона* (IV прекобројни пук) продужује напад са три батаљона ка Макљишу, а једним батаљоном ка Хацића Брду и Хрту, у бок и позадину непријатељских трупа пред десним крилом Дунавске дивизије II поз. Пионирски полубатаљон кренут у напад од Столица између р. Дичине и Бершићске Реке на Хрт и Хацића Брдо. Резерва остављена на Чолића Брду, а коњица на десном крилу за везу са Моравском дивизијом II поз. Артилерија постављена по деловима на Елдовишту, Чолића Брду, Дубави, Столицама, са главним груписањем на Чолића Брду, потпомаже напад све три колоне, а вод са Толицина у очекујућем положају код моста на р. Озремици.

Под заштитом јаке артилериске ватре са Виноградина, Елдовишта и Чолића Брда, трупе Моравске дивизије II поз. и десне колоне Дунавске дивизије I поз. отпочеле су напад у правцу Врановице. Пред њиховим фронтом непријатељ, јачине око 2—3 батаљона са неколико митраљеза и једним брдским топом, давао је у први мах јак отпор код Д. Бранетића. Али обасут снажном артилериском ватром, и нападнут с фронта и бока, већ око 10 ч. 30 био је принуђен да напусти положаје код Д. Бранетића, и да се, праћен јаком пешадиском и артилериском ватром, повуче у правцу Врановице, остављајући на положају свој брдски топ. Наступање Мо-

равске дивизије II поз. и десне колоне Дунавске дивизије I поз. продужено је и даље ка Врановици.

До тога времена, до 11 ч., *средња колона* Дунавске дивизије I поз. у наступању преко Озрема, а потпомогнута ватром са Чолића Брда, потискивала је слабије непријатељске делове и избила на косу између п. Мацарца и п. Бруснице, а *лева колона* избила је на Макљиш. На крајњем левом крилу Дунавске дивизије I поз. батаљон IV прекобројног пука, упућен са Дубаве, и Пионирски полубатаљон са Столица на Хрту и Хацића Брду, избили су на ове положаје и продужили даље ка Запису. Непријатељ, који је у току ноћи пред десним крилом Дунавске дивизије II поз. напустио Кремен, није хтео да прими борбу на Хацића Брду, већ је отступио ка Запису. Са деловима Дунавске дивизије I поз. избили су на Хацића Брдо једновремено и делови Дунавске дивизије II поз.

На тај начин стање на центру Армије око подне било је овако: Моравска дивизија II поз. целим фронтом подилази Врановици, са резервом позади десне колоне; а Дунавска дивизија I поз. на линији Д. Бранетић — Озрем — Макљиш, ослањајући се десним крилом на Моравску дивизију II поз., а левим на Дунавску дивизију II поз. Њена резерва на Чолића Брду.

У тежњи да искористи угодан централан положај, који му је дозвољавао слободно маневрисање по унутрашњим крилима непријатељских трупа искупљених пред фронтом Моравске дивизије II поз. и Дунавске дивизије II поз., а немајући пред собом јачих непријатељских трупа, Командант Дунавске дивизије I поз. одлучио се да у даљем току рада осујети непријатељу задржавање на главном планинском гребену Проструга — Рајац — Сувобор. Његов план за остварење ове идеје сводио се на то да десном колоном, уз припомоћ јаке артилериске ватре са Елдовишта, Чолића Брда и Озремске Косе, учини потребан притисак на Врановицу и олакша фронтално наступање Моравске дивизије II поз., а да са главнином Дивизије продужи напад на фронт Гор. Бранетић — Јасење — Бањани, у циљу да заузме угодан положај, који ће му послужити као ослонац за даљи рад ка гребену Проструге и Рајца. У том циљу упутио је: Коњички пук на правац Озрем — Гор. Бранетић за заштиту десног бока и за везу са Моравском дивизијом II поз.; 8. пешадиски пук I

поз. (дотадању резерву) упутио је на напад правцем Озремска Коса између п. Мацарца и п. Бруснице; а један батаљон између п. Мацарца и Бранетићске Реке. Тежња ове колоне је да заузме косу северозападно од изворног дела п. Мацарца, између Бранетићске Реке и Мале Дичине.

Лева колона (IV прекобројни пук) продужава у правцу Бањана, у циљу овлађивања положајем леве обале Мале Дичине.

Десна колона (9. пук I поз.) креће се у први мах са Моравском дивизијом II поз., напада Врановицу, а после, по паду Врановице, долази у дивизиску резерву на Озремску Косу. Покрет према овоме отпочео је око 13 ч. Међутим у то време Моравска дивизија II поз., са десном колоном Дунавске дивизије I поз., кренута даље у напад, избила је већ на Врановицу. Артилерија Моравске дивизије II поз. превучена је сва на к. 483 (Виноградине), а једна батерија са Виноградина упућена је за десном нападном колоном.

Непријатељ пред фронтом Моравске дивизије II поз. још је држао северни део Врановице, а његова артилерија дејствовала је са Плоче. Али у даљем току непријатељски отпор био је врло слаб и већ око 15 ч. 30 непријатељ је сасвим потиснут са Врановице и у паничном бекству отступио је ка Прострузи. Судећи по овом слабом отпору и по осмотреној једној дугачкој колони (јачине око осам батаљона), која се кретала око 14 ч. од Плоче ка Прострузи, изгледа да је непријатељ, већ и у току овог дана, отпочео постепено повлачење.

Наступање Дунавске дивизије I поз. отпочето око 13 ч. текло је без задржавања. 18. пешадиски пук I поз. у покрету преко Озрема на фронт Гор. Бранетић — Јасење избио је на ову линију до 17 ч., не наишавши на непријатеља. Лева колона (IV прекобројни пук) до 16 ч. избила је на косу источно од Бањана, а две њене батерије дошле су на Макљиш. 9. пук по избијању на Врановицу свио се и са батеријом дошао у дивизиску резерву на Озремску Косу.

Према овоме ситуација на центру Армије била је врло добра, само на десном крилу попуштањем III прекобројног пука реметио се ред и десног крила Моравске дивизије II поз. Командант десне колоне Моравске дивизије II поз., извештен о нападу непријатеља на лево крило Дринске дивизије I поз.,

и о појави неких непријатељских делова према свом десном крилу, упутио је одмах један батаљон у правцу п. Парлога. Борба на том крилу убрзо се ангажовала и све се јаче развијала. Због тога је Командант колоне морао да привуче ближе резерву, и да на десно крило доведе један топ. После борбе прса у прса тек око 19 ч. 30 непријатељ је одбијен, али се ипак задржао пред десним крилом Моравске дивизије II поз.

Распоред трупа на центру Армије по завршеном бојy био је овакав:

Код Моравске дивизије II поз. Десна колона на Врановици са предњим деловима под самом Плочом; једна њена батерија на Врановици, а друга у покрету са к. 483 ка Врановици; *лева колона* на положајима Горњи и Доњи Бранетић, где су имале дођи и све три њене батерије; *Дивизиска резерва* код Виноградина, а Дивизиски штаб у Врнчанима.

Код Дунавске дивизије I поз. Коњички пук између к. 595 и Гор. Бранетића; 8. пешадиски пук I поз. са двема батеријама на фронту Гор. Бранетић — изворни део потока Мацарца; IV прекобројни пук на коси источно од с. Бањана, а две његове батерије на Макљишу; 9. пешадиски пук I поз. (дивизиска резерва) код Озрема; хаубичка батерија на Главици код Такова; а градски топ на Пољани.

Непријатељ пред центром Армије повукао се на гребен Рајца и Проструге и то:

3. брдска бригада од Бањана уз р. Дичину ка Рајцу; 14. брдска бригада преко Јасења и Гор. Бранетића ка к. 746 и Честим Буквама; а 2. брдска бригада са Врановице на Плочу и Простругу, само слаби претстражни делови задржали су се на линији Стовиште —Јасење — Боблије (јужно од Саставака) — Плоча.

ДОГАЂАЈИ НА ЛЕВОМ КРИЛУ.

Напад Дунавске дивизије II поз. имао је отпочети једновремено на целом фронту. *Десна колона* (један батаљон 18. пука I поз., Комбиновани пук и један батаљон 15. пука III поз.) упућена је ка Бершићском Брду и Кремену, а затим преко Умке у правцу Теочина. *Средња колона* (3 батаљона 18. пука I поз. и један батаљон 8. пука II поз.) са Шукунђеда у правцу Теочина, садејствујући извесним делом трупа нападу десне колоне ка Бершићском Гребену, а делом трупа (један бата-

љон) нападу леве колоне на Леушићски Кремен. *Лева колона* (9. пук II поз.) напада линију Кремен (леушићски) и даље у правцу Коштуничког Врха. *Резерва:* два батаљона 8. пука и Пионирски полубатаљон остају на Галичу. *Артилерија* са линије Дреновачко Осоје — Васкова Главица — Галич помаже напад, тукући нарочито Хаџића Брдо и Бершићски Кремен. *Коњички дивизион* на правцу ка с. Леушићу штити леви бок и одржава везу са Шумадиском дивизијом II поз. (Ужичком војском).

Напад Дунавске дивизије II поз. отпочео је у 7 ч. До подне на центру и левом крилу Дивизије трупе се нису готово ни кренуле напред. Само десна колона у покрету ка Бершићском Кремену, не наишавши на отпор непријатеља, продужила је и даље заједно са деловима Дунавске дивизије I поз. и избила на Хрт и Хаџића Брдо.

Пред центром Дивизије у правцу Теочина била су упућена само слабија одељења. Лева колона није се кретала напред. Неактивност леве колоне руководила је Команданта дивизије да око подне нареди средњој колони, да у гоњење ка Теочину упути само део својих трупа, а са целом колоном садејствује нападу леве колоне на Леушићски Кремен. Од подне напад Дунавске дивизије II поз. постао је енергичнији. До 15 ч. 30 десна колона заузела је Запис, средња, потискујући слабије непријатељске делове, наступала је ка Теочину, а лева је заузела Кремен. Непријатељ пред целим фронтом ове Дивизије отступао је у нереду преко Леушића ка Коштуницу.

Продужујући даље напад, трупе Дунавске дивизије II поз. успеле су да до ноћи потисну непријатеља и са коштуничких положаја, и гонећи га узастопце задржале се десна колона на к. 800, на Теочинској, а претстражним деловима на Браићској Реци; средња колона са предњим деловима допрла је до браићске механе, а претстраже је истакла на к. 758 — 731; лева колона заузела је Коштуницки Крст; дивизиска резерва остала је на раскрсници код Шукунђеда.

Непријатељ се пред фронтом Дунавске дивизије II поз. повукао у највећем нереду преко Коштуница и Теочина ка Сувобору.

У току данашњег дана код ове Дивизије заробљено је

2 официра и 400 војника, а пред њеним фронтом била је 15. бригада и део 3. бригаде.

У данашњем бој у Армија је укупно заробила 6 официра, 1165 војника и запленила четири митраљеза и један топ.

Из армиске резерве 4. пешадиски пук I поз. ни овога дана није био ангажован и остао је целог дана за појачање Дринске дивизије I поз. 7. пук I поз. пристизао је по ешелонима из Чачка на положај Јељак (к. 570) и до 21 ч. 50 са батеријом, без коморе, искупио се на Јељаку. Овако је стање на фронту I армије било у вече 21 новембра.

За рад Армије, *Командант њен овог дана у 11 ч. под ОБр. 3370, издао је дивизијама ову заповест*:

»По мојему наређењу ОБр. 3346 од јуче,[1] дивизије данас продужују напад на непријатеља одређеним правцима. Избијајући на одређене им фронтове диспозицијом ОБр. 3346, поред одређивања гонећих одељења, дивизије се групишу према својим крилима за даље наступање овако:

»*Дринска дивизија I поз.*: један пук са потребним делом артилерије и коњичким пуком на положајима десне обале Лалиначке р., а са једним пуком и потребним делом артилерије на положајима à cheval пута Бољковци — Гукоши. Остала своја два пука са остатком артилерије групише на фронту: Плоча — Саставци (Проструга).

»*Моравска дивизија II поз.*: један пук на Честим буквама, један пук на Рајцу, а остала два пука западно од к. 746 према путу за Славковицу.

»*Дунавска дивизија I поз*: један пук на к. 881, један на безименом вису северозападно од Шиљкове косе, а један на Шиљковој коси.

»*Дунавска дивизија II поз.* са своја три пука на најзгоднијим тачкама Сувобора и Мујовог гроба према Игришту и с. Планиници.

»*4. Пук I поз.* на путу северно од Гор. Бранетића, према фронту Саставци — Плоча.

»*7. Пук I поз.* на Мујовом Гробу, спреман да најзгоднијим и најкраћим правцем одмаршује преко Риора на Маљен, где да се удружи привремено са 10. Пуком II поз., који од Подова преко Орлеваче и Риора такође долази на Маљен.

---

[1] Види стр. 8 и 9.

»Главни је задатак армије, да са означеног фронта што скорије избије и овлада фронтом положаја: Руда — Бањенац — Берковачки и Гуњички вис — Вис (700) — Медник са Гукошким положајима, између Драгобинске реке и р. Качера.

»Према овоме у даљем покрету продиру и заузимају:

»*Дринска дивизија I ешз*: Гукошке положаје;

»*Моравска дивизија II ешз.*: Медник — Вис (к. 700) и Гуњички вис;

»*Дунавска дивизија I ешз.*: Бањенац — Берковачки вис, са јачим груписањем према своме левом крилу;

»*Дунавска дивизија II ешз.*: Руда (к. 623), са тешњом везом у десно и јачим груписањем према свом левом крилу.

»*4. Пук I ешз.* маршује гребеном између Славковичке и Драгобиљске р., и на фронту Буква — Кошута очекује наређење, да се преко Кадине Луке пребаци на леву обалу Љига у правцу Јовића бара.

»*7. Пук I ешз.* остаје на Маљену са постепеним примицањем путем ка Јељаку, са даљним патролама друмом ка Брежђу. 10. Пук II поз. одлази на Стражару (к. 1000), са извијањем ка Краљевом Столу, Вуковића Ливадама, правцем Голе косе и Гор. Лајковца, одржавајући тешњу везу са 7. Пуком.

»По избијању на нове положаје Дринска и Моравска дивизија са 4. Пуком базира на друм Гукоши — Гор. Милановац; Дунавска дивизија I поз. на друм Сувобор — Гор. Милановац, а по потреби и на Чачак; а Дунавска дивизија II поз. са 7. и 10. Пуком на друм Сувобор — Чачак.

»Покрет дивизија са фронта Голубац — Рајац — Сувобор, док се не разјасни ситуација према фронту Ужичке Војске, и левом боку ове армије, сматрати као моју идеју.[1] Према овоме покрет дивизија са овога фронта, сем гонећих одељења, не вршити без мога нарочитог наређења, већ само

---

[1] Овај навод Команданта I армије није тачан, нити је ово требало уопште стављати у заповест, јер ово није била његова идеја, него наређење Начелника штаба врховне команде, да се Армија по избијању на главни планински гребен за извесно време задржи, док се ситуација код суседних трупа не разјасни и док се не изврши уравнање кретања суседних трупа, пошто се I армија највише била истакла. Ово је мени врло добро познато, а сем тога и сам Командант армије то тврди у својој релацији на завршетку рада 21 новембра. Писац

чинити припреме са потребним рекогносцирањем нових положаја. Штаб армије до даљег наређења остаће у Гор. Милановцу.«

Око 21 ч. Командант I армије за даљи рад наредио је: »У вези мога наређења ОБр. 3370, сутрашњи рад почети у 7 ч.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току ноћи било је јачег пушкарања код предњих делова, нарочито код десне колоне.

Лева колона почела је наступање у 7 ч. Наступање је вршено под јаком артилериском ватром и први борбени ред стигао је пред Кик око 10 ч., где је био задржан јаком артилериском ватром.

Десна колона, очекујући да лева колона избије у њену висину, отпочела је наступање тек у 8 ч. 30. Око 9 ч. 30 непријатељ је обасуо јаком артилериском, митраљеском и пешадиском ватром обе колоне. Други батаљон 5. пука наишао је на јак отпор и почео да трпи јаку пешадиску, митраљеску и артилериску ватру од које је имао знатне губитке. Непријатељска артилерија и митраљези тукли су га бочно. Наша брдска батерија врло добро је потпомагала напад, али да би могла успешније дејствовати, Командант колоне наредио је да се брдска батерија примакне ближе. Око 12 ч. примећено је спуштање једне јаке непријатељске колоне у поток, јачине пука, пред другим батаљоном III прекобројног пука. О појави ове непријатељске колоне, Командант леве колоне известио је Команданта десне колоне, који је своје лево крило ојачао. У 13 ч. 20 непријатељ је почео да избија из потока пред фронт другог батаљона III прекобројног пука, где је дочекан ватром и повукао се у удоље. Магла је била врло густа и под њеним заклоном непријатељ је вршио прикупљање у намери да нападне III прекобројни пук.

У том времену ситуација код Рељинског одреда била је оваква: са пуком и једним брдским топом налазио се на највишој тачци Угриновачке Реке, фронтом према к. 427 и к. 429 на 800 м., а фронтом према Голупцу на 1300 — 1500 м. На овај начин Одред је био увучен тако да га обухвата Бу-

ковача и к. 429. Извиђањем код овог Одреда сазнало се да је непријатељ посео стрељачке ровове на овостраној падини, почевши од Голупца па око к. 429; позади Голупца примећено је једно смакнуто одељење око две чете. Командант одреда закључује да на свима овим тачкама има развијен један батаљон, не узимајући у обзир и Голубац (к. 496). Командант одреда наредио је да 2. Данглисова батерија са старог положаја туче Буковачу и косу источно од ње, а једним брдским топом Голубац и к. 427 и 429. Командант одреда очекује четврти батаљон 17. пука на Буковачу ради везе, и када се ова буде ухватила, тек ће тада моћи кренути напред, у противном је — вели — немогуће, док Буковачу и к. 402 држи непријатељ.

У 13 ч. добијена је заповест Команданта армије ОБр. 3370, чија је садржина изложена у раду Армије на стр. 137, 138 и 139.

Око 16 ч. непријатељ је обасуо леву колону врло јаком пешадиском, митраљеском и артилериском ватром (велики број пешадиских зрна био је »дум-дум«), па затим, користећи се густом маглом, предузео је јуриш. Наша артилерија отворила је брзу паљбу, бацане су и бомбе, али је непријатељ ипак пробио десно крило четвртог и лево крило другог батаљона, и том приликом заробио заступника командира 4. чете 2. батаљона. Цео III прекобројни пук (без једног батаљона) отступио је на положај са кога се јутрос кренуо на напад.

Извештен о појави надмоћнијег непријатеља према левој колони, Командант дивизије наредио је да 8. пешадиски пук из дивизиске резерве потпомогне леву колону, али је овај стигао доцкан, пошто је она отступила. Један батаљон III прекобројног пука одвојио се од Пука у лево и, наступајући падинама Врановице, избио је на Простругу (к. 600), где је и заноћио.

Напад 4. батаљона 17. пука није успео. Непријатељ је према њему покушао два контранапада, али су оба одбијена.

Распоред Дивизије на преноћишту, као и њен дневни рад изложен је, по извештају Команданта дивизије ОБр. 1770, у раду Армије на стр. 130 и 131.

На основу заповести Команданта армије у 21 ч. под

ОБр. 3389, Командант дивизије издао је ову заповест: »Продужење напада на непријатеља отпочети сутра 22. ов. месеца у 7 ч. по мојој заповести ОБр. 1749 од 20 тек. месеца.«

Губици: погинуло 7 официра и 7 подофицира, каплара и редова; рањено 2 официра и 97 подофицира, каплара и редова; нестао 1 официр и 39 подофицира, каплара и редова.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Десна колона. Напад ове колоне отпочео је у 7 ч. Батерије су снажном ватром обасипале непријатељски положај, и под заштитом ове ватре оба пука десне колоне кренула су напред. Десно крило (1. пук) извршио је у 7 ч. 30 јуриш на непријатељске ровове и протерало непријатеља са предњег положаја. Лево крило (3. пук) такође је брзо напредовало и око 8 ч. већ заузело један вис јужно од села. Око 10 ч. лево крило избило је за нешто унапред и ставило под бочну ватру једну пошумљену косу коју је нападао 1. пук. Тада се 1. пук кренуо напред и заузео ову важну косу. После овога покрет унапред продужен је без задржавања и око 13 ч. први борбени ред избио је на Врановицу. Артилерија ове колоне кренула се око 11 ч. са Врнчанске Косе ка к. 483, а батерија са ове тачке отишла је за пешадијом на Врановицу. Међутим непријатељ је још држао северни део Врановице и к. 595, а његова артилерија дејствовала је са Плоче. У то време примећена је једна јача непријатељска колона (око 2—3 батаљона) да се с комором и артилеријом креће ка Прострузи. После краћег застоја, ради уређења првог борбеног реда, наступање је настављено. Непријатељ је давао доста слаб отпор до 15 ч. 30, после чега је отпочео отступање у нереду ка Прострузи, тако да је цела Врановица била у нашим рукама око 16 ч.

Десно крило ове колоне било је изгубило везу са III прекобројним пуком Дринске дивизије I поз. око 14 ч. Око 16 ч. Командант колоне добио је извештај да је III прекобројни пук нападнут код с. Ручића и да се нека непријатељска одељења крећу ка изворном делу п. Парлога, где је ускоро отпочела борба са деловима 1. пука. Да би се стање на десном крилу разјаснило и постигло потребно обезбеђење у том правцу, наређено је да Командант 1. пука упути

ка Парлогу један батаљон са два митраљеза. У исто време послат је и један коњички вод да са III прекобројним пуком ухвати везу. Сем тога привучена је ближе крилу и одредска резерва.

Лева колона. Ова је колона продужила у 6 ч. 30 напад на непријатеља који је бранио Д. Бранетић. Батерија, која је у току ноћи постављена на коси између Љевајице и Браничице, као и остале две батерије са Врнчанске Косе, спремиле су напад пешадије својом ватром. Па и поред овога наступање ове колоне било је споро, једно због јаке непријатељске пешадиске и митраљеске ватре, а друго због отвореног земљишта. Због тога је Командант колоне један батаљон из резерве развио на десном крилу колоне, да би обухватио лево крило непријатеља, и да својом појавом код најсевернијих кућа Д. Бранетића загрози отступници непријатеља. Ово је имало успеха, јер је непријатељ око 10 ч. 30 почео нагло отступати, али како је био изложен нашој јакој ватри, то је само један мањи део успео да се повуче, остало је или погинуло, или рањено или заробљено. У осталом ово је повлачење морало наступити услед продирања десне колоне ка Врановици, која је такође грозила боку и позадини непријатеља. Слаби непријатељски делови покушали су да се прикупе и даду отпора на коси која иде од к. 595 ка Гор. Бранетићу, али чим се лева колона приближила њиховом положају, отступили су северно од Гор. Бранетића на Боблију.

Ова се колона задржала ради уређења и преноћишта на линији Врановица — изворни део п. Мацарца, где је ухватила везу са Дунавском дивизијом I поз., а десно је била у вези са III пуком на Врановици. Њен артилериски дивизион у току ноћи привучен је ка пешадији; дивизиска резерва (8. кадровски пук) није ни овог дана употребљена и заноћила је на к. 446.

Губици: погинула 4 подофицира и 30 каплара и редова; рањена 3 официра, 11 подофицира, 155 каплара и редова; нестала 2 подофицира и 31 каплар и редов.

На основу добијене заповести од Команданта I армије ОБр. 3370,[1] *Командант дивизије у 23 ч. под Обр. 1344 издао је својим трупама за сутрашњи дан овакву заповест:*

---

[1] Види стр. 137, 138 и 139.

»По споразуму са Командантом Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије I поз., ова ће дивизија извршити сутра 22 ов. месеца напад на Плочу и Саставке до п. Врела. Источно од Плоче нападаће Дринска дивизија I поз., а западно од Врела нападаће Дунавска дивизија I поз.

»*Наређујем*:

»1) Да *Десна колона* нападне и заузме Плоче, водећи рачуна о дејству Дринске дивизије I поз. и помажући је, ако то буде потребно. Дринска дивизија I поз. која је добила појачање, напашће сутра рано на Кик и потом продужити ка Прострузи. Један батаљон III прекобројног пука отишао је још вечерас у правцу Плоче.

»2) *Лева колона* нападаће преко Гор. Бранетића на Саставке, одржавајући везу десно са десном колоном, а лево са Дунавском дивизијом I поз., која ће нападати на Честе букве.

»3) По заузећу Простуге обе ће колоне послати за непријатељем гонеће одреде, а са главнином ће остати на Прострузи до даљег наређења.

»4) 8. Кадровски пук продужиће сутра рано кретање за десном колоном на Врановицу.

»5) Почетак напада у 7 ч. јутро, но команданти колона могу га почети и раније, ако нађу за корисно.

»6) Ја ћу се налазити на путу Виноградине — к. 483 — Врановица.

»7) Муниција колона и завојиште на друму код моста на Клатичевској р.«

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

На основи заповести Команданта армије ОБр. 3346[1] од 20 новембра, *Командант дивизије под ОБр. 2620 издао је својим трупама ову заповест*:

»Непријатељ је нашим јучерањим нападом изненађен и потиснут на целој линији. Велики број заробљеника и 4 брдска топа пали су нам јуче у руке. По исказима заробљених официра и војника непријатељ је малобројан и налази се у врло бедном стању. Прилика је, да се он нашим енергичним

---

[1] Види стр. 8 и 9.

нападом протера из наше Отаџбине, и да се поврати стара слава нашем оружју.

»Непријатељ се још држи пред Моравском дивизијом II поз., према нашем десном крилу на Врановици, и пред Дунавском дивизијом II поз., док је према нашем левом крилу на Кремену код с. Бершића, на Хрту и Хаџића брду потпуно потиснут.

»Данас ће цела наша армија продужити напад на непријатеља и гоњење, тежећи да заузме линију: Лалинци — Проструга — Рајац — Сувобор. Почетак општег напада у 7 ч.

»Дунавска дивизија I поз. продужиће напад правцем између Гор. Бранетића и Бањана ка Честим буквама — к. 746 — Рајцу, потпомажући суседне дивизије у протеривању непријатеља нападом у десни бок Врановице и нападом у леви бок непријатеља на Хрту и Хаџића брду. Моравска дивизија II поз. дејствоваће десно од нас на Д. Бранетић и Врановицу са фронта, и Дунавска дивизија II поз. лево од нас преко Брезне на фронт Хрт — Хаџића брдо — Запис — Теочин.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона*: 9. Пук (3 батаљона) I поз. предузеће данас у 6 ч. јутра напад са линије Елдовиште — Чолића брдо на фронт Д. Бранетић — Врановица, у бок непријатеља развијеног према Моравској дивизији II поз. Јачом снагом груписати се на правцу Чолића брдо — Врановица. По паду Врановице и избијању Моравске дивизије II поз. на нашу висину, ова ће колона одржавати везу с трупама Моравске дивизије II поз., а лево са средњом колоном.

»2) *Средња колона*: левокрилни батаљон 9-ог и један батаљон 8. Пука, под командом старијег Команданта батаљона, предузеће напад на непријатеља правцем Озрем, између п. Мађарца и п. Бруснице.

»3) *Лева колона*: IV Прекобројни пук, продужиће напад са 3 батаљона правцем Макљиш — вис источно од с. Бањана, а једним батаљоном са Дубаве напашће Хаџића брдо — Хрт (к. 581), у бок и позадину непријатеља развијеног према Дунавској дивизији II поз.

»4) *Општа резерва*: 8. Пук (3 батаљона) остаће на Чолића брду.

»5) *Дивизиски коњички пук* остаће у прво време на Чолића брду. Упутити патроле за извиђање непријатеља на

фронту Бањани — Гор. Бранетић, и за извијање непријатеља према боковима дивизије, и хватање везе са Моравском дивизијом II поз. десно, и Дунавском дивизијом II поз. лево.

»6) *Артилерија* ће поставити један вод на Елдовишту и један вод на Чолића брду за потпомагање напада десне колоне на Д. Бранетић — Врановицу; један вод на Чолића брду за потпомагање напада средње колоне правцем Озремском косом; и један вод на Чолића брду за потпомагање напада леве колоне на Макљиш и вис источно од Бањана; један вод на Дубави и један вод на Столицама за потпомагање напада батаљона IV Прекобројног пука на Хаџића брдо и Хрт, и тучење с бока и позадине непријатеља према Дунавској дивизији II поз.; један вод 1. батерије са Тоцилина да дође у очекујући положај код моста на р. Озремици. Пошто се ови означени циљеви буду постигли, командант артилериског пука учиниће даљи распоред и поделу батерија према потреби. За командовање батеријама на Чолића брду употребити командира и водника 1. батерије са Тоцилина, а на Дубави командира батерије са Столица.

»7) *Пионирски полубатаљон* (без 2 вода) предузеће у 7 ч. напад од Столица гребеном између р. Дичине и Бершићске р. на Хрт и Хаџића брдо са задатком, да потпомогне напад батаљона IV Прекобројног пука и непријатеља с овог правца протера.

»8) *Дивизиско завојиште* код Такова.

»9) *Борбени део I степена Колонске коморе* код Такова (к. 363), пољска болница у Гор. Милановцу.

»10) Остале установе остаће по досађењем.

»11) Ја ћу се налазити на Чолића брду.«

»*Напомена.* Команданти ће се постарати за што већи број путовођа — мештана.«

У 7 ч. отпочео је напад на целом фронту.

Десна колона: 9. пешадиски пук (3 батаљона) нападао је другим батаљоном Љевајском Косом на Д. Бранетић; првим батаљоном Озремском Косом у правцу Врановице; трећи батаљон у пуковској резерви за првим батаљоном на коси северно од Чолића Брда.

Други батаљон овога Пука наишао је на врло јак отпор непријатеља, који је држао јужну ивицу Д. Бранетића (гробље), по оцени Команданта 9. пука јачине 2—3 батаљона,

неколико митраљеза и један брдски топ. Напад овог батаљона потпомагали су снажном ватром један вод 9. пољске батерије са Елдовишта, и вод 7. пољске батерије са Чолића Брда, тукући најснажнијом ватром непријатељску пешадију, која је посела ивицу гробља и брдски топ позади гробља. Други вод 9. батерије тукао је с бока и из позадине јаком уздужном ватром непријатељски положај код Д. Бранетића пред фронтом Моравске дивизије II поз. Први батаљон надирао је Озремском Косом не наилазећи на јак непријатељски отпор.

Непријатељ код Д. Бранетића, нападнут с фронта од стране левог крила Моравске дивизије II поз., а с бока од 2. батаљона 9. пука I поз., који је напад снажно потпомагала артилерија ове Дивизије, при том угрожен из позадине надирањем првог батаљона 9. пука I поз., био је принуђен да напусти свој положај и око 10 ч. 30 отпочео је отступање под јаком ватром наше артилерије. У 10 ч. 45 десно крило ове Дивизије и лево крило Моравске дивизије II поз. избили су на непријатељске положаје код Д. Бранетића, а лево крило 9. пука (1. батаљон) подишло је у ово време на 1200—1500 м. од Врановице.

Средња колона, 4. батаљон 9. пука и 1. батаљон 8. пешадиског пука, под командом мајора Р. Елезовића, не наишавши на јачи отпор непријатељски, наступала је правцем преко Озрема. Напад ове колоне потпомагао је 2. вод 7. пољске батерије са Чолића Брда, који је својом ватром протерао непријатељске делове на Озремској Коси и прокрчио пут пешадији. До 10 ч. 30 ова је колона заузела косу западно од Озрема (између Мацарца и Бруснице).

Лева колона: IV пешадиски прекобројни пук наишао је на јак отпор непријатеља на Макљишу, али обасут ватром 2. батерије са Дубаве и Трешњице, непријатељ је попустио и на време отступио, не сачекавши блиску борбу. Око 11 ч. ова је колона заузела Макљиш. Батаљон IV прекобројног пука, упућен да нападом у бок и позадину непријатеља на Хрту и Хаџића Брду потпомогне напад Дунавске дивизије II поз., развио се на линији Лозањ — Дубава, и од 7 ч. 30 отпочео је наступање. У садејству са овим батаљоном наступао је пионирски полубатаљон правцем Столице (к. 544) — Хрт (к. 581).

Непријатељ који је, према извештају Дунавске дивизије II поз., у току ноћи напустио Бершићски Кремен пред десним крилом Дунавске дивизије II поз., није хтео примити борбу ни на Хрту ни на Хаџића Брду, на којим је тачкама био обухваћен са свију страна, већ је од 7 ч. почео да отступа ка Запису, напустивши ове тачке, на које су избили делови Дунавске дивизије II поз., са којима је крајње лево крило ове Дивизије око 10 ч. ухватило додир и успоставило везу.

Општа резерва: 8. пешадиски и Дунавски дивизиски коњички пук остали су пре подне на Чолића Брду. Око подне Дивизија је била на линији: Д. Бранетић — Озрем — Макљиш (к. 571).

Од нарочитог утицаја на успех, како ове Дивизије тако и Моравске дивизије II поз., било је надирање левог крила 9. пешадиског пука од источног дела с. Озрема косом ка к. 595 у позадину Врановице. Овај је напад потпомаган врло снажном ватром артилерије ове Дивизије, која је с бока и из позадине тукла непријатеља према Моравској дивизији II поз., те је непријатељски отпор на Врановици овом нашом силном артилериском ватром био сломљен и непријатељ се налази у пуном повлачењу.

После тога непријатељ је заузео планински гребен Проструга — Рајац — Сувобор, и ту се спремао да дâ нов отпор.

С обзиром на тадању ситуацију, *Командант дивизије у 12 ч. 30 под ОБр. 2627 издао је својим трупама за даљи рад ову заповест*:

»Непријатељ се повлачи на целом фронту и прикупља се на линији: Проструга — Рајац.

»Дивизија је заузела линију Озрем — Макљиш. Десно од нас Моравска дивизија II поз. избила је на Врановицу, а лево Дунавска дивизија II поз. надире ка Теочину.

»Решен сам, да непријатељске делове са фронта: Гор. Бранетић — Бањани протерам и заузмем угодне положаје за даљи напад на Простругу и Рајац.

»*Наређујем*:

»1) *Дивизиски коњички пук* наступаће Озрем — Гор. Бранетић са задатком, да извиђа непријатеља на фронту Плоча — Проструга к. 746 — Рајац, да штити десни бок дивизије, и да одржава везу са трупама Моравске дивизије II поз.

»2) *8. Пешадиски пук* кренуће се одмах на напад правцем преко Озрема и косе између п. Мацарца и Бруснице; један батаљон упутити између Бранетићске р. и п. Мацарца. Тежити заузећу косе северозападно од изворног дела п. Мацарца, између Бранетићске р. и М. Дичине.

»3) IV *Прекобројни пук* продужиће напад у правцу Бањана, у циљу овлађивања положаја на левој обали М. Дичине (источно од Бањана). Одржавати што тешњу везу десно са 8. Пуком, а лево са трупама Дунавске дивизије II поз.

»4) *9. Пешадиски пук* прикупиће се у општу резерву по зади Озремске косе.

»5) Командант Дунавског артилериског пука издаће наређење за пребацивање батерија са Елдовишта и Чолића брда на Озремску косу, са задатком да потпомажу наступање 8. Пешадиског пука. Батерије са Дубаве потпомагаће наступање IV Прекобројног пука.

»6) *Пионирски полубатаљон* прикупиће се код IV Прекобројног пука и остаће привремено на расположењу команданта овог пука.

»7) *Дивизиско завојиште* поставиће се код раскрснице друмова, западно од моста на Озремици.

»8) *Борбени део I степена Колонске коморе* код Таковског дворца; пољска болница код Клатичева.

»9) Део муниционе колоне из I степена колонске коморе доћи ће у Гор. Милановац. Остали делови коморе остаће по досадањем.

»10) Ја ћу се налазити на правцу преко Озремске косе, а на преноћишту у с. Озрему.

»11) Сви пукови успоставиће телефонску везу са дивизиским штабом у с. Озрему.«

У 13 ч. отпочело је наступање дивизиског коњичког пука и 8. пешадиског пука. *Коњички пук* кренуо се правцем Озрем — Гор. Бранетић и кренуо се у висини десног крила 8. пешадиског пука до Гор. Бранетића. *8. пук* упутио је 2. батаљон правцем Озрем — Гор. Бранетић са задатком да овлада косом између Бранетићске Реке и п. Мацарца; 1. батаљон (из средње колоне) на коси северозападно од Озрема, сачекавши избијање 2. батаљона у његову висину, продужио је наступање правцем косом између п. Мацарца и Бруснице, 3. и 4. батаљон у пуковској резерви кретали су се правцем преко

Озрема за 1. батаљоном. Наилазећи на слаб отпор непријатељских делова, 8. пешадиски пук је надирао без задржавања, и до 17 ч. предњи батаљони су избили на линију Гор. Бранетић — коса северозападно од изворног дела п. Мацарца. IV *прекобројни пешадиски пук* продуживши надирање од Макљиша, избио је у 16 ч. на косу источно од Бањана. 1. и 2. пољска батерија, које су потпомагале наступање IV прекобројног пука, задржале су се на Макљишу.

9. пешадиски пук са 7. и 9. пољском батеријом дејствовао је на непријатеља за време његовог повлачења са Врановице.

Око 14 ч. примећена је једна велика непријатељска колона, јачине до две брдске бригаде (око 8 батаљона) у отступању од к. 595 преко Плоча (к. 600) ка Саставцима, а под заклоном делова остављених на једном вису северно од к. 595. Ватром вода 7. батерије на Озремској Коси (лева обала Озремице), заштитнички делови су натерани на бекство, а отступање непријатељске колоне узнемиравано је, не могући јој, због велике даљине, нанети јаче губитке. Пошто су делови Моравске дивизије II поз. избили на Врановицу и к. 595, 9. пешадиски пук прикупио се у дивизиску резерву код с. Озрема (десна обала Озремице). 7. и 9. пољска батерија са Чолића Брда и Елдовишта пребациле су се на косу северозападно од с. Озрема.

Распоред Дивизије на преноћишту био је овакав: Коњички пук између к. 595 и Гор. Бранетића; 8. пешадиски пук са 7. пољском батеријом на фронту Гор. Бранетић — изворни крај п. Мацарца; 9. батерија на коси северозападно од с. Озрема; IV прекобројни пук на коси источно од Бањана; Пионирски полубатаљон, 1. и 2. батерија на Макљишу; 9. пешадиски пук код с. Озрема; дивизиски штаб с. Озрем; 2. хаубичка батерија на Главици код Такова; градски 12 с/м топ на Пољини.

Непријатељ пред фронтом ове Дивизије повукао се на планински гребен Рајац — Проструга и то: 3. брдска бригада правцем Бањани уз р. Малу Дичину на Рајац; 14. брдска бригада правцем преко Јасења и Гор. Бранетића на к. 746 и Честе Букве, а делови са Врановице на Саставке и Простругу. Само слабији претстражни делови задржали су се на линији: Стовиште — Јасење — Боблија (јужно од Саставака).

Губици: погинуло 26 војника; рањено 4 официра, 130 војника; нестало 4 војника.

Плен: 483 заробљеника и један митраљез. Заробљеници су били из разних бригада, што је већ показивало растројство код непријатеља у отступању.

Успех сложнога напада Моравске дивизије II поз. на фронт непријатеља на Врановици, и ове Дивизије на бок и позадину Врановице, био је потпун. Успех у данашњем боју, нарочито врло добро дејство наше артилерије, високо је уздигао морал код наших војника, повратио им пуно поверење у командовање и улио им наду и веру у победу.

Према добијеној заповести од Команданта I армије Обр. 3370,[1] *Командант дивизије у 20 ч 45 под ОБр. 2630 издао је својим трупама за продужење напада за 22 новембар ову заповест*:

»Непријатељ је данас у нереду одступио на целом фронту и повукао се на линију: Проструга — Честе букве — к. 746 — Рајац — В. Сувобор, држећи и Стовиште.

»Наша армија продужиће даљи напад и гоњење непријатеља.

»Дунавска дивизија I поз. предузеће сутра 22-ог новембра у 7 ч. јутра напад правцем између Бранетићске р. и М. Дичине на фронт Проструге (од п. Врела западно) — Честе букве — к. 746 — Рајац.

»Десно од нас напада Моравска дивизија II поз. на Плоче — Саставци, а лево Дунавска дивизија II поз. на Стовиште и Сувобор.

»*Наређујем*:

»1) *Дивизиски коњички пук* дејствоваће правцем преко Гор. Бранетића, са задатком: да одржава везу између десног крила дивизије и трупа Моравске дивизије II поз., и штити десни бок дивизије. За извиђање непријатеља упутити потребан број патрола, као и за везу лево са Дунавском дивизијом II поз.

»2) *8. Пешадиски пук* предузеће напад косом између Бранетићске р. и р. М. Дичине на део непријатељског положаја од п. Врела до седла, којим води пут Бањани — Славковица.

---

[1] Види стр. 137, 138 и 139.

»3) *9. Пук* прикупиће се у изворном делу п. Мацарца у дивизиску резерву.

»4) IV *Прекобројни пук* (3 батаљона) прикупиће се у изворном делу безименог потока јужно од Мацарца у дивизиску резерву. Један батаљон упутити за напад у леви бок непријатеља на Стовиште.

»5) *Артилерија* ће се поставити: 2 батерије на Озремској коси, а 2 пољске батерије на вису источно од Бањана са задатком најснажнијега потпомагања напада 8. Пешадиског пука и тучења Проструге и Стовишта. У истом циљу командант Дунавског артилериског пука привући ће и 2-гу хаубичку батерију и градски 12 с/м топ и поставити их на најугоднијем положају.

»6) *Пионирски полубатаљон* посешће вис источно од Бањана са задатком, да штити леви бок дивизије и одржава везу са трупама Дунавске дивизије II поз. По један вод придати 1-ом и 3-ем артилериском дивизиону за поправку путева и извлачење топова.

»7) *Дивизиско завојиште* поставиће се на друму долином р. Озремице према Чолића брду.

»8) *Борбени део I степена Колонске коморе* поставиће се на раскрсници друмова западно од р. Озремице; пољска болница у Такову.

»9) Остатак муниционе колоне I степена колонске коморе и једна пољска болница доћи ће у Гор. Милановац. Сви остали делови остаће по досадањем.

»10) Ја ћу се налазити на Озремској коси.

»11) Дивизиско телеграфско одељење подићи ће телефонску линију до раскрснице путева северозападно од извора п. Мацарца, где ће се сви пукови везати.«

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Ноћ 20/21 новембра прошла је на миру. Непријатељ је у току ноћи напустио Бершићски Кремен. У 7 ч. изјутра трупе су отпочеле напад према синоћној заповести ОБр. 1537.[1] Услед спорог развијања и ангажовања у борби појединих нападних колона, *Командант дивизије издао је у 12 ч. 30 ову заповест*:

»Непријатељски заштитни слаби делови стоје на Кремену и безименом вису источно од њега. На вису источно од

[1] Види стр. 44, 45 и 46.

Кремена налази се свега 20—30 непријатељских војника. Сем извесних делова 18. Пешадиског пука, упућених у гоњење у правцу Теочина, све остале наше трупе стоје према непријатељу ништа не радећи, на срамоту наше војске.

»*Наређујем*:

»1) Да Командант 9. Пука II поз. чим ово наређење прими, нападне са целим својим пуком непријатеља на Кремену и безименом вису источно од Кремена, гонећи га у правцу Теочина и Коштуњића.

»2) Да Командант 18. Пешадиског пука продужи са једним делом снаге гоњење непријатеља у правцу Теочина, а са остатком снаге нападне непријатеља преко безименог виса у правцу Кремена, потпомажући на тај начин напад 9. Пука II поз.

»3) Да десна колона продужи покрет по мојој заповести ОБр. 1537[1] од синоћ.

»4) Да општа резерва остане за сада на Овчици.

»5) Да артилерија потпомаже ватром извршење овога напада.«

У 15 ч. Командант дивизије послао је Команданту I армије овај извештај о ситуацији:

»*Десна колона* ове дивизије још у подне заузела је Запис и водила борбу око Умке. *Средња колона* наступа од Шукунђеда ка Теочину, потискујући испред себе слабије непријатељске делове, који још дају отпора. Око 14 ч. *лева колона* освојила је потпуно безимени вис, а потом после јаче борбе и Кремен. У правцу Прањана, код Шумадиске дивизије II поз. води се јака борба, судећи по топовској и митраљеској паљби. Непријатељ свуда одступа у највећем нереду преко с. Леушића ка Кошутићима.

»Ситуација у вече овог дана била је оваква: у току данашњега дана трупе ове дивизије успеле су, да потуку непријатеља према себи, који се у највећем нереду повукао преко с. Теочина и с. Коштуњића у правцу Сувобора. Гонећи непријатеља дивизија је вечерас заноћила у оваком распореду:

»1) *Десна колона* (један батаљон 18. Пука и трупе III поз.) заузела пред мрак к. 800 на Теочинском Крсту, са предњим деловима на десној обали Брајићске р.

---

[1] Види стр. 44, 45 и 46.

»2) *Средња колона* (3 батаљона 18. Пука) допрла је предњим деловима до Брајићске механе и заноћила са предстражом на к. 758 и 731.

»3) *Лева колона,* 9. Пешадиски пук II поз., заузела је Коштунићски Крст и ту заноћила.

»4) *Општа резерва* (8. Пук II поз. од 2 батаљона) око раскрснице путева северозападно од Шукунђеда.

»5) Артилерија у близини опште резерве.

»У данашњем боју ова је дивизија заробила 2 официра и 400 војника. Према њој је дејствовала 15. бригада и део 3. бригаде. По исказу једног непријатељског заробљеног официра из 1-ог Ландштурмског пука, повлачење непријатеља није раније предвиђено и наређено, већ је последица претрпљеног пораза у дејству према Галичу. Вели, да је бројно стање батаљона у 1-ом Ландштурмском пуку 400—500 људи, да је већи број официра изгинуо или рањен.

» Командант 7. Пука I поз. вечерас са Јељена извештава ме, да је помоћу патрола ухватио везу са 10. Пуком II поз. и да се штаб тога пука налази у Прањанима; да су батаљони тога пука водили данас борбу с непријатељем на положајима северозападно од Прањана. Ближе податке о 10. Пуку није ми могао дати.

»Предузео сам мере, да се тачније обавестим о положају 10. Пука II поз. Ноћас ће се на Јељену прикупити цео 7. Пук I поз. и брзометна батерија.«

У 23 ч. Командант дивизије издао је својим трупама за 22 новембар ову заповест:

»Непријатељ данас потучен одступио је у растројству испред целог фронта ове дивизије у правцу Сувобора. Дивизија је у данашњој борби заробила 2 официра и 500 непријатељских војника.

»Наша армија продужава сутра напад и гоњење разбијеног непријатеља. Наша дивизија гониће сутра непријатеља са задатком да овлада положајима: В. и М. Сувобор — Мујов Гроб.

»Десно од нас са линије Бањани — Гор. Бранетић напада и гони непријатеља Дунавска дивизија I поз. преко с. Полома, са задатком да избије на к. 881 — Шиљкова коса. Лево од нас напада и гони непријатеља 10. Пешадиски пук II поз. од Прањана преко Подова ка Орлевачи.

»*Наређујем*:

»1) Дивизија ће вечерас заноћити на заузетим положајима, са општом резервом око раскрснице путева северозападно од Шукунђеда. Обезбедити се бојним предстражама према непријатељу, шаљући на што већу даљину јаке патроле у циљу извиђања и одржавања додира с непријатељем. Командант 9. Пука II поз. да предузме мере у циљу заштите свога левог бока и одржавање везе са 10. Пуком II поз. код Прањана. Ово ће исто урадити и Командант опште резерве. Уредити и припремити трупе за продужење напада 22 тек. месеца. Ради овога:

»2)*Десна колона,* под командом потпуковника Ђ. Манојловића, са досадањим саставом, напада од Теочинског Крста 22 ов. месеца у 6 ч. 30 и гони непријатеља преко Јасеновца и Јелова са задатком, да овлада М. Сувобором. Десно одржава везу са Дунавском дивизијом I поз., лево са средњом колоном.

»3) *Средња колона,* 3 батаљона 18. Пешадиског пука I поз. под командом потпуковника Ст. Поповића, напада 22 овог месеца у 6 ч. 30 са к. 758 и 731, и гони непријатеља, разбијајући се с обе стране друма, а са задатком да овлада В. Сувобором и избије на висину десне колоне. Десно одржавати везу са десном колоном, лево са левом. Батаљон рекрута 8. Пука II поз. остаће украј друма у близини к. 731, где ће ући у састав свог пука.

»4) *Лева колона,* под командом потпуковника П. Грујића са досадањим саставом, напада 22 ов. месеца у 6 ч. са Коштуничког брда преко Томовића брда и Равне Горе, са задатком, да овлада Мујовим Гробом и косом, која се од Сувобора спушта ка Игришту. Десно одржавати везу са средњом колоном, лево се обезбедити јачом побочницом, која ће се кретати преко Молитве, Равног Гаја и Бабине Главе, одржавајући везу са 10. Пуком II поз.

»5) *Општа резерва,* 2 батаљона 8. пука II поз., креће се у 6 ч. са раскрснице путева северозападно од Шукунђеда друмом преко Теочина са средњом колоном ка к. 731, где ће добити наређење за даљи рад. Код к. 731 украј пута примиће у свој састав батаљон рекрута.

»6) *7. Пешадиски пук I поз.* и пољска брзометна батерија креће се сутра у 6 ч. са Јељена ка Шукунђеду.

»7) *Пионирски полубатаљон* полази са свога садањег положаја у 5 ч., стиже у општу резерву и улази у њен састав.

»8) *Командант Дунавског артилериског дивизиона* поставиће око Шукунђеда један део Дебанжових батерија, како би послужиле као ослонац нашем дејству, и како би се могле употребити за дејство на правцу преко Подова. Са остатком артилерије потпомаже напад и покрет наше пешадије, тежећи, да што пре постави што већи број топова на линији: Теочински Крст — к. 731 — Коштуњићско брдо.

»9) *Коњички дивизион* полази 22 ов. месеца у 6 ч. од Леушића преко Коштуница, штитећи наш леви бок.

»10) *Завојиште* код Шукунђеда.

»11) *Борбени део I степена Колонске коморе* Срезојевци. Ноћас попунити утрошену муницију.

»12) *Трупна комора* саобраћаће до Срезојеваца колима, а одатле храну односити до трупа товарним коњима.

»13) Остатак Колонске коморе по досадањем.

»14) Ја ћу бити сутра у 7 ч. 30 на Шукунђеду, одакле ћу се кретати ка Теочину.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 21 НОВЕМБАР.

Ситуација код Армије остаје непромењена и њен даљи рад има да се продужи у духу директиве Врховне команде, т.ј. да се продужи напад на непријатеља, у циљу да се што пре овлада главним планинским гребеном Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен, развођем између слива Западне Мораве и Колубаре. Јер када се ово постигне, тада ће тек бити извршен пробој непријатељског фронта у ширем — стратегиском смислу, и правац ка Ваљеву биће отворен.

Данашњи дан, иако није завршен дефинитивном победом непријатеља пред нама, ипак је створио повољне услове за ову. Повлачење непријатељских трупа на гребен Проструга — Рајац — Сувобор, и њихов уопште слаб отпор пред центром и левим крилом Армије, и лако напуштање положаја, одавало је већ њихову слабост, а бекство непријатеља испред Дунавске дивизије II поз. показивало је још и морално растројство код његових трупа. Напротив наши повољни успеси, већи број заробљеника и трофеја, још су више уздигли дух и морал код наших трупа, повратили

пуно поверење у своје старешине и још више улили наде и вере у победу. Извесне трупе Дунавске дивизије II поз., које су само до пре неколико дана без борбе напуштале своје положаје и одрицале послушност својим старешинама, доводећи их готово до очајања, већ данас по подне заталасале су се и, одушевљене досадашњим успехом у нападу, јуре неуморно за непријатељем. Прираштај моралне снаге код трупа постаје све већи. Са оваквим трупама могло се сада рачунати на успех тим пре, што су остале прилике на војишту ишле овоме у прилог.

Фронт I армије, помакнут јучерањег дана само за неколико километара унапред, данас се већ знатно истакао, подилазећи својим центром ка Прострузи, а левим крилом ка Сувобору. Само још један јачи притисак са центра и левог крила Армије извео би трупе и на главни планински гребен Простуге и Сувобора. Једино на десном крилу код Дринске дивизије I поз. стање није било повољно. Њено наступање било је лагано и споро, непријатељ је био предузео и контранапад противу њене леве колоне и ова је била принуђена на повлачење на своје јутрошње положаје код с. Ручића. Поглавити узрок овоме био је: отсуство везе и узајамног потпомагања између пешадије и артилерије и одоцњена помоћ из дивизиске резерве.

Дринска дивизија I поз. морала се појачати једним пуком из дивизиске резерве. Ово појачање диктовала је не само локална потреба, него и општа ситуација на целом фронту Армије. Потиснуто лево крило Дринске дивизије I поз. открило би бок и позадину Армије ка Гор. Милановцу, а пробој непријатеља у овом правцу не само што би компромитовао дотле постигнути успех на центру, него би још довео у питање центар и лево крило на којима, и поред дотле постигнутих делимичних успеха на јужним падинама Простуге, нису били још постигнути дефинитивни резултати. Ојачана Дринска дивизија I поз. из дивизиске резерве, ако не би била у стању да изрази јачу ударну снагу, могла је бар да обезбеди комуникациски правац ка Гор. Милановцу дотле, док центар Армије не избије на Простругу. Овим избијањем непријатељ би био принуђен да напусти положај код Бољковаца и да отвори пут наступања Дринској дивизији I поз. ка Гукошима. У по-

беди и овог пута, као и увек, лежало је најбоље јемство за безбедност бока и комуникациског правца Армије.

Пробијајући се ка Прострузи, и хватајући се главног планинског гребена Рајца и Сувобора, Армија би се нашла у централном положају и на једном врло јаком ослонцу, одакле би могла делимично тући поједине непријатељске трупе у долини Колубаре, како пред фронтом III армије, тако и у долини Западне Мораве пред фронтом Ужичке војске, према томе како би то захтевала општа ситуација на војишту. Са ових разлога била је потпуно правилна тежња Команданта I армије да што пре са Армијом избије на планински гребен Простуга — Рајац — Сувобор, а која је јасно изражена у његовој заповести ОБр. 3370[1] за рад Армије за 22 новембар.

В. III АРМИЈА.

Рад армије.

У току овога дана Командант армије добио је од појединих команданата дивизија ове извештаје:

1. Од команданта дринске дивизије II поз.

а. *ОБр. 1769*: да је десна колона ове Дивизије заузела Кик у 2 ч., а у 4 ч. 20 јавља се да је по овлађивању Киком један део десне колоне упућен у леви бок чикорског положаја. Покрет се због ноћи изводи споро, али ће му се дејство вероватно ускоро осетити.

б. *У 7 ч. 55 под ОБр. 1771*: »Командант 4. пука јавља да је се са целим својим пуком развио према левом боку чикорског положаја, да се његов први борбени ред налази на 150—200 м. до непријатељских стрељачких ровова. Положај је добро утврђен. Командант 4. пука даље јавља, да је простор који га дели од непријатељских ровова необично брисан ватром; наредио сам утврђивање на тој линији. Пошто је Командант Комбиноване дивизије наредио, да II прекобројни пук продужи напад данас од 6 ч., то ће и 4. пук у томе нападу суделовати. Команданту артилерије наређено је, да најјачом ватром притисне Чикор кад сване и напад припреми.«

---

[1] Види стр. 137, 138 и 139.

в. *У 8 ч. 25 телефоном* јавља да је 4. пук II поз. према Чикору на 100—150 м. од непријатеља. Артилерија ове Дивизије снажно туче Чикор, а требало би да то чини и артилерија Комбиноване дивизије, а тако исто и II прекобројни пук јаче да притисне Чикор, како би он што пре пао, јер непријатељ напада на Кик.

г. *У 9 ч. 25 са ОБр. 1774* јавља: »Овога момента Командант 4. пука извештава, да се с пуком налази на јуришном одстојању, а ово се и с Мрамора види, и да је издао заповест, да ће пук кренути на јуриш у истом моменту, када се буде кренуо на јуриш и II прекобројни пук. О овоме је извештен и Командант II прекобројног пука.«

д. *У 10 ч. 5* телефоном допуњује ранији извештај да је према Чикору развијен 4. пук и један батаљон 5. пука Из 6. пука упућене су две чете за појачање 5. пука на Дубовом Брду. У дивизиској резерви има два батаљона на к. 417 и две чете на Мрамору. Моравска дивизија I поз. има само једну чету у Смрдљиковцу.

Из овога је било јасно да 2. пук (Моравска дивизија I поз. из II армије), који је наступао р. Оњегом није више код Смрдљиковца (Брајковца), и да је сада десно крило Дринске дивизије II поз. било изложено непријатељским ударима из долине р. Оњега, што би могло утицати врло кобно на резултат борбе око Чикора. Стога је Командант III армије по овоме учинио потребну претставку Команданту II армије да 2. пук остане и даље у долини р. Оњега у духу ранијега задатка.

ђ. *У 12 ч. 40 са ОБр. 1776*: »Према исказима заробљеника, који су из 19., 25., 26., 27. и 28. Домобранске регименте, на фронту ове дивизије налази се 42. Хонведска дивизија, на њеном десном крилу је 40. Хонведска дивизија, а на левом трупе заједничке војске. Које су то трупе није се могло утврдити. По исказима неких заробљеника 13. Корпус има само 40. и 42. дивизију. Заробљеници тврде сви, да су непријатељске чете јаке око 100—150 људи највише, и то са допуном из ходних батаљона. Заробљеници кажу да се рђаво хране, и да би се сви Срби, Хрвати и Мађари предали, када би само имали могућности за то. Сви заробљеници тврде да имају врло мало официра, тако да батаљонима, па и пуковима, командују капетани.«

е. *У 14 ч. 20 под ОБр. 1776*: »Командант 5. пука овог момента (13 ч.) јавља, да услед тога што је Кик нападнут преко Смрдљиковца једном колоном, јачине од два батаљона, а тако исто и једном колоном исте јачине преко Закинца, морао се је повући на Дубово брдо. Послато је појачање од једног батаљона. Ово јако мења ситуацију према Чикору.

»Командант 4. пука II поз. јавља, да се је данас у 12 ч. подне споразумео са Командантом II прекобројног пука, да јуриш на Чикор изврше данас у 14 ч. Пала је јака магла.«

ж. *У 21 ч. 45 под ОБр. 1778*: »Према заповести Команданта III Армије, одредио сам 4. Пешадиски пук II поз. да потпомогне напад Комбиноване дивизије на Чикор. 4. Пук, појачан са једним батаљоном 6. Пука II поз., пошао је данас у 2 ч. на јуриш на Чикорски положај, заједно са II Прекобројним пуком. Баш у томе тренутку када је јуриш на неким местима доведен на 50 м. до непријатељских ровова, део непријатељске снаге, која је у две колоне избила на Кик, потиснуо је десни бок 4. Пука, који је потом морао десно-крилним батаљоном и батаљоном до овога, да заломи фронт према непријатељу са Кика. Остали батаљони налазе се на својим садањим местима. Предузета демонстративна радња у 13 ч. 30 од стране 5. Пука са Дубовог брда противу Кика, ометана је још у почетку нападом, који је непријатељ предузео са Кика противу Дубовог брда. У сумрак борба је код Дубовог брда завршена и 5. Пук је одбио непријатеља. Команданту 5. Пука наређено је, да поред одбране Дубовог брда има да обезбеди десни бок 4. Пука II поз. Имајући у виду замор трупа, јачину непријатељског положаја, губитке у дводневном боју, као и средства артилериска, мишљења сам, да не би требало напад обнављати, сем ако би се преко Кика у позадину Чикора могле упутити нове трупе довољне јачине. У осталом мишљење Комбиноване дивизије, чији је Чикор објекат, меродавније је. Трупе се налазе у главноме у истом распореду, у коме су биле и пред почетак јуриша у 14 ч. Детаљнији подаци о борби још нису прикупљени; рањена су два команданта батаљона, а за остале јавићу накнадно.«

2. Од команданта комбиноване дивизије.

1. *У 7. ч. под ОБр. 2345*: »Молим за најхитније наређење, да Тимочка дивизија II поз. одмах предузме енергично наступање ка Дићској Главици, те да се омогући даље одржање Врлаје и главно решење 12-часовне борбе крваве на линији: Чикор — Амбариште.«

6. *У 7 ч. 55 под ОБр. 2346* Командант дивизије чини претставку: »Драгољски Одред, који је синоћ заузео највишу тачку Врлаје, имао је ноћас борбу с непријатељем, који је у првом борбеном реду имао 3 батаљона. Због ненаступања Тимочке дивизије II поз. задржан је и I Прекобројни пук на Врлаји, с тога борба на линији: Амбариште — Ражовиште стоји нерешена. Поново молим за наређење, да Тимочка дивизија II поз. отпочне наступање.«

У штабу Армије ситуација је била врло добро позната, и према томе је рад упућиван на целом фронту. Било је свега 3 главна отпорна центра: Чикор, Врлаја и Липет, од којих је само један требало да падне, па би рад одмах лакше пошао. Највиши врх Врлаје није био узет ни до овога момента, непријатељ се свуда држао врло чврсто, и показивао да код њега, на овоме фронту, још постоји јака организација и решеност да се положаји бране и одрже. Липет и Врлају браниле су две најбоље брдске бригаде: 11. и 12., а на Чикору и његовој околини биле су 40. и 42. дивизија. Липет је био врло јак за одбрану, а са предтереном несравњено тешким за кретање. Нападали су га слаби 13. и 14. пук II поз. који се морално још нису били повратили од ранијих неуспеха. Њихове нападне колоне биле су фланкиране и са гребена Врлаје и са Лисине, коју Дринска дивизија I поз. још није успела да заузме.

С обзиром на ово *Командант армије у 8 ч. 5 издао је Тимочкој дивизији II поз. овакву заповест*: »Комбинована дивизија још налази отпора на окомцима Врлаје. У колико то ситуација дозвољава ургирајте Ваш покрет и потпомогните да се Врлаја очисти.«

У 18 ч. 15 Командант армије издао је Комбинованој дивизији ову заповест (ОБр. 3234): »Тимочка дивизија има наређење да дејствује у правцу Дићске Главице, а то је и јутрос поновљено, пошто је општа ситуација објашњена. Дивизија (2 пука и 2 брдска топа) ће стално напредовати, у

колико то допушта непријатељ и брдски терен. Непријатеља има и пред Тимочком дивизијом и на Голупцу (к. 496), одакле га Дринска дивизија I поз. још није потисла. Одржавајте везу и радите с обзиром на ситуацију, како код Ваше, тако и код суседних дивизија.«

в. *У 10 ч. 40 под ОБр. 2350*: »Командант II Прекобројног пука и Командант 4. Пука писмено су се договорили, да изврше јуриш на Чикор у 10 ч. 30. Командант II Прекобројног пука још јавља, да се његово лево крило налази на 200 м. пред непријатељским рововима, а десно крило на 300 м., и да се лево крило 4 Пука налази по зади његовог десног крила.«

г. *У 12 ч. 40 под ОБр. 2352* јавља да је данас у 10 ч. 30 »предузет јуриш на Чикор; негде се дошло на 20—30 м. од непријатељских ровова, али се даље није могло. Потребно је да се Чикор обухвати од Дринске дивизије II поз., и то што пре.«

Упитан Командант Комбиноване дивизије колика је снага непријатељска на Чикору и има ли артилерије, Командант је одговорио да артилерије има мало и да је свега избацио неколико артилериских метака. Дивизиска резерва упућена је у правцу Парлога преко Великог Потока. Потребно би било да се ангажује и резерва Дринске дивизије II поз.

У 13. ч. под ОБр. 3245 Командант армије издао је Команданту Дринске дивизије II поз. овакву заповест: »Врло је важно да Чикор буде заузет и за тај циљ можете употребити и резерве, али је потребно, да се пешадија штеди од претераних губитака. Због тога настаните, да се искористи обухватно дејство и да се непријатељ артилериском ватром поколеба.«

Међутим из Дринске дивизије II поз. телефоном се јавља да непријатељска колона јачине око два батаљона напада од Смрдљиковца (Брајковца) у десни бок Кика, због чега су делови те Дивизије, који су ноћас ту тачку заузели, принуђени да се са ње постепено повлаче.

По овоме је одмах Командант II армије обавештен и тражен је извештај где се сада налази 2. пук I поз., и зашто није на правцу долине р. Оњега, куда је био и упућен.

У 13 ч. 45 под ОБр. 3249 Командант армије издао је Комбинованој дивизији ову заповест: »Дринска дивизија II

поз. јако је нападнута на Кику од Закинца и Смрдљиковца, и она ће вероватно морати да повуче своје делове са Кика. Стога је потребно, да се Чикор што пре заузме, јер ако Кик буде напуштен пре заузећа Чикора, биће доведено у питање и заузеће Чикора.«

У 13 ч. 55 под ОБр. 3250 Командант армије учинио је Врховној команди ову претставку: »По телефонском извештају који сам добио од начелника штаба II Армије, 2. Пешадиски пук је упућен долином р. Оњега, и он је се заиста туда и кретао. Међутим у току данашњег дана тај пук је ишчезао из долине Оњега, и ја не знам где се он сада налази. Непријатељ је искористио ову околност, и упутио је 2 батаљона, који сада нападају Кик у десни бок. Командант Дринске дивизије II поз. извештава, да су његове трупе, које су ноћас заузеле Кик, сада принуђене, да се са њега постепено повлаче. На ову могућност обратио сам пажњу Команданту II Армије данас у 11 ч. 20, и сада сам га о томе поново известио.

»По извештају који сад добих од Команданта Дринске дивизије II поз., на фронту Комбиноване и Дринске дивизије II поз. налазе се 40. и 42. Домобранска дивизија. А по извештају од Команданта II Армије, према њему се налазе слабе снаге, с тога сам мишљења, да би II Армија требала да упути јачу колону преко Новаковог брда ка Дудовици, те да се непријатељ маневром принуди на напуштање положаја и тиме уштеде губици.«

л. *У 19 ч. 35 под ОБр. 2354:* »Десна колона извршила је четири јуриша на Чикор, али га није могла заузети, сада се налази пред Чикором на најближем одстојању. Лева колона заузела је Камаљ, и једним делом пребацила се на десну обалу Великог п. Драгољски Одред заузео је највиши вис Врлаје, а са једним батаљоном заузео је Амбариште. Данас по подне овај одред на Врлаји био је нападнут од 2—3 батаљона са 4 митраљеза од Голупца. Досада су код колона губици велики. Мишљења сам, да се десна колона повуче 400—500 м. од Чикора, и да ова са 4. Пуком II поз. буде ослонац за напад новим снагама правцем Кик — Гај. Молим за најхитније решење, јер 2-ги пук не може дуже да издржи испод Чикора.«

3. Од Команданта Тимочке дивизије II поз.

У 22 ч. 50 под ОБр. 1350: »У току данашњег дана вршено је нападно кретање ка Липету. Колоне су постављене на нападне положаје на даљини од непријатеља просечно на 200—800 м., где се утврђују. Непријатељ је посео Липет (к. 560) и косу на левој обали Козељског п.; он је утврђен. Данас је дејствовао непријатељ само једним брдским топом са Обешењака. Свог тренутка нема борбе, сем незнатног пушкарања.«

Уопште кретање код Тимочке дивизије II поз. било је врло мучно и споро, због тешког земљишта и јаке ватре са Липета, Врлаје и Лисине. Због магле код неких делова било је изненађења, те су се повратила уназад.

У 23 ч. 40 под ОБр. 3266 Командант армије издао је својим дивизијама ову заповест:

»У току данашњега дана непријатељ се пред фронтом ове армије задржао на линији: В. Липет — западни део Врлаје — Пољаница — Чикор — Кик.

»*I и II армија* имале су у своме наступању јачег успеха и знатнији број трофеја, како у заробљеницима тако и у материјалу. Оне ће сутра продужити напад.

»*II Армија* са својим левим крилом налази се на Балином гробу и Старачи. Из њеног састава упућен је 13. Пук I поз. са једном батеријом ка Смрдљиковцу са задатком, да очисти долину р. Оњега од непријатеља и обезбеди бок III Армије.

»*I Армија* са својим десним крилом (Дринска дивизија I поз.) налази се на линији: к. 427 — Проливница — п. Парлог код с. Ручића.

»За сутрашњи рад наређујем:

»1) *Тимочка дивизија II поз.* продужава напад на Липет и даље, по ранијој заповести.

»2) *Комбинована дивизија* и *Дринска дивизија II поз.* остају према Чикору у подесном положају, на коме ће се утврдити, а на осталом делу фронта продужавају напад где год је то могућно, те да се створе повољнији услови за освајање Чикора.

»Дринска дивизија II поз. да ступи у споразум са командантом 13. Пука I поз., и да уз његову помоћ нападне и заузме Кик.«

У току овога дана на фронту Армије заробљено је два официра, око 500 војника и заплењено два митраљеза. У муницији је настала јака оскудица, што може ослабити енергију напада.

У току бојева 20. и 21. новембра Комбинована дивизија имала је 1736 људи избачених из строја, рачунајући ту и губитке 15. пука II позива. Дринска дивизија II поз. имала је 848 људи избачених из строја, међу којима 11 официра. Тимочка дивизија II поз. такође је имала јаке губитке, нарочито у официрима.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Рад десне колоне (5. пук II поз.). У 13 ч. ова је колона отпочела напад на Кик по завршеној припреми. 1. батаљон са 2 митраљеза, ојачан са 4. батаљоном, препадом и у једном налету заузео је највиши вис Кика у 0 ч. 40. 3. батаљон лево успео је да у нападу избије својим десним крилом на Кик, али његово лево крило не послужи иста срећа, те застаде на јужној падини Кика. Овоме је био узрок јака фронтална ватра са Кика и бочна ватра са чикорског положаја. Непријатељ, иако је био изгубио највишу тачку Кика, ипак није био сасвим протеран са овог положаја, већ се је задржао на јужном крају Кика и на коси која га везује за главни чикорски чвор. Непријатељ, правилно ценећи велики тактички значај Кика, који се по своме положају налази према боку, а у неколико и позадини чикорске одбранбене линије, од момента откада је овај заузет, па све до 7 ч. чинио је силне и енергичне покушаје, да контранападима поврати највиши вис Кика. Овај је више пута прелазио из руке у руку, и напослетку је остао у нашим рукама, али се непријатељ задржао у непосредној близини његовој. У току ове борбе на Кику, Командант десне колоне у 3 ч. 45 наредио је да се продужи напад у леви бок чикорског положаја ма и са делом снаге, ако не буде било могућно са јачом снагом.

Овако крваво рвање на Кику трајало је све дотле докле се нису појавиле непријатељске снаге готово са свих праваца. Са барзиловачког гробља, Закинца и у долини р.

Оњега, западно код Брајковца, примећени су журни покрети непријатељских јачих делова у правцу Кика. Трупама десне колоне дакле непријатељ је спремао обухват са три стране, а са снагом далеко јачом од наше. У колико се је ближило подне, у толико је ситуација трупа на Кику бивала све тежа, и било је очигледно да се Кик под оваквим околностима не може одржати. Око 12 ч. у подне отпочело је повлачење трупа десне колоне са Кика на Дубово Брдо и завршено је око 13 ч. Повлачењем десне колоне са Кика на десну обалу п. Средњака, на Дубово Брдо, био је откривен десни бок леве колоне, која је нападала на чикорски положај. Ово је повлачење падало у толико теже, што је оно извршено у времену кад је лева колона у заједници са десном колоном Комбиноване дивизије имала да изврши јуриш на Чикор. По заповести Команданта дивизије Командант десне колоне имао је да нападом притисне Кик, те да на тај начин не дозволи да се непријатељ са Кика баци противу десног бока леве колоне.

Ради тога Командант десне колоне кренуо је у 13 ч. 45 у напад све трупе ове колоне, али извршење се могло предузети тек у 15 ч., пошто је требало времена да се, по повлачењу на Дубово Брдо, поново припреми и предузме напад. Ово је дало могућности непријатељу на Кику да се баци противу десног бока леве колоне, која је у 14 ч. вршила јуриш на Чикор.

Идеја поновног напада десне колоне са Дубовог Брда на Кик била је чисто демонстративне природе. У току покрета са Дубовог Брда ка п. Средњаку наишло се на непријатеља, који је јачом снагом напао на центар десне колоне и потиснуо га уназад. Исто тако наишла су на отпор и крила десне колоне, али слабији од онога на центру. Због повлачења центра колоне повукла су се и крила на Дубово Брдо, и трупе су поселе своје раније положаје. Непријатељ је продужио напад противу центра колоне, али дочекан од наше стране јаком пешадиском, митраљеском и артилериском ватром, он је одбијен и пребачен на леву обалу п. Средњака, а Командант десне колоне наредио је да се положај што боље утврди и припреми за одрбану.

Рад леве колоне (4. пешадиски пук II поз.). Командант Комбиноване дивизије наредио је својој десној колони (II

прекобројни пук) да предузме напад на Чикор у 1 ч. (21 новембра). Овај напад имала је да потпомогне лева колона Дринске дивизије II поз. (4. пешадиски пук II поз.), која се налазила према левом отсеку чикорске одбранбене линије на 150—200 м. и припремала се за напад у вези са десном колоном Комбиноване дивизије. У 1 ч. извршио је 4. пешадиски пук II поз. јуриш, али јака непријатељска ватра онемогућила му је успех. Не успевши у јуришу, трупе десне колоне поново су поселе своје ровове на даљини од непријатеља на 150—200 м. Тако исто ни десна колона Комбиноване дивизије није имала успеха у нападу. После овог неуспелог јуриша у 1 ч. па све до 6 ч. на чикорском фронту била је само час јача час слабија ватра.

Према наређењу Команданта Комбиноване дивизије у 6 ч. продужен је напад на Чикор код обеју колона. Лева колона Дринске дивизије II поз., по цену великих губитака, успела је постепеним приближавањем да добије нешто земљишта па је делимично подишла и непријатељским рововима на 100—150 м. Чим је свануло, артилерија Дринске дивизије II поз. отпочела је припрему јуриша леве колоне, који је био заказан од стране Комбиноване дивизије за 10 ч. 30. Но и напад леве колоне ове Дивизије и напад десне колоне Комбиноване дивизије био је осујећен врло јаком непријатељском пешадиском, митраљеском и артилериском ватром.

У 12 ч. 15 Командант десне колоне Комбиноване дивизије обавестио је Команданта леве колоне Дринске дивизије II поз., да ће се напад на Чикор поново предузети у 14 ч. Али око подне била се спустила јака и густа магла, која је јако отежавала артилериско дејство, услед чега су резултати припреме напада били слаби. У 14 ч., после припреме и са великим губицима, ојачана лева колона (пет батаљона) извршила је јуриш на леви отсек чикорског положаја. Али и поред храбрости и пожртвовања официра и војника, и поред великих губитака, јуриш није ипак успео, а трупе су се задржале на својим полазним положајима за јуриш. Чим се десна колона (5. пук II поз.) повукла са Кика на Дубово Брдо, непријатељ се почео спуштати са Кика у долину п. Средњака противу десног бока леве колоне ове Дивизије, т.ј. противу трупа, које су са фронта нападале на чикорски положај. Али Командант леве колоне избацио је један батаљон на

десну обалу п. Средњака, те је њиме заштитио десни бок и позадину своје колоне и онемогућио непријатељу даље продирање.

Ноћ 21/22 новембра на фронту леве колоне проведена је релативно на миру. Изгледа да непријатељ у току ове ноћи није приметио повлачење делова леве колоне ове Дивизије.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

ПРОДУЖЕЊЕ БОЈА.

а. *Рад десне колоне.* У 6 ч. Командант десне колоне наредио је поново јуриш на чикорски положај, ојачавши свој први борбени ред, али у овоме није имао успеха. После три неуспела јуриша десна колона је у 14 ч. покушала и четврти јуриш уз залагање и последње снаге, па ипак се није успело, и главни непријатељски положај се није могао заузети. Ова колона (II прекобројни пук) имала је око 700 губитака, уложила је све што се могло, па ипак без успеха. Када више није било изгледа на успех, она је своје трупе повукла на први прихватни положај, у непосредној близини непријатеља, а и да се трупе нахране, јер услед близине и врло јаке непријатељске ватре за последњих 48 ч. трупама се није могла дотурити храна.

У 22 ч. Командант десне колоне отпочео је повлачење на линију Цер — раскрсница путева, која је добро утврђена, и извршио га је потпуно непримећено од непријатеља.

Узроци неуспелог напада десне колоне у току 20/21 новембра су ови: 1) Чикор је топографски најјача отпорна тачка на целом непријатељском одбранбеном фронту између р. Оњега и р. Качера, а уз ово још и добро утврђен; 2) Непријатељ је располагао јаким резервама са којима је парирао наше ударе; 3) колона је изводила чисто фронтални напад, а непријатељ је имао врло добро брисан предтерен и добро је искористио за одбрану све земљишне предмете; 4) Непријатељ је био бројно јачи, и показао је у борби крајну отпорност и пожртвовање, схватајући потпуно важност свога положаја и правца нашега надирања преко Чикора.

Губици код десне колоне на Чикору у току 20/21 новембра: погинуло 120 подофицира, каплара и редова; ра-

њен 1 официр и 392 подофицира, каплара и редова, пао у ропство 1 официр и 235 подофицира, каплара и редова. Губици непријатеља непознати су, али су по исказу заробљеника били велики.

б. *Рад леве колоне* (V прекобројни пук). Како појединe патроле, слате преконоћ 20/21 новембра, нису дале потребне податке о непријатељу, то је Командант колоне наредио командантима батаљона да зором отпочну извиђање непријатеља. Овим путем и извештајима од других патрола добијена је ова слика о непријатељском распореду на његовом десном крилу: у шљивару северно од Амбаришта, у рововима и кућама с. Пољанице, према крајњем левом крилу Камаља, до две чете пешадије; на косици и гробљу, фронтом према Камању у рововима један батаљон пешадије и два митраљеза.

Око 10 ч. 35 делови I прекобројног пука из Драгољског одреда почели су патролама прелазити р. Качер ка Амбаришту. Била је густа магла, а између наших и непријатељских трупа дубока и стрма јаруга В. Потока; непријатељски ровови на платоу били су удаљени 600—800 м. од В. Потока. Амбаришка и Пољаничка Коса остављене су бочно према косици на којој је пољаничко гробље, те је требало нападати једновремено и са Амбаришта Пољаничком Косом, и са Камаља на гробљанску косицу, ако се жели успех. Са Амбаришта Пољаничком Косом имао је да напада I прекобројни пук (Драгољски одред), а на косицу пољаничког гробља напада лева колона. Први батаљон V прекобројног пука (лева колона) извршио је напад под заклоном магле у једном налету, протерао непријатељску чету са претстраже и на њеним леђима, уз употребу бомби, избио у предње ровове непријатељског главног положаја, па отеравши непријатеља одавде, продужио је напад ка главним рововима код пољаничког гробља и јужно.

Ма да је непријатељ дејствовао јаком пешадиском и митраљеском ватром из два митраљеза, ипак је наша пешадија извршила јуриш и улетела у непријатељске ровове, где је настала бајонетска борба, која је свршена у нашу корист. Непријатељ изненађен овако брзим и силним налетом наше пешадије, отступио је у нереду, гоњен ватром нашег 1. батаљона. У 14 ч. магла се дигла и лево крило 1. батаљона почело је одмах да добија бочну ватру, па чак и леђну са Ам-

бариште. Непријатељ је појачао своје делове који су отступали, кренуо у контранапад на 1. батаљон и дошао на јуришну даљину. Међутим непријатељска бочна и леђна ватра са Амбариште приморала је лево крило 1. батаљона на попуштање, те је Командант батаљона наредио повлачење. Непријатељ се задржао на свом главном положају код гробља, а наш 1. батаљон на 400—600 м. у ранијим својим рововима.

Према овоме 1. батаљон леве колоне успео је у своме нападу; и заузети положај би свакако и одржао, да је био ослобођен од непријатељске ватре са Амбариште, и да је и I прекобројни пук (Драгољски одред) овладао Амбариштем. Успех напада би се још и проширио, да је и део I прекобројног пука нападао са Амбариште Пољаничком Косом.

Губици: погинуо 1 официр и 18 подофицира, каплара и редова; рањено 96 редова; нестао 1 подофицир и 24 редова.

У току ноћи непријатељ није ништа предузимао.

На десном крилу Камаља 2. батаљон V прекобројног пука имао је ватром да помогне напад 1. батаљона, а по потреби и активно својим левим крилом. Батаљон је дејствовао против непријатеља ватром, а левокрилна чета његова упућена је била у напад. Али због повлачења 1. батаљона и ова је чета задржана у даљем покрету и враћена на свој стари положај.

в) *Рад Драгољског одреда.* У 1 ч. непријатељ је отпочео да туче артилериском, пешадиском и митраљеском ватром лево крило Одреда (15. пук II поз.). Због тога је наређено појачање 15. пука једним батаљоном из I прекобројног пука. Ово је непријатељско дејство трајало преко целога дана. Наша артилерија дејствовала је од 1 ч. па преко целог дана противу непријатељских трупа на западном делу Врлаје, на Липету и пред левом колоном Комбиноване дивизије. Командант Одреда наредио је Команданту I прекобројног пука да једним батаљоном садејствује у нападу леве колоне Комбиноване дивизије, ударајући преко Амбариште у бок непријатељу. Цео Одред није могао продужити напад из ових разлога: према Тимочкој дивизији II поз. непријатељ је још на Липету; 15. пешадиски пук II поз., као лево крило Одреда, бројно и морално слаб и непоуздан и за

одржање на свом положају под непријатељском ватром, а камо ли за напад на непријатељске ровове из којих је сипала јака пешадиска и митраљеска ватра; I прекобројни пук бројно слаб да би могао појачати 15. пук, садејствовати левој колони дивизије преко Амбаришта и продужити напад на непријатеља на западном делу Врлаје. Због свега овога данашња офанзивна акција Одреда ограничила се само на помагање напада леве колоне ове Дивизије једним батаљоном из I прекобројног пука, дејством преко Амбаришта. Али овај батаљон задржао се на јужном делу Амбаришта, и ту остао неактиван, ма да је Командант 1. батаљона V прекобројног пука (лева колона) захтевао да овај батаљон продужи напад преко северног дела Амбаришта и Пољаничком Косом. Непосредне везе између ових батаљона није било, јер су били раздвојени непријатељем.

По подацима добивеним од заробљеника данас су се појавили пред фронтом Драгољског одреда (сем батаљона 3. босанског и 21. пешадиског пука) и делови 20. пешадиског пука и 6. ландверског пешадиског пука, што значи да се непријатељ на овом фронту појачао у току ноћи 20/21 новембра. Али и овако појачан, непријатељ се задовољио само одбраном свога положаја и није предузимао никакву активну акцију.

г) *Рад опште резерве* (VI прекобројни пук). Пошто је у 9 ч. Командант десне колоне известио да ће вршити јуриш на Чикор, то је наређено Команданту VI прекобројног пука да се брзом и енергичном акцијом опште резерве правцем: шутачко гробље — с. Шутци — Ражовиште — липљанска школа — ранији положај на Љигу што пре одлучи судбина Чикора и непријатељ уништи. Кретање без задржавања и тежити што пре избијању на Парлог (Ражовиште) у циљу отсецања непријатеља на Чикору.

VI прекобројни пук (2. и 3. батаљон) предузео је одмах покрет. Кад је 2. батаљон избио на гребен код шутачког гробља (јужно од Цера) почео је трпети слабу ватру са предње ивице с. Шутаца. Пребацивање оба батаљона преко јаруге извршено је без губитака и 2. батаљон заклоњено подишао је ивици села и ту је задржан, а 3. батаљон привучен одмах позади другог. 2. батаљон је извршио јуриш на предњу ивицу села, али је јаком пушчаном и митраљеском

ватром одбијен. Командант VI прекобројног пука је захтевао од Команданта дивизије да се изврши артилериска припрема напада на ивицу села Шутаца, па да се онда изврши напад пешадијом. Наређено је артилерији да до 16 ч. 30 има да припреми напад пешадији на предњу ивицу с. Шутаца, а Команданту VI прекобројног пука да у 16 ч. 30, после артилериске припреме, изврши јуриш на непријатеља. Наша артилерија отпочела је припрему у 15 ч., а у 15 ч. 45 Командант VI прекобројног пука издао је својим батаљонима заповест да се у 16 ч. 30 изврши јуриш на непријатеља. Али доцније је време јуриша одложено до даљег наређења, из разлога што четврти јуриш десне колоне ове дивизије, вршен у 14 ч. није успео. Пошто је одобрено Команданту десне колоне да своје трупе повуче за нешто уназад, те да их извуче из непосредне близине непријатеља, то је и Команданту VI прекобројног пука наређено да и он своја два батаљона повуче уназад на косу шутачког гробља и да ухвати везу са десном и левом колоном ове Дивизије.

У данашњем нападу општа резерва је имала ове губитке: погинуло 3 подофицира и 18 каплара и редова; рањен 1 официр, 10 подофицира и 89 каплара и редова; нестао 1 подофицир и 13 каплара и редова.

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Пошто су се колоне у току ноћи 20/21 новембра прикупиле и уредиле за напад, 21 новембра изјутра наређено је и крилним колонама да пођу унапред. Непријатељ овај покрет није ометао ватром, али је земљиште било тако тешко да је прелаз с једне обале на другу захтевао читаве часове, потом је требало и много времена за уређивање јединица које су том приликом изостајале, јако физички заморене. Управљање колонама и поред телефонске везе било је јако отежано.

У 8 ч. 13 примљена је из Армије заповест да се потпомогне напад Комбиноване дивизије на Врлају. Како се ништа друго није могло учинити, наређено је да се ватра целе артилерије управи на Врлају.

Кретање се продужило целога дана. Десна колона је око 10 ч. наишла на отпор на левој обали Козељског Потока

и брзо га сломила. Око подне јака и густа магла покрила је земљиште. Крилне колоне Дивизије продужиле су кретање и подишле непријатељу на даљину пешадиске ватре. Средња колона остала је на месту, задржавана јаком непријатељском пешадиском и митраљеском ватром.

У 16 ч. магла се нагло дигла и тада је непријатељ отворио јаку ватру противу крилних колона, а противу десне колоне и ватру с леђа, са Врлаје, као и артилериску ватру са Липета. Лево крило 14. пука, које је услед погрешке у правцу, било скренуло удесно, у маглу, а имајући за кретање лакше земљиште, било се истакло и, дочекано јаком непријатељском ватром, било се поколебало, те су се две чете повратиле уназад. Ватром суседа и артилерије овај је делимични неуспех био локализован. Један батаљон је био одмах придан десној колони, а резерва (један батаљон), која се кретала за средњом колоном, привучена је на М. Липет и стављена на расположење Команданту средње колоне. У току целога дана ово је кретање било потпомагано ватром 6. брдске батерије са Горњег Брда (Драгољски одред) и 2—4 пољска топа. У 16 ч. Командант дивизије наредио је да се обустави даљи покрет све три колоне ове Дивизије услед наступелог мрака и замора, као и због тога што непријатељ још држи Врлају, Голубац и Лисине, па сутра да се продужи напад. Ноћ 21/22 новембра прошла је на миру.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 21 НОВЕМБАР

а. У општој ситуацији Армије нема основних промена. Напад Армије имао се продужити даље у духу директиве Врховне команде.

У току данашњег дана учињено је неколико важнијих тактичких погрешака и то:

а. *Код Армије*. Пошто је комплекс Чикора био најважнији непријатељски отпорни центар, и од његовог одржања зависила судбина целокупног земљишта на десној обали р. Љига, између р. Оњега и р. Качера, то је Командант армије, због оволике тактичке важности Чикора, требао да обједини акцију у заузимању Чикора код Комбиноване и Дринске дивизије II поз. под својом личном управом. Успех би био вероватан. Овако како је било, Командант армије

оставио је Команданту Комбиноване и Дринске дивизије II поз., а ови пак командантима њихових крилних колона (десне колоне Комбиноване и леве колоне Дринске дивизије II поз.), да се они међусобно споразумевају у раду, што наравно није дало никакве позитивне резултате. Ова погрешка од наше стране, поред још и других, дала је непријатељу могућности да одржи Чикор и да поврати још и Кик. Овим су сада операције III армије дошле до стагнације.

Између II и III армије није било потребне везе, јединства ни узајамног потпомагања, већ се радило одвојено по групама. Маневар II армије са потребним делом снаге у леви бок и позадину непријатељског 13. корпуса (40. и 42. дивизија), правцем Новаково Брдо — Дудовица, енергично извршен, знатно би ослабио, а врло вероватно и довео у питање даљи отпор непријатеља на десној обали Љига. Овај маневар II армија је била у могућности да изврши, пошто на своме фронту, сем на Кременици (према Моравској дивизији I поз.) није имала јаке непријатељске снаге.

Сем овога лева колона Моравске дивизије I поз. из II армије (2. пешадиски пук), која се кретала долином р. Оњега, у циљу чишћења долине р. Оњега и обезбеђивање бокова III и II армије, скренула је у операцијама на север ка Балином Гробу, чиме је отворила долину р. Оњега и оголела десни бок и позадину III армије, а овим су операције III армије са ове стране биле угрожене и укочене. Због тога се Кик, заузет од Дринске дивизије II поз. по скупе жртве, морао напустити и трупе се морале повући на Дубово Брдо, јер им је претила осетна опасност од стране непријатеља из долине Оњега. До овога не би дошло, да је левокрилна колона Моравске дивизије I поз. (2. пук), упућена првобитно десном обалом р. Оњега, у овом правцу продужила акцију у духу свога добијеног задатка.

Ово је погрешка II армије и она за ово носи пуну одговорност. Командант III армије, нашавши се услед овог у незгоди, интервенисао је и код Команданта II армије и код Врховне команде, те је поводом тога, а према наређењу из Врховне команде, Командант II армије упутио 13. пешадиски пук I поз. са једном батеријом ка Смрдљиковцу са задатком да очисте долину р. Оњега и обезбеде бок III армије. Али ову погрешку II армије Дринска дивизија II поз. платила је вели-

ким губицима, и ипак је морала напустити Кик и повући се на Дубово Брдо. Ово повлачење веома је погоршало нашу ситуацију на Чикору, који се сада, с погоршања ситуације код Дринске дивизије II поз., није могао заузети.

Бојеви код дивизија вођени су храбро и енергично (што доказују велики губици), нарочито код Комбиноване и Дринске дивизије II поз.

б. *Код дивизија:*

Дринска дивизија II поз. Снага Дивизије нападом на Кик и на Чикор распарчана је и ослабљена. Када су скретањем колоне из Моравске дивизије I поз. (II армија) на север ка Балином Гробу десни бок и позадина Дивизије из долине р. Оњега били откривени и угрожени, не види се какве је мере Командант Дринске дивизије II поз. био предузео за обезбеђивање свог десног бока и позадине, као и за везу са II армијом. Не види се рад опште резерве, нити рад артилерије.

Напад на Чикор није био обједињен од стране десне колоне Комбиноване дивизије и леве колоне Дринске дивизије II поз. Два команданта пука, налазећи се под разним командама, а нападајући исти положај, нису се могли споразумети у погледу хармоничног рада и момента када је требало приступити одлуци. Резултат тога био је неуспех.

Комбинована дивизија. Данашња четири напада десне колоне на Чикор, плаћена великим губицима, јасно показују колико жртава стаје чист фронтални напад. Због јако утврђеног, добро поседнутог и добро брањеног положаја Чикора, напад десне колоне није успео, ма да је сваки напад вршен упорно и врло енергично. Стога је при нападу на овако јаке и прикупљене положаје увек боље комбиновати фронтални напад са нападом у бок. Услед неуспеха десне колоне није било успеха ни код опште резерве (VI прекобројни пук), а услед недовољне активности батаљона из I прекобројног пука (Драгољски одред) са јужног дела Амбаришта, у бок непријатељу, није било успеха ни код леве колоне ове Дивизије. Драгољски одред није могао продужити напад због стања код Тимочке дивизије II поз. и 15. пешадиског пука II поз. Уопште у данашњем нападу, нарочито код десне колоне ове Дивизије, истиче се велики нападни дух наших трупа, које врше четири узастопна јуриша, па се и после неуспиха ипак

задржавају на свом јуришном положају и у непосредној близини непријатељској.

Непријатељ је одржао свој положај, али је нашим нападима био толико изнурен и ослабљен, да више није покушавао никакав напад противу нас ни сутрадан, 22 новембра, кад је био уверен да смо ми главну снагу повукли на положај Цер. Непријатељ је остао на своме положају потпуно неактиван и изгледа да је био срећан што га ми не нападамо.

Између појединих колона у Дивизији није било потребне везе ни споразумевања, а то је допринело изолованим акцијама, које се обично свршавају неуспехом. Низ учињених тактичких погрешака осујетио нам је успех.

Тимочка дивизија II поз. У току целога дана ова је Дивизија вршила споро кретање ка Липету, без икаквих позитивних резултата.

Г. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Моравска дивизија I поз.* Провела је цео дан у нападу на Кременицу, и то: десном колоном (13. и 16. пешадиски пук) на фронт, а левом колоном (2. пешадиски пук) на десно крило и десни бок Кременице, коју је непријатељ упорно бранио и која је сама по себи јак положај. Али због густе магле, због јако утврђеног положаја и велике упорности непријатељеве, после поновног и узалудног покушаја да се Кременица јуришем освоји, десна колона се задржала на линији Старача, а лева колона на линији Балин Гроб — Трнавци.

Ради затварања долине р. Оњега, а на интервенцију Команданта II армије, потом и наређења Врховне команде, *Командант II армије издао је у 14. ч. Команданту Моравске дивизије I поз. ову заповест*: »По извештају Команданта III армије, 2. пешадиски пук I поз. оставио је код с. Смрдљиковца само једну чету, а то је и сувише недовољно за обезбеђивање бока и позадине и те дивизије и III армије. Упутите одмах један од најближих пукова, да тај правац затвори и обезбеди бокове и позадину III Армије и Ваше дивизије, везујући се лево са трупама III Армије, а десно са 2-им Пешадиским пуком.

»Стављам Вам под команду 13. Пешадиски пук I поз.[1] који је у овом моменту на путу од Вагана ка с. Крушевици, где је дивизиски штаб. О извршењу известите.«

О овоме је одмах обавештен Командант III армије.

У току дана 13. пешадиски пук, који је упућен у долину Оњега, дошао је до воденице у потоку р. Оњега и ухватио везу са 2. пешадиским пуком, а о његовој вези са III армијом још није стигао извештај.

По исказу заробљеника према овој Дивизији налази се (почевши са десног крила) ове непријатељске регименте: 26., 25., 28., 78. и 16.

2. *Тимочка дивизија I поз.* Пошто прошле ноћи Моравска дивизија није заузела Кременицу, то је лева колона Тимочке дивизије I поз. у току овог дана потпомагала десну колону Моравске дивизије I поз. при нападу на Кременицу. Ово потпомагање вршено је покретом једног батаљона ради хватања што чвршће везе са десним крилом Моравске дивизије I поз. а такође и ватром двеју батерија јужно и источно од Бистричког Виса (к. 295). Батаљон упућен у садејство покушао је да се заједно са деснокрилним пуком Моравске дивизије I поз. приближи Кременици, али је заједно са њим заустављен јаком артилериском ватром са Кременице, па је ту отпочео да се утврђује. Потпомагање напада артилериском ватром могло се вршити само до 11 ч., а од тога времена навукла се тако густа магла, да се осматрање метака није могло вршити.

Како се целога дана није успело да се заузме Кременица, то се лева колона задржала на Бистричком Вису и није се могла кренути напред ради извршења задатка.

Десна колона, која је иначе била доста истакнута, такође се није могла кретати напред и целога дана водила је само ватрену борбу с непријатељем пред собом.

Општа резерва око 9 ч. примакнута је ближе Бистричком Вису, па је ту и остала целог дана и у току наредне ноћи.

О непријатељу се у току дана сазнало, да су према овој Дивизији биле и данас исте трупе које су биле и јуче (5. ландверски и 16. и 78 пук заједничке војске). Само је

---

[1] Из армиске резерве.

данас дејствовао и артилеријом (једна група на Главици к. 233, и једна на Дрену.

У току ноћи21/22 новембра није било ничег значајнијег, сем непријатељског покушаја да се с мањим деловима примакне положају десне колоне, али оба пута је био одбијен ватром.

3. *Шумадиска дивизија I ūоз.* Око 13 ч. *лева колона* у своме наступању од Змијана подилазила је к. 187, коју је непријатељ био јаче посео, и припремала напад на ову до 16 ч., када је извршен јуриш, и то са 19. пешадиским пуком с фронта, а делом 10. пешадиског пука у десни непријатељски бок, који је, у јачини једног пешадиског пука, био јако утврдио к. 187. а из позадине положаја дејствовао и артилеријом. Приликом јуриша дошло је до бајонетске борбе и употребе бомбе, и пошто је непријатељ био потиснут, заробљено му је шест официра и преко 600 војника из 11, 28, 102 и 78. пука заједничке војске, четири митраљеза и једно мало превијалиште с лековима. По заузећу к. 187 главнина леве колоне задржала се на њој, утврђујући се и истуривши предње делове за 1—2 км. унапред. Непријатељ је отступио на Јунковачку Косу.

Десна колона је у 12 ч. 30 заузела Араповачку Косу (к. 200).

Непријатељ јачине око три батаљона (4. ландверски пук) налазио се на Вису (к. 212), а батерија код јунковачке цркве дејствовала је противу левог крила десне колоне. Око 14 ч. непријатељ се на Вису ојачао још једним пуком (91. пук заједничке војске), који је дошао из Лазаревца, и пошто је извукао артилерију на Вис, отпочео је снажан напад на десну колону. Напад је био одбијен и том приликом заробљено је 74 војника из 91. пука заједничке војске. Десна колона задржала се на крају дана на положају: Араповачка Коса — к. 200 — Окресак — к. 210, који је утврдила. У току дана ојачана је са три чете оног батаљона који је пре два дана био упућен Коњичкој дивизији.

Ōūшūа резерва задржана је на Стражевици, где је и преноћила.

Коњички ūук наступао је долином р. Турије, са по једним ескадроном на левој и десној обали р. Турије, и одржавао везу између обеју колона Дивизије, помажући их

ватром и штитећи им унутрашња крила и бокове.

4. *Коњичка дивизија.* У току овога дана трупе Коњичке дивизије нападале су правцем Слатина — Бељина и успеле су око 11 ч. 30 да заузму к. 238, али се је непријатељ ојачао и потиснуо их са те коте. Трупе Коњичке дивизије, појачане једним батаљоном 7. пука II поз. из Обреновачког одреда, успеле су да задрже непријатеља у наступању и да предузму поново напад на к. 238, али без успеха, јер ју је непријатељ врло упорно бранио.

Јачина непријатеља према Коњичкој дивизији, по добивеним извештајима, износи: 3 батаљона, 4 митраљеза и 2 топа, утврђени на линији к. 236 — к. 238.

Трупе Коњичке дивизије заноћиле су у непосредном додиру с непријатељем, местимично и на 100—200 м.

У 22 ч. 20 под ОБр. 4320 Командант армије издао је својим трупама ову заповест:

»Све дивизије имају сутра 22 ов. месеца продужити довршење датог им задатка, и постарати се најенергичније да их доврше.

»*Шумадиска дивизија I поз.* при овоме треба да има у виду, да јој после протеривања непријатеља пред собом преко Колубаре претстоји нов задатак, ради кога ће бити потребно да се групише на линији: Црљенци — Јунковац, према томе нека и подеси своје покрете и свој рад на протеривању непријатеља преко Колубаре.

»*Тимочка дивизија I поз.* треба дејством што снажније артилериске ватре и потребним делом пешадије на бок и позадину непријатеља, да помогне Моравској дивизији I поз. сломијање отпора на Кременици. Појединости тога нека уреде сами Команданти.

»Нападна кретања ових дивизија да отпочну сутра 22. овог месеца у 7 ч.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 6 ч. под ОБр. 2225 *Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад ову заповест:* »По наређењу Команданта II Армије ОБр. 4297[1] дивизија ће продужити напад

[1] Види стр. 87.

према јучерањој заповести и непријатеља пребацити преко Колубаре.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* продужиће напад на Кременицу, одржавајући тесну везу са левом колоном Тимочке дивизије I поз. и са левом колоном ове дивизије. Напад припремити артилеријом.

»2) *Лева колона* продужиће наступање својим правцем садејствујући десној колони и обезбеђујући леви бок своје колоне и дивизије.

»3) *Коњички ескадрон* одржаваће и даље везу између левог крила ове и десног крила Дринске дивизије II поз., која је ноћас заузела Кик.

»4) Дивизиско завојиште у Гарашу (у школи).

»5) Одељење муниционе колоне за прву попуну у с. Крушевици, на путу (којим је прошла десна колона).

»6) Остале установе остаће до даљег наређења на својим местима.

»7) Командант ће предузети све мере, да ми се сви извештаји о стању колоне што чешће и што брже достављају.

»8) Ја ћу се налазити код десне колоне.«

Командант дивизије наредио је да се са Стараче предузме напад који ће потпомагати целокупна дивизиска артилерија. За тај је циљ ангажовано свих шест пољских и једна хаубичка батерија. Магла је била тако густа, да се на најмањој даљини није ништа видело. У 9 ч. Командант дивизије наредио је да сви делови предузму напад. У 10 ч. Командант десне колоне извештава да је развио шест батаљона за напад, али напад није успео, ма да је потпомаган силном артилериском ватром. Неуспевши да се заузме Кременица, а поимајући да је њено заузимање неопходно за даље напредовање, Командант дивизије наредио је да десна колона развије свих осам батаљона и да из дивизиске резерве један батаљон поседне Старачу и образује резерву десној нападној колони. Левој нападној колони наређено је да заузме Вис (Стубички). Овим је Командант дивизије последњи пут покушао да јуришем с фронта и притиском на оба бока примора непријатеља на отступање и да заузме Кременицу. Јуриш није успео. Снажан и многобројан непријатељ, појачан у току самог јуриша резервом, успео је да нам нанесе

велике губитке и осујети овај напад. У 13 ч. 10 Командант дивизије наредио је да се понова предузме напад. Овај је напад предузет са много мањом енергијом, јер су трупе при првом јуришу имале много губитака, а непријатељ, охрабрен успехом, био је још упорнији. И овај јуриш није имао успеха. У 15 ч. наређен је понова напад. Мрак је већ почео да пада и до поноћи ова је колона покушавала још један општи и један делимичан напад десним крилом, али оба пута напад је био одбијен, а колона се задржала у својим рововима у непосредној близини непријатељској.

Лева колона кокушала је напад својим десним крилом преко Балиног Гроба ка Кременици и левим крилом ка Вису (к. 385). Трпећи веома јаку и бочну ватру са Новаковог Брда и Брајковца, колона је и поред храбрости и пожртвовања својих официра и војника (погинуо и Командант колоне) претрпела неуспех. Тако Дивизија овога дана, и поред храбрости својих трупа и личног залагања свих старешина, није ипак успела да се са јучерањег положаја помакне унапред.

За рад сутрашњег дана (22 новембар) *Команданm дивизије је у 17 ч. под ОБр. 2237 издао својим трупама ову заповест:*

»Непријатељ се задржао на положају Кременица. Наспрам фронта 2. Пука непријатељ држи положај Новаково Брдо. Да би се извршиле припреме и уредиле трупе за сутрашњи напад, наређујем: да 16. Пук поседне Старачу и припреми се за поновни сутрашњи напад на фронт положаја Кременица. Ојачања на том правцу (2 батаљона 1-ог Пука) да се групишу источно од Стараче. Ова два батаљона за ојачавање фронта стављају се под команду Команданта 16-ог Пука.

»*3-ћи Пук* користећи успех овог батаљона, који је заузео северни платô Кременице, груписаће своје снаге у циљу обухвата левог крила непријатељског. Своју пуковску резерву држати ближе десном крилу.

»*2-ги Пешадиски пук,* чим стигне 16. Пешадиски пук и заузме Растово и Трнавац, груписаће се тако, да помогне успех овога батаљона, који је заузео Балин гроб, тежећи, да потпомогне нападом десно крило и бок положаја Кременице.

»2 Батаљона 1-ог Пука у општој резерви на досадањим местима.

»Командант артилерије поставиће све своје батерије за сигурно дејство противу положаја непријатељског.[1]

»Постарати се за попуну муниције и сређивања јединица. Неизоставно скувати јело и издати трупама сутра зором.«

2. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

До 11 ч. пре подне било је ведро и лепо јесење време. Доцније је пала густа магла, која је трајала целога дана.

Пошто прошле ноћи Моравска дивизија I поз. није заузела Кременицу, то је Командант дивизије наредио левој колони ове Дивизије да својом артилеријом и једним батаљоном потпомаже напад десне колоне Моравске дивизије I поз. на Кременицу, а по паду ове да продужи наступање на Дрен, потом на Лазаревац и Шопић. Команданту десне колоне је наређено да, пошто лева колона заузме Дрен, продужи наступање и заузме с. Бурово и косу западно од овог села. У току ноћи успело се да се један део артилерије леве колоне примакне Бистричком Вису, и тако овог јутра, ради потпомагања напада на Кременицу, била је постављена јужно од к. 295 једна батерија из Тимочког артилериског пука, а ради тучења непријатеља на Дрену постављена су два топа 2. батерије. Мало доцније привучена је и једна батерија Тимочког артилериског пука на источну косу Бистричког Виса ради дејства на Кременицу. За садејство десној колони Моравске дивизије I поз. одређен је 3. батаљон 15. пука I поз. До 11 ч. могло се дејствовати артилеријом на Кременицу, али после тога времена пала је тако густа магла да се осматрање метака није могло вршити, те је артилериска ватра постепено била сасвим обустављена.

Трећи батаљон 15. пука покушао је заједно са 3. пуком (десно крило Моравске дивизије I поз.) да се приближи Кременици и заузме је, али је заједно с њим био заустављен

---

[1] Ово није потпуна и одређена заповест за Команданта дивизиске артилерије. Правилније би и јасније било, да је Командант дивизије, с обзиром на извођење свога плана напада, одредио просторију за пласирање дивизиске артилерије, са које ће ова моћи, с обзиром на ситуацију и земљиште, најуспешније спремати и потпомагати напад своје пешадије до краја. Писац.

јаком непријатељском ватром са Кременице, па је ту отпочео да се утврђује. Како се целог дана није успело да се заузме Кременица, то је се лева колона Дивизије задржала на Бистричком Вису, пошто није могла кренути напред ради извршења свога задатка.

Десна колона је била доста истакнута и није се такође могла кренути напред, а да се не би још више истакла и изложила опасностима од бочних непријатељских напада. Она је водила с непријатељем само ватрену борбу и успела да извуче пет топова на к. 278 (Зеоке), а 7. и 6. батерија и три топа 4. батерије постављени су на Хајдучкој Чесми и источно. Око 9 ч. дивизиска резерва примакнута је ближе Бистричком Вису, па је ту и остала целог дана и наредне ноћи.

Борба се је утишала на свима тачкама око 17. часова.

Од стране непријатеља овога дана учествовале су ове трупе: 5. ландверски, и 16. и 17. пук заједничке војске. Данас је непријатељ дејствовао и артилеријом: једна група на Главици к. 233, и једна на Дрену.

Губици: погинуло 4 подофицира, каплара и редова; рањено 11 војника; нестало 2 војника.

Ноћу 21/22 новембра непријатељ је у два маха покушавао да се са слабијим деловима примакне положају десне колоне ове Дивизије, али је оба пута био одбијен ватром. Иначе у току ноћи није било ничег значајног.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ је прошла на миру и трупе су се на заузетим положајима утврђивале. Десна колона, сазнавши од заробљеника да се непријатељ са Араповачке Косе (к. 200) повукао на главни положај Вис (к. 212), преконоћ је слабим предњим деловима заузела Араповачку Косу.

У 2 ч. примљена је заповест Команданта II армије ОБр. 4297, чија је садржина изложена на стр. 87. На основу ове заповести *Командант дивизије у 6 ч. под ОБр. 2600 издао је својим трупама ову заповест:*

»Командант II Армије са ОБр. 4297 од 20 тек. месеца извештава, да су у нападу на непријатеља 20 тек. месеца дивизије постигле ове резултате:

»1) *Моравска дивизија I поз.* нападала је на Кременицу и Стубички вис.

»2) *Тимочка дивизија I позз.* заузела је Бистрички вис и Ивковачу.

»3) *Шумадиска дивизија I позз.* заузела је Змијан и линију: Капар — Коиловица — Окресак.

»4) *Коњичка дивизија* држи линију: Чамске њиве — источну ивицу с. Слатине.

»Према томе наређујем, да дивизије 21 тек. месеца пређу у напад на непријатеља у духу наређења ОБр. 4258 од 19 тек. месеца.[1] Према наступању Шумадиске дивизије I поз. наступаће и Коњичка дивизија, одржавајући везу са Обреновачким одредом.

»Стога *наређујем:*

»1) Да се напад према мојој заповести ОБр. 2587 од 20 тек. месеца[2] продужи с тим, да напад отпочне данас у 8 ч., одржавајући што тешњу међусобну везу, као и везу са суседним дивизијама, са задатком, да се заузму стари положаји ове дивизије на десној обали р. Лукавице.

»2) Да се 3 батаљона опште резерве са Главице са једном пољском брзометном батеријом крену на Стражевицу, где ће остати до даљег наређења.

»3) Да командир Шумадиске болничарске чете постави дивизиско завојиште код Медведњака, у близини путева Венчане — Даросава и Раван — Медведњак — Кљештевица.

»4) Да месарска чета дође на Жути Оглавак, где ће ливерант клати стоку.

»5) Све остале трупе, возови и установе остаће и даље на досадањим својим местима.

»6) За време напада налазиће се на Стражевици.

»О пријему овога наређења одговорити.«

Напад је отпочео према горњој заповести у 8 ч.

Лева колона. Развила је лево у први борбени ред 10. пешадиски пук са правцем напада на Сакуљу, а 19. пешадиски пук се кретао правцем Змијан — к. 187 — к. 173, потискујући испред себе слабије непријатељске делове. Око 13 ч. 19. пешадиски пук подишао је к. 187 и при спреми за јуриш рањен је био и сам Командант пука. Како је око 11 ч. била пала густа магла, то је и подилажење непријатељском поло-

---

[1] Види Ђенерал Ж. Г. Павловић: *Битка на Колубари* I део, 2 свеска, стр. 888 и 889.

[2] Види стр. 95, 96, 97, 98, 99.

жају било у неколико олакшано, јер непријатељ није могао да примети покрет наших трупа, али је с друге стране било отежано гађање на непријатеља и одржавање везе код трупа, јер је магла била веома густа. Да би се пак јуриш на к. 187 са 19. пешадиским пуком с фронта што лакше извео, 10. пешадиски пук је са делом своје снаге подилазио десном крилу и боку непријатељских трупа на положају к. 187, што је све извршено до 15 ч. 45, када су трупе леве колоне кренуле на јуриш на непријатеља, који је држао положај к. 187 и косу Лисине и Дугајлије на десној обали Поповог Потока, у јачини 5 пукова пешадије и 3 батерије[1] (једна хаубичка 12 см. од с. Јунковца, једна пољска са Сакуљске Косе и једна брдска, можда само 2 топа са косе Лисине). Непријатељ је јуришем потиснут са великим губицима, заробљено му је: 6 официра, 856 војника, 2 брдска топа, 6 митраљеза, превијалиште, маса оружја и остале спреме. По заузећу к. 187 главнина леве колоне задржала се на заузетом положају к. 187 — Лисине — Дугајлија, где је отпочела утврђивање и заноћила, избацивши предње делове за 1—2 км. унапред за непријатељем, који је отступио на Јунковачку Косу.

Десна колона (11. пешадиски пук) се цела пребацила у подне на Араповачку Косу (к. 200). Непријатељ јачине три батаљона пешадије и једне батерије налазио се на положају Вис (к. 212), а са батеријом од јунковачке цркве дејствовао је противу левог крила ове колоне.

Око 13 ч. 10 Командант колоне добио је извештај да се један непријатељски батаљон кренуо од јунковачке цркве ка с. Араповцу. Око 14 ч. 30 тај је батаљон напао лево крило ове десне колоне, које је Командант колоне на време појачао митраљеским одељењем и једним батаљоном из резерве. Он је испадом одбио непријатеља, заробивши му 84 војника из 91. регименте заједничке војске. Свог часа развила се јака пешадиска и артилериска борба која је трајала све до мрака, и ова се колона на томе положају задржала ради преноћишта и утврдила.

Општа резерва (12. пешадиски пук) у току дана није употребљавана, сем што је у подне упућен један њен батаљон на раскрсницу путева код Змијана, где је стављен под

---

[1] Према подацима добивеним од заробљеника. П.

команду леве колоне. Општа резерва је заноћила на Стражевици.

Дивизиски коњички пук био је у долини р. Турије, са једним ескадроном на левој, а једним ескадроном и два митраљеза на десној обали, одржавајући везу између десне и леве колоне.

У току данашњег боја погинуло је: 2 официра и 86 војника; рањено 8 официра и 255 војника; нестало 54 војника. Непријатељу је заробљено: 6 официра, 978 војника, 2 брдска топа, 7 митраљеза, једно превијалиште и маса пушака и друге материјалне опреме. Заробљеници су из: 11, 16, 28, 78, 91 и 102 регименте заједничке војске.

До 11 ч. време је било ведро и лепо, потом се спустила густа магла, која је трајала целог дана.

4. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Ноћ је прошла на миру.

У 12 ч. 45 под ОБр. 4297 добивена је заповест од Команданта II армије, чија је садржина изложена на стр. 87.

На основу ове заповести *Командант дивизије у 7 ч. 45 под ОБр. 2243 издао је својим трупама ову заповест:*

»Према наређењу Команданта II Армије ОБр. 4297 од данас, све дивизије продужиће напад на непријатеља у духу јучерањег задатка.

»Коњичка дивизија наступаће према наступању Шумадиске дивизије I поз., одржавајући везу са Обреновачким Одредом.

»*Наређујем:*

»*Командант 2-ге бригаде* са 4. батаљоном 10. Пешадиског пука I поз., кога ће употребити за протеривање непријатељских пешадиских делова, продужиће рад у духу добијеног задатка, управљајући се према десној колони Шумадиске дивизије I поз.

»*Командант 1-ве бригаде* упутиће одмах чету из 10. Пука I поз. Команданту 2. Коњичке бригаде у правцу Сибница — Слатина.«

Према добивеној заповести Командант 1. бригаде упутио је три чете 4. батаљона 10. пука преко Пушке на к. 182, североисточно од с. Рожанца и даље ка Караули, да нападне непријатеља на том правцу и да га протера.

Са 2. бригадом предузет је енергичан напад у правцу к. 238 од Зороњина и п. Медведњака с намером да се непријатељ на Врапчијем Вису привуче на себе и онемогући му напад у бок Шумадиске дивизије I поз. У циљу извршења овог задатка, 4. коњички пук, са једном четом пешадије, имао је из долине р. Сеоне да нападне на к. 238, а главном снагом задржао се на 200—300 м. од непријатељских ровова. Непријатељска чета са ове тачке отступила је ка Слатини. Одмах је једна чета из 10. пука упућена да поседне к. 238, а један батаљон из Обреновачког одреда кренуо се са к. 260 преко Слатине на к. 238. Али пошто је непријатељ ценио важност к. 238, убрзо се појачао снагом до једног батаљона и поново заузео к. 238. 2. коњички пук, који се кретао ка Слатини, користећи се густом маглом, успео је да подиђе непријатељу на 200 м. Енергичним нападом непријатељ је истеран из два рова, па је, у јачини једног батаљона, покушао да поврати своје ровове. Али у том су стигле у помоћ три чете из Обреновачког одреда и успело се да се непријатељ сузбије и положај задржи.

Батаљон из 10. пука I поз. који је са Окреска био упућен на Караулу образовао је крајње десно крило борбеног распореда 11. пука I поз. и развио се у правцу ка Окреску — к. 200, али није успео непријатеља да протера, те је ту заноћио.

С обзиром на ситуацију и положај Коњичке дивизије, њезин *Командант дивизије у 19 ч. 15 под ОБр. 2251 учинио је ову представку Команданту II армије:* »Из тока данашњег боја, који је ова дивизија са придодатим јој батаљоном 10. пука водила, може се закључити, да непријатељ особито полаже, да одржи у својој власти правац: Слатина — Бељина — Лисовић, и положаје на том правцу к. 236 и к. 238. Када се узме у обзир, да непријатељска дивизија својим деловима допире до Неменикућа, онда је јасно, зашто он полаже толико на одржање тога правца. Према овом моје је мишљење, да на правцу Слатина — к. 236 треба груписати јачу снагу, са којом предузети напад и организовати заузимање к. 236 и к. 186. Овај напад само у вези са Обреновачким Одредом преко Неменикућа и Стојника, донео би велике користи и довео непријатељску дивизију у безизлазан положај. Овакво дејство трупа Коњичке дивизије, без јединства

у раду са Обреновачким Одредом, доноси само излишне жртве.

»Најзад част ми је напоменути, да Коњичка дивизија укљештена између 11. Пука и Обреновачког Одреда, а притешњена и с десног бока непријатељем, слаба по ватреној моћи, нема ни ону слободу дејства ни покрета потребних Коњичкој дивизији за своју специјалну акцију, нити ону офанзивну моћ ватрену, да би могла изборити оне успехе, какви су потребни II Армији. Можда би Коњичка дивизија на другом месту, рецимо у долини Љига, могла донети II Армији, и целој војсци, више користи у садашњој фази наших операција.[1] У сваком случају неопходно је потребно, да Обреновачки Одред активним дејством обезбеди Коњичкој дивизији операциски правац Слатина — Бељина,[2] који постаје опаснији у колико буде дужи, и у колико Обреновачки Одред буде пасивнији.«

Овога дана по подне трупе Коњичке дивизије ојачане једним батаљоном 7. пука II поз. и једним батаљоном 10. кадровског пука (150 пушака) задржале су непријатеља у наступању и поново предузеле напад на к. 238, али нису успеле да је заузму, јер се непријатељ врло упорно бранио. Јачина непријатеља, према добивеним извештајима, износила је: 3 батаљона, 4 митраљеза и 2 топа. Он је био утврђен на линији к. 236 — к. 238. Наше су трупе заноћиле у непосредном додиру с непријатељем, местимице 100—200 м. од непријатеља.

Губици: погинуло 6 каплара и редова; рањен 1 официр, 4 подофицира и 17 редова; нестао 1 редов.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 21 НОВЕМБАР

Успех напада целе II армије зависио је од тога да ли ће *Кременица и Вис* бити заузети или не. Ово је био најважнији непријатељски отпорни центар испред фронта II армије. Комбинација да се Кременица заузме у једном налету могла

---

[1] Сада ово радити нити се могло због операција и чврстог додира с непријатељем, нити би то дало оне користи које Командант Коњичке дивизије предвиђа. П.

[2] Звати даљину Слатина — Бељина »операциски правац«, то је и сувише широк појам за малу ствар П.

је имати оправдања само дотле, докле ју је непријатељ држао слабијом снагом. Али када је непријатељ увидео велику важност комплекса Кременице за своје одржање на десној обали р. Колубаре, довољном је снагом појачао и добро утврдио, онда фронтални напади са слабим обухватним дејством немају изгледа на успех и проузрокују велике жртве код нападача. Дакле положај Кременица — Вис није се могао узети фронталним нападом, што се је досада јасно увидело. Стога је требало да Командант II армије за ову операцију употреби озбиљну снагу и то: Моравску дивизију I поз. и Тимочку дивизију I поз. са свом армиском артилеријом под својом личном командом, тако да с Моравском дивизијом I поз. изврши напад с фронта, а с Тимочком дивизијом I поз. да нападне у леви бок и позадину Кременице, уз садејство јаке артилериске ватре. Овакав би маневар, добро припремљен и правилно и енергично изведен, без сумње допринео паду комплекса Кременице, а тиме би био решен и најважнији тактички проблем II армије на десној обали р. Колубаре, на простору између р. Пештана и р. Оњега, у нашу корист за најкраће време и са релативно најмање губитака. Међутим овако се није радило већ се дангубило и губило у времену у фронталним нападима на топографски јаке и утврђене положаје, непотпомогнутим довољно артилериском ватром и завршеним осетним губицима.

Г. ОДБРАНА БЕОГРАДА

Рад Одбране Београда.

Један део снаге Обреновачког одреда (један батаљон 7. пука II поз. и 10. кадровски пук, формиран у један батаљон) потпомагао је овог дана напад 2. коњичке бригаде Коњичке дивизије на к. 238, али без успеха. На хронту према северу није било никаквих важнијих догађаја. Непријатељске пешадиске и коњичке патроле крстариле су дуж целога фронта, али јачег ангажовања није било ни на једној тачци, изузимајући код с. Умчара, где је једно наше коњичко одељење напао један непријатељски коњички ескадрон и успео да заузме с. Умчаре, али се ескадрон после повукао у М. Пожаревац. Извиђањем и сазнањем од мештана дознало се да се на правцу Лисовић — Парцани — Раља налазе три пука 21. ландверске дивизије са пуком коњице и нешто ар-

тилерије. Од ове снаге упућен је један батаљон са нешто артилерије у шуму код с. М. Иванче.

Овога дана (није забележено време) добивено је из Врховне команде под ОБр. 7627 ово наређење: »Упутите одмах један пук са два пољска топа правцем: Варовница — Дрење — Гроцка, да заузме положај Циганско брдо, обезбеђује правац ка Младеновцу и леви бок смедеревских трупа. На случај повлачења повући ће се у састав ваше команде.«

На претставку Команданта одбране Београда да се, због слабе снаге којом располаже, место пука пошаљу два батаљона, Врховна команда је ово одобрила.

На снову овог наређења Врховне команде, Командант Одбране Београда наредио је Команданту 15. пука III поз., да се са пуком од два батаљона и брзометном батеријом од два топа крене правцем Варовница — Умчари — Дрење ка Циганском Брду код Гроцке, да пошто пото овлада положајима Дрење — Циганско Брдо (к. 230) изнад Гроцке и да по могућству заузме и Гроцку. Линију Дрење — Циганско Брдо да поседне за одбрану са задатком да обезбеди правац ка Младеновцу и леви бок Смедеревских трупа. На случај да Одред буде одбачен, правац отступања му је ка Варовници.

Овог дана увече добивена су извешћа са разних страна која утврђују да се непријатељ појављује према фронту Одбране Београда са деловима који припадају трима дивизијама, из два разна корпуса, и да се источно од р. Луга појављују јача активна дејства.

Одласком Одреда ка Дрењу и Гроцкој Варовнички отсек је био ослабљен са два брзометна топа, а главна резерва са два батаљона. Да би се то у неколико поправило, нарочито увиђајући да се Варовнички отсек тешко може одржати, ако се не поседну неки предњи положаји јачом снагом, наређено је да се из главне резерве остала два батаљона одмах упуте на Варовницу и ставе на расположење Команданту отсека, а за главну резерву наређено је Команданту Обреновачког одреда да одмах упути 19. кадровски пук и једну брзометну батерију у М. Врбицу за општу резерву.

ГЛАВА IV

22 новембар

ВРХОВНА КОМАНДА

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

У 20 ч. 25 под ОБр. 7679 Врховна команда наређује Команданту II армије, да Команданту Одбране Београда одмах упути Тимочку дивизију I поз. путем: Барошевац — Сибница — Дрлупа — Рогача — Космај — Маловањ, где да се стави на његово расположење. Дивизија ће базирати на Младеновац.

У току дана Врховна команда добила је од појединих Команданата армија и самосталних група ова извешћа:

Од Команданта Ужичке војске:

а. У 9 ч. 15 под ОБр. 1858: »Поред снажних напада у току јучерањег дана на Рујевицу и Гојну Гору, непријатељ је у току ноћи вршио неколико јуриша на Рујевицу и Гојну Гору к. 787. Јуриши на Рујевицу одбијени су, а Допунски пук се нешто мало јужно повукао са к. 787. Упућено му је појачање од једног батаљона; борба се још непрестано води. Непријатељ је у 5 ч. 30 поново отпочео напад са Шиљковице и Брезака ка Годуну са тежњом да обухвати оба крила Лимског одреда, чије су трупе код Годуна. Борба постаје све јача.

»Према Ужичкој бригади на десној обали Моравице, непријатељ је у току јучерањег дана пребацио три батаљона преко гугаљског моста и заузео Главицу (к. 334) према мосту на р. Бјелици.

»Поред 1, 5 и 13 бригаде сада се на фронту ове војске налази 3 брдска бригада. 5-та бригада је дошла као појачање форсираним маршем из Каменице.

»Код непријатеља оскудица у муницији; храна рђава.«

б. У 19 ч. 40 под ОБр. 1876: »У току овога дана вођена је јака борба на целом фронту трупа ове војске на обема обалама р. Мораве. Услед јаке унакрсне артилериске ватре и утврђеног положаја на Гојној Гори и Г. Добрињи, наше трупе нису могле ни у току данашњег дана заузети Оштрицу и Брезак. Непријатељски контранапади одбијени су.

»Наше трупе одржале су се на положајима: Годун—

Гојна Гора (јужно од к. 787) — Рујевица — пранањанска црква. Један наш батаљон подишао је Подовима.

»Трупе Ужичке бригаде у току напада на 4 брдску бригаду, која је на положају Крстац пл. (Белом Камену и Белошевцу), подишле су непријатељском положају на неколико стотина метара. Једна наша чета из Ивањице данас је предузела покрет ка Ариљу и даље.

»По усменом споразуму са командантом 1 Армије, 10 пук, који је требао да наступа ка Подовима, замениће се трупама 1 Армије, те би се са овом снагом могао одржати на положају и у повољном моменту прећи у напад.

»Како су трупе ове војске прешле у напад, непријатељ је већ био груписан, положаје утврдио, извео пољску артилерију и хаубице. Вероватно да је са ове стране намераван напад ка Чачку и даље.

»С обзиром на ситуацију на фронту ове војске и ситуацију код I Армије, која је избила на развође Мораве и Колубаре, то у интересу безбедности наших даљих операција осећам потребу, да I Армија треба да упути једну јачу колону од Сувобора ка Маљену и даље.«

2. Од Команданта I армије:

а. У 23 ч. 10 (21 новембра) под ОБр 3395: »У току данашњег дана дошло се до ових података о непријатељу: према Тимочкој дивизији II поз. је 12 брдска бригада. Северно од Голупца (к. 496), вероватно опет према трупама ове дивизије је 9-та брдска бригада. На Голупцу (к. 496) је 6-та брдска бригада. Откривена су два ландштурмска пука. У току 20 новембра била је 3 брдска бригада ј-источно од с. Д. Бранетића; тако исто и 14 брдска бригада је код Д. Бранетића, која се у току данашњег дана борила на Врановици и отступила ка Плочи. Код с. Теочина и источно бориле су се данас 15-та и 16-та бригада. Нису се данас јављале: 7, 8, 10 и 11 брдска бригада. Неке чете у 14 бригади не броје више од 65—80 бораца.«

б. У 1 ч. 45 под ОБр. 3398: »Трупе ове армије са успехом су нападале непријатеља пред својим фронтом и потисле га на целој линији. Вечерас је стање армије овакво:

»1) *Дринска дивизија I по$_{з.}$* заноћила је на линији коса с. Угриноваца (на 700 м. источно од линије к. 427 — к. 429)

— поток Плочник — безимена чука јужно од косе Пролив-нице — коса западно од друма за Бољковце у висини Парлога.

»2) *Моравска дивизија II поз.* заноћила је десном коло-ном на Врановици, са патролама под самом Плочом; а левом колоном држи положај код Г. и Д. Бранетића. Ова дивизија поред осталих трофеја запленила је и један непријатељски митраљез, чији су послужиоци били Срби, који су одмах употребљени за дејство ватром целог дана противу Аустри-јанаца.

»3) *Дунавска дивизија I поз.* заноћила је на линији: Г. Бранетић — вис у изворном делу п. Мацарца — вис источ-но од с. Бањана.

»4) *Дунавска дивизија II поз.* допрла десном колоном на к. 800 на Теочински Крст, а предњим деловима на десну обалу Браићске р.; средњом колоном до к. 758 и к. 731 са предњим деловима до Браићске механе; а левом коло-ном заузела је Коштунићски Крст и ту заноћила.

»5) Наша дводневна офанзива повољно утиче на мо-рално стање наших војника.«

в. У 8 ч. 45 под ОБр. 3410: »Јутрос рано отпочела је снажна офанзива целом овом армијом са успехом. Плена доста, заробљеника доста, страх код непријатеља. Отпочело је већ избијање на главно развође. Молим за потребно наре-ђење осталим армијама. Телефоном о овоме извештена III и II Армија.«

3. Од Команданта II армије:

а. *У 3 ч. под ОБр. 4322:*

»1) *Тимочка дивизија I поз.:* Обе колоне водиле су бор-бу са непријатељским деловима, који су се утврдили на Дрену и Главици. Лева колона упутила је један батаљон за напад на Кременицу. Овај је батаљон са две чете заузео предње ровове на источној страни Кременице, али је се мо-рао повући, да би био у висини са 3. и 15. Пуком. Тако исто дејствовала је и једна батерија противу Кременице. У току дана десна колона је успела да постави на к. 278 (Зеоке) 5 топова на Ивковачи и 7 топова на Хајдучкој чесми. Код леве колоне успело се, да се поставе 10 топова на к. источно и јужно од Виса. По исказу заробљеника према десној ко-

лони је 78 Пук заједничке војске, а северно од овога је 16 и 79 Пук заједничке војске.

»2) *Коњичка дивизија* нападала је правцем Слатина — Бељина и успела је, да око 11 ч. 30 заузме к. 238. Непријатељ се ојачао и приморао је на повлачење са те коте. Наше трупе појачане једним батаљоном 7 Пука II поз. и једним батаљоном 10 Кадровског пука задржале су непријатеља у наступању и предузеле понова напад на к. 238, али нису успеле. Јачина непријатеља је 3 батаљона, 4 митраљеза и 2 топа на линији: к. 238 — к. 236. Непријатељ се утврдио. Наше трупе су заноћиле у непосредном додиру са непријатељем.

»3) *Шумадиска дивизија I позз.* Покрет отпочео у 8 ч. 19 Пук наступао је преко Змијана ка к. 187, а 10 Пук косама јужно преко Сакуље. Око 13 ч. 19 Пешадиски пук подилази к. 187, а у 16 ч. врши јуриш он и 10 Пук. Дошло је до бајонетске борбе и употребе бомби.

»По заузећу к. 187 главнина колоне задржала се на овој и утврдила се, а предњи делови били су истурени напред. Непријатељ је одступио на Јунковачку косу, где се спрема за отпор. Од десне колоне није добијен извештај. Она је у 13 ч. 35 заузела Араповачку косу. Непријатељ је јачине око 3 батаљона. За ноћас је резерва задржана на Стражевици докле се ситуација не расветли.

»4) *Моравска дивизија I позз.* после поновног и узалудног покушаја да се Кременица јуришем освоји, десна колона задржала се на Старачи, а лева на линији Балин гроб — Трнавци. 13 Пешадиски пук дошао је до воденице у долини Оњега и ухватио везу са 2-им Пешадиским пуком.«

б. У 13 ч. 25 под ОБр. 4348:

»*Тимочка дивизија I позз.* по 2 батерије обеју колона дејствују ватром на Кременицу, где се види колебање непријатељских делова, јер у групицама излазе из појединих ровова, одступајући или бежећи у друге ровове.

»Батаљон 15 Пука, који садејствује Моравској дивизији I поз. избио је на косицу између Кременице и Бистричког виса и очекује, да се поравна са 3-им Пешадиским пуком. Остали делови ове дивизије су на дотадањим положајима.

»Непријатељ дејствује артилеријом са две хаубичке цеви противу наших трупа на Бистричком вису, а са две про-

тиву трупа на к. 270. Та непријатељска артилериска група налази се крај Лазаревачког друма, западно од Дрена.

»Примећава се покрет мањих пешадиских делова према десној колони ове дивизије, противу којих се дејствује ватром. Код непријатеља на Дрену не осећа се покрет. По телефонском саопштењу 3 Пешадиски пук I поз. у 10 ч. 45 избио је на Кременицу.«

в. *У 21 ч. 50 под ОБр. 4319:* »Командант Коњичке дивизије у 21 ч. 15 (21 новембра) извештава, да непријатељ по току боја дивизије са придодатим јој батаљоном 10 Пешадиског пука нарочито гледа, да у својој власти одржи правац: Слатина — Бељина — Лисовић и положаје на томе правцу к. 238 и к. 236.

»Према овоме моје је мишљење, да на правцу Слатина — Корито — к. 236 треба груписати јачу снагу, с којом предузети напад и обезбедити заузимање к. 236 и к. 186. Овај напад извести само у вези са Обреновачким Одредом преко Неменикућа и Стојника, чиме би се непријатељска дивизија довела у безизлазан положај. Овакво дејство слабих трупа Коњичке дивизије, без јединства у раду са Обреновачким Одредом, који има специјалан задатак, доноси само излишне жртве.

»Али поред тога Коњичка дивизија је укљештена између 11. Пешадиског пука и Обреновачког Одреда, а притешњена с десног ока непријатељем, слаба по ватреној моћи, а поред тога нема ни ону слободу дејства и покрета потребних Коњичкој дивизији за своју специјалну акцију, ни ону офанзивну ватрену моћ, да би могла изборити онакве успехе, какви су потребни II Армији. Можда би Коњичка дивизија на другом месту, можда у долини Љига, могла донети много више користи II Армији, целој војсци, у садањој фази наших операција. У сваком случају неопходно је потребно, да Обреновачки Одред активним дејством обезбеди Коњичкој дивизији операциски правац: Слатина — Бељина, који је у толико опаснији, у колико је дужи и у колико Обреновачки Одред буде пасивнији.

»Најзад напоминьем и то, да Коњичка дивизија од 27 октобра до данас ни дана није имала одмора: стално као заштита бока армије, у непосредном додиру с непријатељем, у непрестаном чаркању, борбама и бојевима што до макси-

мума исцрпљује снагу коњаника и коња, због оскудице бар могућег одмора и остале неге, која се апсолутно не може вршити како треба, када је коњица у блиском додиру с непријатељском пешадијом.

»Овај извештај достављам Врховној Команди на увиђај и оцену, пошто по њему нисам могао у садањој ситуацији ништа предузети.«

4. Од Команданта Одбране Београда:

а. *У 23. ч. 30 (21 новембра) под ОБр. 731:*

»1) Са фронта Обреновачког Одреда са 2 батаљона и једном брзометном батеријом потпомаган је напад Коњичке Дивизије противу непријатеља на Чамским њивама. Непријатељ се задржао код Слатине и укопао се одмах поред пута. Јачина његова цени се на 3 батаљона са 2 брдска топа.

»2) На линији: Стојник — Петловац — Морак коса — Покосевица — Рогачко брдо — с. Неменикуће непријатељска пешадиска одељења местимично се утврђују. Јачина његова на целој линији цени се на 2 батаљона.

»3) Примећен је један батаљон код с. Поповића, чије се патроле спуштају до с. Ђуринаца и Сенаје.

»4) Коњичка одељења вићају се код Неменикућа, Ђуринаца, М. Пожаревца и Дражња. У Дражњу су била 2 ескадрона, од којих се један кретао од Пудараца на Камендо, а други до Умчара. Пред мрак повукли су се у Дражањ.

»5) По прикупљеним подацима на правцу: Лисовић — Парцане — Раља налазе се 3 пука 21 Ландверске дивизије са нешто коњице и артилерије. Вероватно је, да је од ових трупа упућен један батаљон са нешто артилерије у шуму код М. Иванче.«

б. *У 10 ч. 15 под ОБр. 735:* »Колона од 2 батаљона и једне брзометне батерије, која је садејствовала Коњичкој дивизији при нападу на к. 238 и к. 236 западно од с. Слатине, заноћила је у борбеном распореду на 200—300 м. јужно и источно од поменутих кота, које и даље држи непријатељ. Јачина непријатеља је око 3 батаљона, 4 митраљеза и 2 топа. Код с. Неменикућа било је оманьих чарки. Непријатељ се местимично утврђивао.

»По прикупљеним подацима на простору села: Слатине, Стојника, Бабе, Сопот, Раље, Поповић, налази се 21

Ландверска дивизија, 38 и 68 мађарски пук и чета јегера Немаца од 200 људи. Почевши са десног непријатељског крила пукови су поређани: 28, 6, 7, 8, 38 па 68, који је на левом крилу. Чета јегера је позади 38 и 68 мађарског пука. На простору од с. Бабе до Ропочева има око 12 топова.

»Непријатељска коњичка одељења само су примећена на левој обали р. Луга, јужно од Ђуринаца, а на обема обалама р. Раље код М. Пожаревца,Умчара и Пудараца. У Умчарима су заноћила наша коњичка одељења. Одред упућен на Дрење — Циганско брдо прошао је с. Дубоку ноћас у 3 ч. 30.«

5. *Од Команданта Браничевског Одреда:*

а. *У 8 ч. под ОБр 1792:* »На непријатељској страни на левој обали Дунава живље кретање. Непријатељска коњичка патрола повукла се из Гроцке ка Београду. На Дунаву густа магла, тешко осматрање.«

б. *У 20 ч. под ОБр. 1797:* »На фронту одреда редовно. У 10 ч. и 13 ч. летела су два непријатељска аероплана над Царином и вратили се у Ковин. У 17 ч. 30 непријатељ је са 2 топа према Скели отварао јаку ватру на Карађорђев шанац. У 10 ч. 30 летео је од Ковина један аероплан у правцу с. Петке, али је због дејства наше артилерије одмах повратио назад ка Ковину. Пред подне ово је исто било и са другим аеропланом. На западноме делу фронта око 16 ч. вођена је борба између нашег коњичког вода и ескадрона београдског, са једном непријатељском четом западно од Умчара. Наш ескадрон и вод посели су западну ивицу Умчара. Послате трупе из Одбране Београда поселе су одређене положаје. На левом боку Одреда распоред и јачина трупа као и јуче.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 22 НОВЕМБАР

На фронту Ужичке војске непријатељ се био груписао на јаким положајима, утврдио се и увео сву своју артилерију у акцију, предузимајући нападе, вероватно, у тежњи да потисне Ужичку војску и даље продире ка Чачку, те да са овим парира успех наше I армије, која већ избија на главно развође Колубаре и Западне Мораве. Али жилав и енергичан отпор Ужичке војске одбио је све непријатељеве нападе и

осујетио његову намеру. С обзиром на ову околност, као и на ситуацију код I армије, која успешно продире напред, и чије трупе избијају на главно развође Колубаре и Западне Мораве: Голубац — Проструга — Рајац — Сувобор, Ужичка војска је, сасвим оправдано, прешла у напад на непријатеља, али још без видног успеха.

Избијање трупа I армије на главно развође Колубаре и Западне Мораве од великог је стратегиског значаја, јер се заузимањем главног гребена: Голубац — Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен отварају врата у долину Колубаре, правац ка Ваљеву је отворен, а сем тога за нас је створена једна солидна база и ослонац за наше даље операције ка Ваљеву. Заузимањем овог главног развођа између Колубаре и Западне Мораве може се рећи да је пробој непријатељског фронта потпуно и у ширем смислу (стратегиском) извршен. Главни проблем је од наше стране решен, част и слава за ово припада I армији.

Код II армије на целом фронту воде се бојеви са фронталним потискивањем непријатеља испред себе; губи се у времену и споро се напредује. Сем упорног непријатељског отпора на комплексу Кременице, на осталим деловима фронта непријатељ не даје јак и снажан отпор. Нема маневровања, ни брзих и комбинованих напада са јачом снагом на важне и осетљиве тачке по непријатеља, већ се сва акција у целоме своди само на фронтално притискивање непријатеља, и зато нема видног успеха.

На фронту Одбране Београда почиње да се оцртава нов моменат, чије се контуре све јаче назиру. Примећава се и осећа да се непријатељ на северу све више појачава и са својим предњим деловима све више подилази главном положају Одбране Београда. По свим досад прикупљеним подацима на овоме фронту, а на линији: Слатина — Стојник — Бабе — Сопот — Раља — Поповић налази се непријатељска 21 ландверска дивизија (6., 7., 8. и 28. пук), и 38. и 68. мађарски пук, у целоме шест пукова, са артилеријом и коњицом. Ово наговештава да непријатељ вероватно врши груписање своје јаче снаге на северу за напад на фронт Одбране Београда, који ће се можда ускоро обелоданити.

Ово је сада један нов моменат у општој ситуацији на војишту и једна озбиљна опомена Врховној команди, да на

овај северни фронт обрати озбиљну пажњу и да буде спремна да на време изиђе на сусрет важним догађајима. Опасност која је досада постојала на западном фронту, заузећем главног развођа између Колубаре и Западне Мораве престаје, али је на помолу нова опасност, која се постепено оцртава са севера на фронту Одбране Београда, и сада главну пажњу треба обраћати на ову страну, не губећи наравно потребну пажњу и на запад. Ово је био разлог те је Врховна команда (имајући у виду још и време и простор) наредила да се Одбрана Београда на време појача Тимочком дивизијом I поз. из II армије, извлачећи је из борбе и под врло незгодним околностима.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА

А. УЖИЧКА ВОЈСКА

Рад Ужичке војске.

Рад ове војске данас имао се продужити по заповести Команданта Ужичке војске ОБр. 1847.[1]

1. *Шумадиска дивизија II поз.* У 3 ч. примљен је извештај Команданта Допунског пука да је његово стање веома тешко, јер је непријатељ двапута јачи и покушава да га одбаци. У току ноћи непријатељ је вршио два јуриша и оба су одбијена. Командант дивизије известио је Команданта пука да ће му се упутити још један батаљон из 12. пука са једним митраљезом, као и једна пионирска чета за утврђивање, и да има положај одржати пошто пото. Пољској артилерији са Ките и Великог Поља наређено је да потпомаже одржање тога положаја.

С обзиром на овако тешку ситуацију код Допунског пука, Командант дивизије у 3 ч. 15 лично телефоном издао је заповест и то:

Команданту 10. пука: да данас 22 ов. месеца од 7 ч. нападне и протера непријатељске делове и тежи Подовима и даље Орлевачи;

Команданту 11 пука да олакша наступање 10. пуку, а својом резервом да дејствује у правцу Гојне Горе, ради олак-

---

[1] Види стр. 121, 122 и 123.

шања ситуације Допунског пука с тим да ће се наређење за даљи рад добити накнадно;

Команданту Пољског артилериског дивизиона: да својом артилеријом дејствује са Ките и олакша положај Допунског пука; и

Команданту Лимског одреда непосредно: да својом артилеријом са Великог Поља дејствује противу Оштрице.

У 5 ч. 30 Командант дивизије послао је Команданту Ужичке Војске овакав извештај: »Непријатељ је у току ноћи нападао неколико пута на моје лево крило Гојну Гору, али су сви његови напади одбијени. Тако исто непријатељ је у два маха нападао и на Рујевицу, али снажно тучен од наше стране, повукао се у своје ровове. Код десне колоне између р. Смрдуше и р. Чемернице било је омање пушкарање.«

У 6 ч. 5 непријатељ је отпочео напад противу наше леве колоне на Гојној Гори, али је тај напад, уз помоћ батаљона 12. пука, који је стигао у 6 ч., задржан.

10. пук ради извршења наређења, упутио је два батаљона од прањанске цркве за напад на непријатеља који се налазио северно, односно северозападно од њега, а Команданту његове десне нападне колоне (два батаљона), која је држала безимени вис закључно са к. 370, између р. Чемернице и р. Смрдуше, наређено је: да батаљоном 10. пука, прелазећи р. Смрдушу, дејствује у бок и позадину непријатељских делова северно од Прањана; а Допунски батаљон 11. пука да продужи продирање косом између р. Чемернице и р. Смрдуше ка Сјечини.

Борба се водила од 8 до 10 ч. Тада је *Команданту Ужичке војске послат овакав извештај* (ОБр. 1408): »Према наређењу ОБр. 1847,[1] а у духу заповести ОБр. 1832, наредио сам: да 10 Пук са 4 брзометна топа и допунским батаљоном 11 Пука нападне данас 22 новембра непријатеља према себи и тежи ка Подовима. У овоме нападу потпомагаће га 11 Пук, нарочито у заузећу Дугог брда (к. 510), где је непријатељ јак, потом ћу 11 Пуку дати правац у духу заповести ОБр. 1832. Овако сам морао урадити за то, што је непријатељ на фронту: Рујевица — Прањани јак, и шта више у току ноћи предузимао је напад на Рујевицу (11 Пук) и десно крило 10

[1] Види стр. 121, 122 и 123.

Пука (између р. Чемернице и р. Смрдуше). Тек по заузећу Подова оставићу тамо 10 Пук са 2 брдска брзометна топа и дати му правац ка Орлевачи, а остатак снаге привући где треба.

»На Гојној Гори сасредио сам довољно снаге и очекујем развој догађаја. У дивизиској резерви имам само један батаљон 12 Пука код Ките. Коњички дивизион остао је и даље на десном крилу (лева обала р. Чемернице), ради одржавања везе са Дунавском дивизијом II поз.«

Око подне борба се продужила на целом фронту ове Дивизије. Непријатељски напади према појачаном Допунском пуку задржавани су; нападни покрет 11. пука био је укочен јаком пешадиском и митраљеском ватром с фронта, а и бочном артилериском ватром од Оштрице (Гојна Гора).

У 13 ч. добивена је заповест Команданта Ужичке војске ОБр. 1863, којом се јавља да је једна колона Дунавске дивизије II поз. упућена преко Молитве и Сјечине ка Подовима, ради олакшања наступања 10. пуку и наређује се да 10. пук енергично наступа ка Подовима, а 11. пук да дејствује при нападу ове Дивизије ка Зеленом Брегу.

У 14 ч. 45 послат је Команданту Ужичке војске овај извештај (ОБр. 1416): »Борба се води на целом фронту ове дивизије од Гојне Горе до р. Чемернице.

»*Командант Допунског пука* телефоном ме лично извештава, да је непријатељ јак и да свако његово наступање спречава најјачом ватром. Наша артилерија спречава непријатељу сваки даљи наступни покрет према Допунском пуку.

»*Командант 11. пука јавља,* да је при покрету од Рујевице ка северу изложен најјачој бочној артилериској и митраљеској ватри од Оштрице, и да је непријатељ према његовом фронту на Дугом брду (к. 510) јако утврђен. Његове чете упућене ка Гојној Гори — Оштрици прелазе р. Каменицу, али им је успорено наступање најјачом артилериском ватром.

»*Командант 10. пука* јавља, да је он морао упутити један батаљон између р. Чемернице и р. Смрдуше, ради протеривања непријатељских делова, но да при свем том при своме наступању трпи од бочне ватре десно, што значи да је лева колона Дунавске дивизије II поз. заостала, и не иде чак ни преко Молитве, и да није онако, како то Дунавска дивизија

II поз. јавља. Наредио сам свима Командантима да форсирају кретање.«

По подне борба се на целом фронту Дивизије продужавала са промењливом јачином. Непријатељска артилерија са Оштрице дејствовала је противу Ките и Рујевице.

Допунски пук успева да стално одржи своје положаје и јавља, да је непријатељ према њему, по оцени Команданта батаљона, јак 7—8 батаљона, а по оцени Команданта дивизије јачина је непријатеља око једнога пука нашега састава са неколико топова.[1]

У 16 ч. 45 Командант Допунског пука јавља да га непријатељ, који је знатно надмоћнији у брдским топовима и хаубицама, непрестано напада; да има велике губитке у људству и да му је у току јучерањег и данашњег дана избачено из строја један командант батаљона и 6 командира чета, те да је због свега тога његов положај веома критичан.

Командант дивизије наредио је да се положај пошто пото одржи, као и да ће се из последњег батаљона дивизиске резерве (12. пук) упутити још две чете, а доцније према ситуацији и више. Поред тога наређено је да два брдска брзометна топа, који су у току јучерањег дана, без знања овог Команданта, упућени са Гојне Горе позади на безимени вис, одмах врате на положај.

С обзиром на овакву ситуацију Допунског пука, наређено је Команданту 10. пука у 18 ч. да свој батаљон из резерве упути на Киту у дивизиску резерву, како би се одавде могле по потреби појачавати трупе на Гојној Гори.

Борба се око 18 ч. 30 утишала, сем Гојне Горе где је још трајала. Резултат борбе овог дана у главноме је био овакав: *10. пук* успео је да сузбије унеколико непријатеља према себи, који је отступио нешто севернije. *11. пук* био је укочен јаком непријатељском пешадиском и артилериском ватром, нарочито бочном ватром са Оштрице. Његово десно крило, које се наслања на р. Плану, успело је да се унеколико помери унапред, али лево на Рујевици остало је на истом месту.

Допунски пук, појачан раније са два батаљона 12. пука,

---

[1] Доцније се утврдило, да је непријатељ на Гојној Гори — Оштрици имао 5 брдских топова и 3 брдске хаубице. П.

успео је да одржи свој положај. У дивизиској резерви две чете 12. пука на Кити и један батаљон 10. пука од три чете у покрету од Праљана за Киту.

Због овакве ситуације на Гојној Гори и значаја положаја Оштрице потребно је било што пре (остављајући потребан застор према Подовима) напасти деловима 10. и 11. пука на непријатеља на Дугом Брду, потом на Гојној Гори (фронт к. 723 — к. 814) у бок и позадину, а са фронта трупама које се већ налазе на Гојној Гори. За ово је добивено одобрење Команданта Ужичке војске.

Данас је заробљено 23 непријатељска војника из 1., 5., 13., 14. и 15. брдске бригаде.

После 19 ч. непријатељ је покушао ноћни препад на лево крило 10. и десно 11. пука, али је овај био одбијен.

У 18 ч. 30 Команданат дивизије послао је Команданту Ужичке војске овакав извештај: »Јака борба још се води на Гојној Гори. Командант Допунског пука извештава ме, да је његово стање критично. Наредио сам му, да се бори до последњег човека, а послаћу му одмах помоћ 2 чете из једног батаљона 12. Пука, који је у резерви.

»Према Рујевици непријатељ дејствује са фронта, а нарочито од Оштрице, јаком артилериском ватром. Према 10. пуку два његова батаљона избијају косом између р. Плане и Смрдуше, а један батаљон избија косом између Смрдуше и Чемернице. Непријатељ је доста јак. По усменом овлашћењу Команданта Ужичке Војске, сутра ћу предузети ово: остављајући јак застор у правцу Подова, напасти непријатеља на Дугом брду, потом деловима из 10 и 11 Пука напасти непријатеља на Гојној Гори (к. 723 — к. 814), као и са трупама које су већ на Гојној Гори.

У овом смислу издаћу потребна наређења у току ноћи.

Данас заробљено 23 непријатељска војника из: 1, 5, 13, 14 и 15 брдске бригаде.«

У 19 ч. 50 добивена је *заповест од Команданта Ужичке војске:* да се сутра Допунски батаљон 11. пука са једним брдским топом упути у правцу Подова, а са осталом снагом 10. и 11. пука прво да се разбије непријатељ према Рујевици (на Дугом Брду), потом нападне у бок и позадину код Оштрице, па да се даље наступа ка Зеленом Брегу, у духу заповести ОБр. 1832. Према потреби по изласку на Оштрицу

делом снаге потпомоћи Лимски одред у освајању Шиљковице.

На основу тога *Командант дивизије у 21 ч. 45 издао је својим трупама за даљи рад ову заповест:*

»1) *Да Командант десне колоне (10 пук)* остави потребна бочна обезбеђења на линији: Сјечина с наслоном на Дубоки п., а са осталом снагом нападне непријатељске делове на Дугом брду (к. 510) ако их буде било, у чему ће га снажно помагати десно крило 11 Пука, потом остављајући потребну побочницу на положају В. Умка наступа у правцу Гојне Горе (к. 723), дејствујући на бок и позадину непријатељских трупа.

»Команданту побочнице на Сјечини (ова да буде допунски батаљон 11 пука са једним брдским топом) наредити, да ако непријатељ буде слаб наступа у правцу Подова (к. 758) и задржи се на њима, у ком случају Командант 10 пука не мора никакву побочницу да оставља на В. Умци. Побочница на Сјечини (односно на Подовима, ако их заузме) смениће трупе I Армије (односно делове Дунавске дивизије II поз.), а она ће потом доћи у састав пука. Докле не буде смењена, ова ће побочница примати наређења и од Команданта I Армије.[1]

»2) *Да Командант 11 Пука* потпомогне што интензивније заузеће Дугог брда од стране 10 Пука, потом са целом својом снагом да нападне на Гојну Гору — Оштрицу (к. 814 до близу к. 723), дејствујући на бок непријатељских трупа.

»3) *Да Командант Допунског пука* брани свој положај у току ноћи 22/23., а тако исто и у току дана 23 новембра, па чим примети појаву нападних колона 10. и 11. Пука, да се одмах енергично баци на непријатеља и веже га за себе, како би 10 Пук успео да загрози непријатељској позадини.

»4) *Да Командант пољског артилеријског дивизиона* потпомогне ватром освајање Оштрице, докле наше трупе не подиђу. Пешадиски борбени стројеви да пале ватре, те да наша артилерија зна докле су дошли.

»5) *Да Командант 10 Пука* отпочне изненадни покрет у 6 ч. 30 јутра 23 новембра, а командант 11 Пука према ситуацији нешто мало доцније.

---

[1] Ово не може да буде, да једна јединица, у погледу употребе, стоји под командом два команданта. П.

»6) *Да Коњички дивизион* остане у прво време код побочнице 10 Пука, ради одржавања везе између ове дивизије и Дунавске дивизије II поз. Када трупе ове дивизије избију и заузму Оштрицу, онда да дође код с. Дружетића, ради заштите бока дивизије.

»7) Препоручујем Командантима пукова енергичан рад сваког у свом правцу, јер се тиме најлакше олакшава суседу. При свем овом постарати се и за потребну везу између себе.

»8) Борбени део I степена Колонске коморе долази у Миоковац (јужни део села).

9) Трупне коморе доносиће храну до наспрам В. Врха, а одатле даље средством товарних коња. Трупну комору по издавању хране одмах враћати.

»10) Извештаје ми што чешће слати и то телефоном преко телефонске станице 11 Пука на Главају (к. 615).

»Командант побочнице слаће извештаје 10 Пуку, а и мени непосредно преко Коњичког дивизиона.

»11) Ја ћу бити на Кити, а за даље јавићу. На Кити биће у прво време дивизиска резерва: 3 чете 10 Пука и 2 чете 12 Пука, које ће се употребити према ситуацији.«

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

За продужење напада ка Шиљковици Командант овог Одреда наредио је:

а. Команданту 12. кадровског пука да, у духу издане му заповести за 21 новембар, продужи напад на Брезак и даље на Шиљковицу, зашта ће му доћи и остатак снаге његовога пука. Пошто је Командант десног отсека под командом Команданта 12. кадровског пука, то је у исто време наређено Команданту овог пука да ово наређење писмено саопшти да се и он крене за напад на Брезак, потом на Шиљковицу. Претходно да сви команданти уреде и попуне своје трупе. Почетак општег напада у 7 ч. јутра 22 тек. месеца.

б. Команданту леве колоне такође је наређено у духу заповести за јучерањи дан да предузме напад на Брезак и Шиљковицу, пошто трупе прикупи и уреди. Рад и напад да управља по десној колони. Напад се мора енергично предузети, ради чега му се придаје још једна чета из 12. кадровског пука. Команду над целокупном артилеријом примиће капетан Пекић са истим задатком од 21. ов. месеца.

Непријатељ је овај напад предухитрио и између 4 ч. 50 и 5 ч. отпочео напад прво на лево, потом на десно крило. Око 6 ч. према десном боку Лимског одреда у с. Јанчићу почела је пешадиска ватра. У то време стигао је 1. батаљон 12. кадровског пука и одмах је упућен ради ојачања десног крила, а једна чета овог батаљона упућена је Команданту леве колоне за појачање.

У 6 ч. 15 Командант са Оруџевице (к. 870) јавља да по извештају патрола непријатељ на Малињаку има један батаљон и два топа и да је са Оруџевице немогућ напад на Малињак због велике стрмости корита Папратишке Реке. Наређено је да, у случају непријатељског напада на леви бок овог Одреда, дејствује нападно на непријатеља и тиме задржи његов испад, којим ојачава своје десно крило трупама са Шиљковице.

Непријатељ је енергично нападао лево крило, наносећи знатне губитке левој колони. Услед оскудице муниције брдска брзометна артилерија није могла сложно да потпомаже нашу пешадију у борби.

Командант 12. кадровског пука у 9 ч. 30 извештава да се непријатељ групише према његовом десном крилу. Наређено му је да нападом спречи то груписање. Непријатељ је вршио на целом фронту делимичне нападе јаком митраљеском и артилериском ватром. Лево крило трпи артилериску ватру са Малињака, а десно од Брезака. Више покушаја од наше стране да се пређе у напад били су одбијени снажном непријатељском ватром.

Око 13 ч. та ватра била је веома јака. Са Малињака и Кременља дејствовала је брдска артилерија, а од Брезака, поред брдске, чула се и хаубичка артилерија. Са Гојне Горе дејствовала је и пољска и хаубичка артилерија.

12. кадровски пук, и поред јаке непријатељске ватре, успео је да унеколико обухвати непријатељско лево крило, због чега је непријатељ у 13 ч. 30 предузео напад, али је био снажно одбијен.

У 14 ч. из средине фронта и са левог крила предузет је јуриш на Брезак, али јединице из III поз., услед снажне непријатељске ватре, брзо окретоше уназад. 12. кадровски пук је успео да заузме предње непријатељске положаје, али се није могао ту одржати и био је принуђен да се повуче на

свој полазни положај за напад. Јуриш је делимично неколико пута вршен сопственом иницијативом, али без успеха, јер је непријатељ, појачавши се, увек успевао да напад одбије. Борба се продужила до 19 ч., потом је издата заповест за преноћиште. Око 21 ч. непријатељ је био покушао напад, али је био одбијен.

У 20 ч. *Командант Одреда послаоје Команданту Ужичке војске овакав дневни извештај:* »Данас је вођена борба од 4 ч. 30 јутра па до мрака. Десна колона, ојачана са једним батаљоном 12 Кадровског пука, почела је да припрема напад у означено време и у 14 ч. вршила је јуриш, али је била одбијена са великим губицима. Делимичних напада било је више, али због јаке пешадиске и митраљеске ватре, и унакрсне артилериске ватре са Оштрице и Малињака, напад није успео. По извештају Команданта нападних колона губици износе 50—60%. Чете су од 130 пушака спале на 50—60, а има чета и са 20 пушака. Губици у официрима су велики; неким четама командују каплари. Одред је заноћио на својим положајима, са којих је данас пошао у напад.

»На одсеку Вјетрина — Почепиња ништа ново. У резерви су остале 2 чете II Прекобројног пука. По извештају заробљеника непријатељ се појачао данас са једним батаљоном Мацара.

»5-та Брдска брзометна батерија има 32 зрна; Крупова брзометна батерија има 270 зрна; пољски топ има довољно зрна.

»Ако се положај мисли одржати, молим да ми се пошаље појачање. Ноћас услед непријатељског напада на моје лево крило, отворила се била јака ватра на целом фронту, која је трајала пола сата. У долини Мораве чула се јака експлозија у четири маха.«

3. УЖИЧКА БРИГАДА

Борба на планини Крстацу

По прелазу р. Моравице непријатељ је заузео планински гребен Крстац, покушавајући у неколико махова да се пребаци и преко р. Бјелице, која иде паралелно с гребеном Крстаца, али у томе није успео.

Крстац игра важну улогу како у тактичком тако и у стратегиском смислу. Северним делом његовим води главни

друм из пожешке котлине у долину Западне Мораве ка Чачку, а јужно води пут од Ариља, затим од Гуче, и још даље преко крајњег јужног дела из Ивањице, а сви они преко Крстаца и даље преко пл. Јелице воде у долину Западне Мораве ка Чачку, непријатељском првом важном географско-стратегиском објекту. Крстац, у вези с положајима на левој обали Мораве, добро поседнут и бранљен, затвара главни правац који од Ужица преко Пожеге води ка Чачку, у долину Западне Мораве. У тактичком смислу Крстац је тографски врло јак положај, са јаким отпорним центрима на фронту и на крилима; пред фронтом има знатну препону р. Моравицу; десни бок наслоњен; прегледност велика. Мана је што нема довољно дубине за угодан размештај за упорну борбу и за маневрисање.

Енергична офанзива, коју је Бригада предузела 22 новембра у циљу да непријатеља пребаци преко Мораве и даље да га гони, предухитрила је непријатеља у његовој офанзиви, коју је он намеравао да предузме. По свима запажањима за време борбе овога дана непријатељ је нашим нападом био изненађен и збуњен, те иако је морално до тада добро стајао, брзо је подлегао паничном страху и по свршеној борби у највећој журби отступио ка Пожези.

За рад Бригаде овога дана *од Команданта Ужичке војске под ОБр. 1847 (писана 21 новембра у 20 ч 30) добивена је ова заповест:* »Сутра 22 ов. месеца предузмите покрет, и комбинујући фронтални са бочним нападом преко Црне Стене (к. 641), потпомогнут артилериском ватром, протерајте непријатеља и заузмите положај на десној обали Моравице, фронтом према Гугљу и Пожези.

»Један батаљон под поузданим командантом упутите путем Марковица — Клик, преко Моравице на Горобиље на положај Почечу (к. 575), где ће доћи једна Ибарска чета из Ивањице. По извршењу овога вршити што јаче извијање ка Пожези и преко Гугља у правцу Табановића.«[1]

На основу ове заповести, *Командант бригаде је у 23 ч. 30 (21 новембра) издао ову заповест:* »Непријатељ држи Главицу — Бели Камен — Белошевац. Бригада ће сутра 22 ов. месеца напасти непријатеља с фронта и десног бока, у циљу

[1] Заповест Команданта Ужичке војске сувише улази у надлежност Команданта бригаде и спутава му слободу рада. П.

да га протера на леву обалу Моравице, и заузме положај фронтом према Пожези и Гугљу.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* Командант мајор Р. Живковић. Састав: 3 чете 1-ог батаљона; 1 чета 2-ог батаљона (сада на мосту код р. Бјелице); један митраљез 4-ог Кадровског пука; један батаљон 4-ог Пука III поз. (једна чета овог батаљона сада на Бјелици код Лисице) напада Главицу — Бели Камен, а прелази р. Бјелицу на фронту од друма (Пожега — Чачак) до Златника.

»2) *Лева колона* Командант пуковник Ј. Јанкура. Састав: 3 чете 2-ог батаљона; једна чета 1-ог батаљона; и један митраљез 4 Кадровског пука (све на Крстацу код гробља између к. 641 и к. 613); један батаљон 4 Пука III поз. који се налази на Калушевцу; 4 брдска Дебанжова топа (сада на Калушевцу и Тавници) прелази р. Бјелицу код ушћа Лишког п. и преко Црне Стене напада непријатеља на Белошевцу. Једну чету упућује по доласку на Црну Стену, преко с. Прилепца у позадину и бок непријатеља на Белошевцу и Белом Камену.

»3) *Самосталнa колона*[1]. Командант капетан Ж. Милошевић. Састав: 2-ги батаљон 4 пука III поз. полази са Рогаче у 5 ч. јутра преко Гуче, с. Церова, Грдовића, Горобиља на Почечу, где заузима положај према Пожези и мостове на р. Ђетињи. Благовремено наређује, да му се прикупе чете напред истурене и узима их под своју команду. По прелазу Моравице послати ми извештај, као и по доласку на р. Ђетињу.

»4) *Резерва*: један батаљон 4 Пука III поз. са Тавнице прикупља се на Главичорку до 6 ч. 30 јутра.

5) *Артилерија*. Командант потпуковник П. Тодоровић. Састав: 4 хаубице; 6 пољских Дебанжових и 2 пољска брзометна топа, потпомаже напад са положаја одређених јој специјалним наређењима, која су дата.

»6) Напад почиње у 7 ч. јутро, према чему подесити и покрете колона.

»7) Команданти колона везаће се телефоном са мном.

»8) Превијалиште за десну колону формираће 4 Кадровски пук код механе Негришор; а за леву колону фор-

---

[1] Боље би називање ове колоне било по њеноме команданту. Њој је требало придати бар један брдски топ. П.

мираће 4 Пук III поз. на путу Ариље — Чачак код Лишког потока.

»9) Ја ћу се налазити код механе Негришор, на положају Руја.«

Издата су и специјална наређења:

а. *Артилериским јединицама* и то: хаубичкој батерији: 1. да упути једно оруђе кад 4. кадровски пук пође са положаја на коме је и да друмом дође западно од механе Негришор, где ће заузети угодан положај за тучење непријатеља на Белом Камену, Белошевцу и по могућству Гугаљски мост, чега ради тежити, да се заузме положај на десној обали п. Добрик, и да се не види са Белошевца; 2. да са два оруђа са Руја дејствује противу непријатеља на Белом Камену и Белошевцу; 3. Командир хаубичког оруђа на Златнику да туче Главицу, Бели Камен и Белошевац. Воду 2. пољске брзометне батерије наређено је да се у току ноћи премести на Гај, одакле да дејствује на Главицу — Бели Камен, а по потреби на Гугаљски мост и Лорет; првој дринској позицискоj батерији да туче Бели Камен и Белошевац са положаја Главичорак.

б. *Командирима чета поред р. Бјелице* (2 чете) да у току ноћи припреме најмање по четвора кола и по неколико дугачких талпи или греда за прелаз. Сва ова грађа и кола да се привуку обали р. Бјелице на угодним местима за прелаз. У 6 ч. у јутру послати патроле у сусрет Команданту 4 кадровског пука, које ће га обавестити где је материјал припремљен.

Борба.— У 7 ч. сва артилерија отпочела је дејство у духу издатих јој наређења.

Десна колона кренула се са Руја у 5 ч. и, прешавши р. Бјелицу, прикупљала се у долини поред реке. Ово прикупљање, због густе магле, није било примећено од непријатеља. Командант ове колоне, у циљу заузимања Главице и Белог Камена, одредио је Кадровски батаљон свога пука у први, а батаљон III поз. и један митраљез у други борбени ред. Први борбени ред имао је правац кретања Главица — Бели Камен, а други позади левог крила, да ухвати везу са трупама леве колоне и да са свог правца потпомаже напад. Десни бок био је обезбеђен р. Моравом, али је ипак у том правцу упућен један вод ради обезбеђивања са те стране. Како је Гла-

вица врло јак положај и доминира долином р. Белице, наређено је да се покрет, који је потпомагала магла, врши у што већој тајности, да се непријатељ изненади. Покрет је отпочет у 7 ч. 10 у највећој тишини, правцем ка Главици, и када је први борбени ред био на половини нагиба, био је примећен од стране непријатеља. Непријатељ је отворио јаку ватру, први борбени ред пошао је на јуриш, који је непријатељ сачекао само са једним делом снаге, али је и овај протеран. Непријатељ се повукао ка Белом Камену. Тако је у 8 ч. 50 Главица била заузета од наше стране.

Лева колона. Батаљон који се задржао у току 21 новембра на к. 613 нападнут је рано ујутру од непријатеља, али је овај напад заустављен са осетним губицима. Батаљон је овај положај задржао до доласка осталих трупа леве бочне колоне, и тада је предузет напад. Када је Командант леве колоне стигао на к. 613, примио је под своју команду батаљон 4. кадровског пука, који је био развијен за борбу, и ојачао га је са три чете 4. пука III поз. Једну чету III поз. задржао је у општој резерви на крстачком гробљу, једну чету III поз. истурио је за обезбеђивање левог бока. Један вод те чете држао је Муњско Брдо, а три вода била су на положају код с. Прилипца; четири брдска Дебанжова топа на крстачком гробљу (између к. 613 и 641). Са оваквим распоредом предузет је напад, али како је непријатељ био далеко надмоћнији, а притом и добро утврђен на Белошевцу и косама које се од овога спуштају ка р. Белици и Моравици, то је напад споро напредовао све докле око 9 ч. нису отпочели дејствовати наши брдски топови са гробља. Али и њихово дејство није могло да учутка добро постављене и утврђене непријатељске митраљезе, који су ватром брисали земљиште између Белошевца и к. 613. Да би дејство наших брдских топова било што јаче, упућена су 2 топа са гробља на к. 613 одакле је дејство било добро.

Услед јако стрмих коса које се од Белошевца спуштају ка реци, а које су биле добро утврђене и поседнуте, и због јаког дејства непријатељске артилерије, наступање наше пешадије ка Белошевцу било је веома отежано. Од леве колоне добивен је извештај у 13 ч. да је непријатељ на Белошевцу знатно надмоћнији и да је јак три батаљона; одељење послато на Муњско Брдо јавља да је према њему једна не-

пријатељска чета, а према чети на Прилипцу један непријатељски батаљон. Према оваквом стању Командант леве колоне мисли да ће бити тешко потиснути непријатеља. Услед тога што десна колона у то доба, подилазећи Белом Камену, није могла развити довољно снаге, међутим земљиште за наступање било је тешко, а стављена је била и под врло јаку непријатељску ватру, наређено је у 11 ч. 50 Команданту леве колоне да енергичним дејством што јаче привеже непријатеља за себе, како би десна колона могла напредовати. Према овоме Командант леве колоне продужио је напад са обухватом крила тако да 4. кадровски пук дејствује са североистока, а батаљон 4. пука са југоисточне стране Белошевца, са резервом на к. 613. Око 15 ч. чете су подишле ка главном непријатељском положају до на 400 м. и обухватиле положај, али услед јаке непријатељске пешадиске, митраљеске и артилериске ватре, нису се могле даље кренути унапред. Да би се ипак кренуло напред, послат је један вод бомбаша, који се привукао у непосредну близину непријатеља и почео бацати бомбе у непријатељске ровове, што је непријатеља довело у велику забуну. У ово време цео борбени поредак кренуо се на јуриш и око 16 ч. заузео Белошевац.

Положај на који се непријатељ по паду Главице повукао био је добро утврђен и брањен. По заузећу Главице Командант десне колоне задржао се, прикупио и уредио и одредио даљи правац кретања. У кретању се наишло на непријатеља, који је отворио јаку пешадиску и артилериску ватру, а с леве обале Моравице почела се трпети и бочна непријатељска ватра. Наш први борбени ред морао је застати, а затим појачан кренуо је напред и подишао непријатељу до на 300 м. одакле је отворио најјачу ватру, а потом извршио и јуриш. Непријатељ није сачекао јуриш, већ је отступио, оставивши на положају доста губитака и ратног материјала. На овом заузетом положају десна колона је застала да се прикупи и уреди, изашиљући унапред патроле ка Белом Камену, које су успеле да подиђу овоме до на 700 м., а даље се нису могле кретати, због јаке непријатељске пешадиске ватре. У то доба отпочела је дејство и непријатељска артилерија. До појаве непријатељске артилерије наша артилерија са свих положаја била је концентрисала ватру на непријатељску пешадију, на коју је силно морално дејствовала

ватра наших хаубица. Командант десне колоне, услед врло јаке непријатељске артилериске ватре, предузео је покрет унапред постепено по деловима и тако је успео да цео први борбени ред истури у висину патрола, на 700 м. пред Белим Каменом. Како се у 15 ч. 30 магла била доста дигла, то је сада непријатељ са Белог Камена имао добру прегледност предтерена, због чега се нису могле предузети јаче мере на непријатељски бок, а напад на фронт био би плаћен великим жртвама. Стога је Командант десне колоне ту застао и утврдио се, очекујући јачи додир и наслон с нашом левом колоном. У овом положају пао је и мрак.

Заузећем Белошевца лева колона истурила је своје предње делове унапред, у правцу Прилипца и Белог Камена, тако да непријатељ више није могао опстати на том месту. Услед тога он је се око 23 ч. повукао, оставивши на Белом Камену само слабе заштитничке делове, који су око поноћи протерани и Бели Камен заузет, а овим је сада и цео положај Крстац био у нашим рукама.

Гоњење непријатеља вршено је до р. Моравице, а даље се није могло, пошто је непријатељ био порушио гугаљски мост.

Самостална колона стигла је око подне на р. Моравицу северно од Ариља, прешла реку и преко Грдовића и Горобиља избила преконоћ до Почече (к. 575), а сутрадан до 10 ч. заузела мостове на р. Ђетињи, које је непријатељ јаким одељењима бранио, али је у току ноћи отступио ка Ужицу, напуштајући Пожегу.

По исказима заробљеника непријатељ је на дан борбе овог дана на Крстацу имао целу 4. бригаду са 6 митраљеза и 4—6 топова. На левој обали р. Моравице били су делови 1. бригаде, од којих су неки после подне почели пребацивање преко р. Моравице. Али када је због заузимања Белошевца од наше стране наступила пометња код непријатеља, и ови су се делови повукли.

Губици: *а. наши:* погинуло 115; рањено 238; нестало19. *б. непријатељски:* погинуло: 1 официр и око 190 војника; рањено: 4 официра и око 250 војника; заробљено: 2 официра и 770 војника; заплењено: 3 митраљеза са прибором, велики број пушака и остале спреме.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 22 НОВЕМБАР

У ситуацији Ужичке војске није било важних момената, који би у основи мењали досадању ситуацију. Рад је имао да се продужи, али су тактички услови за рад појединих група Ужичке војске бивали све тежи: земљиште планинско, испресецано и тешко за савлађивање, а непријатељ јак, на јаким, утврђеним и добро брањеним положајима, па и прелази у енергичне нападе, које наше трупе једва издржавају. Нарочито тешке тактичке прилике за рад наших трупа биле су на левој обали Мораве, на фронту Шумадиске дивизије II поз. и код Лимског одреда. На фронту Шумадиске дивизије II поз. (пред њеним левим крилом) од нарочитог тактичког значаја био је положај *Оштрица* (к. 814) на Гојној Гори. Она је својим положајем и јачином, а притом добро утврђена и брањена, чинила врло јак непријатељски отпорни центар, са јаким фланкираним дејством, и стога је била потпуно укочила операције не само Шумадиске дивизије II поз., већ и Лимског одреда. Сви наши фронтални напади били су потпуно безуспешни.

На фронту Лимског одреда биле су у непријатељским рукама врло јаке тачке: *Шиљковица* (к. 820) и *Малињак* (к. 812). Линија *Оштрица — Шиљковица — Малињак* била је тако јака, добро утврђена и брањена, да ју је врло тешко било освојити фронталним нападом. Стога је требало да се Командант Ужичке војске с фронта на линији к. 787 (јужно од Оштрице) — Годун (к. 711) — Оруџевица (к. 810) држи са најпотребнијим делом снаге, а са десним крилом — Шумадиском дивизијом II поз. — да предузме обухватни напад у леви бок и позадину Оштрице, с фронта: Руџевица — В. Умка, обезбеђујући овај маневар са северне стране од Сјечине и Подова, ако он већ не би био обезбеђен трупама Дунавске дивизије II поз. из I Армије. Ово би био једини пут да се Оштрица убрзо заузме, а с њеним падом ускоро пала би затим и Шиљковица, јер би била изложена јаком бочном дејству са Оштрице, те би се овим порушио и цео систем непријатељске одбране на овом правцу. Иначе фронтални напади на овако јаке и добро брањене утврђене положаје у планинском земљишту не доводе до циља.

Напад Ужичке бригаде био је потпуно на свом месту, како с обзиром на одбрану правца Ужице — Пожега — Чачак и даље, тако и с обзиром на тешку ситуацију Ужичке војске на њеном центру и десном крилу, где је била завладала потпуна стагнација, а назирала се и опасност потискивања уназад од стране непријатеља. Овај напад Бригаде, захваљујући умешности и енергији њеног Команданта, пуковника Ив. Павловића, био је добро комбинован на непријатељски фронт, десни бок и позадину, и правилно и енергично изведен, што је дало могућности да се освоји тако јак положај пл. Крстац и то брзо и са релативно мало губитака. Иначе, да је предузет само фронтални напад, он вероватно не би довео до успеха.

Улога *самосталне* колоне Ужичке бригаде да од Рогаче, преко Гуче и р. Моравице, избије на положај Почечу (к. 575), имала је стратегиски значај да обилазним маневром загрози дубљој позадини непријатељској, поглавито да пресече комуникацију Чачак — Пожега — Ужице, а тиме ослаби, можда и онемогући, главни непријатељски отпор на пл. Крстацу. Али одвајање ове колоне у стратегиске сврхе ослабило је и иначе бројно слабу снагу Ужичке бригаде. То је могло бити од штете по њене тактичке операције на Крстацу — које су биле главни циљ — на случај да се непријатељ убрзо ојачао деловима своје 1. бригаде, која је тада била на левој обали р. Моравице и већ пребацила извесне своје делове на десну обалу ове реке, у моменту кад су Бели Камен и Белошевац на Крстацу пали у наше руке.

Када се резимује данашњи рад Ужичке војске, види се да се ситуација од јуче код Шумадиске дивизије II поз., на десном крилу, и код Лимског одреда, у центру, није у главном изменила. Они нису ни стопу попустили пред јачим непријатељем. Али на левом крилу код Ужичке бригаде ситуација је из основа промењена у нашу корист, јер је она својим добро комбинованим и енергично изведеним нападом преудхитрила непријатеља у његовом намераваном нападу, заузела врло важан отсек Крстац, тиме потпуно обезбедила правац који води Чачку, у долину западне Мораве, и уједно створила јак и угодан ослонац за нашу даљу акцију.

Овај тактички и стратегиски успех Ужичке бригаде био је од пресудног утицаја на даљи ток операција Ужичке вој-

ске. После нашег успеха на Крстацу непријатељ је напустио сваку мисао о каквом даљем офанзивном покушају и предузео је стално повлачење ка Пожези и Ужицу.

Б. I АРМИЈА

Рад Армије.

СВРШЕТАК БОЈА НА СУВОБОРУ. ИЗБИЈАЊЕ ЦЕНТРА И ЛЕВОГ КРИЛА АРМИЈЕ НА ПЛАНИНСКЕ ГРЕБЕНЕ ПРОСТРУГА—РАЈАЦ—СУВОБОР

Догађаји на десном крилу Армије.— На фронту *Дринске дивизије I поз.* ноћ је прошла на миру. Око 5 ч. стигао је Команданту дивизије извештај о избијању једног батаљона III прекобројног пука на к. 675 на Прострузи. Командант тога батаљона јавља да је растерао 7. и 8. непријатељску бригаду, да је непријатељ напустио целу просторију и да је батаљон заробио једну хаубицу, један митраљез и много непријатељских војника. Даље јавља да је чуо да непријатељ отступа иза Бољковаца, а то суди и по једној цедуљи нађеној код једног заробљеника ордонанс официра, којом се наређује батаљонском трену да одмаршује за Бањане.

Напад Дринске дивизије I поз. отпочео је у 7 ч. и то: *Рељински одред* правцем к. 427 — Голубац; *Коњички пук* упућен је долином Угриновачке Реке, а два брдска топа са Проливнице и два Данглисова топа са Голупца (к. 486) помагали су напад.

Код десне колоне: 5. пук упућен је у напад на центар Буковаче, а батаљон 17. пешадиског пука на десно крило ове колоне, у правцу Голупца.

Лева колона: $2^1/_2$ батаљона 17. пешадиског пука и III прекобројни пук упућени су за напад ка Кику, а дивизиска резерва (Пионирски полубатаљон) креће се за десном колоном.

Артилерија: по једна батерија на Голупцу (к. 400) на левој обали п. Пољане, на положају Мрамор (к. 495) и на Виноградинама (код с. Ручића); две батерије у очекивању на друму код Мрамора.

Напад Дринске дивизије I поз. текао је у прво време лако, и Рељински одред убрзо је успео да овлада к. 427, а десна колона до 8 ч. 30 да избије у висину Бољковаца. Али у доцнијем току Рељински одред, обасут јаком ватром са

Голупца (к. 496), и десна колона дочекана снажном ватром непријатељске артилерије са Буковаче, морали су застати. Непријатељ је био заузео Буковачу са три батаљона, више митраљеза, брдских топова и хаубица из састава 9. брдске бригаде. Коњички пук у долини Угриновачке Реке био је и сувише неактиван.

Да би олакшао даље наступање Рељинског одреда и десне колоне, Командант дивизије кренуо је једну батерију на положај Широки Пут. Лева колона, пред којом непријатељ није давао велики отпор, избила је до 10 ч. на Кик. Даље напредовање ове колоне било је сувише лагано. То је много кочило наступање десне колоне Моравске дивизије II поз., која је нападала у правцу Плоче. По избијању на линију к. 427 — Бољковци — Кик Дринска дивизија I поз. готово је била заостала. Тек око 13 ч., када је стигла батерија на Широки Пут и почела дејство на Буковачу, трупе су поново кренуле живље у напад. Под заштитом ватре ове батерије и своје брдске батерије десна колона је до 17 ч. потпуно заузела Буковачу и продужила даље ка Голупцу, а лева колона без великог отпора избила је предњим деловима на линију Проструга — Клађа, на десно крило Моравске дивизије II поз. Рељински одред, према коме се непријатељ био јако утврдио и давао снажан отпор, тек је око 16 ч. заузео к. 483 и пошао у напад у правцу Голупца (к. 496), али у томе не само што није успео, него је поколебан и одбачен уназад. Тек доцније, око 17 ч. 30, пошто је успео да се прикупи и уреди, кренуо се поново у напад и до 20 ч., заједно са 5. пуком, избио је на Голубац, упућујући за непријатељем само слабије делове.

У току овог дана код Дринске дивизије I поз. заробљено је 4 официра и 630 војника.

Догађаји на центру Армије.— Напад је имао да почне у 7 часова.

Код Моравске дивизије II поз. десна колона је упућена у напад правцем ка Плочи, а лева преко Г. Бранетића ка Саставцима. По заузећу Проструге обе колоне су требале да се задрже и за непријатељем упуте одреде за гоњење. Резерва (8. кадровски пук) зором да се крене за десном колоном и да дође на Врановицу.

Код Дунавске дивизије I поз. напад је имао почети у 7 ч. правцем између Бранетићске Реке и М. Дичине на фронт

непријатељског положаја између п. Врела — седла преко кога води пут Бањани — Славковица. У напад је упућен само 8. пук I поз., а 9 пук I поз. и IV прекобројни пук имали су доћи у дивизиску резерву у изворни део п. Мацарца. Од IV прекобројног пука један батаљон упућен је у напад у леви бок непријатељских трупа на Стовишту, а Пионирски полубатаљон имао је да заузме вис источно од Бањана и да штити леви бок Дивизије, одржавајући везу са Дринском дивизијом II поз. Коњица је остављена на десном крилу и упућена преко Г. Бранетића за везу са Моравском дивизијом II поз. Артилерија је распоређена овако: две батерије на Озремској Коси; две батерије на вису источно од Бањана; хаубичка батерија и градски топ кренути напред. Коморски делови привучени ка Гор. Милановцу.

Пред фронтом Моравске дивизије II поз. и Дунавске дивизије I поз. непријатељ је држао линију Плоча — Саставци — Проструга — Честе Букве — Рајац. Од непријатељских трупа било је: на Боблијама један батаљон са два митраљеза; на Саставцима два батаљона и једна батерија; на Рајцу 14. бригада, а на к. 746 седма бригада. У току ноћи непријатељ је посео своје старе ровове, које је на брзу руку израдио још у току свога наступања.

Напад наређен за 7 ч. отпочео је много раније. Извештен о избијању једног батаљона III прекобројног пука на Простругу, Командант десне колоне Моравске дивизије II поз. још у току ноћи упутио је једну чету Команданту овог батаљона. Рано ујутру непријатељ је почео нападати. Потиснут јаче, Командант батаљона око 4 ч. 40 тражио је од Команданта десне колоне Моравске дивизије II поз. појачања, како би се могао одржати на положају. Око 5 ч. 15 упућен му је један батаљон правцем ка Простружи, а од стране Команданта Моравске дивизије II поз. наређено је такође Команданту леве колоне да упути један батаљон ка Саставцима. За овим батаљоном отпочео је и покрет са целог фронта Моравске дивизије II поз. и то: десне колоне правцем к. 595 — к. 600 ка Плочи (десно од пута 1., а лево 3. пук), и леве колоне преко Боблије ка Саставцима. Артилерија (три батерије на Врановици, а две батерије северно од изворног дела п. Мацарца) потпомагала је овај напад. Али у почетку покрета Командант десне колоне Моравске дивизије II поз., из-

вештен да се према његовом десном боку налази око три непријатељска батаљона и да је Дринска дивизија I поз. услед неуспеха заостала, задржао је 1. пук на Врановици, да би јаче обезбедио свој десни бок, докле Дринска дивизија I поз. не изиђе у његову висину. На тај начин за напад на Плочу кренут је само 3. пук.

Око 6 ч. отпочео је покрет батаљон 3. пука II поз. упућен раније ка Плочи. Командант батаљона, недовољно оријентисан о стању на овом правцу, кретао се у колони удвојених редова и, дочекан снажном и изненадном ватром непријатељском с Плоче, био је одбачен уназад у нереду. Прикупљен и поново кренут у напад, батаљон је у 8 ч. избио на Плочу, у исто време када је лева колона (2. пук) избила на Боблије и потисла непријатеља ка Саставцима.

У то време отпочео је напад с фронта *Дунавске дивизије I позива*. 8. пешадиски пук I поз., под заштитом артилериске ватре са Јасења, кретао се ка Честим Буквама. Дивизиска резерва била је искупљена на Јасењу, а батаљон IV прекобројнг пука, упућен ка Стовишту, подилазио је развијен овом пложају.

Наступање на целом фронту Моравске дивизије II поз. и Дунавске дивизије I поз. продужено је, и то: Моравске у правцу Саставака, а Дунавске у правцу Честих Букава. До 10 ч. лево крило Дунавске дивизије I поз. (8 пук) избило је испред Честих Букава и заузело јужни вис, а батаљон IV прекобројног пука избио је на Стовиште и ухватио везу са трупама Дунавске дивизије II поз. Само десно крило Дунавске дивизије I поз. било је изостало због Моравске дивизије II поз. и неуспелог напада њене леве колоне (2. пук) ка Саставцима. Први редови ове колоне (2. пука), под заштитом ватре своје артилерије која је снажно тукла Саставке, подилазили су постепено ка положају Проструге. Непријатељ на предњим падинама Проструге, обасут јаком ватром наше артилерије, напуштао је ровове и повлачио се у шуму позади положаја. Али у тренутку кад су делови 2. пука предузели јуриш, непријатељ јачине $1^1/_2$—2 батаљона појавио се из шуме и контранападом потиснуо делове 2. пука, гонећи их низ косу ка Г. Бранетићу. Услед овако створене ситуације код леве колоне Командант Моравске дивизије II поз. кренуо је диви-

зиску резерву (8. пешадиски пук) са Врановице преко Г. Бранетића ка левом крилу Дивизије.

За ово време на фронту Дунавске дивизије I поз. извршено је јаче прикупљање трупа. Резерва је била прикупљена на средокрађу Јасење — Честе Букве, а 8. пук I поз. кренут у напад на фронт Честе Букве — к. 746. Под заштитом јаке артилериске ватре напад на целом фронту продужен је. Око подне узајамним дејством обеју дивизија, потпомогнутим нарочито ватром батерије Дунавске дивизије I поз. успело се да Моравска дивизија II поз. избије на Саставке и на гребен Простуге, а Дунавска дивизија I поз. на Честе Букве и к. 746.

Непријатељ, у пуном повлачењу са Простуге и Рајца, отступао је пред фронтом Моравске дивизије II поз. ка Палежу и Славковици, а испред трупа Дунавске дивизије I поз. са Рајца и к. 746 преко Доброг Поља (14. и 7. бригада), и од Честих Букава преко Славковице. Само на крајњем десном крилу Моравске дивизије II поз., на Плочи, борба се и даље продужила. Непријатељ је за све време тукао Плочу јаком артилериском ватром, а од подне почео се прикупљати према десном крилу Моравске дивизије II поз. испред Плоче. Да би појачао батаљон III прекобројног пука на десном крилу Плоче, Командант десне колоне Моравске дивизије II поз. упутио је у том правцу и један свој батаљон из 3. пука. Око 13 ч. 30 непријатељ, подишавши Плочи, успео је чак да потисне делове III прекобројног пука, али пристизањем батаљона 3. пука II поз. непријатељ је био убрзо сасвим одбачен. У то време у висину Плоче почели су пристизати и делови 1. пешадиског пука. Тај пук остављен на Врановици сачекао је трупе Дринске дивизије I поз. и продужио даљи покрет у њиховој висини. Тек тада је дефинитивно овладано Саставцима и Плочом.

По избијању на гребен Простуге и Рајца трупе су застале, отпочеле прикупљање, тукући у први мах отступеле непријатељске колоне ватром са заузетих положаја и одашиљући мање одреде за гоњење правцима за непријатељем.

Код Моравске дивизије II поз. десна колона искупила се на Плочи, одашиљући у гоњење један батаљон са митраљезима и једним топом у правцу с. Лалинаца. Лева колона

и 8. кадровски пук задржали су се на Саставцима, а гонећи одред упућен је ка Палежу.

Код Дунавске дивизије I поз. 8. пук I поз. левим крилом крену се у напад ка Рајцу да потпомогне избијање батаљона IV прекобројног пука од Стовишта. Један батаљон са два митраљеза упућен је у гоњење у правцу Којића Реке, те да заузме отсек Славковичка Коса — Грађеник и загрози с бока непријатељу који отступа долином Славковичке Реке и косом преко Палежа. Дивизиска резерва искупљала се позади к. 746, а артилерија са к. 746 тукла је непријатеља који је отступао преко Палежа. Око 13 ч. 30 делови батаљона IV прекобројног пука и батаљон 8. пука избили су на Рајац. Командант батаљона IV прекобројног пука сопственом иницијативом продужио је даље гоњење од Рајца ка к. 881 и Добром Пољу.

Догађаји на левом крилу Армије.— Покрет Дунавске дивизије II поз. са линије Коштуњићски Крст — Теочински Крст отпочео је око 6 ч. 30 у оваквом распореду:

Десна колона у 6 ч. 30 од Теочинског Крста гони непријатеља правцем Јасеновац — Јелово у циљу да овлада М. Сувобором.

Средња колона са фронта к. 758 — к. 731 у 6 ч. 30, развијајући се са обе стране друма, гони непријатеља у циљу да овлада В. Сувобором.

Лева колона у 6 ч. са Коштуњића Брда преко Томовића Брда — Равне Горе наступа да овлада Мујовим Гробом и косом која се спушта од Сувобора ка Игришту, одржавајући лево везу са 10. пуком II поз. (Ужичка војска).

Резерва креће од Шукунђеда у 6 ч. друмом за Теочин до к. 731.

7. пук I поз. са батеријом од Јељена кренут је на Шукунђед.

На положају код Шукунђеда остављена је сва Дебанжова артилерија, а брзометни дивизион кренут је за нападним колонама на линију Теочински Крст — к. 731 — Коштуњићско Брдо.

Коњички дивизион у 6 ч., од Леушића преко Коштуњића Брда на лево крило Дивизије, штити леви бок и служи за везу са Ужичком војском.

У покрету са линије Коштуњићски Крст — Теочински

Крст Дунавска дивизија II поз. стално је напредовала, потискујући непријатеља ка Сувобору. Само на левом крилу, пред фронтом 9. пешадиског пука II поз и на правцу наступања 10. пешадиског пука II поз. (из Ужичке војске), непријатељ је давао јачи отпор. Да би олакшао надирање 10. пешадиског пука II поз. преко Пољане и Сјечине ка Подовима, Командант Дунавске дивизије II поз. упутио је један батаљон 8. пука II поз. са два митраљеза од теочинске механе преко Молитве у бок непријатељских трупа ка Пољани и Сјечини.

9. пук II поз., подишавши Томовића Брду, наишао је на отпор непријатеља на десној обали Буковачке Реке на Равном Гају. Јачина непријатеља пред 9. пуком била је око једног батаљона пешадије са два топа. На Парлозима налазила се у то време такође утврђена непријатељска пешадија с митраљезима, те се тако укочен 9. пук није могао даље кренути ни преко Буковаче, ни ка Парлозима.

Средња и десна колона Дунавске дивизије II поз. продужиле су даље надирање и до подне заузеле и то: десна колона Данилов Врх, а средња Парлоге. До тога времена и 10. пешадиски пук II поз. протерао је непријатеља ка Подовима, те је и 9. пешадиски пук II поз. продужио покрет ка Равној Гори. Продужујући и даље да потискује непријатеља, Дивизија је око 15 ч. 15 избила на линију Сувобор — Мујов Гроб и ту се задржала, а у правцу Планинице и Сресле Букве упутила гонећа одељења за непријатељем, који је у највећем нереду отступао.

У току данашњег дана трупе Дунавске дивизије II поз. заробиле су око 500 војника, једног санитетског официра, 3 митраљеза и велики број пушака и муниције.

У 12 ч. 15 под ОБр. 3414 Командант армије послао је својим дивизијама овакву заповест:

»Када армија потпуно овлада линијом: Маљен — Сувобор — Добро Поље са безименим висом — Рајац — Проструга — Голубац, према мојему наређењу ОБр. 3370,[1] прикупите, одморите и уредите трупе за даљи покрет. Постепено ојачавајте гонећа одељења, како би покрети главнина били лакши, што ће вероватно бити сутра зором. Похваљујем досадање успехе, сложност и узајамност Команданата. О

---

[1] Види стр. 137, 138 и 139.

времену покрета главнина, саобразно приликама, рад би био чути ваше мишљење.«

Стање на фронту Армије између 13 и 14 ч. било је овакво:

На десном крилу Дринска дивизија I поз. у току напада на фронт Голубац — Простругa.

На центру Моравска дивизија II поз. на линији Плоча — Простругa, а Дунавска дивизија I поз. на линији Честе Буква — Рајац.

На левом крилу Дунавска дивизија II поз. у пуном наступању на фронт М. и В. Сувобор — Мујов Гроб — Равна Гора.

У даљем току дана Дринска дивизија I поз., Моравска дивизија II поз. и Дунавска дивизија II поз. избијајући на одређене отсеке главног планинског гребена задржале су се кратко време, упућујући само одреде за гоњење у правцима испред свога фронта за непријатељем који отступа. Само Дунавска дивизија I поз. предузела је одмах гоњење целом дивизијом на правцу Рајац — Добро Поље — Цугуљ ка Бањенцу. Избијањем на планински гребен Простругa — Рајац, уз слаб отпор непријатеља, Командант Дунавске дивизије I поз. стекао је убеђење, да је непријатељ побеђен, а његово отступање у нереду доказ је растројства његових трупа. То је довело Команданта до одлуке да с Дивизијом одмах предузме гоњење правцем: Рајац — к. 881 — Добро Поље — Цугуљ — Бањенац, остављајући известан застор на десном боку Дивизије, на фронту Славковица — Грађеник и даље Медник — Гуњички Вис — Берковачки Вис.

Даља намера Команданта Дунавске дивизије I поз. била је да препадом заузме отсек Берковачка Главица — Бањенац — Рудо, пресече отступницу непријатељских делова пред фронтом Дунавске дивизије II поз., ако би се ови задржали на Сувобору и Маљену, и тиме отвори пут наступања Дунавске дивизије II поз. Тако исто да загрози главној непријатељској снази на правцу Гукоши — Гор. Топлица — Мионица — Ваљево, пресече непријатељу пут отступања ка Ваљеву и потпомогне наступање десног крила Армије.

Командант армије, и поред своје заповести ОБр. 3414[1]

---

[1] Види стр. 221 и 222.

којом наређује моментано заустављање Армије по њеном избијању на главни планински гребен у циљу прикупљања и уређења, ипак је одобрио овај намеравани маневар Команданта Дунавске дивизије I поз., пун смелости и одговорности, наводећи да је он био потпуно на свом месту.

У 15 ч. претходница Дунавске дивизије I поз. отпочела је покрет са к. 746 и око 23 ч. Дивизија је стигла челом пред положај Бањенац — Рудо, на коме је констатовано да има јачих непријатељских снага, да се непријатељ утврдио и предузео јаче мере опрезе. Дивизија се задржала на Концурском Брду и Цугуљу у намери да напад предузме у свануће.

Тако је данас завршен тродневни бој на Сувобору. Трупе I армије, по завршеном боју, налазиле су се са главном снагом на планинском гребену Проструга — Рајац — Сувобор, а са истуреним предњим деловима на северним ограницима овог главног гребена.

Распоред трупа I армије за ноћ 22/23 новембра био је овакав:

Дринска дивизија I поз. на линији Голубац — Буковача, и то: Рељински одред на Голупцу, десна колона на Буковачи, а лева између друма и Плоче. I степен колонске коморе на друму за Бољковац у висини с. Љутовнице. Трупна комора на зачељу I степена; II степен код с. Невадâ.

Моравска дивизија II поз. на отсеку Плоча — Проструга и то: десна колона на Плочи са 3. пуком у првој, а с 1. пуком у другој линији. Батаљон 1. пука са два митраљеза, упућен у гоњење ка с. Лалинцима, отишао је погрешно у Бољковац. Две батерије ове колоне на Плочи, једна на Врановици. На Врановици још две хаубице и градски топ (из Дунавске дивизије I поз.). Лева колона са 2. пуком II поз. на Саставцима, а 8. кадровски пук (дивизиска резерва) на западном делу Проструге (Честе Букве). Батаљон 2. пука упућен је у гоњење ка Палежу и Славковици. Артилерија: две батерије на Саставцима, а једна на Јасењу. Колонски делови: трупна комора и I степен колонске коморе на Клатичевачкој Реци, на друму Гор. Милановац — Гукоши; II степен код с. Дивљака.

Дунавска дивизија I поз. са претстражом (9. пук) на Концурском Брду. Главнина: IV прекобројни пук с једним батеријом између Концурског Брда и Цугуља; две батерије

на Цугуљу. 8. пук у покрету преко Доброг Поља стигао је око 2 ч. изјутра на Цугуљ. Пионирски полубатаљон на Рајцу. Дивизиски штаб у планиничкој механи. Колонски делови: борбени део I степена код с. Брајића; трупна комора и I степен Гор. Милановац; II степен код врањевшничке механе.

Дунавска дивизија II поз. на линији М. и В. Сувобор — Мујов Гроб — Равна Гора, и то: десна колона на М. Сувобору; средња на В. Сувобору, делом на Мујову Гробу, са предњим деловима према Цугуљу, Игришту и Бабиној Глави. Лева на Мујову Гробу, а један батаљон према Равном Гају. 8. пук II поз. на Парлозима. Коњица код с. Дружетића. Колонски делови: борбени део I степена код Теочина; трупна комора код Срезојеваца, а остатак где је и био.

Армиска резерва: 7. пешадиски пук I поз., који се с батеријом кренуо позади Дунавске дивизије II поз., по предлогу Командант ове Дивизије кренут је ка Теочину, а 4. пешадиски пук, који је имао да потпомогне напад левог крила Дринске дивизије I поз. на Кик, није се ни ангажовао у борби, пошто је Кик пре његова доласка заузет. Увече 22 новембра Пук је заноћио на 1 км. северно од к. 505 на Врановици.

Стање код непријатеља. Пред фронтом I армије у току боја 22 новембра биле су ангажоване ове непријатељске трупе:

109. ландштурмска бригада и 6. брдска бригада на Голупцу (к. 496); 9. брдска бригада на Буковачи.

На фронту Бољковци — Плоча — Честе Букве измешани делови 8, 7, 2, 3. и 14. брдске бригаде.

На фронту Рајац — Сувобор — Мујов Гроб 15. и 16. брдска бригада.

По извесним знацима судећи изгледа да су 7, 8. и 9. брдска бригада до 22 новембра биле у другој линији, на простору Бољковци — Саставци — Лалинци.

У колико се сазнало, састав бригаде је био овакав:

109 ландштурмска бригада са 17. и 29. ландштурмским пуком, сваки од по три батаљона; *6 бригада* имала је по један батаљон из 6, 38, 50. и 81. пука; *8. бригада* тада се знало да у свом саставу има батаљоне из 53, 58. и 24. пука; *7. бригада* по један батаљон из 5, 25, 34, 85. и 86. пука, и 74. самостални ландштурмски батаљон; *2 бригада* по један батаљон из 8, 70, 76. и 101. пука; *9. бригада* по један батаљон из

42, 72, 91, 98. и 80. пука; *15. бригада* по један батаљон из 33. и 61. пука и један ландштурмски пук од три батаљона; *16. бригада* по један батаљон из 66. пука, 27. ландштурмски марш-батаљон, 29. ландштурмски марш-батаљон и један граничарски батаљон. *Укупно 46—50 батаљона.*

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 5 ч. под ОБр. 1777 послат је Армији извештај чија је садржина изложена на стр. 215 код Дринске дивизије I поз.

Под ОБр. 1781 (није забележено време) *Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:*

»Дивизија наступа ка Бољковцима. I степен Колонске коморе,[1] до даљег наређења, остаје на друму за Бољковце, у висини с. Љутовнице. Трупна комора попуњена прићи ће на зачеље I степена. II степен Колонске коморе прићи ће до с. Неваде.«

Наступање трупа ове Дивизије почело је у 7 ч. и то:

Рељински одред (6. пешадиски пук) са коњичким пуком долином Угриновачке Реке, а са 6. пуком на к. 427 — Голубац; 2. брдска батерија потпомагала је напад са Угриновачке Косе, а 2. Данглисова батерија потпомагала је напад са положаја код с. Рељинци.

Десна колона: батаљон 17. пешадиског пука правац Голубац, а батаљон 5. пешадиског пука на центар Буковаче.

Лева колона: $2^1/_2$ батаљона 17. пешадиског пука и III прекобројни пешадиски пук у правцу Кика, и то 17. пешадиски пук у првом борбеном реду, а III прекобројни пешадиски пук у другом борбеном реду.

Дивизиска резерва: Пионирски полубатаљон за десном колоном.

Артилерија: 7. батерија на Голупцу (к. 400); 2. батерија на левој обали п. Пољана; 1. батерија на Мрамору (к. 495); 3. батерија на Виноградинама; 5. и 9. батерија у положају очекивања на друму код Мрамора; 9. тимочка батерија код с. Ручића.

При наступању десне колоне непријатељ је у почетку

[1] Ваљада борбени део I степена колонске коморе. П.

отварао слабу пешадиску ватру, али када је колона избила у висину Бољковца око 8 ч. 30, била је обасута јаком артилериском ватром са Буковаче к. 402. Наступању леве колоне непријатељ није давао велики отпор, и она је око 10 ч. избила на Кик и одмах продужила покрет даље.

Рељински одред (6. пешадиски пук) убрзо је овладао к. 427, али како су његови предњи делови избили на њу, били су обасути непријатељском ватром са Голупца. Даље наступање овога одреда ишло је врло споро.

Дрински дивизиски коњички пук био је пасиван (као и у свима досадањим борбама). Услед тога је Командант дивизије био принуђен да нарочитим наређењима позове Команданта пука (пуковник В. Блазнавац) на јаче залагање и пожртвовање у раду.

Према јачини артилериске, пешадиске и митраљеске ватре коју је трпела десна колона у своме надирању, оцењено је да је јачина непријатеља на Буковачи (к. 402) била око три батаљона пешадије, више митраљеза и више брдских топова и хаубица. Ради што успешнијег потпомагања десне колоне, као и Рељинског одреда, Командант дивизије око 9 ч. наредио је Команданту Дринског артилериског пука да једну пољску батерију одмах постави на положај Широки Пут, и 3. пољска батерија отпочела је у 13 ч. одатле да дејствује снажном и врло успешном ватром на к. 402 и Голубац. Својом прецизном ватром ова батерија успела је да истера непријатељску пешадију из ровова на к. 402 и да ућутка непријатељску батерију на Голупцу. У 13 ч. подишла је до на 1 км. јужно од Бољковаца 9. тимочка пољска батерија и ту на самом друму поставила је један свој топ, којим је врло успешно дејствовала на Буковачу — к. 402. Под заштитом ове артилериске ватре, као и ватре 6. брдске батерије, десна колона продужила је наступање и до 15 ч. цео 5. пешадиски пук био је подишао до половине падине Буковаче (к 402). У 16 ч. заузета је левокрилна чука Буковаче, а у 17 ч. цео 5. пешадиски пук избио је на Буковачу, где се са главнином зауставио, а његови делови за гоњење кретали су се и даље за непријатељем који је у нереду отступао. 4. батаљон избио је на Голубац око 19 ч.

Лева колона продужавала је своје наступање без великог отпора и до 17 ч. њени предњи делови избили су на

линију Простругa — к. 675 — Клаћа, одржавајући улево везу са трупама Моравске дивизије II поз. које су биле на Прострузи (к. 659).

Рељински одред, и поред тога што је био одлично потпомогнут снажном артилериском ватром две брдске и две Данглисове брдске батерије, слабо је напредовао. Положај Голубац к. 483 и к. 496 био је добро утврђен. Непријатељ је на овоме положају имао три реда ровова. Око 15 ч. 30' обе брдске батерије из састава Рељинског одреда успешно су рушиле непријатељске ровове на самом темену Голупца, што је припомогло да стрељачки стројеви 6. пешадиског пука приђу до на 100—150 м. од темена овог положаја. У ово време топови и хаубице непријатељске са Буковаче и Голупца нису више дејствовали. Тачно у 16 ч. десно крило 6. пешадиског пука јуришем је заузело к. 483. Лево крило 6. пешадиског пука, чувши узвике »Ура«, кренуло се и само на јуриш на к. 496, али када је било на 80 м. од темена виса, један део стрељачког строја његовог био је поколебан јаком непријатељском пешадиском ватром, обрнуо уназад и повукао за собом и остатак левог крила. Само захваљујући присебности старешина, делови у отступању заустављени су на месту са кога се било пошло на јуриш. Међутим било је очигледно да непријатељ чини и последње напоре, да би омогућио извлачење својих топова, чија је ватра била све ређа. У 17 ч. 30 лево крило 6. пешадиског пука поново је било кренуто на к. 496, и како се непријатељ у томе међувремену већ био повукао са те коте, то је оно избило на теме без отпора, и тако око 20 ч. цео положај Голубац (к. 496 — к. 483) био је у нашим рукама. За непријатељем који се повлачио одаслати су одреди за гоњење.

У 20 ч. под ОБр. 1792 Командант дивизије послао је Команданту армије овакав извештај: »Данас преко целог дана вођена је упорна борба на фронту ове дивизије. Непријатељ се нарочито врло упорно држао на Буковачи и Голупцу. Буковачу је бранила 11. брдска бригада, а на Голупцу су били израдили три реда ровова. И поред великих губитака вечерас је на јуриш заузета Буковача и Голубац. Трупе ове дивизије заноћиле су у борбеном распореду на линији: Голубац — Буковача — Простругa. На Буковачи и Голупцу остао је велики број непријатељских лешева. У

току јучерањег и данашњег дана заробљено је 630 непријатељских војника и 4 официра.«

У подне добивена је од Команданта I армије заповест ОБр. 3414 чија је садржина изложена на стр. 221.

У 22 ч. 15 (нема броја) Командант дивизије издао је својим трупама за 23 новембар ову заповест:

»За даље наступање за непријатељем, трупе Дринске дивизије I поз. груписаће се овако:

»1) Дрински дивизиски коњички пук долином Штавичке р. ка Гукошу;

»2) 6 Пешадиски пук и Данглисова брдска батерија ка Голупцу — Лисини;

»3) 5 Пешадиски пук и 6. брдска батерија Гробље — Клаћа;

»4) 17 Пешадиски пук и 2. брдска батерија на Прострузи;

»5) III Прекобројни пук у дивизиској резерви, позади левог крила 17 Пешадиског пука.

»6) Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће још ноћас једну своју батерију на подесном месту северно од Бољковаца, поред друма; две пак своје батерије поставиће на Широки пут, а све остале пољске батерије примаћи ће до у висину с. Ручић.

»7) Груписање према овој заповести извршити сутра 23 овог месеца до 7 ч. јутра.

»8) Командант Дринског дивизиског коњичког пука кренуће се у гоњење за непријатељем сутра зором. Командант 5, 6 и 17 пешадиског пука упутиће пред својим фронтом мање одреде за гоњење, а за покрет главнина следоваће моје накнадно наређење.

»9) Дивизиско завојиште прићи ће до у висину с. Ручић.

»10) I степен колонске коморе прићи ће до Виноградина, а на зачељу I степена трупна комора. II степен колонске коморе прићи ће до Клатичевачке р.

»11) Ја ћу бити у Бољковцима; телефонску везу најбрижљивије одржавати.

»*На знање*: 2 брдска батерија и Данглисова батерија доћи ће на места означена овом заповешћу сутра до 7 ч. јутра.

»Пионирски полубатаљон радиће по мом усменом на-

рећењу.«

Губици: погинуло 69 подофицира, каплара и редова; рањено 10 официра и 295 подофицира, каплара и редова; нестало 82 подофицира, каплара и редова.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Десна колона. На основу дивизиске заповести за овај дан, Командант колоне издао је ову заповест:

»..... Ради извршења задатка 1-ви Пук нападаће са к. 595 десно од сеоског пута који преко к. 600 води на Плочу. При овоме водиће рачуна о дејству Дринске дивизије I поз., одржавајући с њом везу и помажући је, ако то буде потребно. *3 Пук* (1 и 3 батаљон) нападаће лево од поменутог пута, одржавајући везу са другим пуком. *Одредска резерва* (2 и 4 батаљон 3 Пука и Пионирска чета) прикупиће се на к. 595. *Крупов дивизион* поставиће све три батерије на Врановици тако, да најјачом ватром помаже напад на Плочу. Команданти пукова обавештаваће преко телефона команданта дивизиона о дејству артилериских зрна и захтеваће од њега шта у коме моменту има да туче. Командант дивизиона остаће у што тешњој вези с радом пешадије и изашиљаће до првог борбеног реда нарочито лице за осматрање метака. Још једном опоменути све командире да пале ватре тамо где стрељачки строј доспе, да би артилерија знала коју просторију сме тући.«

Око 6 ч. Командант 1. пука известио је Команданта колоне да се, према исказу заробљеника, на његовоме боку налазе три непријатељска батаљона. Због тога, а и због неуспеха који је на овој страни имао III прекобројни пук, и што је Дринска дивизија I поз. била заостала, наредио је Командант колоне да 1. пук остане на положају где је заноћио са задатком да, докле делови Дринске дивизије I поз. не избију у висину 1. пука, обезбеђује десни бок и позадину 3. пука, који ће нападати на Плочу.

Код 3. пука догађаји су се развијали овако: 3. батаљон био се кренуо ради ојачања III прекобројног пука још у 5 ч. 15; за њим је око 6 ч. пошао и 1. батаљон са задатком да се развије у лево од 3. батаљона и да ухвати везу са 2. пешадиским пуком; 2. и 4. батаљон у резерви кретали су се за 1. батаљоном. Левокрилни батаљон 3. пука сачекао је да у ње-

гову висину дође 2. пук и око 9 ч. 15 предузео је с њим наступање ка Прострузи. Наша артилерија десне и леве колоне тукла је Саставке врло успешном ватром, тако да је непријатељ почео напуштати своје ровове и повлачити се у шуму позади положаја.

Кад је први борбени ред 2. пука подишао отприлике на 1 км. од непријатељских ровова, ови су били готово испражњени. Не трпећи од непријатељске ватре, први борбени ред пошао је на јуриш, и када је дошао до непријатељских ровова, непријатељ се појавио из шуме и готово смакнуто прешао у контранапад. Командант десне колоне могао је добро видети све што се догађа на Прострузи, те се стога овде излаже његов опис. Он цени јачину непријатеља на $1^1/_2$—2 батаљона. Наши у прво време нису видели непријатеља, већ су продужили наступање, али кад су приметили да им се непријатељ приближава у маси, били су изненађени, застали су и поколебали се. Тако исто настало је колебање и код непријатеља. У овом колебању наши попустише и око 10 ч. 45 почеше се враћати низ брдо. Непријатељ, охрабрен овим, пође напред; један његов део задржао се у својим рововима на гребену, док је други део почео силазити низ нагиб ка Г. Бранетићу. Међутим овај непријатељски успех код наших предњих делова био је без значаја. Командант десне колоне обавестио је Команданта леве колоне о ономе што се десило и умоли га да поново предузме јуриш јачом снагом, у чему ће бити помогнут и од десне колоне. Артилерији је наредо да поново отвори ватру на Саставке, а командиру 1. Крупове батерије (који је био најближи) одобрио је да један топ извуче на Плочу ради потпомагања овог напада бочном ватром. Пошто је артилерија одлично припремила напад, 2. пук је поново предузео јуриш око 12 ч. 45, при чему су садејствовали из десне колоне један батаљон и једна чета са митраљеским одељењем, сви из 3. пука, нападајући непријатеља у бок. Услед овог напада непријатељ је дефинитивно напустио Саставке и побегао у нереду ка Палежу и Славковици оставивши доста заробљеника и плена.

Докле се ово дешавало на Прострузи, непријатељ је био ставио Плочу под јаку аритилериску ватру, а сем тога примећено је још од подне да се непријатељ прикупља према десном крилу Плоче. Због тога је командант десне

колоне послао из своје резерве 4. батаљон 3. пука у правцу Плоче. Сем тога, и 1. пук, чије је даље стајање на Врановици било бесцињно (пошто је Дринска дивизија I поз. дошла на његову висину), кренут је напред и око 13 ч. 30 својим челом подилазио је Плочи.

У 13 ч. 40 непријатељ је предузео напад на Плочу и око 14 ч. успео је да отера из ровова неке делове из III прекобројног пука на крајњем десном крилу положаја. Тада је 2. батаљон 3. пука II поз., иницијативом команданта батаљона, извршио снажни контранапад и сузбио непријатеља, заробивши му једног официра и 35 људи. Тек тада је се дефинитивно овладало линијом Саставци—Плоча. Борба са непријатељем који отступа продужена је до самога мрака.

Лева колона. Командант колоне, према прикупљеним подацима, сазнао је да је непријатељ највише са једним батаљоном и два митраљеза посео јужни део Боблија да се на Саставцима (к. 659) налазе два његова батаљона и једна батерија и да је и на једној и на другој тачци подигао заклоне на брзу руку.

У току ноћи наређено је да се две Шнајдерове батерије поставе северно од изворног дела п. Мацарца.

Напад је отпочео на Библије у свануће. 4. батаљон упутио је командант колоне потоком Ливадак у обилазак левог крила непријатељског. После борбе од два часа, а услед појаве 4. батаљона на левом боку Боблија, непријатељ је напустио ову тачку у приличном нереду, гоњен артилеријском ватром батерија ове колоне и једне батерије Дунавске дивизије I поз. Услед успешне ватре ових батерија и отвореног земљишта, цело поље од Боблија до Проструге било је посејано непријатељским лешевима. По заузећу Боблија 2. пук је продужио наступање ка Саставцима, а 4. батаљон је ушао у пуковску резерву. Дејство непријатељске артилериске ватре против овог покрета било је сасвим слабо. Око 11 ч. први борбени ред подишао је на 300 м. од непријатељских ровова на Прострузи и извршио јуриш, али без успеха, те су неки делови 2. пука отступили. Командант пука прихватио је делове који су отступали, појачао је први борбени ред једним батаљоном из резерве и поново је извршио напад, који је сада имао потпун успех.

У 19 ч. 10 Командант дивизије издао је заповест за дивизиске возове: да I степен колонске коморе дође до Клатичевске Реке; муниција да се дотури до врчанске механе, где ће доћи и завојиште са санитетском колоном. Трупне коморе да дођу до исте тачке где и I степен, т. ј. до Клатичевске Реке (раскрсница путева за Бољковце и Таково). Интендантура остаје у Гор. Милановцу. II степен колонске коморе да дође на Дивљаке, где ће доћи и пољска болница која је са овим степеном.

У 12 ч. 30 под ОБр. 3414 добијена је заповест Команданта I армије чија је садржина изложена на стр. 221 и 222.

На основу ове заповести, *Командант дивизије у 13 ч. 45 а под ОБр. 1249 издао је својим трупама ову заповест:*

„Непријатељ је потучен на целој линији и отступа у нереду. Дивизија је узела главни гребен Простуге и ту ће се прикупити, одашиљући одреде за гоњење према непријатељу.

„Наређујем :

1) Да се *десна колона* прикупи на Плочи, и да пошаље одред за гоњење према Лалинцима. У одред за гоњење одредити најмање један батаљон са митраљезима, и по могућству са једним топом.

„2) Да се *лева колона*, у чији ће састав ући и 8 Кадровски пук, прикупи на Саставцима, и да пошаље одред за гоњење ка Палежу. Састав одреда исти као и код десне колоне.

„3) Колоне ће одржавати тесну везу међу собом и са суседним дивизијама.

„4) Сутра ће се вероватно продужити наступање целом снагом.

„5) I Степен муниciске колоне налази се код Врнчанске механе, где је и завојиште.

Трупне коморе и I Степен профијантске колоне су на друму код моста на Клатичевској р.

„6) Штаб дивизије остаје за вечерас у Врнчанима.

„7) Командант армије задовољан је радом и храбрим држањем трупа, и послао је своју захвалност. Од моје стране честитам трупама победу и позивам их да истрају још који дан, па ће непријатељ бити дефинитивно срушен.

Командант армије даће хиљаду динара награде ономе, који отме непријатељску хаубицу".

Према овој заповести *распоред Дивизије био је овакав:*

Десна колона. 1. пук на Плочи, источно од пута Лалинци — Г. Бранетић, са два батаљона на претстражи, а са једним батаљоном и митраљеским одељењем у главнини, јужно од к. 600. Овај је пук био десно у вези са 17. пуком из Дринске дивизије I поз.

Западно од пута Лалинци — Г. Бранетић био је на претстражи један батаљон 3. пука, везујући се у лево са 2. пуком; позади њега била су у главнини два батаљона 3. пука.

У одред за гоњење ка Лалинцима послан је један батаљон 3. пука са два митраљеза. Сем овога послате су и две чете 1. пука за рашчишћавање земљишта и гоњење ка Лалинцима.

Артилерија ове колоне пребацила се сва у току ноћи на Плочу, у колико већ на њој није била.

Лева колона. 2. пук се прикупио на Саставцима, и послао један батаљон у гоњење непријатеља ка Палежу и Славковици. 8. кадровски пук на западном делу Проструге. Шнајдеров дивизион: две батерије на Саставцима, а једна код п. Мађарца.

Губици: погинуо 1 официр, 3 подофицира и 23 каплара и редова; рањено 3 официра, 14 подофицира и 147 каплара и редова; нестало: 43 каплара и редова.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Распоред непријатеља за одбрану линије Рајац — к. 746 — Честе Букве био је овакав: делови 14. бригаде на Рајцу; 7. брдска бригада на к. 746; 8. брдска бригада на Честим Буквама и гребену Проструге.

Непријатељ је у току ноћи извршио поседање свога положаја, користећи утврђења, израђена у току наступања. Дивизија је отпочела напад у 7 ч. и то:

8. пешадиски пук развио је у први борбени ред два батаљона и два митраљеза за напад на фронт п. Врело — Честе Букве — к. 746, а један батаљон у пуковској резерви за левим крилом. 7. пољска батерија са положаја у изворноме делу п. Мађарца потпомагала је овај напад, тукући једним водом Саставке, а другим водом Честе Букве, к. 746 и косу југо-источно од к. 746. 9. пољска батерија била је у покрету од Озрема ка изворном делу п. Мађарца.

9. пешадиски пук прикупио се у дивизиску резерву, у изворном делу п. Мацарца.

IV пешадиски прекобројни пук (три батаљона) прикупио се у дивизиску резерву јужно од Мацарца. 1. батаљон овог пука са косе источно од Бањана развио се за напад на Стовиште (к. 805). 2. и 1. батерија потпомагале су овај напад тукући јаком ватром Стовиште, услед чега су непријатељски делови брзо очистили овај положај и повукли се ка Рајцу, те је пут наступања 1. батаљону био прокрчен.

У 9 ч. 15 лево крило 8. пешадиског пука (1. батаљон) избило је јужно на вис од Честих Букава. Десно крило (2. батаљон) овог пука стигло је у ово време до Бранетићске Реке. Изостајање левог крила било је услед изостајања борбеног поретка Моравске дивизије II поз., услед чега је ово крило било изложено бочној непријатељској ватри са Саставака. У циљу помагања напада Моравске дивизије II поз. правцем преко Плоче 7. пољска батерија са Јасења тукла је јаком ватром непријатељске стрељачке ровове на Саставцима, због чега је непријатељ отпочео делимично отступање.

Али зато што пешадија Моравске дивизије II поз., која је већ избила на Плочу, није ишла напред, непријатељ се враћао у своје ровове, из којих је поново неколико пута истериван ватром 7. батерије.

Око 10 ч. 1. батаљон IV прекобројног пука избио је на Стовиште (к. 805) — к. 829. Тиме је постигнуто потпуно обезбеђење левог бока Дивизије и ухваћена веза лево са трупама Дунавске дивизије II поз. После овога око 10 ч. 30 наређено је да се 8. пешадиски пук крене за напад на Честе Букве — к. 746, и у овом циљу да се један вод 7. батерије крене на положај, на вис Јужно од Честих Букава; да се оба пука у дивизиској резерви (9. и IV прекобројни) крену напред и прикупе позади безименог виса између Јасења и Честих Букава. Око подне избили су предњи делови првог батаљона 8. пешадиског пука на Честе Букве и к. 746.

У 12 ч. 30 Дивизија се налазила на линији Честе Букве — к. 746 — Грашац у оваквом распореду:

8. *пешадиски пук* са десним крилом (2. батаљон) подишао гребену Простуге између п. Врела и Честих Букава; са левим крилом (1. батаљон) на Честим Буквама — к. 746; са резервом (3. батаљон) на путу југо-источно од к. 746. Један

вод 7. батерије на к. 746 отворио је ватру и дејствује са успехом у позадину гребена Проструге на непријатеља, који је у највећем нереду отступао преко Полома. Други вод 7. батерије, који је остао на Јасењу, дејствовао је противу Саставака и гребена Проструге, потпомажући напад Моравске дивизије II поз. и десног крила 8. пешадиског пука. Дејство овога вода било је потпомогнуто ватром 1. пољске батерије, која је изашла на вис јужно од Честих Букава и отворила с бока и из позадине ватру противу Саставака, тукући непријатељске стрељачке ровове бочно и у леђа. Услед овога непријатељски делови напуштали су своје ровове и у нереду отступали са Саставака; а предњи делови Моравске дивизије II поз. отпочели су избијати на непријатељски положај. 2. пољска батерија била је у покрету путем на к. 746. 9. пешадиски и IV прекобројни пук били су у покрету ка Јасењу. Пионирски полубатаљон поседао је положај на коси источно од Бањана, фронтом према Стовишту.

Непријатељ је био у пуном повлачењу са линије Проструга — Рајац, и то: 14. брдска бригада од Рајца правцем Добро Поље — Цугуљ; 7. бригада од к. 746 правцем за 14. бригадом; 8. брдска бригада од Честих Букава преко Славковице (долином Славковичке Реке), а бригаде пред Моравском дивизијом II поз. отступале су од Саставака косом преко Палежа на Букву — Лисину. Непријатељ пред фронтом ове Дивизије био је већ готово ишчезао, држећи само слабим деловима Рајац, докле је се пред Моравском дивизијом II поз. налазио у отступању у највећем нереду од Саставака преко Палежа.

Према оваквој ситуацији Командант дивизије наредио је да артилерија на к. 746 продужи дејство противу непријатеља који отступа у нереду преко Палежа; да Командант 8. пешадиског пука левим крилом од к. 746 нападне Рајац и потпомогне избијање првог батаљона IV прекобројног пука, потом да 3. батаљон из пуковске резерве са два митраљеза упути правцем преко Којића Реке да заузме отсек Славковичка Коса — Грађеник и загрози с бока непријатељу који отступа долином Славковичке Реке и косом преко Палежа; и дивизиска резерва крене напред и прикупи се позади к. 746.

Око 13 ч. 30 наши делови из 1. батаљона IV прекобројног пука и 1. батаљона 8. пешадиског пука избили су на

Рајац. Први батаљон IV прекобројног пука, сопственом иницијативом свог Команданта батаљона, продужио је продирање од Рајца ка к. 881 и Добром Пољу.

Избијањем Дивизије на планински гребен Проструге и Рајца и слабим отпором који је непријатељ на овом гребену показао јасно се обелоданило да је непријатељ већ био деморалисан, а отсупање у нереду показивало је да је непријатељ и растројен.

С обзиром на овакву ситуацију, *Командант дивизије у 13 ч. 30 а под ОБр. 2645 издао је за гоњење непријатеља овакву заповест:*

»Непријатељ је потучен на целом фронту и одступа у највећем нереду ка Гукошу и Мионици.

»Дивизија ће предузети гоњење разбијеног непријатеља правцем: Рајац — к. 881 — Добро Поље — Цугуљ — Бањенац и даље ка Мионици и Ваљеву.

»*Наређујем:*

»1) *Дивизиски Коњички пук* продираће правцем преко Рајца, с. Ба и Палежнице ка Гуњичком вису, Берковачкој Главици и даље ка Топлици са задатком, да пресече пут непријатељског одступања. Предузети извиђање непријатеља на фронту десно Славковичка р. — Гукоши, лево до линије Бањенац — Струганик — Мионица.

»2) 3 Батаљон 8 Пешадиског пука са 2 митраљеза наступаће са фронта к. 746 — Рајац на линију Славковица — Грађеник са задатком, да грози непријатељском одступању и да штити десни бок дивизије. Што већи број патрола наоружаних бомбама упутити ка Боблији, Меднику и Вису (к. 707), да стварају панику код непријатеља.

»Кад дивизија наступи ка Бањенцу, овај ће батаљон наступати у њеној висини на Вис (к. 707). Одржавати везу десно са трупама Моравске дивизије II поз., а лево са 9 Пешадиским пуком.

»3) *9 Пешадиски пук* са једном пољском батеријом наступаће као претходница дивизије правцем: Рајац — к. 881 — Добро поље — Сасле букве — Цугуљ — Бањенац са задатком, да непријатеља са овог правца протера и овлада положајем Бањенац.

»4) *IV Прекобројни пук* са једном пољском батеријом наступаће за 9 Пешадиским пуком.

»5) *8 Пешадиски пук* са 2 пољске батерије остаће на положају Честе букве — к. 746 — Рајац, и чим избију трупе Моравске дивизије II поз. на положај Проструга — Честе букве, кренуће се за IV Прекобројним пуком, и још у току ноћи доћи на Концурско брдо.

»6) *Пионирски полубатаљон* посешће што пре Рајац (к. 857).

»7) *Дивизиско завојиште* предузеће покрет одмах преко Бершића — Брезне — Теочина — Брајићи и доћи ће код В. Сувобора.

»8) *Борбени део I степена колонске* коморе кренуће се одмах правцем преко Брезне и Теочина и поставиће се код Брајића; пољска болница у Теочину.

»9) *Трупна комора* доћи ће у Гор. Милановац.[1]

»10) *Колонска комора*: I степен доћи ће у Гор. Милановац; II степен код Врањевшничке механе (јужно од с. Прњавора).

»11) Дотурање потреба вршити средством профијант колоне до Гор. Милановца, одавде до Брајићске механе средством кола Трупне коморе (профијантског дела), од Брајићске механе до трупа средством товарних коња.

»12) Ја ћу се налазити код претходнице.

»Дивизиско телеграфско одељење поставиће телефонску линију Брајић — Цугуљ — Концурско брдо, везујући се за Дунавску дивизију II поз. Сви пукови везаће се за ову линију.«

Намера Команданта дивизије била је да ноћним маршем, потпуно изненадним за непријатеља, избије на отсек Берковачка Главица — Бањенац — Руда са циљем да отсече отступницу непријатељским деловима пред фронтом Дунавске дивизије II поз. (који би се задржали на Сувобору и Маљену) и отвори пут тој Дивизији; затим да загрози главној непријатељској комуникацији Гукоши — Г. Топлица — Миоunица — Ваљево, да непријатељу пресече пут отступања ка Ваљеву и тиме потпомогне наступање десног крила Армије (Дринске дивизије I поз. и Моравске дивизије II поз.).

У 14 ч. 30 добивена је заповест Команданта армије ОБр. 3414 чија је садржина изложена на стр. 221 и 222.

---

[1] Далеко је од трупа. П.

У 15 ч. отпочео је покрет 3. батаљона 8. пешадиског пука од к. 746 правцем ка Славковици. До овога времена стигао је дивизиски коњички пук, 9. пешадиски пук, 2. и 1. пољска батерија позади к. 746, а IV прекобројни пук и вод 7. батерије са Јасења и 9. пољска батерија налазили су се у покрету ка к. 746.

Око 15 ч. 10 кренуо се дивизиски коњички пук од к. 746 ка Славковици, а око 15 ч. 30 кренула се претходница Дивизије (9. пешадиски пук са 2. пољском батеријом) од к. 746 правцем преко Рајца — к. 881 — Доброг Поља. Око 16 ч. 30 предузео је покрет IV прекобројни пук са 1. пољском батеријом од к. 746 правцем за претходницом.

Трећи батаљон 8. пешадиског пука, у покрету ка Славковици, наишао је на два непријатељска батаљона у јаруги код цркве с. Славковице, отворио брзу паљбу на њих, и наневши им велике губитке, натерао их на предају, којом је приликом заробљено преко 200 војника, један лекар и један кадет, а погинуо је командант једне брдске бригаде (вероватно осме). Лево крило овога батаљона избило је до 16 ч. 30 на Славковичку Косу, заробивши у путу преко 100 непријатељских војника. До 17 ч. 3. батаљон 8. пешадиског пука заузео је положај Славковичка Коса — Грађеник, рашчистио долину Славковичке Реке и заноћио на заузетом положају, са обезбеђењем према Бобији, Меднику и Вису (к. 707).

Дивизиски Коњички пук кретао се за овим батаљоном и заноћио је с њим на Грађенику.

Први батаљон IV прекобројног пука у свом надирању од Рајца заузео је к. 881 и избио на источни део Доброг Поља, гонећи пред собом непријатељске заштитнице. На Добром Пољу овај је батаљон ушао у састав свога пука.

9. пешадиски пук, са 2. пољском батеријом, као претходница Дивизије, избио је без отпора на источни део Доброг Поља и рашчистио непријатељска одељења са западног дела Доброг Поља и са Црног Врха, избио је око 18 ч. код Сасле Букве на друм Сувобор — Мионица.

IV прекобројни пук, са 1. пољском батеријом, кретао се за претходницом правцем Рајац — к. 881 — Добро Поље. Овде је у састав Пука ушао и 1. батаљон, који је овога дана наступао преко Стовишта и Рајца.

8. пешадиски пук, са 7. батеријом, остао је на положају

Проструга — Честе Букве — к. 746 — Рајац до 21 ч., докле на овај положај нису избиле трупе Моравске дивизије II поз.

Пионирски полубатаљон дошао је на Рајац и заузео га за одбрану.

Око 19 ч. 30 предњи делови 9. пешадиског пука подишли су Цугљу и око 20 ч. избили су на њ, потиснувши слабе непријатељске делове, при чему је заробљено око 180 непријатељских војника. Око 23 ч. Дивизија је стигла челом пред положај Бањинац — Руда, на коме је констатовано присуство уређених непријатељских снага, са предузетим мерама опрезе.[1] Како су трупе биле доста заморене дотадањим маршем и како артилерија, услед тешког пута, још није била пристигла, а нарочито због тешкоће извршења ноћног напада по непознатом земљишту, Командант дивизије наредио је да се трупе задрже на преноћишту на Концурском Брду и Цугуљу, с тим да се пре сванућа отпочне напад на непријатеља.

Распоред дивизије на преноћишту био је овакав:

9. пешадиски пук на Концурском Брду, образујући претстражу Дивизије.

IV прекобројни пешадиски пук, са 2. пољском батеријом, између Концурског Брда и Цугуља (позади 9. пука). Две пољске батерије (1. и 7.) на Цугуљу.

8. пешадиски пук у покрету преко Доброг Поља за Цугуљ, где је стигао око 2 ч. и заноћио.

Пионирски полубатаљон на Рајцу.

Дивизиски штаб у планиничкој механи (на Цугуљу).

Распоред непријатеља на преноћишту 22 ов. месеца у вече био је овакав:

3. брдска бригада на Руди (к. 629).

14. и 7. бригада на Бањинцу.

Остаци 8. бригаде на Вису (к. 707).

Губици: погинуло 8 војника; рањено 2 официра и 18 војника; нестало 42 војника.

---

[1] Шта би било, да је овако јак и прикупљен непријатељ прешао у контранапад на овако усамљену и изоловану Дунавску дивизију I поз., која није била ни довољно прикупљена, артилерија још није била пристигла и још уз све то јако заморена дотадањим напорним маршем? П.

У току дана Дивизија је заробила једног официра и преко 350 војника.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 10 ч. Командант дивизије послао је Команданту I армије овај извештај о ситуацији:

»Трупе ове дивизије продужиле су јутрос у 6 ч. 30 наступање са линије Коштунићски Крст — Теочински Крст, потискујући непријатеља ка Сувобору. Борба се води на целом фронту ове дивизије, као и код Дунавске дивизије I поз. и Шумадиске дивизије II поз.

»Овога часа упутио сам од Теочинске механе један батаљон 8 Пука II поз. са једним митраљезом, преко Молитве ка Пољани и Сјечини, да дејствује у бок и позадину непријатеља, који се налази пред 10 Пуком II поз. 7 Пуку I поз. наредио сам, да са батеријом дође код Теочина. Ноћас и јутрос заробљено је око 280 непријатељских војника и заплењен још један митраљез.

»Команданту средње колоне (18 Пешадиски пук) наредио сам, да што енергичније продире напред.

»Заробљеници су из: 14, 15 и 16 бригаде. По њиховим исказима види се, да се противу ове дивизије бори: цела 15 бригада и делови 14 и 16 бригаде, укупне јачине око 10 батаљона са 3 батерје.

»Од једног сељака, који је био заробљен, сазнао сам, да је непријатељ, одступајући испред ове дивизије, синоћ заноћио са пешадијом и артилеријом код Планиничке механе. Његови делови задржали су се били на положајима око Брајића. Наредио сам најенергичнији покрет ка Сувобору.«

У 13 ч. добивена је од Команданта I армије заповест ОБр. 3414, чија је садржина изложена на стр. 221 и 222.

Од Команданта 9. пешадиског пука II поз. у 13 ч. 45 добивен је овакав извештај: »У свом кретању доспео сам до Томовића брда, и немогућно ми је даље продужити кретање с тога, што се на десној обали р. Буковаче, на Равној Гори, налази непријатељска пешадија укопана, у јачини једног батаљона и 2 топа, а можда и више. На Парлозима је непријатељ такође укопан у рововима са митраљезима, због

чега сам укљештен и спречено ми развијање пука, било преко р. Буковаче, било ка Парлозима. Одређеним правцем кренућу се, чим добијем могућности и ситуација буде рашчишћена, бар на Парлозима.«

Поводом овога Командант дивизије издао је ове заповести:

а. *Команданту 9. пука:* »Имам извештаје, да су наше трупе заузеле Парлоге, према томе нападните непријатеља на десној обали р. Буковаче. Непријатељ одступа испред 10 Пука II поз. у правцу Подова.«

б. *Команданту артилерије:* »Непријатељ у јачини једног батаљона и 2 топа је на Равном Гају и десној обали р. Буковаче, и омета покрет 9 Пука II поз. ка Мујовом Гробу. Поставите један део Ваше артилерије тако, да туче ове непријатељске делове.«

У ово време добивен је извештај од Команданта десне колоне да је у 12 ч. 40 заузео к. 853 (Данилов Врх). У 15 ч. 15 трупе ове Дивизије заузеле су Сувобор, о чему је Командант I армије извештен.

У 17 ч. Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав извештај о ситуацији:

»Трупе ове дивизије данас у 15 ч. 15 заузеле су: Шиљкову косу — М. и В. Сувобор — Мујов Гроб. У то време избијали су делови Дунавске дивизије I поз. на Рајац и подилазили к. 881. Одељења за гоњење послата су одмах са Сувобора у правцу Планинице, и преко Цугуља ка Руду и Бањенцу. Непријатељ одступио у највећем растројству. Све ово посматрао је лично мој начелник штаба, који је био код 18-ог Пука.«

Пошто се 7. пук налазио у армиској резерви, учињена је од стране Команданта дивизије у 17 ч. 10 Команданту I армије ова претставка: »Мишљења сам, да се 7 Пук ноћас у 4 ч. упути од Теочина преко Брајића — Игришта — Риора на Маљен, у позадину непријатељских трупа, које дејствују према 10 Пуку и Ужичкој Војсци.«

У данашњој борби до 17 ч. 30 заробљено је око 500 непријатељских војника и један санитетски офоцир; заплењено је три митраљеза, а сеоски кметови прикупљају велики број пушака и муниције.

Дивизија је заноћила на линији М. Сувобор — Мујов

Гроб — Равна Гора, са истуреним предњим деловима према Цугуљу, Игришту и Бабиној Глави. Од батаљона 8. пука II поз. који је данас пре подне упућен преко Молитве и Пољане ка Сјечини и који је на Пољани наишао на непријатеља, није стигао извештај где је заноћио. 7. пук I поз. заноћио је код теочинске механе.

На основу заповести Команданта I армије *Команданта дивизије издао је својим трупама ову заповест* (није обележено време ни број):

»Непријатељ данас потучен у највећем нереду је одступио са Сувобора ка Планиници. Извесни његови делови налазили су се до пред мрак на Равном Гају и Поду (к. 709). Данас смо заробили 500 војника и 3 митраљеза.

»Наша дивизија заноћиће на заузетим положајима, прикупити се, уредити и спремити за гоњење непријатеља преко Планинице, тежећи у исто време, да једним делом снаге овлада Маљеном и Стражаром.

»Десно од нас на Добром Пољу и Сраслој букви је Дунавска дивизија I поз., са предњим деловима на Цугуљу. Лево између Дугог брда и Смрдуше 10 Пук II поз., који је добио наређење, да сутра напада у позадину Гојне Горе.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* заноћиће на М. Сувобору.

»2) *Средња колона* на В. Сувобору, и око раскрснице путева северно од Мујова Гроба, са одељењима за гоњење у правцу Планинице.

»3) *Лева колона* на Мујовом Гробу, обезбеђујући се на Бабиној Глави. Батаљон према Равном Гају остаће за вечерас где је, и сутра зором напашће непријатеља, ако се он буде задржао на Равном Гају.

»4) 8 Пешадиски пук II поз. преноћиће на Парлозима; 23 ов. месеца у 4 ч. кренуће се преко Игришта ка Риору, и ако непријатељ дотле не напусти Подове, напашће га преко Орлеваче у позадину.

»Батаљон мајора Ђекића напашће га сутра зором од Пољане, заједно са једним комбинованим батаљоном из Ужичке Војске од Дугога брда. На случај да непријатељ раније напусти Подове, 8 Пук ће се цео кренути на Маљен.

»5) 7 Пешадиски пук I поз. кренуће се од Теочина 23

ов. месеца у 3 ч. јутра друмом до испод В. Сувобора па преко Игришта ка Риору и Маљену.

»6) Пионирски полубатаљон остаје за сада где је.

»7) Командант артилерије упутиће 23 ов. месеца до сванућа већи део артилерије на М. Сувобор; 2 Данглисова топа придаће 7 Пуку I поз., остатак ће доћи на Парлоге са задатком, да потпомогне напад наших трупа у правцу Риора и Маљена. Брзометна батерија придата 7 Пуку I поз. ставља се под његову команду. Дебанжове топове са Шукунђеда упутити преко Прањана ка Подовима, да потпомогну напад наших трупа тим правцем.

»8) Коњички дивизион кренуће се ка с. Дружетићу, даље ка Маљену, са задатком, да извиђа у правцу Дружетића — Тометиног поља и Душковца.

»9) Завојиште код Теочина. Једна пољска болница Срезојевци; друга Трбушанска механа.

»10) Борбени део I степена Колонске коморе Теочин. Трупна комора Срезојевци. Остатак Колонске коморе по досадањем.

»11) Ја ћу 23 ов. м. бити изјутра на Парлозима.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 22 НОВЕМБАР

Са овим даном завршен је тродневни бој Армије код Гор. Милановца и напори трупа I армије завршени су лепим успехом. Избијајући око 15 ч. на развође р. Колубаре и Западне Мораве, на линију положаја Плоча — Проструга — Рајац — М. и В. Сувобор, Армија је стала чврстом ногом на овај планински гребен, са кога је непријатељ, под оваквим његовим тешким приликама, није могао да потисне. Његови слаби напади, предузети по подне у правцу Плоче доказ су само покушаја његових последњих нада.

Непријатељ је био побеђен, а пред центром и левим крилом Армије и потпуно сатрвен. Његово брзо напуштање положаја доказ је његове немоћи, а да је код непријатеља наступила и паника доказ су напуштање топова, рањеника, бацање оружја и спреме, велики број заробљеника и уопште отступање у нереду са бекством.

За добивање успеха на десном крилу и центру Армије

није се морала развијати сва снага, ни ангажовати јаче борбе. Успех је извојеван поглавито предњим пешадиским деловима, уз снажну потпору артилерије. Артилерија је у овоме погледу неоспорно учинила врло много. Истина, она је на свима правцима била бројно надмоћнија од непријатељске артилерије, али је њена заслуга у толико већа што је, по цену огромних физичких напора око савлађивања тешког и раскаљаног планинског земљишта, пратила своју пешадију у стопу, а својом рационалном употребом и снажном ватром била стално моћна потпора своје пешадије.

Непријатељ поцепан и раздробљен у овим планинама, без јаче унутарње везе, отступао је безобзирце, остављајући у току дана на бојишту 4 митраљеза, 3 топа и 2 брдске хаубице, и велики број погинулих и рањених. Истога дана заробљено је 6 официра и 1800 подофицира, каплара и редова.

Морал и дух код наших трупа, после тродневног боја, нагло је се уздизао. Наше трупе, које су до пре неколико дана под истим временским, земљишним и економским приликама биле чисто утучене и погнуте главе протествовале и гунђале, сада одушевљено и победоносно јуре за непријатељем, не осећајући никакав умор, глад ни оскудицу. Пробијањем центра непријатељског стратегиског фронта постигнут је потпун успех и у стратегиском смислу. Потиснут са главног планинског гребена — развођа Колубаре и Западне Мораве — непријатељ је изгубио најглавнији ослонац за свој даљи рад, а његове трупе у долини Колубаре и Западне Мораве, предвојене сада простором и нашом снагом, остале су без везе, лишене могућности да се узајамно потпомажу.

Успешно завршен бој код Гор. Милановца обележава једновремено и почетак новог периода у операцијама, како I армије тако и наше целокупне војске. Већ сутрашњи дан, 23 новембар, означава за I армију почетак правог гоњења непријатеља у пуном смислу те речи, а за осталу нашу војску почетак успешне офанзиве, која је на крају завршена потпуним поразом непријатеља и протеривањем његовим из наше Отаџбине.

Са избијањем I армије на главни планински гребен (развође) добивен је врло јак наслон за даље продирање у слив Колубаре ка Ваљеву, а и за потпомагање суседних армија, маневришући противу непријатељског бока и позадине.

Али већа безбедност даљих операција I армије, којој је гребен Проструга — Сувобор — Маљен имао да послужи као ослонац и јака обезбеда левог крила и бока Армије, којима је Маљен имао да послужи као јак наслон; па најзад и ситуација код Ужичке војске, захтевали су неоспорно потребу да се овлада Маљеном пре него што би се изразило јаче надирање ка Ваљеву и у долину Колубаре.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

Неуспех на Чикору дошао је поглавито стога што је напад почео сувише доцкан и што је, под притиском непријатељског бочног напада од Смрдљиковца, Кик напуштен, те је изгубљен једини подесан и осетљив правац да се Чикор нападне бочно. Напад је ипак извршен фронтално, али у моменту када је артилерија требала да припреми јуриш својом најјачом ватром пала је јака магла, те је било онемогућено регулисање ватре. Непријатељ је наше нападне делове дочекао јаком пешадиском и артилериском ватром на најближим даљинама, и напад је заустављен са великим губицима, који су били у толико осетнији што су пукови већ били смањеног састава.

Бројно и морално слаби пукови Тимочке дивизије II поз. (13. и 14. пук) нису имали довољно снаге да освоје Липет, у толико пре што су њене нападне колоне биле фланкиране са Лисине и са Врлаје. Сем тога, случај је хтео да ови пукови, који су већ били веома слаби у старешинама, погубе на Липету најбоље своје официре, чиме је нападна моћ ових пукова била још више ослабљена. Поред ова два неуспеха и Драгољски одред према Врлаји био је паралисан. Иако је магла штетно утицала на дејство артилерије у пресудноме часу, ипак се могло констатовати да између пешадије и артилерије није било довољно везе. Овоме је много допринела и та околност што је се оскудевало у каблу, те је увек, при првом покрету, између ова два рода војске престајао споразум. При свем том опажена је рђава употреба и недовољно концентрисање артилериске ватре, те овом приликом наша надмоћност у артилерији није довољно искоришћена, да се постигне успех и уштеде жртве.

Због тога је *Командант армије у 2 ч. 30 под ОБр. 3269 издао командантима дивизија овај упут:*

»У току борбе последња два дана непријатељ је према свима дивизијама ове армије показао невероватно мало артилерије, свега 6—8 брдских топова, у групама по два топа, па и њима је дејствовао ретко и рђаво. По исказу заробљеника нестало им је муниције за брдске топове. Ова је армија међутим располагала са 50 пољских, 4 хаубичка и 8 брдских топова, са знатном количином муниције. Поред свега тога данашњи наши више пута поновљени напади на неке утврђене тачке, поседнуте и брањене само пешадијом, нису успели, и губитака имамо доста. Ово је јасан доказ слабе и недовољне припреме јуриша пешадији, и недовољно успешне употребе артилерије у опште. Артилериска ватра била је растурена на много тачака по фронту, и с тога нигде довољно јака. Данашњи неуспех нема оправдања.

»Износим ова убедљива факта, и скрећем пажњу Команданту на то, да се пешадији мора припремити успешан јуриш, и на њ кренути тада, када је по готову извесно, да је непријатељ толико поколебан, да је успех јуриша обезбеђен, т.ј. да ће и сама појава пешадије на јуриш натерати непријатеља, да напусти положај и повуче се. Како ће се овај заједнички рад између пешадије и артилерије постићи стоји највише до пешадиских и артилериских команданата, њихове тактичке спреме и разумевања физиономије данашње борбе, везе и солидарности у раду, али овај заједнички рад треба да регулишу и руководе и команданти дивизија, као највиши тактички команданти у боју.

»Надам се, да ће се у будуће уштедети пешадији излишне жртве вештом и целисходном употребом нашег одличног артилериског материјала.«

Из заповести Команданта III армије за данашњи рад, ОБр. 3266,[1] била је намера Команданта армије да се напад обнови крилима. Трупе су већ биле и сувише смањеног бројног састава, а после поновних великих губитака, није смео више ризиковати поновни фронтални напад, у толико пре, што је сада и у артилерискоj муницији настала јача оскудица, те се и она морала штедети.

---

[1] Види стр. 163.

Према Липету се споро напредовало и успех тамо био је везан за успех Дринске дивизије I поз. (I армија) на Лисинама.

Долазак 13. пука I поз. (II армија) у долину р. Оњега код Смрдљиковца давао је могућности да се понова нападне и заузме Кик, а потом и Чикор.

Од појединих Команданата дивизија у току дана стигли су ови извештаји:

Од Команданта Дринске дивизије II поз.:

а. *У 17 ч.:* »да непријатељска артилерија од пре два часа не дејствује, и ако је наша артилерија дејствовала. Командант 4 Пука II поз. јавља, да се непријатељ са Кика спушта према Дубовом брду. 13 Пук I поз рашчистио је све на десној обали р. Оњега. Непријатељ се групише у долини п. Средњака.«

б. *У 22 ч. под ОБр. 1787:* »У току данашњега дана 4 Пук остаје на положају, на 400 м. према непријатељу на Чикору. 5. Пешадиски пук на утврђеном положају Дубовом брду — Кречанац, фронтом према Кику, а делом и према Брајковцу. Од како је данас 13 Пук I поз., с којим се одржава стална веза, почео избијати у висину Дубовог брда (десна страна Оњега), у толико је се фронт 5 Пука окретао према Кику и крајњем левом крилу Чикорског положаја.

»У току данашњега дана вршене су припреме за сутрашњи рад. Напад на Кик данас се није могао вршити, јер 13 Пук I поз. још није избио у висину Дубовог брда, међутим снага с којом се располаже није била довољна, да би се могло нападати на Кик, и одвојити потребан заслон за заштиту десног бока.

»Пре подне непријатељ је омањим деловима покушавао напад противу Дубовог брда, а после подне око 18 ч. извршио је напад на десно крило 4-ог Пука, осветљавајући ракетама овај део нашег положаја. Напад је одбијен, снага којом је нападао није се могла због мрака проценити. Непријатељ је данас дејствовао артилериском ватром противу положаја 4-ог и 5-ог Пука, као и к. 417.

»Укупна снага непријатељска, која се налази у првој линији према трупама ове дивизије износи око 5 батаљона, а колика је резерва овим трупама, не зна се. Непријатељска артилерија, која је данас дејствовала противу положаја ове

дивизије постављена је била овако: једна пољска батерија на Липљу; један брдски топ на Чикору; и једна пољска батерија у долини Оњега, негде у висини Новаковог брда, од које је противу Дубовог брда дејствовало само једно оруђе. Једна непријатељска батерија је покушала јутрос око 7 ч. 30 да се постави на Гају, али обасута нашом артилеријском ватром ометена је у томе, и није се данас јављала.»

Од Команданта комбиноване дивизије:

а. *У 9 ч. 40*: »да је Командант Драгољског Одреда известио, да од јутрос на Врлаји има 5 непријатељских батаљона. Моли за наређење, да Тимочка дивизија II поз. што енергичније надире, те да олакша ситуацију трупама на Врлаји.«

б. *У 10 ч.* Командант армије под ОБр. 3282 издао је Комбинованој дивизији ову заповест: »Тимочка дивизија II поз. добила је свој задатак, и она га изводи методички, с обзиром на јачину непријатеља према себи и квалитет својих трупа, и до сада успешно, по извештају који је овога часа добијен. Наредите Команданту Драгољског Одреда, који има знатну артилерију и два пешадиска пука, да тако исто енергично ради и сузбија непријатељску пешадију, која нема артилерију.«

в. *У 15 ч. 55*: »да је непријатељ извукао на Чикор једну нову батерију и њоме тукао нашу батерију на Стражари. Наша батерија на Ковиљачи туче непријатељску колону, која одступа ка Којића забрану.«

г. *У 20 ч. под ОБр. 2368:* »Данас код дивизије нема ничег новог. Код непријатеља примећено појачавање у рововима, вероватно попуна губитака. Непријатељ се појачава на Врлаји. Поред пријављених јуче непријатељских пукова, данас има заробљеника и из 29 Домобранског пука. На Врлаји Командант Драгољског Одреда показује данас око 5 непријатељских батаљона из седам разних пукова. Око подне појавила се на Липљу једна непријатељска батерија од 5 топова и 2 брдска топа на Чикору.«

Од Команданта Тимочке дивизије II поз.:

а. *У 6 ч. 55 под ОБр. 1364 ова претставка*: »На Липету се налази цела 12 бригада од 6—8 батаљона. Ја је имам нападати и узети са два пука, који немају више од 3000 пушака са људством какво је, а нарочито са старешинама слабим, и у овим гудурама, подривеном терену, успех је сумњив и

може довести дотле, да се компромитује цела ствар. Десно крило Дринске дивизије I поз. налази се на к. 427.«

б. *У 10 ч. 40:* »да је централна колона на 200 м. пред непријатељем на Липету. Лева колона је такође на 200 м. али је раздваја дубока јаруга од непријатеља. Десна колона је потпуно заустављена пешадиском ватром са Врлаје.«

Око 13 ч. код Тимочке дивизије II поз осмотрена је једна колона дуга око 3,5 км. у покрету од Обешењака у правцу Дићске Главице. Ово је било саопштено свима трупама и артилерија је до максимума појачала ватру, али је пешадија ипак остала прикована пешадиском и митраљеском ватром с фронта и бока. Овако је остало све докле мрак није пао.

У 15 ч. пуковник Ж. Павловић из Врховне команде јавља да је I армија известила да ће још ноћас избити на линију Руда — Бањинац — Медник, па зато треба и III армија јако да притискује непријатеља пред собом.

в. *У 20 ч. под ОБр. 1374:* »Ова дивизија, поставивши се у току јучерањег дана на нападне положаје: лева обала Козељског п. — Липет (к. 500) — десна обала Горице п., јутрос у расвитак отпочела је снажну артилериску припрему напада из 6 брдских и 4 пољске цеви. У 8 ч. отпочела је наступање својим крилима, јер је центар још јуче доспео на 200 м. од непријатеља. Јака пешадиска и митраљеска ватра са Врлаје, а одмах затим и од стране двеју непријатељских чета спуштених са Голупца на северне падине Лисине, произвеле су ово дејство: левој колони растурио се један батаљон (којим је командовао један резервни капетан), и он је прикупљен тек вечерас око 17 ч., и то тек у пола. Десној пак колони морало се наредити, да један батаљон окрене према Врлаји као побочницу, а други батаљон морао се рокирати према центру.

»Нападно кретање је ипак продужено, колоне су се мучно пужале кроз дубодолине обрасле шумом, под снажном фронталном и бочном непријатељском ватром. Знатан број официра избачених из строја још је више умањио брзину напредовања, али најзад предвече цео борбени поредак је подишао на 30—50 корака од непријатељског положаја, који је свуда утврђен, местимично и вишекатно. Губици су

знатни, али се овога тренутка не може, услед борбе, која још траје и помрчине, дати тачан број.

»Потврђују се ранији извештаји, да је пред овом дивизијом 12-та бригада, а по исказу заробљених војника из 57 пука, она је јутрос била ојачана тим батаљоном из 57 Пука, који је из с. Штавице био упућен на Липет. Изаслата ухода извештава, да је јутрос у с. Штавици видео око 100 товарних коња коморе, као и то да је у кући Којића у Штавицама телефонска централа за везу Липета и Голупца.

»За сада је познато, да су рањени командант батаљона мајор В. Жарковић и капетан Д. Ћирковић, а капетану Ст. Станковићу позледила се рана, те је онеспособио. О исходу борбе известићу накнадно. По неким знацима може се закључити, да је непријатељ своју снагу ослабио и у реду извукао.«

У току дана око 21 ч. Тимочка дивизија II поз успела је, да непријатеља отера са Липета, али је Армија о томе доцније обавештена.

На основу оцене дневне ситуације код III армије и код суседних армија, *Командант III армије у 23 ч. 30, под ОБр 3298 издао је овакву заповест за даљи рад:*

»По добијеним извештајима I Армија заузела је данас, 22. ов. месеца, Голубац (к. 496) — Рајац — Сувобор, и гони непријатеља даље. Вероватно је, да ће упутити једну колону у гоњење правцем: Палеж — Гукош. Непријатељ се пред њом повлачи и предаје се у масама. Данас има око 1.300 заробљеника.

»II Армија је имала делимичног успеха.

»Код III Армије стање непромењено.

»За рад 23 овог месеца наређујем:

»1) *Тимочка дивизија II поз.* енергично ће напасти непријатеља на Липету и терати га даље ка Дићској Главици и Гукошу. Овај задатак ће јој вероватно бити олакшан, пошто ће Дринска дивизија I поз. наступати са Голупца даље.

»2) *Комбинована дивизија.* Драгољски Одред напашће непријатеља на Врлаји, и стараће се да га одбаци ка Дићској Главици. Остале трупе остају на садањим положајима да искористе сваки повољан тренутак и пређу у напад.

«3) *Дринска дивизија II поз.* са потребном снагом смениће одред Моравске дивизије I поз. у долини Оњега, који је имао задатак да затвори ову долину; да штити десни бок

армије; и да одржава везу између II и III Армије. Ову смену извршити што пре, пошто досадањи одред Моравске дивизије I поз. мора да се крене одмах, због промене ситуације код II Армије.

»Остале трупе остају на садањим положајима, спремне да искористе сваки повољан тренутак и пређу у напад.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Цео дан Дивизија је употребила за припрему напада за сутрашњи дан.

У 12 ч. 40 под ОБр. 3266 добивена је од Команданта III армије заповест чија је садржина изложена на стр. 163.

Према ситуацији, која је за успешан рад ове Дивизије била знатно побољшана, а у смислу горе добивене заповести, план Команданта за даљи рад био је у главноме овакав: Према чикорском фронту оставити највише до четири батаљона пешадије, а сву осталу снагу (два пука) употребити противу левог бока чикорске одбранбене линије и противу Кика, и уз припомоћ делова 13. пука I поз. овладати Киком, потом продужити даље продирање гребеном који спаја Кик са Чикором и појавити се у позадини непријатеља на Чикору. За извођење овога плана било је потребно извршити ново груписање снага на линији Кречанац — Дубово Брдо и ухватити везу са 13. пешадиским пуком I поз. (II армија) за заједнички рад.

У 9 ч. од Команданта десне колоне са Дубовог Брда добивен је извештај да се непријатељ у току прошле ноћи, у јачини око три батаљона, пребацио на десну обалу п. Средњака са фронтом према положају Дубово Брдо — Кречанац. Непријатељски стрељачки строј налази се засада на даљини 200—300 м. испред наших стрељачких ровова. За време ноћи ништа се значајно није десило.

У 12 ч. — у подне — Командант леве колоне, према чикорском фронту, јавља да се на фронту те колоне развија час јаче час слабије пушкарање. Тако исто непријатељ повремено отвара артилериску ватру.

У 12 ч. 30 из штаба Моравске дивизије I поз. јавља се

да је заузета ивица Кременице и да сада 3. и 16. пук нападају северну ивицу њену.

У 12 ч. 45 Командант леве колоне извештава да се непријатељ по групама пребацује са Чикора на Кик. Команданту колоне наређено је да прати ово непријатељско кретање, обраћајући нарочиту пажњу на то да се непријатељ не извуче с положаја јачом снагом и управи ову у леви бок Моравске дивизије I поз. (II армија), која напада Кременицу. Ако непријатељ отпочне рокирање у јачој мери, Командант ће га у том случају енергично напасти.

У 14 ч. Начелник штаба ове дивизије вратио се из рекогносцирања и поднео извештај ове садржине:

»1) Непријатељ држи утврђени Чикорски положај са крилима за нешто повученим уназад; лево крило наслања му се на п. Средњак. Ради обезбеђења левог бока и позадине Чикорског положаја, непријатељ држи поседнут Кик са снагом од 3 батаљона.

»2) II прекобројни пук Комбиноване дивизије налази се на левој страни Великог п., на одстојању око 1—1½ км. од непријатеља.

»3) 4 Пук II поз. налази се на 300—400 м. од непријатељских ровова на Чикору, и ту је се утврдио. Један батаљон овог пука је на десној страни п. Средњака и у тесној вези са 5 Пуком II поз., који држи Кречанац и Дубово Брдо. Десно од 5 Пука II поз., на десној страни р. Оњега и десној обали Црнице п. налази се 13 Пук I поз. Овај пук имао је у току данашњег дана омањих борби у долини р. Оњега. Непријатељ ни према 5-ом, ни према 4-ом Пуку за сада не показује јачу активност.

»Према 4 Пуку непријатељ с времена на време отвара слабу пешачку ватру и избаци по који артилериски метак. Према 5 Пуку развија се повремено мало јача пешачка ватра, и непријатељски брдски топ са Чикора, као и два топа једне непријатељске батерије, негде у долини Оњега, у висини Новаковог брда, отварају по мало ватру на Дубово брдо и Кречанац.

»По довољном рекогносцирању на лицу места, план за сутрашњи напад овакав је: 5 и 6 Пук прикупити на линији Дубово брдо — Кречанац, па одатле управити напад на Кик и леви бок Чикорског положаја. Када 5 и 6 Пук притисну

Кик и лево крило Чикорског положаја, тада и 4 Пук да пређе у напад. Напад претходно припремити најјачом артилеријском ватром из свих оруђа.

»Што се тиче садејства 13 Пука I поз. (II Армија), оно може бити двојако: ако успе да до сутра изјутра прочисти долину р. Оњега до пута Брајковац — Вис, тада би могао (пошто остави заслон ка Новаковом брду) с једним делом снаге да дејствује на Кик, што би било најбоље; или би се његово садејство могло свести на то, да, пошто протера непријатеља из Смрдљиковца, обезбеди десни бок и позадину наше десне нападне колоне, која ће нападати на Кик. Ово последње услов је за извођење предвиђеног напада од стране ове дивизије. До овога момента 13 Пук I поз. још није успео да допре до друма Смрдљиковац — Вис. Командант 5 Пука одржава стално чврсту везу са Командантом 13 Пука I поз., и тек ће се довече моћи регулисати са Командантом 13 Пука I поз., какав ће облик добити његово садејство. Иначе на лицу места учињене су све припреме за сутрашњи напад. Командантима колона показани су полазни — нападни положаји; Команданту артилерије показана је просторија: лево крило и бок Чикорског положаја, и северни крај Кика, који се имају притиснути најјачом артилериском ватром из свију оруђа.«

У 16 ч. 45 Командант леве колоне (према Чикору) *јавља* да се непријатељ у групама спушта у долину п. Средњака и пребацује према десном крилу колоне. О овоме је обавештен Командант десне колоне на Дубовом Брду с наређењем да обрати пажњу на везу са десним крилом леве колоне. Команданту артилерије дати су потребни подаци за акцију.

У 17 ч. Командант леве колоне јавља да се према свима знацима може закључити да се непријатељ спрема да нападне његов деснокрилни батаљон. Наредио је да се истуре бомбаши и да се непријатељ дочека »на нож«. Уједно Командант ове колоне јавља да је две чете 6. пука II поз., због овакве ситуације, задржао у рововима.

У 17 ч. 15 Командант десне колоне са Дубовог Брда јавља да је од својих стражарских одељења и од Команданта 3. батаљона 4. пука II поз. добио извештај да се непри-

јатељ спушта са Кика и, пребацујући се преко јаруге п. Средњака, подилази Кречанцу и Дубовом Брду.

У 19 ч. Командант леве колоне јавља да је непријатељ у 18 ч. напао десно крило те колоне, бацајући једновремено светле ракете. Напад је одбијен после кратке борбе.

У 20 ч. под ОБр. 1787 Командант дивизије доставио је Команданту III армије, Комбиноване и Моравске дивизије I поз. извештај о ситуацији, чија је садржина изложена на стр. 247.

У 20 ч. ЗО добивен је извештај леве колоне (4. пук II поз.): »Пук је данас довршавао утврђивање свога положаја. Скоро целог дана, с времена на време, било је пушкарања између мојих и непријатељских предњих делова. Непријатељ је гађао и артиљериском ватром положај овога пука, али врло слабо; свега је испалио око 30 артиљериских метака. Непријатељ се налази у својим рововима, и ценећи према дужини непријатељског фронта може се рећи, да непријатељ према овом пуку има два батаљона, а виђена су и два митраљеза према левом крилу овога пука. По извештају Команданта батаљона, непријатељ је се вечерас, око 17 ч. 30, спуштао са малим групицама према десном крилу овог положаја. У 18 ч. 40 са тим деловима, чија се јачина због ноћи није могла да оцени, непријатељ је напао деснокрилни батаљон овог пука. Али после кратке пешадиске и митраљеске ватре и 5—6 избачених артиљериских метака, непријатељ је одбијен. Наши су делови остали на својим местима. Пушкарање између наших и непријатељских делова траје непрестано, само је слабо.«

Губици у току прошла два дана: погинуло: 150 подофицира, каплара и редова; рањено: 10 официра, 497 подофицира, каплара и редова; нестало: 1 официр, 195 подофицира, каплара и редова; контузовано 4. *Свега* 857 људи.

Рад десне колоне. Цело пре подне на фронту ове колоне није се догодило ништа значајно. Непријатељ је с времена на време отварао артиљериску ватру са Чикора и са правца од барзиловичког гробља, тукући Дубово Брдо и Кречанац, али без успеха. Тако исто непријатељ је и са Кика отварао противу Дубовог Брда повремену пешадиску и митраљеску ватру. Од подне је ова ватра постала интензивнија, затим се приметило да непријатељ са Кика, под заштитом

ове ватре, спушта у долину п. Средњака прво слабија, потом и јача одељења у правцу десног крила Дубовог Брда, а и према десном крилу леве колоне. Ова снага непријатељска, јачине око 1—2 батаљона, притиснута јаком артилериском ватром, рокирала је узводно и појавила се око 18 ч. према центру Дубовог Брда на 300—400 м. и ту се утврдила. У ово време, по оцени Команданта десне колоне, било је на Кику 2—3 батаљона непријатељске пешадије.

До поноћи 22/23 новембра непријатељ на десној страни п. Средњака више пута је покушавао да се приближи још више нашим рововима, али је увек био одбијен нашом ватром. У оваквој ситуацији затекла је ноћ.

Рад леве колоне. Непријатељ до подне није био активан, сем што је повремено отварао ватру, али без успеха. Око 13 ч. Командант леве колоне добио је извештај да се непријатељ по групицама пребацује са Чикора на Кик. На основу овога скренута је пажња командантима батаљона у првом борбеном реду да прате овај покрет и да известе, како би се, ако ово пребацивање узме јаче размере, наредио напад и онемогућило непријатељу груписање, било према десној колони ове Дивизије, било према левом боку Моравске дивизије I поз.

У 17 ч. Командант колоне добио је извештај да се не види пребацивање непријатеља са Чикора на Кик, али се примећује повремено спуштање непријатеља по групама у долину п. Средњака према 3. батаљону 6. пука II поз. Изгледа да се припрема за напад. Командант колоне саопштио је овај извештај осталим командантима батаљона и наредио је да се, у случају непријатељског напада, положај има бранити до последњег човека.

У 18 ч. 40 непријатељ, чија се јачина због мрака није могла оценити, а за кога је већ јављено да се спустио у долину п. Средњака, напао је на десно крило леве колоне. Овај напад дочекан је од наше стране јаком пешадиском и митраљеском ватром и убрзо одбијен. Непријатељ се повукао одакле је и дошао. После овога у току целе ноћи 22/23 новембра на фронту ове колоне није се десило ништа значајно.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА

Овога дана био је код ове Дивизије застој.

Десна колона. У току дана колона није предузимала никакву акцију, већ је допунила и ојачала утврђивање Цера. На овоме фронту ни непријатељ није предузимао никакву акцију.

Лева колона. Око 6 ч. 30 отпочело је пушкарање на левом крилу код 1. батаљона V прекобројног пука. Непријатељ је на ово крило упутио у напад око две чете, који је помагао и ватром са Амбаришта. Циљ је овом непријатељском нападу по својој прилици био да поврати изгубљени део положаја. Овај је непријатељски напад задржан у самом почетку ватром 1. батаљона и ватром левог крила 2. батаљона. Борба ватром трајала је око два часа и за то време непријатељ се није могао маћи ни стопе унапред, а после овог времена почео се постепено извлачити уназад на свој утврђени положај, остављајући унапред само патроле.

Батаљон I прекобројног пука са Амбаришта повукао се око 14 ч. на леву обалу р. Качера. Овим је био јако угрожен бок леве колоне, а Командант левокрилног батаљона (1.) није био у могућности да својом резервом заштити свој леви бок, а ни леви бок колоне. Због тога је Командант батаљона наредио да се лево крило повије уназад и поседне југозападну падину Камаља према Амбаришту, остављајући само слабе делове на десној обали Великог Потока. Левокрилни батаљон леве колоне заноћио је са I прекобројним пуком на левој обали Качера. На осталим деловима фронта леве колоне није било ничега значајног.

По извештају једне патроле са десне обале Великог Потока данас у подне примећена је у покрету са Пољаничке Косе ка пољаничком гробљу и Камаљу једна јака непријатељска колона са 60—80 товарних коња, на којима су се распознавале греде и точкови. Ово је била вероватно колона пешадије са брдском артилеријом. Обраћена је нарочита пажња на покрет ове колоне, али се доцније није могло ништа приметити. Међутим запажено је да се непријатељ са целе косе Амбаришта спушта у долину Велокг Потока као и у долину р. Качера.

Драгољски одред. Према заповести Команданта дивизије од 6 ч. 20 овај Одред имао је овога дана пресудно да

брани своје положаје све док не падне Липет (к. 560) и Чикор, па у згодном тренутку да пређе у офанзиву.

У току дана непријатељска артилерија је тукла 15. пешадиски пук II поз. фронталном и бочном ватром, а сем тога овај Пук, а нарочито његово лево крило било је тучено и пешадиском и митраљеском ватром из непријатељских ровова. Услед тога лево крило 15. пука II поз. претрпело је јаче губитке, поколебало се и почело да отступа, али је прикупљено и враћено на свој положај.

Око подне је почео повлачење са Амбаришта батаљон I прекобројног пука. Батаљон изненађен повлачио се у нереду и, под дејством непријатељске ватре са Врлаје, растурио се и прикупио се у резерву Пука тек пред вече. Да би се обезбедило одржање положаја 15. пука II поз. упућена му је преко дана једна чета и један митраљез из резерве I прекобројног пука, а увече и остале две чете из батаљона у резерви; четврта чета батаљона у резерви употребљена је за затварање долине Качера и за везу.

Артилерија Драгољског одреда дејствовала је преко целога дана противу непријатеља на Липету, непријатељске батерије пред фронтом Тимочке дивизије II поз. и противу непријатеља на Врлаји и на Амбаришту. Захваљујући снажном дејству ове артилерије и појачању 15. пука II поз. овај се пук одржао на своме положају.

По исказу заробљеника код I прекобројног пука излази да су се пред фронтом Драгољског одреда налазили још делови из 19, 29 и 96 пука, из чега излази да се на фронту Драгољског одреда налазило 7—8 батаљона из разних пукова. По исказу заробљеника, чије су јединице овога дана дошле на овај фронт, непријатељске појачане трупе на овоме фронту добиле су задатак да нападају. Ово је и појмљиво из разлога што је у нападу Комбиноване дивизије био наступио застој, па чак и попуштање; даље због немогућности покрета Тимочке дивизије II поз., као и због важности правца преко Врлаје. Због овога је обраћена нарочита пажња на одржање левог отсека овога Одреда који је држао морално врло слаб 15. пук II поз.

Општа резерва (VI прекобројни пук) иза шутачког гробља. Артилерија на својим јучерањим положајима. Коњички ескадрон је био на Камању и вршио извиђање непри-

јатеља и одржавао везу између леве колоне и Драгољског одреда.

Код непријатеља је данас примећено више артилерије према фронту ове Дивизије (3—4 батерије) него што је имао последњих дана.

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Командант дивизије наредио је за овај дан продужење напада, с тим да овај отпочне у 8 ч. Непрестано потпомагане јаком артилериском ватром десна и лева колона кренуше се у напад, али средња колона са М. Липета није могла ни да крене због врло јаке непријатељске пешадиске и митраљеске ватре.

Десна колона била је у свом кретању ускоро подухваћена бочном ватром са Врлаје. Лево крило 14. пука на Врлаји, подухваћено анфиладном артилериском ватром са Липета, повукло се је за неколико стотина метара уназад. Непријатељ је посео ровове источно од засеока Козеља на самој Врлаји, које раније није поседао, и отворио је ватру противу десне колоне. У то време непријатељска артилерија са Липета отворила је ватру противу крајњег десног крила десне колоне, али без великог успеха. Ово је приморало Команданта десне колоне да с једним батаљоном окрене фронт према западу и да га употреби као побочницу, а једном батаљону наредио је да продужи десно крило средње колоне, обухватајући лево непријатељско крило. Али како је непријатељ продужио своје лево крило од Липета у правцу воденице поточаре у Козељу, то је и овај напад наишао на јаку фронталну ватру, и када је око 15 ч. понова добивена ватра у десни бок, напад је застао. Тако су десна и средња колона непријатељском јаком ватром заустављене у своме нападу.

Лева колона. У 8 ч. 30 кренула је се за напад са косе на којој је гробље с. Угриноваца под снажном непријатељском пешадиском и митраљеском ватром. Услед ове ватре и због тешког планинског земљишта напад споро напредује. У 9 ч. 30 лево крило ове колоне, добивши ватру у бок и леђа са Лисине, отступи. Услед тога је наступио застој, који је трајао дотле докле се није извршило појачање из резерве, те је напад понова продужен у 12 ч. 45 и дошло се на 200 м.

од непријатељских ровова на Шумовитој Коси. Пошто средња колона није могла ни мањи напред, то је лева клона била истакнута и усамљена.

Око 13 ч. командир батерије са Ковиљаче јавља како се са Липета једна колона дуга око 3,5 км. креће преко Обешењака у правцу Дићске Главице. Артилериска ватра била је појачана до максимума, али је пешадија ипак остала прикована за своје заклоне ватром непријатељске пешадије и митраљеза.

У 18 ч. Командант дивизије наредио је да се све колоне припреме за ноћни напад. Лева колона успева у 20 ч. да непријатеља пред собом истера из ровова и ове поседне. И остале две колоне, око 21 ч., такође су приморале непријатеља да напусти своје ровове и непријатељ је у нереду отступио ка Дићској Главици. Замор, планинско испресецано и пошумљено земљиште нису дозвољавали да се одмах те ноћи предузме гоњење и непријатељ потпуно растроји.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 22 НОВЕМБАР

Овога дана није било значајних момената на фронту III армије, који би условљавали измену у дотадањој ситуацији. Код Дринске дивизије II поз. и Комбиноване дивизије прибио је потпун застој у операцијама и вршена је само припрема за напад.

Тимочка дивизија II поз. требала је да заузме Липет, а Драгољски одред Врлају, па да цела Армија може да крене унапред, али овај задатак остао је нерешен, јер је непријатељ наш напад био сасвим укочио и зауставио.

Напад Тимочке дивизије био је одиста тежак, јер је био фронталан, пошто су крилне колоне биле фланкиране са Врлаје и Лисине, те се нису могле мањи напред. Али поред тога, узроци овоме неуспеху су и тактичке погрешке учињене код трупа Тимочке дивизије II поз., а те су: оскудица везе између пешадије и артилерије у раду (ма да овоме само унеколико има оправдања у оскудици кабла) и рђава употреба артилериске ватре уопште, те нам наша надмоћност у артилерији није ништа помогла. Због овога нису били до-

вољно припремљени јуриши код пешадије, што је проузроковало велике губитке и укочило напад.

Непријатељ је према III армији изјављивао упоран отпор, прелазећи увек у напад где год су му то прилике дозволиле. На овај начин је непријатељ, користећи се вешто земљиштем и активном одбраном, која може послужити за пример, укочио операције целе III армије, и њена акција сада је зависила од успеха код њених суседа — I и II армије. Сем овога, овде се у операцијама код трупа III армије јасно види колико скупо стају чисти фронтални напади, без комбинације с бочним нападима.

Овако упоран отпор непријатеља испред III армије изискивала је неминовно и стратегиска ситуација, а то је: да се наша III армија задржава све дотле док се непријатељ пред I армијом не буде у миру и реду повукао ка Ваљеву. Јер попуштање непријатеља пред III армијом, у моменту докле се његово десно крило, 15. и 16. корпус, буде налазио јужно од главног гребена Простругa — Рајац — Сувобор — Маљен, или на њему, могло би избијањем наше III армије на леву обалу Љига да произведе код њега катастрофу. Из ових разлога је онако жилав и упоран непријатељски отпор пред фронтом ове Армије био потпуно разумљив и оправдан.

Г. II АРМИЈА

Рад Армије.

1. *Моравска дивизија I поз.* вршила је напад на Кременицу и Стубички Вис. У току дана од ове Дивизије добивени су ови извештаји:

а. *У 10 ч. 40,* да је 3. пешадиск пук избио на северни део Кременице и Командант армије скренуо је пажњу Команданту дивизије да треба одмах предузети мере за подржање Пука, на шта се у 11 ч. 15 добио извештај да су те мере предузете. Поред овога јављено је из армиског штаба телефоном Начелнику штаба Моравске дивизије I поз. да је десни бок 3. пука обезбеђен трупама Тимочке дивизије I поз. и да се без бојазни може кретати унапред.

б. *У 11 ч 20.* Начелник штаба Моравске дивизије I поз. извештава да је 13. пешадиском пуку I поз. наређено да држи долину р. Оњега и везу између II армије и Дринске ди-

визије II поз.; даље, да је Командант дивизије наредио напад на Стубички Вис са три стране, с фронта и оба бока, те је из армиског штаба ово саопштено Тимочкој дивизији I поз., да и она својом артилеријом помаже овај напад.

в. *У 12 ч. 15* Начелник штаба Моравске дивизије I поз. јавља да 3. и 16. пук нападају Стубички Вис, али да је 3. пук због заостајања Тимочке дивизије I поз., изложио свој бок, па моли да се Тимочка дивизија I поз. крене напред. Ово је из армиског штаба саопштено Тимочкој дивизији I поз. са захтевом да се пожури са заузимањем Дрена, пошто 3. пук трпи од ватре са Дрена.

г. *У 13 ч. 15* Начелник штаба Моравске дивизије I поз. јавља да се у том часу врши напад на јужни део Кременице и Стубички Вис, да напад напредује полако и да решење није пало.

Дивизија је овога дана постигла да, сем заузећа северног дела Кременице, заузме око 20 ч. и предње непријатељске ровове на к. 371 и да се задржи за преноћиште на линији: Кременица — па косом између реке Бабине и Криваје до Брајковца, а 13. пешадиски пук I поз. држао је Ростово и косу Трнавац и затворио долуну р. Оњгае.

По исказу заробљеника у борби 22 ов. месеца учествовали су непријатељски пукови: 28, 27, 26, 16, 53, 52, 19 и 25. Од артилерије су учествовале четири групе.

У 19 ч. 45 под ОБр. 4350 Командант армије променио је задатак ове Дивизије заповешћу ове садржине:

»По телефонском наређењу Начелника Штаба Врховне Команде, наредите да се обустави даљи напад на непријатеља, и да се трупе укопају на положајима, на којима су се затекле и бране те положаје. Где ово буде немогућно, због теренских прилика, и иначе, нека се повуку на најближе браничке тачке, и ту утврде и бране. Са једним пуком и потребном артилеријом поседните Бистрички вис, и то још у току ове ноћи, и смените трупе Тимочке дивизије I поз., које добијају други задатак, и вежите се десно са Шумадиском дивизијом I поз. на Хајдучкој чесми. Обезбедите свој бок и позадину из долине Оњега, докле се трупе III Армије тамо не распореде. 13 Пешадиски пук I поз., чим буде замењен трупама III Армије, упутићете у састав своје дивизије преко

Даросаве, Жутог оглавка, Кљештевице, Крченика — с. Иванче, а батерију упутите у састав свога пука.

»Задатак је те дивизије, да одсудно брани поседнуте положаје, а у случају немогућности одбране, да се повуче на линију одбране: Ваган — Лелечке баре до друма Трбушница — Даросава, везујући се десно са Шумадиском дивизијом I поз. на Просеку, а лево са трупама III Армије на к. 446. За повлачење користити правце, којима се повлачило раније на ову линију.

»О пријему овога наређења известите, а по извршењу послати ми распоред дивизије.«

Ова заповест извршена је још у току ноћи 22/23 новембра и *Дивизија је била распоређена овако:*

3. пешадиски пук са једном батеријом на Бистричком Вису;

1. пешадиски пук на Старачи, поседајући са једним батаљоном вис западно од Главице;

2. пешадиски пук поседа Балин Гроб и косу Трнавци;

13. пешадиски пук поседа косу Трнавце и косу Дубовог Брда (остаје до доласка трупа III армије).

16. пешадиски пук у дивизиској резерви, позади Разбојишта.

Распоред артилерије: једна батерија на коси Растово; једна батерија на Бистричком Вису, а остале батерије са хаубичком батеријом на коси Разбојиште — Старача.

2. *Тимочка дивизија I поз.* једним делом своје пешадије и артилерије из леве колоне помагала је напад Моравске дивизије I поз. на Кременицу, а кад је северни део Кременице заузет, онда је лева колона, помогнута једним батаљоном из десне колоне, предузела напад на Дрен. Десна колона остала је целог дана на својим ранијим положајима, одбивши два непријатељска напада.

У току дана добивени су ови извештаји о раду ове дивизије:

а. На телефонско питање из армиског штаба у 10 ч. 15, да ли се Тимочка дивизија I поз. кренула у напад на Дрен, Начелник штаба дивизије јавља да се лева колона креће унапред на Дрен, а десна је колона појачана и кренуће се унапред. У 11 ч. 15 јављено је Начелнику штаба Тимочке ди-

визије I поз. да се лева колона крене брже напред, како би се обезбедило наступање Моравске дивизије I поз. са Кременице, па је добивен одговор да 15. пук подилази Дрену и да на Бистричком Вису има довољно трупа за подржање 3. пука.

У 13 ч. 20 Начелник штаба Тимочке дивизије I поз. јавља да се испред десног крила 15. пука непријатељ повлачи, а лево крило пука појачано је, те да се и оно крене напред.

У 13 ч. 50 Командант Тимочке дивизије I поз. јавља да напад леве колоне на Дрен полако напредује и да је из десне колоне упућен један батаљон у леви бок непријатељу на Дрену.

У 14 ч. 20 Командант Тимочке дивизије I поз. јавља да је десно крило 15. пука заузело Дрен и да се још само ишчекује избијање левог крила. Има много заробљеника.

У 15 ч. 25 Начелник штаба Тимочке дивизије I поз. јавља да је Дрен заузет и по завршеној борби Дивизија се зауставила ради преноћишта овако: *десна колона* на својим досадањим положајима к. 278 — Ивковача; *лева колона* на Дрену, а њена артилерија на Бистричком Вису; *дивизиска резерва* (3 батаљона) западно од к. 295 (Бистричког Виса).

Непријатељ се задржао на линији: коса источно од Бурово — Главица (к. 233), па даље испред Лазаревца (између к. 278 и к. 191).

По исказу заробљеника овога дана према овој Дивизији били су ови непријатељски пукови: према десној колони 78. пук заједничке војске, а према левој колони делови 16, 52, 53 и 96 пука заједничке војске.

У 18 ч. 30 Командант армије саопштио је Команданту Тимочке дивизије I поз. да Дивизији у току ове ноћи претстоји марш. Стога да буде приправна на то и да своје возове задржи иза Аранђеловца на прузи за Младеновац, како би трупе биле слободније у кретању.

У 20 ч. 15 под ОБр. 4350 Командант армије издао је Команданту Тимочке дивизије I поз. ову заповест:

»По телефонском наређењу Начелника Штаба Врховне Команде, крените се још ноћас правцем: Барошевац — Сибница — Дрлупа — Рогача — Космај — Маловањ, и ставите се под команду ђенерала М. Живковића. Возове и установе

упутићете преко Аранђеловца и Младеновца, јер ће вам Младеновац бити базис. Да не би залутали узмите путевође, нарочито од Сибнице преко Дрлупе за Рогачу и Космај.

»Трупе које се сада налазе пред непријатељем својим предњим деловима остаће на положајима, докле их не замене трупе Моравске и Шумадиске (дивизије) I поз., којима је за то издато наређење, и то: трупе Моравске дивизије I поз. замениће трупе на Бистричком вису; а трупе Шумадиске дивизије I поз. оне на Хајдучкој чесми и на Ивковачи, са предњим деловима на Дрену. Ова замена има да се изврши још у току ноћи. По замени ове ће трупе одмаршевати за дивизијом и ући у њен састав. Наређено је, да се 13 Пешадиски пук I поз., чим га замене трупе III Армије, упути у састав те дивизије на Маловањ, правцем: Жути Оглавак — Кљештевица — Крченик — Иванча — Космај — Маловањ. Према овоме све трупе те дивизије, које остају пред непријатељем, имају бранити дотичне положаје, докле их не замене трупе напред помнутих дивизија.

»Напоминьем, да врло велика озбиљност захтева овај покрет, и верујем, да ће га Командант извести са пуно преданости, воље и умешности. У колико би Команданту било подесније, да своју артилерију упути преко Даросаве, Венчана и Сибнице, нека то изврши.

»Напомиње се Команданту, да ће Шумадиска дивизија I поз. држати и положај између с. Јунковца и Сакуље, и да ће десно од ње бити Коњичка дивизија, која држи Окресак и положај код Слатине, и да Обреновачки Одред држи положај Заједницу.

»Непријатељски делови држе Вис (к. 212); тачнијих података за сада ова команда нема.

»О пријему овог наређења известити.«

У 22 ч. Командант Тимочке дивизије I поз. учинио је претставку Команданту армије да би, у циљу удобнијег и бржег кретања, и да би се маршевало даље од непријатеља, било боље променити дати правац маршевања Дивизије и узети друге правце.

Командант армије је ово одобрио и Дивизија је у току ноћи 22/23 новембра, по учињеном предлогу од стране Команданта дивизије, отпочела покрет, и то:

з *Десна колона* правцем Барошевац — Змијан — к. 192

(Стрмово) к. 129 — Венчане — Спасојевина уз р. Турију за Рогачу;

б. *Лева колона и резерва* правцем Трбушница — Даросава — Венчане — Спасојевина, уз р. Турију за Рогачу, с тим да су на положајима пред непријатељем, до доласка одређених делова из Моравске и Шумадиске дивизије I поз., остављена три батаљона на Дрену и два батаљона на к. 278 (Зеоке), који су до зоре били такође смењени и кренули се за Дивизијом.

3. *Шумадиска дивизија I поз.* У 8 ч. 30 Командант дивизије јавља да је десна колона нападала на к. 212 (Вис), али је непријатељ добио појачање, и она се задржала на Араповачкој Коси. Овом приликом заробљено је око 200 непријатељских војника. Према десној колони налази се 91. и 4. хонведски пук, а на к. 212 има и артилерије.

Комндант армије је ово телефонски саопштио Начелнику штаба Врховне команде, који је наредио телефоном да се десна колона одмах повуче на положај Заједница и уђе у састав Обреновачког одреда, који је јаче притешњен од стране непријатеља, па била или не била нападнута од непријатеља.

На основу овог наређења, *Командант армије у 9 ч. 35, а под ОБр. 4338 издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:* »Наредите, да се десна колона те дивизије повуче на положај Заједница, и стави под команду Команданта Обреновачког Одреда. Ово треба извршити одмах, без обзира да ли непријатељ напада или не; а ако она напада, нека у згодном моменту прекине напад. Главнина те дивизије продужава извршење досадањег задатка.

»Наређено је Коњичкој дивизији да се групише ближе десном боку главнине те дивизије.«

Ово је наређење извршено и на место десне колоне упућен је из дивизиске резерве један батаљон и три Дебанжова топа, који су у 15 ч. 45 посели положај Коиловица — Скресак, везујући се десно са трупама Коњичке дивизије, а лево са Шумадиским коњичким пуком.

У 11 ч. 25 Командант Шумадиске дивизије I поз. извештава да се непријатељ јако утврдио код групе кућа с. Јунковца; да лева колона подилази положају, а 10. пешадиски

пук креће се у обилазак десног крила непријатељског; артилерија се групише ради припреме напада. Десна колона води борбу на Араповачкој Коси.

У 12 ч. 50 Начелник штаба Шумадиске дивизије I поз. извештава да је 19. пук заробио два брдска топа. Одмах за овим јавља да је лева колона наишла на јак отпор и јаку артилериску ватру, и да десна колона такође води борбу, али слабије.

У 13 ч. 15 Начелник штаба Шумадиске дивизије I поз. јавља да је к. 173 заузета и да је наређено да се што боље утврди, као и да је један батаљон упућен ка десној колони, да обезбеђује бок трупама на к. 173. По заузећу ове коте лева се колона задржала на линији к. 173 — Брес — Польчине, везујући се лево са Тимочком дивизијом I поз. код Зеока, а десно са Шумадиским коњичким пуком.

У 16 ч. 55, по тражењу Команданта армије, добивен је од Команданта Шумадиске дивизије I поз. телефонски извештај да је у томе тренутку ситуација код Дивизије ова: Дивизија је концентрисана на простору Јунковац — Сакуља — Змијан; један батаљон упућен на десну обалу р. Турије за заштиту десног бока Дивизије. Непријатељ на утврђеном Волујаку има четири пешадиска пука са шест батерија из 9. дивизије 8. корпуса.

Овај извештај Командант армије одмах је телефонски саопштио Начелнику штаба Врховне команде.

У 20 ч. 25 под ОБр. 4350 Командант армије издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

»По телефонском наређењу Начелника Штаба Врховне Команде, Тимочка дивизија I поз. добија други задатак, с тога изволите наредити, да један пук те дивизије са две брзометне батерије поседне положај Хајдучка чесма — Ивковача, са предњим положајем Дрен, и смени тамо трупе Тимочке дивизије I поз. Ово треба да се изврши још у току ноћи. Са осталим трупама те дивизије поседните и браните положај који сада заузимате, везујући се десно са Коњичком дивизијом, а лево са Моравском дивизијом I поз., чије трупе држе Бистрички вис.

»У случају немогућности одбране повући се на линију Медведњак — Просек, између Турије и друма Трбушница — Аранђеловац, поседајући те утврђене положаје, и везујући

се лево са Моравском дивизијом I поз., а десно са Коњичком дивизијом. За повлачење користити досадашњи правац, а поред њега и правац: Барошевац — Црљенци — Рудовци — Даросава.

»Предузет је корак, да се 11 Пешадиски пук са придатим му батеријама врати у састав те дивизије, о чему ће следовати накнадно обавештење, када се добије.

»Напоминьем, да врло велика озбиљност захтева овај распоред и верујем, да ће га Командант извести са пуно преданости, воље и умешности.

»По извршењу послати ми распоред дивизија.

»О пријему овог наређења одговорити.«

Према овоме наређењу Дивизија је заузела смену трупа Тимочке дивизије I поз. још у току ноћи 22/23 новембра и до зоре посела је са једним пешадиским пуком и 2 брзометне батерије положај: Хајдучка Чесма — Ивковача, а са једним батаљоном заузела предњи положај Дрен.

4. *Коњичка дивизија.* У току дана трупе Коњичке дивизије, са деловима Обреновачког одреда, водиле су борбу с непријатељем на истим положајима на којима су биле прошлога дана. Непријатељски напад од с. Стојника у десни бок Коњичке дивизије одбијен је и трупе су задржале јучерање положаје. После ових борби груписање Коњичке дивизије било је овакво:

1. Коњичка бригада у Миросаљцима;

2. Коњичка бригада на положају на коме је данас водила борбу.

Поводом измењеног стања код Шумадиске дивизије I поз. према заповести ОБр. 4350[1] *Командант армије издао је Коњичкој дивизији ове заповести:*

а. *У 9 ч. 30 заповест ОБр. 4338* ове садржине: »Наређено је десној колони Шумадиске дивизије I поз., да се повуче на положај Заједница и стави под команду Команданта Обреновачког Одреда. Главнина Шумадиске дивизије I поз. продужава свој задатак, нападајући непријатеља на коси Јунковачкој. Према оваквој ситуацији и Коњичка диви-

[1] Види стр. 266

зија се има груписати ближе главнини Шумадиске дивизије I поз.

»Саопштите ово и Команданту Обреновачког Одреда.«

б. *У 20 ч. 25 заповест под ОБр. 4350* ове садржине:

»Према измењеној ситуацији наређено је, да ова армија пређе у одбрану, ради чега су издана наређења командантима дивизија.

»Шумадиска дивизија I поз. браниће положаје које сада заузима на фронту: Јунковац — Сакуља — Ивковача, и даље до састава са Моравском дивизијом I поз.

»Коњичкој дивизији остаје досадањи задатак: да штити десни бок и позадину Шумадиске дивизије I поз., везујући се у десно са трупама Обреновачког Одреда, а лево са трупама Шумадске дивизије I поз., одржавајући се у висини ове, ради чега треба са њом да има непрекидну везу.

»О пријему овог наређења одговорити.«

У 23 ч. под ОБр. 7679 Командант армије добио је из Врховне команде писмено наређење ове садржине: »С обзиром на ситуацију упутите одмах Команданту Одбране Београда Тимочку дивизију I поз. путем: Барошевац — Дрлупа — Сибница —Рогача — Космај — Маловањ где ће се ставити на његово расположење. Дивизија ће се базирати на Младеновац. Штаб Команданта Одбране Београда у Младеновцу.«

По овоме наређењу није се имало шта радити, пошто је Тимочка дивизија I поз. већ била у покрету.

Њ. В. Краљ са Краљевићем Ђорђем био је и данас на бојишту ове Армије и са положаја Липар пратио је бој Моравске и Тимочке дивизије I поз. Ту на бојишту Њ. В. Краљ упутио је Команданту II армије писмо ове садржине:

»Господине војводо,

»Три дана пратим успешне операције II Армије. Сведок мудрог вођења од стране Ваше, силних напора, храбрости и издржљивости трупа, Ја Вам овим изјављујем своју захвалност.«

ПЕТАР с. р.
Краљ Србије.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току данашњега дана ни ова ни суседне дивизије нису имале успеха, међутим по ситуацији је било потребно да Дивизија заузме положај Кременица — Вис (к. 385). У нападу ни лева ни десна колона нису ништа учиниле. О овоме је Командант дивизије у 1 ч. јутра под ОБр. 2240 послао Армији овај извештај:

»После узалудног и поновног покушаја, да се Кременица јуришем освоји, десна колона дивизије задржала се на Старачи, одржавајући везу десно са Тимочком дивизијом I поз. Лева колона задржала се на линији Балин Гроб — Трнавци.

»13 Пешадиски пук I поз. дошао је до воденице у р. Оњегу, и ухватио везу са 2 Пешадиским пуком I поз. Да ли је 13 Пук I поз. ухватио везу са трупама III Армије, још немам извештаја.«

Истовремено Командант дивизије добио је од Команданта армије заповест ОБр. 4320 чија је садржина изложена на стр. 178.

На основу тога *Командант дивизије под ОБр. 2241 (није убележено време) издао је својим трупама овакву заповест*:

»Командант II Армије са ОБр. 4320 наређује, да дивизија данас 22 ов. месеца продужи довршење задатка, датог јој 21 ов. месеца. На основу тога наређујем:

»1) Да дивизија продужи напад на положај Кременица — Вис, овај заузме и непријатеља пребаци преко Колубаре. У циљу извршења 3 Пук груписаће се североисточно од Старче и нападати непријатеља правцем Кременица уз Горњу реку, обухватајући лево непријатељско крило. Одржавати тесну везу са Тимочком дивизијом I поз. десно, и 16 Пуком лево. Напад вршити што енергичније са што више личног удела команданата.

»2) 16 Пешадиски пук напада непријатеља правцем Кременица, с наслоном на Старачу, држећи чврсту везу десно са 3-им, а лево са 2-им Пуком. Два батаљона 1-ог Пука, који су сада код десне колоне, груписаће се источно од Стараче, и биће под мојом командом као дивизиска резерва.

»3) 2-ги Пешадиски пук напада непријатеља општим правцем преко Балиног гроба, дејствујући на десно крило и

бок непријатељски, потпомажући заузеће Кременице а потом Виса, и одржава тесну везу десно са 16 Пуком, а лево са 13 Пуком I поз.

»4) 13 Пешадиски пук I поз. затвара правац долином р. Оњега од Смрдљиковца, штитећи леви бок ове дивизије и потпомажући напад 2-ог Пешадиског пука поузданим држањем положаја Трнавци — к. 262. Једновремено штити бок и позадину III Армије, и дејством својим потпомаже напад трупа Дринске дивизије II поз. на Кик и Гај.

»5) 1-ви Пешадиски пук биће у дивизиској резерви, са два батаљона источно од Стараче, а два на садањем положају.

»6) Командант артилерије извршиће постављање својих батерија тако, да може потпомагати јаком ватром напад пешадије. Обраћам пажњу команданту на лево непријатељско крило, где је данас била постављена једна непријатељска батерија, те да се узме у осматрање могуће бочно дејство непријатељско са Кременице на Старачу и са правца Дрен (северни део Кременице).

»7) Коњички ескадрон продужиће свој задатак по јучерањој заповести.

»8) Напад има почети у 8 ч., до ког ће времена Команданти извршити груписање својих снага, рекогносцирање нападних праваца, избор тачке напада и припрему за напад.

»9) У јучерањем боју Шумадиска дивизија успела је да пребаци непријатеља преко Колубаре,[1] а данас и све дивизије ове армије, и Дринска дивизија II поз., имају да продуже и доврше задатак дат јучерањом заповешћу.

»10) Неизоставно војницима издати кувано јело до 6 ч. изјутра.[2]

»11) Ја ћу бити код резерве, где ми извештаје слати.

»12) Напад се има извршити најенергичније и са највише прегаоштва, без обзира на сметње и жртве, пошто од заузећа Кременице и Виса зависи успех операција целе армије.«

Груписање пукова извршено је до 8 ч. Батаљон 3. пука који је синоћ заузео северни део Кременице, услед јаког

---

[1] Ово је нетачно. П.

[2] Ово се у оперативним заповестима не ставља. То је ствар трупних команданата. П.

бочног дејства артилерије са Дрена, пред зору је напустио положај и повукао се на свој полазни нападни положај. Тако овај дан почиње са истим распоредом Дивизије као и претходни. Сви покушаји да се непријатељ сломије остали су безуспешни иако се осетила извесна малаксалост одбране непријатеља на крилима. У зору је на Старачу изведен још један топ, који је имао својом блиском ватром да поколеба непријатеља.

У 8 ч. изјутра напад је отпочео на целој линији. Главне фазе напада развијале су се у главном овако: *десно крило* (3. пешадиски пук), прикупљено у шуми у изворном делу Горње Реке, потпомогнуто снажним дејством целокупне артилерије ове и Тимочке дивизије I поз., затим пешадиском и артилериском ватром са Стараче, за два часа (око 10 ч.) успело је да се подвуче под сам гребен и да у једном налету избије на положај који је непријатељ услед јаког дејства наше артилериске и пешадиске ватре морао да напусти. Чим је десно крило избило на Кременицу, добило је непријатељску јаку пешадиску, а нарочито артилериску ватру. Стога је наређено да се пук на том положају утврди и одатле садејствује нападу 16. пука на к. 371 — *Код средње колоне* (16 пешадиски пук) напад је био припреман ватром, и чим је 3. пук избио на северни део Кременице, Командант је рачунао да ће, потпомогнут нападом десне колоне, моћи да заузме к. 371, па је стога наредио »јуриш«. У 11 ч. 30 сва три батаљона 16. пука, потпомогнута јаком артилериском ватром, кренула су на јуриш под врло јаком непријатељском пешадиском ватром. Недовољно потпомогнут од стране 3. пука, овај напад није успео, већ је био задржан под самим гребеном. Сва напрезања официра и војника да се бар ту задрже нису успела, већ су се морали повући у своје ровове из којих су се кренули на јуриш. Пошто и овај напад није успео, наређено је да се поново припреми јаком ватром и понова покуша заузимање.

У 13 ч. 30 лево крило ове колоне понова је пошло у напад, пошто се приметило извесно колебање код непријатеља, и успело је да заузме прве непријатељске ровове, али је наша артилерија случајно бацила један плотун у близину самих ровова, батаљон напусти ровове и врати се 30 м. уназад, да избегне ватру наше артилерије. Тај мали успех левог

крила Командант је хтео да искористи, те поново нареди напад на целом фронту. Али ни овај напад није успео, јер команданти пукова нису били у међусобној вези, није било хармоније у дејству, нити узајамног потпомагања. Пошто је Командант армије наредио Команданту дивизије да заузме непријатељски положај, то је наређено свима нападним колонама да до мрака заузму Кременицу, без обзира на жртве.

У 18 ч. 50 кренуто је у напад лево крило (2. пук) ове колоне, па затим и остали делови и оно је успело понова да заузме предњу линију ровова, али центар и десно крило нису могли изаћи на положај. Стога је Командант дивизије наредио да сви делови остану где су, да се ту утврде и преноће, и да се припреме за сутрашњи напад, који ће отпочети у 8 ч. За овај циљ Командант је груписао три батаљона на Балином Гробу, а један батаљон остао је на коси Трнавац, пошто 13. пук I поз. још није заузео ту косу и сменио овај батаљон. После кратке припреме ватром, Пук је око 8 ч. 30 кренуо напред ка Кременици и Вису. Дочекан веома јаком ватром са Кременице, Виса и Новаковог Брда, Пук је за врло кратко време претрпео велике губитке и био задржан. У 11 ч. 13. пук је почео да избија на Трнавац. Наређено је да се изврши поново напад и у 12 ч. 15. пук је кренут у напад и то једним батаљоном на Новаково Брдо, једним на Вис, а са два батаљона на к. 371. Пук је полако наступао под јаком пешадиском, митраљеском и артилериском ватром. Једна наша батерија постављена на коси Растово, и друга на коси која се са Разбојишта спушта на Растово, потпомагале су овај напад. Непријатељска ватра била је веома јака, тако да је код војника наступило извесно колебање. Стога је у 14 ч. 15 наређено да се напад мора извршити по сваку цену. У 16 ч. предузет је јуриш и са бомбама, непријатељ је потиснут из првог реда ровова на Кременици и том је приликом заробљено око 200 војника. Даље напредовање овога дана било је немогућно, и Пук је се по наређењу утврдио на заузетом положају и ту заноћио. Ни напади на осталим деловима фронта ове Дивизије нису имали успеха и поред примерног пожртвовања официра и војника и поред великих жртава. Дивизија у целоме није успела да овлада непријатељским положајем.

У 20 ч. под ОБр. 2254 Командант дивизије послао је Команданту армије и суседним дивизијама овај извештај:

»Дивизија држи линију Кременица, сем к. 371, на коју се сада врши напад, па даље косом између Бабине р. до Брајковца. 13 Пешадиски пук I поз. држи Растово и косу Трнавац и затвара долину р. Оњега. Предузете су мере да се к. 371 заузме још у току ове ноћи комбинованим нападом на оба бока. Чим ово буде свршено јавићу.«

У 21 ч. под ОБр. 4350 Командант дивизије добио је од Команданта армије заповест чија је садржина изложена на стр. 261 и 262.

Извлачењем Тимочке дивизије I поз. проширен је фронт ове Дивизије и она је добила два објекта које је требало пошто пото одржати, Бистрички Вис и Старачу, који у вези са Балиним Гробом чине основицу за напад на Кременицу. Стога је Командант груписао Дивизију према свом левом крилу, имајући стално намеру да Кременицу и Вис у згодном тренутку заузме. Из извештаја које је добијао у току дана, а нарочито стога што је непријатељ почео видно да малаксава на свом десном крилу, Командант дивизије закључио је да је могућно да ће непријатељ у току ноћи напустити Кременицу.

У 23 ч. под ОБр. 2256 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»На основу наређења Команданта армије ОБр. 4350 од данас, дивизија ће обуставити даљи напад на непријатеља и утврдити се на заузетим положајима за одбрану.

»*Наређујем:*

»1) *3 Пешадиски пук* са једном батеријом посешће још у току ноћи Бистрички вис од п. Бистрице до потока који с Дрена силази у Бистричку р., везујући се десно са трупама Шумадиске дивизије I поз. код Хајдучке чесме, и лево са батаљоном 1-ог Пука, који ће посести вис западно од Главице.

»2) *1-ви Пешадиски пук* посешће Старачу, и са једним батаљоном вис западно од Главице. Десно се везује са 3-им Пешадиским пуком, а лево са 2-им Пешадиским пуком код Балиног гроба.

»3) *2-ги Пешадиски пук* посешће косу Балин гроб — Трнавци, везујући се десно са 1-им Пешадиским пуком, а лево

са 13 Пешадиским пуком I поз. и трупама III Армије, када ове буду смениле 13 Пешадиски пук I поз.

»4) *13 Пешадиски пук* остаће на свом месту, докле га не смене трупе III Армије, тада ће отићи у састав своје дивизије, путем преко Даросаве, Жутог оглавка, Кљештевице, Крчаника, с. Иванче на Маловањ. Батерију придату томе пуку командант ће упутити у састав пука.

»5) *16 Пешадиски пук* доћиће у дивизиску резерву позади Разбојишта.

»6) Командант артилерије поставиће батерије тако да туче јаком ватром и долину обадве горње реке (Трбушничка котлина) и предтерен испред фронта дивизије, а нарочито косу Кременица — Новаково брдо. Хаубичку батерију поставити на згодном месту иза Трбушничког гробља.

»7) Коњички ескадрон преместиће се на десно крило дивизије са задатком, да одржава везу између ове и Шумадиске дивизије I поз., и да извиђа земљиште испред фронта дивизије.

»8) Све остале установе и возови остаће на својим местима.

»9) У случају да непријатељ у току ноћи напусти Кременицу, Командант 1-ог пука посешће је са једним батаљоном.[1]

»10) Када се тај распоред изврши, Командант ће ми послати извештај са распоредом своје јединице.

»11) Задатак је дивизије да одсудно брани поседнуте положаје, услед чега ће Командант утврдити свој отсек и спремити га за одсудну одбрану.

»12) Штаб дивизије у Крушевици.«

По овој заповести још у току ноћи 3. пешадиски пук заузео је Бистрички Вис и сменио делове Тимочке дивизије I поз., а остале трупе утврђивале су своје положаје за упорну одбрану.

2. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За рад овог дана добивена је од Команданта II армије под ОБр. 4320 заповест чија је садржина изложена на стр. 178.

---

[1] Ово је слаба снага да се огарантује овако важан положај.
П.

Према овој заповести наређено је да лева колона продужи рад од прошлог дана, т.ј. да једним батаљоном помогне заузеће Кременице, а тако исто да најмање са две своје батерије дејствује противу тог положаја. По паду Кременице ова је колона имала што пре да овлада к. 278 (Дрен) и продужи даље наступање. Десној колони наређено је да својом артилеријом са Ивковаче и Хајдучке Чесме дејствује противу непријатеља на Кременици и потпомогне напад на њу; да напад леве колоне на Дрен потпомогне и да после упоредо с њом продужи наступање у датом правцу.

У 7 ч. 15 артилерија прво леве а потом и десне колоне отпочела је дејство, и то са по једном батеријом противу непријатељске артилерије на Главици (к. 233) и Дрену, а са двема батеријама на Кременицу. Одмах је отпочела дејство и непријатељска артилерија противу колона ове Дивизије и то: једном групом од Главице противу десне колоне, другом групом од Дрена противу леве колоне и трећом (хаубичком) са Стубичког Виса (к. 385) противу артилерије леве колоне. Нарочито је било осетно дејство ове хаубичке артилерије, јер је успела одмах у почетку да пронађе 1. батерију Тимочког артилеријског пука (источна падина Бистричког Виса) и да је ућутка.

Лева колона предузела је покрет са Бистричког Виса око 11 ч. 15. Чим је отпочет овај покрет, непријатељ је са Дрена и косе између Дрена и Кременице отворио јаку ватру на наше трупе. У даљем покрету Командант колоне добио је извештај од својих команданата батаљона у првом борбеном реду да је се непријатељ јаче груписао код Дрена. Поводом тога је наређено да батаљон из резерве прође ближе свом десном крилу. Због тога је наређено да дивизиска резерва (три батаљона 20. пука) прође на Бистрички Вис, ближе трупама леве колоне.

У 12 ч. 46 из штаба Моравске дивизије I поз. добивен је извештај да је примећено како се непријатељ групише према левом крилу леве колоне ове Дивизије и да је тим јако угрожен леви бок и позадина 3. пука на Кременици. Наређено је Команданту дивизиске резерве да Команданту леве колоне стави на расположење један свој батаљон за појачање левог крила.

У 13 ч. Командант 3. пука јавља да непријатељ према

левом крилу леве колоне отступа, о чему је обавештен Командант колоне.

Пошто је непријатељ на Дрену почео давати све јачи отпор, наређено је у 13 ч. 50 Команданту десне колоне да једним својим батаљоном садејствује левој колони, која напада Дрен, и то што енергичније. Поводом овога један батаљон 14. пука предузео је покрет у јужноме правцу ка Дрену. За све то време артилерија леве и већи део десне колоне дејствовала је врло успешно противу непријатеља на Дрену.

Око 14 ч. центар и десно крило леве колоне били су се приближили већ на 200 м. од к. 278 када је наша артилерија почела умањавати своје дејство на ту коту и дејствовати у позадину непријатеља. Команданту дивизиске резерве наређено је да прића са остатком резерве (два батаљона) ближе Дрену, како би у сваком случају могао потпомоћи и прихватити трупе ове колоне. После овога учињен је још један покрет унапред, па се поново стало ради уређења за јуриш. Непријатељ даје очајан отпор и наноси нам велике губитке, а и он сам много трпи. Овако је трајало све до 16 ч. 30, када је лева колона предузела јуриш, који је непријатељ делом сачекао у рововима а делом отступио ка Лазаревцу. После дужег гушања и дејства бомбама од наше стране к. 278 (Дрен) дефинитивно је заузета у 17 ч. 15.

Десна колона (сем батаљона који је потпомагао напад леве колоне) остала је целога дана на свом положају, пошто је за даље наступање морала сачекати леву колону и Шумадиску дивизију I поз. да избију у њену висину. Непријатељ је под заштитом своје артилерије двапута у току овог дана предузимао покрет ка положајима ове колоне, али је био одбијен ватром.

Дивизија је заноћила овако: *десна колона* на својим досадањим положајима (к. 278 — Ивковача), с тим да ближе к себи привуче батаљон 14. пука који је садејствовао левој колони; *лева колона,* коју сада образују 1. батаљон 15. и 1., 2. и 4. батаљон 20 пука, задржала се на положајима код Дрена; артилерија код Бистричког Виса; дивизиска резерва (2. и 3. батаљон 15. пука и 3. батаљон 20 пука) западно од к. 295 (Бистрички Вис).

По заузећу Дрена, непријатељски делови који су га бранили повукли су се ка Лазаревцу и задржали се између

к. 278 и 191, јер је борба прекинута ноћу, те се непријатељ није могао гонити ни ватром ни снагом. Они његови делови који су били пред десном колоном остали су на својим досадањим положајима (коса источно од с. Бурова и Главице, к. 233).

По исказу заробљеника, према овој дивизији били су ови непријатељски пукови: према десној колони 78. пук заједничке војске, а према левој колони делови 16, 52, 53 и 96 пука заједничке војске.

У 21 ч. 20 под ОБр. 4350 добивена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 261. и 262.

На основу ове заповести издано је трупама наређење за покрет, којим је регулисано кретање на овај начин: 14. пук и 2. дивизион правцем Барошевац — Змијан — к. 192 (Стрмово) — Венчане — Спасојевина, уз р. Турију за Рогачу; Коњички пук, 15. пук, 20. пук, 1. дивизион, дивизиска инжињерија и дивизиски штаб правцем Трбушница — Даросава — Венчане — Спасојевна уз р. Турију за Рогачу; дивизиско завојиште правцем Даросава — Аранђеловац — Кљештевица — Крченик — Иванча, где ће се поставити завојиште; борбени део I степена колонске коморе и трупна комора правцем Даросава — Аранђеловац — Младеновац — Коларица; пуна кола с муницијом из муниционе колоне, III пољска болница, пекарска чета са пољским пећима и III одељење профијантске колоне из Аранђеловца за Младеновац; остали делови колонске коморе који су до сада били код Тополе остају и даље тамо, док се Дивизија не постави на нови положај.

На положајима пред непријатељем до доласка одређених делова из Моравске и Шумадиске дивизије I поз. остављено је: на к. 278 (Зеоке) два батаљона 14. пешадиског пука, а на Дрену (к. 278) два батаљона 20. пука и један батаљон 15. пука. Покрет осталих делова Дивизије отпочео је одмах, а батаљони који су остали на положајима пред непријатељем остали су до сутрадан изјутра, када су замењени и пошли за Дивизијом, неузнемиравани од непријатеља.

Овим је завршена тродневна операција Тимочке дивизије I поз. у офанзивном боју на правцу Даросава — Аранђеловац.

Губици Дивизије 20, 21 и 22 новембра били су ови:

погинуло: 2 официра, 119 подофицира, каплара и редова; рањено: 7 официра, 424 подофицира, каплара и редова; нестало: 24 подофицира, каплара и редова. *Свега: 576.*

Заробљено: 7 официра и 418 подофицира, каплара и редова.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ је проведена на миру, а трупе су утврђивале своје положаје.

У 2 ч. примљена је из Даросаве од Команданта II армије заповест ОБр. 4320 чија је садржина изложена на стр. 178.

На основу тога, *Командант дивизије у 3 ч., под ОБр. 2615 издао је својим трупама ову заповест:*

»Према наређењу Команданта II Армије ОБр. 4320 од 21 ов. месеца, све дивизије имају 22 ов. месеца да најенергичније доврше дати им задатак с тим, да нападна кретања отпочну у 7 ч.

»Према овоме наређујем:

»Да се напад обе колоне ове дивизије продужи 22 ов. месеца што енергичније, и непријатељ потисне и пребаци преко Колубаре. Почетак продужења напада да буде у 7 ч. Командант десне колоне напашће и потиснуће непријатеља према себи што енергичније, како би потпомогао и олакшао даље наступање леве колоне, која је заноћила на к. 187 са главнином, а са предњим деловима на 1—2 км. западно од ове. Непријатељ према левој колони задржао се на Јунковачкој коси, где по извештајима намерава да дâ јачи отпор. Општа резерва да се до 7 ч. 22 ов. месеца прикупи на Змијану, а Дебанжова батерија до тог времена да се постави на Стражевици, где са 1-ом пољском батеријом да очекује даље наређење. Командант дивизиског коњичког пука продужиће дати му задатак долином р. Турије, потпомажући десну и леву колону својим дејством у бок непријатеља, одржавајући што тешњу везу између обеју колона.

»У прво време налазиће се на Стражевици, а доцније код опште резерве, где ми што чешће слати извешћа, бар на свака два часа.

»О пријему овога наређења одговорити.«

На основу ове заповести обе колоне ове Дивизије предузеле су напад на непријатеља у 7 ч. Према левој колони не-

пријатељ је са главном снагом био на Волујској и Сакуљској Коси, а са предњим деловима на Бресу и к. 173. Лева колона за време напада имала је десно 19. пешадиски пук са правцем напада к. 173 — Јунковац, а лево 10. пешадиски пук са правцем напада с. Сакуља. Да би се олакшао напад 19. пешадиског пука са фронта, 10. пешадиски пук имао је да крене напред, да загрози непријатељском крилу и боку, што је и извршио, избијајући око 12 ч. 30 на косу Брес — Польчине, где је јаком артилериском ватром са Липове Баре, Волујака и с Бурова био принуђен да обустави даљи покрет и да се утврди. Овај покрет 10. пука допринео је да и 19. пешадиски пук овлада к. 173 и да непријатељске предње делове потисне на Јунковачку Косу.

У 10 ч. 10 под ОБр. 4338 примљена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 267. и 268.

На основу ове заповести *Командант дивизије наредио је:*

1. Команданту десне колоне да по овој заповести одмах поступи и о извршењу извести;

2. Команданту опште резерве (12. пук) на Змијану да, ради обезбеђења десног бока Дивизије и извлачења десне колоне из борбе, одмах упути један батаљон пешадије на Коиловицу и Окресак и даље на садањи положај десне колоне Дивизије и тај положај да поседне и упорно брани. Лево, преко Кољичког пука ове Дивизије, да ухвати везу с десним крилом леве колоне (19. пешадиским пуком), а десно са Кињичком дивизијом и Обреновачким одредом. Ради јаче одбране добиће у састав Дебанжову полубатерију (три оруђа) са доста муниције. За појачање опште резерве, да батаљон 12. пешадиског пука који је са 2. пољском батеријом на Дебељаку са три чете одмах дође на Змијан у састав опште резерве, а једна чета и 2. батерија и даље да остану на Дебељаку и Удбини;

3. Команданту Шумадиског артилериског пука да нареди Командиру 3. дринске позициске батерије да са полубатеријом (три оруђа) одмах оде у састав батаљона 12. пешадиског пука на Коиловицу и Окресак;

4. Команданту леве колоне достављена је иста заповест Команданта II армије, као и све што је у овоме погледу

наређено, с тим да обрати што већу пажњу на свој десни бок.

5. Команданту Коњичког дивизиског пука достављено је наређење Команданта II армије, и да предузме мере за одржавање што тешње везе између леве колоне и батаљона 12. пешадиског пука упућеног на Коиловицу и Окресак, као и са Коњичком дивизијом.

Поводом овога лева колона даљим нападом није смела да се истиче и излаже опасности, у толико пре што је тек око подне отпочео јачи напад Тимочке дивизије I поз. на Дрен и к. 278, већ се задржала и утврдила на освојеном положају к. 173 — Пољчина, и одатле је све до мрака водила борбу с непријатељем, па је ту и заноћила, ухвативши лево везу са Тимочком дивизијом I поз. код с. Зеокâ.

Десна колона је тако исто предузела у 7 ч. напад, с тим да се под команду њеног Команданта ставио привремено и 4. батаљон 10. пука, придат Коњичкој дивизији, који се налази на Великом Рту, десно од десне колоне ове Дивизије. Напад на непријатеља на Вису предузет је покретом батаљона 10. пука гребеном у правцу Виса и са три батаљона 11. пешадиског пука у првом борбеном реду преко п. Сајковца. Ма да је непријатељ отварао јаку пешадиску, митраљеску и артилериску ватру са Виса, од јунковачке цркве и са Каменице (к. 182), ипак су око 11 ч. батаљони 11. пешадиског пука са стрељачким стројем прешли п. Сајковац и продужили наступање ка Вису и Гају. Око 13 ч. десно крило ове колоне успело је да потисне непријатеља из предњих ровова, којом приликом је заробљено: 1 официр и 68 непријатељских војника; а центар и лево крило подишли су непријатељу на 50—100 м. Код непријатеља се опажало већ неко комешање, нарочито због јаког дејства наше артилерије.

Када је Командант десне колоне у 13 ч. 35 добио заповест за извлачење из борбе, ради одласка на Заједницу у састав Обреновачког одреда, одмах је наредио да се напад обустави и да се трупе извуку из борбе. Неангажовану резерву (један батаљон и два митраљеза), као и две чете батаљонске резерве и два митраљеза, упутио је одмах да поседну Коиловицу и Окресак, за заштиту извлачења осталих трупа. Десно крило, које је потисло било непријатеља, лако је било повући у позадину, али је то било врло тешко са левим крилом, које је било пред непријатељским рововима на 50—100

м. у најјачој борби, услед чега су се неки делови могли извући тек у мрак. Како је у 15 ч. 30 приспео и батаљон из 12. пешадиског пука, као и Дебанжова полубатерија, који су одмах посели положај Коиловица — Окресак, то је под њиховом заштитом Командант 11. пука успео до 19 ч., да извуче и прикупи своју колону и у 21 ч. кренуо се из с. Миросаљци, а у 23 ч. стигао је са колоном на к. 260, северно од с. Сибнице, где је ушао у састав Обреновачког одреда. Овај батаљон и Дебанжова полубатерија остали су преко ноћ на Коиловици и Окреску, неузнемиравани од непријатеља.

Општа резерва (три батаљона 12. пука) била је целог дана на Змијану, где је и заноћила. На место батаљона упућеног на Окресак и Коиловицу у 20 ч. приспео је и батаљон са Дебељака.

Шумадиски дивизиски коњички пук био је у долини р. Турије, одржавајући везу између десне и леве колоне.

У 14 ч. 50 добивен је из штаба II армије извештај: »Данас у 10 ч. Начелник Штаба Врховне Команде преко телефона саопштио је: јутрос рано I Армија наставила је своју офанзиву на целом фронту. Непријатељ у паничном страху отступа пред њом, бацајући оружје и остављајући много сваковрсног плена и заробљеника. I Армија је избила на главну вододелницу. Саопштите ово командантима дивизија, с тим да они то одмах саопште својим трупама.«

У 21 ч. 15 под ОБр. 4350 добивена је заповест од Команданта II армије чија је садржина изложена на стр. 261 и 262. На основу ње *Командант дивизије у 22 ч. 30, а под ОБр. 2637 издао је својим трупама ову заповест:*

»Командант II Армије под ОБр. 4350 од данас наређује, да један пешадиски пук са 2 батерије ове дивизије поседне положај Хајдучка чесма — Ивковача, са предњим положајем Дрен, и тамо смени трупе Тимочке дивизије I поз. Ово треба да се изврши још у току ове ноћи. Са осталим трупама ове дивизије да се поседне и брани положај који дивизија сада заузима, везујући се десно са Коњичком дивизијом, а лево са Моравском дивизијом I поз., чије трупе држе Бистрички вис.

»Према томе наређујем:

»Да се 3 батаљона 12 Пешадиског пука I поз., који се

сада налазе у општој резерви, а један батаљон 19 Пука, под командом мајора Б. Загорчића, крене одмах правцем: Змијан — Барошевац и даље, за додељени отсек ради поседања положаја Хајдучка чесма — Ивковача, као и предњег положаја Дрена, где ће сменити трупе Тимочке дивизије I поз.

»У састав 12 Пешадиског пука I поз. улазе 2-га и 3-ћа брзометна батерија Шумадиског пољског артилериског пука, под командом команданта 1-ог дивизиона, које ће се, под заштитом чета на истим положајима, кренути одмах друмом до р. Пештана и даље преко Рудовци — Црљенци и Барошевца на додељени одсек.

»Командант леве колоне, од трупа које су остале под његовом командом, извући ће из првог борбеног реда потребан део за резерву леве колоне, потом ће ми послати распоред колоне. Команданту 1-ог дивизиона наређено је, да одмаршује са батеријама и четама, које су им служиле као заштита. Командант 12 Пука наредиће, да се његова трупна комора, као и трупна комора батаљона 19 Пешадиског пука, који долази под његову команду, убивакује северно од Даросаве, и да користе за довоз хране и потреба друм Аранђеловац — Даросава — Рудовци — Црљенци и Барошевац до трупа. Наређено је Команданту муниционе колоне, да један део одељења за пешадиску и артилериску муницију и за тај одред (12 Пешадиски пук и 2 батерије) убивакује у близини железничке станице у Даросави.

»Командант 12 Пука ухватиће што тешњу везу десно на р. Пештану са 10 Пешадиским пуком код с. Зеоке, а лево са трупама Моравске дивизије I позива, чије трупе држе Бистрички вис.

»С обзиром на велику озбиљност овога распореда и одбране додељеног му одсека, препоручујем Команданту 12 Пука, да овај задатак изведе са пуно преданости, воље и умешности, и да ми по извршеном распореду поднесе извештај са тачним распоредом својих трупа.

»Чим се 11 Пук буде вратио у састав ове дивизије, команду над овим одредом примиће потпуковник М. Ивановић, о чему ће следовати наређење.

»О пријему овога наређења известите ме, а Командант 12 Пука известиће ме, у које су време стигле трупе овога

одсека на одређене им положаје и смениле Тимочку дивизију I поз.«

На основу овог наређења 12. пук отпочео је покрет у 23 ч. 30 и стигао на Ивковачу 23 новембра у 3 ч., а обе батерије ушле су у састав 12. Пука 23 новембра у 11 ч. 15.

Губици: погинуло: 1 официр (командант батаљона) и 31 војник; рањено: 3 официра и 163 војника; нестало: 20 војника. Заробљено: 1 официр и 106 непријатељских војника из: 11, 16, 73, 91 и 102 регименте.

Морал и дух код трупа необично висок. Време целог дана лепо.

4. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Ноћ прошла на миру. На основу заповести Команданта II армије ОБр. 4320[1] од 21 ов. месеца, *Командант дивизије у 3 ч. 30, под ОБр. 2256 издао је Команданту 2. бригаде ову заповест:*

»Према наређењу Команданта II Армије ОБр. 4320 од јуче, све дивизије имају продужити довршење датих им задатака. С тога наређујем, да продужите рад у духу добијеног задатка, саображавајући га раду десне колоне Шумадиске дивизије I поз. Почетак рада у 7 ч.«

Према овој заповести Командант 2. бригаде предузео је напад са батаљоном 10. пука I поз. на Велики Хрт и к. 212 у 7 ч., а 2. и 4. коњичком пуку, који су били у непосредном додиру с непријатељем, да обезбеди бокове, и то први према с. Стојнику, где је непријатељ груписао јачу снагу са артилеријом, а други према с. Рожанцу, подешавајући свој рад према десној колони Шумадиске дивизије I поз.

4. батаљон 10. пука I поз. почео је напад у 7 ч. са једним коњичким митраљеским одељењем. У 12 ч. — у подне — заузео је Велики Хрт и почео нападати на к. 212. Својим енергичним нападом заузео је непријатељске ровове око 13 ч. и заробио једног официра и преко 100 непријатељских војника.

Од 9 ч. изјутра па до 19 ч. увече, непријатељ је у неколико махова покушавао напад у правцу Слатине и Зорољина, али је увек био одбијен од стране 2. коњичког пука,

---

[1] Види стр. 178.

који се цео био ангажовао фронтом према Стојничкој Реци, од десне обале Зороњинског до Дубоког Потока. Овај део фронта био је изложен и тучен јаком хаубичком ватром.

Ангажујући на тај начин све непријатељске трупе од Стојника до к. 212 у борбу са трупама ове Дивизије, Коњичкој дивизији пошло је за руком да заштити бок II армије (Шумадиској дивизији I поз.), што је она и имала за задатак.

Командант II армије под ОБр. 4338 под данашњим саопштава да је наређено десном крилу Шумадиске дивизије I поз. да се повуче на Заједницу и стави под команду Команданта Обреновачког одреда. Главнина пак Шумадиске дивизије I поз. има да продужи свој задатак, а Коњичка дивизија има да се групише ближе главнини Шумадиске дивизије I поз.

На основу овога, под ОБр. 2258 у 14 ч. *Командант дивизије издао је Команданту 1. и 2. бригаде ову заповест:*

»Наређено је десној колони Шумадиске дивизије I поз. (11 Пуку), да дође на положај Заједницу и стави се под команду Команданта Обреновачког одреда. Главнина Шумадиске дивизије I поз. продужава свој задатак, нападајући непријатеља на Јунковачкој коси. 11 Пук биће замењен са једним батаљоном и једном Дебанжовом батеријом, који ће заузети положај Окресак — Коиловица.

»Према оваквој ситуацији Коњичка дивизија има се груписати ближе главнини Шумадиске дивизије I поз.

»*Наређујем:*

»*Командант I-ве Коњичке бригаде* са својом бригадом и 1-ом Коњичком батеријом одмаршеваће одмах по добијеном наређењу у с. Миросаљце. Ухватити везу са батаљоном, који је на Окреску и Коиловици, и са трупама Шумадиске дивизије I поз., које нападају правцем Змијан — Јунковачка Коса.

»*Командант 2-ге Коњичке бригаде* са 2-ом Коњичком батеријом повући ће се у најзгоднијем моменту према ситуацији код њега, и доћи ће на преноћиште у с. Тулеж. Положај ће предати Команданту пешадиских трупа Обреновачког одреда, који се тамо налази.

»Батаљон 10 Пука I поз. задржаће се на свом положају,

и ухватиће везу лево са батаљоном из Шумадиске дивизије I поз., који је на Окреску.«

Командант II армије под ОБр. 4350 у 20 ч. јавља да је II армија добила задатак да пређе у дефанзиву, и да је Коњичкој дивизији задатак да штити бок и позадину Шумадиске дивизије I поз., која држи линију Јунковац — Сакуља — Ивковача, хватајући десно везу са Обреновачким одредом.

Према овоме, *Командант дивизије у 20 ч. 15, а под ОБр. 2269 издао је ову заповест:*

»*1 Коњичка бригада* са 1-ом Коњичком батеријом заузима и брани део фронта од р. Турије до потока Пушка, везујући се лево са трупама Шумадиске дивизије I поз., а десно са 2-ом коњичком бригадом.

»*2-га Коњичка бригада* са једним (4) батаљоном 10 Пука I поз. и 2-ом коњичком батеријом заузима и брани део фронта од п. Пушка до к. 260, везујући се десно са Обреновачким одредом, а лево са 1-ом бригадом.«

Трупе Коњички дивизије ноћиле су на линији Велики Хрт јужно од к. 238 — Зороњин. У току ноћи 2. бригада замењена је на свом положају са 11. пешадиским пуком и упућена на новоопредељени положај (к. 261 — Боблије).

Губици: погинуло: 1 официр и 11 подофицира, каплара и редова; рањено: 5 официра и 40 подофицира, каплара и редова; нестало: 3 подофицира, каплара и редова.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 22 НОВЕМБАР

У ситуацији II армије наступио је овога дана нов моменат, који је био резултат опште ситуације на војишту. На северном операциском фронту — Одбрана Београда — на помолу је нова ситуација, чије контуре почињу мало јаче да се назиру. По досадањим подацима и опажањима изгледа да непријатељ на овоме фронту концентрише своје јаче снаге и да на целом фронту предњим деловима постепено врши подилажење ка нашим положајима, вероватно да јаком снагом са севера удари на фронт Одбране Београда, који је до сада био споредан и био поседнут слабом снагом, те да га заузме, па да продирањем плавцем Младеновац — Топола и даље озбиљно загрози боку и позадини наше целе оперативне војске, која је сада сва заузета акцијом на западу,

и да тиме парира своје неуспехе испред фронта I армије, и укочи даљу успешну акцију I армије и Ужичке војске. Ово је нов непријатељски операциски план (други), за који је потребно с наше стране и ново груписање снага на северу, на правцу Београд — Младеновац.

Врховна команда, немајући на расположењу стратегиских резерава ради парирања ове непријатељске намере, због опште слабог ефектива а великог операциског фронта (око 130 км.), који је неминовно морала држати, била је принуђена да од II армије, као наше најјаче оперативне групе, а пред којом непријатељ није био озбиљан и ограничавао се у својој акцији у главноме на отпор, узме Тимочку дивизију I поз., као средњу дивизију најмање везану, и да њоме на време ојача Одбрану Београда за први мах, на правцу у коме засада непријатељ показује највише активности.

II армија, која је до сада (као и остале армије) имала офанзивну улогу, слабљењем своје снаге са Тимочком дивизијом I поз., а задржавајући свој досадањи фронт, прелази у дефанзиву. Са овако ослабљеном снагом (за $^1/_3$) II армија је имала да непријатеља упорно задржава на свом досадањем фронту. Држећи овако велики фронт са релативно слабом снагом, одбрана II армије морала је бити веома еластична и активна — маневарска. За овај циљ требало је добро утврдити и посести групу на десној обали р. Турије Окресак — Коиловица, групу Чамске Њиве, групу Змијан (к. 187), на левој обали р. Турије, и једним слабијим делом снаге групу Ивковача — Хајдучка Чесма на левој обали р. Пештана, са што је могућно јачом резервом у долини р. Турије, око ушћа Сибничке Реке у ову. Али пошто је сада фронт Армије постао велики и раздвојен р. Туријом, услед чега је отежано узајамно потпомагање трупа на обалама ове реке, то би било најугодније да се армиска резерва подели тако да један њен део буде на десној обали р. Турије код с. Миросаљци, а други део на њеној левој обали, на Змијану. Извлачење Тимочке дивизије I поз. из боја, и то ноћу, био је врло тежак задатак, јер је то требало извести и тајно и брзо, тако да непријатељ никако не осети и не примети. У противном непријатељ би могао ово извлачење Дивизије нападом онемогућити, или би Дивизија, извлачећи се под борбом, толико у времену из-

губила, да њен жељени брзи излазак на Маловањ одоцни. Али ова је операција била и од стране Армије и од стране Тимочке дивизије I поз. добро припремљена, и у тајности брзо и правилно изведена. Гимочка дивизија I поз., заморена у досадањем тродневном непрекидном боју, имала је да се извуче из борбе, па одмах да пожури што пре за Маловањ. Задатак врло тежак, који је она добро и брзо извела, и на време стигла у помоћ Одбрани Београда. На овај је начин била поправљена ситуација код Одбране Београда.

Д. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

Чим је свануло непријатељ је отворио јаку артилериску ватру противу наше нападне колоне Обреновачког одреда на левом крилу, и то из двеју брдских хаубица са к. 214 источно од с. Манића, и са два пољска топа са к. 251.

Око 10 ч. непријатељ, под заштитом артилериске ватре, у јачини око једног батаљона, отпочео је пребацивање преко Дучинске Реке између Слатине и Зороњина у циљу напада у десни бок наше нападне колоне. Услед овога десно крило колоне заустављено је и појачано из резерве и коњице, а лево крило кренуто је из својих ровова за напад противу к. 238, који није успео. После овога Командант Обреновачког одреда наредио је да се артилериском ватром са Орница дејствује на непријатељску пешадију која је нападала десни бок наше нападне колоне. Дејство ове батерије било је врло успешно; непријатељ је обуставио напад и повукао се у нереду јачим делом преко Стојничке Реке, задржавши на левој обали Дучинске Реке само 1—2 чете.

Борба се продужавала на левом крилу колоне ка к. 238 потом местимично дуж целог фронта до долине р. Луга, але се утишала када је пао мрак. Према подацима прикупљеним од заробљеника и наших патрола, непријатељ је развио за борбу према левом крилу и центру наше нападне колоне (од к. 238 до с. Неменикућа) целу 21. ландверску дивизију, а од Неменикућа до р. Луга 38. и 68 мађарски пук.

Као према центру, тако је и према десном крилу непријатељ тога дана само подилазио ка положају. Тако од с. Ђуринаца, где се налазио један непријатељски батаљон, спу-

штала су се појединa одељења ка коси с. Влашке, и чим су ушла у зону наше ватре зауставила су се и утврђивала. Од прилике исте јачине непријатељ се спуштао и косом у правцу с. Поповића, између с. Сенаје и крагујевачког друма, ка к. 281 и к. 351. Најзад, и на коси Гусково Поље почела су се појављивати слабија непријатељска одељења, а код с. Умчара дошло је и до борбе између једног нашег и једног непријатељског ескадрона. Појачан непријатељски ескадрон потиснуо је наш на задњу ивицу села. Нарочито је данас запажено, да се непријатељ у јачем степену утврђује у с. Неменикућама, према центру наших положаја.

Одред упућен на Дрење и Циганско Брдо стигао је на своје положаје и посео их без борбе. Али се у исто време опазило да се према положају креће једна непријатељска колона од једног ескадрона коњице и батаљона пешадије долином р. Раље, да је непријатељ понова заузео Гроцку, и најзад, да је упутио јачу здружену колону од Београда ка Врчину, и од Бегаљице ка с. Дражњу. На основу овога Командант Одбране Београда учинио је Врховној команди предлог: а. да се наш крајњи деснокрилни одред, упућен на Циганско Брдо, држи на положају Дрење и б. да се Одбрана Београда што пре појача, јер је слаба и бројно и квалитативно.

Врховна команда усвојила је разлоге Команданта Одбране Београда. На основу овога Командант Одбране Београда наредио је Команданту одреда (15. пук. III поз.) да се са Одредом задржи на положајима Ратница — Врх — Дрење у циљу затварања правца левом обалом р. Раље, одржавајући везу десно са трупама Смедеревског одреда на Мађарској Равни, а лево са Варовничким отсеком на Умчарском Парлогу. Коњички дивизион стављен је под команду Команданта Варовничког отсека. На случај да Одред буде принуђен на повлачење са Дрења, повлачиће се на Варовницу.

О овој заповести извештен је и Командант Варовничког отсека и наређено му, у циљу потпомагања одбране долине р. Раље и одржавања везе са Одредом на Дрену, да се коњички дивизион стави под његову команду и да још ноћас са једном четом поседне Умчарски Парлог.

У сумрак, по прекиду артилериске ватре, на нашем левом крилу примећено је да су се непријатељске батерије, које

су дејствовале са положаја Пландиште и Покосавице, повукле са правца од Сопота. Имајући у виду још и то што је се тога дана један непријатељски батаљон повукао од Сопота ка Стојнику и што се са Преког Гаја (северно од Стојника) повукао један део возова, дошло се до закључка да се непријатељ или групише око Слатине, или да рокира на запад. На основу овог закључка и извештаја добивених од заробљеника у току борбе, утврђено је да се према фронту Обреновачког одреда (лево крило) развила цела 21. ландверска дивизија. Пошто је главни одбранбени положај Одреда био на линији Рогачко Брдо — Орнице — Боблије — Венац — к. 261, а нападна колона код к. 238, то је Командант Одреда учинио претставку преко телефона, да му је колона сувише истакнута и да су јој бокови (нарочито десни) изложени ударима непријатељским. Користећи се добивеним појачањем од 11. пешадиског пука са две брзометне батерије Командант Обреновачког одреда је молио за одобрење да са Одредом понова поседне првобитну одбранбену линију Заједнице као главни одбранбени положај. Ово му је одобрено с тим да трупе буду на новој одбранбеној линији до 7 ч. јутра (23 новембра).

Око 21 ч. под ОБр. 7679 из Врховне команде добивено је ово наређење: »Наређено је Команданту II Армије, да одмах упути Тимочку дивизију I поз. правцем: Барошевац — Сибница — Дрлупа — Рогача — Космај — Маловањ, где Вам се ставља на расположење за употребу.«

Према овоме *Командант Одбране Београда у 23 ч.* (нема броја) *издао је својим трупама ову заповест:*

»Трупе све три наше армије и Ужичке војске врше успешну офанзиву на свима фронтовима. Да би непријатељ спречио наше успешно напредовање, прикупио се са довољном снагом са намером да загрози боку и позадини наше целокупне војске.

»Трупе ове команде, појачане са Тимочком дивизијом I поз., имају задатак, да пошто пото задрже непријатеља на Космајским положајима, док наше армије не изврше свој задатак.

»*Наређујем:*

»*А. Одсек Обреновачког Одреда.*

Командант пуковник Д. *»А) Одсек Обреновачког Одреда* простире се од к. 260 преко Заједнице, к. 268, к. 267 за-

Туфегџић са трупама које је до сада имао.

»Б) Космајски Одсек

Командант пуковник Воj. Живановић.

3 Пука Тимочке дивизије I поз.

4 брзометне батерије и остали делови, који припадају дивизији.

»В) Одсек Кошутички.

Командант потпуковник А. Милошевић.

3 Батаљона 11 Пешадиског пука III поз.

Четнички Одред.

1 брзометна батерија Дунавског арт. пука.

1 Хаубичка брзометна батерија.

1 позициска Дебанжова Дунавска батерија.

2 митраљеза.

Свега: 3 батаљона, 3 батерије, 2 митраљеза и Четнички Одред.

»Г) Варовнички Одсек.

Командант пуковник Јов. Ивковић.

кључно са Орницама к. 281. Одржаваће везу десно са трупама Тимочке дивизије I поз. код Рогачког брда, а лево са трупама Шумадиске дивизије I поз. на Чамским њивама.

»Б) Космајски Одсек простире се од Рогачког брда, где ће лево са њим на томе положају одржавати везу Обреновачки Одред, па преко Мујнице — Крушика — Мишљевца на Маловањ, закључно до п. Кастељана.

»Задатак је овог одсека, да поседајући положаје једним својим пуком, буде у могућности са осталом груписаном снагом, која треба да буде код Тресије механе, да у згодном моменту активно маневрује.

»В) Одсек Кошутички простире се од п. Кастељана на Кошутицу, Брлочевац, Амерић до долине р. Луга, одржавајући везу лево са трупама Космајског Одсека код Маловања, а десно са трупама Варовничког Одсека, јужно од к.189.

»Г) Варовнички Одсек заузима свој досадањи положај.

„Са командантом коњичке дивизије ступићу у споразум, да и он са делом најближих трупа садејствује.“

5. *Од Команданта Коњичке Дивизије*:

а. *У 8 ч. 26 под ОБр. 1961*: „У вези извештаја ОБр. 1960 од јуче, част ми је известити, да је непријатељ тукао Конатичке положаје артилериском ватром, без резултата. Непријатељ је покушао да продре између левог и десног одсека од утока Врбовнице, али је одбачен јаком митраљеском ватром и бомбама. На фронту десног одсека нема ни једног непријатељског војника на десној обали р. Пештана, а на левој обали утврђује се.

„На газовима на левој обали р. Пештана, непријатељ намешта жице. Непријатељских војника има у црном и голубијем оделу, али ове последње боје више.“

б. *У 9 ч. 15 под ОБр. 1963*: „у току ноћи на фронту ове дивизије није било ничег значајнијег, сем омањих пушкарања.“

в. *У 12 ч. 40 под ОБр. 1964*: „Од команданта левог одсека добио сам ово: „ноћас око 22 ч. послао сам официрску патролу потпоручника М. Стојковића, да пређе р. Бељаницу и изађе у позадину непријатељских ровова, ради сазнања, које су непријатељске трупе према нама. По извештају ове патроле довикивали су се аустриски војници српским језиком: „је ли 23-ћа“, док су други довикивали: „ово је 28-ма ландверска регимента“. Из овога се може закључити, да су према одсеку ове бригаде 23-ћа и 28-ма регимента.“

У 16 ч. 50 под ОБр. 3873 послато је ово наређење Команданту Коњичке Дивизије:

„Из извештаја које сте од неколико дана до синоћ слали видим, да је према оба одсека Ваше дивизије било свега два батаљона непријатељска, а Ви сте имали толику снагу код 19-ог Кадровског пука, не рачунајући трупе III поз. Ви не смете ни у којем случају да пренесете сав терет одбране на пешадију, већ мора и коњичка дивизија заједно са пешадијом да ради. Ви сте се обратили Команданту Шумадиске дивизије I поз. и узели два батаљона 11-ог пешадиског пука I поз. мимо постојећих наређења, да се у случају потребе обратите Команданту Шумадиске дивизије I поз., да Вас он нападом једним пуком у бок непријатељски потпомогне, а тиме сте осујетили једну комбинацију, од које би се у своје време имало велике користи.

„Овакав поступак даје повода да мислим, да треба коњици прибавити што више поштеде, и ако би ово моје мишљење било основано, онда је нужно, да у том смислу учините позитиван предлог, те да га изнесем Врховној Команди на оцену, јер свакако Врховна Команда мора да зна снагу те дивизије, па према њој и да се одређују задаци.

„Тако исто поднесите ми позитиван предлог, да ли је коњичка дивизије са придатим јој и непридатим појачањима у стању, да врши задатак, који јој је дат, и да ли је командант дивизије у могућности, да управља свима тим трупама како што треба.“

г. *У 21 ч. 55 под ОБр. 1978*: „На фронту ове дивизије у току данашњега дана није било ништа значајније.“

У 5 ч. 50 под ОБр. 2813 Командант Армије добио је извештај од Команданта III Армије. Његова је садржина изложена у раду Врховне Команде за 8 новембар на стр. 245 и 246

У 12 ч. 7 под ОБр. 3865 послат је Врховној Команди и Команданту III Армије извештај изложен у раду Врховне Команде за 8 новембар на стр. 245 под в.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗИВА.[1]

По наређењу Команданта II Армије напад ове Дивизије имао је отпочети у 7 ч. изјутра.

Према заповести Команданта Дивизије напад је имао да се изврши у две колоне:

Десна колона, 14. Пешадиски Пук, правац напада с. Жупањац—Ћелиска Коса не пружајући се источно више од средње косе.

Лева колона, 15. Пешадиски Пук, правац напада западна и северна група кућа с. Жупањца—Ћелиска Коса с тим да одржава тесну везу с десном колоном, и да нарочито има у виду обезбеђивање свога левог бока у долини р. Љига.

---

[1] Ова је Дивизија 8 и 9 новембра била привремено под командом Команданта II Армије у циљу јединства напада са Моравском Дивизијом I поз. III Армија) на Враче Брдо и протеривања непријатеља на леву обалу Љига и Колубаре.

центром и левим крилом армије одступио у највећем нереду и растројству.

»Стање армије вечерас:

»*Дринска дивизија I ūоз.* заноћила је на линији: Голубац (к. 496) — Проструга — Плоча. Трупе су заробиле 600 непријатељских војника и 2 официра, поред осталог заплењеног материјала.

»*Моравска дивизија II ūоз.* држи десном колоном Плочу, са истакнутим гонећим одељењем у правцу Лалинаца, а левом колоном Саставке, са истакнутим одељењем у правцу Палежа. Заробљено је 150 непријатељских војника.

»*Дунавска дивизија II ūоз.* заноћила је на линији М. и В. Сувобор — Мујов гроб — Равна Гора, са истуреним предњим деловима према Цугуљу, Игришту, Бабиној Глави. Заробљено данас 500 непријатељских војника и много ратног материјала.

»*Дунавска дивизија I ūоз.* данас је кренута у гоњење непријатеља правцем: Рајац — Добро Поље — Цугуљ и даље ка Бањинцу. Није добијен извештај где је заноћила. На фронту ове дивизије, по телефонском извештају, заробљено је 150 непријатељских војника.

»У току сутрашњег дана (23 нов.) намеран сам продужити даље надирање и да заузмем положаје на левој обали Палежничке р.«

б. *У 5 ч. ūод ОБр. 3439:* »У току 22 новембра противу ове армије борили су се, почињући од истока на запад, ове непријатељске трупе: 109 ландштурмска бригада и 6 брдска бригада на Голупцу (к. 496); 9 брдска бригада на Буковачи. На фронту: Бољковци — Плоча — Честе букве измешани делови: 8, 7, 2, 3 и 24 брдске бригаде. На фронту Рајац — Сувобор — Мујов Гроб 16 и 15 брдска бригада.

»По свему изгледа, да су 8, 9 и 7 брдска бригада биле до 22 новембра у другој линији на простору: Бољковци — Саставци — Лалинци. Састав бригаде је овај: 109 ландштурмска бригада: 17 и 29 ландштурмски пук, сваки од по 3 батаљона. 6 Бригада: по један батаљон из: 6, 38, 50 и 81 Пука. 8 Бригада има батаљона из 53, 58 и 14 Пука. 7 Бригада: по један батаљон из 5, 25, 34, 85 и 86 пука и 74 ландштурмски самосталан батаљон. 2 Бригада по један батаљон из: 8, 70, 76 и 101 Пука. 3 Бригада по један батаљон из 18, 30, 37 и 46

Пука, и 9 ландштурмски марш-батаљон. 14 Бригада по један батаљон из 42, 72, 91, 98 и 80 пука. 15 Бригада по један батаљон из 33 и 61 Пука, и један ландштурмски пук од 3 батаљона. 16 Бригада: један батаљон 66 пука, 27 ландштурмски марш-батаљон, и још један батаљон (?). Састав 9 брдске бригаде још је непознат.«

2. *Од Команданта Ужичке војске:*

а. *У 8 ч. 45 под ОБр. 1878* »После јучерањих упорних бојева, непријатељ је и у току ноћи 22/23 овог месеца вршио неколико безуспешних напада на наше трупе на Оруџевици и источно од ове. Непријатељ је вршио нападе у току ноћи и на лево крило Оруџевице, али је био одбијен. Трупе Ужичке бригаде на десној обали р. Моравице вршиле су неколико пута нападе у току ноћи, овладале Белим Каменом на Крстац пл. и протерале непријатеља на леву обалу р. Моравице. Непријатељ је порушио за собом мост, а рушио је и железничку пругу.

»У току јучерањег дана заробљено је 163 војника, а заплењена су и 3 митраљеза.«

б. *У 18 ч. 30 под ОБр. 1892:* »После тродневног упорног боја на фронту: Прањани — Гојна Гора — Добриње — Крстац, непријатељско десно крило разбијено је у току ноћи 22/23 овог месеца на положају Крстац, а поколебан и на левом крилу код Прањана и Гојне Горе, непријатељ је јутрос предузео повлачење испред фронта ове војске. Заробљеника има доста; само на непријатељском десном крилу има преко 300 заробљеника са 3 митраљеза, око с. Добриња 200, и сада заробљеници непрестано стижу.

»По издатој заповести ова војска избија данас на фронт: Зелени брег — Зајчица — Горобиље, јужно од Пожеге. За 24 новембар наређено наступање ка фронту: Ражана — Косјерић — Ужице.«

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА

А. I АРМИЈА

Рад Армије.

Ноћ 22/23 новембра на целом фронту Армије прошла је на миру.

Циљ операција I армије за данашњи дан, према запове-

сти ОБр. 3370 од 21 новембра[1], био је овлађивање линијом: Гукоши — Медник — Вис — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо, са ослонцем левог крила на Маљен.

Гонећи и даље узастопце непријатеља, Командант армије тежио је да му не допусти да после претрпљеног пораза дође к себи, а избијањем трупа на поменуту линију положаја циљао је:

1. да прекине сваку везу између Колубарског и Западноморавског војишта и да потпуно одвоји непријатељске снаге ангажоване у долини р. Колубаре и Западне Мораве;

2. да лиши непријатеља последњих положаја за одбрану слива Колубаре са ове стране;

3. да добије ближи ослонац за свој даљи рад, не свлачећи одмах Армију сасвим у долину Колубаре и не излажући је могућим неповољностима. Са линије Гукоши — Медник — Вис — Бањинац — Рудо — Маљен Армија је могла лако маневрисати, било на југ према Ужичкој војсци, било на северозапад ка Ваљеву, било низ Љиг, у бок и позадину непријатељских трупа пред фронтом III армије. Дакле ово је била линија са које су се могли разрешити сви тактички и стратегиски проблеми према фронту I и III армије и Ужичке војске. Јер ма који од ових маневара Армија да предузме, на овако јаким и прикупљеним положајима, она би била у могућности да парира сваки непријатељски контраманевар управљен противу њених крила и бокова.

Даље надирање целом Армијом ка Ваљеву кочило је још нерешено и неодређено стање код суседних трупа. Нарочито је ситуација код Ужичке војске била доста тешка. Код III армије сви покушаји Тимочке дивизије II поз. да крене напред остали су узалудни. На десно крило III армије, на Дринску дивизију II поз., непријатељ је још снажно нападао. Да би, и поред оваквог стања код суседних трупа, дотадање своје успехе проширио, Командант армије, на основу дотадањих успеха, још увече наредио је телефоном да дивизије 23 новембра продуже покрет у смислу његове заповести ОБр. 3370 од 21 новембра.

---

[1] Види страну 137, 138, 139.

Догађаји на десном крилу Армије. — *Продирање Дринске дивизије I позива ка Гукошима.* У циљу продужења рада трупе Дринске дивизије I поз. до 7 ч. биле су искупљене: Коњички пук у правцу Гукоша у долини р. Штавице; 6. пук и Дебанжова батерија на линији Голубац — Лисина; 5. пешадиски пук и 6. брдска батерија на линији Гробље — Клађа; 17. пешадиски пук и две брзометне батерије на Прострузи; III прекобројни пук, као дивизиска резерва, позади 17. пука. Од артилерије: једна батерија северно од Бољковаца; две батерије на Широком Путу, а остала артилерија на положајима код с. Ручић. I степен колонске коморе и трупна комора привучена до Виноградине, а II степен до Клатичевачке Реке.

Покрет Коњичког пука отпочео је зором, а од 5., 6. и 17. пука упућени су око 7 ч. у правцу непријатеља одреди за гоњење. Али око 8 ч. 30 кренуте су све трупе на фронт Доње Брдо — Осоје — Спасојевина. Коњички пук кренут је низ Штавичку р. у гоњење, а у доцнијем току да се пребаци у долину р. Качера и заштићава десни бок Дивизије.

Десна колона (5. и 6. пук и 6. брдска батерија, Данглисова батерија) упућена је правцем: Читлук — Рид — Дићска Главица на фронт Доње Брдо — Осоје.

Лева колона (17. и III прекобројни пук и 2. брдска батерија од два топа) упућена је правцем: Палеж — Кошута — Буква — Лисина — Спасојевина на отсек Спасојевина.

Дивизиска резерва (4. пук) упућена је друмом Лалинци — Бањани до Дићске Главице.

Од артилерије: једна батерија је упућена на Дићску Главицу, једна батерија на линију Рид — Читлук, а остале задржане код Буковаче.

I степен колонске коморе и трупна комора кренути су ка Бољковцима, а II степен до с. Калиманића.

Око 9 ч. отпочела је Дринска дивизија I поз. покрет са фронта Голубац — Клађа у правцу Читлук — Дићска Главица и у правцу Спасојевина и напредовала је доста лагано, јер је Тимочка дивизија II поз. била сувише изостала уназад, кочећи на тај начин брзо наступање десног крила Дринске дивизије I поз. Око 15 ч., када је Дунавска дивизија I поз. већ била продрла преко Бањинца ка Јаревцу у правцу Мионице, и покрет Дринске дивизије I поз. постао је енергичнији

имајући за циљ избијање на гукошке положаје. До вечера предњи делови десне колоне избили су под Дићску Главицу, а лева под Букву. Тек око 21 ч. лева колона заузела је Букву, а 24 новембра у 2 ч. десна колона је избила на Дићску Главицу.

У току ноћи 22/23 и у току дана 23 новембра заробљено је код Дринске дивизије I поз. око 350 војника, 4 брдске хаубице са цевима, 4 брдске хаубице без цеви и 3 дугачка лафета.

Избијање центра Армије на линију Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо.

1. Покрет *Моравске дивизије II поз.* у циљу гоњења непријатеља и избијања на отсек Медник — Вис — Гуњички Вис имао је почети у свануће са фронта Палеж — Славковица — Честе Букве — Рајац, и то: 1. пешадиски пук преко Палежа, Букве, Боблије на Медник; 2. пук преко Славковице и Грађеника на Вис (К. 707); 8. кадровски пук од Честих Букава и Рајца на Гуњички Вис; а 3. пук преко Славковице да дође у село Бâ у дивизиску резерву. 8. кадровски пук имао се прикупити на линији Честе Букве — Рајац до 5 ч. Од Круповог дивизиона једна батерија са 1. пуком, а две батерије на Плочи. Цео Шнајдеров дивизион на положају к. 746 — Рајац. Пионирски полубатаљон по деловима био је артилериска заштита на Плочи и Рајцу. Коњички ескадрон на Саставцима.

Померањем Дивизије на запад морали су се и возови са правца Гор. Милановац — Калиманић — врнчанска механа — Врановица — Плоча пребацити на друм Гор. Милановац — Таково — Маљен. Стога је око 8 ч. Командант дивизије наредио да завојиште и муниционско одељење I степена остане код врнчанске механе, да одељење пешадиске муниције из II степена, одељење артилериске муниције и I одељење пофијантске колоне дођу код Бањана, а остатак II степена да остане код Такова.

Покрет Дивизије отпочео је у 7 ч. 1. пук у покрету ка Палежу и Букви избио је са претходницом око 8 ч. 15 на Палеж и, дочекан ватром са Букве, продужио даље лагано подилажење ка Букви. 2. пук отпочео је покрет ка Грађенику предњим батаљонима низ Којића Реку. У доцнијем току 2.

пук, по извештају коњице Дунавске дивизије I поз. да се на Вису налазе до две непријатељске чете, а на Меднику до једне чете са два топа, скренуо је ка Вису. На левом крилу 8. кадровски пук кретао се од Честих Букава ка Гуњичком Вису, који је држао вероватно један непријатељски батаљон. Око подне 1. пук подишао је Букви, 2. пук Вису, а 8. пук Гуњичком Вису. Непријатељ је држао ове положаје. Око 15 ч. непријатељ је почео журно да напушта Медник и Вис, а већ око 16 ч. избио је 2. пук на положаје, упућујући по један батаљон у гоњење непријатељских делова у правцу Гор. Топлице и Оровца. Једновремено са избијањем 2. пука на Вис, успео је 8. кадровски пук да протера непријатеља са Гуњичког Виса, упућујући за непријатељем слабија одељења за гоњење у правцу Разбојишта. Само пред десним крилом Дивизије непријатељ се успешно држи на Букви. У два маха предузет напад на Букву одбијен је, и тек око 19 ч., уз припомоћ делова упућених у обилазак Букве и пристиглих делова Дринске дивизије I поз., Буква је потпуно заузета.

Непријатељски делови пред фронтом Моравске дивизије II поз., којима су делови Дунавске дивизије I позива пресекли пут отступања ка Разбојишту, отступали су од Оровца преко Сикираче и од Гор. Топлице преко Доње Топлице у долину Колубаре; а они делови који су од Гор. Топлице били дошли до Разбојишта, отступајући ка Мионици, у највећем нереду распрштали су се преко с. Команице и Маљевића ка Доњој Топлици.

2. *Дунавска дивизија I поз.* пред фронтом је имала непријатеља који је држао Бањинац и Рудо. Напад Дунавске дивизије I поз. у циљу заузимања ових положаја и потеривања непријатеља имао је да отпочне у 7 ч. Коњички пук имао је да продужи надирање ка Гор. Топлици. 9. пук од к. 594 преко Концурског Брда да нападне Бањинац десно од друма за Мионицу, а IV прекобројни пук лево од друма, обезбеђујући се јаче према Руду. 8. пук остављен је у дивизиској резерви на Концурском Брду, а његов батаљон са Грађеника и Славковичке Косе упућен је на Гуњички Вис за обезбеђење десног бока. Од артилерије: једна батерија је на к. 594 — Концурско Брдо, а остатак на Цугуљу. Пионирски полубатаљон као заштита артилерије на Цугуљу. Борбени део I степена колонске коморе код Брајића; I сте-

пен колонске коморе код бершићске механе; II степен и трупна комора у Гор. Милановцу.

Искупљање трупа извршено је на време, а покрет за напад отпочео је око 5 ч. Али услед тамне ноћи, планинског и испресецаног земљишта, па и због потребне обазривости, напад је се у почетку развијао доста лагано, и до зоре су само предњи развијени делови подишли непријатељским положајима: 9. пук источно од друма са обухватом левог крила Бањинца, а IV прекобројни пук лево од друма између Бањинца и Руда, са обухватом десног крила Бањинца, и једним батаљоном истакнутим према Руду.

Од непријатељских трупа било је: на положају Рудо два батаљона 3. бригаде, две хаубице и неколико митраљеза, а на Бањинцу два батаљона 14. бригаде са четири брдска топа и неколико митраљеза. Берковачку Главицу непријатељ није држао, а на отсеку Гуњички Вис — Вис (к. 707) налазили су се само његови слабији делови.

Око 7 ч. борба је отпочела јаче да се развија. Наша пешадија наишла је на фронту на јак отпор непријатеља. Око 10 ч. непријатељска батерија почела се повлачити са Руда, а у то време избило је десно крило 9. пука на гребен између Берковачке Главице и Бањинца, обухватило лево крило непријатеља на Бањинцу, убрзо сломило његов отпор овде и приморало га на повлачење. Мало затим отпочео је непријатељ, под заштитом остављених делова на Руду, да се повлачи са целе линије преко Струганика ка Мионици. Десно крило IV прекобројног пука, по заузећу Бањинца, заишло је налево, обухватило Рудо са источне и северне стране те потпомогло напад својих делова који су нападали Рудо с фронта, и до 11 ч. протерало непријатеља са Руда и натерало га да у нереду отступи ка Брежђу. За то време, до подне овога дана, на десном крилу Дивизије Коњички пук и 3. батаљон 8. пука, у наступању од Грађеника преко с. Бâ ка Вису, приметили су око 8 ч. да се једна непријатељска колона спушта у долину Палежничке Реке, те се батаљон поделио, па две чете продужиле ка Вису, а две чете упућене су ка Кадиној Луци.

Гоњење непријатеља у правцу Мионице. По избијању на линију Бањинац — Рудо Дунавска дивизије I поз. већ

око 11 ч. 30 предузела је даље гоњење на правцу Мионица — Рајковић у оваквом распореду:

Коњички пук задржан је на правцу ка Гор. Топлици; 9. пук са два топа кренут правцем: Струганик — Петловача — к. 384, те да пресече пут отступања непријатељу на правцу Гукоши — Мионица, обезбеђујући се према Разбојишту и Попадићу; 8. пук са једном и по батеријом заузео је отсек Берковачка Главица — Бањинац, поседајући јаче предњу линију Осоје — Говеђе Брдо, са задатком, ако непријатељ нападне 9. пук од Гор. Топлице, онда да се крене преко Попадића и нападне непријатеља у леви бок. Од IV прекобројног пука два батаљона са једном батеријом остављена су на отсеку Рудо и са једном четом на Орловачи, а друга два батаљона овог пука задржана су позади Бањинца у дивизиској резерви. Батаљон 8. пука на правцу Грађеник — Вис имао је да заузме Вис (к. 707) и штити десни бок до доласка Моравске дивизије II позива. Колонски делови кренути су ближе Сувобору и Брајићу.

При првоме покрету примећена је многобројна непријатељска комора и возови, делом упарковани код Гор. Топлице, а делом на маршу од Гор. Топлице ка Мионици. У исто време један непријатељски батаљон, вероватно за обезбеђивање ове коморе, кретао се правцем Гор. Топлица — Попадићи. До 13 ч. 9. пук је избио на Петловачу, заузео к. 384 и предње делове упутио ка Разбојишту. Са пуком на к. 384 стигао је и артилериски вод, а једновремено и 8. пук са предњим деловима избио је на линију Осоје — Говеђе Брдо. Око 13 ч. 45 артилерија, постављена на коси северно од Бањинца, отворила је ватру на непријатељску комору на путу ка Мионици, а убрзо за њом отворио је ватру и вод са к. 384. Изненадна ватра створила је код непријатељске коморе и возова праву панику. Људство је нагло у панично бекство на све стране, остављајући возове, који су се били загушили на путу од Оровца до Разбојишта. Непријатељски батаљон са правца преко Гор. Топлице сјурио се у долину западно од Гор. Топлице.

Потпомогнути ватром артилерије, предњи делови 9. пука убрзо су избили на пут Гор. Топлица — Мионица, заробили део непријатељске коморе, пресекли отступницу непријатељском батаљону и натерали га да потпуно растројен от-

ступи делом ка Ваљеву, делом ка Ракарима и Дољ. Топлици. За ово време на левом крилу оба батаљона IV прекобројног пука посели су били Рудо, а предње делове истурили до Брежђа — Великог Брда, затварајући правац Маљен — Брежђе и пресецајући отступницу непријатељским деловима на Маљену. На крајњем десном крилу Дивизије око 14 ч. 30 почеле су избијати на линију Гуњички Вис — Вис (к. 707) — Медник и трупе Моравске дивизије II поз., а с њима су избили на Гуњички Вис и делови Дунавске дивизије I поз. До 16 ч. цео 8. пук избио је на Осоје — Говеђе Брдо и ухватио везу с Моравском дивизијом II поз.

Непријатељ је пред целим фронтом Дунавске дивизије I поз. до 14 ч. већ био потпуно растројен, и отступио јачим делом (14. и 7. брдска бригада) правцем Струганик — Миоиница — Дивци, а слабијим делом (остаци 3. бригаде) правцем Брежђе — Миоиница — Дивци. Правцем од Брежђа преко Рајковића ка Ваљеву отступили су разбијени делови измешани из свих бригада.

Догађаји на левом крилу Армије. — Избијајући на суворборске положаје трупе *Дунавске дивизије II поз.* задржале су се прикупљене и спремне да предузму гоњење на правцу с. Планинице. Само део снаге упућен је правцем Риора у тежњи да овлада Маљеном и Стражаром, а извесни делови упућени су ка крајњем левом крилу да помогну трупама Ужичке војске у правцу Гојне Горе.

Десна колона Дунавске дивизије II поз. задржана је на М. Сувобору, средња колона задржана је на В. Сувобору и око раскрснице пута северно од Мујовог Гроба са истуреним предњим деловима у правцу с. Планинице; а лева колона на Мујовом Гробу са предњим деловима на Бабиној Глави.

Батаљон 9. пука II поз. (леве колоне) који је заноћио према Равном Гају имао је зором да нападне непријатеља према себи, ако се непријатељ буде задржао на овоме положају.

8. пук II поз. (три батаљона) са Парлога кренут је у 16 ч. преко Игришта ка Риору, и ако непријатељ до тога доба не буде напустио Подове, онда да га нападне преко Орлеваче у позадину, иначе да продужи ка Маљену. Батаљон 8. пука II поз. са Пољане, уз садејство Комбинованог

батаљона (из састава Ужичке војске), од Дугог Брда да нападне непријатеља на Подовима.

7. пук I поз. са два Данглисова брдска топа у 3 ч. кренут је од Теочина друмом испод Сувобора, и даље преко Игришта ка Риору и Маљену.

Од брзометне артилерије већи део искупљен је на Сувобору, а остатак на Парлозима потпомаже напад трупа на правцу Риор — Маљен. Дебанжова батерија са Шукунђеда кренута је преко Прањана ка Подовима, одакле ће потпомагати напад колона у томе правцу.

Коњица упућена ка с. Дружетићу и Маљену извиђа у правцу Брежђа, Тометиног Поља и Душковца.

Покрет трупа у правцу Подова и Риора отпочео је на време. До 8 ч. 45 батаљон 8. пука II поз. са Пољане стигао је ка Подовима. У кретању је ухватио везу са 10. пешадиским пуком II поз. из састава Ужичке војске и продужио даље напад у правцу Подова, где је до 11 ч. успео да протера непријатеља и овлада овим положајима. По заузећу Подова кренуо се ка Орлевачи.

7. пук I поз., потискујући слабије непријатељске делове, до овога времена избио је на Риор, а 8. пук II поз., подилазећи ка Видовима, ангажовао се у борби са непријатељским деловима. У даљем току овога дана борба на Видовима и Маљену продужила се до мрака. 7. пешадиски пук I поз. подишао је Маљену, али је наишао на отпор и до ноћи није успео да га заузме. На Маљену је било око два слабија батаљона, два митраљеза и две хаубице.

8. пешадиски пук II поз. око 18 ч. 40 протерао је непријатеља са Видова, потом се кренуо ка Маљену и заноћио у непосредној близини 7. пука I поз. (к. 927). Његов батаљон са правца Подови — Орлевача дошао је на лево крило Пука, јужно од к. 921, а лево од њега избио је Комбиновани батаљон.

Ситуација на фронту Армије по подне. Одлука Команданта армије за даљи рад и гоњење разбијеног непријатеља.— Брзим и одлучним нападом и узастопним гоњењем непријатеља пред фронтом ове Армије непријатељу је нанет и последњи удар. Са избијањем Дунавске дивизије I поз. на положаје Бањинац — Рудо, а делом и на

Разбојиште, непријатељски стратегиски фронт био је потпуно пробијен, а пут отступања њихових трупа преко Мионице ка Ваљеву пресечен. Појавом Дунавске дивизије I поз. на боку и у позадини непријатељских делова пред крилима Армије непријатељ је био приморан да у највећој журби и у нереду продужи отступање. Маса заробљеника и плена, растурена и закрчена кола и комора по гукошком путу и побацана спрема давали су слику потпуног растројства код непријатеља.

Командант армије, на основу извештаја који су му стигли до подне и јављали о успесима на свима тачкама, рачунао је да ће линијом Гукоши — Медник — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо — Маљен још у току дана овладати. Стога се и одлучио да по избијању на ову линију моментано задржи Армију, а са деловима за гоњење учини јачи притисак на север, на непријатељски десни бок и позадину. Дејствујући на тај начин истовремено и противу непријатеља на фронту III армије, а обезбеђујући у исто време јаче леви бок Армије на Маљену, имао је намеру да тиме посредно утиче и на држање Ужичке војске, која до тога момента још није била успела да поколеба непријатеља пред својим фронтом и да га принуди на отступање. Задржавање Армије на поменутим положајима било би оправдано само до тренутка прелаза трупа III армије на леву обалу Љига. Чим пак трупе III армије већим делом пређу Љиг, Командант армије намеравао је да, променом фронта на запад, продужи даље надирање уз Колубару ка Ваљеву.

На основу овога, *око 14 ч. 30, а под ОБр. 3457 Командант армије издао је дивизијама овакву директиву:*[1]

»Пошто дивизије ове армије по мојему наређењу ОБр. 3370[2] избију на линију положаја: Гукоши — Медник — Вис (к. 707) — Гуњички вис — Берковачка Главица — Бањинац — Рудо, а са јаким делом Дунавске дивизије II поз. на Маљену, ради безбедности левог бока армије, за сада излажем идеју и тежњу, коју армија има да постигне.

»1) Притисак право на север, просторијом између р.

---

[1] Ово није директива, већ заповест, јер се Командант армије, у циљу руковања својим дивизијама, начелно и редовно служи заповестима а не директивама. П.

[2] Види стр. 137, 138, 139.

Љига и Рибнице, како би се јаче дејствовало противу делова непријатељских, који се још налазе према фронту III и II Армије.

»2) Јако обезбеђење левог бока армије од Ваљева преко Брежђа, и од Букова преко Дивчи бара (к. 1100) и Вуковића ливада.

»Задатак под 1) припада Дринској дивизији I поз. и Моравској дивизији II поз., и једноме мањем делу Дунавске дивизије I поз.

»Задатак под 2) припада Дунавској дивизији II поз. (обезбеда од Букова и Крчмарске р.) и Дунавској дивизији I поз. (обезбеда правца од Ваљева преко Брежђа).

»Према овоме свака дивизија, задржавајући већи свој део прикупљен на најважнијој тачци својега фронта, одмах изашиље јака одељења за гоњење и то:

»*Дринска дивизија I поз.* право на север у правцу с. Бошњаковића и Тодорина дола, а *Моравска дивизија II* поз. у правцу Дучића и Команица, и на послетку део Дунавске дивизије I поз. преко Струганика у правцу Мионице. При овоме врло је важно што пре пресећи и овладати главном комуникацијом Гукоши — Мионица, како би дивизије најкраћим правцем дошле у непосредну везу.

»*Дунавска дивизија I поз.* изашиље одељења за гоњење преко Гор. Лајковца ка с. Брежђу и с. Осеченици, а *Дунавска дивизија II поз.* свима прилазима од Букова са запада, и прилазима са севера од Ваљева. Важно би било, да Дунавска дивизија II поз., по могућтсву од Дивчи баре и Бара к.943 и 910, што пре, ма и слабијим деловима, загрози комуникацији Ражана — Ластва (Букови).

»Докле се на тај начин изврши упућивање одељења, дотле се дивизије на главним положајима уређују, попуњују са храном и чине припреме за даље операције (поход на Ваљево).

»Када трупе III Армије буду већим делом извршиле прелаз са десне на леву обалу Љига, одељења за гоњење Дринске, Моравске и дела Дунавске дивизије I поз. повијају се на запад, образујући десну побочницу својих дивизија у евентуалном њиховом покрету за Ваљево, о чему ће следовати моје нарочито наређење.

»Напоминьем Команданту Дунавске дивизије II поз.

као најближем Ваљеву, да ће он са својом дивизијом остати у осматрајућем положају, на простору између Маљена, Крчмарске р. и Букова све дотле, док остале дивизије не буду отпочеле избијање на линију: Осеченица — Толић,[1] а потом и сам преко Буковца, Мратишића и Пријездића најзгоднијим правцима продире ка Ваљеву, са главном тежњом одбацити непријатеља од Ваљева право на север, а још боље на североисток.

»Колика ће бити одељења за гоњење, каквога састава, и на коју ће се даљину пуштати, нека Команданти дивизија ово саображавају приликама, према својему и суседном фронту.«

Ова директива стигла је дивизијама доцкан по подне, а некима и у току ноћи. Међутим Командант Дунавске дивизије I поз., по заузећу Бањинца и Руда и избијању на положаје код Струганика, био је намеран да повољан положај своје дивизије искористи, рачунајући да ће даљим надирањем према боку и у позадину непријатеља, који је отступао пред фронтом Моравске дивизије II поз., Дринске дивизије I поз. и левим крилом III армије, моћи постићи ванредне резултате. Али у остварењу ове његове намере кочило га је споро напредовање суседних дивизија. Дунавска дивизија I поз., продирући ка Мионици, била је већ доста истакнута у односу суседних дивизија. Њено даље надирање ка Мионици захтевало је јаче обезбеђење својих бокова. Тек кад Моравска дивизија II поз. избије на отсек: Вис — Гуњички Вис, и кад Дунавска дивизија II поз., упућивањем јачих снага на Рудо и притиском на Маљен, пружи јој веће гарантије за њен леви бок, могла би се и Дунавска дивизија I поз. кренути сва у даље гоњење. Без ових услова, а нарочито без јаче безбедности са левог крила, даље њено ангажовање и истицање напред било би опасно: маса непријатељских трупа, груписаних у долини р. Љига и ангажованих пред фронтом III армије, могла је у своме очајном напору гурнути у бок Дивизије, да би себи прокрчила пут ка Мионици, и разбити Дивизију пре него што би јој остале трупе могле притећи у помоћ. Неуспех пак Дунавске дивизије I поз. неоспорно би компроми-

---

[1] Боље би било речено: »док се остале дивизије не буду пребациле на леву обалу р. Рибнице.« П.

товао и рад осталих дивизија, као и све дотле постигнуте резултате.

Тако је Командант Дунавске дивизије I поз. ценио ситуацију, па очекујући да суседне трупе избију у његову висину, задржао је трупе на линији Рудо — Бањинац — Говеђе Брдо, упућујући у правцу Разбојишта и ка к. 384 само претходницу (9. пешадиски пук I поз. са два топа), те да непријатељу потпуно пресече отступни правац преко Гор. Топлице за Мионицу.

Ма да су резоновања Команданта Дунавске дивизије I поз. била правилна, наступање суседних дивизија није могло тећи брже. Брзом надирању Моравске дивизије II поз. и њеном избијању на отсек Гуњички Вис — Вис — Медник опирао се непријатељ, а брзо кретање је кочило и само земљиште. Поред тога, изостајање Моравске дивизијје II поз. проузроковало је и споро наступање Дринске дивизије I поз. која је поред јачих непријатељских трупа на своме фронту била и сама истакнута испред левог крила трупа III армије и без јаче везе и наслона на њих.

На левом крилу Армије стање код Ужичке војске такође још није било потпуно јасно. Њено дејство није се скоро ни осећало. Непријатељске трупе, ангажоване пред Дунавском дивизијом II поз. и пред десним крилом Ужичке војске,повлачиле су се ка Маљену. Напредовање наших трупа преко Риора ка Маљену, због тешког планинског земљишта и непријатељског отпора, текло је лагано. Под таквим околностима Дунавска дивизија II поз. није могла напуштати Сувобор и поћи ка положајима Рудо — Бањинац пре него што Маљен падне у наше руке. Један смелији маневар још потпуно непобеђеног непријатеља пред фронтом Ужичке војске са ослонцем на Маљен, а управљен у међупростор између ове Армије и Ужичке војске, могао је довести у питање све дотле постигнуте повољне резултате на центру Армије. Са ових разлога, ма колико да је даље надирање Дунавске дивизије I поз. ка Мионици давало изгледа на веома корисне резултате, ипак то је за данас било незгодно предузети, јер се томе противило неодређено стање код суседних трупа. Тек по паду Маљена и Стражаре у наше руке, а са јачим ослонцем левог крила Армије на ове положаје, добијао се поуздан пут за у долину Колубаре и отварао нов

краћи пут преко с. Рајковића ка Ваљеву, у даљу позадину непријатељских трупа.

Стање и распоред Армије на крају дана. До мрака трупе ове Армије избиле су и заноћиле у оваквом распореду:

Дринска дивизија I поз. на линији Дићска Главица — Буква (Лисина), са резервом позади Дићске Главице.

Моравска дивизија II поз. на отсеку Букве — Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис и то: 1. пук главнином на Палежу, а по један батаљон на Букви и Боблији; 2. пук главнином на Вису, по један батаљон избачен на Јовића Бару на правцу ка Гор. Топлици и Оровцу, а две чете на Меднику; 8. кадровски пук на Гуњичком Вису са предњим деловима ка Разбојишту; 3. пук (дивизиска резерва) на Палежу. Од артилерије: једна батерија са 1. пуком на Палежу, а остале на Плочи — Рајцу и Честим Буквама.

Дунавска дивизија I поз. на положајима код с. Струганика, и то: 9. пук са једним водом пољске артилерије на Пуришевцу (к. 384); Коњички пук код с. Гуњице; 8. пук (три батаљона) са једном и по батеријом на отсеку Осоје — Говеђе Брдо; његов трећи батаљон до вечери прикупио се на Гуњичком Вису, а у току ноћи кренут је и дошао на Говеђе Брдо у састав Пука. Од IV прекобројног пука два батаљона са једном пољском батеријом на Рудо, остатак у дивизиској резерви позади Баћинца.

Дунавска дивизија II поз. са два пука (7. пук I поз. и 8. пук II поз.) и једним водом Данглисове брдске батерије пред Маљеном и Видовима, десна колона на В. Сувобору, а лева на Мујовом Гробу и Равној Гори.

Услед знатно истакнутог положаја Дунавске дивизије I поз., а да би била у даљем раду сигурнија, Командант њен. преко Команданта Дунавске дивизије II поз., извештавајући да су предњи делови његове дивизије стигли већ пред Мионицу, на раскрсницу путева Мионица — Гукоши, Мионица — Сувобор, молио је да 18. пук I поз. што пре дође на Рудо и ослободи трупе са левога крила његове Дивизије, како би их могао послати десном крилу у помоћ, испред чијега се фронта налази маса коморе и других трупа које отступају у највећем нереду.

Овај извештај стигао је Армији тек око 18 ч. Наређено је Команданту Дунавске дивизије II поз. у 19 ч. 40 да свој

пешадиски пук с Планинице упути на Рудо тако да тамо осване, а 18. пук да упути Команданту Дунавске дивизије I поз.

Стање непријатељских трупа, нарочито пред центром ове Армије, било је ужасно. Деморализација и растројство достигли су били врхунац. Бежећи у паничном страху на све стране, непријатељ је у току овога дана оставио преко 1300 заробљеника и 19 официра. Од материјала заплењено је код Дринске дивизије I поз. 4 хаубице 10 см. мод. 99 и 7 лафета од хаубице без цеви; код Моравске дивизије II поз. 2 хаубице; код Дунавске дивизије I поз. једно завојиште са санитетским материјалом, 1 митраљез и 12 наших предњака, нешто муниције и топовских справа које је Дунавска дивизија II поз. била изгубила на Бањинцу. 9. пук I поз. при избијању на друм Гор. Топлица — Мионица заробио је још око 100 кола са запрегом, пуних разноврсног материјала и 4 пољска топа са запрегом. Код Дунавске дивизије II поз. заплењено је 30 товарних коња и велика количина материјала и пушака.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ је прошла на миру. Изгледа да је непријатељ ноћу повлачио своје заостале делове. У 7 ч. изјутра кренути су одреди за гоњење, а у 8 ч. 30 главнина.

У 8 ч. 45 под ОБр. 1801 Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:

»Сви извештаји потврђују да непријатељ одступа у нереду пред целим фронтом наше војске. Дринска дивизија I поз. има задатак, да што пре избије на Гукошке положаје.

»*Наређујем:*

»1) *Дрински дивизиски коњички пук* продужиће гоњење непријатеља одређеним му правцем мојом јучерањом заповешћу, тежећи по том да се пребаци у долину р. Качера. Поред гоњења непријатеља задатак коњичког пука је, да штити десни бок дивизије, и да одржава везу са Тимочком дивизијом II поз.

»2) *Десна колона.* Командант потпуковник С. Милетић (5 Пешадиски пук, 6 Пешадиски пук, 6 брдска батерија са два топа и Данглисова батерија од 4 топа) креће се правцем:

Читлук — Рид — Дићска Главица, и избија на фронт Доње брдо — Осоје, одржавајући везу у лево са левом колоном.

»3) *Лева колона.* Командант потпуковник А. Стојшић (17 Пешадиски пук, III Прекобројни пешадиски пук, 2-га брдска батерија од два топа) креће се правцем: Палеж — Кошута — Буква — Лисина — Спасојевина, и избија на одсек Спасојевина.

»4) *Дивизиска резерва* 4 Пешадиски пук I поз. кретаће се друмом: Лалинци — Бањани до Дићске Главице.

»5) Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће једну своју батерију на Дићску главицу, чим наступање пешадиских колона буде то омогућило; две пољске батерије привући ка линији: Рид — Читлук, где ће, ако ситуација буде захтевала, поставити једну батерију, а другу поставити доцније на Мајдану. Остале пољске батерије биће у очекивању у висини Буковаче.

»6) Истичем сву ваљаност досадањег рада и захтевам од Команданата да и у будуће уложе енергију за извршење добијених задатака.

»7) I Степен Колонске коморе[1] прићиће до Бољковаца. На његовом зачељу биће трупна комора.

II Степен Колонске коморе прићи ће до с. Калиманића.

»8) Завојиште дивизиско прићи ће у с. Бољковце.

»9) Дивизиско телеграфско одељење подићи ће сталну линију друмом до с. Гукоши, а пешадиски пукови користиће ову линију за везу са дивизиским штабом.

»10) Ја ћу се кретати друмом и довече ћу заноћити у Дићској школи.«

Покрет је отпочео у 9 ч.

У 9 ч. 30 под ОБр 1802 послат је Команданту I армије овај извештај: »Од јутрос дивизија продужује гоњење непријатеља са две колоне: *десна колона* (5 и 6 Пешадиски пук и 6 брдска батерија) креће се са фронта Голубац — Клања правцем Читлук — Главица Дићска, на одсек Доње брдо — Осоје. *Лева колона* правцем: Простуга — Палеж — Буква — Лисина на одсек Спасојевина. Леву колону састављају: 17 и III Прекобројни пук и два брдска топа. 4 Пешадиски пук I поз., као дивизиска резерва, креће се друмом ка Дићској

[1] Ово ће бити ваљда: борбени део I степена Колонске коморе.

Главици. Дивизиски коњички пук креће се долином р. Качера.

»Заробљеници непрестано придолазе. Само у току прошле ноћи и од јутрос заробљено је преко 200 непријатељских подофицира и војника и један официр тешко рањен. Сем тога 5 Пешадиски пук заробио је 4 брдске хаубице на Буковачи. Ове непријатељске хаубице задавале су нам много муке. Свуда по положајима куда је непријатељ одступао остало је много пушака, муниције и сваковрсне спреме. Због даљег наступања нисам у могућности, да овај плен прикупљам. С тога молим да се пошаљу људи из позадине за прикупљање овога плена, јер не могу и иначе слабу снагу да слабим још више.«

У 15 ч. Командант дивизије издао је Команданту десне колоне ово наређење: »Трупе Дунавске дивизије I поз. по заузећу Бањинца и Руда снажно гоне непријатеља, који у нереду одступа ка Ваљеву. Наређујем, да са десном колоном енергично кренете напред и још вечерас избијете на одређени вам одсек мојом заповешћу ОБр. 1801 од данас, без икаквог обзира на трупе III Армије. Везу телефонску са главном линијом, која је доведена до Дића, одмах успоставите.«

Од Команданта I Армије добијен је поздров Њ. В. Краља ове садржине: »Њ. В. Краљ, који прати већ 4—5 дана операције II Армије упутио је I Армији овакав поздрав: *И поред најживље жеље да што пре дођем јуначкој I Армији, нисам се могао одвојити од храбре II Армије, која успешно изводи своје операције. Поздрављајући официре, подофицире, капларе и редове I Армије тврдо сам уверен, да ће они бранити част, име, славу и будућност Србије и потпуно одговорити својим дужностима. Ја их поздрављам са »живели.«*

У 16 ч. под ОБр. 3457 добивена је од Команданта I армије заповест за гоњење непријатеља. (Садржина изложена на стр. 303, 304 и 305).

У 20 ч. под ОБр. 1815 послат је Команданту I армије овакав извештај: »У данашњем наступању предњи делови десне колоне ове дивизије избиле су вечерас на Дићску Главицу, а предњи делови леве колоне под Букву, чији се пад очекује сваког часа. Сутра зором обе колоне продужују даље наступање за непријатељем. Вечерас су послати ода-

брани војници, наоружани бомбама, да се провуку кроз предстражне делове непријатељске, да пређу Љиг, и да у непријатељској позадини праве неред. Утоку последња три дана заробљено је 1051 непријатељских војника и подофицира.«

Лева колона заузела је Букву око 21 ч. и ту заноћила. Десна колона заузела је Дићску Главицу око 2 ч. 30.

Губици: погинуло 5 подофицира, каплара и редова; рањено 22 подофицира, каплара и редова; нестало 6 подофицира, каплара и редова.

Заробљено 496 непријатељских војника, а заплењено доста сваковрсног материјала.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Овога дана Дивизија је имала да врши даље наступање за непријатељем према заповести Команданта I армије.

Ради тога *у 1 ч. 30, под ОБр. 1251 Командант дивизије издао је својим групама овакву заповест:*

»Непријатељ потучен на свима тачкама одступа у највећем нереду на целој линији. Наше трупе гоне га узастопце. Дивизија је добила задатак, да данас предузме гоњење и да избије на линију: Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис.

»*Наређујем*:

»1) Да 1-ви пешадиски пук наступа преко Палежа — Букве и Боблија на Медник.

»2) Да 2-ги пешадиски пук наступа преко Славковице и Грађеника на Вис (к. 707). На Грађеник је јуче упућен један батаљон из Дунавске дивизије I поз., те са њим ступите у везу при пролазу поред њега.

»3) Да 8 Кадровски пук наступа преко Честе букве и Рајца на Гуњички вис.

»4) Да 3-ћи Пешадиски пук наступа преко Славковице у с. Ба, где ће бити у дивизијској резерви.

»5) Командант Круповог дивизиона упутиће са 1-им Пуком једну батерију преко Палежа на Букву, а са остале две батерије остаће на Плочи до даљег наређења. Као заштита служиће му Пионирска чета, која је код десне колоне.

»6) Командант Шнајдеровог дивизиона поставиће се на к. 746 и на Рајцу, и ту ће остати до даљег наређења. Пионирска чета из леве колоне служиће му као заштита.

»7) Оба Команданта дивизиона потпомагаће својим дej-

ством наступање наше пешадије, ако би ова била задржана од непријатеља и то: Крупов дивизион потпомагаће 1-ви Пук и Дринску дивизију I поз., која наступа у правцу друма Бољковци — Гукоши; а Шнајдеров дивизион подржаваће наступање 2-ог и 8-ог Кадровског пука. Сем тога, оба Команданта дивизиона предузеће одмах извиђање путева који воде ка линији: Медник — Вис (к. 707) — Гуњички вис и могућност постављања батерија на овој линији.

»8) Покрет свију пукова почеће у свануће, а 8 Кадровски пук кренуће се у 5 ч. јутра, како би што пре избио на Рајац и ослободио трупе Дунавске дивизије I поз., које су јуче заузеле ту тачку.

»Командант 3-ег Пука повући ће своје гоneће делове тек онда, када њихово присуство буде непотребно на садањим местима. До тога момента ови делови треба да суделују у продирању Дунавске дивизије I поз. и у нападу непријатеља ка Лалинцима.

»9) Штаб дивизије кретаће се преко Г. Бранетића и Честих букава ка Славковици. Место штаба на преноћишту саопштиће се накнадно.

»10) Сви возови остају на садањим местима до даљег наређења.

»11) Командир ескадрона прикупиће свој ескадрон на Саставцима и послаће патроле: једну Славковичком р. ка Гукошима; једну ка Дринској дивизији I поз.; и једну ка Дунавској дивизији I поз. Са остатком поставиће реље од последње телефонске станице па ка с. Славковици.«

Са померањем Дивизије ка западу, потребно је било променити и њен досадањи комуникациски правац са правца Гор. Милановац — Врнчани на друм Гор. Милановац — Таково — Бањани. Ради тога Командант дивизије издао је ову заповест: »Распоред возова биће овакав: 1) дивизиско заводиште и муниција, која се налази код Врнчанске механе, остаје и даље тамо; 2) једно одељење пешадиске муниције из II степена доћи ће данас преко Такова до с. Бањана (на р. Дичини). Ту ће доћи и једно одељење профијантске колоне које треба попунити, поглавито резервном храном; 3) Остатак II степена да дође до Такова; 4) Командант возова доћи ће у Бањане, а Интендантура да остане у Гор. Милановцу;

5) Штаб дивизије биће на путу Бањани — Полом — Славковица.«

Према горе изложеној заповести рад пукова за овај дан текао је овако:

1. пешадиски пук са једном круповом батеријом кренуо се у 7 ч. 15 ка Палежу и Букви. Претходнички батаљон избио је на Палеж у 8 ч. 15, али је ту био дочекан непријатељском пешадиском, митраљеском и артилериском ватром са Букве и седла између Букве и Палежа. Батаљон је под борбом продужио наступање, а главнина пука избила је на Палеж у 10 ч. 50. Ради олакшања наступања претходничког батаљона Командант пука послао је у подне један батаљон непосредно десном обалом Славковичке Реке да нападне Боблије и загрози Букви. После артилериске припреме претходнички батаљон покушао је да избије на Букву, али није успео. Командант пука је ојачао батаљон једном четом и у 17 ч. наредио поново напад, али ни овај није успео, а непријатељска се снага цени на 2½ батаљона. Батаљон упућен на Боблије успео је да их заузме у 18 ч. После овога претходнички батаљон и чета којом је ојачан поново су у 19 ч. напали Букву, и тада су успели да је заузму, заробивши 42 непријатељска војника. У овом распореду Пук је и ноћио, а последњи батаљон остао је у главнини на Палежу.

2. пешадиски пук кретао се ка Вису (к. 707) и упутио је две претходнице у јачини од по једног батаљона. Десна претходница наступала је Славковичком Реком, обилазећи Грађеник са истока, а лева претходница ишла је истим путем до с. Славковице, па је онда Којића Реком обишла Грађеник са запада. При наступању Пук је био тучен од непријатељске артилерије са Медника, али без велике штете.

На ушћу Башке Реке у Палежничку Командант пука добио је обавештење од коњице Дринске дивизије I поз. да на Вису (к. 707) има свега две непријатељске чете, а на Меднику једна чета и два топа. Командант пука је одмах продужио кретање ка Вису, а остала два батаљона је прикупио на ушћу Башке Реке. Претходнички батаљони избили су без борбе на Вис (к. 707) око 16 ч. пошто га је непријатељ био раније напустио. Послате су две чете да заузму Медник, јер је примећено да је и он напуштен.

Када је наша артилерија престала да туче Вис, Коман-

дант 2. пука упутио је у гоњење оба претходничка батаљона, и то један у правцу Гор. Топлице, а други у правцу Оровца. Батаљони, дочекани непријатељском ватром, зауставили су се у близини Јовића Баре, где су и заноћили. Главнина пука (шест чета и митраљеско одељење) заноћила је на Вису (к. 707), а две чете на Меднику.

8. кадровски пук кренуо је у 5 ч. преко Честих Букава и Рајца за Гуњички Вис, где је стигао око подне. Око 16 ч. непријатељ (око једне чете) је отеран са Гуњичког Виса и отступао је ка Мионици. Командант пука упутио је две чете за гоњење непријатеља, а са главнином заноћио је на Гуњичком Вису.

3. пешадиски пук заноћио је на Палежу.

Артилерија. Крупов дивизион послао је једну батерију са 1. пуком, а са две батерије остао је у прво време на Плочи. Доцније, кад је 1. пук заустављен пред Буквом, дошао је цео дивизион на Палеж и одатле спремао напад пешадије. По паду Букве једна је батерија одмах ноћу упућена на Букву, а остале две заноћиле су на Палежу.

Шнајдеров дивизион упутио је једну батерију на Рајац. Она је одатле дејствовала на Вис (к. 707) и Гуњички Вис, помажући наступање 2. и 8. кадровског пука; остале две батерије биле су на Честим Буквама.

У 18 ч. 30, под ОБр. 3457, добивена је заповест од Команданта I армије (В. садржину на стр. 303, 304 и 305).

На основу ове заповести, *Командант дивизије у 22 ч. под ОБр. 1254 издао је својим трупама за сутрашњи рад овакву заповест:*

»И ако још немам извештаја од потчињених јединица о данашњем раду, ипак имам уверења, да непријатељ одступа на целој линији, и да су наши делови избили на линију: Гуњички Вис — Вис (к. 707) и подишли Букви. Према директиви Команданта I Армије, дивизија се има прикупити и уредити на линији: Медник — Вис (к. 707) — Гуњички вис, и одаслати гонеће одреде у правцу с. Дучића и Команице, ради пресецања отступнице непријатељу, који се повлачи од Гукоша ка Мионици. Дринска дивизија I поз. гониће га ка с. Бошњаковићу и Тодорином долу; Дунавска I поз. ка Мионици.

»*Наређујем:*

»1) Да *2-ги Пешадиски пук* остане са главнином на Вису (к. 707), да упути један батаљон ка Оровцу и Дучићу, а један на Гор. Топлицу у гоњење непријатеља. Исто тако упутиће једну чету на Медник да заузме ову тачку, док не стигну наше трупе, које треба да је поседну. Све ове јединице упутити зором сутра.

»2) Да *8 Кадровски пук* остане са главнином на Гуњичком вису, а да упути сутра зором један батаљон у правцу с. Команице у гоњење непријатеља.

»3) Да *1-зи Пешадиски пук* одмах по паду Букве и Боблије продужи журно на Медник, и да се на њему са главнином задржи, а да упути један батаљон ка Оровцу у гоњење непријатеља.

»4) *3-ћи Пешадиски пук* нека се крене зором ка свом одређеном месту, не чекајући на свршетак борбе на Букви, пошто поред нашег 1-ог пука њих нападају и делови Дринске дивизије I поз. У случају да 1-ви пук буде у јутру задржан на Букви, 3-ћи пук ће цео отићи преко Славковице на Медник, и отуда дејствовати на позадину непријатеља на Букви и Боблијама, као и на Гукошима.

»5) *Команданти дивизиона* постараће се свима средствима, да постепено изведу своје батерије и то: Круповог дивизиона на Боблије и Медник, а Шнајдеровог дивизиона на Вис (к. 707) и Гуњички Вис. Путеве за ово пребацивање нека изберу сами команданти дивизиона, с обзиром на рекогносцирања која су извршили и на ток даљих догађаја. Шнајдеров дивизион може користити и пут преко Сувобора.

»Врло је важно, да се бар који топ појави на означеним положајима, јер би та појава имала огроман значај, с обзиром на гонећу улогу дивизије.

»6) *Коњички ескадрон* слаће и сутра патроле ка непријатељу и поставити релѐје дуж пута Полом — Славковица — Медник.

»7) *Пионирски полубатаљон* нека остане и сутра као заштита артилерије.

»8) *Комуникациска линија* дивизије биће: Славковица — Полом — Бањани — Таково — Гор. Милановац.

»*Штаб дивизије* у Бањанима, а оперативно одељење у Полому, на самом грѐбену планине.

»*Завојиште* у Бањанима, а ту ће бити и I степен Колонске коморе и Трупна комора. Према томе све рањенике и комору за снабдевање муницијом и храном упућивати путем преко Славковице и Полома на Бањане.

»Телефонску везу нека пукови подигну ка Славковичкој цркви, где ће се везати са дивизиском линијом. До успостављења телефонске линије, потчињени команданти слаће ми извештаје по ордонансима, неизоставно три пута дневно: изјутра, у подне и у вече.«

Овога дана Дивизија је готово без борбе овладала веома јаким и важним положајем: Гуњички Вис — Вис (к. 707) — Медник — Буква. Једино је непријатељ на Букви дао известан отпор, а остале је тачке напуштао без борбе. Заузимањем ове линије непријатељу је отсечена отступница Гукоши — Мионица — Ваљево.

Губици: погинуло 16 подофицира, каплара и редова; рањено 45 подофицира, каплара и редова; нестало 4 подофицира, каплара и редова.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За рад овога дана Командант дивизије у 3 ч. под ОБр. 2650 издао је својим трупама ову заповест:

»Непријатељ се налази у потпуном одступању на целом фронту. Његови позадњи делови држе положај Бањинац — Рудо (к. 623).

»Дивизија ће напасти данас 23-ег у 5 ч. јутра непријатеља на Бањинцу и Руди и протерати га са ове линије, у циљу да загрози одступању непријатељске главне снаге правцем Гукоши — Мионица — Ваљево, зашта ће следовати нарочито наређење.

»*Наређујем:*

»1) *Дунавски дивизиски коњички пук* продужиће надирање у смислу заповести ОБр. 2645[1] ка Гор. Топлици са задатком, да загрози непријатељском одступању.

»2) *9 Пешадиски пук* отпочеће наступање од к. 593 у 5 ч. јутра правцем преко Концурског брда, и напашће не-

---

[1] Види стр. 236 и 237.

пријатеља на Бањинцу с фронта, развијајући се десно од друма за Мионицу.

»3) *IV Прекобројни пешадиски пук* наступаће одмах за 9 Пуком и потпомоћи ће напад овога, развијајући се лево од друма за обухват десног крила Бањинца. Свој челни батаљон упутиће од раскрснице друмова на Концурском брду друмом преко п. Савинца на Руду (к. 623) са задатком, да непријатеља на овом правцу протера и обезбеди леви бок дивизије.

»4) *8 Пешадиски пук* предузеће покрет од Цугуља у 5 ч. 30 јутра правцем друмом за IV Прекобројним пуком, и прикупиће се на Концурском брду у дивизиску резерву. 3-ћи Батаљон са Грађеника и Славковичке косе упутити правцем Вис (к. 707) — Гуњички вис са задатком, да штити десни бок дивизије и потпомаже њен напад на Бањинац, грозећи левом непријатељском боку.

»5) *Артилерија* ће заузети једном батеријом положај на к. 593 (Концурско брдо), а са остатком на Цугуљу са задатком, да најснажнијом ватром туче Берковачку Главицу — Бањинац — Руду, у циљу потпомагања напада дивизије. Једним топом осматрати Орловачу (к. 630) и друм, који од Маљена преко Јељака води за Брежђе, и непријатељске одступне колоне тући јаком ватром.

»6) *Пионирски полубатаљон* прикупиће се на Цугуљу, где ће остати као заштита артилерије до даљег наређења.

»7) *Дивизиско завојиште* код В. Сувобора.

»8) *Борбени део I степена Колонске коморе* у Брајићу, са пољском болницом код с. Теочина.

»9) *Трупна комора* остаће у Гор. Милановцу.

»10) *Колонска комора:* I Степен код Бершићске механе (к. 366), II степен у Гор. Милановцу.

»11) Снабдевање трупа биће из магацина у Гор. Милановцу. Дотурање потреба вршити средством профијантског дела трупних комора од Гор. Милановца до Брајића.

»Начелник дивизиске интендантуре издаће одмах потребна наређења и постарати се, да се ово дотурање потреба што пре изврши. Даље дотурање вршиће се средством товарне стоке. Команданти пукова обавестиће своје коморе што пре о промени комуникациске линије и постарати се за довоз потреба код трупа.

»12) Ја ћу се налазити на правцу Цугуљ — Концурско брдо.

»8 Пук подићиће телефонску линију Цугуљ — Концурско брдо (раскрсница друмова), где ће се везати остали пукови.«

У 5 ч. изјутра 9. пешадиски пук отпочео је покрет за напад од Концурског Брда ка Бањинцу, развијајући се од друма источно. IV прекобројни пук предузео је покрет од Концурског Брда у 5 ч. 30 за левим крилом 9. пука. 8. пешадиски пук кренуо се са Цугуља у 5 ч. 30 и до 6 ч. 30 прикупио се позади Концурског Брда. 2. пољска батерија, под заклоном мрака, заузела је положај северно од Концурског Брда, на раскрсници друмова, са задатком да потпомаже напад пешадије на Бањинац и Рудо, остале две батерије постављене су на Цугуљу и то: једна да потпомаже напад 9. пешадиског пука и да туче део непријатељског положаја Берковачка Главица — Бањинац; а друга са задатком да туче део непријатељског положаја од Бањинца — Рудо и потпомаже напад IV прекобројног пука, а једним топом да осматра Орлевачу (к. 630) и друм Маљен — Јељак — Брежђе.

Услед тешког развоја и кретања по непознатом земљишту и ноћу, а наишавши на отпор непријатељских претстражних делова, пукови упућени у први борбени ред нису извршили напад за време ноћи, већ су се под заклоном мрака развили за напад и подишли непријатељском положају на блиску даљину.

Распоред Дивизије за напад био је овакав:

9. пешадиски пук од друма источно; IV прекобројни пук од друма западно; 8. пешадиски пук у дивизиској резерви позади Концурског Брда; 2. пољска батерија северно од Концурског Брда; 1. и 7. пољска батерија на Цугуљу; један батаљон 8. пука и дивизиски Коњички пук у покрету од Грађеника ка Вису (к. 707) и Гуњичком Вису. Дивизиски штаб Цугуљ.

Непријатељ је заузео за одбрану положај Рудо — Бањинац са оваквим распоредом: два батаљона 3. брдске бригаде са две брдске хаубице и неколико митраљеза на Руду; два батаљона 14. брдске бригаде са четири топа и неколико митраљеза на Бањинцу. Берковачку Главицу непријатељ није држао, а на отсеку Гуњички Вис — Вис (к. 707) налазили су

се слаби непријатељски делови.

Око 7 ч. изјутра наша пешадија је дошла у близак додир с непријатељем који је отпочео дејство пешадиском, митраљеском и артилериском ватром са Бањинца и Руда.

Услед наиласка на јак непријатељски отпор с фронта, наступање наше пешадије застало је и развила се јака артилериска ватра у којој су наше батерије успеле да ућуткају непријатељску артилерију. Око 10 ч. непријатељска батерија на Руду (два топа), изложена снажној ватри наше 7. батерије са Цугуља, престала је да дејствује и отпочела повлачење с положаја. У ово време десно крило 9. пешадиског пука избило је на гребен између Бањинца и Берковачке Главице, и обухвативши лево крило непријатеља на Бањинцу, енергично је пошло у напад противу непријатељског бока, потпомогнуто јаком ватром 1. пољске батерије са Цугуља. Непријатељев отпор био је сломљен и његови делови из предњих ровова отпочели су журно повлачење под јаком ватром наше 2. пољске батерије са положаја северно од Концурског Брда. Око 10 ч. 30 наступило је опште повлачење непријатеља. Наши стрељачки стројеви избили су у то време на Бањинац и потпуно овладали непријатељским положајем, гонећи ватром непријатељеве делове који су се повлачили друмом преко Струганика за Мионицу. Десно крило IV прекобројног пука по паду Бањинца обухватило је Рудо са североисточне стране, потпомогавши фронтални напад 3. батаљона. У 11 ч. пало је и Рудо у наше руке, а непријатељски заштитни делови са овога отступили су у нереду ка Брежђу гоњени ватром а затим и наступањем 4. батаљона IV прекобројног пука.

Око 11 ч. 15, а под ОБр. 2654, Командант дивизије са Бањинца издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:

»Непријатељ одступа у највећем нереду преко Мионице и Рајковића ка Ваљеву.

»Наше су трупе заузеле положај Берковачка главица — Бањинац — Руда. Коњички пук и 3-ћи батаљон 8 Пука избијају на Вис (к. 707) — Гуњички вис.

»Моравска дивизија II поз. надире главном снагом преко Букве и Лисине, а једном колоном преко Виса (к. 707) — Гуњичког виса. Дунавска дивизија II поз. заузела је Риор и напада на Маљен.

»*Наређујем:*

»*1) Дивизиски коњички пук* остаје на правцу ка Гор. Топлици, са задатком грожења непријатељском одступању. Једну официрску патролу одмах упутити правцем: Брежђе — Рајковић, а једну правцем: Паштрић — Радобић — Шушеока, у циљу извиђања и одржавања додира с непријатељем.

»2) *9 Пешадиски пук* са два топа продужиће одмах покрет правцем Струганик — Петловача — к. 384 са задатком, да заузме к. 384, и одатле загрози и пресече правац непријатељског одступања Гукоши — Мионица. Предузети потребне мере обезбеђења према Разбојишту и Попадићима, а држањем к. 523 код Паштрића обезбедити се са запада, и затворити пут Мионица — Брежђе. Што већи број бомбашких одељења истурити у правцу ка непријатељу у циљу грожења.

»3) *8 Пешадиски пук* са $1^1/_2$ батеријом посешће десни одсек положаја Берковачка Главица — Бањинац с тим, да у прво време што јаче поседне предњу линију Осоје — Гоње брдо са задатком, да на случај непријатељског напада на 9 Пук, правцем од Гор. Топлице преко Попадића, нападне непријатеља у леви бок.

»4) Два батаљона IV Пешадиског Прекобројног пука с једном батеријом заузеће за одбрану леви одсек Руда (к. 623), од Стапин п. десно, до Сувоборске р. лево. Једном четом посести Орловачу. Обезбедити се са правца према Маљену и према правцу Рајковић — Брежђе. Спуштањем бомбашких одељења у току ноћи на друм Маљен — Брежђе онемогућити непријатељу повлачење овим правцем.

»5) *IV Прекобројни пук са* два батаљона биће у резерви дивизиској позади Бањинца.

6) *3-ћи Батаљон 8 Пешадиског пука* остаће на положају Вис (к. 707) — Гуњички вис са задатком, да штити десни бок дивизије. Чим буде смењен трупама Моравске дивизије II поз., овај ће батаљон доћи на Бањинац и ући у састав свога пука.

»7) *Пионирски полубатаљон* предузеће поправку и чишћење пута Сувобор — Бањинац — Петловача.

»8) *Дивизиско завојиште* поставиће се на Цугуљу (Планиничка механа).

»9) *Борбени део I степена Колонске коморе* на простору Срасле букве — Сувобор. Пољска болница у с. Браићу.

»10) Остали делови према заповести ОБр. 2650 од данас.

»11) Ја ћу се налазити на Бањинцу.«

9. пешадиски пук предузео је покрет у 11 ч. 30, а за њим се кренуо вод 1. пољске батерије. Ускоро је примећена многобројна непријатељска комора у долини р. Топлице, делом упаркована код Гор. Топлице, а делом на маршу друмом Гор. Топлица — Ракари — Мионица. Истовремено примећена је једна непријатељска колона јачине око једног батаљона у покрету од Гор. Топлице ка Попадићима и к. 384. Ово је по свој прилици било бочно обезбеђење многобројне непријатељске коморе и возова који су отступали ка Мионици и даље ка Ваљеву. У 13 ч. 9. пешадиски пук избио је на Петловачу и заузео положај на к. 384, избацујући предње делове ка Разбојишту, а до 14 ч. стигао је на положај к. 384 и вод 1. пољске батерије, одакле је отворена артилериска ватра противу дуге колоне непријатељских комора у долини р. Топлице. Услед овога је настало растројство и паника код непријатељске коморе. Паника је повећана кад је вод 1. пољске батерије са к. 384 отворио ватру на део колоне непријатељске коморе која је била у покрету од Гор. Топлице ка Разбојишту. Многобројна непријатељска комора растурила се на све стране, при чему је људство са запрегама у паници отпочело у највећем нереду и у бекству отступати низ долину р. Топлице, а готово сви непријатељски возови, којима је био закрчен друм од Оровца преко Гор. Топлице до Разбојишта, остављени су на самом друму напуштени од непријатеља. Побочница се сјурила у долину реке западно од Гор. Топлице и изгубила се из вида. Предњи делови 9. пука избили су на пут Гор. Топлица — Мионица код Разбојишта, и заробивши један део непријатељских возова, пресекли су пут отступања свом осталом делу непријатељске колоне који се налазио у покрету преко Гор. Топлице. Непријатељски растројени делови отступили су делом ка Ваљеву, делом ка Ракарима и Д. Топлици, и уопште у све могуће правце.

IV прекобројни пук са два батаљона прикупио се у дивизиску резерву позади Бањинца, а два батаљона са 7. пољском батеријом посели су одређени им отсек Рудо (к. 629).

8. пешадиски пук (три батаљона) са 2. пољском бате-

ријом и водом 1. батерије до 16 ч. посео је положај Осоје — Говеђе Брдо, заузимајући једним водом Берковачку Главицу. На Гуњичком Вису ухваћена је веза са Моравском дивизијом II поз.

Дивизиски коњички пук и 3. батаљон 8. пука предузели су у 8 ч. покрет од Грађеника преко с. Ба ка Вису (к. 707), где су наишли на отпор непријатеља који је држао Вис (к. 707), и његовом пушчаном ватром заустављени су. Око 14 ч. наишле су трупе Моравске дивизије II поз. са чијим су трупама избиле и чете 3. батаљона 8. пешадиског пука на отсек Медник — Вис — Гуњички Вис. Дивизиски коњички пук, по паду отсека Вис — Гуњички Вис, продужио је наступање и заноћио у с. Гуњици.

Распоред дивизије на преноћишту био је овакав: Дивизиски Коњички пук код с. Гуњице. 9. пешадиски пук са водом 1. пољске батерије на к. 384. 8. пешадиски пук са $1^1/_2$ батеријом на отсеку Осоје — Говеђе Брдо. 3. и 4. батаљон IV прекобројног пука са 7. пољском батеријом на Руду. IV прекобројни пук (два батаљона и митраљеско одељење) у дивизиској резерви позади Бањинца.

Дивизиски штаб на Бањинцу.

Непријатељ пред фронтом ове Дивизије био је потпуно растројен, и отступио је јачим делом (14. и 7. брдска бригада) правцем Струганик — Мионица — Дивци, а слабијим делом (остаци 3. брдске бригаде) правцем Брежђе — Мионица — Дивци. Правцем од Брежђа преко Рајковића ка Ваљеву отступили су само слаби разбијени делови измешани из свију бригада. Десно од правца ове Дивизије (пред Моравском II и Дринском I) непријатељске јаче снаге, којима је пресечен пут ка Мионици, отступале су од Оровца преко Сикираче, и од Гор. Топлице преко Д. Топлице за долину Колубаре. Јаки непријатељски заштитнички делови држали су гукошке положаје и обасипали јаком ватром до 18 ч. Букву и Лисину. Лево од Дивизије 15. и 16. брдска бригада отступале су у току дана од Бабине Главе (к. 800) преко Маљена, где су се задржале до мрака.

Избивши на линију Бањинац — Рудо, а делом снаге и до Разбојишта, Дивизија је пресекла непријатељу пут отступања преко Мионице ка Ваљеву; а појавом на бок и позадину непријатељских делова пред десним крилом Армије

(Дринска I и Моравска II) и делова пред левим крилом (Дунавском II), Дивизија је озбиљно угрозила непреијатељу и натерала га да своје отступање продужи у највећој журби и нереду и у потпуном растројству.

Положај Дивизије овога дана био је тако повољан да би даљим надирањем у бок и позадину непријатеља, који је отступао испред фронта Моравске II и Дринске I и левог крила III армије, били постигнути најлепши резултати. Али је Дивизија у подне била и сувише истакнута у односу на суседне дивизије, нарочито у односу на Дунавску дивизију II поз., те није смела да се истиче још јаче напред због опасности да се непријатељ, и иначе јаче груписан на просторији с обе стране р. Љига, у очајничком напору не окрене свом снагом да би себи отворио пут отступања, и да јој удари у десни бок и разбије је пре него што би јој суседне дивизије могле стићи у помоћ, а овим би успех не само Дивизије, већ и целе Армије био компромитован. Због ове опасности, која је могла наш успех да преобрати у неуспех, обазривост је налагала да се сачека избијање трупа Моравске дивизије II поз. на отсек Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис с десне, и трупе Дунавске дивизије II поз. на линију Рудо — Мањен с леве стране. Стога је Командант дивизије овог дана у подне само претходницом (један пук пешадије са два топа) стао на пут Гукоши — Мионица код Разбојишта и к. 384, и непријатељу пресекао комуникацију, а са главнином Дивизије остао је на положају Бањинац — Рудо, као поузданом ослонцу за претходницу и чврстој бази за сутрашњи рад Дивизије.

Губици: погинуло 18 војника; рањено 78 војника; нестало 4 војника.

Заробљено преко 600 непријатељских војника и 15 официра и 4 лекара. *Запленьено:* 1 митраљез, 12 наших предњака М. 907, које је непријатељ раније заробио, једно завојиште са санитетским материјалом, доста наших пушака и наше муниције. 9. пешадиски пук (претходница) при избијању на Разбојиште заробио је око 100 кола са запрегом пуних материјала и четири пољска топа са запрегом. Сви непријатељски возови, који су се кретали друмом од Гукоша преко Гор. Топлице ка Мионици, услед појаве 9. пука код Разбојишта, остали су на путу као плен наше војске. 3. батаљон IV пре-

кобројног пука заробио је 4 официра и 92 војника из 15. и 16. брдске бригаде (50 дивизија) којима је у отступању са Бабине Главе преко Маљена ка Брежђу пресечен пут код Г. Лајковца од наше посаде са Руда.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Командант 3. батаљона 8. пука II поз. у 8 ч. 45 са Пода јавља:

»Са батаљоном дошао сам на Под; јачу везу имам са 10 Пуком II поз. лево. Овога часа полазим на Подове. Шаљем 48 заробљеника; хватам их као зечеве.«

Командант 7. пешадиског пука I поз. у 10 ч. са Риора јавља да је у то доба са четом из пртходнице избио на Риор потискујући слабије непријатељске делове који се повлаче ка Маљену.

8. *пешадиски пук II поз.* водио је у то доба борбу с непријатељем на Видовима; његов 3. батаљон кренуо се у 11 ч. преко Подова ка Орлевачи.

У 13 ч. командир извиђачког одреда са Орлеваче јавља:

»Са ескадроном сам преко Коштунића — Равин Гај — Велико брдо избио на пут, који води од Подова ка Орлевачи, и налазим се у близини самог друма у близини Орлеваче. Непријатељ је са Подова одступио; у с. Дружетићу нема непријатеља. Борба се води на јужним и ј-источним падинама Маљена.«

Борба око Маљена и Видова продужава се све до мрака.

У 18 ч. 40 Командант 8 пука II поз., по заузећу Видова, са к. 921 *јавља*: »Са пуком сам заноћио у непосредној близини 7 Пука I поз. 3-ћи батаљон овог пука заноћио је испод к. 921 на Видовима. Лево од овога батаљона је Комбиновани батаљон. Данас је заробљено 120 непријатељских војника, један капетан (командант батаљона, рањен) и један мир траљез.«

У 20 ч. 15 Командант дивизије послао је Командант 18. пука ову заповест: »24 ов. месеца у 4 ч. крените се друмом ка Руду, где ћете сменити тамошње трупе Дунавске дивизије I поз. Остаћете прикупљени на Руди под мојом командом. Оставите телефонску везу како сада стоји. Чим се мој штаб сутра рано крене за Планиницу, наредићу, да се телефонска веза Вашега пука дигне.«

У 23 ч. Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав извештај о ситуацији:

»*Командант 7 Пука I поз.* вечерас у 18 ч. јавља ми, да данас није могао заузети Маљен. Непријатељ је био у јачини до два слаба батаљона, два митраљеза и две брдске хаубице. Пук је заноћио на к. 921.

»*Командант 8 Пука II поз.* у 16 ч. јавља, да је заузео Видове, и да се креће ка Маљену. Његов 3-ћи батаљон, наступајући данас од Пољане, разбио је непријатеља и у 11 ч. заузео Подове. Само овај батаљон заробио је 100 непријатељских војника. Укупан број заробљеника данас до мрака износи: 4 официра, 250 војника, 30 товарних коња и велика количина разноврсног ратног материјала. Заробљеника има из: 14, 15, 16, 4 и 5 бригаде.

»*Наредио сам:*

»1) Да сутра зором 7 и 8 Пук пошто по то заузму Маљен, и да 7 Пук гони делом снаге у правцу Крчмара и Букова, а 8 Пук да остане на Маљену;

»2) Остатак дивизије биће сутра овако распоређен: 18 Пук Руда; 9 Пук, трупе III поз. и Пионирски полубатаљон између Цугуља и Концрског брда. Део артилерије на Руди, остатак у очекујућем положају на Цугуљу. Коњица ће извићати у правцу Крчмара, Букова, Ражане, Косјерића и Душковца.

»Штаб дивизије Планиница.«

Према заповести *Команданта I армије ОБр 3457*[1] *око 23 ч. Командант дивизије издао је својим трупама* (*24 нов.*) *овакву заповест* (ОБр. 1618):

»Непријатељ потпуно разбијен одступа испред свију наших трупа у потпуном растројству.

»*Дунавска дивизија I поз.,* по заузимању Руде и Баћинца, дошла је данас својим предњим деловима до близу Мионице, и сутра делом снаге гони непријатеља у правцу Осеченице и Мионице.

Ужичка војска наступа сутра ка Ужицу, Косјерићу и Субјелу. Ми смо данас заробили 4 официра и 250 војника.

»Наша дивизија, по заузећу Маљена, задржаће се сутра

---

[1] Види стр. 303, 305 и 306.

главном снагом на Маљену — Стражари и Руди, гонећи непријатеља делом снаге у правцу Букова и Крчмара.

»*Наређујем:*

»1) Командант 7 и 8 Пука 24 ов. месеца у зору споразумно напашће непријатеља на Маљену и заузети Маљен пошто по то. По заузећу Маљена 7 Пешадиски пук задржаће се главном снагом на Стражари, а делом снаге гонити у правцу Крчмара, преко Вуковића ливаде и Дивчи бара у правцу Букова, тежећи, да ма и слабим снагама загрози комуникацији Ражана — Букови — Ластра. 8 Пешадиски пук, по заузећу Маљена, остаће на Маљену, обезбеђујући се у правцу Ражане и Тометиног поља.

»2) *18 Пешадиски пук* одмаршеваће 24 ов. месеца у 4 ч. на Руду, где ће сменити тамошње трупе Дунавске дивизије I поз.

»3) *9 Пешадиски пук II поз.,* трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића, и Пионирски полубатаљон одмаршеваће 24 ов. м. у 6 ч. друмом у општу резерву између Концурског брда и Цугуља.

»4) *Командант артилерије* поставиће један део артилерије на Руди; остатак артилерије у очекујућем положају на Цугуљу.

»5) *Коњица* извиђа у правцу Душковца, Субјела, Ражане, Букова и Крчмара.

»6) Завојиште у Брајићу. Пољска болница Теочин — Трбушанска механа.

»7) Трупна комора Брајић.

»8) Један део муниционе колоне Брајић, остатак Бершић.

»9) Ја ћу бити сутра код Планиничке механе. Непосредно потчињени команданти везаће се са мном телефоном и релејима. Ово нарочито важи за Команданта 7 и 8 Пука, који ће ми сваког сата слати извештаје. Линије до које дођу означаваће паљењем ватре.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 23 НОВЕМБАР.

Данашњи рад I армије постигао је велики стратегиски успех, јер је овлађивањем линије Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо, а доцније Маљена и Стражаре, добила ове користи.

а. Потпуно и дефинитивно обезбедила и учврстила

своје досадање успехе пробоја непријатељског фронта и створила себи повољну ситуацију како за своје даље напредовање, тако и за потпомагање својих суседних група.

б. Прекинула везу између колубарског и западноморавског војишта и одвојила непријатељске снаге у долини Колубаре и Западне Мораве чиме је непријатељу онемогућено узајамно потпомагање.

в. Лишила непријатеља и последњих ослонаца за одбрану нашег продирања у слив Колубаре.

г. Створила ближи ослонац за свој даљи рад, не свлачећи Армију сасвим у долину Колубаре, и не излажући је тиме могућим неповољностима, и

д. Онемогућила непријатељу рад у ширем смислу на простору између р. Љига и р. Колубаре који је сада био јако стешњен и од наше стране угрожен.

Са линије Медник — Вис (к. 707) — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо — Маљен Армија је била у могућности да лако и активно маневрише, било на југ према Ужичкој војсци, било на северозапад ка Ваљеву, том важном географско-стратегиском објекту, било на север, на простору између р. Љига и Рибнице, у бок и позадину непријатељских трупа пред фронтом III армије. Дакле, једном речи, са ове линије (базе) разрешавали су се сви стратегиски проблеми, а са овима и тактички, у нашу корист. Јер ма који од ових маневара да предузме I армија са овако јаких и прикупљених положаја са јаким крилним наслонима, она би била увек у могућности да парира сваки непријатељски контраманевар управљен противу њених крила и бокова.

Даље продирање I армије ка Ваљеву није дозвољавала још неодређена и нерешена ситуација код суседних група, III армије и Ужичке војске. Јер ситуација код Ужичке војске била је још доста тешка и нерашчишћена, а код III армије Тимочка дивизија II поз., на њеном левом крилу, била је укочена, а на десно крило Армије, на Дринску дивизију II поз., непријатељ је још и снажно нападао. Услед овакве ситуације код суседа, било је потребно да се I армија моментано заустави у горе поменутој линији, да се на њој довољно учврсти, и да са ње, као поузданог и угодног ослонца, маневрисањем на север, северозапад и запад, омогући повољно ре-

шење задатка III армије и Ужичкој војсци, и да себи створи повољне услове за даље продирање.

За ову ситуацију I армије врло важну стратегиску и тактичку улогу игра *масив Маљена,* као њен наслон левога крила и безбедност левога бока и позадине од Ваљева и од Букова у смислу дефанзивном, а у смислу офанзивном са њега се најлакше и најбрже прекида важна веза између колубарског и западноморавског војишта Ваљево — Ражана — Косјерић — Пожега (или Ужице) заузимањем Букова и Ражане. Сем тога, са Маљена се најлакше и најбрже грози непријатељској комуникационој линији ка Ваљеву и самом Ваљеву. Стога није требало да Командант I армије у својој заповести ОБр. 3457[1] само нагласи да се »ма и слабијим деловима загрози комуникацији Ражана — Ластра (Букови)«, већ је требало да нареди да се, заузимањем Ластре и Букова потребним делом снаге, потпуно прекине свака веза Колубаре и Западне Мораве, што би чинило наш врло велики успех у стратегиском смислу.

Према ситуацији код непријатеља, одржање Маљена у његовој власти било је од врло великог стратегиског и тактичког значаја по њега. Држање непријатеља са прикупљеном снагом на Маљену давало му је могућности да енергичним нападом продре у међупростор између I армије и Ужичке војске, а имајући у Маљену врло јак и угодан ослонац за своје даље продирање у бок и позадину I армије и Ужичке војске, могао би да компромитује све досадање успехе I армије, а то би могло неповољно утицати и на нашу општу ситуацију. Па чак и када је Маљен пао у наше руке, непријатељ је требао да напрегне све своје силе на овоме делу да Маљен поново заузме, па да одавде са јаког ослонца енергичним маневрима укочи акцију целе наше снаге и поправи своју тешку ситуацију. Срећом, непријатељ није имао у виду овај за себе спасоносни маневар, те су заузећем Маљена са наше стране наши досадањи успеси I армије били обезбеђени, а сем свога пружена је тиме и индиректна помоћ Ужичкој војсци, јер је непријатељу пред овом био угрожен леви бок и позадина, те је се он морао повлачити ка линији Ражана — Косјерић.

---

[1] Види стр. 303, 304 и 305.

Уопште узевши, рад Команданта I армије био је правилан и одговарао је ситуацији.

Рад Дунавске дивизије I поз. сам по себи, а у односу на њено гоњење, био је врло смео, енергичан и одлучан, и може послужити као пример енергичнога гоњења; али у односу на целину Армије, положај Дивизије био је прилично истакнут и ризичан, јер су суседне дивизије биле доста заостале (нарочито Дунавска дивизија II поз.), наравно, не својом кривицом, те је Дунавска дивизија I поз., као јако истакнута и изолована, могла бити појединачно потучена од непријатеља, који још није био дефинитивно сатрвен. Зато је саветно да се у оваким приликама, док непријатељ још није потпуно уништен, не смеју пренебрегнути потребне мере борбене обазривости. Стога је била дужност Команданта I армије у овом случају, да координира рад свих својих дивизија у духу намераване идеје, тако да је стално заступљен принцип прикупљености армиске снаге, те да Армија не буде изложена појединачним изолованим акцијама, које јој успоравају њену главну акцију, а при том и снагу слабе.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА

Рад Ужичке војске.

Према добивеним извештајима из прошлог дана данас у 8 ч. Командант ужичке војске послао је Врховној команди и I армији извештај чија је садржина изложена на стр. 294.

У 18 ч. 20, под ОБр. 1891, Командант ужичке војске издао је телефоном Команданту шумадиске дивизије II поз. Команданту ужичке бригаде и лимског одреда овакву заповест:

»Пред фронтом I Армије и трупама ове војске непријатељ је у наглом повлачењу. I Армија у току 23 новембра избија на фронт: Маљен — Руда — Бањинац — Гуњички Вис — Медник — Гукоши (лева обала Палежничке р.). Дунавска дивизија II поз. груписана је на Маљену.

»Подаци о непријатељу на фронту ове војске познати су Командантима.

»За даље продирање и гоњење непријатеља наређујем:

»1) *Шумадиска дивизија II поз.* од Зеленог брега продире ка фронту Поглед — Субјел, упућујући гонеће одреде: а) преко Ражане ка Буковима; и б) преко Радановаца ка Лепој Равни.

»Коњички дивизион преко Субјела, Брајковића и Годљева одржава везу између Шумадиске дивизије II поз. и Лимског Одреда. Једна јака побочница од Кошариште преко Каменичке механе и Степанове воде наступа ка В. Козомору, извијајући у правцу Букова.

»Пошто дивизија избије на означену линију, на случај да непријатељ не даје нигде отпора, продужава наступање ка фронту Глоговац — Росићи, подешавајући своје покрете и распоред према стању код непријатеља. Десно одржава везу преко М. Маљена са трупама I Армије, а лево са Лимским Одредом.

»2) *Лимски Одред* са фронта Зајчица — Крупничиште, преко с. Субјела и Тубића продире на Црнокосу, ка фронту: Кик — Шарампов — Трнава, избацујући гонећи одред ка фронту Цикоте — к. 875 — с. Ивановићи. Десно одржава везу са Шумадиском дивизијом II поз., а лево са Ужичком бригадом.

»3) *Ужичка бригада* предузима наступање трупама са Почече преко с. Узића, Главице и с. Севојне ка фронту Чакарево брдо — Хајдучки гроб; а трупама са Крастаца пл. преко Пожеге и с. Тврдића ка фронту М. и В. Метаљка. Предњи делови да избију западно од Ужица ка фронту Буар — Татинац. Десно одржавати везу са Лимским Одредом код с. Трнаве, а лево са Ибарском четом упућеном преко Благаје ка Ужицу.

»4) Један наш партизански одред од два батаљона упућује се из Санџака преко с. Љубиша ка Ужицу.

»5) Колонама придати брдску артилерију; а ако се не може кретати путевима куда се крећу колоне, онда упутити обилазним путевима и то: Шумадиска дивизија II поз. и Лимски Одред долином Скрапежа ка Пожези, а потом путем ка Косјерићу. Ужичка бригада пребациће своју артилерију пошто буде готов мост. Буде ли се могла спустити путем за Овчарску бању, онда користити тај пут, у крајњем случају упутити је преко Чачка и даље клисуром.

»6) Слагалиште хране у Чачку, докле се не устроји у Пожези.

»7) Телеграфско одељење Шумадиске дивизије II поз. предузеће одмах оправку линије Ражана— Косјерић — Ужи-

це, а V армиско телеграфско одељење линију Чачак — Пожега — Ужице.

»8) Штаб армиски остаће још у Чачку.«

У 17 ч. од Команданта трупа Нових области добивен је овакав извештај:

»Команданту Лимске дивизије издао сам данас овакво наређење: Од Косовског и Прилепског батаљона, појачавши их са по једном четом, два брдска топа и по могућству са једним до два митраљеза, формирајте одмах један одред са задатком, да најенергичније партизански дејствује у позадину непријатеља правцем Љубиш — Ужице, потом Ужице — Косјерић, базирајући на правце Јавор — Ужице, и Љубиш — Ариље — Ивањица. Побрините се, да се одред снабде довољном количином хране и муниције. Одржавање везе до најближе жељезничке станице. Командант одреда нека организује резервну везу од мештана на коњу. У Ивањици и на Јавору налазе се наше телеграфске станице.

»О извршењу и дејству овога одреда известите.«

У 10 ч. послата је Команданту Ибарске дивизије оваква заповест:

»После тродневних бојева пред Овчарско- Кабларском клисуром, непријатељ је ноћас отпочео повлачење.

»Трупе ове војске прикупљају се ради гоњења непријатеља правцима ка Ужицу, Косјерићу и Ражани.

»Ради што јачег притиска на непријатеља, који одступа више у нереду, упутите по могућству 1—2 чете преко Чајетине ка Шаргану, те да пресече везу оним деловима, који би отступали ка Вардишту.«

У 18 ч. 20 под ОБр. 1892 послат је Врховној команди, I армији и Ибарској дивизији извештај чија је садржина изложена на стр. 294. под б).

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Непријатељ се у току ноћи 23/24 новембра повукао под заштитом заштитница, и трупе ове Дивизије при наступању наишле су на празне непријатељске положаје. Повлачење непријатеља, по исказу мештана, личило је на бекство, јер је било толико журно да непријатељ није имао времена поје-

диним својим деловима ни да достави заповест за повлачење.

У 10 ч. Командант дивизије извештава Команданта ужичке војске: »да се непријатељ повлачи испред фронта ове дивизије. Допунски пук, појачан са већим делом 12-ог Пука избија на Оштрицу. 11 Пук (3 батаљона) од Рујевице је у покрету ка Оштрици и његови делови већ пристижу. 10 Пук, који је оставио допунски батаљон 11 Пука са једним брдским брзометним топом у правцу Подова, наступа преко Дугог брда ка Гојној Гори, на фронт Оштрица (к. 814) — к. 723. До овог момента од њега нема извештаја, докле је допро.

»Код Дунавске дивизије II поз. потпуно затишје.

»Код Лимског одреда такође затишје.

»У североисточном правцу чује се издаље јака артилериска ватра.«

У 10 ч. 30 Командант 10. пука јавља да је избио на Дуго Брдо. Све нападне колоне продужавале су покрет ка одређеним објектима без задржавања, или после слабије борбе, заробивши у току дана једног лекара, једног медицинара, преко 200 војника, и запленивши 29 товарних коња са артилериском муницијом.

У 14 ч. један батаљон 12. пука избио је на Зелени Брег и упутио гонећа одељења за непријатељем који је по свима знацима јачом снагом отступио у правцу Маљена.

Трупе Шумадиске дивизије II поз. заноћиле су овако: 10. пук, са једним батаљоном 12. пука и једном брдском брзометном батеријом, на Зеленом Брегу; *11 пук, остатак 12. пука* (без допунског батаљона 11. пука који је на Подовима), са придатом брдском артилеријом на Гојној Гори; Коњички дивизион код с. Дружетића.

Наређено је:

а. да 10. пук заузме В. Зајчицу, а једном четом из батаљона 12. пука Средњу Зајчицу, и да шаље гонеће одреде у правцу Тометиног Поља и М. Маљена; и преко Ридова и Кошариште ка Погледу.

б. да 12. пук шаље водове за гоњење у правцу Биљега, Кика и Субјела, одржавајући лево везу са Лимским одредом.

в. да Командант пољског артилериског дивизиона своје батерије привуче најугоднијим путем до Шиљковице где ће добити даље наређење.

Према заповести Команданта Ужичке војске ОБр. 1891 од данас, *Командант Шумадиске дивизије II поз. у 19 ч. 45 издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:*

»1) *Десна колона* (10 Пук са три брдска брзометна топа) под командом потпуковника М. Филиповића наступа преко Ридова на Голеш, а у правцу Ражане са Буковима упућује делове за гоњење. Побочницу (један батаљон са две чете и два митраљеза) упућује преко Кошаришта и Каменичке механе на Степанове воде, одакле извиђа у правцу В. Козомора и Букова.

»2) *Средња колона* (11 пук од три батаљона са три брдска брзометна топа) под командом потпуковника Ст. Васића наступа преко Биљега на Кик, упућујући одреде за гоњење у правцу Радановца ка Лијепој Равни.

»3) *Лева колона* (12 пук са два брдска брзометна топа) под командом потпуковника В. Павловића наступа преко с. Зајчице и Љутице на Субјел, упућујући делове за гоњење ка Косјерићу.

»4) *Резерва* (Допунски пук од два батаљона, коњичко митраљеско одељење, Пионирска чета, један брдске Дебанжов топ) под командом потпуковника В. Белића наступа за средњом колоном.

»5) *Коњички дивизион* наступа правцем: Субјел — Брајковићи, ради одржавања везе између дивизије и Лимског одреда.

»6) Пољска артилерија остаје код Шиљковице до даљег наређења.«

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

Ноћу 22/23 новембра код непријатеља на Гојној Гори нису примећене ватре после 22 ч., нити ма какво прикупљање на претстражи. Сви су знаци наговештавали неку промену код непријатеља.

У 5 ч. 15 Командант отсека са Почепиње (к. 784) јавља да је од заробљеника дознао да је према Оруjевици (к. 870) непријатељ у јачини два батаљона и три брдска топа, да непријатељски војници гладују, и да се ноћу око 2 ч. чула јака експлозија у долини Мораве.

Изјутра наређено је Команданту десне колоне, да одмах пошаље патроле и извиди стање код непријатеља, пошто се

тога јутра код непријатеља нису приметили никакви покрети. Патроле послате на Брезак (к. 803) дошле су у сукоб са непријатељем и известиле да је непријатељ веома слаб. Наређено је да Командант пошаље целе чете у извиђање, и ове су известиле да се непријатељ повлачи преко Шиљковице ка Зајчици и с. Душковцу; а од заробљеника су сазнали да се непријатељ почео повлачити још у 22 ч. прошле ноћи. На основу овога извештаја наређено је Команданту десне колоне да гони непријатеља у правцу Шиљковица — Орнице — Маховско Брдо — Средња Зајчица.

Командант овог Одреда јавља у 8 ч. да је приметио да су колоне Шумадиске дивизије II поз. избиле на Оштрицу без борбе, међутим пред његовим Одредом има непријатеља.

Према наређењу Команданта Ужичке војске за гоњење ОБр. 1891[1] под данашњим, *Командант лимског одреда издао је ову заповест:*

»1) да се *Командант десне колоне,* јачине: 6 батаљона, 7 топова и 4 митраљеза, крене преко Шиљковице — Орнице — Маховског брда ка Средњој Зајчици. Десно ступити у везу са Шумадиском дивизијом II поз., која наступа ка Зеленом брегу, а лево са левом колоном овога одреда.

»2) да *Командант леве колоне,* јачине: 2 батаљона и 2 топа, прикупљеном колоном продужи кретање за непријатељем преко Кремења на Малопарско брдо. Са Кремења једно одељење упутити на Малињак у циљу извиђања, а потом продужи пут на Крупничиште, где ће очекивати даље наређење. Везу одржавати са обадве стране.

»3) *Резерва* два батаљона II прекобројног пука, кретаће се за десном колоном.

»4) Командант II прекобројног пука да се са Почепиње крене на Орницу за десном колоном.

»5) Пољска брзометна батерија остаће на истом положају до даљег наређења.«

У 15 ч. 30 десна колона овога Одреда избила је на Средњу Зајчицу и дошла у додир с непријатељем у 16 ч. код гробља с. Љутице. Лева колона упућена на Крупничиште није послала још извештај. Команданту II прекобројног пука на Почепињи наређено је, да се крене за десном колоном на Орнице.

---

[1] Види стр. 409, 410 и 411.

Непријатељски заштитнички делови код с. Љутице отерани су митраљеском и артилериском ватром са Средње Зајчице.

3. УЖИЧКА БРИГАДА.

У току дана непријатељ је евакуисао Пожегу и сваки додир са њим био је изгубљен.[1] Трупе ове Бригаде заузеле су још преко ноћ Крстац, спуштајући предње делове до р. Моравице.

Од Команданта ужичке војске око 10 ч. под ОБр. 1888 од данашњег добивена је оваква заповест: »По до сада добивеним подацима изгледа, да је непријатељ у току ноћи у општем повлачењу. Наредите:

»1) да се коњичко одељење одмах упути у извиђање правцем Пожега — Ужице, ради добијања додира с непријатељем.

»2) да батаљон од Почече предузме енергично наступање преко р. Ђетиње, Вишесаве и Севојне ка Трешњици, извиђајући даље ка Ужицу.

»3) да Ибарска чета, са одељењем добровољаца, која је сада код Кика северно од Ариља, предузме форсирано покрет гребеном Благоје, преко с. Роге — Дрежник и Забојштице ка Ужицу.

»4) да чета 12 Кадровског пука, која је код мостова, одмах предузме енергично наступање клисуром преко Табановића и даље ка Шиљковици у састав свога пука, чистећи терен између Добрињске и Папратишке р. По потреби потпомагати је артилеријом.

»5) Да се 4 Кадровски пук одмах прикупи и преко ариљског моста упути на Горобиље, где да се до мрака прикупи и очекује даље наређење, извиђајући у правцу Карана.

»6) да се 4 Пук III поз. прикупи на Крстацу, остављајући једну чету на Дљину.«[2]

Према овој заповести Командант бригаде предузео је одмах извршење.

У 18 ч. под ОБр. 1891 добивена је од Команданта Ужичке војске заповест чија је садржина изложена на стр. 329, 330 и 331.

---

[1] Зашто? П.

[2] Заповест Команданта Ужичке војске много се упушта у подробности, улазећи у надлежност Команданта бригаде. П.

У току овога дана заробљен је један официр и 240 војника.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 23 НОВЕМБАР.

Данас је у ситуацији ове војске наступио потпуни прескрет — нов моменат. Досадања ситуација Ужичке војске била је тешка, јер је непријатељ на свима тачкама пред фронтом ове војске не само давао јак отпор у смислу дефанзивном, већ је прелазио и у честе контранападе, тежећи да потисне поједине групе, и да тиме парира неуспех и незгодно стање својих трупа пред I армијом.

Али успеси I армије и њено енергично продирање напред, као и леп успех Ужичке бригаде на пл. Крстацу, изазвали су нагао преокрет у ситуацији у нашу корист, а непријатељ је предузео опште повлачење пред фронтом Ужичке војске, и она је предузела опште гоњење непријатеља ка фронту Ражана — Косјерић — Ужице. Ситуација је сада потпуно рашчишћена, јер је непријатељски отпор био дефинитивно сломијен, и сада са наше стране настаје енергично и непрекидно гоњење непријатеља до уништења његове главне снаге.

ГЛАВА VI.

24 новембар

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Овога дана у 10 ч. 20 а под ОБр. 7757 Врховна команда је за даљи рад издала директиву ове садржине:

»Команданту I Армије,
Команданту II Армије,
Команданту Ужичке Војске.

»Пошто је непријатељ приморан на опште повлачење испред фронта I и III армије и Ужичке војске, то за даљи рад наређујем:

»1) *I Армија* продужиће 24 ов. месеца гоњење непријатеља на простору од р. Топлице па западно у правцу ка Колубари и Ваљеву, обраћајући пажњу на свој леви бок.

Ако непријатељ, који одступа испред III Армије буде давао јачи отпор на левој обали Љига, тада га јачим притиском на његов десни бок и позадину приморати на повлачење.

Десно одржавати везу са III Армијом, а лево са Ужичком војском.

»2) *III Армија* продужиће гоњење непријатеља, и то са Дринском дивизијом II поз. у правцу с. Барзиловице и Чибутковице на Човку, не прелазећи на леву обалу Љига. Њен је задатак, да дејством у десни бок и позадину непријатеља, олакша акцију левом крилу II Армије. Са остале две дивизије продужава гоњење на простору р. Љиг — р. Топлица ка Колубари.

Лево одржавати везу са I, а десно са II Армијом.

»3) *II Армија* остаје где је, са задатком прелаза у напад и пребацивање непријатеља на леву обалу Колубаре, чим се осети успешан утицај од дејства III Армије.

»4) *Ужичка војска* гони са Шумадиском дивизијом II поз. и Лимским одредом у правцу Косјерића, Ражане и Букова, а са Ужичком бригадом ка Ужицу. Десно одржавати везу са I Армијом.«

Од Команданта I армије у току дана примљени су ови извештаји:

а. *У 9 ч. 45 под ОБр. 3476:* »У току јучерањег дана армија је успешно гонила непријатеља испред целог фронта.

»Стање армије на преноћишту је овако:

»1) *Дринска дивизија I поз.* задржала се на линији: Дићска Главица — Буква (Лисина);

»2) *Моравска дивизија II поз.* по телефонском извештају заузела је Вис (к. 707) — Гуњички вис, а један батаљон упућен је на Јовића баре;

»3) *Дунавска дивизија I поз.* избацила је један пук и два топа на Петловачу, а један пук и један топ на Говеђе брдо, те је на тај начин пресекла непријатељу одступницу од Гукоша ка Мионици. Остатак дивизије заноћио је на линији: Бањинац — Руда;

»4) *Дунавска дивизија II поз.* заноћила је са једним пуком и два Данглисова топа између Риора и Маљена, једним пуком на Видовима, а са остатком дивизије на Игришту.

»У току јучерањег дана заробљено је: код Дринске

дивизије I поз. 350; код Моравске дивизије II поз. преко 100; код Дунавске дивизије I поз. преко 600 војника и 15 официра; и код Дунавске дивизије II поз. 4 официра и 250 војника. Свега заробљено преко 1300 непријатељских војника и 19 официра.

»Поред овога заплењено је топова, муниције, кола и т. д., а повраћени су предњаци, које је раније Дунавска дивизија II поз. при повлачењу оставила са муницијом на Бањинцу.

»Данас се јачим делом армије продужава гоњење непријатеља на обема обалама Топлице.«

б. *У 15 ч. 40 под ОБр. 3470:* »По исказу заробљеног поручника Адолфа Чечива из 7 брдске бригаде, према нама су: 16, 15, 13 и 8 корпус, и 9 Комбиновани корпус. 16 Корпус је на западном крилу и образује га 1-ва дивизија и 50-та Комбинована дивизија. 50 Дивизија је на десном крилу и њу образују: 3-ћа брдска бригада, Комбинована бригада Виден, 15 и 16 бригада. Комбиновану дивизију образују: 7, 14 и 2 брдска бригада и 109 ландштурмски батаљон; а 1-ву дивизију образују: 6, 8, 9 и 12 брдска бригада. Коминована дивизија је одступила преко Бањинца, а 1-ва дивизија преко Виса (к. 707).

»15-ти Корпус је североисточно од 16 Корпуса и има најмање две дивизије. 15 и 16 Корпус базирају на Ваљево.

»13, 8 и 9 Корпус имају по две, а можда и више дивизија. Комбиновани корпус најјачи је и има 40 батаљона, на крајњем је левом крилу, прешао је преко Саве и дејствује на југ. Лево непријатељско крило базира на Обреновац.

»Свака бригада има по једну брдску батерију од по 4 оруђа. Дивизије имају пољске топове и хаубице. Комбинована дивизија има 4 пољске батерије од 6, и 2 брдске хаубичке батерије од по 4 оруђа.

»Непријатељ нагло одступа и има велике губитке.«

Од Команданта ужичке војске у 10 ч. 20 под ОБр. 1897 добијен је овакав извештај:

»У току јучерањег дана трупе ове војске избиле су на фронт: Зелени брег — Зајчица — Крупничиште.

„Слабија борба са непријатељским заштитничким деловима била је код Дугог брда, северозападно од Прањанске цркве, и код с. Љутице, одакле су отерани артилериском и

митраљеском ватром. Данас се продужава наступање ка фронту Ражана — Косјерић — Ужице.

Заробљено је преко 558 војника, 2 официра, 1 лекар и разног ратног материјала.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

Пошто је ситуација пред фронтом I и III армије и Ужичке војске рашчишћена, пошто је непријатељ побеђен и отпочео опште повлачење испред фронтова ових јединица, то је Врховна команда за даљи рад издала I, II и III армији и Ужичкој војсци директиву ОБр. 7757 чија је садржина изложена на стр. 336, 337.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. I АРМИЈА.[1]

Рад Армије.

Ноћ 23/24 новембра прошла је на миру. Пред целим фронтом Армије непријатељ је у току ноћи продужио повлачење, остављајући на свима правцима само слабије заштитне делове које су наша бомбашка одељења целе ноћи узнемиравала.

Око 3 ч. 30 телфоном из Врховне команде стигло је наређење да се 18. пук I поз., са придодатом му батеријом, упути најхитније у Чачак одакле ће се железницом транспортовати за Младеновац и ставити на расположње Команданту Одбране Београда.

Продужење гоњења и избијање предњих делова Армије у долину Колубаре.

Покрет трупа у циљу избијања на додељене им отсеке на линији Маљен — Рудо — Бањинац — Берковачки Вис — Вис (к. 707) — Медник — Гукоши. Гоњење непријатеља отпочело је зором.

Гоњење Дринске дивизије I поз.

Покрет трупа ове Дивизије са линије Дићска Главица — Буква отпочео је око 6 ч. Према заповести Команданта дивизије, а по избијању на Гукошке положаје, даљи рад Дивизије био је регулисан на овај начин:

---

[1] У будуће за операције ове Армије, од Ваљева па даље ка Сави и Дрини, служити се детаљном картом, раз. 1:100.000, прилог 6.

Десна колона (5. и 6. пешадиски пук са Данглисовом батеријом) поседа отсек Доње Брдо — Осоје;

Лева колона (III Прекобројни пук) заузима Спасојевину.

4. Пешадиски пук као дивизиска резерва остаје на Дићској Главици.

Од артилерије: три батерије на отсеку Доње Брдо — Мајдан, а остатак код с. Бањана у очекујућем положају. I степен Колонске коморе и Трупна комора на простору Рид — Читлук, а II степен код с. Ручића.

Гонећи одред: 17. пешадиски пук, 2. и 6. брдска батерија (из састава леве колоне) са Коњичким пуком, по избијању на Спасојевину, гони енергично непријатеља правцем Јашићи, с. Грмикожа са тежњом да избије што пре на фронт с. Бошњаковићи — с. Тодорин До, и да спречи отступање оним непријатељским деловима који су се задржали у долини Љига. У исто време обезбеђује комуникацију Гукоши — Мионица.

Око 9 ч. трупе Дринске дивизије I поз. избиле су предњим деловима на линију Осоје — Спасојевина. Њу је непријатељ већ био напустио и у густим колонама отступио ка Мионици. Брдске батерије десне колоне изашле су убрзо на Осоје и својом ватром уносиле су панику код непријатеља.

Око Гукошког моста и свуда друмом ка Топлици виделa се само слика непријатељеве погибије. Аутомобили, кола, фијакери, топови, каре, расута муниција, побацане пушке, фишеклије, кола пуна рањеника од којих су неки и помрли, на све стране растурена непријатељска архива, све је то давало потпуну слику расула, растројства и паничног страха код непријатеља.

Гонећи одред продужио је од Спасојевине преко р. Љига и Бабајића ка Миловцу. Код Бабајића наишао је на слабији отпор, али је после кратког времена протерао непријатеља ка Миловцу. У даљем наступању овај је одред наишао на непријатељске трупе на Миловцу које су се делом предале, а делом побегле. По заузећу Миловца одред је без икаквог отпора продужио даље за непријатељем, правцем Грмикожа — Тодорин До.

Главнина Дивизије, у прво време задржана на Гукошким положајима, кренута је по подне на леву обалу Љига,

када је лево крило III армије подишло са свим близу с. Моравцима.

До вечери гонећи одред стигао је и заноћио на простору Бошњаковићи — Тодорин До — Сикирача, са претстражним батаљоном на коси с. Врачевића источно од Стражаре. Остале пак трупе Дивизије искупиле су се на простору Оровац — Миловац, и то: III прекобројни пук на Оровцу; 6. пешадиски пук испред Миловца; 5. пешадиски пук на десној обали п. Годевца у висини Оровца, позади III прекобројног пука; 4. пешадиски пук јужно од Миловца. Данглисова брдска батерија на Оровцу; три пољске батерије на Миловцу, остале код Гукоша. Дивизиски штаб код Бабајића.

У току дана трупе Дринске дивизије I поз. заробиле су 3 официра, 852 подофицира и војника; 7 топовских лафета; 16 пољских топова; 30 кара с муницијом, једну пољску кујну и велику количину материјала, а поред тога још један мали артилериски депо у Гукошима и 400 непријатељских рањеника.

Гоњење Моравске дивизије II поз.

Распоред ове Дивизије за данашњи рад био је овакав: 2. пешадиски пук да остане на Вису (к. 707), упућујући у гоњење по један батаљон правцем Оровац — Дучић и ка Гор. Топлици, а једну чету на Медник. 8. кадровски пук да остане на Гуњичком Вису, упућујући један батаљон ка Команицама. 1. пешадиски пук да се по избијању на Медник задржи, упућујући један батаљон ка Оровцу, а један да дође на Медник.

Од артилерије: Крупов дивизион да дође на Боблије и Медник, а Шнајдеров на Вис (к. 707) и Гуњички Вис.

Али услед тешке везе између дивизиског штаба и пукова, дивизиска заповест послата по ордонансима није стигла на време свима пуковима. Команданти пукова, соображавајући свој рад раду суседних трупа, продужили су сопственом иницијативом покрет баш у духу ове заповести.

1. пук у покрету са Палежа преко Букве и Боблија стигао је на Медник у 8 ч. 30, а одмах за њим у 9 ч. почео је пристизати на Медник и 3. пук. По избијању на Медник 1. пук око 8 ч. 30 упутио је један батаљон ка Оровцу, а доцније, када је Командант пука око 10 ч. 30 приметио ону загушеност непријатељске коморе на путу од с. Бабајића ка Гор. Топлици, упутио је у правцу Гор. Топлице још један

батаљон. Од 3. пука упућен је један батаљон за претрес кућа у с. Велишевцу и Бабајићу.

На левом крилу Дивизије 2. пуку и 8. кадровском пуку заповест није била стигла. Али поред тога оба ова пука кренула су се, и то 2. пук преко Оровца — Мрамора — Сикираче, а 8. кадровски пук управцу Разбојишта и с. Команица.

Резултат рада Моравске дивизије II поз. у току данашњега дана био је овакав: батаљон 3. пука, упућен у с. Велишевце и Бабајић, наишао је на друму Гукоши — Гор. Топлица две непријатељске батерије на положају, и заробио обе батерије. Батаљон је продужио кретање даље и заноћио између Мрамора и Стојковића (к. 267), а главнина 3. пука остала је на Меднику.

Од батаљона 1. пука упућених у гоњење, батаљон на правцу Оровца напао је изненада на једну непријатељску хаубичку брдску батерију на Оровцу, запленио један топ, а затим кренуо на комору која је пристизала од Гукоша, заробио једну батерију са комором, па продужујући гоњење на север допро је до Сикираче. Батаљон упућен Топлици, скренуо је преко Јаревца и Разбојишта ка Белој Стени, где се већ налазио 9. пук I поз. из Дунавске дивизије I поз. и заноћио позади овога. Остатак 1. пука остао је на Меднику.

2. пук настављајући правцем Мрамор — Сикирача — Стражара, прочистио је овај правац, натерао непријатељске делове у бекство и предњим деловима подишао Стражари, где је наишао на непријатељски отпор, те се пред мрак и задржао и то: предњим деловима на Мекоти к. 210, а главнином на Сикирачи и Стојковићима.

8. пук у правцу Разбојишта заноћио је код с. Команица, немајући нигде озбиљније борбе.

Од артилерије: Крупов дивизион са двема батеријама избио на Медник, а једна батерија остала на Боблијама.

Први топ овог дивизиона избио је на Медник већ око 10 ч. а за њим су стизали и остали, тукући непријатељске делове који су отступали од Гукоша. Када је пешадија заузела Оровац, једна батерија са Медника, упућена тамо, до 18 ч. избила је на положај. Шнајдеров дивизион заноћио је са двема батеријама на Оровцу, а са једном на Разбојишту. Дивизиски штаб у Славковици.

Пред фронтом ове Дивизије било је заробљеника из разних бригада: 2., 3., 4., 7., 8., 9., 10., 11., 12. и 14.

Гоњење Дунавске дивизије I поз.

Продужујући отступање у току целе ноћи непријатељ је пред фронтом Дунавске дивизије I поз. оставио само слабе заштитнице на линији Мионица — Светљак — с. Команице. Трупе ове Дивизије имале су зором да предузму гоњење само деловима и то: 9. пук да упути један батаљон ка Светљаку, а IV прекобројни пук један батаљон преко Осеченице. Међутим Командант дивизије извештен је у зору, да је непријатељ у току ноћи напустио Маљен, а да су трупе Моравске дивизије избиле на отсек Вис — Гуњички Вис, те на тај начин обезбеђен са бокова, одлучио се, да у 9 ч. крене Дивизију унапред, овлада положајима десне обале Колубаре, и загрози непријатељским везама у њеној долини. План Команданта дивизије сводио се на то, да, наступајући дотадањом претстражом и коњичким пуком у правцу Разбојиште — Мионица, пресече непријатељу потпуно везу преко Мионице, протера његове делове на томе правцу, овлада положајима код Мионице, и тиме обезбеди са десног бока продирање осталих трупа Дивизије у правцу Рајковић — Ваљево. О овој намери Командант Дунавске дивизије I поз., преко Команданта Дунавске дивизије II поз., известио је и Армију. Намера му је одобрена, али с тим, да гоњење ограничи на косе које се спуштају Колубари, не свлачећи главну снагу Дивизије у саму њену долину.

Покрет Дунавске дивизије I поз. отпочео је око 10 ч.

Коњички пук упућен је правцем Гор. Топлица — Мионица — Санковић — Бујачић — Ваљево, да што енергичније гони непријатеља и одржава додир с њим.

9. пешадиски пук и вод артилерије упућени су са к. 384 правцем Разбојиште — Орлојевац (Јаревац) — Светљак, те да заузму ове положаје. Један батаљон да преко Беле Стене пође у гоњење и загрози комуникацији Словац — Дивци — Ваљево.

IV прекобројни пук са једном батеријом, као претходница Дивизије, да наступа правцем Рудо — Брежђе — Рајковић; са једним батаљоном у правцу Гај — Сјечина — Кључ — Боблије, а побочницом у правцу Осеченица — Буковац —

Мратишић. Циљ претходнице је избијање на положај Рафаиловића Брдо — Тушто Брдо (к. 499) — Косово (к. 520).

8. пук са једном и по батеријом у главнини за IV прекобројним пуком.

Пионирски полубатаљон остављен је да држи положај Бањинац.

Борбени део I степена Колонске коморе кренут је на Цугуљ, I степен ка Брајићу, а Трупна комора и II степен у Гор. Милановцу.

У покрету ка Колубари само Коњички пук и 9. пук на правцу ка Мионици наишли су на мањи отпор непријатељски. Коњички пук у наступању до Мионице заробио је 200 војника и 5 официра, наишао је на дугачку колону возова и запленио 4 топа, много кара и муниције, 7 пољских пекарница, 100 кола и око 6000 пушака.

9. пешадиски пук наишао је само на мали отпор непријатеља на Орлојевцу (Јаревац), али га је брзо растурио и продужио даље ка Светљаку. На правцу наступања главнине непријатеља није било, али целим путем осећали су се трагови побеђеног, деморалисаног и растројеног непријатеља. У Брежђу нађено је доста непријатељских рањеника, међу њима и наша рањена 33 војника. Нађен је један Крупов топ, доста пушака, једна брдска хаубица без затварача, један предњак и један задњак. До 3 ч. 15 Коњички пук био је подишао гвозденом мосту код Диваца, који је непријатељ посео, те спречио даљи покрет Пуку, али ипак коњица својим митраљезима на боку непријатељске колоне, која се повлачила преко Беле Стене, није допустила да ова колона отступи ка мосту код Диваца, него је натерала да скрене ка Веселиновцу. Задржана на мосту код Диваца, коњица је продужила преко Санковића и Боблија за Бујачић и до мрака стигла до с. Ђурђевца.

9. пук заузео је по подне Светљак, а један батаљон упутио преко Беле Стене. До вечери остатак трупа Дивизије стигао је и заноћио у оваквом распореду:

IV прекобројни пук са 7. батеријом као претстража на Церу (к. 278), са истуреним претстражним батаљонима и то: један на коси између с. Клинаца и Белошеваца, а други на Боблијама (к. 323). 8. пук са једном и по батеријом на Ра-

фаиловића Брду. Дивизиски штаб у с. Рајковићу. Пионирски полубатаљон на Бањинцу.

Непријатеља пред фронтом Дунавске дивизије I поз., на њеном главном правцу наступања ка Ваљеву, није било. Последњи његови делови, вероватно остаци 15. и 16. бригаде, њих 200—300 љ., у отступању са Маљена преко Стражаре и Крчмара, прошли су око 16 ч. кроз Рајковић и отишли ка Ваљеву.

Избијање левог крила Армије на Маљен. Гоњење непријатеља у правцу Стражаре и Дивчи Баре.

Потреба да се што пре овлада масивом Маљена, те да се добије јачи наслон и већа слобода маневрисања на фронту, диктовала је брзину и енергију рада код Дунавске дивизије II поз. Зором 7. пук I поз. и 8. пук II поз., који су синоћ били подишли Маљену, имали су да нападну овај положај и да га пошто пото заузму.

Покрет 7. пука I поз. и 8. пука II поз. у циљу напада на Маљен отпочео је зором, и до 5 ч. највиша тачка на Маљену пала је у наше руке. Непријатељски слабији делови, остављени за заштиту повлачења осталих трупа, отступили су у нереду. По паду Маљена, два батаљона 7. пука I поз. кренута су ка Узуновцу који је непријатељ држао двема четама и са два митраљеза и добро се утврдио. Напад на овај положај, услед узаног гребена и јако пошумљеног земљишта на боковима, био је тежак, али при свем том до подне је непријатељ отеран са овога положаја. Наступајући даље, 7. пук је до 14 ч. 30 заузео Стражару и ту се задржао одашиљући једну чету у правцу Гола Коса — Клик ка Крчмару за везу са трупама Дунавске дивизије I поз.; другу чету правцем Вуковића Ливаде да загрози комуникацији непријатељској, трећу чету преко Дивчи Бара, а две чете остале су на Краљевом Столу за одржавање везе са четом 8. пука II поз. која је избила на Дивчи Баре. 8. пук II поз. није се задржао на Маљену, већ продужио ка Дивчи Барама.

Од непријатељских трупа пред фронтом I армије били су потпуно измешани делови 15. и 16. корпуса. Од непријатељских војника заробљених овога дана било их је из: 2., 3., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12. и 14. бригаде само на правцу наступања Моравске дивизије II поз.

Армија овога дана заробила је укупно 6 официра и 1702 војника, запленила је 22 топа и једну хаубицу.

У 11 ч. 10 под ОБр. 7757 добијена је из Врховни команде директива за даљи рад, чија је садржина изложена на стр. 336 и 337.

Овом директивом Врховне команде, фронт I армије, који је дотле био окренут северу, добио је сада правац на запад. Променом фронта на запад, фронт Армије, који је се овога дана протезао од Стражаре и Дивчи Бара до Бабајића, морао се знатно сузити, ограничен у даљем току офанзивним дејствима главним гребеном Сувобора и Маљена с једне, и р. Колубаром с друге стране.

Искупљање трупа на новоме фронту, и избијање десног крила у висину иначе истакнуте Дунавске дивизије I поз. захтевало је готово један читав дан. Са ових разлога, а по добијеној директиви Врховне команде, намера Команданта армије за сутра дан сводила се на то: да изврши промену фронта на запад, и да трупе групише на положајима источно од Ваљева за даље продирање ка Ваљеву, не истичући се сувише пред фронтом III армије. Нови фронт Армије, знатно ужи но досада, дозвољавао је да се један део снаге издвоји за армиску резерву. На тај начин Армија је сада била слободнија у својим комбинацијама, а поред тога била је још и у могућности да изађе свима евентуалностима на сусрет, и да по потреби помогне рад суседних трупа, не напуштајући свој главни циљ.

Према директиви Врховне команде, за даљи рад I армије, Командант армије око 14—15 ч. под ОБр. 3486 издао је овакву заповест:

»У вези моје директиве ОБр. 3457[1] о продуженоме гоњењу разбијенога непријатеља, наређујем овако груписање армије за сутра 25 ов. месеца:

»*Дринска дивизија I поз.* преко Мионице избија на фронт Санковић — Рајковић, одржавајући десно непрекидну везу са Тимочком дивизијом II поз.

»*Дунавска дивизија I поз.* избија на фронт: Осеченица — Рајковић;

»*Дунавска дивизија II поз.* избија на фронт: Мратишић

---

[1] Види стр. 303, 304 и 305.

— Пријездић, одржавајући потребну везу са Шумадиском дивизијом II поз., која ће вероватно са неким својим деловима од Букова маршевати преко с. Лесковице у правцу с. Лелића.

»*Моравска дивизија II поз.* у даљем покрету, образујући армиску резерву, искупља се код с. Осечанице.

»Према овоме комуникациске су линије:

»1) За Дринску I и Моравску II: Бољковци — Гукоши — Гор. Топлица — Мионица, и даље ка својим дивизијама;

»2) За обе Дунавске дивизије: Гор. Милановац (односно Чачак) преко Такова, Сувобора и Брежђа ка својим дивизијама.

»Препоручујем Командантима што јачу прикупљеност трупа и узајамну везу и потпомагање по свима питањима.

»Штаб армије сутра 25 ов. месеца од 9 ч. 30 биће у Бољковцима.[1]

»Одговорити о пријему ове наредбе.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 7 ч. 30 послат је Команданту I армије овакав извештај: » Стање у дивизији редовно. Ноћас између 21 и 22 часа лева колона заузела је Букву. Јутрос у 6 ч. обе колоне продужиле су гоњење непријатеља од Дићске Главице и Букве. По избијању на Гукошке положаје, у правцу Тодорин до упућен је одред јачине: један пешадиски пук (17), 4 брдска топа и коњички дивизиски пук.«

На основу заповести Команданта I армије ОБр. 3457[2], *Командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест:*

»Кад дивизија у потпуности буде овладала Гукошким положајима, командант десне колоне посешће одсек: Доње Брдо — Оосоје избацујући у предњу линију 6 Пешадиски пук, а 5 Пешадиски пук прикупити у резерву позади левог крила овог одсека. Данглисову батерију поставити на Осоју; 6-ту брдску батерију упутити у гонећи одред потпуковника Стојшића.

---

[1] Сувише далеко, тако да је, услед планинског земљишта, врло рђавих, скоро и неупотребљивих путева, и оскудице телефонског материјала за везу, готово био искључен утицај Команданта армије на рад дивизија. П.

[2] Види стр. 303, 304 и 305. —

»Командант леве колоне посешће са III прекобројним пуком одсек Спасојевина. Команду над тим одсеком примиће Командант III прекобројног пука, а потпуковник Стојшић, по овлађивању одсеком Спасојевина, кренуће се у гоњење са одредом, који састављају: 17 пешадиски пук; 2-га брдска батерија; 6-та брдска батерија (4 топа); и дрински дивизиски коњички пук. Овај гонећи одред продужиће енергично гоњење непријатеља правцем Гачића — Грмикоже са тежњом, да што пре избије на фронт Бошњаковић — Тодорин до, спречавајући одступање оним непријатељским деловима, који су се још задржали у долини Љига, а у исто време обезбеђује и комуникацију друм: Гукоши — Мионица.

»Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће што пре три своје батерије на одсеку Доње брдо — Мајдан, а остале своје пољске батерије да буду у очекивању код с. Бањани.

»Завојиште у с. Бањане (Дићска механа).

I степен Колонске коморе прићи ће до у висину Рид — Читлук, на зачељу ова Трупна комора. II степен Колонске коморе прићи ће до у висину с. Ручића.

»4. Пешадиски пук I поз. до даљег наређења остаје на Дићској Главици.

»Командир Телеграфског одељења продужиће подизање сталне линије, а Командант гонећег одреда постараће се по сваку цену, да се од Оровца веже телефоном за сталну линију, која ће до те тачке бити убрзо подигнута.

»Ја ћу бити у први мах у Дићској школи, потом ћу се кренути друмом за Гукоши.«

Око 9 ч. претходница десне колоне стигла је на Осоје, одакле је примећено да јаче непријатељске колоне отступају ка Мионици. Наређено је да Данглисова брдска батерија и 6. брдска батерија изађу на Осоје и отворе ватру. Ова је ватра непријатељу нанела велике губитке. Изненађен, непријатељ је прешао у бекство. Лева колона избила је на отсек Спасојевине у 9 ч. 15 без отпора од стране непријатеља, одакле је 17. пешадиски пук одмах продужио покрет преко Љига и с. Бабајића ка с. Миловцу.

Надирање одреда потпуковника Стојшића наишло је на мањи отпор од стране непријатеља код с. Бабајића, одакле је непријатељ отступио на Миловац, чим се чеони батаљон

17. пука био развио за борбу. Око 11 ч. 2. брдска батерија дошла је на косу код с. Бабајића и одатле отворила снажну ватру на Миловац. Ова ватра и подилажење 17. пука ка Миловцу учинили су да су се последњи непријатељски заштитни делови поколебали, делом нагли у бекство, а делом се предали нашим трупама које су избиле на Миловац у 13 ч. По избијању на Миловац, гонећи одред без застоја продужио је гоњење непријатеља не наилазећи више ни на какав отпор. Око моста на Љигу у Гукошима, и свуда на друму ка с. Гор. Топлици видела се јасно слика непријатељске погибије: заглибљени у блато аутомобили, фијакери, коморска кола, топови, каре, расута муниција, побацане пушке, фишеклије, полипсали коњи, волови, извртнуте пољске кујне, санитетска кола пуна рањеника од којих су многи умрли, растурене и на све стране разбацане непријатељске архиве, једном речју потпуна слика непријатељског расула и паничног бекства.

У 15 ч. под ОБр. 1825 Командант дивизије издао је овакву заповест за преноћиште:

»Трупе Дринске дивизије I поз. заноћиће вечерас овако: Гонећи одред потпуковника Стојшића на простору: Бошњаковићи — Тодорин до — Сикирача. Остале јединице заноћиће на простору Оровац — Миловац, и то: III Прекобројни пешадиски пук на положају Оровац, одржавајући везу лево са трупама Моравске дивизије II поз., а десно са 6 Пешадиским пуком. 6 Пешадиски пук на положају Миловац, одржавајући везу са III Прекобројним пуком, а десно са трупама Тимочке дивизије II поз.. 5 Пешадиски пук на десној обали п. Годевац у висини Оровца. 4 Пешадиски пук јужно од Миловца. Данглисова брдска батерија изаћи ће на Оровац, три пољске батерије на Миловац, остале батерије у очекивању код с. Гукоша.

»Завојиште и све остале коморе остају према мојој заповести ОБр. 1813 од данас.

»Ја ћу бити у с. Бабаићу.

»Сви пукови да успоставе телефонску везу са штабом одмах по доласку на преноћиште.«

У 20 ч. под ОБр. 1827 Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав дневни извештај: »Дринска дивизија I поз. гонећи разбијеног непријатеља вечерас је избила са својим гонећим одредом северно од Сикираче, а са својом

главнином на фронт: Миловац — Оровац. У свом надирању наишла је на непријатељски отпор на Миловцу, али је прецизном ватром Данглисове батерије нагнала непријатеља у формално бегство. Гонећи одред (17 пешадиски пук) при свом данашњем енергичном надирању заробио је: 3 официра, 852 подофицира и редова, 7 топовских лафета, 4 пољска топа са затварачима, око 30 кара пуних муниције, једну покретну пољску кујну, једна кола са телеграфским материјалом, доста кафе, шећера, пасуља, ћебади, самара, делова од митраљеза и један мали артилериски депо у Гукошима, где је остало и око 400 непријатељских рањеника.«

Губици: погинуо један војник, рањено 23, нестало 3 војника.

Непријатељски губици су врло велики. Трупе ове Дивизије заробиле су у току дана 920 непријатељских војника, и запленили врло велики плен. Само на Миловцу непријатељ је оставио 16 пољских топова, 7 лафета, преко 30 кара пуних муниције и још много разноврсног другог војничког материјала.

У 18 ч. под ОБр. 3486 добијена је од Команданта I армије допуна његове заповести СБр. 3457 (в. стр. 347 и 348).

На основу тога *Командант дивизије у 20 ч. под ОБр. 1826 издао је својим трупама оваку заповест:*

»Трупе I Армије сутра 25 ов. месеца продужују гоњење разбијеног непријатеља правцем ка Ваљеву.

»Дринска дивизија I поз. сутра зором надире за непријатељем правцем: Мионица — Санковић — Боблија — Цер — Клинци, одржавајући десно везу са трупама III Армије, а лево, пошто избије на фронт Санковић — Боблија са Дунавском дивизијом I поз.

»*Наређујем:*

»1) *Претходница*. Командант потпуковник В. Гинић: III Прекобројни пук; Данглисова батерија; 6 Пешадиски пук; полази челом својим од Оровца у 3 ч. изјутра и креће се друмом: Гор. Топлица — Ракари — Мионица — Санковић — Боблија — Цер — Клинци, са задатком, да избије на фронт с. Клинци. Препоручујем Команданту претходнице што већу енергију у свом сутрашњем раду.

»2) *Главнина*. Командант пуковник М. Станковић: 5 Пешадиски пук; 4 Пешадиски пук; Дрински пољски артиле-

риски пук; Пионирски полубатаљон; полази челом својим са Оровца у 4 ч. изјутра и креће се правцем за претходницом.

»3) *Гонећи одред.* Командант потпуковник Стојшић, креће се као дивизиска побочница косама десне обале Колубаре ка с. Шушеоци, на фронт Видан — с. Грабље, где ће се чврсто наслонити на дивизиску претходницу, која избија на фронт Клинци. Потпуковнику Стојшићу остављам пуну иницијативу приликом сутрашњег рада, препоручујући повремено дејство артилерије на комуникације Дивци — Ваљево. Потпуковник Стојшић отпочеће покрет овога одреда сутра у свануће.

»4) Свима Командантима препоручујем, да строго воде рачуна, да им пукови буду што прикупљенији.

»Командант претходнице по избијању на додељени му фронт, задржаће у резерви најмање један пук пешадије, а Командант гонећег одреда, када избије на одређени му фронт, задржаће два батаљона у резерви, а Дрински дивизиски коњички пук упутиће долином Колубаре ка Ваљеву.

»5) Главнина када буде избила на Цер (к. 278) сачекаће моје даље наређење.

»6) Дивизиско завојиште, пошто буде евакуисало све рањенике, доћиће у Мионицу.

»7) I степен Колонских возова прићи ће до Разбојишта; на зачељу I степена Трупна комора. II степен Колонске коморе прићиће до Гукоша.

»8) Ја ћу се кретати за главнином.

»9) Командир Телеграфског одељења продужиће још ноћас постављање телеграфске линије до Мионице, а од Мионице даље везу ће постављати у стопу за претходницом.

»10) Још једном препоручујем Командантима што већу груписаност јединица и што боље држање пукова у руци.«

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Према дивизиској заповести за овај дан догађаји су се развијали у главноме овако:

1. пук кренуо се са Палежа, Букве и Боблија у 3 ч. 30 и избио на Медник у 8 ч. 30, одакле је Командант пука одмах упутио један батаљон у гоњење непријатеља ка Оровцу. Око 10 ч. 30 примећена је непријатељска комора у кретању друмом Миловац — Оровац — Гор. Топлица. Командант пука упутио

је одмах још две своје чете из 3. батаљона са митраљеским одељењем и једном четом из 3. пука, под командом Команданта 3. батаљона, ка Гор. Топлици да спречи пролаз тој комори коју је тукла наша артилерија са Медника.

1. батаљон упућен ка Оровцу стигао је до њега у 9 ч. 45, изненада је напао на једну брдску хаубичку непријатељску батерију и заузео једно оруђе; затим је напао комору штаба 9. брдске бригаде, која је стигла до Миловца идући од Гукоша. Са том комором била је и једна пољска батерија која је заједно са комором заробљена. Батаљон је продужио гоњење разбијених непријатељских делова на север и заноћио на Сикирачи. 3. батаљон стигао је око подне код Гор. Топлице и продужио покрет ка Мионици преко Разбојишта, Орлојевца и Светљака с намером да избије на Голу Стену и Кочицу, ради пресецања отступнице непријатељу, који је побегао на Север. Батаљон је заноћио између Светљака и Мильевића. Последњи батаљон 1. пука заноћио је на Меднику.

2. *пук* продужио је гоњење непријатеља ка северу, пошто је Командант пука констатовао да се извесна његова снага налази на Мрамору, и да комора отступа путем Гукоши — Мионица. У споразуму са Командантом 8. кадровског пука, Командант 2. пука кренуо је око 9 ч. 30 цео пук правцем Оровац — Мрамор — Сикирача, пошто је зором упутио по једну чету у Г. Топлицу и Ракаре ради пресецања пута.

Пук се развио за напад. Непријатељ је дао слаб отпор на Оровцу и Мрамору и после нашег снажног напада отеран је у бекство у највећем нереду. У гоњењу непријатеља, који се предавао у великом броју и напуштао своје возове, предњи делови Пука стигли су на Сикирачу и јужни део Стражаре, где су заустављени непријатељском ватром са Стражаре и Наномира. Како је у то доба настала ноћ, Пук је заноћио на простору Мекоте, Сикирача, Стојковићи.

8. *кадровски пук* је гонио непријатеља у правцу Разбојиште — Команице, у вези са 2. пуком, и заноћио код с. Команице. У току дана није имао озбиљне борбе.

3. *пук* кренуо се у 5 ч. и око 9 ч. избио на Медник. Батаљон упућен на Бабајић избио је око 14 ч. на друм Гукоши — Г. Топлица, ту заробио две непријатељске батерије, и ступио у везу са Дринском дивизијом I поз. Даље је продужио

гоњење на север и заноћио између Мрамора и Стојковића. Главнина пука заноћила на Меднику.

Артилерија. Крупов дивизион оставио је једну батерију на Боблијама, а са остале две кренуо се за Медник. Због тешког земљишта топови су постепено придолазили на Медник и одмах отварали ватру на непријатељске трупе у отступању, уносећи код њих неред и забуну тако да је непријатељ оставио сву артилерију и комору која је пала у наше руке. Чим је наша пешадија избила на Сровац, упућена је са Медника овамо једна батерија, која је стигла око 18 ч. и ту заноћила. Једна батерија заноћила је на Меднику, а последња на Букви.

Шнајдеров дивизион са две батерије заноћио је на Оровцу, а са једном на Разбојишту.

Штаб дивизије заноћио је у Славковици.

Данашњег дана непријатељ је још више био растројен и најурен је у бекство. Изгубивши своју комуникацију ка Мионици, он је бежао на север ка Стражари и с. Наномиру. Излажење артилерије на Медник и стављање под ватру друма Гукоши — Мионица, било је од великог значаја. Маса плена и велики број заробљеника доказ су потпуног расула код непријатеља. У штабу Дивизије констатовано је да је било заробљеника из десет разних брдских бригада из 15. и 16. корпуса.

Опијене победом, а гледајући на дану бекство и слом непријатеља, наше трупе добиле су неку натприродну снагу и јуриле су само напред. Ништа их није могло задржати на месту. Пешадија, за коју се у очи тога дана држало да је потпуно изнемогла, овога је дана просто летела, и то од своје добре воље. Изгледа да су и сами коњи и волови схватили важност момента, па су пољски топови извлачени на положаје, за које су сви извиђачи јављали да су недоступни за пољску артилерију. Сав значај духа и моралне снаге испољио се овога дана код трупа.

Губици: погинуло 3 подофицира и 25 каплара и редова; рањено 3 официра, 10 подофицира и 72 каплара и редова; нестало 19 каплара и редова.

3. Дунавска дивизија I ōоз. Непријатељ је у току ноћи продужио отступање на целој линији, и изјутра су пред фронтом ове Дивизије стајала још само слаба његова за-

штитна одељења на линији Мионица — Светљак — Команица.

Око 3 ч. 30 добијена је од Команданта I армије заповест ОБр. 3457 (садржина изложена на стр. 303, 304 и 305).

За извршење њено, *Командант дивизије издао је у 9 ч. 20 а под ОБр. 2666 својим трупама ову заповест:*

»Непријатељ одступа на целом фронту у потпуном растројству, повлачећи се Ваљеву и положајима леве обале Колубаре.

»Дивизија ће данас продужити гоњење разбијенога непријатеља, са тежњом, да овлада положајима на десној обали Колубаре и загрози непријатељским везама долином Колубаре.

»*Моравска дивизија II поз.* десно од нас гониће непријатеља правцем преко Г. Топлице, а *Дунавска дивизија II поз.* лево правцем преко Маљена. 9 Пешадиски пук II поз. долази на Руду (к. 629).

»*Наређујем:*

»1) *Дивизиски Коњички пук* кренуће се одмах правцем: Г. Топлица — Мионица — Санковић — Бујачић — Ваљево, са задатком да непријатеља што енергичније гони и одржи додир са њиме. При наиласку на непријатеља који поседа положај, не развијати се за борбу, већ га обилазити са јужне стране, грозећи му боку и позадини. У гоњењу бити што дрскији. За извиђање и одржавање додира с непријатељем упутити патроле правцима: Г. Топлица — Словац; Мионица — Дивци; и Шушеоке — Дивци. Извештаје слати ми што чешће.

»2) *9 Пешадиски пук* са једним водом пољске артилерије наступаће правцем к. 384 — Разбојиште — Орлојевац — Светљак, са задатком, да заузме положај Орлојевац — Светљак (к. 252 — к. 255), а један батаљон да упути даље преко Беле Стене у циљу гоњења непријатеља и грожења комуникацији Словац — Дивци — Ваљево. Ухватити и одржати везу десно са трупама Моравске дивизије II поз., и када ове буду изашле у висину Светљака и пошле напред, кретати се у висини њиховој. Наступање ка означеном положају у 10 ч.

»3) *IV Прекобројни пешадиски пук* са једном пољском батеријом кренуће се у 10 ч. правцем Руда — Брежђе — Рајковић као претходница дивизије. Један батаљон упутити

правцем Гај — Сјечина — Кључ — Боблија, а једну јаку побочницу правцем Осеченица — Буковац — Мратишић. Први циљ биће овлађивање положајима Рафаиловића брдо — Тушто брдо — Косово.

»4) *8 Пешадиски пук* са $1^1/_2$ батеријом кренуће се у 11 ч. од раскрснице путева код Бањинца, правцем преко Руде и даље за IV Прекобројним пуком.

»5) *Пионирски полубатаљон* заузеће за одбрану положај Бањинац, ступајући у везу десно са трупама Моравске дивизије II поз., а лево са 9 Пуком II поз. на Руди.

»По један вод придати IV Прекобројном и 8 Пешадиском пуку за поправку путева за артилерију.

»6) *Дивизиско завојиште* поставиће се код Бањинца.

»7) *Борбени део I степена Колонске коморе* биће на Цугуљу.

»8) *I степен Колонске коморе* доћиће у Брајић. Трупне коморе (пртљажни делови) и II степен у Гор. Милановцу.

»9) Профијантски делови трупних комора доћиће у Брајић. Дотурање потреба вршити средством дивизиске профијантске колоне до Брајића, средством профијантских делова трупних комора од Брајића до Бањинца, а одавде до трупа средством товарне стоке.

»Команданти пукова привућиће код трупа своје кујне и довести своје благајнике. Снабдевање и набавку потреба вршити првенствено средствима на лицу места, у коме циљу послати са предњим деловима претходнице своје благајнике или официре, који ће у селима Рајковићу и Робају набавити потребе за свој пук, и наредити мештанима да спреме хлеб за војнике најдаље до сутра у јутру. Експлоатациона зона за IV Прекобројни пук у селима: Рајковић, Кључ, Толић и северно; за 8 Пешадиски пук: Робај, Осеченица и јужно; за 9 Пешадиски пук: Миоиица — Коминица — Маљевић — Попадићи и јужно; за Коњички пук: Вујачић — Петница — Кланци и Пауне; за артилерију поред пукова којима су придати. Снабдевање вршити куповином за готов новац.[1]

»10) Ја ћу се налазити на правцу Брежђе — Рајковић код дивизиске претходнице.«

---

[1] Практичније је и правилније, да се заповест о исхрани трупа за веће јединице одвоји од оперативне заповести и издаје засебно. П.

Дивизиски коњички пук наступао је од Гуњице преко Г. Топлице ка Мионици. Код Г. Топлице заробио је око 200 непријатељских војника и 5 официра, а сем тога запленио је и 4 топа, много кара и муниције, 7 пољских пекарница, око 100 кола, до 6000 пушака и другог разноврсног материјала. Пук је продужио кретање ка Мионици са тежњом да се дочепа моста на Колубари и пресече непријатељу пут отступања ка Ваљеву. Око 15 ч. 30 Пук је стигао до гвозденог моста на Колубари код с. Диваца. Непријатељ је посео мост и отворио ватру на коњицу, али је ова својом митраљеском ватром на боку непријатељских колона, које су се повлачиле преко Беле Стене, натерала те колоне да скрену у правцу Веселиновца, и није им дозволила да изврше прелаз преко Колубаре код с. Диваца. Око 17 ч. Коњички пук је продужио пут правцем преко Санковића и Боблија за Бујачић и заноћио код Боблија (к. 287) у с. Ђурђевцу.

9. пешадиски пук с водом 1. пољске батерије предузео је око 11 ч. наступање од к. 384 ка Светљаку. На Орлојевцу Пук је наишао на отпор непријатеља слабије јачине са два митраљеза, кога је протерао са Орлојевца и продужио даље наступање. У 15 ч. заузео је Светљак, упутио један батаљон преко Беле Стене да гони непријатеља и грози комуникацији Словац — Дивци — Ваљево; десно је ухватио везу са Моравском дивизијом II поз.

IV. прекобројни пешадиски пук са 7. пољском батеријом, као претходница Дивизије, крену се у 10 ч. 30 са Руда (к. 629), упућујући 1. батаљон правцем Брежђе — Рајковић, а 4. батаљон правцем Гај — Сјечина — Кључ — Боблије. Претходница је наступала без задржавања, не добивши додир с непријатељем.[1] На целом путу видели су се трагови непријатељског отступања у угинулим коњима и напуштеном оружју, муницији и осталом материјалу. Око 17 ч. стигла је дивизиска претходница (IV прекобројни пук) код Рајковића.

8. пешадиски пук са 2. батеријом и водом 1. батерије наступао је за IV прекобројним пуком.

За преноћиште Дивизије, Командант дивизије је у 17 ч. под ОБр. 2675 издао овакву заповест:

»Непријатељ је одступио преко Ваљева. Дивизија ће

---

[1] Зашто је додир с непријатељем био изгубљен? П.

заноћити на положајима код с. Рајковића, са претстражом на Церу (к. 278) и Клиначкој Коси.

»*Наређујем:*

»1) *Дивизиски коњички пук* заноћиће код с. Пауна, са обезбеђењем на линији: Шушеоке — Грабље. Десно ухватити везу са 9 Пуком код Мионице, а лево са IV Прекобројним пуком.

»2) *IV Прекобројни пешадиски пук* са једном пољском батеријом образоваће предстражу дивизије. Предстражарски положај Цер (к. 278) — с. Клинци, обезбеђујући се на коси северно од Клинаца и на правцу према Великом брду (к. 405). Предњи батаљон упутити преко Петнице на Бујачић, са задатком да овлада комуникацијама Ужице — Ваљево, и Мионица — Шушеока — Ваљево, а предњим патролама да уђе у Ваљево. Нарочито се обезбедити према Великом брду (к. 405). Батаљон упућен преко Сјечине и Кључа заноћиће на Боблији. Ухватити везу десно са 9 Пешадиским пуком.

»3) *8. Пешадиски пук* с једном батеријом заноћиће на положају Рафаиловића брдо (к. 353), обезбеђујући се са правца преко Робаја, од с. Жабара, од с. Кључа и из позадине.

»4) *9. Пешадиски пук* заноћиће на положајима источно од с. Мионице у смислу моје заповести ОБр. 2666 од данас.

»5) *Пионирски полубатаљон* заноћиће на положају Бањинцу.

»6) Дивизиско завојиште у с. Брежђу.

»7) *Борбени део I степена Колонске коморе* на Цугуљу.

»8) Остали делови према мојој заповести ОБр. 2666 од данас.

»9) Дивизиска телефонска линија подићиће се до Рајковића. 9 Пешадиски пук везаће се за ову линију код Бањинца, а остали пукови везаће се непосредно за дивизиски штаб.

»10) Команданти ће настати свим силама да људе нахране и одморе.

»11) Дивизиски штаб у Рајковићу.«

У току дана непријатељски јачи делови отступали су косом између Љига и Топлице, а на левој обали Колубаре примећена је непријатељска комора у покрету косом између Кланичке и Лозничке реке. Према исказима заробљеника

5. брдска бригада отступила је правцем Краљев Сто — Вуковића Ливаде — Мратишић — Велико Брдо (к. 405).

Пред фронтом ове Дивизије непријатеља у главноме није било. По исказима мештана последњи непријатељски делови у јачини 200—300 пешака прошли су кроз Рајковић око 16 ч. и отишли правцем ка Ваљеву. Вероватно је да су овим правцем отступиле 15. и 16. бригада, које су још 23 новембра увече отступиле са Маљена правцем преко Стражаре и с. Крчмара.

Губици овога дана: погинуло 5 војника; рањено 5 официра и 31 војник; нестало 6 војника; укупно: 5 официра и 42 војника.

У 19 ч. 40 примљена је заповест Команданта I армије ОБр. 3486 чија је садржина изложена на стр. 346 и 347.

На основу ове заповести, *Командант дивизије у 21 ч. под ОБр. 2680 издао је својим трупама овакву заповест*:

»Непријатељ је одступио ка линији: Каменица — Јаутина — Близоњски висови — Врховине, са слабим деловима код Ваљева.

»Према заповести Команданта армије ОБр. 3486 од данас, I Армија има да заузме сутра 25 новембра фронт: Санковић — Рајковић — Мратишић — Пријездић. Дунавска дивизија I поз. заузима фронт Рајковић — Робај. Десно од нас Дринска дивизија I поз. има да избије преко Мионице на фронт Санковић — Рајковић; а лево Дунавска дивизија II поз. на фронт Мратишић — Пријездић. Моравска дивизија II поз. прикупиће се код Осеченице у армиску резерву.

»Дивизија ће остати на заузетим положајима, извиђајући непријатеља и одржавајући додир с њим.

»*Наређујем*:

»1) *Дивизиски коњички пук* предузеће покрет сутра 25 ов. м. у 3 ч. правцем: Пауни — Белошевац — Кличевац — Бранковина — Близоње, са задатком, да непријатеља извиђа, да ухвати и одржава додир с њим. Реон извиђања десно: Шушеока — Забрдица — Дупљаје — Бабина Лука; лево: Попаре — Брђани — Бегова Вода — Д. Буковица — Просек.

»2) *IV Прекобројни пешадиски пук* остаће на предстражи на положају: Боблија — Цер (к. 278) — Клинци. Једним батаљоном држати Бујачић, а једним батаљоном посести

Парлог код с. Белошевца, са задатком, да одашиљањем патрола и бомбашких одељења извиђа у правцу ка непријатељу и створи потребну сигурност дивизији.

»3) *8. Пешадиски пук* заузеће леви одсек: Тушто брдо — Косово.

»4) *9. Пешадиски пук* са артилериским водом кренуће се правцем Мионица — Санковић — Рајковић (друмом) и заузеће десни одсек Рафаиловића брда. Покрет предузети чим подиђу трупе Моравске дивизије II поз., или Дринске дивизије I поз. са којима ухватити везу што пре.

»5) *Командант Дунавског пољског артилериског пука* учиниће распоред својих батерија на положају Рафаиловића брдо — Тушто брдо — Косово с тим, да једна батерија остане код IV Прекобројног пука.

»6) *Пионирски полубатаљон* кренуће се сутра 25. овог м. у 6 ч. 30 од Бањинца правцем преко Брежђа у Рајковић.

»7) *Дивизиско завојиште* код с. Осеченице.

»8) Борбени део I степена Колонске коморе на Бањинцу.

»9) Остали делови остаће према заповести ОБр. 2666 од данас.

»10) Дивизиски штаб у Рајковићу.«

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

На основу заповести Команданта I армије о упућивању 18. пешадиског пука I поз. и једне пољске батерије за Младеновац, *Командант дивизије издао је у 15 ч. Команданту 18. Пешадиског пука I поз. ову заповест*:

»На основу наређења Команданта I Армије, са Вашим пуком крените се одмах друмом преко Теочина и Срезојеваца за Чачак, где ћете се укрцати и железницом отићи у Младеновац, и тамо се јавити Команданту Одбране Београда ђенералу М. Живковићу. Од Чачка улази у Ваш састав и Вашу команду и пољска брзометна батерија капетана И. Гавриловића, који ће се такође железницом превести за Младеновац. Телефонску везу Вашег пука немојте дизати, већ је оставити како стоји. Чим данас подигне овај штаб своју линију, линија Вашега пука биће дигнута.

»Потпуно сам задовољан дејством Вашега пука и Вашим храбрим држањем. Стараћу се да то буде и достојно награђено. Пуку шаљем похвалу, мој поздрав и живе жеље

на срећу и славу на новом путу и задатку. Живео мој храбри 18-ти Пук.«

Команданту 9. пешадиског пука на Мујовом Гробу, Команданат дивизије је у 4 ч. 20 издао ову заповест:

»Одмах по пријему свог наређења крените се са Вашим пуком друмом преко Суводобора и Концурског брда на Руду, где ћете сменити тамошње трупе из Дунавске дивизије I поз. и прикупљени остати под мојом командом. 18 Пук, који је тамо требао отићи одлази на другу страну.«

Команданту Дунавске дивизије I поз. послато је ово извешће: »Услед тога, што је 18 Пешадиски пук I поз. добио наређење, да одмах одмаршује за Чачак, и даље за Младеновац, биће на Руду упућен 9 Пешадиски пук II поз. Пошто је то једина моја резерва наредио сам, да тамо остане прикупљен, да смени Ваше трупе, али да се евентуално може упутити и на Маљен, ако овај сада у зору од наших трупа не би био заузет.«

У 11 ч. Команданат дивизије послао је Команданту I армије овај извештај »Маљен је у нашим рукама. По исказу једног заробљеног непријатељског наредника — Далматинца, непријатељ је тако разбијен, да га не можемо стићи ни до Саве. По извештају вође једне коњичке официрске патроле из Брежђа, у томе се месту налази око 500 сандука непријатељске артилериске муниције, маса пушака и један топ.«

У 13 ч. Команданат дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»У смислу моје заповести ОБр. 1618[1] од 23. ов. м. наређујем:

»1) Да 7 и 8 Пешадиски пук остане за сада својим главним снагама на Стражари и Маљену, у циљу заштите левог бока армије.

»2) Да ове положаје утврде и најупорније бране у случају непријатељског напада.

»3) Да 7 Пешадиски пук упути гоњења одељења у правцу којим се непријатељ са Маљена повукао, а једним делом снаге да преко Вуковића ливада, Дивчи бара и Бара загрози комуникацији: Косјерић — Ваљево, олакшавајући на тај на-

---

[1] Види стр. 325 и 326.

чин успешну офанзиву Ужичке војске у правцу Косјерића и Ражане.

»4) Да 8 Пешадиски пук упути гонећа пешадиска одељења са Маљена у правцу Субјела, олакшавајући покрет делова Ужичке војске у том правцу.

»5) Да Командант 7 Пешадиског пука ухвати и одржава везу са трупама Дунавске дивизије I поз., које наступају преко Осеченице, а Командант 8 Пука II поз. везу са трупама Ужичке војске, које се крећу у правцу Субјела.

»6) Да оба Команданта одржавају најтешњу везу међу собом, и да се у случају потребе узајамно помажу.

»7) Да ми се извештаји шаљу преко релеја сваког сата.

»8) Ја сам код Планиничке механе.«

У 15 ч. 30 послат је Команданту I армије овај извештај:

»Један заробљен непријатељски официр, активни капетан и командант једног непријатељског батаљона пограничног, из састава 16 бригаде, изјавио је на саслушњу, да су Аустријанци потучени што су били бројно слабији и изнурени наглим наступањем. Али да ће још ових дана бити појачани новим рекрутима и корпусном, односно армиском резервом, па можда још данас прећи у офанзиву.«

У 16 ч. добијен је од Команданта 7. пука I поз. овакав извештај: »Јутрос у 5 ч. заузета је к. 997 — Маљен. Непријатељ се повукао у нереду у разним правцима. Заробљено је 35 непријатељских војника; заплењено око 45 пушака и једно постоље од митраљеза са реденицима и муницијом.«

Истовремено добијен је и *други извештај Команданта 7. пука I. поз.* Он гласи: »Са два батаљона подишао сам положају Узуновац, који је непријатељ утврдио и посео. Јачина непријатеља цени се до две чете и два митраљеза. Услед јако испресецаног и шумовитог земљишта, одржавање везе и обилазак је тежак, што успорава и кретање пука, иначе је напад фронталан скопчан са великим губицима. Извијање непријатеља такође је јако отежано.«

На основу заповести Команданта I армије ОБр. 3486[1], *Командант дивизије издао је својим трупама у 4 ч. 30 ову заповест*:

»Непријатељ разбијен одступа на целоме фронту испред наше армије и Ужичке војске. Десно од нас Дунавска диви-

[1] Види стр. 346 и 347.

зија I поз. наступа данас ка линији: Рафаиловића брдо — Косово код с. Рајковића. Лево од нас наступа данас Шумадиска дивизија II поз. ка Косјерићу и Субјелу, и сутра ће вероватно једним делом снаге наступати од Букова ка Лесковици и Лелићима.

»Наша дивизија, гонећи непријатеља испред себе, наступа сутра са задатком, да овлада положајима Ћебино брдо — Чубрица (к. 787) — Велико брдо — Коса између Врача п. — Младош п.

»*Наређујем:*

»1) *8 Пешадиски пук I поз.* са два Данглисова топа наступа 25. ов. м. са Стражаре у 5 ч. преко Голе Косе — Клика — Крчмарске цркве — Растова — Чубрице са задатком, да овлада положајима Ћебино брдо — Чубрица (к. 787). Један батаљон са два митраљеза упутити од Стражаре преко Вуковића ливада — Бачевачког виса ка Кисевцу са задатком, да штити наш леви бок и одржава везу са десним крилом Шумадиске дивизије II поз. По заузимању горњих положаја обезбедити се предстражама на Млађевима (к. 587).

»2) *9 Пук II поз.*, једна пољска брзометна батерија и два Данглисова топа, полазе 25. ов. м. у 5 ч. са Руда преко с. Брежђа — Спасојевића брда — с. Буковца — Мратишића на положај Велико брдо — Коса Младош р. и потока Врела, са предстражом на положају код с. Заруба. Десно одржавати везу са Дунавском дивизијом I поз., а лево са 7 Пуком I поз.

»3) *Пешадиски пук II поз.* полази са Маљена у 6 ч. истим путем, којим и 7 Пук, и долази у општу резерву на к. 765 северозападно од Крчмарске Чубрице.

»4) Трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића, Пионирски полубатаљон и остатак брзометне артилерије, крећу се у 7 ч. са Руда и долазе друмом преко Брежђа, Спасојевића брда на раскрсници путева за Рајковић — Мратишић и Бачевце.

»5) Дебанжови топови остају на Руди, док се муницијом не попуне, а потом ће добити наређење за даљи рад.

»6) Коњички дивизион креће се преко Дивчи бара и Букова ка Бачевцима, извиђајући испред фронта и левог бока дивизије што даље патролама. Штитити леви бок дивизије.

»7) Болничарска чета долази на Руду. Пољске болнице Теочин — Спасојевић.

»8) I степен Колонске коморе код Планиничке механе.

»9) Трупна комора остаје сада у Брајићу.

»10) Остатак Колонске коморе по досадањем.

»11) Ја ћу се кретати правцем: Руда — Брежђе — Спасојевића брдо — Раставе.

»12) Предузети најбрижљивије мере, да се трупе уредно снабдевају муницијом и храном, користећи у погледу исхране и месна средства.«

У 22 ч. од Команданта 7. пука I поз. добијен је овај извештај: »Положај Узуновац заузет је, и сада сам подишао Стражари. 8 Пешадиски пук није дошао на Маљен, како је заповешћу предвиђено, већ је отишао лево. Због овога до овога часа држао сам на Маљену вод брдске артилерије са заштитом од једне чете. За везу са 8 Пуком упутио сам један вод, али до овога часа немам извештаја.

»Пошто је евакуација рањеника и дотурање хране и муниције досадањим правцем јако отежано, молим за наређење, да користим пут преко Јељака, Гор. Лајковца за Мионицу, или преко Руде, к. 622 за Сувобор и Чачак.

»Како официри немају потребне секције, поред иначе тешке оријентације у овако испресецаном земљишту, молим да ми се као најхитније пошаљу потребне секције за даљи рад.

»Вод брдске артилерије утрошио је све шрапнеле, остао је само са разорним зрнима. За попуну послао је комору, али муницију није до сада добио.

»Снабдевање сточном храном иде тешко, молим да се ово олакша.«

Истовремено добијен је и други извештај од Команданта 7. пука I поз. Он гласи: »У 14 ч. 30 заузета је Стражара, и ради гоњења упућена је по једна чета у правцу Голе Главе — Клика ка Крчмару. Ова чета има да ухвати везу и са Дунавском дивизијом I поз. Једна чета упућена преко Вуковића ливада ради грожења комуникација непријатеља, а једна чета упућена је преко Дивчи бара и Бара такође ради грожења комуникација. Ове су чете довољно јаке, а иначе према бројном стању већу снагу нисам могао одвојити. Две чете задржао сам на Краљевом столу к. 1150, ради одржавања везе са овим четама и 8 Пуком II поз., који је данас избио такође на Дивчи баре а Маљен оставио, вероватно погрешно оријенто-

ван. Како сам са њим ухватио везу, то сам му на ово скренуо пажњу.«

У 24 ч. добијен је од воће официрске патроле овај извештај: »Са патролом дошао сам до с. Клинци. Кретање ми је отежано због заосталих непријатељских војника, којих има по кућама у масама. Пред Ваљевом виде се ватре, а данас око подне чуо се јак пуцањ у Ваљеву, вероватно да су бацили какав магацин у ваздух.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

Армија је продужила гоњење непријатеља на север, тежећи да му пресече комуникацију са Ваљевом, и да овлада десном обалом Колубаре. Непријатељ је јаче поколебан и растројен, те се нигде готово не наилази на јачи и озбиљнији отпор.

Овога дана пао је у наше руке масив Маљена, који је досада кочио операције I армије на север, не дозвољавајући јој слободу акције на њеном фронту. Овим је постигнут врло важан успех, како у тактичком, тако и у стратегиском погледу, јер је сада створен важан ослонац и потпуна слобода маневровања Армије у свима потребним правцима, обезбеђен јој потпуно леви бок и створена могућност помоћи Ужичкој војсци. Падом масива Маљена дефинитивно је решена судбина десне обале р. Колубаре у нашу корист, и тада је непријатељ предузео повлачење испред целог фронта I армије, остављајући према нама само слабе заштитнице.

По директиви Врховне команде ОБр. 7757 од данас, фронт I армије, који је до сада био управљен на север, добио је правац на запад, за даље надирање ка Ваљеву, и Армија је у току дана извршила прегруписавање своје снаге на овај нови западни правац. На тај начин нови операциски фронт Армије био је знатно мањи од досадањега фронта и протезао се од Колубаре па до главног планинског масива Маљена. Нови фронт Армије био је сада повољнији и дозвољавао је да се један део снаге издвоји за армиску резерву. На тај начин Армија је сада била много слободнија у својим даљим комбинацијама,а поред тога била је још у могућности да изађе свима евентуалностима на сусрет, и да по потреби успешно потпомогне рад својих суседних група, не напуштајући свој главни циљ.

Штаб Армије у Бољковцима далеко је. У гоњењу треба бити ближе трупама, нарочито на оваквом планинском и испресецаном земљишту са недовољно комуникација, које су притом врло рђаве и тешко употребљиве, и при оскудици телефонског материјала, услед чега је веза била само ординанска.

Ово исто важи и за штабове појединих дивизија.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.

У 9 ч. Командант Ужичке војске послао је Врховној команди и I армији овај извештај:

»У току јучерањег дана трупе ове војске избиле су на фронт: Зелени брег — Зајчица — Крупничиште. Слабија борба са непријатељским заштитничким одељењима била је на Дугом брду, северозападно од Прањанске цркве, и код с. Љутице, одакле су отерани артилериском и митраљеском ватром. Данас се продужава даље наступање на фронту: Ражана — Косјерић — Ужице.«

У 13 ч. добијена је директива Врховне команде ОБр. 7757 чија је садржина изложена на стр. 336 и 337.

У 22 ч., а под ОБр. 1912, Командант Ужичке војске издао је за даљи рад ову заповест:

»Наше армије и даље продужавају гоњење непријатеља. Предњи делови I Армије су пред Ваљевом.

»За даље наступање 25. ов. м. и гоњење непријатеља наређујем:

»1) *Шумадиска дивизија II поз.* са фронта Поглед — Субјел долази 25. ов. м. на фронт Лисина — Ћебићи — Шепци. Побочницу јачине једног пука и једне брдске батерије упућује преко Лепе равни, Таора, Мравињака и Повљена ка Дебелом брду, са једним делом од Грабића преко Паља, Маглеша и Кнежевог поља ка Повљену. Десно хвата везу са деловима I Армије, који надиру ка Ваљеву, а лево преко Варде са Лимским одредом. Пољску артилерију, ако не буде потребна за дејство код Букова, задржати код Косјерића.

»2) *Лимски одред* продужава надирање гребеном Црнокоса ка фронту Црни врх — Вел. Приседо, а батаљон 11 Пука II поз. упућује на Варду, за везу са Шумадиском дивизијом II поз. Оба пољска топа Шумадиске дивизије оставља код

Косјерића у састав дивизиона. Десно одржава везу са Шумадиском дивизијом II поз., а лево са Ужичком бригадом.

»3) *Ужичка бригада* са фронта Металька — Чакарево брдо — Хајдучки гроб продужава надирање ка фронту Ђаков камен — Кадињача — Буља. Један батаљон упућује преко Кремне ка Шаргану, који ће упутити једну чету ка Милошевцу. Ибарска чета преко Чајетине и Семегњева одлази на Виогор.

»4) Извиђачке делове упутиће Шумадиска дивизија II поз. ка Јагодићима, Просеци и Јасеновцу. Лимски одред преко р. Дервенте ка Вису и Вишесави, а Ужичка бригада ка Рајчевића брду и Јарчевом брду.

»5) Комуникациски правац за Шумадиску дивизију II поз.: Пожега — Косјерић; за Лимски одред: Пожега — Ужице — Црни врх; а за Ужичку бригаду: Пожега (нови пут) — Ужице — Кадињача.

»6) Слагалиште хране у Чачку, а после два дана пренеће се у Пожегу, док се оправи железничка пруга. За Шумадиску дивизију II поз. подићиће се магацин у Косјерићу. До тога доба главни интендантски воз доносиће храну до Пожеге, а профијант колона Шумадиске дивизије II поз. од Пожеге до Косјерића.

Ужичка бригада и Лимски одред, док се не оправи пруга, снабдеваће се из Пожеге, односно Чачка.

»7) Дивизиско телеграфско одељење да оправи линију Косјерић — Каран, а армиско Тврдићи — Каран, и Пожега — Ужице — Кадињача, за везу са армиским штабом, који ће 25. ов. м. бити на преноћишту у Пожези, куда и извешћа слати.

»8) Почетак дејства у 7 ч. Ужичка бригада форсираће својим покретом, да би што пре дошла у везу са Лимским одредом.

»9) О пријему наређења и почетку дејства известити.«

У 22 ч. 40 под ОБр. 1916 Команданта Ужичке војске послао је Врховној команди укупан дневни извештај ове садржине:

»Трупе ове војске према издатој заповести продужиле су у току данашњег дана гоњење непријатеља.

»*Шумадиска дивизија II поз.* заноћиће главнином на линији: Поглед — Субјел, са предњим деловима на линији: Росићи — Глоговац. На фронту ове дивизије данас је заро-

бљено 200 војника; заплењено доста пушака. Једна непријатељска колона, јачине од једног пука, примећена је у одступању ка Буковима.

»*Лимски одред* имао је да избије на Црнокосу. Немам још извештаја, али по сазнању да је штаб у с. Тубићима, југоисточно од Косјерића, вероватно је, да је одред избио на Црнокосу. Због порушених мостова на Морави и Скрапежу, Ужичка бригада није могла да се пребаци, и да избије на положај источно од Ужица. 4 Кадровски пук, који је упућен преко Ариља и Горобиља, избиће у току ноћи на положаје пред Ужицем. У Ариљу и Пожези установљене су наше власти.

За 25 новембар наредио сам:

»1) *Да Шумадиска дивизија II поз.* продире ка фронту: Маковиште — Ћебићи — Шепци[1], са побочницом од једног пука и једне брдске батерије преко Лепе равни — Таора — Повљена ка Дебелом брду. Од Гребића један део ове побочнице рашчишћава земљиште од Гребића преко поља Маглеша и Кнежевог поља ка Средњем Повљену.

»2) *Лимски одред* гребеном Црнокосе продире ка фронту: Варда — Црни врх — Вел. Приседо.

»3) *Ужичка бригада* пошто пређе Моравицу, форсира ка фронту Ђаков камен — Кадињача — Буља, упућујући један батаљон преко Кремне на Шарган пл. Једна наша чета из Ибарског обавезничког батаљона имала је борбу са непријатељем северно од Ивањице, продрла је у Пожегу и заробила: 2 поручника, 15 подофицира, 161 редова, и запленила доста муниције и осталог ратног материјала.

Чета је имала борбу с непријатељем код Бакионице од 16—18 ч. и забележила 17 губитака.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Колоне за гоњење кренуле су се одређеним правцима не наилазећи нигде на непријатељски отпор.

У 19 ч. 50 из Душковца послат је Команданту Ужичке војске овај извештај: »Дивизија је данас у своме кретању допрла главном снагом на линију Поглед — Субјел, а делови за гоњење упућени су у правцу Ражане, Букова, Радановаца

[1] Види и карту Прилог 6.

и Косјерића. Једна јака побочница упућена је на Степанове воде ка Козомору. До овог момента немам још извештаја од послатих гонећих делова, нити од побочнице. Једна непријатељска колона, јачине од једног пука пешадије, примећена је у одступању од Ражане ка Буковима. Заробљено у току дана око 200 војника и заплењено доста пушака.«

У 23 ч. 30 добијена је заповест Команданта ужичке војске ОБр. 1912 за продужење гоњења 25 новембра. Њена је садржина изложена на стр. 365 и 366.

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

За продужење гоњења Командант одреда издао је ову заповест: »Непријатељ се у току прошлог дана нагло повлачи, не дајући нигде отпора. Коњички дивизион Шумадиске дивизије II поз. креће се преко Субјела, Брајковића и Годљева, и одржава везу између Лимског Одреда и Шумадиске дивизије II поз. Шумадиска дивизија II поз. са Зеленог брега продире ка фронту Поглед — Субјел, а по могућству ка фронту Глоговац — Росићи, упућујући леви гонећи одред преко Радановца ка Лепој равни. Десна колона Ужичке бригаде наступа преко с. Тврдића ка В. и М. Метаљци. Лимски одред продужава гоњење непријатеља са фронта Средње Зајчице — Крупничиште преко с. Субјела — Тубића на Црнокосу, ка фронту Кик — Шарампов — Трнава, избацујући одред на Цикоте — к. 875 (с. Ивановићи).

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона,* јачине: 6 батаљона и 7 топова, наступаће преко средње Зајчице, Субјела и с. Тубића, те да избије на положај Кик — Градина, упућујући гонећи одред на Цикоте — к. 875 (с. Ивановићи).

»2) *Лева колона,* јачине 3 батаљона и 4 топа, наступаће са Крупничишта преко с. Душковца, Мраморског брда на фронт: Шарампов — Трнава.

»3) *Резерва,* јачине 3 батаљона и 2 топа, кретаће се правцем за десном колоном.

»4) Десна колона одржаваће везу са Шумадиском дивизијом II поз., коњичким дивизионом, а лево са колоном овог одреда. Лева колона одржаваће везу десно са десном колоном овог одреда, а лево са десном колоном Ужичке бригаде.

»5) Пољска брзометна батерија да се крене одмах прав-

цем Шиљковице долином Скрапежа, Пожеге, Тврдића, Певчева механа у Косјерић; са преноћишта јавити се.

»6) Распоред официра у свакој колони подесити, потом известити (?!).

»7) Слагалиште хране у Чачку, док се не образује у Пожези.

»8) Покрет у 9 ч. 24 ов. месеца.

»9) Ја ћу се кретати на челу резерве.«[1]

Десна колона у свом наступању избила је својим предњим деловима у 17 ч. на фронт Кик — Градина, а одред за гоњење на Цикоте — к. 875, не дошавши нигде у додир с непријатељем. *Лева колона* избила је у исто време својим предњим деловима на фронт Шарампов — Трнава, не дошавши такође у додир с непријатељем. *Резерва* је стигла у 17 ч. у с. Тубић.

Према сазнању од мештана непријатељ је отступио преко Букова ка Ваљеву.

3. *Ужичка бригада.* У току дана батаљон са Почече избио је на Шерељ (к. 710) и дошао у додир с непријатељем, који се задржао код Ужица на Хајдучком Гробу, Трешњици, Чакаровом Брду.

Према наређењу Команданта Ужичке војске 4. кадровски пук имао се кренути тако, да 25 новембра у зору избије на М. и В. Метаљку североисточно од Ужица, а батаљон III поз., који је био код Горобиља, да избије на Чакарово Брдо и Хајдучки Гроб. Са осталом пешадијом имало се почети пребацивање тако да у зору 4. пук III поз. избије на Чакарово Брдо и Трешњицу. Оба пука ће 25 новембра у 7 ч. продужити гоњење непријатеља.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

У ситуацији нема промене. Непријатељ стално отступа ка р. Дрини не дајући нигде какав већи отпор.

---

[1] Заповест у целоме врло невешто издана. П.

ГЛАВА VII.

25 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Овога дана Врховна команда добила је ова извешћа:

1. *Од Команданта I армије:*

а. *У 22 ч. (24 новембра) под ОБр. 3486:* »У вези моје директиве за гоњење непријатеља ОБр. 3457[1] наређујем овако груписање армије за сутра 25 ов. м.:

»*Дринска дивизија I поз.* преко Мионице избија на фронт: Санковић — Рајковић, одржавајући у десно непрекидну везу са Тимочком дивизијом II поз.

»*Дунавска дивизија I поз.* избија на фронт: Осеченица — Рајковић.

»*Дунавска дивизија II поз.* избија на фронт: Мратишић — Пријездић, одржавајући потребну везу са Шумадиском дивизијом II поз., која ће вероватно предњим својим деловима од Букова маршевати преко с. Лесковице у правцу с. Лелића.

»*Моравска дивизија II поз.* у даљем покрету образује армиску резерву, искупљајући се код с. Осеченице.

»*Комуникационе линије*:

»1) За Дринску дивизију I поз. и Моравску дивизју II поз. Бољковци — Гукоши — Г. Топлица — Мионица, и даље ка својим дивизијама.

»2) За обе Дунавске дивизије: Г. Милановац (односно Чачак), преко Такова, Сувобора, Брежђа ка својим дивизијама.

»Препоручујем Командантима што јачу прикупљеност трупа и узајамну везу и потпомагање по свима питањима.

»Штаб армије сутра 25 ов. м. у 9 ч. 30 биће у Бољковцима.«

б. *У 7 ч. 15 под ОБр. 3498:* »У току 24 новембра продужено је гоњење, и на крају дана стање је овакво:

»1) *Дринска дивизија I поз.* била је у вече са својим гонећим одредом северно од Сикираче, а главнином на фрон-

---

[1] Види стр. 303, 304 и 305.

ту Миловац — Оровац. Непријатељ је покушао дати отпор само на Миловцу, али прецизном артилериском ватром натеран је на бегство. Гонећи одред заробио је 852 војника, 16 пољских топова са затварачима, око 30 кара с муницијом, артилериски депо у Гукошима, где је остало 400 непријатељских рањеника и разног другог материјала.

»2) *Моравска дивизија II поз.:* гонећи одреди избили на линију Сикирача — Д. Топлица -- Команица, а главнина на линији: Оровац — Разбојиште и северно. Колоне непријатељских возова у одступању путем Гукоши — Мионица достигли су наши гонећи одреди, обасипајући их артилериском ватром. Возове је непријатељ напустио и побегао на север. Заробљено: 2 официра, 1 кадет и 400 војника. Заплењено: 1 брдски и 4 пољска топа, 29 кара с муницијом за брдске топове и мноштво другог ратног материјала.

»3) Делови Дунавске дивизије I поз. вероватно су избили на линију: Санковић — Рајковић — Мратишић.

»4) Коњички пук Дунавске дивизије I поз. упућен је ка Ваљеву.

»Маљен је заузет 24 новембра у јутру, а непријатељ који га је бранио напустио га је, и растурио се на све стране. Одред са Маљена био је у току 24 новембра на Стражари, а остале трупе Дунавске дивизије II поз. на Руду и Брежђу. Заробљено је 150 војника. Веза између трупа десног крила ове, и левог крила III Армије поуздана. Данас продужено гоњење у духу моје заповести ОБр. 3486.«[1]

2. *Од Команданта Ужичке војске* у 24 ч. добивен је под ОБр. 1916 укупан дневни извештај чија је садржина изложена на стр. 366 и 367.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ
За 25 НОВЕМБАР.

У општој ситуацији није наступио никакав важан моменат који би је мењао. Стога се даље гоњење непријатеља има непрекидно да врши, према издатој директиви.

---

[1] Види стр. 346 и 347.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА

А. I АРМИЈА

Рад Армије.

Промена фронта Армије на запад и груписање њено на правцу ка Ваљеву.

Према заповести Команданта I армије ОБр. 3457[1] од 24 новембра, у циљу даљег продирања ка Ваљеву, поједине дивизије у току данашњега дана имале су да се искупе овако: Дринска дивизија I поз. на фронт Санковић — Рајковић; Дунавска дивизија I поз. на фронт Рајковић — Осеченица; Дунавска дивизија II поз. на фронт Мратишић — Пријездић; и Моравска дивизија II поз. код Осеченице као армиска резерва.

Са непријатељем се било начисто. Сви подаци, искази заробљеника, па и сам изглед бојишта, одавали су јасну слику крајње деморализације и расула побеђеног непријатеља. Непријатељ је отступао по свима правцима, покушавајући да борбом својих слабих заштитних делова спасе што се још могло спасти. Али и поред свега тога Командант армије није имао тачне и поуздане податке, куда је непријатељ отступио главном снагом:[2] да ли на север на Мачви, или на запад ка Дрини, или у оба правца, а за овај моменат то је било од неоцењене важности за даљи рад Армије по паду Ваљева.

По извештајима који су дотле стигли Армији, непријатељ је отступао правцем преко Ваљева и Диваца, а по једном телефонском извештају Команданта Моравске дивизије II поз., примљеном у 2 ч., неки наши заробљеници, који су успели да побегну из Ваљева, јављали су да је непријатељ још ноћу 23/24 новембра побегао из Ваљева, делом путем ка Завлаци, а делом поред старе касарне. Поводом овога Командант армије одлучио се да крене Дунавску дивизију I поз. напред, да заузме Ваљево, стављајући Дивизији нарочити задатак да што тачније утврди, којим је правцима непријатељ отступио, и да о томе што пре извести Армију.

---

[1] Види стр. 303, 304 и 305.

[2] Зашто је додир с непријатељем губљен, и зар се добром организацијом коњичког извиђања, (у оскудици авијатике), и подацима од наших мештана и заробљеника ово није могло знати? Писац.

Са упућивањем Дунавске дивизије I поз. ка Ваљеву учињена је измена у основној армискоj заповести ОБр. 3457, за први мах само за Дунавску дивизију I поз., а одмах потом и за Моравску дивизију II поз. Јављајући телефоном око 2 ч. о напуштању Ваљева од стране непријатеља, Командант Моравске дивизије II поз., који је армиску заповест примио мало пре тога (око 1 ч. 30), молио је да са Дивизијом не иде до Осеченице, већ да је данас искупи на линију Светљак — Орлојевац. Прилике на фронту Армије у тај мах биле су веома повољне, тако да јаче приближавање Моравске дивизије II поз. фронту Армије није било од преке потребе, стога је Командант армије одобрио молбу Команданта дивизије.

У циљу груписања на новим положајима, покрет трупа отпочео је зором и био је регулисан на овај начин:

Код Дринске дивизије I поз. Претходница (III прекобројни пук, 6. пешадиски пук и Данглисова батерија) отпочела је покрет са Оровца у 3 ч. правцем Гор. Топлица — Ракари — Мионица — Санковић — Боблије — Цер, на фронт с. Клинци. Главнина (4. и 5. пешадиски пук, Артилериски пук и Пионирски полубатаљон) за претходницом. Гонећи одред (17. пешадиски пук са две батерије), као десна побочница, у покрету косама десне обале Колубаре на с. Шушеоке да избије на фронт Видан — с. Грабље. Коњички пук да упути долином Колубаре. I степен Колонске коморе да дође до с. Ракара, са њом и трупна комора, а II степен до Гукоша.

Код Дунавске дивизије I поз., која се већим делом својих трупа већ налазила на новом отсеку, кретање трупа имало је за циљ јаче груписање на фронту. Према томе 9. пешадиски пук I поз. са водом артилерије, остављен на правцу ка Мионици, кренут је зором ка Рајковићу да заузме десни отсек Раваиловића Брдо. 8. пешадиски пук I поз. имао је да заузме отсек Тушто Брдо — Косово. IV прекобројни пук да образује претстражу на линији Боблије — Цер — Клинци, са по једним батаљоном на Бујачићу и Парлогу. Артилерија да се постави на положају Раваиловића Брдо — Тушто Брдо — Косово; Пионирски полубатаљон код Рајковића; дивизиско завојиште у с. Осеченици; I степен Колонске коморе на Бањинцу, остало на свом месту. Коњички пук кренут је још у 3 ч. 30 правцем Пауни — Белошевац — Кличевац —

Бранковина — Близоње, те да извиђа на што ширем фронту и одржава додир с непријатељем.

Код Дунавске дивизије II поз.: 7. пешадиски пук I поз. кренут је у 5 ч. правцем Стражара — Гола Коса — Клик — Растово — Чубрице у циљу да овлада Ћебиним Брдом и Чубрицом (к. 787), а претстраже да избаци на Млађеве. Један свој батаљон и два митраљеза да упути са Стражаре правцем Вуковића Ливаде, Бачевачког Виса, Кисевца (к. 760) за заштиту левог бока и за везу са Шумадиском дивизијом II поз. (Ужичка војска).

9. пук II позива са једном пољском батеријом и два Данглисова брдска топа у 5 ч. правцем Рудо — Брежђе и с. Буковац — Мратишић да избије на Велико Брдо (к. 405) и косу између реке Мадоша и потока Врела, а са претстражом на коси с. Зарубе.

. *пук II поз.* полази са Маљена у 6 ч. за 7. пуком на к. 765 (северозападно од Крчмарске Чубрице) и долази у дивизиску резерву.

Комбиновани пук, Пионирски полубатаљон и остатак пољске брзометне артилерије са Руда друмом преко Брежђа да дође на раскрснице пута за Рајковић, Мратишић и Бачевац. Дебанжова артилерија остаје на Руду. Коњички дивизион преко Дивчи Бара и Букова ка Бачевцима; завојиште на Руду; I степен Колонске коморе Планиничка механа; трупна комора код с. Брајића.

Код Моравске дивизије II поз. (армиска резерва) 2. пук да се искупи на Светљаку; 8. кадровски пук на к. 252 (јужно од Светљака), 1. и 3. пук на Орлојевцу. Сва артилерија, Пионирски полубатаљон и Дивизиски штаб на Разбојишту. Коњички ескадрон у Мионици; завојиште у Г. Топлици. Трупна комора и I степен Колонске коморе Гукоши; II степен Дић.

Армиски штаб (оперативно одељење) из Гор. Милановца стигао у с. Бољковце.

Догађаји на северу.

2. пешадиски пук II поз. из Моравске дивизије II поз. који је заноћио на коси Сикирача — Стојковићи, немајући дивизиску заповест за данашњи рад, продужио је рано изјутра у 6 ч. 30 гоњење непријатеља ка Стражари и с. Наномиру, заједно са 17. пешадиским пуком (гонећим одредом Дринске дивизије I поз., који је био у његовој непосредној бли-

зини код Тодориног Дола. Подилазећи ка Стражари оба ова пука наишли су на отпор непријатеља и борба се убрзо отпочела. За то време један батаљон 1. пука II поз. који је ноћио на Светљаку кренуо се ка Стражари. Око 8 ч., када је стигао из Д. Топлице и чуо борбу на Стражари, батаљон је кренуо преко Дубовића ка Грановцу у бок и позадину непријатеља на Стражари. Нападнут с фронта и са десног бока, а сада и из позадине, непријатељ је већ око 9 ч. напустио Стражару, и у паничном бекству отступио на леву обалу Колубаре. Батаљон 1. пука продужио је гоњење и гонио непријатеља до Маркове Цркве.

2. пук II поз., по избијању на Стражару, кренуо се ка Светљаку, према заповести Команданта дивизије, а гонећи одред Дринске дивизије I поз. (17. пешадиски пук) продужио је покрет преко с. Наномира и Табановића ка Шушеокама.

Догађаји на центру Армије.

Покрет трупа Дунавске дивизије I поз., у циљу груписања на положајима код с. Рајковића, почео је зором. Заповест за даљи покрет ка Ваљеву стигла је Команданту дивизије тек око 9 ч., а покрет трупа отпочео је у 10 ч. Коњички пук задржан је и даље на правцу Кличевац — Близоње, а остатак трупа кренут је ка Ваљеву и то: Претходница (IV прекобројни пук са једном пољском батеријом и водом пионира) кренута је од Клинаца на Белошевац — Крушик — Кличевац са задатком да овлада Ваљевом и избије на линију Грабовица — Камењар — Циганске куће. Један батаљон од Клинаца да се упути правцем Бујачић — Боричевац — Аврузовића Јабуке и обезбеди Ваљево са северозападне стране, обезбеђујући се претстражом на Сухим Водама, а предњим деловима на линији Дивље Поље — Паланачко Брдо — Бегова Вода — Златарић — Парлог (к. 352). Главнина Дивизије да се искупи на положајима десне обале р. Граца и да их поседне за одбрану, док остале дивизије не избију у њену висину, и то: 8. пук I поз. да заузме отсек Гајина — Бујачић, а један батаљон да упути правцем Жабари — Велико Брдо (к. 405) — Марковац (к. 565) и обезбеди Ваљево са југозападне стране; 9. пук I поз. с водом артилерије да заузме десни отсек Белошевац — Парлог (к. 265); пионирски полуба-

таљон и завојиште: Рајковић; I степен Колонске коморе: Бањинац; II степен: простор Сувобор — Брајић.

У тренутку када је главна трупа претходнице Дунавске дивизије I поз. отпочела кретање од с. Клинаца, избила су овде предња одељења претходнице Дринске дивизије I позива. Дивизиски штаб Дринске дивизије I поз. у то време стигао је у Мионицу, а армиски у 10 ч. био је у Бољковцима.

Предњи делови Дунавске дивизије I поз., упућени још јутрос зором да ухвате додир с непријатељем, ушли су у 10 ч. у варош и заробили око 150 војника, али услед пешадиске и митраљеске ватре са Попаре, повукли су се из вароши. На правцу ка Ваљеву чула се пешадиска и артилериска ватра, али од Дунавске дивизије I поз. није било никаквих извештаја. Ватру код Ваљева чуо је и Командант Дринске дивизије I поз. и о томе известио Команданта армије у Бољковцима. Поводом тога *Командант армије око 11 ч. 30 издао је Команданту Дунавске дивизије I поз.* преко Команданта Дринске дивизије I поз. у Мионици (докле је допирала телефонска веза) усмено преко телефона *ову заповест:* »У случају ако код Ваљева нема јачих непријатељских делова, онда да Дунавска дивизија I поз. заузме Ваљево и у њему успостави ред, а гонећа одељења да управи правцем уз Облицу и преко Бегових Вода ка Каменици. *Дринска дивизија I поз.* у томе случају да пређе на леву обалу Колубаре, и избије на линију Крушик — Кличевац. На случај, да се наиђе на јачег непријатеља, онда, да Дунавска дивизија I поз. протера непријатеља из Ваљева, а за потпомагање у нападу да се Дринска дивизија I поз. прикупи на Боблији и Раваиловића брду.[1]

Око 11 ч. 30 коњички пук избио је до раскрснице северно од Парлога, а предњи претходнички делови на линију Парлог — Бујачић.

Непријатељ пред фронтом Дунавске дивизије I поз. држао је линију Марковац — Калуђерско Брдо — с. Попара — Кличевац — Ђеновачка Коса — Дабића Брдо, и чим су предњи претходнички делови почели подилазити његовим положајима, дочекани су ватром са Попаре и враћени назад. Окс

---

[1] Ово је неразумљиво. Јер када Дунавска дивизија I поз. има под борбом да заузима Ваљево, и када Дринска дивизија I поз. има да потпомогне овај напад, онда је неразумљиво и необјашњиво, зашто да се она прикупља на неких 10—12 км. позади, на лијини Боблије — Раваиловића Брдо? П.

подне Дивизија је избила на линију Белошевац — Парлог — Бујачић, а претходница се почела развијати правцем Парлог — Крушик — Кличевац и са једним батаљоном преко Бујачића ка Попари. Али услед јаке непријатељске артилериске ватре са Попаре наступање претходнице, нарочито батаљона са Бујачића, било је врло тешко. То је нагнало Команданта претходнице да се задржи, очекујући да му даљи пут прокрчи његова батерија која је у тај мах избијала на Парлог. После довољне припреме, а потпомогнута дејством своје батерије, претходница је прешла Колубару и до 16 ч. IV прекобројни пук избио је на Крушик упућујући ка Кличевцу само бомбашка одељења. Коњички пук задржао се позади претходнице, између друма и р. Љубостиње. Претходнички батаљон на правцу Бујачић и Попара покушао је да пређе на леву обалу Граца, али је са Попаре снажном непријатељском ватром био враћен, баш у тренутку када је мосту на р. Грацу подилазила претходница Дринске дивизије I поз. Остатак трупа Дунавске дивизије I поз. избио је на додељене им отсеке: 8. пук I поз. са два батаљона до 14 ч. 30 на отсек Гајине — Бујачић, а његов батаљон, упућен преко Великог Брда (к. 405) ка Марковцу, наишавши на отпор непријатеља на Марковцу, задржао се на Бранеговачком Вису, на десној обали р. Граца. 9. пук I поз. са артилериским водом, до 20 ч. 30 стигао је код Белошевца, и заноћио позади трупа Дринске дивизије I поз.

Трупе Дринске дивизије I поз., у покрету ка новим положајима, стигле су до 15 ч. претходницом до Клинаца, а главнином до Цера, где су имале да се задрже. У то време стигао је Команданту дивизије извештај од Команданта претходнице од Клинаца (послат у 13 ч. 50) којим јавља да је сазнао, да у Ваљеву има један наш ескадрон, и да непријатеља на томе правцу нема. Поводом овога Командант Дринске дивизије I поз. одлучио се да претходницом продужи покрет и до ноћи избије на фронт Кличевац — Крушик, главнином на отсек Парлог — Белошевац, а да гонећи одред привуче до с. Клинаца. Према овоме Дивизија је продужила покрет око 15 ч. 40. Али већ у 17 ч. 30, када је претходница подилазила градачком мосту, маса војника из IV прекобрајног пука враћала се растурена на десну обалу р. Граца. Мало затим, када су делови претходнице Дринске дивизије I поз. на-

ишли на мост, дочекани су били ватром са Липа. Ово је учинило да се и претходница Дринске дивизије I поз. задржи, и да већ пребачене трупе на леву обалу Граца врати на положај код Бујачића, одашиљући у правцу непријатеља само слабије извиђачке делове. Даље наступање ка Ваљеву код ове Дивизије прекинуто је, јер је пала ноћ.

Армиска заповест упућена Дунавској дивизији I поз. преко Дринске дивизије I поз. за напад на Ваљево стигла је тек у 17 ч. Али због ноћи Командант није ништа даље предузимао, остављајући да сутра зором продужи рад. До ноћи предњи делови Дунавске дивизије I поз. и поједине патроле успели су, да избију на северну ивицу вароши, али даље нису могли, јер је непријатељ још држао положаје на левој обали Граца, Боричевац — Кличевац.

Догађаји на левом крилу Армије.

На правцу наступања Дунавске дивизије II поз. слабији непријатељски делови налазили су се још на Крчмарској Чубрици. Око 19 ч., када је 7. пешадиски пук I поз. подилазио Бачевачком Вису, примећене су северно од овога непријатељске патроле, а на Чубрици (к. 787) једна непријатељска колона од два батаљона у повлачењу ка северу.

По исказима мештана непријатељска комора повлачила се према Лелићима, а једна јача непријатељска колона примећена је у покрету ка Бачевачком Вису. На Ћебином Брду примећено је да се непријатељ утврђује.

Потискујући пред собом слабе непријатељске заштитне делове, Дунавска дивизија II поз. до 13 ч. 30 избила је на линију Ћебино Брдо — Чубрица — Велико Брдо, са предњим деловима на Млађеве и на леву обалу Жабарске Реке. 7. пешадиски пук I поз. око 15 ч. избио је на Чубрицу (к. 787) коју је непријатељ без борбе напустио.

Услед покрета Дунавске дивизије I поз. даље ка Ваљеву, а у циљу јачег обезбеђења њеног левог бока, Командант Дунавске дивизије II поз. упутио је свој 9. пук II поз. друмом Ужице — Ваљево. До мрака овај је пук избио на леву обалу Младоша, а претстражом заузео Велико Брдо.

Распоред Армије за ноћ 25/26 новембра.

До ноћи трупе I армије избиле су на одређене им положаје и њихов распоред за преноћиште био је овакав:

Код Дринске дивизије I позива. Претходница на десној

обали р. Граца испред самог Ваљева, одашиљући у Ваљево јача бомбашка одељења. Главнина код с. Клинаца. Гонећи одред (17. пук) код Шушеока, две чете упућене на мост на Колубари за затварање пута Мионица — Дивци.

Код Дунавске дивизије I поз. Претходница (3 батаљона IV прекобројног пука) на Крушику, а један батаљон на Бујачићу. Претходничка батерија на Парлозима, а Коњички пук позади претходнице на левој обали Колубаре, између друма и р. Љубостиње. 8. пешадиски пук I поз. са једном и по батеријом на отсеку Гајине — Бујачић, а један батаљон на Браневачком Вису. 9. пешадиски пук I поз. позади Парлога са трупама Дринске дивизије I поз. Дивизиски штаб Бујачић.

Код Дунавске дивизије II поз. Претстража, 9. пешадиски пук II поз. на левој обали р. Младоша, а предњим деловима на Великом Брду, затварајући пут Ваљево — Ужице. Остатак трупа Дивизије на линији Ћебино Брдо — Чубрице — Мратишић (раскрсница путева). Један батаљон 8. пука I поз (побочница) на Кисевцу, Коњички дивизион на Бачевцима; I степен Колонске коморе и трупна комора код Брајића.

Код Моравске дивизије II поз. 2. пешадиски пук на Светљаку, 8. кадровски пук јужно од Светљака на к. 252, 1. пук на северном, а 3. пук на јужном крају Орлојевца. Артилерија и дивизиски штаб на Разбојишту, Коњички ескадрон у Мионици. Армиски штаб Бољковци.

Непријатељ пред фронтом I армије, испред Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије I поз., задржао се на линији Марковац — Калуђерско Брдо — Попаре — Кличевац. Јачина непријатеља није се могла утврдити, али је оцењено да је посео Попаре снагом од једног батаљона, два митраљеза и два топа, а Кличевац са једним батаљоном. На положајима северно од Кличевца била је једна батерија од четири топа. На осталом делу фронта није било борбе, те ни снага непријатеља није била оцењена. По данашњем отпору непријатеља на положајима леве обале р. Граца, Командант Дунавске дивизије I поз. ценио је да на положајима код Ваљева нису само заштитни делови, већ и јаче снаге.

У току данашњег дана заробљено је код ове Армије: 3 официра, 3 лекара, 1400 војника, и једна војна музика без многих инструмената.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ прошла на миру. У току дана Дивизија мења правац свога досадањег кретања са севера на запад ка Ваљеву, преко Мионице и Клинаца. У 3 ч. изјутра Дивизија је отпочела покрет са Оровца претходницом (III прекобројни пук, 6. пешадиски пук и Данглисова батерија) ка Ваљеву. За њоме се кретала главнина (5. пешадиски пук, 4. пешадиски пук, Дрински пољски артилериски пук и Пионирски полубатаљон). У кретању се није нигде наишло на непријатеља.

Одред потпуковника Стојшића (Дрински дивизиски коњички пук, 17. пешадиски пук, 2. и 6. брдска батерија) кренуо је зором у правцу Стражаре и нападом заузео Стражару, одакле је непријатељ у паничном бекству отступио на леву обалу Колубаре, и око подне продужио покрет преко с. Наномира, Табановића ка с. Шушеоке.

Како Дунавска дивизија I поз. није имала везе са армиском командом, то је у 4 ч. изјутра у с. Бабајићу преко Команданта Дринске дивизије I поз. по ордонанс-официру примљено ово наређење Команданта I армије: »Према телефонском наређењу Команданта I Армије продужите покрет ка Ваљеву и заузмите га. Нарочито је важно да утврдите, којим је правцем непријатељ одступио, и да о томе што је могућно пре поднесете извештај Команданту I Армије и потписатоме.«

Како је до Мионице била успостављена телефонска веза са Армијом, а како остале дивизије у овом моменту нису још имале те везе са Штабом армије, то је Командант I армије усмено, преко телефона, саопштио наређење, које ће се одмах по ордонансу доставити Дунавској дивизији I поз. а које гласи: »Командант армије усмено преко телефона наредио је, да на случај ако код Ваљева нема непријатељских јачих делова, да Ваљево заузмете и ред у њему успоставите, а гонећа одељења упутите правцем уз р. Обницу и преко Бегових Вода ка Каменици.

»Дринска дивизија I поз. у том случају прећиће на леву обалу Колубаре и избити на линију Кличевац — Крушик.

»На случај да се наиђе на јачег непријатеља, онда не-

пријатеља из Ваљева протерајте, за потпомагање те дивизије Дринска дивизија I поз. биће прикупљена на Боблији и Раваиловића брду.«

У 15 ч. Командант претходнице доставио је овај извештај: »Са претходницом дошао сам на положај Клинце, где сам затекао IV Прекобројни пук, који се кренуо ка Ваљеву. По извештају од Команданта предње трупе сазнао сам, да у Ваљеву има један наш ескадрон. Према томе непријатеља на овом правцу нема.«

На основу предњег извештаја Команданта претходнице, *Командант дивизије у 15 ч. под ОБр. 1836 издао је својим трупама ову заповест:* »Пошто је Ваљево слободно, то наређујем да претходница заноћи на левој обали Колубаре, на фронту Кличевац — Крушик, а главнина на отсеку Парлог — Белошевац. Гонећи одред потпуковника Стојшића прићиће до с. Клинци.«

Према овој заповести претходница је продужила покрет у 15 ч. 40, али у 17 ч. 30, када је предња трупа њена прелазила мост на Грацу, била је обасута непријатељском пешадиском и митраљеском ватром са Попара и Липака, те је обуставила даљи покрет, јер је већ наступила и ноћ.

Командант дивизије наредио је Команданту претходнице да са главнином својом заноћи на десној обали Граца, одмах до Ваљева, а да на леву обалу Колубаре изашаље јача извиђачка одељења, наоружана бомбама, у циљу узнемиравања непријатеља и тачног сазнања јачине и распореда његовог. Пуковима из главнине наређено је да заноће у висини с. Клинци, а гонећи одред код с. Шушеоке.

О свему овоме *Командант дивизије у 21 ч. 30 под ОБр. 1839 послао је Команданту I армије овакав дневни извештај:*

»Данас, када је чело претходнице ове дивизије дошло до с. Клинци, добио сам извештај, да је Дунавска дивизија I поз. заузела Ваљево. На основу овога извештаја наредио сам, да претходница одмах продужи кретање ка Ваљеву, пређе на леву обалу Колубаре, и избије на фронт Кличевац — Крушик, а главнина да прићје до у висину с. Клинци, и ту да остане на преноћишту.

»Вечерас у 17 ч. чело претходнице прешло је Градац и подишло Ваљеву, али је почело да трпи од непријатељске ватре. Како по свему изгледа, непријатељ је утврдио и по-

сео линију: Боричевац — Кличевац, на којој, поред пешадије и митраљеза, има и две хаубице. Због свега овога, а пошто је наступио мрак, наредио сам, да претходница упути јача извиђачка одељења наоружана бомбама, на леву обалу Колубаре у циљу узнемиравања непријтеља и тачног сазнања непријатељског фронта протезања. Претходница пак заноћиће својом главнином на десној обали Граца, одмах до Ваљева, а пукови из главнине у висини с. Клинаца. Везу са Дунавском дивизијом I поз. ухватио сам.

»За затварање пута од Мионице ка Дивцима, упутио сам према мосту на Колубари код Диваца две чете, јер сам добио извештај, да је се непријатељ према мосту на левој обали Колубаре утврдио.

»Ја се налазим код главнине у с. Клинци.

»Пољска артилерија, због рђавог пута, није још успела да изађе до с. Клинци.

»Телеграфску везу са армиским штабом нисам имао због тога, што су позадње трупе скидале кабл, мислећи да је аустриски.«

У 23 ч. под ОБр. 2692 *од Команданта Дунавске дивизије I поз. добијен је овакав извештај:*

»Према наређењу Команданта I Армије достављеном ми преко Команданта Дринске дивизије I поз., дивизија је продужила покрет ка Ваљеву, у циљу овлађивања њиме. Наши предњи делови ушли су око 10 ч. у варош, где су заробили велики број непријатељских војника. Услед непријатељске ватре са Попара и пушкарања по вароши, ови су наши делови били принуђени да се повуку из вароши. Непријатељ је био посео Попаре снагом јачине једног батаљона, два митраљеза и два топа; а Кличевац снагом од једног батаљона са два до четири топа.

»Око 12 ч. Дивизија је својом претходницом избила на линију Белошевац — Парлог — Бујачић и отпочела развој са 3 батаљона правцем Парлог — Крушик — Кличевац, а једним батаљоном правцем Бујачић — Попаре. Услед јаке непријатељске ватре са Попара и Кличевца развој и наступање претходнице, нарочито батаљона са Бујачића, успорен је, да би се сачекало дејство наше батерије. Ова је успела да после дужег дејства уђутка непријатељску батерију на Попари, и да

обаспе јаком ватром ровове непријатељске пешадије на Кличевцу.

»Око 16 ч. 30 главнина IV прекобројног пука избила је на линију Крушик (к. 199) где се задржала, избацивши бомбашка одељења у правцу непријатеља на Кличевцу. Даљи напад услед мрака заустављен је, с тим, да се продужи зором, ако непријатељ не би у току ноћи био протеран сретством бомбашких одељења.

»Батаљон са Бујачића, наишавши на јачи непријатељски отпор, задржао се на Бујачићу, на десној обали р. Граца. Наше патроле и предњи делови избили су на предњу ивицу вароши и заузели су Ваљево, али поседање вароши још није извршено, док се не протера непријатељ изнад вароши. 8. Пешадиски пук са 2-ом пољском батеријом стигао је око 14 ч. 30 код Бујачића, и посео одсек: Гајине — Бујачић.

»9 Пешадиски пук с водом 1-ве пољске батерије од Миснице стигао је у 20 ч. код Белошевца и заноћио позади Парлога, пошто је тај одсек посео 4 Пешадиски пук I поз. из састава Дринске дивизије I позива. Дивизиски коњички пук заноћио је на левој обали Колубаре, између друма и р. Љубостиње.

»Намеран сам да сутра 26 новембра у 5 ч. продужим напад: десним крилом (IV Прекобројни пук) правцем Кличевац — Камењар; левим крилом (8 Пешадиски пук) правцем: Попаре — Боричевац — Аврузовића јабуке, — Суве воде — Дивље поље; резерва (9 Пешадиски пук) за левом колоном.

»Потребно је, да ме Дринска дивизија I поз. у нападу помогне. У овом случају она би требала по паду Кличевца да смени IV Прекобројни пук, како би се трупе ове дивизије што јаче груписале на отсеку Дивље поље — Паланачко брдо.

»У току овога дана дивизија је имала преко 600 заробљеника.«

У 23 ч. 50 под ОБр. 1840 Командант дивизије послао је Команданту армије овакав извештај:

»С обзиром на ситуацију код Дунавске дивизије I поз. и њен рад сутра 26 ов. м. намеран сам, да сутра у 5 ч. јутра продужим кретање дивизије правцем: Клинци — Белошевац — Кличевац — Камењар — Јаутина. Предходници сам ставио у задатак, да пошто избије на Кличевац и овај заузме,

смени IV Прекобројни пук, који ће потом отићи у састав своје дивизије на Сувим водама.«

Истовремено *Командант дивизије издао је Команданту претходнице ову заповест*: »Данас око 16 ч. 30 главнина IV Прекобројног пука избила је на линију Крушик — к. 199, где се задржала, избацивши у правцу ка непријатељу на Кличевцу само бомбашка одељења. Даљи напад услед мрака заустављен је с тим, да се продужи зором, ако непријатељ у току ноћи не би био протеран бомбашким одељењима.

»Један батаљон IV Прекобројног пука са Бујачића, наишавши на јачи непријатељски отпор, задржао се на Бујачићу, на десној обали р. Граца. Патроле и предњи делови Дунавске дивизије I поз. избили су на северну ивицу вароши и заузели су Ваљево, али поседање вароши још није извршено, док се не протера непријатељ северно од вароши. Дунавски дивизиски коњички пук заноћио је на левој обали Колубаре између друма и р. Љубостиње.

»Сутра 26 новембра Дунавска дивизија I поз. предузима напад у 5 ч. јутра, у циљу потпуног овлађивања Ваљевом, и то: десним крилом (IV Прекобројни пук) правцем Кличевац — Камењар; левим крилом (8 Пешадиски пук) правцем: Попаре — Боричевац — Аврузовића јабуке — Суве воде — Дивље поље; резерва (9 Пешадиски пук) креће се за левом колоном.

»С обзиром на ову ситуацију Дунавске дивизије I поз. и њен рад сутра 26 ов. м., а како је правац Кличевац — Камењар — Јаутина додељен Дринској дивизији I поз., то *наређујем:*

»Да сутра 26 ов. м. у 5 ч. јутра кренете правцем к. 230 и даље Кличевац — Камењар; да на Кличевцу, по његовом заузећу, смените IV Прекобројни пук, који ће потом отићи ка Сувим водама у састав своје дивизије. По избијању на Кличевац поднети ми извештај, а кретање продужити до избијања на Камењар, одакле ка Јаутини послати извиђачка и бомбашка одељења. Главнина дивизије прићи ће сутра на Кличевац.«

О овоме је извештен Командант Дунавске дивизије I позива.

Губици у току дана: погинуло 8 подофицира, каплара

и редова; рањено 36 подофицира, каплара и редова; нестало 15 подофицира, каплара и редова.

Заробљен 1 официр и 289 непријатељских војника.

На путу од Гукоша до Мионице непријатељ је оставио доста топова, много кара и муниције, велики број санитетских кола и сваковрсне материјалне спреме и неколико хиљада пушака.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 1 ч. 30 добивена је веза са штабом I армије и Начелник штаба I армије издиктирао је телефоном армиску заповест ОБр. 3486 чија је садржина изложена на стр. 346 и 347.

На основу учињене претставке Команданту I армије, а услед измењене ситуације, добивено је одобрење да се Дивизија прикупи на положају Светљак — Орлојевац. Према овоме за даљи рад *Командант дивизије је у 4 ч. под ОБр. 1260 издао трупама овакзу заповест*:

»Непријатељ потпуно растројен бежи испред целога фронта армије. Наша армија продужиће данас енергично гоњење непријатеља ка Ваљеву. Моравска дивизија II поз. добила је задатак, да се у прво време прикупи као армиска резерва на линији Светљак — Орлојевац, источно од Мионице. Полазак у свануће.

Наређујем:

»1) Да се 2-ги Пешадиски пук прикупи на Светљаку (к. 254).

»2) Да се 8 Кадровски пук прикупи одмах јужно од Светљака на к. 252.

»3) Да се 1-ви и 3-ћи Пук прикупи на Орлујевцу (Јаревцу).

»4) Оба артилериска дивизиона да се прикупе на Разбојишту, поред друма, како би овај остао слободан.

»5) Коњички ескадрон прикупиће се у Мионици, а пионирски полубатаљон код артилерије.

»6) Штаб дивизије на Разбојишту поред друма.

»7) Комуникациона линија дивизије понова се преноси на друм: Мионица — Гукоши — Бољковци — Г. Милановац.

»Према томе: болничарска чета са Санитетском колоном доћи ће у Гор. Топлицу; трупне коморе и I степен Колонске коморе у Гукошима, где ће доћи и интендантура; II

степен Колонске коморе Дић; I пољска болница да дође у Гукош, а III остаје у Г. Милановцу. Командант возова издаће одмах потребна наређења свима деловима дивизиске коморе, да дођу на одређена им места, и стараће се о извршењу, па ће ме о томе известити.

»8) За време сасређења трупа на линији Светљак — Орлојевац, јединице ове дивизије пропуштаће на маршу, да прво прођу трупе Дринске дивизије I поз., која је одређена у прву линију.«

У току дана Дивизија није имала борбе сем извесног делимичног ангажовања.

Губици: погинуо један подофицир; рањено 11 подофицира и редова.

Заробљен један официр и 260 непријатељских војника.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ прошла на миру. Изјутра је отпочео покрет трупа према издатој заповести (ОБр. 2680).

У 9 ч. примљена је заповест Команданта I армије, послата преко Дринске дивизије I поз. у којој се наређује да Дунавска дивизија I поз. продужи покрет ка Ваљеву и заузме га. У заповести се истиче да је нарочито важно утврдити: којим је правцима непријатељ отступио, па о томе што пре известити Команданта I армије и Команданта Дринске дивизије I позива.

Према овоме *Командант дивизије у 9 ч. под ОБр. 2686 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ је отступио ка северу и западу, изгубивши додир с нашим предњим деловима.[1] Према наређењу Команданта I Армије дивизија има да продужи покрет ка Ваљеву.

»*Наређујем:*

»*Коњица.* Швабић. Дунавски дивизиски коњички пук.	»1) Радиће у духу моје заповести ОБр. 2680 од јуче,[2] са задатком: да што пре ухвати додир с непријатељем, и утврди правце непријатељског одступања.

---

[1] То јест ми смо изгубили додир с непријатељем, што није смело бити. П.

[2] Види стр. 358 и 359.

»*Претходница.*

Командант потпуковник Д. Дулић.
IV Пешад. прекобројни пук.
Једна пољска батерија.
Један вод пионира.

»*Главнина.*

8 Пешадиски пук I поз.
9 Пешадиски пук I поз.
Остатак Дунавског артилериског пука.
Пионирски полубатаљон.

»2) Кренуће се у 10 ч. од Клинаца правцем: Белошевац — Крушик — Кличевац, са задатком, да овлада Ваљевом. По заузећу положаја Драчина — Рађево село обезбедити се предстражом на линији Грабовица — Камењар — Циганске куће. Једну јачу побочницу поставити на Дабића брдо (к. 253).

»Један батаљон упутити правцем Бујачић — Ваљево — Боричевац — Аврузовића јабуке са задатком, да заузме положај Бабино поље — Аврузовића јабуке, за обезбеђење Ваљева са северозападне стране.

»Обезбедити се предстражом на Сувим водама (к. 305), а предњим бомбашким одељењима на линији: Дивље поље — Паланачко брдо — Беговз вода — Златарић — Парлог (к. 352). Нарочито је важно утврдити: којим је правцима непријатељ одступио, хватајући додир с непријатељем предњим бомбашким одељењима.

»3) Заузеће положаје Парлог — Бујачић на десној обали Колубаре и исте посести за одбрану за сваку евентуалност, док остале дивизије не избију на нашу висину. У том циљу:

»*8 Пешадиски пук* с једном батеријом предузеће у 10 ч. покрет од Раваиловића брда правцем: Клинци — Петница — Бујачић, и заузеће леви одсек Гајина — Бујачић. Један бата-

љон упутити као побочницу дивизије правцем: с. Жабари — Велико брдо (к. 405) — Марковац (к. 565), са задатком, да обезбеди Ваљево са западне и југозападне стране. Обезбедити се предњим бомбашким одељењима на линији: Јовање — Сандаљ — Арсића брдо — коса пред Марковцем (југозападно). Држати и правац долином Јабланице.

»*9 Пешадиски пук* са артилериским водом продужиће покрет, према заповести ОБр. 2680, од Мионице преко Боблије — Цера — Клинаца — Белошевца, и заузеће десни одсек Белошевац — Парлог. Једну јачу побочницу упутити правцем преко Стучине (к. 286) — Шушеока — Грабља.

»*Пионирски полубатаљон* доћи ће правцем преко Рајковића — Петнице позади левог одсека, југоисточно од Бујачића.

»4) Дунавска болничарска чета са санитетском колоном доћиће у с. Рајковић.

»5) Борбени део I степена Колонске коморе доћи ће у Рајковић; пољска болница у Брежђе.

»6) Трупне коморе доћи ће правцем преко Сувобора у Брежђе.

»7) Колонска комора: I степен Бањинац; II степен између В. Сувобора и Брајића.

»8) Ја ћу се налазити на правцу Рајковић — Ваљево. Дивизиски штаб на преноћишту код Бујачића.«

Око 10 ч. Дивизија је предузела покрет ка Ваљеву. Наши предњи делови, упућени још зором да ухвате додир с непријатељем, ушли су око 10 ч. у варош и ту заробили око 150 непријатељских војника и око 30 товарних коња.

Услед непријатељске ватре и пушкарања по вароши, ови наши делови били су принуђени да се повуку, оставивши товарне коње. Око 11 ч. дивизиски Коњички пук стигао је до раскрснице путева северно од Парлога, а предњи батаљони IV прекобројног пука избили су око 11 ч. на линију Белошевац — Бујачић, и то 1. батаљон код Бујачића, а 3. батаљон на Парлог (код Белошевца).

Непријатељ је држао линију Марковац — Калуђерско Брдо — Кличевац — Ђеновачка Коса — Дабића Брдо. Чим су наши делови избили на Бујачић, непријатељ је отворио артилериску и митраљеску ватру са Попаре. Сем тога видело се кретање непријатеља на Кличевцу код барутног магацина,

а испред магацина примећени су непријатељски ровови. Око подне главна трупа дивизиске претходнице избила је код Белошевца и отпочела развој правцем Парлог — Крушик — Кличевац; а са једним батаљоном правцем Бујачић — Попара. Услед јаке непријатељске артилериске ватре са Попаре (два топа) и са положаја северно од Кличевца (четири топа) успорено је наступање и развој претходнице, да би се сачекало дејство наше претходничке батерије која се поставила на Парлогу. Ова је батерија успела, после дужег дејства, да ућутка непријатељску батерију на Попари, и да стави под јаку ватру непријатељске ровове на Кличевцу. Потпомогнута нашом артилеријом, претходница је извршила прелаз преко Колубаре, и око 16 ч. 30 избила на линију Крушик — к. 199, где се задржала избацивши само бомбашка одељења у правцу ка непријатељу ка Кличевцу. Даљи напад, услед наступелог мрака, био је обустављен. Код претходнице се задржао и дивизиски Коњички пук.

Батаљон IV прекобројног пука, наишавши на врло јак отпор непријатеља који је држао Попару и леву обалу Граца, није могао продужити даље наступање, већ се задржао на десној обали Граца код Бујачића.

8. пешадиски пук са једном и по пољском батеријом стигао је око 14 ч. 30 код Бујачића и завршио поседање отсека Гајина — Бујачић. Батаљон овога Пука, упућен као лева побочница Дивизији правцем Жабари — Велико Брдо (к. 405) — Марковац, избио је око 15 ч. 30 на Бранеговачки Вис, и ухватио везу лево са трупама Дунавске дивизије II поз. Наишавши на отпор непријатеља на Марковцу, батаљон се задржао на десној обали р. Граца, на Бранеговачком Вису, где је и ноћио.

Око 17 ч., преко Команданта Дринске дивизије I поз., примљена је *заповест Команданта I армије ове садржине*: »Командант армије усмено преко телефона наредио је, да на случај ако код Ваљева нема јачих непријатељских делова, да Ваљево заузмете и ред у њему успоставите, а гоњења одељења упутите правцем уз р. Обницу, и преко Бегове воде ка Каменици.

»Дринска дивизија I поз. у томе случају прећи ће на леву обалу Колубаре и избити на линију Кличевац — Крушик. На случај, да се наиђе на јачега непријатеља, онда непријатеља

из Ваљева протерајте, а за потпомагање те дивизије, Дринска дивизија I поз. биће прикупљена на Боблији и Раваиловића брду.«

Како је услед наступелог мрака даљи напад Дивизије на Кличевац и Попару био немогућ, то је Командант дивизије имао намеру да напад продужи сутра зором, ако се непријатељ не би могао још у току ноћи протерати. Патроле и предњи делови избили су на северну ивицу вароши, и Ваљево је већ било у нашим рукама, али поседање вароши није могло бити извршено докле се непријатељ не протера са положаја Попара, Кличевац и Боричевац који доминирају Ваљевом.

9. пешадиски пук с водом артилерије у свом покрету од Мионице ка Рајковићу, примио је заповест ОБр. 2686, па је правцем преко Боблија и Цера стигао око 20 ч. 30 код Белошевца и заноћио позади Парлога, на ком је био већ 4. пешадиски пук из Дринске дивизије I поз.

Распоред Дивизије на преноћишту био је овакав:

IV прекобројни пук са два батаљона у првом борбеном реду на линији Крушик — к. 199, а са једним батаљоном у резерви јужно од Крушика. Један батаљон на Грацу, пољска батерија на Парлогу.

Дивизиски коњички пук на левој обали Колубаре (између друма и р. Љубостиње).

8. пешадиски пук (три батаљона) на отсеку Гајина — Бујачић; једна и по пољска батерија на Гајини. Један батаљон као дивизиска побочница на Бранеговачком Вису.

9. пешадиски пук и вод артилерије позади Парлога.

Дивизиски штаб у Бујачићу.

Непријатељ се задржао на својим положајима, на линији Марковац — Калуђерско Брдо — Попара — Кличевац. Јачина његова није се могла утврдити, али се могло оценити да је посео Попару снагом од једног батаљона, два митраљеза и два топа, а Кличевац снагом од једног батаљона, и на положају северно од Кличевца једном батеријом. На осталом делу фронта, сем на Марковцу, није било још утврђено присуство непријатеља, нити оцењена његова снага. Али по данашњем отпору дало се закључити да овде нису само слаби заштитнички делови, већ и нешто јаче снаге.

У току дана Дивизија је имала преко 600 заробљеника, губици су били незнатни.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 13 ч. 30 Командант дивизије послао је Команданту Дунавске дивизије I поз. овај извештај: »Трупе ове дивизије избиле су на линију: Ћебино брдо — Чубрица — Велико брдо (десна обала Младош п.), са предњим деловима на Млађевима и левој обали Жабарске р., где ће заноћити. Молим да ме обавестите о ситуацији Ваше дивизије и Вашим намерама. Ја сам у с. Буковцу.«

У 15 ч. Командант дивизије известио је Команданта Дунавске дивизи је I поз. о овоме: »Услед Вашега покрета ка Ваљеву наредио сам, да 9 Пешадиски пук II поз. поседне са предстражом Велико брдо и друм Ваљево — Ужице, а са главнином да се постави на левој обали Младош потока.«

У 14 ч. од Команданта 7. пешадиског пука I поз. добијен је овакав извешта (послат са Чубрице у 12 ч.): »Око 10 ч. примећене су непријатељске патроле на безименој коти, северно од Бачевачког виса. На Чубрици (к. 785) примећена су два непријатељска батаљона у одступању. По исказу мештана има непријатељских војника у с. Бачевцу, а комора од јуче и јутрос повлачи се према Лелићима. Један непријатељски топ дејствовао је овог момента на Бачевачки вис, где се налази бочно одељење претходнице. Водник са Бачевачког виса извештава, да је приметио непријатељску јачу колону, која маршује ка Бачевачком вису. На Ћебином брду непријатељ се утврђује. Предузео сам покрет у духу заповести. Везу са 8 Пуком II поз. имам.«

У 15 ч. 30 од Команданта 8. пука добијен је овај извештај: »Са два батаљона стигао сам на к. 765. Батаљон мајора Ђекића још није стигао у састав пука. 7 Пук је испред мене и води борбу с непријатељем, који је сада слабијом снагом посео Бачевачки вис.«

У 17 ч. од Команданта 7. пука I поз. добијен је овај извештај: »Овога момента претходница је избила на Чубрицу (к. 787); непријатељ је напустио положај без борбе. На Бачевачком вису и безименој коси моја су одељења, и крећу се напред ка Ћебином брду. Има већ пола часа како се

чује топовска паљба према Ваљеву. Везу са Дунавском дивизијом I поз. имам.«

У 21 ч. Командант дивизије упутио је Команданту Дунавске дивизије I поз. овакву претставку: »Да би се могао рад ове дивизије у току сутрашњега дана саобразити раду Ваше дивизије, молим Вас, да ме одмах известите о резултату данашњега напада, садањем распореду Ваших трупа и Вашој даљој намери, пошто ова дивизија није добила од армиске команде заповест за сутрашњи дан, нити има телефонске везе с њом.

»Ја сам у с. Буковцу у кући кмета Радомира Никића.«

У 22 ч. 15 од воће официрске патроле са Бујачића добијен је овај извештај (послат у 13 ч. 30): »Непријатељ је посео косу лево од друма, који води од Ужица за Ваљево. Ту је поставио два топа и два митраљеза и ником неда ући у Ваљево. Друмом од Ужица око 11 ч. дошла је једна колона у нереду и прошла кроз Ваљево. Од те колоне заробљена је једна чета од наших коњичких патрола. Наша пешадија и артилерија изашле су на положаје, и пошто изгледа да је ово само заштитница, да би се могла извући из Ваљева, то се надам, да ће до мрака Ваљево пасти.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 25 НОВЕМБАР.

Нема промене у општој ситуацији, јер је непријатељ у сталном повлачењу главном снагом, задржавајући само заштитнице код Ваљева из тактичких разлога: да борбом добије што више у времену, те да се извуче из непосредне сфере нашег гоњења, и добије маха за правилније повлачење. Ово је било од толико већег значаја, у колико је непријатељу претстојало ускоро и пребацивање трупа преко озбиљних препона иза својих леђа: Саве и Дрине. Овај задатак (добит у времену и простору) непријатељу је било могуће релативно лако извршити код Ваљева, јер се наша I армија морала пребацивати под борбом с десне на леву обалу Колубаре код Ваљева, докле је непријатељ на линији Марковац — Калуђерско Брдо — Ваљево — Кличевац био у могућности да ову нашу операцију отежава и омета, и тиме да добије знатно у времену и простору.

I армија, у своме гоњењу непријатеља ка Ваљеву, била

је доста развучена и растурена, јер је: *Дунавска дивизија I поз.* са главном снагом била на десној обали Колубаре на линији Белошевац — Бујачић, са претходницом избаченом на леву обалу Колубаре на Крушику; *Дунавска дивизија II поз.* била је на линији Мратишић — Пријездић; *Дринска дивизија I поз.* код Клинаца (гонећи одред код с. Шушеока); *и Моравска дивизија II поз.* као армиска резерва код Мионице. Армиски штаб у Бољковцима.

Распоред дакле у целини растурен, без везе између Штаба армије и њених појединих дивизија, пошто је Штаб армије у Бољковцима био много удаљен, а телефонског кабла није се имало, јер је непријатељ све линије у отступању однео, те се остало једино на ордонанској вези. Ова даљина до Дунавске дивизије I поз. код Ваљева износила је око 45—50 км., а то је, на овом планинском и испресецаном земљишту са недовољним и искваренim путевима и на рђавом зимском времену, било много, уз све то још и са рђавом и врло тешком везом, махом ордонанском. Стога Командант армије није био у могућности да рукује Армијом као целином, већ је преко себи ближих дивизија слао заповести дивизијама у првој линији, а ово је отежавало и знатно кочило и успоравало рад који је требао по ситуацији бити брз, енергичан и непрекидан. Дакле у целоме *тактичка употреба Армије била је нерационална и спора* што је непријатељу давало могућности да оствари свој задатак, да добије у времену и простору, и да своје отступање изврши у реду и правилно, заваравајући траг о правцима свога повлачења и држећи у неизвесности Команданта I армије. Изгледа да би, с обзиром на земљиште и на ситуацију, распоред Армије за гоњење непријатеља и заузеће Ваљева био подеснији овај: Дунавска дивизија I поз. да гони правцем преко Ваљева; Дринска дивизија I поз. да се код с. Шушеоке (или код Диваца) пребаци на леву обалу Колубаре и гони правцем Дивци — Ваљево пресецајући везе источно; Дунавска дивизија II поз. да гони правцем Пријездић — Марковац — Седлари — Аврузовића Јабуке — Сухе Воде (западно од Ваљева) пресецајући везе непријатељу западно; и Моравска дивизија II поз. за Дунавском дивизијом I поз. као армиска резерва. Штаб армије Мионица. На овакав би начин, изгледа, тактичка употреба I армије била правилнија, јер би она овако брже,

лакше и поузданије извршила један тежи тактички задатак: пребацивање на леву обалу Колубаре и заузимање Ваљева, и тиме отворила себи пут за даљу акцију ка Сави и Дрини.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.

У 9 ч. послат је Врховној команди и I армији извештај: »Трупе ове војске продужавају даље гоњење ка одређеним фронтовима. Штаб ове војске премешта се у Пожегу.«

У 23 ч. 50 од Команданта Шумадиске дивизије II поз. добијен је овај дневни извештај: »У току 25 новембра дивизија је главном снагом избила на линију: Ивашевица — Таорске стене, а предњим деловима на линију Шепци — Ћебићи — Лисина. Дивизиска побочница (10 Пук) допрла је у 17 ч. на Чикер и Рељане, а Коњички дивизион на Повљен. У наступању у овим правцима није се наишло на непријатеља, већ на његове заостале војнике, који су заробљени.

»По исказу мештана и испитивању заробљеника, непријатељ није одступио ка Повљену и Дебелом брду, већ мањом снагом преко Букова, а већом преко Маљена, вероватно ка Ваљеву.

»Коњичка официрска патрола упућена преко Ластре није још известила, да је ухватила везу са I Армијом. Команданти пукова јављају, да је земљиште тешко проходно, да су на одређену линију стигли доцкан у мрак, и да се код војника осећа замор. Дивизиска резерва (два батаљона допунског пука) је у с. Брајковићу. Телеграфско одељење поправило је везу до Карана, али при свем том нисам добио везу са штабом Ужичке војске. Молим, да армиско одељење убрза са оправком линије, како би се што пре дошло до везе.

»За 26 новембар наредићу, да дивизиска побочница (10 пук са једним водом брдске брзометне артилерије) избије на Дебело брдо, где је већ требао данас (25 новембра) да избије Коњички дивизион, о чему још немам извештаја.

»Последњи извештај од Коњичког дивизиона, послат 10 Пуку гласи, да на Повљену нема непријатеља.

»Са осталом снагом задржаћу се у досадањем распореду и то: са 11 и 12 Пуком на линији: Ивашевица — Таор. Од сваког пука по један батаљон са брдским брзометним топом

на линији: Шепци — Ћебићи — Лисина. Дивизиска резерва код Брајковића.

»Ја сам са штабом у Косјерићу и молим за даље наређење.«

Овога дана у 21 ч. 30 *Команданат Ужичке војске послао је Врховној команди, I армији, Ибарској дивизији и Команданту трупа Нове области овај дневни извештај:*

»У току данашњега дана трупе ове војске продужиле су гоњење непријатеља ка фронту: Маковиште — Јелова Гора — Кадињача. Пошто још није успостављена веза, то извештаја још нема докле је допрла Шумадиска дивизија II поз. која продире ка Маковишту.

»*Лимски одред,* који је заноћио 24/25 ов. м. на Црнокоси, на фронту Кик — Трнава, продирао је гребеном Црнокосе ка В. Приседолу и Црном врху. У колико се могло чути, на томе правцу било је слабе борбе, а пред мрак се видело, да предњи делови избијају на западни огранак Црнокосе.

»*Ужичка бригада* која продире ка Ужицу, имала је целога дана борбу. Око подне овладала је Трешњицом и Локвом (источно од Ужица) и борба је продужена ради заузимања положаја Чакарево брдо и Хајдучки гроб. Јачина непријатеља 2—3 батаљона са једном брдском хаубичком батеријом. Можда би борба била решена протеривањем непријатеља, да није наступио мрак, и да је артилерија могла раније стићи. Предузете су мере, да се у току ноћи протера и очисти Ужице.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Према заповести Команданта Ужичке војске за данашњи дан, *Команданат дивизије издао је својим трупама у 1 ч. под Обр. 1451 заповест ове садржине:*

»1) *Десна колона:* 10 Пук потпуковника Филиповића, продужава надирање 25 новембра у 6 ч. преко Букова (односно Ражане, ако је Командант добио извештај од своје досадање побочнице, да су Букови празни) на Дреновачки Кик — Таор — Повљен, и тежи ка Дебелом брду.

»2) *Средња колона:* (11 Пук) наступа преко с. Глоговца, Радановца на с. Таор, где ће заноћити, избацујући гонећи

одред од једног батаљона са једним брдским топом на линију: Лисина — Ћебићи.

»3) *Лева колона:* (12 Пук) наступаће и доћи на Ивашевицу, избацујући гонећи одред од једног батаљона са једним брзометним брдским топом на Шепци.

»4) *Дивизиска резерва:* (допунски пук) наступа ка Брајковићу, где ће добити даља наређења.

»5) *Коњички дивизион* преко Ражане избиће главнином на Дреновачки Кик, а да јачу побочницу упути на Букове Баре (к. 761), која на случај наиласка непријатеља на Буковима, да одмах о томе извести Команданта 10 Пука, средње и леве колоне и Команданта дивизије. У противном коњички дивизион наступа преко Повљена на Дебело брдо.«

Према предњој заповести две колоне ове Дивизије, средња и лева, избиле су на одређена им места, одакле су упутиле гонеће одреде на линију Лисина — Ћебићи — Шепци. Дивизиска побочница (10. пук) избила је на Анатему, где је и заноћила, а Коњички дивизион предњим деловима избио је на Дебело Брдо.

О предњем распореду извештен је из Косјерића Командант Ужичке војске с тим, да је наређено, да Коњички дивизион и дивизиска побочница (10. пук са брдском брзометном батеријом) избију на Дебело Брдо у току 26 новембра, одакле да извиђају правцима ка Рогачици, преко Медведника, и ка Ваљеву за непријатељем. Остала снага Дивизије (ако се не добије друго наређење) задржаће се у досадањем распореду, а то је 11. и 12. пук на линији Таор — Ивашевица, а од њих избачен по један батаљон са брдским брзометним топом на линији Лисина — Ћебићи — Шепци. Дивизиска резерва (допунски пук) у с. Брајковићу.

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

Према заповести Команданта Ужичке војске, *Командант овог Одреда издао је овакву заповест за продужење гоњења:*

»1) *Десна колона* (досадање јачине) наступа гребеном Црнокосе — Тавнице — Црни врх, заузимајући фронт Црни врх (к. 900) — к. 791, одржавајући везу са најближим деловима лево и десно. Десно одржава везу са 4 батаљоном 11

Пука јужно од с. Јакаља, а лево на Марковици, са левом колоном овог одреда. Извиђачко одељење упућује преко р. Дервенте ка Вису (к. 822).

»2) *Лева колона* (3 батаљона и 4 топа) наступа правцем Трнава — Рибашевина — Јелова гора — Вел. Приседо, и заузима фронт: Вел. Приседо — Марковица. Хвата везу десно са десном колоном на Марковици, а лево са Ужичком бригадом. Извиђачко одељење упућује преко р. Дервенте ка Вишесави.

»3) *Резерва* (два батаљона и два топа) наступа за десном колоном.

»4) Комуникациски правац одреда: Пожега — Ужице — Црни врх.

»5) Слагалиште хране у Чачку, а после два дана у Пожези.

»6) Прва пољска брзометна батерија остаје у Косјерићу и ућиће у састав свога дивизиона.

»7) Покрет предузети одмах, а најдаље до 10 ч.

»8) Ја ћу се кретати са резервом.«

Десна колона у 22 ч. избила је својим предњим деловима на Црни Врх, не наишавши на непријатеља. *Лева колона,* при прелазу преко Преведене Воде на Јеловој Гори, наишла је на слабије непријатељске делове које је протерала, и у 24 ч. заузела је Вел. Приседо. Веза се није могла добити у покрету ни са Шумадиском дивизијом II поз., ни са Ужичком бригадом. *Резерва* је заноћила на путу к. 781 (седло између Црног Врха (к. 830) и Марковице). Наређено је да се ухвати веза са суседима, да се трупе прикупе и уреде, и да између себе одржавају што тешњу везу.

3. УЖИЧКА БРИГАДА.

Аустријанци, потучени на Крстацу, у највећој журби и великом нереду повлачили су се и прикупљали на положајима источно од Ужица. Овде су вероватно имали намеру да покушају још један јачи отпор, што се даје извести по јаким фортификациским радовима на Локви, Чакаровом Брду и Хајдучком Гробу, а и по појачањима, која су била упућена, али су доцкан стигла: 25 новембра хитала су ка Ужицу два батаљона 79. »Јелачићевог пука«, и неколико батаљона из

Вардишта, преко Шаргана, али не стигоше да узму учешћа у борби.

За рад Ужичке бригаде за овај дан, *Командант Ужичке војске издао је ову заповест (ОБр. 1907 од 24 новемдра)*:

»Наредите, да се 4 Кадровски пук крене, и да 25. ов. м. у зору избије на В. и М. Метаљку, а батаљон III поз., који је био код Горобиља, да избије на Чакарово брдо и Хајдучки гроб. Са осталим трупама отпочните пребацивање и покрет тако, да у зору 4 Пук III поз. избије на Чакарово брдо и Трешњицу. Оба пука да буду спремна до 25 ов. м. у 7 ч. да предузму покрет према заповести, која ће се добити.«

На основу ове *Командант бригаде у 18 ч. 10 издао је овакву заповест:*

»За извршење задатка који је бригади додељен наређујем:[1]

»1) *Десна колона* Командант мајор Рад. Живковић. Састав: 4 Кадровски пук; 2-га пољска брзометна и 1-ва позициска батерија (4 топа), наступа преко Пожеге и Тврдића ка фронту В. и М. Метаљка са задатком, да у зору 25 ов. м. избије на В. и М. Метаљку, а са предњим деловима на Бунару. Одржавати везу лево са левом колоном код Здравчића, Тврдића, Пониковице, п. Дубоко; а десно са Лимским одредом, истурајући једну чету преко Глумача — Отња — Црнокосе — Брезовог града — Трнаве. Ову чету упутити сат раније од пука. Артилерија улази у састав колоне код Пожеге.

»2) *Лева колона* Командант пуковник Јарослав Јанкура. Састав: 4 Пук III поз. (3 батаљона) и 4 брдска Дебанжова топа, наступа преко Расне, Пјевиног гроба, Шереља, Трешњице, Чакаровог брда, са задатком, да зором 25 ов. м. избије на линију: Чакарово брдо — Хајдучки гроб — Трешњица, а са предњим деловима на Татинац. 2-ги Батаљон 4 Пука III поз. ући ће у састав колоне на Чакаровом брду. Њему ће се за то издати нарочито наређење. Десно одржавати везу са десном колоном код Здравчића — Тврдића — Пониковице — Дубоког потока, а лево са Ибарском четом на правцу Благаја — Збојштица. Ова ће колона упутити долином р. Ђетиње једно одељење, које ће у близини Ужица ухватити

---

[1] У заповести нема информативног дела који је преко потребан. П.

везу са Ибарском четом. Брдска артилерија ући ће у састав ове колоне код Гугаљског моста.

»3) *Резерва*: Један батаљон 4 Пука III поз који Командант одреди. По прелазу моста резерва се креће преко Пожеге ка Тврдићу за десном колоном.

»4) *Хаубичка батерија и један вод позициске батерије* (са Крстаца). Хаубичка батерија остаје код Бјеличког, а вод позициске батерије код Гугаљског моста.

»5) *Трупне коморе* у прво време у Лучанима.«

Десна колона кренула се из Горобиља преко Пожеге за Тврдиће у 3 ч. 15. За одржавање везе са Лимским одредом упућена је као десна побочница једна чета преко Глумача ка Трнави. Када је чело колоне стигло до Тврдића нешто пре 7 ч., утврђено је да је непријатељ извесним деловима посео Трешњицу и отворио ватру на предње делове ове колоне. После краће пешачке ватре непријатељ је отступио са Трешњице ка Локви, не сачекавши јуриш. Заузевши Трешњицу, Командант колоне продужио је гоњење непријатеља и напад на Локву коју је непријатељ био посео са пола батаљона у стрељачким роововима. Развојем јаче снаге и нападом у леви бок, непријатељ је био приморан да напусти Локву и да се повуче на Чакарово Брдо, које је посео са једним батаљоном, две брдске хаубице и 2—4 брдска топа, одакле је дејствовао веома јаком артилериском ватром. Услед снажне пешачке, а нарочито артилериске непријатељске ватре с фронта, Командант колоне са првим борбеним редом задржао се на Локви, а две и по чете упутио је на лево крило Чакаровог Брда за обухватни напад ради олакшања фронталног напада. Али непријатељ је око 20 ч. предузео повлачење, остављајући на положају слабу заштитницу. Око 22 ч. извиђачки делови колоне избили су на Чакарово Брдо и протерали непријатељске делове с положаја који је десна колона заузела и посела.

Лева колона. Претходница (један батаљон и четири брдска топа) кренула се у 24 ч. преко Гугаљског моста новим путем за Ужице и стигла на Шерељ у 6 ч. Овде се сазнало да је непријатељ посео Трешњицу, Локву, Чакарово Брдо, Севојничке Косе и Хајдучки Гроб, да је ове положаје тако јако утврдио да их је фронталним нападом било тешко заузети. Командант колоне одлучио се да прво заузме Тре-

шњицу која ће му после бити ослонац за даљи рад. Чим је непријатељ приметио наступање, отворио је јаку артилериску ватру, а тако исто и пешачку, из Севојне у 7 ч. 20. Ово је село непријатељ посео по целој дужини, те га је требало постепено истеривати из појединих група кућа, а то је отежавало и успоравало напад.

Око 11 ч. непријатељ је сасредио јаку пешачку и артилериску ватру на наше нападне колоне. Ватра је била у толико осетнија, што наша артилерија није могла дејствовати, јер је била на правцу Главица — Шерељ. На Шерељ су били извучени два позициска Дебанжова топа и пољска брзометна батерија, и око подне отпочели су дејство противу непријатеља. Две хаубице успеле су да подиђу Трешњици и отпочну дејство око 16 ч. које је било осетно. Услед наше артилериске ватре, поглавито хаубичке, примећено је колебање код непријатеља, а пред мрак и повлачење неких његових делова са предњих тачака Чакаровог Брда, али ипак наш први борбени ред није могао да продире даље од предњих тачака Чакаровог Брда, где је непријатељ био јако утврђен. Борба се продужавала до 19 ч., а пушкарања и до 22 ч., када је десна колона сузбила и последње непријатељске заштитне делове који су отступили ка Ужицу.

Обе колоне заноћиле су на заузетим положајима, избацујући унапред извиђачка одељења за непријатељем који се повлачио преко Ужица.

Непријатељ је до поноћи напустио Ужице, а батаљони »Јелачићевог пука«, који су, хитајући у помоћ, стизали у Ужице, неуведени у борбу и без задржавања, растројени и у паничном страху, бежали су ка р. Дрини.

Губици: погинуло 30, рањено 71, нестало 4. Заробљено преко сто војника.

Код непријатеља завладао је био паничан страх и расуло; војници растурени на све стране склањали су се по селима и на сваком кораку се предавали.

Непријатељске трупе, које су учествовале у борби пред Ужицем, биле су из 4. бригаде, а неки делови, као »Јелачићев пук«, били су из других бригада.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 25 НОВЕМБАР.

У ситуацији код ове војске није наступио никакав нов моменат који би утицао на њену измену. Код непријатеља је морал потпуно опао, настало је потпуно расуло, и сем слабих заштитничких борби, никаквог озбиљног отпора више нема, нити је овај више у изгледу. Из овога излази као логична последица: да Командант Ужичке војске са највећом енергијом треба да настави непрекидно гоњење непријатеља, и да му на Дрини допринесе потпуну катастрофу, јер досадање гоњење вршено је уопште споро и са фронталним потискивањем.

ГЛАВА VIII.

26 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана добијени су ови извештаји:

Од Команданта I армије:

а. *У 0 ч. 50 под ОБр. 3516 (од 25 новембра)*: »У току 23 и 24 новембра непријатељ је у бегству одступио на леву обалу Колубаре. У току дана прикупљени су ови подаци о непријатељу: наш војник, који је био заробљен, побегао је из Ваљева и каже, да је непријатељ још 23 новембра отпочео да напушта Ваљево. 24 новембра изјутра напуштање Ваљева претворило се у бегство. Једна непријатељска група побегла је ка Завлаци, друга путем поред старе касарне.

»Командант Моравске дивизије II поз. наводи, да у борби 24 новембра има заробљеника из: 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10 и 12 брдске бригаде. Растројство непријатеља је потпуно.

»По извештају Команданта Дунавске дивизије I поз., Коњички пук који је био упућен ка Дивцима, дочекан је јуче 24 ов. м. око 15 ч. 40 ватром непријатељских одељења са косе северно од Диваца. Примећено је одступање непријатељских делова на север косом Лозничком и косом северно од Диваца, као и одступање непријатељске коморе Лозничком р. Данас око подне искази мештана и заробљеника тврде, да је

непријатељ одступио једним делом преко Ваљева, другим преко Диваца.

»24 Новембра око 16 ч. кроз Рајковић прошла је последња непријатељска заштита. Од тога тренутка нема додира с непријатељем.

»Непријатељ је посео деловима мост на Колубари код Диваца. Јачина му је око две чете.

»Командант Дринске дивизије I поз. јавља, да је чело његове претходнице прешло Градац. Изгледа да је непријатељ посео и утврдио линију: Боричевац — Кличевац, на којој има пешадије, митраљеза и две хаубице.

»Код Диваца непријатељ се укопао за одбрану моста на Колубари.«

б. *У 7 ч. 10 под ОБр. 3520:* »Синоћ борбом заузето Ваљево. Данас продужење гоњења на север и северозапад, са јаким осматрањем према истоку и низ Колубару. На линији Причевић — Јошева — Близоње дивизије ће данас очекивати даљу заповест. Једна од њих остаје као армиска резерва на десној обали Колубаре у близини Ваљева.

»У 8 ч. армиски штаб долази у Г. Топлицу.«

Од Команданта Ужичке војске:

а. *У 23 ч. под ОБр. 1930* (од 25 новембра): »У току данашњега дана продужено је гоњење ка фронту: Маковиште — Јелова гора — Кадињача.

»*Шумадиска дивизија II поз.* продире ка Маковишту.

»*Лимски одред,* који је заноћио 24/25 новембра на Црнокоси, на фронту Кик — Трнава, продро је гребеном Црнокосе ка Вел. Приседолу и Црном врху. Пред мрак предњи делови избијали су на западни огранак Црнокосе.

»*Ужичка бригада,* која продире ка Ужицу, имала је борбу целога дана. Око подне овладала је Трешњевицом, борба је продужена ради заузимања положаја Чакарово брдо и Хајдучки гроб. Јачина непријатеља 2—3 батаљона са једном брдском хаубичком батеријом.

»Предузете су мере, да се у току ноћи непријатељ протера и Ужице очисти.«

б. *У 10 ч. 30 под ОБр. 1939:* »*Шумадиска дивизија II поз.* у току јучерањег дана гонећим одредима избила је на линију: Шепци — Ћебићи — Лисина, а са главнином на линију: Ивашевица — Таорска стена. Побочница од једног пука и

једне брдске батерије избила је на Чикер и Рељине. Дивизион коњице прешао Повљен. Побочница данас продужава за Дебело брдо. Заробљено преко 100 војника.

»*Лимски одред* преко Црнокосе избио на фронт: Варда — Црни врх — Вел. Приседо. На груписаног непријатеља није се наишло. По селима растурена непријатељска одељења, која се хватају.

»Испред *Ужичке бригаде,* после извесног отпора, непријатељ се повлачи. Ужичка бригада гони и преко Ужица наступа ка Кадињачи, у коме се правцу чује топовска пальба. Од непријатеља очишћени: Ражана, Косјерићи, Ужице, вероватно и Чајетина. Упућени су извесни делови да наступају преко Чајетине ка Кремни. Наређено гоњење ка Дрини.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

У општој ситуацији на војишту није наступио моменат који би изазвао промене у досадањој ситуацији. Стога се рад има продужити даље у духу досадање директиве.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. I АРМИЈА.

Рад Армије.

Освајање Ваљева. Избијање Армије на леву обалу Колубаре.

Сви извештаји примљени последњих дана јављали су да непријатељ пред фронтом ове Армије отступа у паничном бекству на леву обалу Колубаре. То је изјавила и маса заробљеника који су нам последњих дана пали у руке. Међутим за даљи рад Армије било је сада главно питање: *којим је правцем, по прелазу Колубаре, непријатељ отступио главном снагом, да ли на запад ка Дрини, или на север ка Сави?* Дунавска дивизија I поз., којој је било стављено у задатак да даљим продирањем преко Ваљева прикупи потребне податке о правцу отступања непријатељске снаге, задржана на десној обали р. Граца и Колубаре, није успела да те податке прибави.[1] Застор, који је непријатељ оставио на положајима леве

[1] Служба извиђања није била организована како је то требало од стране Армије.

обале Граца и Колубаре, није могао бити тако озбиљан да се кроз њега и око њега није могло проћи. Разбијен и деморалисан непријатељ није био у стању да на тако блиском отстојању код Ваљева прикупи и уреди своје трупе, а још мање да изрази какав јачи отпор. Према томе пад Ваљева био је питање скорог времена. Али куда, по паду Ваљева, да се управи и како да се групише главна снага Армије за даље гоњење непријатеља његовим прелазима ка Сави и ка Дрини, то је било главно питање које је требало решити у Армији.

Непријатељска група, која је оперисала пред фронтом I армије за време до избијања у долину Колубаре, морала је базирати на Дрину и правце долином р. Јадра и преко Пецке ка Љубовији. У доцнијем току, продирући у долину Љига и ка Сувобору и Прострузи, она је могла базирати и на север, што је било лакше и удобније, користећи се железничком пругом Обреновац — Уб — Ваљево. Према томе и сада за отступање непријатеља стајала су на расположењу два правца: један на запад низ Јадар и преко Пецке ка Дрини; други на север ка Сави.

Први извештаји створили су утисак да непријатељ отступа од Ваљева преко Става и Каменице за долину Јадра, и то баш деловима ангажованим пред центром и левим крилом ове Армије, што је у ствари и чинило снагу његовог 15. и 16. корпуса. За први мах мање је вероватно било да ће непријатељ отступити на север, ма да би ово ишло више нама у прилог, јер би на тај начин престала потреба обезбеђивања нашег левог крила и бока. Непријатељ би се лишио користи бочног положаја који му је нудио гребен Гучева — Борање и Јагодње, а највећа корист по нас била би у томе, што би, гонећи непријатеља на север, трупе I армије биле стално на крилу наших осталих армија, у тешњој тактичкој вези с њима и у могућности да их по потреби брзо потпомогну, не напуштајући при томе свој главни циљ. Једино још могло се мислити да ће непријатељ главном снагом отступити на север, ако се осећао потпуно побеђен и толико растројен и деморалисан, да је морао што пре напустити нашу земљу и похитати да под заштитом р. Саве прикупи остатке своје разбијене и деморалисане војске.

Под утисцима дотадањих извештаја да непријатељ

отступа главном снагом долином Јадра, Командант армије, још у току 25 новембра, био се одлучио да продужи енергично гоњење непријатеља, тежећи да га одбаци са правца долином Јадра, а делом својих трупа на правцу ка Гучеву и Борањи, а делом својих трупа на правцу ка Дивцима да потпомогне и олакша рад III армије и њено пребацивање на леву обалу Колубаре.

За први мах намера Команданта армије била је та да најпре овлада Ваљевом и да Армију групише на леву обалу Колубаре на подесној просторији тако, како би је могао кренути низ долину Јадра, а евентуално и на север ка Сави.

За овај циљ *Командант армије, у 12 ч., а под ОБр. 3519,* (25 новембра), *издао је својим дивизијама овакву заповест:*

»По добијеним извештајима, непријатељ у трајноме одступању испред ове армије борбом је принуђен да напусти Ваљево, и повлачи се главном снагом преко Каменице низ Јадар, а са мањом снагом деловима преко с. Грабовице и Близоња ка Коцељеви. По до сада још не провереним извештајима, извесни непријатељски делови, одступајући испред фронта III Армије, повлаче се и заустављају на положајима леве обале Колубаре код с. Словца.

»Намера ми је, да продужим енергично гоњење непријатеља заплавом Јадра и у правцу Коцељеве, а у исто време да загрозим боку и позадини непријатељских делова, који би се задржали на положајима леве обале Колубаре код Словца.

»У том циљу *наређујем:*

»1) *Дунавска дивизија I поз.,* протерујући непријатељске делове, пролази кроз Ваљево и продужава гоњење заплавом р. Јабланице и Обнице са тежњом, да што пре избије у висину д. Буковице и Причевића, изашиљући гонећа одељења преко Става и друмом ка Каменици.

»2) *Дринска дивизија I поз.* за Дунавском дивизијом I поз., пролази кроз Ваљево и маршује право на север, са тежњом, да што пре избије на Близоњске висове, упућујући гонећа одељења правцем: Слатина — Памбуковица, и Слатина — Столице — Трлић. Јака извиђачка одељења послати у правцу Карауле (к. 322).

»3) *Дунавска дивизија II поз.* за Дринском дивизијом I поз. пролази кроз Ваљево и маршује најпогоднијим правцем

на к. 360 (средокраћа између Јаутине и Близоњских висова), упућујући гонећа одељења у правцу Коцељеве. Преко с. Рабаса одржавати везу са Дунавском дивизијом I поз.

»4) *Моравска дивизија II поз.* изашиљући један здружен одред од Мионице ка Дивцима, продужава покрет преко Мионице и Рајковића ка Ваљеву, и као армиска резерва зауставља се на десној обали Колубаре и р. Граца северно од с. Бујачића, пребацујући један пук у варош ради привремене гарнизонске службе и ради потребног извићања низ Колубару у правцу Диваца. Ако не би одред код Дйваца успео да изврши прелаз на томе месту, кренути се даље ка Ваљеву.

»*Комуникациска линија* за Дринску и Моравску дивизију: Ваљево — Рајковић — Мионица — Гукоши — Гор. Милановац; а за обе Дунавске дивизије: Ваљево — Рајковић Брежће — Сувобор — Гор. Милановац (односно Чачак). Колонски возови свих дивизија, до даљег покрета, остају на десној обали Колубаре.

»Армиски штаб сутра у 10 ч. у Гор. Топлици. О пријему одговорити, а Командант Дринске дивизије I поз. да достави ову заповест Командантима Дунавске дивизије I и II поз.«

У току ноћи између 25 и 26 новембра добијени извештаји наговештавали су вероватност да непријатељ главном снагом отступа у правцу Коцељеве. Међутим разбацан плен по свима правцима испред фронта Армије давао је јасан доказ да код непријатеља није било уредног отступања, већ да је уопште вршено бекством разбијених делова по свима правцима, у мањим и већим групама, са тежњом да се најкраћим правцем што пре дочепају оностране обале Саве и Дрине.

Код Моравске дивизије II поз., која је у току 24 ов. м. наступала право на север, на отсек између р. Топлице и Љига, било је заробљеника из: 2., 3., 6., 7., 8., 9., 10. и 12. брдске бригаде, дакле већи део 15. и 16. корпуса, а та маса ни у ком случају није могла отступити ка Ваљеву, већ на прелазе код Диваца и Словца на север ка Колубари. По извештају Команданта Моравске дивизије II поз., непријатељ је био посео и снажно бранио дивачки мост на Колубари, а од стране III армије осмотрено је да непријатељ отступа на север Лознич-

ком Косом и косом северно од Диваца, а комором уз Лозничку Реку. По исказима заробљеника непријатељских војника код III армије, непријатељ је отступио делом преко Диваца, а делом преко Ваљева. Међутим Дунавска дивизија I поз. била је заустављена код Ваљева непријатељским заштитницама које су поселе и утврдиле леву обалу Граца, затим Боричевац и Кличевац, штитећи на тај начин оба правца, и онај низ Јадар ка Лозници, и онај ка Коцељеви и Шапцу.

Полазећи најзад и од могућности да је непријатељ отступио главном снагом на север, Командант армије одлучио се да Армију групише на положаје леве обале Колубаре око Ваљева тако да може даље гоњење продужити било у једном, било у другом правцу.

О даљој намери за рад Армије, као и резултату јучерањег дана, данас у 7 ч. Врховној команди послан је под ОБр. 3520 извештај чија је садржина изложена на стр. 402 под б.

БОЈ КОД ВАЉЕВА.

Избијањем IV прекобројног пука из Дунавске дивизије I поз. на Крушик и к. 199 и његових патрола на северну ивицу Ваљева утврђено је да непријатељевих трупа нема у Ваљеву, али је он зато заузео и посео положај на левој обали р. Граца и даље Боричевац и Кличевац, тукући прилазе ка вароши. Стога се Командант Дунавске дивизије I поз. био одлучио (још пре добијене армиске заповести) да, ако непријатељ не би у току ноћи пред бомбашким одељењима напустио ове положаје, данас у 5 ч. у циљу потпуног овлађивања Ваљевом предузме напад на непријатеља и то: десном колоном (IV прекобројни пук) правцем Кличевац — Каменљар, а левом колоном (8. пук I поз.) правцем Попара — Боричевац — Аврузовића Јабуке — Сухе Воде — Дивље Поље. Дивизиска резерва (9. пешадиски пук I поз.) наступа за левом колоном.

Дринска дивизија I поз., у циљу потпомагања Дунавске дивизије I поз., имала се кренути правцем Клинци — Белошевац — Кличевац — Каменљар — Јаутина, а претходницом да што пре избије на Кличевац и овлада њиме, смењујући IV прекобројни пук из Дунавске дивизије I поз. коме је одређен правац напада ка Боричевцу.

Непријатељ пред фронтом Дунавске дивизије I поз. држао је положај Марковац — Калуђерско Брдо — Циганске Куће — Попара, а на левој обали Колубаре Боричевац и Кличевац.

Ток боја. У духу армиске заповести ОБр. 3519, покрет трупа обе дивизије имао је отпочети у 5 ч.

Код Дунавске дивизије I поз.: Коњички пук да се зором крене правцем Пећина (к. 284) — Седлар — Дебело Брдо (к. 507) — Балиновић — Ставе и најенергичније гони непријатеља, обезбеђујући у исто време леви бок Дивизије. IV прекобројни пук, пошто га смене трупе Дринске дивизије I поз. на Крушику, да нападне од Крушика Боричевац (к. 255), обухватајући га са северне стране. Батаљон овога Пука са Граца (Бујачића) у 6 ч. да нападне у правцу Попара — к. 284 Боричевац, и пре зоре да протера непријатељске делове са Попаре и Пећине (к. 284). По заузећу Боричевца IV прекобројни пук да надире правцем Аврузовића Јабуке — Сухе Воде, и овлада отсеком Дивље Поље — Паланачко Брдо, а када га смене трупе Дунавске дивизије II поз., онда да се прикупи јужно од Д. Буковице (лева обала п. Видачице). 8. пук I поз. да напада са Бујачића правцем Сарачи — Седлар — Златарић, потпомажући напад батаљона IV прекобројног пука на Попару и Боричевац, и обухватајући непријатеља на Боричевцу са десног крила и бока. Батаљон 8. пука са Бранеговачког Виса да нападне правцем Марковац — Арсића Брдо — Сандаљ — Дебело Брдо (к. 507), а по избијању на Дебело Брдо, да заштити леви бок Дивизије. На случај да батаљон на свом нападном правцу наиђе на јачи отпор, онда у томе правцу ангажовати цео Пук, а по заузимању Дебелог Брда (к. 507) 8. пук I поз. главнином да тежи овладати отсеком Ђурђево Брдо (к. 329), остављајући батаљон на Дебелом Брду. 9. пук I поз. као резерва креће се правцем Бујачић — Пећина. Артилерија са положаја Парлог — Гајине — Бујачић да потпомаже напад Дунавске и Дринске дивизије I поз. на Попару, Боричевац, Кличевац, а по заузећу ових, једна батерија одлази за 8. пешадиским пуком I поз., а остатак наступа правцем Суха Вода, помажући рад IV прекобројног пука. Пионири код резерве; завојиште у Петници; трупна комора код Брежђа; I степен Колонске коморе Бањинац; II степен Колонске коморе Сувобор.

Код Дринске дивизије I позива: Коњички пук упућен на газ источно од Ваљева и даље на Грабовицу — Камењар — Близоњске Висове — Коцељеву. *Претходница* (III прекобројни пук, 6. пук I поз., 2. брдска батерија) са к. 230 да нападне преко Крушика — Кличевца — Камењара — Близоње; на Крушику смењује IV прекобројни пук. *Главнина:* (4., 5. и 7. пук, Артилериски пук, Пионири) наступа друмом за претходницом до раскрснице путева источно од к. 230. Данглисова и 6. брдска батерија да се поставе на Парлоге, да могу тући Кличевац. Завојиште и I степен у Мионици; II степен у Бабајићу.

Ноћ на фронту Дунавске дивизије I поз. прошла је на миру, сем слабог пушкарања преко целе ноћи. Око 5 ч. отпочео је покрет обе дивизије, али већ први покушај Дунавске дивизије I поз. да се крене напред и пребаци на леву обалу р. Граца у правцу Попаре и у правцу Марковца (к. 565) био је дочекан снажном ватром и задржан. Тако Дивизија до подне није успела да се пребаци, и да непријатеља отера са његових положаја. Коњички пук, не могавши да се пробије ка с. Седлару, пребацио се на десну обалу Колубаре и дошао код Граца. На десном крилу IV прекобројни пук остао је на Крушику, и по смени са трупама из Дринске дивизије I поз. кренуо се око 10 ч. 45 у напад од к. 199 ка Боричевцу, али због непријатељске ватре са Кличевца није до подне могао прећи р. Љубостињу. 8. пук I поз., прикупљен позади Бујачића, очекивао је резултат борбе своје претходнице, а 9. пук, као дивизиска резерва, био је позади 8. пука.

Око 10 ч. изведена је и артилерија на положај и њено груписање било је овако: једна батерија на Парлогу (к. 265), тукући Кличевац и потпомажући напад Дринске дивизије I поз.; једна батерија на Гајини (к. 325) туче фронт Попара — Циганске Куће — Марковац, потпомажући напад 8. пука; једна батерија позади Бујачића у резерви.

Око 11 ч. 15 стигао је Команданту Дунавске дивизије I поз. извештај од Дринске дивизије I поз. да се непријатељска тешка артилерија налази и с тешком муком креће путем Ваљево — Каменица, и непријатељ даје последњи отпор само да би је спасао. Ово је руководило Команданта Дунавске дивизије I поз. да око подне ангажује дивизиску резерву и на целом фронту предузме енергичан напад. За

то време, од сванућа па до подне, водила се борба на левој обали Колубаре пред Кличевцем и на Ћеновачкој Коси. Претходница Дринске дивизије I поз., прешавши још по ноћи Колубару (делом кроз варош, а делом на газу испод вароши), већ око 6 ч. 30 била је искупљена на левој обали: III прекобројни пук на Крушику, а 6. пук I поз. код пољопривредне станице. Непријатељ, приметивши ово груписање трупа, отворио је ватру са Попаре, али без успеха.

Око 8 ч. претходница је отпочела напад. III прекобројни пук упућен је са Крушика ка Кличевцу, а 6. пешадиски пук искупљао се на Ћеновцу. Напад III прекобројног пука био је у првом покрету заустављен услед бочне и леђне ватре коју је добио са Попаре. До 9 ч. 6. пук се био искупио на Ћеновачкој Коси. У то време код претходнице стигла је и 2. брдска батерија, а главнина Дивизије челом је избила на раскрсницу путева источно од к. 230 (десна обала Колубаре).

Пред фронтом Дринске дивизије I поз. непријатељ је био посео и утврдио Кличевац. Око 9 ч. 30 примећена су два непријатељска батаљона да се спуштају у правцу десног крила 6. пука, а један кроз Јаруге — Ћеновац и Дабића Брдо, у циљу обухвата десног крила 6. пука. Наступање III прекобројног пука било је тешко, јер је био тучен бочном артилериском ватром са Аврузовића Јабука, и с леђа са Попаре. Дејство пак наше артилерије са Парлога и брдске артилерије са Ћеновца било је слабо. Да би се напад јаче потпомогао, постављене су две пољске батерије код к. 230 да туку Кличевац и Ћеновачку Шуму. Потпомогнут овом ватром, III прекобројни пук успео је око 10 ч. да узме на јуриш Кличевац. Међутим на десном крилу на Ћеновачкој Коси, непријатељ развијен пред 6. пуком успео је нападом да поколеба и потисне десно крило Пука. Да би прихватио 6. пук, Командант дивизије кренуо је из дивизиске резерве 5. пук са 6. брдском батеријом, развијајући га десно од 6. пука и обухватајући лево непријатељско крило. Доласком 5. пука отступање десног крила 6. пука је задржано, и под заштитом снажне артилериске ватре с десне обале Колубаре кренуто је напред заједно са 5. пуком. Напад је овај успео, и непријатељ је био приморан да се повуче, прихваћен другим својим деловима са Дабића Брда. Избијајући на Ћеновачку Косу 5. и 6. пук дочекани су ватром са Дабића Брда, и у даљем

току борба се поново развила свом жестином. Непријатељ је давао очајан отпор на линији с. Дрочина — Дабића Брдо пред фронтом III прекобројног и 5. и 6. пука.

Већ од подне предузети напад на целом фронту Дринске и Дунавске дивизије I поз. почео је успевати, и непријатељ, не могући одолети навали јаче снаге, почео је постепено напуштати своје положаје на левом крилу и на фронту Дунавске дивизије I поз. Једна батерија Дунавске дивизије I поз. на Грацу, и Данглисова брдска батерија из састава Дунавске дивизије II поз., снажно су одбијале противнападе непријатеља и потпомагале наступање 8. пука I поз. на Циганским Кућама (к. 316) и Пећини, тако да су натерале непријатеља да напусти ровове испред Циганских Кућа. Ово је омогућило пребацивање 8. пука преко Граца. До тога времена батаљон 8. пука I поз., упућен у правцу Дегурића, успео је да нападом заузме Калуђерско Брдо и до подне избио је на косу источно од Калуђерског Брда у бок непријатељских трупа пред 8. пуком. Пребацивање делова 8. пука на леву обалу Граца продужено је. Успех постигнут на фронту 8. пука I поз. у правцу Пећине руководио је Команданта дивизије да са целом Дивизијом крене у енергичан напад, ангажујући и дивизиску резерву у правцу Ваљево — Боричевац, те да помогне IV прекобројни пук, ангажован у борби на правцу Крушик — Боричевац.

Пред фронтом Дринске дивизије I поз. непријатељ око 13 ч. 40 предузео је поново напад у правцу Ћеновачке Шуме, према крајњем десном крилу 5. пука, али је одбијен. То је руководило Команданта Дринске дивизије I поз. да и остатак Дивизије пребаци на леву обалу Колубаре и крене ка Дабића Брду. Око 14 ч. пред фронтом Дринске дивизије I поз. примећено је да непријатељ почиње местимице повлачење. Поводом тога је 5. пук одмах предузео јуриш. Непријатељ је, и не сачекавши јуриш, напустио Дабића Брдо и почео се повлачити, праћен јаком ватром наших делова са Дабића Брда. По заузећу Брда упућен је одмах један батаљон 5. пука у гоњење непријатеља правцем Јасеничког Виса, а 3. и 6. пук кренути су у правцу Камењара. Са избијањем трупа Дринске дивизије I поз. на Дабића Брдо отпочело је избијање и Дунавске дивизије I поз. на положаје на левој обали Граца код Ваљева.

Око 15 ч. лево крило Дунавске дивизије I поз. избило је предњим деловима на линију Попара — Пећина — к. 316 (Циганске Куће) и протерало непријатеља; батаљон IV прекобројног пука продужио је напад ка Боричевцу и ушао у састав свог Пука, а 8. пук I поз. продужио је наступање, упућујући један батаљон преко Седлара, други према Калуђерском Брду где су се налазиле још око две чете и два непријатељска митраљеза, и трећи батаљон ка Марковцу. Десно крило ове Дивизије (IV прекобројни пук) избило је на Боричевац око 15 ч. 45, протерало непријатеља (један батаљон и два митраљеза) и продужило даље гоњење до линије Сухе воде — Аврузовића Јабуке. Око 16 ч. 15 батаљон 8. пука на крајњем левом крилу Дивизије избио је на Калуђерско Брдо и продужио напад на Равну Гору коју је пред вече и заузео. До ноћи је заузет и Марковац (к. 565), а тако исто Јуњице и Парлог (к. 352).

До ноћи Дунавска дивизија I поз. избила је предњим деловима на линију Аврузовића Јабуке — Парлог — Марковац, и заноћила у оваквом распореду: IV прекобројни пук са предњим деловима на Аврузовића Јабукама, а главнином и једном батеријом на Бабином Пољу; 8. пук I поз. на линији Јуњице — Парлог — Марковац, са резервом код с. Седлара. 9. пук I поз. као дивизиска резерва на Боричевцу; две батерије на Грацу; Пионирски полубатаљон у Попари и Дивизиски штаб у Ваљеву. Непријатељ пред фронтом ове Дивизије отступио је у правцу Каменице. У току дана заробљено је код Дунавске дивизије I поз. 258 војника и 2 официра; заплењен је један митраљез.

Трупе Дринске дивизије I поз. до ноћи избиле су и задржале се у оваквом распореду: батаљон 5. пука, упућен у гоњење, избио је на Јасенички Вис; III прекобројни и 6. пук са 2. и 6. батеријом на Камењару; остатак 5. пука, цео 4. и 17. пук на Дабића Брду; Коњички пук код с. Забрдице; Данглисова батерија на Кличевцу; три батерије у Ваљеву код железничке станице, остатак на десној обали Колубаре код к. 230; Дивизиски штаб у Ваљеву. У данашњем боју код Дринске дивизије I поз. заробљено је 4 официра и 760 непријатељских војника; заплењен један митраљез. Цело поље више Ђеновачке Шуме и Кличевца, као и Дабића Поље, било је посејано великим бројем непријатељских лешева.

Пред фронтом Дринске дивизије I поз. положај су браниле три новопристигле ландштурмске бригаде, са деловима разбијене непријатељске војске. Ове бригаде дошле су од Обреновца и Шапца. Пред фронтом Дунавске дивизије I поз. били су заостали делови разбијених непријатељских бригада.

Рад Моравске дивизије II позива.

Борба код с. Диваца. Према армискоj заповести ОБр. 3519 од данас, ова је Дивизија предузела покрет правцем Санковић — Боблије (к. 328) — Цер (к. 278) — Клинци ка Ваљеву, у циљу груписања на десноj обали Граца, на простору Ваљево — Буjачић. Коњички ескадрон упућен је преко Радобића и Шушеока да пређе Колубару код с. Белошевца и да се задржи на левоj обали Ђеновачког Потока извиjаjући у правцу Диваца. Трупна комора и I степен кренути су ка Мионици, а II степен ка Гор. Топлици. Одред упућен ка Дивцима (2. пук, једна пољска батерија и чета пионира) кренут је у 8 ч. од Мионице ка Дивцима са задатком да протера непријатељске делове, ако их има, код Диваца, и да продужи пут ка Ваљеву, одржаваjући везу са Тимочком дивизиjом II поз. (III армија). По пристизању код Ваљева, да се задржи на источноj ивици Ваљева.

Покрет одреда отпочео је од Мионице нешто раније. Непријатељ је био посео са двема четама и једним митраљезом непосредно леву обалу Колубаре, а на вису северно од Диваца налазили су се његови јачи делови. Подишавши мосту на Колубари, одред је био дочекан ватром непријатеља с леве обале Колубаре. Гвоздени мост на Колубари биле су разрушиле још наше трупе, али је сада непријатељ при свом повлачењу покварио био и дрвени мост који је био подигнут покрај гвозденог моста. До 10 ч. квар на мосту поправљен је, а претходнички батаљон са митраљеским одељењем био је пребачен на леву обалу. Батерија из одреда постављена је на десноj обали Колубаре код моста на реци Лепеници (источно од с. Клашнића). Непријатељски делови са леве обале Колубаре, још при подиласку Пука ка мосту, отступили су у правцу Дивачког Виса. Пребациване Пука преко Колубаре продужено је. Али када су његови предњи делови почели подилазити железничком насипу и дивачкоj механи, били су ватром дочекани са Дивачког Виса. До 13 ч.

била су пребачена три батаљона и један топ, али је даље напредовање било тешко због јаке артилериске ватре од једне непријатељске батерије са Лозничког Виса. Око 15 ч. Пук је предузео јуриш, али је истовремено и непријатељ извршио испад у правцу десног крила Пука, и оба деснокрилна батаљона приморао да се повуку чак и преко моста на десну обалу Колубаре. Друга половина Пука остала је на левој обали Колубаре, држећи с. Дивце и тукући непријатељске делове који су дејствовали у правцу његовог десног крила. Непријатељ задржан ватром испред с. Диваца до ноћи није више ништа покушавао. Штавише, око 18 ч. непријатељ је почео повлачити артилерију са положаја. Јачина непријатеља била је око три батаљона и две батерије. Повлачење непријатељске артилерије побудило је Команданта одреда да око 23 ч. са једним батаљоном изврши препад. Непријатељ, потпуно изненађен, напустио је положај, а 2. пук избио је на Дивачки Вис, где је остао у току целе ноћи, немајући десно везе са Тимочком дивизијом II поз. Остале трупе Моравске дивизије II поз. заноћиле су у оваквом распореду: 3. пук у Ваљеву; 8. кадровски пук на Гајини; 1. пук код р. Бање; Крупов артилериски дивизион са 1. пуком, а Шнајдеров артилериски дивизион код с. Пауна; Дивизиски штаб у с. Клинцима; Коњички ескадрон на левој обали Калубаре код Ћеновца. У току данашње и ноћашње борбе заробљени су: 1 официр, 2 кадета и 179 војника.

Рад Дунавске дивизије II позива.

Груписање њено на положајима леве обале Колубаре.

Извештен о намери Команданта Дунавске дивизије I поз. за данашњи напад, а пре него што је добио армиску заповест, Командант Дунавске дивизије II поз. наредио је груписање Дивизије код с. Драчића, постављајући је у такав положај да њоме може кренути унапред, било преко Ваљева, било преко р. Граца у правцу Богатића и Лелића.

По добијеној армиској заповести Командант дивизије упутио је трупе ка Ваљеву са оваквим распоредом: *Коњица* је одмах упућена од Бранковца преко Ваљева, Рађевог Села и Козличића у гоњење непријатеља ка Коцељеви. *Претходница*: 9. пук II поз. са једном пољском брзометном батеријом и четом пионира кренута је одмах од Великог Брда (к. 405) преко Ваљева, Рађевог Села и Козличића к. 366 у

гоњење непријатеља правцем ка Коцељеви. *Остатак трупа* (8. пешадиски пук I поз., Артилериски дивизион, 8. пук II поз., Комбиновани пук и Пионирски полубатаљон) кренут је од Млађева друмом за претходницом. *Завојиште* код с. Граца; *I степен Колонске коморе* код Рајковића; *Трупна комора* код Брежђа; а остатак Колонске коморе код с. Планинице. Покрет претходнице био је ометан ватром непријатељске артилерије с леве обале Граца, али је ова брзо уњуткана ватром артилерије Дунавске дивизије II поз. са Великог Брда. Када је чело претходнице избило код с. Бујачића, још се водила борба на фронту Дунавске дивизије I поз. Услед тога Дунавска дивизија II поз. морала је од Бујачића скренути и прећи Колубару на броду код пољопривредне школе, упућујући одмах по прелазу своју претходницу да најенергичније потпомогне напад Дунавске дивизије I поз. на линију Боричевац — Кличевац — Ђеновачка Шума. До 16 ч. чело Дивизије прешло је на леву обалу Колубаре. До овог времена непријатељ је био напустио положаје леве обале Граца, као и Кличевац и Боричевац пред трупама Дринске и Дунавске дивизије I поз., и отступио делом ка Каменици, делом ка Коцељеви.

По прелазу на леву обалу Колубаре, Дунавска дивизија II поз. продужила је даљи покрет. 9. пук II поз. упућен је левом обалом р. Љубостиње да избије на раскрсницу у висини Јасике (к. 340), а сутрадан да продужи напад преко Козличића ка к. 366. 7 пук I поз. упућен је десном обалом р. Љубостиње ка Дивљем Пољу, а сутра дан да продужи према Котешици у правцу к. 357. 8. пук II поз., Комбиновани пук, Пионирски полубатаљон, као дивизиска резерва, да дођу на косу североисточно од Рађевог Села, у висини с. Грабовице. Једна батерија на Крушику, а сва артилерија да изађе на линију Дивље Поље — Паланачко Брдо (к. 312). Коњица упућена је на линију Рабас — Бранковина; завојиште привучено ка Грацу, а сутра има доћи на Крушик; I степен Колонске коморе код Рајковића, II степен код Брежђа.

На правцу наступања Дунавске дивизије II поз. непријатеља није било, пошто се Дивизија кретала у другој линији.

До мрака трупе I армије већином су биле пребачене на леву обалу Колубаре и груписане су овако:

Дринска дивизија I поз. предњим деловима на линији

Јасенички Вис — Камењар, коњица у с. Забрдици, а главнина на Дабића Брду и Кличевцу.

Дунавска дивизија I поз. предњим деловима на линији Аврузовића Јабуке — Парлог — Марковац, са коњицом код с. Седлара, а са главнином на Боричевцу.

Дунавска дивизија II поз. предњим деловима на линији Јасика — Дивље Поље, главнина код Рађевог Села.

Моравска дивизија II поз. на простору од Ваљева до с. Пауна, а једним делом код с. Диваца.

Армиски штаб у Гор. Топлици.

Непријатељ пред фронтом ове Армије повукао се на целој линији. После боја који је трајао готово цео дан и у коме је дао доста снажан отпор, непријатељ се повукао делом на север у правцу Близоњских Висова, а делом на запад у правцу Каменице. Али Командант армије није био начисто куда је непријатељ отступио главном снагом.

За даљи рад *Командант армије издао је данас под ОБр. 3542 својим дивизијама овакву заповест:*

»Са навећим поносом похваљујем досадањи седмодневни трудни а успешан рад свију трупа I Армије. Овом приликом командантима дивизија излажем за сутрашњи рад 27 новембра ово своје гледиште: у даљем продирању према мојој заповести ОБр. 3519[1] не дозволити непријатељу мир, спокојство и његово уредно повлачење. У колико год трупе I Армије ово сложно и енергично буду изводиле, у толико горе по непријатеља. За њега ће још горе бити, ако при сутрашњем раду обе дунавске дивизије при својему покрету буду вршиле јаче груписање својих снага према непријатељском десном крилу тако, да га згодном приликом обухвате са те стране и сјуре у долину Рабаса пре, него би се он дочепао положаја Јаутина — Близоњски висови. Овај и овакав рад двеју дунавских дивизија олакшавала би Дринска дивизија јачим притиском према фронту. У овоме случају Дринска дивизија I поз. не би требала да пропусти прилику, а да Каменичким путем не упути јаче гоњење одељење. Почетак рада у 6 ч.«

---

[1] Види стр. 405 и 406.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ 25/26 новембра прошла је на миру. У 5 ч. изјутра добијена је од Команданта I армије под ОБр. 3519 заповест за даљи рад Армије, (в. садржину на стр. 500 и 501).

На основу ове заповести *Командант дивизије у 5 ч. под ОБр. 1842 издао је својим трупама овакву заповест:*

»По добијеним извештајима непријатељ у трајном одступању испред I Армије борбом је био приморан да напусти Ваљево, и повлачи се главном снагом преко Каменице низ Јадар, а са мањим деловима преко с. Грабовице и Близоња ка Коцељеви.

»По до сада још непровереним извештајима извесни делови непријатељски, одступајући испред фронта III Армије, повлаче се и заустављају на положајима леве обале Колубаре код с. Словца.

»I Армија продужава енергично гоњење непријатеља заплавом Јадра и у правцу Коцељеве, а у исто време има да загрози боку и позадини непријатељских делова, који би се задржали на положајима леве обале Колубаре код Словца.

»*Дунавска дивизија I позз.,* протерујући непријатељске делове, пролази Ваљево и продужује гоњење заплавом р. Јабланице и Обнице са тежњом, да што пре избије у висину Д. Буковице и Причевића, изашиљући гонећа одељења преко Става, и друмом ка Каменици.

»*Дринска дивизија I позз* пролази Ваљево и маршује право на север са тежњом, да што пре избије на Близоњске висове, упућујући гонећа одељења правцем Слатина — Памбуковица, и Слатина — Столице — Трлић. Јака извиђачка одељења шаље у правцу Карауле.

»*Дунавска дивизија II позз.* пролази Ваљево и маршује ка к. 360, средокраћи између Јаутине и Близоњских висова, одашиљући гонећа одељења у правцу Коцељеве.

»*Моравска дивизија II позз.,* изашиљући један здружен одред од Мионице ка Дивцима, продужава покрет преко Мионице и Рајковића ка Ваљеву, и као армиска резерва заустављa се на десној обали Колубаре и Граца.[1]

---

[1] Информативни део заповести сувише опширан. Није одређено место на коме ће бити армиска резерва. Израз: »на десној обали Ко-

Наређујем:

»1) *Дрински дивизиски коњички пук* прегазиће Колубару на газовима источно од Ваљева, и кретаће се правцем: Грабовица — Камењар — Близоњски висови — Коцељева, у циљу извиђања непријатеља.

»2) *Претходница.* Командант потпуковник В. Гинић (III Прекобројни пешадиски пук, 6. Пешадиски пук, 2-га брдска батерија) полази са к. 230 данас 26 о. м. у 5 ч. јутро, и креће се правцем Крушик — Кличевац — Камењар — Близоње. Прелаз преко Колубаре извршити под заштитом мрака, и по доласку на Крушик ту сместити делове IV Прекобројног пука, који ће потом отићи у састав Дунавске дивизије I поз.

»3) *Главница.* Командант пуковник М. Станковић (5 Пешадиски пук, 4 Пешадиски пук, 17 Пешадиски пук, Пионирски полубатаљон) полази са моста р. Бање у 6 ч. 30 јутро и креће се друмом за претходницом до раскрснице путева источно од к. 230, одакле ће даљи покрет бити према ситуацији. Данглисова батерија и 6. брдска батерија до 6 ч. изјутра поставиће се на Парлогу тако, да одатле могу дејствовати у правцу Кличевца, а одатле њихово даље кретање и постављање биће саобразно развоју догађаја.

»4) Дивизиско завојиште остаје до даљег наређења у Мионици.

»5) I Степен Колонских возова прићиће до Мионице, а на његовом зачељу биће Трупне коморе.

»6) Ја ћу се кретати са главнином.

»7) Командир телеграфског одељења продужиће телефонску везу у стопу за претходницом.«

Према овој заповести III прекобројни пук кренуо се у 5 ч. изјутра у правцу Крушика, и то са два батаљона кроз варош Ваљево, а са два батаљона и митраљеским одељењем газећи Колубару мало испод вароши. 6. пешадиски пук прегазио је Колубару према пољопривредној станици у 5 ч. 30. Овај прелаз извршен је под заклоном јутарње магле, и у 6 ч. 30 цела претходница (III прекобројни и 6. пук) била је на левој обали Колубаре, и то III прекобројни пук на Крушику, а 6. пук позади пољопривредне школе. На Крушику је смењен IV прекобројни пук из Дунавске дивизије I поз.

лубаре и Граца« много је растегљив и неодређен, те стога може бити неспоразума. П.

који је сада отпочео напад на Боричевац. Командант претходнице, информисан да се непријатељ налази на Кличевцу, наредио је III прекобројном пуку напад са Крушика на Кличевац, а у правцу Ђеновачке Косе и Дабића Брда упутио је јаче официрске патроле у циљу извиђања. Када је Пук отпочео развој за напад у 8 ч., добио је одмах артилериску ватру са Попаре. Истовремено је почео да се пребацује по групама и 6. пешадиски пук од пољопривредне школе ка Кличевцу, и око 9 ч. цео Пук се био прикупио у јарузи према Ђеновачкој Коси. 2. брдска батерија (из претходнице) у први мах потпомагала је развој претходнице са десне обале Колубаре, а потом је око 9 ч. пришла до Ђеновачке Косе. Главнина Дивизије подишла је челом до раскрснице путева источно од к. 230.

У 9 ч. 30 Командант 6. пешадиског пука добио је извештај, да се непријатељ у јачини два батаљона спушта у правцу према десном крилу Пука, а један непријатељски батаљон да се креће јарugом између Ђеновца и Дабића Брда у циљу обухвата десног крила. С обзиром на овакву ситуацију, Командант пука, као командант претходнице, узео је из III прекобројног пука један батаљон за појачање 6. пешадиског пука.

У 10 ч. покрет III прекобројног пука био је тежак, јер је био стављен под бочну непријатељску артилериску ватру са Аврузовића Јабука, и лењу ватру артилериску, пешачку и митраљеску са Попаре. Дејство наше артилерије било је слабо.

Развој и напад III прекобројног и 6. пешадиског пука у правцу Кличевца и Ђеновачке Шуме потпомагала је поред 2. брдска батерија и Данглисова брдска батерија са Парлога на десној обали Колубаре, али њихово дејство није било довољно да напад снажно потпомогну. Стога је наређено Команданту Дринског артилериског пука, да постави две пољске батерије код к. 230 које ће ставити под што јачу ватру непријатеља на Кличевцу и Ђеновачкој Шуми. Ступањем у дејство ових батерија учињено је, те су два батаљона III прекобројног пука (1. и 4.) око 10 ч. извршила јуриш на Кличевац и заузели га.

Код 6. пука у ово време наступило је колебање. Командант дивизије лично је осмотрио уређено кретање непри-

јатељских стрељачких стројева пред фронтом Пука, па је наредио да се 5. пешадиски пук са чела главнине одмах крене у правцу Ђеновачке Шуме и ојача 6. пешадиски пук развојем у десно, обухватајући лево непријатељско крило. 5. пешадиски пук прегазио је Колубару у 10 ч. 50, прикупио се код железничке пруге и одатле упутио два батаљона да се развију десно од 6. пука, а два батаљона и митраљеско одељење кретали су се за десним крилом као резерва. Долазак 2. батаљона 5. пука око подне, његово ступање у борбу, као и појава осталих батаљона овога Пука учинили су, те је код непријатеља ватра почела слабити. Поколебани делови 6. пука поново су се кренули напред заједно са 2. батаљоном 5. пука, а све ово, као и прецизна ватра наших батерија, допринело је, да непријатељ отступи са Ђеновачке Косе, којом су наши поново овладали, а отступајући непријатељски делови били су прихваћени на Дабића Брду од трупа које су тај положај раније поселе.

Напад 5. пука почео је слабијом жестином. Непријатељ је давао врло јак отпор на линији Дрочина — Дабића Брдо. Око 13 ч. 40 он предузима са два батаљона контранапад са Дабића Брда у правцу Ђеновачке Шуме — крајњег десног крила 5. пешадиског пука. Ради продирања овога, Командант 5. пука упутио је свој један батаљон (трећи) да се развије на десном крилу, а командиру митраљеског одељења наредио је да помогне напад овога батаљона. У овоме тренутку Командант дивизије наредио је да и остатак дивизиске главнине (4. и 17. пешадиски пук) пређе Колубару и крене се у правцу Дабића Брда.

Око 13 ч. отворена је с наше стране на целом фронту Ђеновачке Косе најјача пешадиска, митраљеска и артилериска ватра у циљу припреме напада. Одмах затим целокупан борбени поредак кренуо је напред и у скоковима подишао непријатељском положају Дабића Брдо на 300—400 м., одакле је отворена јака пешадиска ватра. Артилерија из Дунавске дивизије I поз. једним својим делом са фронта Парлог — Бујачић врло је добро потпомагала у току целог дана напад наших трупа на Кличевац и Ђеновац. Око 14 ч. код непријатеља је примећено колебање и делимично повлачење. Командант 5. пука наредио је јуриш који је успешно извршен. Непријатељ, не сачекавши јуриш, нагло је отступио и у отсту-

пању претрпео велике губитке; Кличевац и Дабића Брдо били су покривени непријатељским лешевима.

По заузећу Дабића Брда Командант 5. пука упутио је 3. батаљон овог Пука у гоњење непријатеља у правцу Јасеновачког Виса, где је до мрака стигао и ту заноћио; а III прекобројни и 6. пешадиски пук кренули су се ка Камењару, куда су око 19 ч. стигли и ту заноћили. Овде су дошле и 2. и 6. брдска батерија (свега четири топа). Остала три батаљона 5. пука, затим 4. и 17. пук, заноћили су на Дабића Брду; Дивизиски коњички пук код с. Забрдице; 2. Данглисова брдска батерија на Кличевцу. Три пољске батерије Дринског артилериског пука (1., 5. и 9.) дошле су у Ваљево и заноћиле код железничке станице; остале пак батерије Дринског пољског артилериског пука заноћиле су на десној обали Колубаре код к. 230.

У 19 ч. 45 под ОБр. 1864 Команданат дивизије послао је из Ваљева Команданту I армије овај дневни извештај:

»Јутрос у 5 ч. отпочео је покрет ове дивизије. Претходница: III Прекобројни и 6 Пешадиски пук и 4 брдска топа, прегазила је Колубару, и до 7 ч. изјутра сменила делове IV Прекобројног пука на фронту касарна на Крушику — грудобран за стрелиште, одакле је потом отпочео напад на непријатеља, који се био утврдио на фронту Кличевац — Дабића Брдо — Ђеновац. Напад је снажно помаган, поред артилерије ове дивизије, и артилеријом Дунавске дивизије I поз., као што је у исто време и артилерија ове дивизије потпомагала напад Дунавске дивизије I поз. Напад је око 10 ч. 30 био успорен и поколебан јаком непријатељском пешадиском и митраљеском ватром, зато сам одмах упутио 5 Пешадиски пук у правцу Ђеновца, у коме се правцу приметило груписање јачих непријатељских снага, а око 14 ч. упутио сам у истом правцу и остатак резерве (4 и 17 Пук). Све ово, уз добро дејство артилерије, учинило је, да је непријатељ био приморан на повлачење.

»По исказима заробљеника, којих има близу 500 са два официра, положај су браниле три новодошавше ландштурмске бригаде, заједно са прикупљеним деловима разбијене непријатељске војске. Ове су регименте дошле из Обреновца и Шапца.

»По заузећу линије положаја Кличевац — Ђеновац —

Дабића брдо, гоњење непријатеља продужено је, и трупе ове дивизије заноћиле су: предстража на Камењару, а главнина на линији: Кличевац — Дабића Брдо. Извештај о губицима поднећу накнадно. Штаб дивизије остао је на преноћишту у Ваљеву.

»Сутра у 5 ч. јутра продужавам гоњење непријатеља правцем Близоње — Памбуковица.«

У 21 ч. под ОБр. 1865 Командант дивизије издао је својим трупама за гоњење 27 новембра овакву заповест:

»Данашњим нападом трупе Дринске дивизије I поз. овладале су положајем: Кличевац — Дабића брдо — Камењар, и заноћиле са предстражом на положају Камењар, а са главнином на линији: Кличевац — Дабића брдо.[1]

»Сутра зором Дринска дивизија I поз. продужује гоњење непријатеља са тежњом, да што пре овлада Близоњским висовима, упућујући потом гонећа одељења правцем: Слатина — Памбуковица, и Слатина — Столице — Трлић. У исто време шаље јака извиђачка одељења у правцу Карауле (к. 322).

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* Командант потпуковник А. Стојшић: 17 Пешадиски пук и 2-га брдска батерија, полази са Камењара на напад сутра 27 ов. м. у 6 ч. јутра правцем: Јасика — к. 320 — Јабуковац п. — к. 280.

»2) *Лева колона.* Командант пуковник М. Станковић: 4 Пешадиски пук I поз. и 6 брдска батерија полази на напад сутра 27 ов. м. у 6 ч. јутра са положаја Камењар, и напада правцем Јасика — Бранковина — Близоњски висови (к. 378).

»3) *Дивизиска резерва.* Командант потпуковник Ст. Милетић: 5 Пешадиски пук, 6 Пешадиски пук и III Прекобројни пук, Пионирски полубатаљон, прикупиће се сутра 27 ов. м. до 8 ч. изјутра на положају Камењар, одакле се потом креће у напад за левом колоном.

»4) Обе нападне колоне одржаваће чврсту узајамну везу при нападу.

»5) Командир Данглисове батерије поставиће ноћас своју батерију на положај Камењар ради потпомагања на-

---

[1] Ово је трупама било познато, стога то у заповести није требало ни стављати.

пада нападних колона, а потом ће доћи на к. 320, са које ће такође потпомагати напад обеју колона.

»6) Командант Дринског пољског артилериског пука поставиће сутра до 6 ч. две своје батерије код с. Грабовице, а једну на Камењару. Остале пољске батерије биће у очекивању у висини с. Дрочине, и њихово доцније постављање и употреба биће саобразно развоју ситуације. Команданта Дринског пољског артилериског пука упозоравам, да је нарочито потребно, да се положаји Близоњски висови у сутрашњем нападу ставе под што јачу артилериску ватру. Према томе и постављање батерија пројектовати.

»7) Дрински дивизиски коњички пук тежиће сутра, да што је могуће пре избије у долину Рабаса и даље ка Близоњским висовима, у циљу извиђања непријатеља, повијајући се при том у правцу Карауле, те да констатује тамо присуство непријатеља, а официрске патроле упућује правцем Слатина — Памбуковица, и правцем Слатина — Столице — Трлић.

»8) Дивизиско завојиште Ваљево.

»9) I Степен Колонске коморе прићиће у висину с. Клинци, а на његовом зачељу биће трупна комора. II Степен Колонских возова прићиће до с. Гор. Топлице.

»10) Дивизиско телеграфско одељење поставиће телефонску везу до Камењара, а потом ће је продужавати према напредовању нападних колона.

»*Комуникациона линија* за ову дивизију је Ваљево — Рајковић — Мионица — Гукоши Гор. Милановац.

»11) Ја ћу бити сутра од 8 ч. на Камењару.«

Губици у току дана: *погинуо* 1 официр и 49 подофицира, каплара и редова; *рањено* 3 официра и 145 подофицира, каплара и редова; *нестало* 84 подофицира, каплара и редова.

Непријатељски губици били су врло велики, јер је цело бојиште било покривено непријатељским лешевима.

Заробљено је 500 непријатељских војника, и заплењено врло много сваковрсног ратног материјала.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 3 ч. изјутра добијена је заповест Команданта I армије ОБр. 3519 чија је садржина изложена на стр. 500 и 501.

На основу ње *Командант дивизије у 4 ч. 15, под ОБр. 1263 издао је својим трупама ову заповест:*

»Непријатељ је напустио Ваљево под борбом и повлачи се главном снагом преко Каменице низ Јадар, а са мањим деловима преко Грабовице и Бошњака ка Коцељеви. По још не провереним извештајима, извесни непријатељски делови, одступајући испред фронта III Армије, заустављају се на левој обали Колубаре код Словца.

»Командант I Армије наредио је, да се данас продужи гоњење непријатеља овако: *Дунавска дивизија I поз.* преко Ваљева ка Д. Буковици и Причевићу; *Дринска дивизија I поз.* ка Близоњским висовима, упућујући гонећа одељења правцем: Слатина — Памбуковица, и Слатина — Столице — Трлић. Сем тога, она ће послати и јака извиђачка одељења у правцу Карауле (к. 322); *Дунавска дивизија II поз.* гониће преко Ваљева ка к. 360 (средокраћа између Јаутине и Близоњских висова).

»Наша дивизија добила је задатак, да одмаршује до Ваљева као армиска резерва, а један одред да пошаље преко Дивача.

Наређујем:

»1) *2-ги Пешадиски пук* са једном Круповом батеријом и једном четом пионира, које одреде команданти тих јединица и које имају бити у Мионици у 8 ч., кренуће се из Мионице у 8 ч. јутра на Дивце, протерати отуд непријатеља, ако га буде имало, и продужити марш ка Ваљеву, обезбеђујући се у правцу непријатеља, и одржавајући везу са Тимочком дивизијом II поз. Ради извиђања непријатеља ставиће командир коњичког ескадрона 10 коњаника на расположење Команданту 2-ог Пука у 8 ч. у Мионици. Када буде стигао у Ваљево, убиваковаће се на источном изласку из вароши.

»2) Остатак дивизије одмаршеваће за Ваљево у овом распореду: *3-ћи пешадиски пук* кренуће се из Мионице у 7 ч. јутра за Ваљево преко с. Санковића, Боблија, Цера и Клинаца, и вршиће гарнизону службу у вароши до даљег наређења. Команданта 3-ег Пука привремено назначујем за Команданта места у Ваљеву, са задатком, да постави страже код свију државних зграда и по вароши, ради одржавања реда. Пук ће се сместити у новим касарнама на Крушику. Једну чету истуриће ради извиђања у правцу Дивача до Ђеновачког п.

»3) *8 Кадровски пук* кренуће се из Мионице за 3-им пуком у 7 ч. 45 јутра, за њим ће се кретати Крупов и Шнајдеров дивизион са остатком Пионирског полубатаљона, и најзад на зачељу *1-ви Пешадиски пук* који ће дати потребно људство за гурање топова, ако буде потребно. Ове јединице поставиће своје биваке на десној обали Колубаре и Граца овако: 8 Кадровски пук на јужној страни, а 1-ви Пук на северној страни друма Ваљево — Бујачић одмах на десној обали Граца. Оба дивизиона поставиће се између моста на Грацу и к. 230.

»4) *Коњички ескадрон* кренуће се у 7 ч. из Мионице преко Радобића и Шушеока, прећи ће Колубару код Белошевца и остаће на левој обали Ћеновачког п., одакле ће извиђати у правцу Диваца, у вези са четом 3-ег Пука, која ће ту доћи.

»5) Штаб дивизије биће у Ваљеву у згради дивизиског штаба.

»6) Трупне коморе и I степен Колонске коморе доћиће сутра до Мионице, а II степен до Гор. Топлице. Болничарска чета са Санитетском колоном у с. Клинцима. Интендантура у Мионици.

»7) Команданти свих јединица свешће на најнужнију меру улазак својих људи у варош, како би се избегао неред.«

У току дана главна колона Дивизије није имала борбе. Међутим 2. пук упућен на Дивце имао је озбиљан судар с непријатељем који је у главноме текао овако: Пук се кренуо из Мионице у 7 ч. 45 ка Дивцима. Извиђањем је било утврђено да је непријатељ био посео непосредно леву обалу Колубаре са јачином око две чете и једним митраљезом, а на вису северно од с. Диваца налазила се јача снага. Стални мост на Колубари порушиле су још наше трупе при отступању, а Аустријанци су поред њега били подигли дрвени мост, који је само на средини био мало покварен, али је поред моста било грађе за његову оправку. Командант 2. пука наредио је напад на непријатеља. Батерија, постављена код моста на р. Летници, истерала је својом ватром непријатеља из ровова, и овај се повукао ка Дивачком Вису. Око 10 ч., када је дрвени мост био оправљен, већ је био пребачен цео претходнички батаљон са митраљеским одељењем на леву обалу Колубаре и упућена ка дивачкој механи. За претход-

ницом су пребачена још два батаљона, а један батаљон и батерија остављени су на десној обали Колубаре. Наступање је било лако до железничке пруге, али при пењању уз нагиб, непријатељ је отворио јаку пешадиску и митраљеску ватру и отпочео дејство и артилеријом. Командант пука појачао је једним батаљоном први борбени ред, и батаљон, који је остао на десној обали Колубаре, пребачен је сада на леву обалу. Све је ово било готово до 13 ч. и тада је наређено да се напад продужи. Напад је напредовао споро, јер је сада ступила у дејство још једна непријатељска батерија са Лозничког Виса. И поред тога је Командант пука око 15 ч. наредио јуриш са предњим батаљонима. Овај је јуриш био одбијен непријатељским контранападом са једним батаљоном противу десног крила 2. пука. Батаљон, који је био на овом крилу, отступио је чак преко моста, повлачећи собом и две чете из једног батаљона из другог борбеног реда. Али је овај непријатељски контранапад убрзо спречен и враћен натраг. У то доба пала је ноћ. Око 21 ч. Командант пука формирао је у Пуку један батаљон и ставио га под команду капетана Ковачевића који је извршио препад на непријатеља у 23 ч. и заузео Дивачки Вис. Пук је заноћио на положају. Везу са Тимочком дивизијом II поз. (III армија) није имао.

Губици овога дана: погинуло 2 подофицира, 18 каплара и редова; рањен 1 официр, 12 подофицира и 131 каплар и редов; нестало 24 каплара и редова.

Непријатељ је оставио на бојном пољу 127 лешева. Заробљен 1 официр, 2 кадета и 179 војника.

Главнина Дивизије заноћила је овако: 3. пук у Ваљеву; 8. кадровски пук на Гајини; 1. пук код р. Бање, где и Крупов дивизион (две батерије); Шнајдеров дивизион код с. Паона; Штаб дивизије у с. Клинцима; Коњички ескадрон на левој обали Колубаре код Ђеновачког Потока.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За рад овога дана примљена је у 3 ч. под ОБр. 3519 заповест Команданта I Армије чија је садржина изложена на стр. 405 и 406.

На основи ове заповести, *Командант дивизије у 3 ч. по*

ОБр. 2700 издао је својим трупама за напад на положаје Ваљева и даље гоњење непријатеља ову заповест:

»Непријатељ одступа пред целим фронтом армије и то: главном снагом преко Каменице низ Јадар, а мањим деловима преко с. Грабовице и Близоња ка Коцељеви. По до сада још непровереним извештајима, извесни непријатељски делови, одступајући испред фронта III Армије, повлаче се и заустављају на положајима леве обале Колубаре код с. Словца.

»*I Армија* продужиће енергично гоњење непријатеља заплавом Јадра и у правцу Коцељеве.

»*Дунавска дивизија I поз.* има задатак, да непријатељске делове пред собом потера и продужи гоњење заплавом р. Јабланице и Обнице ка Ставама и правцем ка Каменици.

»*Дринска дивизија I поз.* полази челом у 5 ч. јутра од к. 230 (на друму Мионица — Шушеока — Ваљево) правцем преко Крушика на Кличевац — Камењар — Близоњски висови, нападајући и протерујући непријатеља на томе правцу.

»*Дунавска дивизија II поз.* има да избије правцем преко Ваљева на к. 360 (средокраћа између Близоњских висова и Јаутине).

»*Моравска дивизија II поз.* биће у армискоj резерви на десноj обали Колубаре.

Наређујем:

»1) *Дивизиски Коњички пук* предузеће покрет зором правцем Пећина (к. 284) — Седлар — Дебело брдо (к. 507) — Балиновић — Ставе са задатком, да непријатеља најенергичније гони и обезбеди леви бок дивизије. Реон извиђања десно: Ваљево — Дивље поље — Јошева — Јаутина; лево: Марковац — Лелић — Ребељ. Једну самосталну официрску патролу послати правцем Марков биљег — Дебело брдо јужно од Стубице за извиђање тога правца, а једну правцем Марковац — Богатић — Лесковица — Букови ка Косјерићу, за везу са Шумадиском дивизијом II поз.

»2) *IV Прекобројни пешадиски пук* предузеће напад од Крушика на Боричевац (к. 255), обухватајући га са северне стране својим десним крилом. Напад отпочети тек када буде смењен трупама Дринске дивизије I поз., упућеним за напад на Кличевац, и када му ове, ангажоване према Кличевцу, буду огарантовале десни бок.

»Батаљон овога пука упућен преко Попара, предузеће

у 6 ч. напад од Попара правцем к. 234 — Боричевац, протерујући још зором непријатељске делове са Попара и Пећине (к. 234). По овлађивању Боричевцем продужити надирање правцем: Аврузовића Јабуке — Суве воде, са тежњом, да овлада одсеком Дивље поље — Паланачко Брдо (к. 312), везујући се лево преко Бегове воде са 8 Пешадиским пуком. Десно одржавати трајно везу са трупама Дринске дивизије I поз.

»Кад Дунавска дивизија II поз. избије у нашу висину и смени овај пук, онда ће се исти прикупити на коси јужно од Доње Буковице.

»3) *8 Пешадиски пук* предузеће покрет у 5 ч. јутра са Бујачића правцем Сарачи — Седлари — Златарић. Напад 1-ог батаљона IV Прекобројног пука на Попаре и Боричевац потпомоћи најенергичније, обухватајући десно крило и бок непријатеља. Батаљон овога пука упућен на Марковац, кретаће се правцем Арсића брдо — Сандаљ — Дебело брдо (к. 507) са задатком, да овлађивањем Дебелим брдом и држањем истога огарантује леви бок дивизије. На случај да се на Дебелом брду наиђе на јачи непријатељски отпор, онда напад овога батаљона потпомоћи потребним делом снаге из главнине пука правцем Парлог (к. 352) — Језеро. По овлађивању Дебелим брдом (к. 507), 8 Пук продужиће главнином својом покрет датим правцем са тежњом, да овлада одсеком Ђурђево брдо (к. 329), везујући се десно са IV Прекобројним пуком, а лево са својим батаљоном на Дебелом брду.

»4) *9 Пешадиски пук* предузеће покрет у 7 ч. правцем Бујачић — Пећина (к. 284), и овде ће се прикупити у дивизиску резерву.

»5) *Дунавски артилериски пук* са положаја Парлог — Гајина — Бујачић потпомагаће најснажнијом ватром напад наших трупа на Попаре и Боричевац, и напад трупа Дринске дивизије I поз. на Кличевац. По протеривању непријатеља са положаја Боричевац — Кличевац, једну батерију упутити најпогоднијим правцем за потпомагање надирања 8 Пешадиског пука, а остатак пука правцем: Ваљево — Боричевац — Суве воде, за потпомагање надирања IV Прекобројног пука.

»6) *Пионирски полубатаљон* кретаће се правцем за 9 Пуком и остаће у дивизиској резерви.

»7) У своме покрету пукови ће се везати телефоном до ћувика Попаре (изнад Ваљевског гробља).

»8) Дивизиско завојиште у Петници.

»9) Борбени део I степена Колонске коморе дошиће код Клинаца; пољска болница у Рајковић.

»10) Трупнѐ коморе Брежђе.

»11) Колонска комора: I степен Бађинац; II степен код В. Сувобора.

»12) Ја ћу се налазити у прво време на Бујачићу, а доцније на Попарама.

»Нарочито напоминьем командантима, да обрате пажњу на међусобну везу и узајамно потпомагање суседних колона. колона.

»Набавити што већи број мештана за путовоће, а употребити их и у циљу извиђања непријатеља.«

Први батаљон IV прекобројног пука покушао је јутрос предњим деловима и бомбашким одељењима да протера непријатеља са Попаре, али у овоме није успео. Покушај пребацивања батаљона преко Граца такође није успео по мрку, те је ово пребацивање отпочело тек у 7 ч.

8. пешадиски пук отпочео је у 6 ч. покрет са Бујачића, у 7 ч. отпочео је развој претходничког батаљона, а главнина Пука остала је позади Бујачића, очекујући да претходнички батаљон и 1. батаљон IV прекобројног пука изврше прелаз преко р. Граца. 3. батаљон 8. пука са Бранеговачког Виса отпочео је изјутра напад на Марковац.

Непријатељ је држао линију Марковац — Калуђерско Брдо — Циганске Куће — Попара; а његови делови примећени су на Дебелом Брду (к. 507), Боричевцу и Аврузовића Јабукама. Отсек Попаре — Пећина — к. 316 — Циганске Куће непријатељ је заузео снагом од једног батаљона и два митраљеза, поседајући предње нагибе за непосредно тучење прелаза преко р. Граца.

Услед јаке непријатељске пешачке и митраљеске ватре извршење прелаза преко р. Граца наишло је на велике тешкоће, те је било знатно успорено. Од 8 ч. отпочела је 2. пољска батерија са Гајина да туче Марковац и Стрмну Гору одакле се појављивала непријатељска артилерија. Циљ је

Батерије био да потпомогне наступање 3. батаљона 8. пешадиског пука.

Дивизиски коњички пук пребацио се на десну обалу Колубаре и прикупио се до 9 ч. код Граца.

Десно крило Дивизије — IV прекобројни пук (три батаљона) остало је на Крушику — к. 199 до 9 ч. 30, до смене са претходницом Дринске дивизије I поз. која је избила на Крушик и продужила напад на Кличевац. Под заклоном ове претходнице отпочело је постепено прикупљање IV прекобројног пука код к. 199, у циљу извршења напада на Боричевац.

7. батерија на Парлогу имала је задатак да потпомаже напад трупа Дринске дивизије I поз. на Кличевац.

2. батерија са Гајине потпомагала је напад левог крила Дивизије, на фронт Попаре — Циганске Куће — Марковац.

1. батерија била је у очекивању позади Парлога.

9. пешадиски пук остао је у резерви позади Бујачића. Око 10 ч. 45 отпочео је напад IV прекобројног пука од к. 199 на Боричевац, али изложено бочној ватри са Кличевца, десно крило је споро напредовало. Напад овога Пука потпомагала је 1. пољска батерија са Бујачића.

Око 11 ч. 45 била је постављена на Грацу (к. 300) и 1. Данглисова батерија из састава Дунавске дивизије II поз. и отпочела потпомагати јаком ватром одбијање непријатељског противунапада противу Дринске дивизије I поз., а потом и наступање 8. пешадиског пука. Снажном ватром 2. батерије противу Попаре, непријатељској пешадији нанесени су огромни губици, и један непријатељски митраљез, који је највише ометао наступање наше пешадије, потпуно је ућуткан. Ватром топа 1. батерије са Граца, и Данглисове брдске батерије, приморани су непријатељски делови да напусте ровове испред к. 316 (Циганске Куће). Овим успешним дејством наше артилерије омогућено је пребацивање на леву обалу Граца, а сем тога 4. батаљон 8. пешадиског пука, упућен око 10 ч. да пређе Градац код с. Дегурића и нападне непријатеља на Калуђерском Брду, успео је око подне да избије на косу источно од Калуђерског Брда, и тиме олакша прелаз 1. батаљону 8. пука. Око 12 ч. 45 успели су да изврше прелаз преко Граца 1. батаљон 8. пука и 1. батаљон IV прекобројног пука, газећи воду више колена, и да предњим дело-

вима подићу положајима на левој обали Граца Попаре — Циганске Куће око 14 ч.

Када је Командант дивизије видео да је успех напада левога крила већ обезбеђен, издао је у 12 ч. под ОБр. 2710 ову заповест:

»Пред нама се налазе врло слаби непријатељски делови, који заштићавају одступање и извлачење непријатељске артилерије и коморе.

Наређујем:

»1) Да се IV Пешадиски прекобројни пук ангажује много енергичније за напад правцем на фронт: Бабино поље — Боричевац.

»2) Да 9 Пешадиски пук нападне непријатеља правцем Ваљево — Боричевац, и потпомогне што снажније напад IV Прекобројног пука.

»3) Да 8 Пешадиски пук продужи енергичније напад према мојој заповести ОБр. 2700 од данас.

»4) Пионирски полубатаљон остаће у дивизској резерви.

»5) Артилерија ће најснажнијом ватром припремити напад IV Прекобројног и 9 Пешадиског пука на Боричевац, а једном батеријом потпомагати наступање 8 Пешадиског пука у смислу заповести моје ОБр. 2700.

»Обратити пажњу на што јаче потпомагање пешадије.«

Лево крило Дивизије (1. батаљон IV прекобројног пука, и 3. батаљон 8. пешадиског пука) избило је око 15 ч. предњим деловима на линију Попара — Пећина — к. 316 (Циганске Куће), протеравши непријатеља са овога положаја у јачини једног батаљона са два митраљеза. 1. батаљон IV прекобројног пука продужио је напад на Боричевац, где је ушао у састав свога пука.

8. пешадиски пук продужио је наступање: 1. батаљон преко Седлара; 4. батаљон противу Калуђерског Брда, где се непријатељ задржао у јачини две чете и два митраљеза, и 3. батаљон противу Марковца, али због тешкога земљишта није успео да га заузме. 2. батаљон у пуковској резерви отпочео је у 15 ч. 20 да прелази Градац.

Десно крило Дивизије (IV прекобројни пук), снажно потпомагано ватром 1. пољске батерије са Граца (к. 300), избило је у 15 ч. 45 на Боричевац, одакле је протеран непри-

јатељ, јачине један батаљон са два митраљеза. Гоњење непријатеља продужено је до линије Сухе Воде — Аврузовића Јабуке.

На левом крилу око 16 ч. 15, 4. батаљон 8. пука избио је на Калуђерско Брдо и продужио напад на Стрмну Гору да би потпомогао напад 3. батаљона на Марковац. У 17 ч. 30 4. батаљон је заузео Стрмну Гору, а 3. батаљон око 18 ч. избио је на Марковац. До 18 ч. 1. батаљон 8. пука избио је на линију Јуњице — Парлог (к. 352), а други батаљон је до 18 ч. избио код Циганских Кућа.

Распоред Дивизије на преноћишту:

IV прекобројни пук са претстражним деловима на Аврузовића Јабукама, а са главнином и 7. батеријом на Бабином Пољу.

8. пешадиски пук на линији Јуњице — Парлог — Марковац, са резервом код Седлара.

Дивизиски коњички пук Седлари.

9. пешадиски пук у дивизиској резерви на Боричевцу.

1. и 2. батерија на Грацу.

Пионирски полубатаљон у Попари.

Дивизиски штаб у Ваљеву.

Непријатељски делови пред фронтом ове Дивизије отступили су у правцу Каменице.

Губици: погинуло 3 војника, рањен 1 официр и 65 војника, нестало 3 војника.

Заробљен један официр и 253 војника; заплењен један митраљез и један телеметар.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

На основу заповести Команданта I армије ОБр. 3519[1] добијене у 8 ч., *Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:*

»По добијеном извештају непријатељ у сталном одступању испред наше армије, борбом је био принуђен да напусти Ваљево и повлачи се главном снагом преко Каменице низ Јадар, а са мањим деловима преко Грабовице и Близоња ка Коцељеви.

»Наша армија продужава енергично гоњење непријатеља заплавом Јадра и у правцу Коцељеве.

---

[1] Страна 405 и 406.

»Наша дивизија добила је задатак, да одмах крене преко Ваљева, с. Рађева — Козличића ка к. 366, која се налази на средокраћи између Јаутине и Близоњских висова.

»Десно од нас гони непријатеља у правцу Близоњских висова Дринска дивизија I поз., лево преко Д. Буковице заплавом Јабланице и Обнице Дунавска дивизија I поз.

Наређујем:

»1) *Коњица* полази одмах од Бранеговића преко Ваљева, с. Рађева и Козличића, гонећи непријатеља у правцу Коцељеве. Десно одржавати везу са Дринском дивизијом I поз., лево са Дунавском дивизијом I поз.

»2) *Претходница:* 9 Пешадиски пук II поз., једна пољска брзометна батерија, једна чета пионира, под командом пуковника П. Грујића полази одмах по пријему ове заповести са Вел. Брда (к. 405) друмом преко Ваљева, с. Рађева, Козличића ка к. 366, гонећи непријатеља у правцу Коцељеве. Преко с. Рабаса одржавати лево везу са Дунавском дивизијом I поз., десно са Дринском дивизијом I поз. Развити највеће напрезање у гоњењу.

»3) *Главнина* под командом потпуковника Ј. Јовановића: 7 Пешадиски пук I поз., артилерија, 8 Пешадиски пук II поз., Комбиновани пук и понири, полази одмах овим редом са Млађева друмом преко Ваљева за претходницом.

»4) Болничарска чета долази код с. Граца.

»5) I Степен Колонске коморе с. Рајковић.

»6) Трупна комора Брежђе.

»7) Остатак Колонске коморе Планиница.

»8) Ја ћу се кретати на челу главнине.«

Покрет претходнице друмом од Млађева ка Ваљеву ометан је унеколико ватром непријатељске артилерије са леве обале Граца, али је она убрзо ућуткана ватром наше артилерије са Вел. Брда. По доласку код с. Бујачића наређејо је усмено Команданту претходнице, да пређе Колубару на броду код пољопривредне школе, пошто је мост на Грацу био стављен под јаку непријатељску артилериску ватру са Пећине, и да најенергичније потпомогне напад Дунавске и Дринске дивизије I поз. на положаје Боричевац — Кличевац — Ђеновачка Шума. Прелаз преко Колубаре одмах је отпочет.

Појава јаких снага ове Дивизије на овоме правцу ути-

цала је врло повољно на ток борбе Дунавске и Дринске дивизије I поз., јер је одмах примећено слабљење отпора непријатељских заштитничких делова на горњим положајима.

У 14 ч. командир 6. ескадрона из Ваљева јавља: »Прешао сам на леву обалу Колубаре и дошао сам у Ваљево до нове касарне где је болница. Све се предаје. Ја продужавам ка с. Рађеву, али на косама северно и североисточно од Ваљева налази се још непријатељска пешадија.«

До 16 ч. цела Дивизија је била пребачена на леву обалу Колубаре, и у ово време *Командант дивизије издао је задаљи рад својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ одступа испред целог фронта наше армије. Наша дивизија, по прелазу Колубаре, продужава гоњење непријатеља са задатком, да вечерас овлада положајима на десној обали р. Рабаса.

Наређујем:

»1) *9 Пешадиски пук* продужава покрет косама на левој обали р. Љубостиње са задатком, да избије код раскрснице путева у висини Јасике, а сутра у 6 ч. продужава покрет и напад преко Козличића у правцу к. 366, одржавајући десно везу са Дринском дивизијом I поз., а лево са 7 Пуком I поз.

»2) *7 Пешадиски пук I поз.* креће се косама на десној обали р. Љубостиње у правцу Дивљег поља са задатком, да овлада овим положајима, а сутра у 6 ч. продужава покрет преко Котешице у правцу к. 357, обезбеђујући се јачом побочницом у правцу Јаутине. Десно одржава везу са 9 Пешадиским пуком II поз., а лево са Дунавском дивизијом I поз.

»3) *8 Пешадиски пук II поз.,* трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића, Пионирски полубатаљон, долазе у општу резерву, на коси североисточно од Рађева села, у висини с. Грабовице.

»4) Једна батерија Дунавског артилериског дивизиона II поз. поставиће се вечерас на положај северозападно од касарне на Крушику, а сутра рано сва артилерија заузима положај на линији: Дивље поље — к. 321. Батерије, које су остале на десној обали Колубаре, остају за ноћас тамо, сем батерије мајора Туцовића, коју вечерас упутити код касарне на Крушику.

»5) *Дунавски Коњички дивизион* продужава покрет са задатком, да избије на линију: Рабас — Бранковина.

»6) Обезбедити се бојним предстражама према непријатељу и упутити ноћу за њима омања одељења обилато снабдевена бомбама.

»7) Болничарска чета остаје ноћас на Грацу, а сутра рано доћи ће код пешачке касарне на Крушику, где ће образовати завојиште. Пољске болнице Рајковић — Брајић.

»8) I Степен Колонске коморе остаје за вечерас код Рајковића.

»9) Трупна комора Брежђе.

»Остатак Колонске коморе по досадањем.

»10) Ја ћу преноћити код касарне на Крушику.«

У 17 ч. Командант дивизије послао је Команданту I. армије овакав извештај:

»Трупе ове дивизије, по извршеном прелазу преко Колубаре, продужиле су покрет и гоњење непријатеља обема обалама Љубостиње са задатком: да вечерас овладају положајима на десној обали р. Рабаса, на линији: Дивље поље — Цигљане, са резервом код с. Рађева. Непријатељ се свуда у нереду повлачи.

»Наређење ноћас молим упућивати ми у Ваљево код зграде дивизиског штаба, а сутра у Ваљево — Козличић (к. 366). Трупама сам издао наређење, да сутра продуже покрет и гоњење непријатеља и избију на линију: к. 366 — к. 357 источно од Јаутине. Морал код трупа одличан.

»Молим наредите Вашем команднру телеграфског одељења, да одмах подиже везу код Мионице за Ваљево, јер овако никако не могу имати везе с Вама.«

Командант дивизије у 17 ч. 45 издао је Команданту 8. пука II поз. ову заповест: »Са Вашим пуком, пионирским батаљоном и трупама потпуковника Ђ. Манојловића, крените се 27 ов. м. у 6 ч. преко с. Рађева и дођите на Дивље поље, где ћу и ја сутра доћи. Саопштите ово наређење и потпуковнику Ђ. Манојловићу.«

У 20 ч. 30 Командант 7. пука I поз. из Рађева Села јавља: »Пук је стигао на одређени положај. Предстража је постављена. На непријатеља се није наишло. Веза лево и десно ухваћена је. Исхрана је тешка, молим да се ово олакша.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

Општа ситуација непромењена. Непријатељ је у сталном повлачењу са целом снагом, дајући отпора само са заштитницама у циљу добитка у времену за правилно и уредно повлачење.

У тактичком погледу рад дивизија у Армији код Ваљева требало је да је енергичнији и бржи, а распоред Армије у целоме бољи, т. ј. маневарски са обухватом непријатељских крила и бокова и грожењем непријатељским комуникацијама. Ово нарочито вреди за гоњење.

Унапред се могло претпоставити да ће непријатељ на левој обали Колубаре код Ваљева дати озбиљнији отпор, али не главном снагом већ својим заштитницама. Ово стога, што Ваљево претставља врата на горњој Колубари и затвара све правце на север ка Сави, низ Јадар ка Лозници, и уз Јабланицу на Пецку и даље на Љубовију ка Дрини. Овако важну географско-стратегиску тачку непријатељ није могао пустити олако, јер држањем Ваљева добија у времену, које је у садањој ситуацији за њега најважнији чинилац, да се од I армије одмакне што више, изађе из сфере њенога непосредног дејства, и уреди правилно своје повлачење у разним правцима ка Сави и Дрини.

Природна је према овоме ствар, да непријатељ није могао помишљати на некакав пресудан отпор код Ваљева ради промене ситуације на бојишту, па и на војишту, јер би за ову операцију била потребна нова свежа и јака снага. Али како тога није било, то је његов отпор код Ваљева био заштитнички за добитак у времену. С обзиром на овакву вероватну претпоставку, Командант I армије требало је да подеси и маневарски распоред своје Армије т. ј. Дунавска дивизија I поз. да преко Ваљева напада на фронт непријатеља, Дринска дивизија I поз. у обухват и пресецање комуникација и везе источно од Ваљева, и Дунавска дивизија II поз. у обухват и пресецање комуникација западно од Ваљева, а Моравска дивизија II поз. као армиска резерва за Дунавском дивизијом I поз.

На овај начин енергичним дејством дивизија прве линије, нарочито крилних, и јачим контактом Команданта I армије са својим дивизијама, непријатељ не би био у могућности да изјави готово никакав отпор код Ваљева.

Пада у очи да командант, у моменту заузећа Ваљева, ипак није био начисто куда је отступила главна непријатељска снага. Тај проблем разрешава брзо и тачно авијатика, али како је ми тада нисмо имали, то је сва служба даљног извиђања била ствар коњице. Стога је ову службу требало правилно организовати и употребити, па би Командант армије и пре заузећа Ваљева био начисто о распореду непријатељске снаге при повлачењу. На тој основи и његов би рад у целини сасвим одговарао тадањој ситуацији. Тако би и тактичка употреба Армије била правилнија и енергичнија, са мање напора и губитка у времену.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.

У 10 ч. 20 Командант Ужичке војске послао је извештај Врховној команди, I армији, Ибарској дивизији[1] и Команданту трупа нових области (Скопље), чија је садржина изложена на стр. 402 и 403 под б.

У 12 ч. у подне Командант Ужичке војске издао је својим трупама овакву заповест (ОБр. 1941):

»Наша I Армија у току 26 новембра гони растројеног непријатеља, и избија на фронт: Причевић — Д. Буковица, фронтом према Каменици, и на Близоњске висове и Караулу фронтом према Коцељеви. Непријатељ главном снагом повлачи се долином Јадра, а слабијом ка Коцељеви.

»II и III Армија такође гоне непријатеља преко Колубаре, а трупе Одбране Београда ка Београду.

»За даљи рад Ужичке војске *наређујем:*

»1) *Шумадиска дивизија II поз.* главнином долази на Маковиште. Гоњење довољно јаке одреде са фронта: Лисина — Шепци преко Просека и Јасеновца упућује ка Рогачици, ради заузећа овог места и успостављања реда и протеривања преко Дрине заосталих непријатељских делова. Мостове које је непријатељ раније имао око Рогачице и Врановине, ако не буду скинути, задржати одбраном на овостраној обали у својој власти. Десна побочница, пошто избије на Дебело брдо, остаје до даљег наређења на томе месту и шаље јаче извиђачке делове ка Пецкој и Прослопу.

»2) *Лимски одред* са једним делом снаге са фронта

[1] Чије су трупе дејствовале у Санџаку. П.

Варда — Црни врх потпомоћиће делове Шумадиске дивизије у заузимању Рогачице. Другим делом преко Дервенте, Вишесаве и Кика потпомаже Ужичку бригаду у заузимању Бајине баште и одбацивања непријатеља од моста, који је подигнут код Бајине баште. Дејство Лимског одреда тако исто треба да се осети од Вел. Приседола у правцу Дуба, у позадину непријатељских делова, који се задржавају и дају отпора на Кадињачи. Преко Варде одред ће одржавати везу са Шумадиском дивизијом II поз., а лево са Ужичком бригадом.

»Чету II поз. повући из Клисуре.

»3) *Ужичка бригада* према ранијој заповести продужава надирање преко Кадињаче ка Бајиној башти, у циљу заузећа овога места, уз садејство једнога дела трупа Лимског одреда. Један батаљон упућује одмах ка Кремни, односно Шаргану — Милошевцу, ради протеривања непријатељских делова са тога правца, ако би их било. Од Чајетине преко Семегњева ка Виогору упућена је једна Ибарска чета, са којом батаљон треба да ступи што пре у везу.

»4) По заузећу Рогачице и Бајине баште, комуникациски правац за Шумадиску дивизију II поз. биће: Варда — Ужице и даље.

»5) Од линије Косјерић — Ужице штаб Шумадиске дивизије II поз. и Одреда што пре да се вежу. До тог времена извешћа слати ордонансима до најближе телефонске станице.

»6) Железничка пруга Чачак — Ужице биће успостављена за пренос хране и муниције.

»7) Штаб остаће данас у Пожези.

»8) О пријему наређења известити.«

У 22 ч. 15 добијен је извештај од Команданта Шумадиске дивизије II поз. којим јавља да се од наших људи и избеглих младића сазнало, да су Аустријанци с наше територије одвели многе младиће за Ваљево, и да су им успут говорили, да ће их упутити у Сарајево. Њих су употребљавали за изношење рањеника, а било их је око 60 из Гојне Горе и околине. Њима су Аустријанци хтели да нас лише нашег живља за рекрутовање.

У 22 ч. 40 Командант Ужичке војске наредио је Команданту Шумадиске дивизије II поз. да се у вези већ издате заповести, ако развој догађаја буде захтевао, упути јача снага

од два батаљона ради заузимања Рогачице и Бајине Баште, те да би се у току сутрашњега дана могао непријатељ отсећи од мостова на Дрини и уништити, а у крајњем случају пребацити на леву обалу Дрине. Нарочиту пажњу обратити, да се комуникација Рогачица — Љубовија што пре пресече. На везу и узајамно потпомагање обратити највећу пажњу.

У 22 ч. 15 Командант Ужичке војске под ОБр. 1950 послао је Врховној команди, I армији, Ибарској дивизији (Н. Пазар) и Команданту трупа Нове области (Скопље) овакав вечерњи извештај:

»Нема још извештаја, да је 10 Пук са брдском батеријом као побочница избио на Дебело брдо.

»*Шумадиска дивизија II поз.* у своме надирању прикупља се код Маковишта. У току јучерањег дана на фронту Шумадиске дивизије II поз. заробљено је и спроведено за Чачак 414 војника, а у току данашњега дана 110 војника. По исказу заробљеника на фронту Бајина башта — Рогачица одступиле су: 1., 4. и 5. Бригада са шест топова.

»*Лимски одред* у своме надирању избио је на фронт Црни врх — Вел. Приседо. Око 5 ч. јутрос непријатељ је отпочео напад на Вел. Приседо. Ово је вероватно заштитница, која је одступила испред Ужичке бригаде. Како су на Вел. Приседолу била два слаба батаљона III поз., то су се они повукли. Послато је појачање од 12-ог Кадровског пука, и он се одмах повукао у правцу Бајине баште.

»*Ужичка бригада* у свом надирању вероватно је избила на Кадињачу. Немам још извештаја. У току јучерањег дана на фронту Ужичке бригаде заробљено је 163 војника. Укупно у току јучерањег и данашњег дана око 700 војника.

»За сутра наредио сам даље наступање ради заузећа Бајине баште, Рогачице и протеривања непријатеља на леву обалу Дрине.

»Власти у Пожези и Ужицу постављене су. Железничка пруга оправљена је данас, и воз дошао до Пожеге. У току сутрашњег дана пустиће воз и до Ужица.«

Од Команданта трупа Нове области (Скопље) добијен је извештај да је он од Команданта Лимске дивизије, која оперише у Санџаку, добио овако саопштење: »Ради дејства у бок и позадину непријатеља послао сам до сада: 1) На правац Кокин брод — Ужице Косовски батаљон; 2) на правац

Чајетина — Ужице гранични батаљон, две чете Васојевићке бригаде, један брдски Дебанжов топ и један митраљез; и 3) на правац Семегњево — Шарган три чете 5 Пука. Свима је наређено, да форсирају покрет унапред.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 13 ч. добијена је заповест од Команданта Ужичке војске ОБр. 1941 од данас. Према овој заповести Командант дивизије у 15 ч. под ОБр. 1459 издао је заповест којом се наређује, да 27 новембра у 4 ч. Дивизија продужи даље надирање и избије: 11. и 12. пук са придатом артилеријом на линију Лисина — Ћебићи — Шепци, одакле упућује гоњеће одреде, сваки јачине једног батаљона, два брдска брзометна топа и два митраљеза ка Рогачици (преко Просека) ради заузећа ове. Дивизиска побочница (10. пук) остаје на Дебелом Брду и упућује један батаљон са брдским топом и митраљезом десном обалом р. Љубовиће на Гаребине, ради извиђања у правцу Прослопа и Пецке. Дивизиска резерва (Допунски пук) долази код с. Маковишта.

У 16 ч. *Команданту Лимског одреда достављена је ова заповест* (ОБр. 1459):

»Према заповести Команданта Ужичке војске ОБр. 1941 од данас, ова дивизија упућује сутра у 6 ч. у правцу Рогачице, са фронта Шепци — Лисина два батаљона, сваки са по два брдска брзометна топа, и са по два митраљеза (у две колоне), ради протеривања заосталих непријатељских делова и овлађивања Рогачицом. О предњем се командант извештава ради знања, као и ради тога, да подеси свој рад према овоме, а с обзиром на заповест Команданта Ужичке војске ОБр. 1941.«

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

Око 5 ч. отпочела је борба код леве колоне овога Одреда на Вел. Приседолу. Непријатељ је био управио напад од Ђаковог Камена и Јелове Горе на лево крило положаја. Овај је напад био доста снажан и Командант батаљона 15. прекобројног пука III поз., који је био посео лево крило по-

ложаја, напустио је положај без отпора и почео се повлачити.

У 7 ч. Командант леве колоне извештава Команданта одреда, да непријељ снажно напада, и моли за помоћ од једног батаљона. Наређено је Команданту десне колоне да се 12. кадровски пук и један батаљон II прекобројног пука III поз. спреме за покрет. Команданту се наглашује да је ово вероватно борба непријатељске заштитнице која тежи да се пробије. Тако исто и Команданту резерве наређено је да се спреми за покрет.

Батаљон 15. прекобројног пука III поз. са левог крила положаја повлачио се у највећем нереду, и то на фронт Ибарскога батаљона коме је спречавао дејство ватром. Непријатељ окуражен овим наглим и у нереду повлачењем овога Батаљона избио је на леђима његовим пред положај, а делимично и на сам положај Ибарског батаљона. Збуњен и уплашен овим наглим изласком непријатеља на положај, и због слабости старешинског кадра, Ибарски батаљон, ма да потпомогнут са два брдска брзометна и два брдска Дебанжова топа, напустио је положај и у нереду се повукао уназад.

Непријатељ је продужио напад и даље и појавио се на левом крилу и боку, а делом снаге и на фронту главног положаја који је бранио 2. батаљон 10. пука III поз. И овај батаљон, нападнут са две стране и морално поколебан отступањем левога крила, већим делом почео је повлачење с положаја. У 7 ч. 40 Командант одреда добио је извештај, да су трупе леве колоне напустиле положај и повлаче се у нереду, а делови њени са топовима прикупљају се на прихватном положају. Командант одреда послао је одмах Команданту леве колоне појачање од два батаљона са једним брзометним топом и наредио му да Вел. Приседо по сваку цену преотме. Команданту десне колоне наређено је, да се одмах крене са 12. кадровским пуком, једним батаљоном II прекобројног пука III поз. и брдском Круповом батеријом ка Вел. Приседолу. Остатак снаге II прекобројног пука III поз. из десне колоне да поседне положај који је до сада држао 12. кадровски пук.

Доласком појачања успело се, да се Вел. Приседо преотме од непријатеља у 9 ч. 20 м. Непријатељ је са заштитницом отступио преко Јахорине и успео да измакне из сфере

дејства пешадиске ватре, али га је наша артилерија успешно тукла са Црног Врха и Вел. Приседола.

После овога Командант одреда наредио је Команданту десне колоне да поново поседне Црни Врх и упути једно гонеће одељење преко Игњатовића Виса (к. 900) и Голога Брда на Вис (к. 822); а Команданту леве колоне да поседне Вел. Приседо, и да одмах упути гонеће одељење преко р. Дервенте ка Вишесави да би дошао у везу са Ужичком бригадом. Команданту резерве наређено је да иде на своје место.

Командант леве колоне јавља у 15 ч. 45, да је 4. кадровски пук заузео Ђаков Камен, а трупе Ужичке бригаде да су изашле на Кадињачу.

3. УЖИЧКА БРИГАДА.

У духу заповести Команданта Ужичке војске од данас ОБр. 1941 Командант бригаде издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:

»Пошто је непријатељ у току ноћи напустио и остатак положаја пред Ужицем, то ће се данас предузети наступање и гоњење непријатеља. *Десна колона* својим правцем гониће непријатеља ка Узуновића гају — Демир капији — Металџи, одржавајући везу са Лимским одредом, са даљим задатком, да избије на Ђаков камен, одакле одмах извићати у правцу Заглавка и Дуба и хвата везу на Вел. Приседолу и Кондеру, где имају бити делови Лимског одреда. Колони се придаје брдска Дебанжова батерија, два пољска брзометна и два пољска Дебанжова топа с тим, да се пољска артилерија упути преко Ужица и уђе у састав колоне код с. Глувања.

»*Лева колона* продужава наступање и гоњење ка Кадињачи и Буљи, хватајући правце на Збориште и старим путем Ужице — Стапари, одржавајући везу са десном колоном.

»У састав леве колоне остају два пољска брзометна и 4 пољска Дебанжова топа и хаубичка батерија.

»Резерва путем Тврдићи — Ужице — Збориште.

»По заузећу Кадињаче и Буље извићачке делове одмах упутити ка Јарчевом и Рајчевића брду.

»Команданти са свима старешинама предузеће крајње мере да се војници не растурају и не разилазе по околини. Командант 4 Кадровског пука одредиће једног водног официра и 20 војника, који ће са полицискоm влашћу предузети

најенергичније мере, да се безусловно одржи ред у Ужицу, докле полициске власти не узму потпуно власт у своје руке.

»Снабдевање храном из Пожеге. Покрет у 7 ч.«

Покрет је предузет у одређено време и колоне су избиле на одређене им тачке не наишавши на непријатеља. Заробљен један лекар и 165 војника.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

У ситуацији код ове војске није наступио никакав нов моменат који би изазвао основне промене. Непријатељ је у сталном повлачењу, дајући отпора само заштитницама на потребним местима у циљу добитка у времену и у простору, ради уреднијега отступања. Држање трупа Лимског одреда на линији Вел. Приседо — Ђаков Камен било је лабаво, трупе уопште нису биле у рукама својих старешина, те су стога и претрпеле неуспех. Када се зна да је са главним непријатељевим отпором свршено, и да он сада тежи само да добије што више у времену и простору, ради правилног и уредног повлачења и пребацивања преко једне озбиљне препоне каква је р. Дрина, онда је рад трупа Ужичке војске требао бити много више енергичан и дрзак, а његова акција јаче управљена на непријатељске бокове и позадину.

ГЛАВА IX.

27 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Од појединих команданата армија Врховна команда је у току дана добила ове извештаје:

Од Команданта I армије:

а. *У 3 ч. 50 под ОБр. 3539* »По подацима од 26 новембра о непријатељу се зна, на положајима северно и западно од Ваљева: Дабића брдо — Ђеновачка коса — Кличевац — Аврузовића јабука непријатељ је нашим трупама дао доста снажан удар. После борбе која је трајала цео дан, непријатељ се повукао делом на север у правцу Близоњских висова, делом

на запад у правцу Каменице. Где су се на овим правцима задржали непријатељски делови, нема података.

»Заробљени војници на Кличевцу изјављују, да се непријатељ од Ваљева појачао са три ландштурмска пука, који су стигли из Шапца и Обреновца.

»2-ги Пук II поз., који је прешао преко Колубаре јужно од с. Диваца, наишао је на јак отпор на положају северно од Диваца. Око 16 ч. непријатељ је прешао и у напад, али је био одбијен. Јачину непријатеља Командант пука цени на три батаљона и три батерије.

»На основу свих података да се закључити, да је непријатељ у току 23 и 24 новембра одступио у два правца: преко Сувобора и Мионице и западно од Ваљева; и преко Гукоша и Мионице на Дивце; и источно на Стовац. Првим правцем моглесу одступити: 15, 16, 3 и 14 брдска бригада, 7 ландштурмска бригада, и делови: 7, 8 и 246 брдске бригаде. На Ваљево изгледа да су одступили и неки делови 4 и 5 брдске бригаде. Другим правцем изгледа да су одступиле: 4, 10, 11 и 12 брдска бригада и 109 ландштурмска бригада, а можда и неки делови 7, 82 и 6 брдске бригаде.«

б. *У 4 ч. 40 под ОБр. 3542* Командант I армије доставља, своју заповест коју је издао својим дивизијама за њихов рад данас (27 новембра), а чија је садржина изложена на стр. 416.

в. *У 6 ч. 30 под ОБр. 3544:* »Јуче непријатељски делови ојачани, према извештају Команданта Дринске дивизије I поз., са три ландштурмска пука, који су дошли од Шапца и Обреновца, покушали су дати отпор на положајима на левој обали Колубаре одмах северно и западно од Ваљева. После борбе која је трајала готово цео дан, непријатељ је потиснут и повукао се делом у нереду на север и запад.

»Трупе су гониле непријатеља и заноћиле у оваквом распореду:

»*Дринска дивизија I поз.* са предстражама на Камењару, са главнином на линији: Дабића брдо — Кличевац.

»*Дунавска дивизија II поз*, гонећи обема обалама Љубостиње, имала је да избије на линију: Циглана — Дивље поље.

»*Дунавска дивизија I поз.* на линији Суве воде — Аврузовића јабука — Јунице — Парлог.

»*Моравска дивизија II поз.* армиска резерва, ешелони-

рана од Ваљева до кланице. Један одред из њеног састава (2-ги пук и једна батерија) прешао је Колубару на мосту јужно од Диваца.

»Око 9 ч. развила се борба између овог одреда и непријатељских делова на положају одмах северно од Диваца. У 16 ч. пук је извршио јуриш, који је био дочекан непријатељским нападом, који је био одбијен али се ипак десно крило морало повући за нешто уназад. Одред је заноћио са два батаљона у селу Дивцу, а два батаљона, батерија и митраљеско одељење повукли су се у мраку на десну обалу Колубаре, непосредно до моста. Командант одреда известио је, да ће у 2 ч. предузети напад са једним батаљоном на Дивачки положај, са кога је, како изгледа, непријатељ у 18 ч. отпочео извлачити артилерију.

»Заробљено и заплењено: код Дринске дивизије I поз. око 8 официра и 500 војника; код Дунавске дивизије I поз. 253 војника, један митраљиз и другог разноврсног материјала. 2-ги Пук II поз. заробио 25 непријатељских војника, али је изгубио 30 мртвих и 80 рањених.

»Данас рад по моме извештају ОБр. 3520.«

Од Команданта ужичке војске:

а. Са ОБр. 1950 добијен је извештај чија је садржина изложена на стр. 439 и 440.

б. *У 10 ч. под ОБр. 1958:* »По извештају мештана непријатељ се журно повлачи ка Дрини. По ухваћеном телефонском разговору на Маковом пољу код М. Горе, стигао је 3-ћи батаљон 8 бригаде са градском артилеријом. На Шарган пл. упутио сам један батаљон. Остале трупе са фронта: Маковиште — Јелова гора — Кадињача предузимају данас напад на фронт Бајина Башта — Рогачица.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 27 НОВЕМБАР.

I армија и Ужичка војска енергично и успешно врше гоњење непријатеља пред собом, и по досада добијеним извештајима 15. и 16. непријатељски корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине Баште за Босну, а 13. корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

На нашем северном фронту непријатељски 8. и 17. комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај

и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно, у намери да се на најугоднијим положајима за одбрану Београда утврде и упорно бране.

На основу овакве опште ситуације на војишту, настаје промена у дотадањој општој ситуацији у нашу корист, и наша Врховна команда за даљи рад наше војске издала је данас под ОБр. 7949 директиву, која ће се у целини изложити доцније на своме месту. Сада пак изложићемо из ове директиве једино оно, што се односи само на рад I армије и Ужичке војске и то:

»1) *I армија* главном снагом зауставиће се у Ваљеву, а са потребним делом снаге гониће у правцу ка Лозници, Шапцу и Пецкој. Са непријатељем одржавати сталан додир.

»I Армија има уједно задатак, да са запада обезбеди бок и позадину наше целокупне војске, која оперише ка Београду.

»Основица за снабдевање у прво време Лазаревац, а доцније Ваљево.«

»2) *Ужичка војска* заузеће Бајину башту и Рогачицу, обезбеђујући и правац Рогачица — Ваљево.

»Са потребним делом снаге заузети Мокру Гору, обезбеђујући правац ка Ужицу и загрозити позадини оним непријатељским трупама, које су код Прибоја. За овај циљ ступити у споразум са Командантом трупа нових области.

»Основица за снабдевање Ужице. Комуникациона линија: Ужице — Чачак — Крушевац.

»Одржавати везу са I Армијом.«

Према овој директиви, I армија и Ужичка војска имале су да продуже даље гоњење непријатеља и протерају га преко Саве у Срем, и преко Дрине у Босну.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. I АРМИЈА.

Рад Армије.

Гоњење непријатеља на широком фронту ка прелазима Саве и Дрине.

Ноћ на фронту Армије прошла је на миру, али већ у току ноћи 26/27 новембра почели су стизати извештаји из

којих се могло назрети да главна непријатељска снага отступа на север ка прелазима на Сави.

Извештају своме о раду Дивизије 26 новембра примљеном у 2 ч. 40, додао је Командант Дунавске Дивизије I поз. да је од мештана сазнао да непријатељ главном снагом отступа ка Шапцу, а слабијим делом ка Каменици, и да се услед тога може очекивати да ће се он груписати за одбрану на положајима Јаутина — Близоњски висови. По другом извештају, примљеном од Команданта Дунавске дивизије II поз., један од заробљених непријатељских официра из 5. брдске бригаде изјавио је да према нашој војсци дејствује VI непријатељска армија из Босне, и V армија мађарска из Срема. 16. корпус (18. и 50. дивизија) повлачи се ка Дрини.

Али створена ситуација ниуколико није могла изменити већ издату армиску заповест, пошто је груписање снага и рад дивизија одговарао и овој претпоставци.

Покрет код свију дивизија отпочео је већ зором, и дивизије задржане јучерањом борбом код Ваљева, нису биле избиле на линије раније им одређене заповешћу ОБр. 3519 од 25 новембра (стр. 405 и 406): Близоњски Висови — к. 360 — Доња Буковица — Причевић. Зато је покрет овога дана продужен у циљу избијања појединих дивизија на поменуту линију.

Код суседних трупа имало је такође да се продужи гоњење.

Гоњење непријатеља у правцу Памбуковице и Коцељеве. Рад Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз.

У току ноћи на целом фронту Дринске дивизије I поз. утврђено је да се непријатељ задржао својим задњим деловима у висини с. Бранковине.

У духу ранијих заповести команданата дивизија покрет код обе дивизије отпочео је око 6 часова.

Код Дринске дивизије I поз. предузето је гоњење двема колонама и то: *Десном колоном* (17 пешадиски пук, 2. брдска батерија) од Камењара преко Јасике к. 320 — п. Јабуковца ка к. 280 (Висови); *Левом колоном* (4. пешадиски пук и 6. брдска батерија) од Камењара преко Јасике — с. Бранковине ка Близоњским Висовима (к. 380); *Резерва* (5. 6. и III прекобројни пешадиски пук) имала је до 8 ч. да се искупи на Камењару, а одатле да наступа за левом колоном.

Данглисова брдска батерија, постављена у први мах на Камењару, а доцније на к. 320 (Јасика), потпомаже рад обе нападне колоне. Од пољске артилерије: две батерије код с. Грабовице, а једна на Камењару; остатак Пука код с. Дрочине. Коњица упућена долином Рабаса ка Близоњским Висовима и даље ка Караули (к. 322). Завојиште у Ваљеву; I степен Колонске коморе и трупна комора код с. Клинаца, а II степен код Гор. Топлице.

Код Дунавске дивизије II поз.: 9. пешадиски пук II поз. креће се преко Козличића ка к. 370; 7. пук I поз. од Дивљег Поља и Котешице у правцу к. 360; 8. пук II поз. и Комбиновани пук (дивизиска резерва) марширају за левом колоном. Артилерија је постављена на линији Дивље Поље (к. 325); коњица у покрету на фронт Рабас — Бранковина; завојиште и остали делови задржани су на својим местима.

Ток рада.

Гонећи непријатеља непрекидно у стопу, трупе су на целоме фронту напредовале без великог отпора од стране непријатеља. На фронту *Дринске дивизије I поз.* још у свануће отворена је била са Јасике артилериска ватра на Близоњске Висове, и одмах се опазило да непријатељски делови напуштају предње падине и повлаче се ка гребену. У даљем току, дејством наше артилериске ватре, непријатељ је после кратких борби брзо напуштао своје положаје и повлачио се.

До 10 ч. *Дунавска дивизија II поз.* овладала је линијом Јаутина — Госпођине Воде (к. 360), упућујући гонећа одељења на леву обалу Уба. Мало потом избили су и предњи делови, а до 11 ч. 30 и главнина десне колоне Дринске дивизије I поз. на Близоњске Висове.

Непријатељ пред фронтом Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз. отступао је на север. На Близоњским Висовима примећено је да је непријатељ био припремио јачу одбрану, јер је поред пешачких заклона отпочео градити и заклоне за топове, па се чак појавио и артилеријом (четири топа).

Око подне избила је на Близоњске Висове и лева колона Дринске дивизије I поз., а до 13 ч. стигла је и главнина Дивизије. По избијању на положаје Близоњски Висови — к. 360 — Госпођине Воде, главнине обе дивизије задржале су

се, упућујући на север јача гонећа одељења. Распоред трупа за даљи рад био је овакав: код *Дринске дивизије I позз.* коњица, по избијању на Караулу, имала је да се крене ка Совљаку и ту да се задржи, извиђајући у правцу с. Врела и ка Убу. На Караули да остави вод у циљу извиђања ка Врховима и Дивцима. *Десна колона* главнином да избије на десну обалу р. Уба, у висини с. Чучуге, а да претстраже пребаци на леву обалу р. Буковице, у висину с. Столице. *Лева колона* да избије главнином на десну обалу Уба, на линију Ђорино Брдо — Авала — Илића Брдо у висини с. Чучуге, а претстраже да избаци на леву обалу Уба, у висину с. Памбуковице. Остатак трупа да се искупи код с. Слатине и на Близоњским Висовима. Завојиште да дође код с. Бранковине; I степен Ваљево, II степен Мионица.

Код *Дунавске дивизије II позз.* коњица је упућена на положаје десне обале р. Тамнаве, на линији Љутица — Коцељева — Зукве; *9. пешадиски пук II позз.* са Данглисовом батеријом да од к. 360 гони непријатеља и избије главнином на Брђане (десна обала р. Уба), а претстража на Пресаде (к. 300, лева обала р. Уба), упућујући гонећа одељења још ноћас у правцу Зукве; *7. пешадиски пук I позз.* са једном пољском батеријом од Госпођиних Вода да гони непријатеља и избије на к. 328 (западно од Голе Главе), а претстражама северно од Главице (к. 288); гонећа одељења да се упуте ноћас у правцу Коцељеве. Остатак трупа Дивизије да се искупи на Госпођиним Водама. Завојиште код Дубовца (к. 435); I степен Колонске коморе у Ваљеву; трупна комора у Рајковићу; а II степен у Брежђу.[1]

Непријатељ пред фронтом обе дивизије непрекидно је отступао. Наше трупе су га узастопце гониле и одушевљено јуриле за њим и не чекајући наређења. Заповести команданата дивизија стигле су им доцније и затекле их знатно севернije, него што је то било заповешћу наређено.

Код Дринске дивизије I поз. *десна колона* која је била на Убу још око 15 ч., већ је до 17 ч. избила главнином у висини с. Памбуковице, на леву обалу р. Уба, па се тек ту задржала, избацујући на север према Трлићу своје претстражне делове. *Лева колона* гонећи један непријатељски

[1] Трупна и колонска комора далеко су од трупа. П.

батаљон преко с. Радуше и Пресада, избила је пред вече на Пресаде (к. 300), и избацила претстраже на отсек Пресади — Гумниште, фронтом ка Коцељеви и Столицама, а главнином се задржала јужно од к. 300. Коњички пук заноћио је између Чучуга и Памбуковице. Главнина дивизије на Близоњским Висовима и код Слатине.

Непријатељ пред Дринском дивизијом I поз. бежао је у паничном страху, и више није било никакве опасности са његове стране. Разбијена и деморалисана његова одељења предавала су се чак и нашим патролама. У току дана заробљено је око 300 војника, а на друму за Коцељеву непријатељ је оставио једну брдску хаубицу, мноштво кара са муницијом, велику количину пионирског, ковачког и запрежног материјала, разноврсних кола и остале материјалне спреме.

Код *Дунавске дивизије II поз.: лева колона* (7. пешадиски пук I поз.) око 15 ч. 30 избила је на Голу Главу, протерала непријатељска одељења која су се ту задржала и до ноћи избила на к. 328 са претстражама на Главици (к. 288). *Десна колона* (9. пук II поз.) до тог времена избила је на Брђане и упутила један батаљон преко р. Уба ка Пресадима. Овај је батаљон избио на Пресаде још за видела, и уметнуо се између 4. пешадиског пука I поз. и 17. пешадиског пука. Коњица је стигла до с. Дружетића, а њен претходнички ескадрон доспео је до Коцељеве. Остатак Дивизије задржао се код Госпођиних Вода. Непријатељ је и пред фронтом Дунавске дивизије II поз. отступао у највећем нереду. У току дана заробљено је 3 официра и 250 војника, а заплењено 3 лафета, 204 коња, 5 пољских пећи, доста кола и осталог материјала.

Гоњење непријатеља на запад ка Каменици и Осладићу.

Покрет трупа Дунавске дивизије I поз. у циљу овлађивања линијом Д. Буковица — Причевић отпочео је у 6 ч. Потискујући и гонећи непријатеља, који је давао слаб отпор, Дивизија је већ око 10 ч. избила на ову линију, а IV пребројни пук продужио је и даље гоњење у правцу Каменице, и овладао отсеком Родине — Мађарско Брдо — Кик (к. 410). Непријатељ јачине око два батаљона отступио је преко Каменице и Осладића друмом за Шабац.

Око 10 ч. Командант дивизије примио је армиску заповест, и према овој даљи рад Дивизије регулисан је овако:

Коњица је упућена у гоњење непријатеља правцем Ставе у циљу овлађивања линијом Сељак (к. 566) — Орловица (к. 590), штитећи једновремено и леви бок Дивизије.[1]

Десна колона (9. пук I поз., две пољске батерије, једна хаубичка батерија и вод пионира), упућена је у напад с фронта Паланачко Брдо (к. 312) — Д. Буковица на отсек Јаутина (к. 475) — Просек, потпомажући напад Дунавске дивизије II поз. на Вис (к. 422) и Дубовац (к. 435).

Лева колона (IV прекобројни пук, један вод пољске артилерије и вод пионира), са фронта Бобовчев Биљег — Мађарско Брдо напада на север правцем Санчева, на отсек Просек (к. 448) — к. 420, упућујући јачу побочницу за напад преко Гор. Буковице на источни део Мартиновића (Грково Брдо).

Лева побочница (један батаљон IV прекобројног пука и вод пољске артилерије) напада правцем Каменице, да овлада линијом Гор. Буковица — к. 410, а ако тамо нема непријатеља онда да заузме положаје западно од Каменице, а по избијању на њих, да се задржи и штити леви бок Дивизије.

Дивизиска резерва (8.пук I поз.) наступа преко Д. Буковице и долази на састављак потока Реноваче и Ковачице. Батаљон 8. пука I поз. упућен на Дебело Брдо (к. 507 код с. Сандаља) остао је као стална побочница.

Покрет по овој заповести отпочео је око подне, а већ око 15 ч. трупе Дунавске дивизије I поз. подилазиле су линији Јаутина — Просек — Мартиновић. Али је непријатељ већ до тога времена напустио био ове положаје. У ово време није се чула борба на фронту Дунавске дивизије II поз. Зато се Командант Дунавске дивизије I поз. одлучио да што пре овлада топографским чвором код с. Осладића, како би доцније лако могао кренути у гоњење било на север ка Шапцу, било на запад ка Лозници. Према оваквој одлуци Командант дивизије упутио је *коњицу* ка Осечини, и да извиђа у правцу Завлаке, Црниљеве и Пецке; *десну колону* (9. пук I поз.)

---

[1] Коњица је погрешно упућена сва овим правцем. Њу је требало упутити главним правцем Ваљево — Каменица и даље низ Јадар, у циљу извиђања и одржавања додира с непријатељем. П.

преко Просека да заузме отсек Просек — к. 420 — с. Дубљани, а претстраже да избаци на линију Јастребовац — Ераковац; *леву колону* преко Гор. Буковице — Мартиновића, па да избије на Осладић, и заузме отсек од Шљивице до к. 462, а са претстражама отсек Река — Црна Река са фронтом на север. Батаљон IV прекобројног пука упућен на Каменицу да избије на Планину (к. 373) јужно од с. Туђина, и да обезбеди са западне стране ка Плавњу. *Дивизиска резерва* (8. пук I поз.) преко Мартиновића да дође на Осоје, западно од к. 460. Артилериски пук да избије на линију с. Дубљане — Осладић.

До мрака Дивизија је без борбе избила и заузела отсек к. 420 — с. Дубљани — Мартиновић — Осладић — Планина (к. 373), и заноћила у оваквом распореду: *Десна колона* (9. пук са једном пољском батеријом) на Грковом Брду (к. 445), а претстражом ка северу на линији к. 420 — с. Дубљани. *Лева колона* на Шљивици, а са једним батаљоном на вису северно од к. 462. Батаљон упућен преко Каменице стигао је на Планину (к. 373). *Дивизиска резерва* на Осоју, а један батаљон 8. пука на Дебелом Брду (к.507). Коњички пук код Става. Артилерија делом код нападних колона, а делом у покрету ка Осладићу. Дивизиски штаб у Гор. Буковици.

Непријатељ пред фронтом Дунавске дивизије I поз. отступио је са главнином ка Шапцу, а слабијим деловима ка Лозници.

У току дана заробљено је 311 непријатељских војника, а заплењено 100 товарних коња.

Гоњење непријатељских делова преко Дивача.

Рад Моравске дивизије II поз.

Одред Моравске дивизије II поз., истакнут у правцу Дивача, по заузећу Дивачког Виса продужио је данас гоњење на север за отступелим непријатељским деловима и избио на к. 280 у висини с. Кланице, ту се задржао, избацујући претстраже ка Парлогу. Даље истицање овога Одреда било је неоправдано, јер трупе Тимочке дивизије II поз. до тога времена још нису биле прешле Колубару. Непријатељ испред одреда Моравске дивизије II поз. отступио је јачим делом ка Близоњским Висовима, а слабијим ка Караули и к. 300 код гробља. Остатак трупа Моравске дивизије II поз. прикупио се код Ваљева у армиску резерву, и заноћио у оваквом ра-

споредy 8. пук у вароши, а 11 пук и 8. кадровски пук са артилеријом на десној обали р. Граца код моста. Коњички ескадрон на Ђеновачком Потоку; Дивизиски штаб у Ваљеву.

Стање код суседних група. По ономе што је стигло од извештаја у току дана, Тимочка дивизија II поз. (III армија) имала је да истакне своје предње делове на линију Врхо-вина — Остреш; а Ужичка војска да избије на линију Ро-гачица — Бајина Башта.

Стање код непријатеља. Непријатељ пред фронтом ове Армије отступао је непрекидно. Отпор његових слабих и разбијених заштитница био је ништаван, а цело бојиште и сви путеви одавали су јасну слику једне сатрвене и деморалисане војске. Непријатељ је, као и раније, отступао у два правца: преко Коцељеве на Саву ка Шапцу, и преко Каменице низ Јадар ка Дрини. *Стварних података о правцу отступања његове главне снаге није ни данас било*[1] Али нове околности и резултати данашњег дана све су више доводили до уверења да је непријатељ главном снагом отступио на север ка Шапцу.

Пред фронтом ове Армије непријатељ је јуче и данас отступао и то: пред одредом Моравске дивизије II поз. преко Близоњских Висова и Карауле; пред фронтом Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз. преко Памбуковице и Коцељеве, а маса његових трупа пред фронтом III армије преко Лајковца и Уба. О праџу отступања ових делова сада није могло бити сумње. Остало је само да се сазна, колики је део снаге отступио ка Каменици, и куда се непријатељ даље повлачи од Каменице, да ли на север ка Шапцу, или низ Јадар ка Лозници. Али данашњом борбом на фронту Дунавске дивизије I поз. и ово се унеколико сазнало. Заштитни непријатељски делови, остављени на положајима код Каменице, нису продужили низ Јадар, него су окренули на север ка Шапцу, неоспорно за својом главнином. Делови Дунавске дивизије I поз., упућени у обилазак Каменице с југа, и коњица у покрету ка Ставама, нису наишли на непријатеља. Најзад по изјави једног непријатељског бегунца, Србина Босанца, а шофера код Команданта 48. непријатељске дивизије, штаб 15. корпуса, многобројна комора, 4 топа калибра

---

[1] Зашто, када је принцип и пропис да се додир с непријатељем мора стално одржавати? П.

24 см., отступили су путем за Коцељеву. О правцу отступања непријатељских трупа није могао дати друге податке до то, да је отступање из Ваљева непријатељ отпочео још 22, а да већ 25 новембра није било више никога у Ваљеву. Упоређујући ранији примљени извештај са данашњим прикупљеним подацима, могло се као вероватно закључити да је 15. корпус отступао на север ка Шапцу преко Ваљева и Коцељеве (можда и Диваца), а разбијени и деморалисани делови 16. корпуса да су отступили преко Каменице ка Дрини, а делом и на север ка Шапцу.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 6 ч. изјутра отпочело је гоњење непријатеља. Непријатељ је у сталном отступању.

У 13 ч. 15 под ОБр. 1881 *Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав извештај:* »Јутрос сам предузео покрет са дивизијом у две колоне са положаја Камењар у правцу Близоњских висова. Још у току ноћи помоћу патрола и бомбашких одељења утврђено је, да се непријатељ својим предњим деловима задржао при јучерањем повлачењу у висини с. Бранковине. У свануће отворена је артилериска ватра у правцу Близоњских висова, и одмах је примећено повлачење непријатеља у нереду ка гребену Близоњских висова. Само извесни слабији пешадиски делови, у јачини једног батаљона, задржавали су се ради отпора. Наша прецизна артилериска ватра учинила је, да је и оно мало кара и кола што је непријатељ повукао за собом у овоме правцу оставио на путу. Неколико топовских цеви закопано је на друму код Бранковине. Наредио сам да их откопају.

»Непријатељ са свима деловима одступа ка Коцељеви. Мештани изјављују, да су аустриски војници распитивали, који пут води за Шабац.

»Са главнином дивизије избио сам на Близоњске висове у 12 ч. 30. Гонећи одреди одаслати су у правцу Памбуковице и Трлића, а у правцу преко Карауле ка Вровинама одаслате су јаче извиднице.

»Ја се налазим на северним падинама Близоњских висова.«

У 14 ч. 40 под ОБр. 1884 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»Непријатељ одступа пред целим фронтом наше војске, дајући незнатан отпор.

Наређујем:

»1) *Дрински дивизиски Коњички пук,* по избијању на Караулу, продужиће кретање ка с. Совљаку у циљу извиђања, где ће вечерас и заноћити. Официрске патроле упутити у правцу с. Врела и у правцу Уба. На Караули оставити један вод коњице са задатком одашиљања патрола у правцу Вровина и Диваца, те да тамо ухвате везу с нашим трупама, које надиру за непријатељем у тим правцима.

»2) *Гонећи одред потпуковника Стојшића* заноћиће са главнином на десној обали р. Уба у висини с. Чучуге, а са предстражом на левој обали с. Буковице, у висини с. Столице, одашиљући бомбаше у правцу с. Трлића.

»3) *Гонећи одред пуковника М. Станковића* заноћиће са главнином на десној обали р. Уба, на линији: Ђорино брдо — Авала брдо — Илића брдо, у висини с. Чучуге, а са предстражом у висини с. Памбуковице. Бомбашка одељења одаслати у правцу с. Новаци.

»4) И гонећи одред потпуковника Стојшића и гонећи одред пуковника Станковића тежиће пошто пото да дођу у везу са суседним трупама.

»5) Данглисова батерија са III Прекобројним пуком и 6 Пешадиским пуком заноћиће вечерас (све под командом пуковника Ј. Костића) у висини с. Слатине код Мајдана.

»6) 5 Пешадиски пук и Дрински артилериски пук заноћиће вечерас на Близоњским висовима.

»7) Дрински пионирски полубатаљон остаће на оправци друма Ваљево — Близоњски висови.

»8) Дивизиско завојиште прићиће сутра 28-ог у с. Бранковину.

»9) I степен Колонских возова и Трупна комора прићиће одмах до Ваљева и упарковати се на вашариште. II степен Колонских возова код Мионице.

»10) Ја ћу бити на Близоњским висовима.«

Непријатељ је непрекидно отступао, а наше су га трупе у стопу гониле.

У 21 ч. 15, а под ОБр. 1901 Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав дневни извештај:

» У даљем свом покрету са линије Близоњских висова са разбијеним непријатељем, *десна колона* заноћила је у висини с. Памбуковице, а *лева* на Пресадима. Главнина дивизије заноћила је на простору Близоњски висови — Слатина. Коњички пук у с. Совљаку.

»На друму за Пресади непријатељ је оставио једну брдску хаубицу, мноштво кара с муницијом, велику количину ковачког, пионирског и запрежног материјала, разних кола за пренос фуражи, велики број побацаних пушака с прибором и доста својих рањеника по сеоским кућама. Сем овога многу је опрему успут закопавао у земљу, тако да је под једном хумком нађено 88 сандука пољске артилериске муниције, 54 сандука муниције за брдске хаубице, 18 коњских камута, седала и другог прибора.

»Близоњске висове непријатељ је почео зором да утврђује, али изненађен ватром наше артилерије, није ни покушао да своје топове изведе на положај, већ је у највећем нереду с топовима побегао, остављајући их доцније на путу.

»Заробљеници непрестано придолазе, али их наши војници већ више не спроводе, већ сами по групама иду за Ваљево. У току дана заробљено је око 300 непријатељских војника. Молим да се упути људство из позадине за прикупљање заплењеног материјала.«

Распоред Дивизије за преноћиште био је овакав:

Десна колона код Памбуковичке школе. *Лева колона* на Пресадима. *Главнина* на простору Близоњски Висови — Караула. *Коњички пук* између Чучуга и Памбуковице.

Губици: погинуло 3, рањено 13, нестало 3 подофицира, каплара и редова.

2. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Овога дана Дивизија није имала борбе, већ је била код Ваљева у армиској резерви. Одред код с. Диваца морао је остати на свом садањем месту, докле не прође Колубару Тимочка дивизија II поз. (III армија), са којом је имао одржавати везу и свој даљи рад саображавати њеном напредовању, и раду Дринске дивизије I поз.

Око подне Тимочка дивизија II поз. отпочела је прелаз преко Колубаре.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За данашњи рад је *Командант дивизије* 26 новембра у 21 ч. 15 под ОБр. 2720 *издао својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ је отступио ка Ставама, Каменици и у правцу Коцељеве. Дивизија ће сутра (27 новембра) продужити рад у смислу моје заповести ОБр. 2720 од данас, с тим да IV Прекобројни пук тежи заузећу положаја код Д. Буковице, пошто је Дунавска дивизија II поз. вечерас избила левим крилом на Дивље поље. Покрете и напад отпочети у 6 ч. јутра.

»За даље дејство, по овлађивању линијом Д. Буковица — Ђурђево брдо — Дебело брдо, издаћу заповест накнадно.«

Даље је наређено да болничарска чета са санитетском колоном дође на Аврузовића Јабуке, где ће образовати завојиште; борбени део I степена Колонске коморе код моста на Грацу; I степен Колонске коморе и трупна комора код с. Рајковића на раскрсници путева; II степен Колонске коморе у Брежђу.[1]

Командант дивизије биће у прво време на Аврузовића Јабукама, а доцније на правцу ка с. Д. Буковица.

У 6 ч. Дивизија је предузела покрет ка линији Д. Буковица — Ђурђево Брдо. До 10 ч. Дивизија је избила на ову линију. IV прекобројни пук продужио је гоњење непријатеља правцем ка Каменици и овладао је отсеком Родине — Кик (к. 410) — Мађарско Брдо. Непријатељ у јачини од два батаљона отступао је пред IV прекобројним пуком правцем Каменица — Осладић и даље друмом ка Шапцу.

У смислу заповести Команданта армије, а у циљу потпомагања напада Дунавске дивизије II поз., *Командант дивизије данас у 12 ч. у подне, а под ОБр. 2727, издао је за напад на непријатеља на фронту Јаутина — Просек овакву заповест:*

»Непријатељ одступа пред целим фронтом I Армије, поседајући делом своје снаге положаје Близоњски висови

---

[1] Колонски делови много су далеко од трупа. П.

— Јаутина — Просек, а делом снаге одступајући преко Каменице.

»*Дринска дивизија I ешз.* напада непријатеља на Близоњским висовима, а *Дунавска дивизија II ешз.* напада на фронт: к. 380 — Јошева — к. 445; *Шумадиска дивизија II ешз.* наступа лево од нас правцем преко Лесковице и Лелића.

»*Дунавска дивизија I ешз.* напашће непријатеља на фронту Јаутина — Просек, потпомажући у исто време напад Дунавске дивизије II поз. На правцу преко Каменице продужиће слабијим делом.

»*Наређујем:*

»1) *Коњица.*

Дивизиски коњички пук.

»1) Продужиће надирање правцем ка Ставама, у циљу гоњења непријатеља и заштите левог бока дивизије, у ком циљу тежити овлађивању положаја Сељак — Орловица.

«2) *Десна колона.*

Командант мајор М. Кузмановић.
9 Пешадиски пук.
Две пољске батерије.
Једна хаубичка батерија.
Један вод пионира.

»2) Предузеће одмах напад са фронта Паланачко брдо — Д. Буковица правцем на фронт Јаутина (к. 475) — Просек. Граница одсека десно р. Рабас, лево р. Буковица и п. Ковачица.

»Одржавати што тешњу везу са Дунавском дивизијом II поз. десно, и потпомоћи напад ове на Вис (к. 422) — Дубовац (к. 435), лево одржавати везу са IV Прекобројним пуком.

»3) *Лева колона.*

Командант потпуковник Д. Дулић.
IV Прекобројни пук (3 батаљона)
Један вод пољске артилерије.
Један вод пионира.

»3) Предузеће напад са фронта Бобовчев биљег — Мађарско брдо, правцем преко Синчева на фронт Просек (к. 448 — к. 420), упућујући једну јачу побочницу за напад правцем преко Г. Буковице на источни део Мартиновића (Грково брдо).

»4) *Лева побочница.*

Један батаљон IV Прекобројног пука.

Један вод пољске артилерије.

»5) *Општа резерва.*

8 Пешадиски пук.

Пионирски полубатаљон.

»4) Продужиће гоњење непријатеља правцем ка Каменици, са задатком, да овлада линијом Гор. Буковица — к. 410, а на случај да непријатеља нема, или је он слаб, онда положајима западно од Каменице. На заузетом положају утврдити се, у циљу заштите левога бока дивизије.

»5) Кретаће се правцем преко Д. Буковице, и прикупиће се на саставку Ђеноваче и Ковачице п.

»Батаљон упућен на Дебело брдо (к. 507) остаће ту до избијања Шумадиске дивизије II поз. лево од нас, а потом ће ући у састав свога пука.

»Пионири ће потребним делом предузети одмах оправку пута Ваљево — Каменица.

»6) Дивизиско телеграфско одељење подићиће телефонску линију Ваљево — Бегова вода — Д. Буковица.

»Сви пукови везаће се телефоном у прво време до Бегове воде, а потом до Д. Буковице.

»7) Дивизиско завојиште на Аврузовића јабукама.

»8) Борбени део I степена колонске коморе на југоисточном улазу у Ваљево.

»9) Трупне коморе Рајковић.

»10) Колонска комора: I Степен Рајковић; II Степен Брежђе.[1]

»Ја ћу бити у почетку на Бобовчевом биљегу, а доцније на Царићу.«

Око 15 ч. трупе ове Дивизије отпочеле су подилазити положајима Јаутина — Просек — Мартиновић. Како се на целоме фронту није чуло никакво пушкарање, нити се чула борба десно код Дунавске дивизије II поз., то је било јасно

[1] Трупна и Колонска комора далеко су од трупа. П.

да је непријатељ напустио без отпора линију Близоњски Висови — Јаутина — Просек. За овај случај тежња Команданта дивизије била је да што пре овлада топографским чвором код Осладића у циљу продужења гоњења било правцем ка Шапцу, било ка Лозници.

За овај циљ *Командант дивизије у 15 ч. 30, а под ОБр. 2730, издао је својим трупама ову заповест:*

»Непријатељ одступа, не дајући отпора на линији: Јаутина — Просек — Мартиновић. Дивизија ће продужити надирање за непријатељем са тежњом, да овлада одсеком Осладић — к. 462.

»*Наређујем:*

»1) *Дивизиски коњички пук* кренуће се одмах за Осечину, продужујући извијање непријатеља правцима ка Пецкој, Завлаци и Црниљеву.

»2) *9 Пешадиски пук* продужиће покрет преко Просека и заузети одсек Просек — к. 420 — Дубљани на коме ће заноћити, обезбеђујући се предстражама на линији: Јастребовац — Ераковац. Десно ухватити везу са Дунавском дивизијом II поз., а лево са IV Прекобројним пуком.

»3) *IV Прекобројни пук* продужиће покрет преко Г. Буковице — Мартиновића на Осладић, и заузеће одсек Шливица — к. 462, обезбеђујући се предстражама на одсеку Река — Црна река према северу.

»Батаљон упућен ка Каменици продужиће покрет правцем преко Каменице са задатком, да избије на Планину (к. 373), јужно од с. Туђина, где ће заноћити, обезбеђујући се према западу на Плавњу.

»4) *8 Пешадиски пук* продужиће покрет друмом преко Кика (к. 410) — косом код Г. Буковице — Мартиновић и заноћиће на Осоју (западно од к. 460).

»5) *Дунавски артилериски пук* заноћиће са батеријама код пукова, којима је био додељен у току напада, на линији: Дубљани — Осладић.

»Хаубичку батерију упутити друмом до Каменице, ако није кренута правцем преко Царића — Просека.

»6) *Пионирски полубатаљон* доћиће на Мартиновић, где ће заноћити.

»7) Сви пукови везаће се телефоном до дивизиског штаба.

»Све трупе обратиће пажњу на одржавање што тешње међусобне везе.

»8) Остали делови биће према заповести ОБр. 2727 од данас.

»9) Дивизиски штаб на преноћишту у Г. Буковици.«

До 18 ч. Дивизија је овладала отсеком к. 420 (Дубљани) — Мартиновић — Осладић — Планина (к. 373). Борбе није било.

Распоред Дивизије на преноћишту:

9. пешадиски пук и 1. батерија на Грковом Брду (к. 445), са обезбеђењем на линији к. 420 — Дубљани;

IV прекобројни пук на Шливици, са 1. батаљоном на вису северно од к. 462; 4. батаљон Пука на Планини (к. 373), западно од Каменице;

8. пешадиски пук на Осоју (западно од Мартиновића), 3. батаљон Пука на Дебелом Брду (к. 507);

Дивизиски коњички пук у Ставама.

2. пољска батерија остала је на Просеку; 7. пољска батерија у покрету преко Кика (к. 410) — Каменице ка Ослађу; 2. хаубичка батерија у покрету ка Паланачком Брду и Царићу.

Пионирски полубатаљон код Г. Буковице.

Дивизиски штаб у Г. Буковици.

Непријатељ у току дана није давао озбиљан отпор, већ је у главноме отступао правцем ка Шапцу, а само слаби разбијени делови отступали су ка Лозници.

Овога дана Дивизија је имала 311 заробљеника, а заплењено је код Дивљег Поља до 100 товарних коња. У Каменици су нађена наша четири пољска топа, и доста телефонског материјала и кабла.

4. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 7 ч. 30 извештен је Командант армије да су трупе ове Дивизије избиле на десну обалу р. Рабаса не наишавши на отпор непријатеља. Гонећи непријатеља у стопу, трупе су без великог отпора овладале око 10 ч. положајима на линији Јаутина — Госпођине Воде — к. 366 упућујући гонећа одељења на леву обалу р. Уба.

У циљу даљега гоњења *Командант дивизије у 12 ч. 15 издао је својим трупама овакву заповест:*

«Непријатељ се свуда повлачи без отпора. Наша дивизија продужава гоњење у правцу Коцељеве.

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* полази одмах са задатком, да избије на положаје на десној обали Тамнаве, на линији: Љутице — Коцељева — Зукве,[1] одржавајући десно везу са Дринском дивизијом I поз., лево са Дунавском дивизијом I поз.[2]

»2) *9 Пешадиски пук* са Данглисовом батеријом продужава одмах гоњење са к. 360 са задатком, да избије главнином на Брђане на десну обалу р. Уба, са предстражом на Пресадима, на левој обали Уба.

»3) *7 Пешадиски пук I поз.* са једном пољском брзометном батеријом продужава одмах гоњење путем од Госпођине воде са задатком, да са главнином поседне к. 328, са предстражом на безименом вису северно од Главице.

»4) По заузимању ових положаја, 9 Пешадиски пук упућује гонећа одељења у правцу Зукве ноћас, а 7 Пешадиски пук у правцу Коцељеве.

»5) *8 Пешадиски пук,* пионирски полубатаљон, трупе под командом потпуковника Ђ. Маиојловића, и остатак артилерије у општој резерви на Госпођиним водама с тим, да 8 Пешадиски пук упути једну чету преко Просека и к. 420, за везу са Дунавском дивизијом I поз.

»6) Болничарска чета доћиће украј пута код Дубовца.

»7) I Степен Колонске коморе Ваљево, на десној обали Колубаре, у близини раскрснице путева: Мионица — Ваљево и Ужице — Ваљево.

»8) Трупна комора Рајковић.

»9) II Степен Колонске коморе Брежђе.

»10) Ја ћу бити код опште резерве на Госпођиним водама, везати се са мном телефоном.«

У 16 ч. *Командант претходнице* јавља: »Батаљон одређен на предстражу избио је на Главицу (к. 289), на левој

---

[1] Да би се обезбедили прелази на р. Тамнави за трупе Дивизије, требало је коњицу са водом артилерије и митраљеским одељењем упутити да се што пре пребаци на леву обалу р. Тамнаве, и заузме линију: Брдарица (к. 229) — раскрсница путева — Столице (к. 280). П.

[2] У информацијама о непријатељу требало је у заповести напоменути: којим се правцем крећу ове дивизије, те да се зна, ради одржавања везе. П.

обали р. Уба. Остала три батаљона била су у ово време на одређеном положају к. 328. Батерија је такође овде доведена. Предстража је постављена и послате патроле за везу. Непријатељски војници предају се у групицама.«

У 18 ч. 30 *Командант коњичког дивизиона из с Дружетића јавља* да је ескадрон у претходници упућен ка Коцељеви, а он да се са главнином налази код с. Дружетића украј друма. »Овог часа гори магацин пешачке и артилериске муниције јужно од Коцељеве. Непријатељ одступа у највећем растројству ка Шапцу, а путем је оставио масу поломљених кола и убијених коња. Пут Ваљево — Коцељева веома је рђав и тешко пролазан за артилерију и возове. Ухваћена је веза са Дринском дивизијом I поз. и IV Прекобројним пуком (Дунавска дивизија I поз.).«

Истовремено *Командант десне колоне јавља:* » Према добијеној заповести пук се кренуо данас у 6 ч. јутра у правцу с. Козличића и к. 366, где је стигао у 10 ч. Према накнадно добијеној заповести пук се у 14 ч. кренуо са к. 366 и стигао у Брђане у 16 ч. Одмах је упућен један батаљон преко р. Уба ка Пресадима, и он је тамо стигао и обезбедио се са предстражама. Када је овај батаљон прелазио р. Уб, чета која је била у предходници избијала је већ на Пресаде и то још за видела. Митраљеско одељење дејствовало је са к. 366 на одступајуће непријатељске делове. Непријатељ је одступио друмом за Шабац. Када је пук избијао на к. 366, непријатељски пешадиски пук са својим зачељем оставио је Умку. По причању мештана сви непријатељски војници питају који пут води за Шабац.

»Данас је заробљено 65 непријатељских војника. Пук данас није имао никаквих губитака. 3-ћи батаљон је на Пресадима на предстражи, а једна чета 2-ог батаљона на пропланку код Млађева. Лево од 3-ег батаљона је цео 4 Пешадиски пук I поз., а десно 17 Пук, и то 4 Пук од к. 300, а 17 Пук од к. 238.«

У 19 ч. 30 Командант дивизије послао је Команданту I армије овакав дневни извештај: »Гонећи непријатеља, који се без отпора повлачи, дивизија је вечерас на преноћишту заузела овај распоред:

»Коњица упућена на линију Љутице — Коцељева — Зукве. Предстража на положајима: Пресади — безимени вис,

северно од Главице — к. 330. Главнина на положајима: Гола глава — Брђане — Госпођина вода. Штаб дивизије Госпођина вода.

»Ако не добијем ноћас друкчије наређење из армиског штаба, предузећу сутра гоњење са задатком, да овладам положајима код Вел. Бошњака (Драгиња), упућујући коњицу и гонећа одељења што даље напред, у правцу Шапца.

»Јуче и данас заробљено је: 3 официра и 250 војника; заплењено: 3 топа (без цеви), 250 товарних коња, велики број кола, 5 пољских пекарница и разног другог материјала и муниције.«

За даљи рад Дивизије 28 новембра *Командант дивизије издао је у 21 ч. 30 заповест:*

»Непријатељ се и даље повлачи у нереду без отпора. Наша дивизија продужава гоњење непријатеља преко Коцељеве у правцу Шапца. Десно од нас гони непријатеља Дринска дивизија I поз., а лево Дунавска дивизија I поз.

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* 28 ов. м. у 6 ч. продужава гоњење непријатеља преко Коцељеве, Вел. Бошњака (Драгиња) у правцу Шапца.

»Рејон извиђања десно: Баталаге, Гомиле, Јаловик; лево: Миличиница, Градојевић, Метлић.

»2) *Претходница,* Командант потпуковник Ј. Јовановић: једно одељење коњаника, 7 Пешадиски пук I поз.; једна пољска брзометна батерија; ½ чете пионира, полази 28 ов. м. у 6 ч. челом главнине са Голе главе друмом преко Коцељеве ка Вел. Бошњаку (Драгињу). По овлађивању овим положајем, упућује јача гонеће одељења ка Владимирцима, Лојаницама и Пејиновићу.

»3) *Главнина,* Командант пуковник П. Грујић: 9 Пешадиски пук II поз.; остатак артилерије; 8 Пешадиски пук II поз. и пионири, креће се за претходницом. 9 Пешадиски пук прикупља се на Пресадима до 7 ч. 28 ов. м., одатле маршује за претходницом. Остале трупе из главнине маршују путем: Госпођине воде — Гола Глава — Главица и до 8 ч. 28 ов. м. прикупљају се челом код раскрснице путева северно од Главице, где улазе у колону.

»4) *Лева побочница.* Командант потпуковник Ђ. Манојловић: све трупе под његовом командом, полази са Просека

у 5 ч. 30 преко Оглађеновца и Дружетића, Каменице (шабачке) ка Столицама (к. 288) са задатком, да штити леви бок дивизије, да одржава везу са трупама Дунавске дивизије I поз. и овлада Столицама (к. 288).

»5) Болничарска чета и Санитетска колона долазе 28 ов. м. на преноћиште код Голе Главе.

»6) I Степен Колонске коморе Котешица (Дубовац).

»7) Трупна комора Ваљево.

»8) II Степен Колонске коморе Рајковић.

»9) Ја ћу се кретати на челу главнине.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 27 НОВЕМБАР.

У општој ситуацији нема промене, а непријатељ је по напуштању Ваљева готово у сталном отступању дајући на подесним линијама само слаб заштитнички отпор.

У погледу тактичке употребе Армије може се приметити ово:

1. Код Армије владала је дуже време *неизвесност о правцу повлачења главне непријатељске снаге* од Ваљева: да ли на север ка Сави, или на запад ка Дрини. Главни узрок овој неизвесности јесте нерационална организација службе коњичког извиђања. Пошто Армија није имала своју армиску коњицу, то се она могла и требала испомоћи на тај начин, да од појединих својих дивизија одузме дивизиску коњицу, остављајући им само по један ескадрон за службу блиског извиђања, и да је групише под једном командом. Да је правилно употребљена за службу даљег извиђања несумњиво је да би Командант I армије по паду Ваљева имао јасну ситуацију о непријатељу, т. ј. о распореду његове снаге у повлачењу, поглавито о правцу у коме се повлачи његова главна снага. Када се није имало авијатике за овај циљ, онда је једино коњица била у стању да благовремено расветли целокупну ситуацију код I армије, и дâ основ за правилан и брз рад Армије који је неизоставан услов за операције ове врсте (гоњење). Пошто Командант I армије није ово учинио, био лишен најважнијег и јединог сретства за даље оријентисање о непријатељу, а коњице појединих дивизија, скучено употребљаване и сувише везане за дивизију, нису биле у стању, у смислу извиђања дати чак ни онолико, колико су, с обзиром на своју јачину и према приликама, и могле дати.

Природна је ствар да је ова околност морала проузроковати неизвесност о главном груписању непријатељске снаге при повлачењу, а то успорава брзо одлучивање, брз и енергичан рад.

Пошто је отступање вршено у нашој земљи, то је и коришћење нашега становништва за прибављање података о непријатељу могло да допринесе знатне користи, те би обавештавање о непријатељу на овај начин било употпуњено.

2. *Груписање снаге I армије* за гоњење. Због нејасне ситуације о непријатељу по паду Ваљева, ни груписање Армије за гоњење није могло бити правилно ни брзо изведено. С обзиром на конфигурацију земљишта и на развој комуникациске мреже, као и ситуацију код непријатеља, изгледа да би за гоњење непријатеља од Ваљева на север ка Сави, и на запад ка Дрини, био правилнији овакав распоред Армије:

Дринска дивизија I поз. да гони правцем Ваљево — Близоњски Висови — Памбуковица — Бањани — Дебрц. Она би истовремено, а по потреби, могла потпомоћи фронталну акцију Тимочке дивизије II поз. (III армија), која гони непријатеља правцем Словац — Уб, акцијом у бок непријатељу који се повлачи преко Уба ка Обреновцу.

Дунавска дивизија II поз. да гони правцем Ваљево — Јаутина — Коцељева ка Шапцу.

Дунавска дивизија I поз. да гони правцем Ваљево — Каменица низ Јадар ка Дрини. Она би имала да служи као поуздано обезбеђење левог бока и позадине I армије са запада, при њеном подилажењу ка Сави, правцем на фронт Дебрц — Шабац. На тај би начин Дунавска дивизија I поз. имала да врши и стратегиску улогу, и њен би распоред за овај циљ био приближно овакав:

а. Један батаљон са једном батеријом и одељењем коњице да гони правцем Ваљево — Ставе — Пецка — Љубовија.

б. Један батаљон са једном батеријом и одељењем коњице да гони од Завлаке преко Крупња ка Зворнику.

в. Главнина Дивизије да гони правцем Ваљево — Каменица — Лозница избијајући на Дрину, на фронт Лешница — Лозница.

Десна побочница, јачине до једног пука пешадије са потребним делом артилерије и коњице, да обезбеђује десни

бок Дивизије правцем Каменица — пл. Влашић — пл. Цер — Лешница, и да буде у вези са Дунавском дивизијом II поз. Пошто је непријатељ потпуно сатрвен и нагло се повлачи без отпора, то би овакав распоред потпуно одговарао ситуацији. На овај начин цео слив р. Јадра, и од Лешнице па Дрином до Љубовије, био би потпуно у сфери дејства Дунавске дивизије I поз., и она би у пуном смислу обезбеђивала са запада леви бок и позадину I армије.

Моравска дивизија II поз., као армиска резерва, била би код Ваљева, са једним својим одредом северно од Диваца.

Са јасном ситуацијом код непријатеља и оваквим груписањем снаге Армије, рад Армије могао је и требао је бити у целоме бржи и енергичнији.

3. Стална је појава код дивизија I армије *губљење додира с непријатељем,* а ово је у операцијама преступ. Зато што се није имао сталан додир с непријатељем, неминовно је морала наступити неизвесност о непријатељу и његовом распореду при повлачењу, што је проузроковало колебање и успоравање у раду, а то је велика погрешка уопште, а нарочито у операцијама ове врсте (гоњење).

4. У гоњењу трупне коморе и колонски возови појединих дивизија треба начелно да су ближе својим јединицама ради бржег и угоднијег снабдевања трупа муницијом, храном и осталим потребама. Ово у толико пре, у колико је земљиште теже проходно, путеви недовољни, рђави и тешко употребљиви а везе се, услед недостатка телефонског материјала, врло тешко одржавале. Код I армије трупне коморе и колонски возови појединих дивизија, као и штабови, редовно су били много удаљени од својих јединица (нарочито штаб Армије), те је и ово, поред напред набројаних узрока, морало негативно утицати на брзину и силину гоњења непријатеља.

Б. УЖИЧКА ВОЈСКА.

Рад Ужичке војске.

У 10 ч. Командант Ужичке војске послао је Врховној команди, I армији, Ибарској дивизији (Н. Пазар) и Команданту трупа нових области (Скопље) овакав извештај:

»Ноћ на фронту ове војске прошла је на миру. У току

јучерањег дана, поред јављеног броја у вечерњем извештају, Ужичка бригада заробила је преко 100 војника, а у Чачак је спроведено још 287 војника са фронта Шумадиске дивизије II поз. и Лимског одреда.

»У Ужицу остала је аустриска болница са једним лекаром, 3 болничара и 50 болесника.

»По извештају мештана непријатељ се повлачи ка Дрини. По ухваћеном извештају, на Марково поље код Мокре Горе стигао је 3-ћи батаљон 8 бригаде са брдском артилеријом. На Шарган упутио сам један батаљон. Остале трупе са Маковишта, Јелове Горе и Кадињаче предузимају данас напад на фронту Бајина башта — Рогачица. У току данашњег дана оправиће се линија и пут: Пожега — Ужице — Кадињача, а 28 новембра преместиће се са штабом у Ужице.«

Овога дана увече (није забележено време ни број) *Командант Ужичке војске послао је Врховној команди, I армији и Команданту трупа Нових области овакав извештај:*

»10 Пук, који је са брдском батеријом стигао на Дебело брдо, упутио је у циљу даљег извиђања један батаљон са једним брдским топом и митраљезом у правцу Прослопа. Један одред из Шумадиске дивизије II поз., упућен ка Рогачици, продро је до 15 ч. на одсек: Биљези — Лисина (к. 732), северозападно од Рогачице. Према овом одсеку непријатељ се повукао преко Дрине, и мост на том правцу порушио. Од осталих одреда упућених ка Рогачици и Бајиној башти још нема извештаја. У току дана чула се слабија артилериска ватра у правцу Рогачице, а у правцу Бајине баште трајала је артилериска ватра дуже време.«

Из Врховне команде добијена је директива ОБр. 7949 за даљи рад Ужичке војске ове садржине:

»По до сада добијеним извештајима непријатељски 15. и 16. корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»*Наређујем:*

»1) *I Армија* главном снагом зауставиће се у Ваљеву, а са потребним делом снаге гониће у правцу ка Лозници, Пецкој и Шапцу.

»2) *Ужичка војска* заузеће Бајину башту и Рогачицу, обезбеђујући правац Рогачица — Ваљево. Са потребним де-

лом снаге заузети Мокру Гору, обезбеђивати правац ка Ужицу и загрозити позадини оним непријатељским трупама, које су код Прибоја. За овај циљ ступити у споразум са Командантом трупа Нове области. Основице за снабдевање Ужице — Чачак. Комуникациона линија Ужице — Чачак — Крушевац. Одржавати везу са I Армијом.«

Командант Ужичке војске издао је Команданту граничног полубатаљона ову заповест:

»По једном извештају, непријатељ јачине до једног батаљона био је 26 новембра око Мокре Горе на Марковом пољу. Један батаљон Ужичке бригаде упућен је на Шарган, од њега једна чета на Милошевац.

»Да би се протерао непријатељ од Мокре Горе и загрозило оним непријатељским трупама, које су према Прибоју, наређујем:

»1) Да полубатаљон граничара и Косовски батаљон предузму 28 ов. м. покрет правцем: Ужице — Кремна — Виогор, ради напада непријатеља у десни бок.

»2) Да за извршење горњег задатка у састав овог одреда уђе и батаљон са Шаргана, који ће наступати ка Мокрој Гори и напасти непријатеља с фронта, а са четом са Милошевца преко Кршљанске главе у леви бок.

»3) Цео одред у циљу извршења овога задатка стајаће под командом најстаријег, који ће издати даља наређења.

»4) Веза и узајамно потпомагање да буде потпуно.

»5) Преко с. Семегњева тражити везу са 1-ом четом Ибарског пука упућеном из састава ове војске од Ариља ка томе месту, а тако исто и са 5 Кадровским пуком.

»6) По извршењу овога задатка батаљон са Шаргана поседа гранични фронт: Осојница — караула Балван — караула Столац, а граничари и Косовски батаљон одлазе у састав свога одреда.«

Данас је завршена операција гоњења код Ужичке војске и непријатељ је протеран на леву обалу Дрине у Босну.

РАД ПОЈЕДИНИХ ГРУПА УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Овога дана упућени гонећи одреди из 11. и 12. пука ради овлађивања Рогачицом овладали су њоме. Батаљон из

10. пука, упућен ка Пецкој, још се није јавио. У правцу Бајине Баште чула се артилериска ватра дуже време, а врло кратко време у правцу Рогачице. Командант дивизије са дивизиском резервом (Допунским пуком) стигао је у Маковиште.

Командант батаљона 11. пука, који је јутрос са фронта Лисина (к. 1151) — Ћебићи упућен ка Рогачици, стигао је са батаљоном, батеријом и митраљезима у 15 ч. на положај Лисина (к. 732) — Биљези. Непријатеља на овој страни није било. Он се повукао већ преко Дрине и мост за собом скинуо.

Распоред Дивизије за преноћиште био је овакав:

11. и 12. пук са две брдске брзометне батерије на линији Лисина — Ћебићи — Шепци. Од њих по један батаљон са два брдска брзометна топа на линији Лисина (к. 723) — Биљези — Товарница, са једном четом као посадом у Рогачици. 10. пук, са једном брдском батеријом, на Дебелом Брду; од њега један батаљон са једним топом и митраљезом упућен у правцу Прослопа. Допунски пук, Коњички дивизион и Дивизиски штаб у с. Маковишту. Пољски брзометни дивизион (две батерије) у покрету за Ужице.

2. ЛИМСКИ ОДРЕД.

Према заповести Команданта Ужичке војске од 26 ов. м., Командант одреда издао је за рад овога дана ову заповест:

»1) *Десна колона* јачине: 4 батаљона и 5 топова[1] наступа са фронта Варда — Црни врх преко Градовине — Голог брда — Вис (к. 822) на Вртаче, дејствујући у бок и позадину непријатеља. 4 Батаљон 11 Пука II поз. упутиће Командант 12 Кадровског пука као десну побочницу и ради одржавања везе са Шумадиском дивизијом II поз.

»2) *Лева колона јачине:* 4 батаљона и 4 топа[1] полази са Бел. Приседола преко Водице — Виса (к. 900) — Вишесаве на Кик. Десно одржава везу са десном колоном овога одреда, а лево упућује побочницу преко Дуба за дејство у бок и позадину непријатељских делова, који се налазе код Кадињаче.

»3) *Резерва* јачине: 4 батаљона и 4 топа креће се са Вел. Приседола, Водице, Виса (к. 900), Голо брдо, Вис (к. 822).

---

[1] Под чијом командом? П.

»4) Ја ћу бити код резерве, по том на Вису (к. 822).«

Колоне су предузеле покрет у 6 ч. 30 јутра ка одређеним објектима и кретале се без задржавања од стране непријатеља.

Десна колона избила је у 13 ч. својим предњим деловима на линију Пландиште — Вртаче и приметила једну непријатељску колону, јачине једног батаљона, да отступа низ Дрину путем Рогачица — Љубовија, гоњена ватром наше артилерије десне колоне са Пландишта. Непријатељ је повлачење ове своје колоне заштићавао ватром са Кика, са босанске стране. И после једног часа, када се непријатељска колона изгубила у правцу северозапада, непријатељ је пренео ватру на Товарницу коју је био посео један батаљон 11. пука II поз. Десна колона заноћила је главнином на Пландишту и Вртачама, а један батаљон на Стрмењачи, са деловима за обезбеђење на десној обали Дрине. 4. батаљон 11. пука II поз. посео је Рогачицу и Товарничку Косу.

Лева колона челом својим избила је у 14 ч. на Шарампов, а главнином на Кик (к. 850), не наишавши нигде на непријатеља. Ова је колона заноћила на Кику, а један батаљон на Шармпову, са деловима за обезбеђивање на десној обали Дрине. Штаб одреда заноћио је у с. Добротину. На Дрини нису нађени мостови, пошто их је непријатељ на време био скинуо.

3: УЖИЧКА БРИГАДА.

За рад овога дана Командант Ужичке бригаде добио је 26 новембра око подне од Команданта Ужичке војске ову заповест (ОБр. 1941):

»Ужичка бригада, према ранијој заповести, продужава надирање преко Кадињаче ка Бајиној башти, у циљу заузећа овог места, уз садејство једног дела трупа од Лимског одреда. Један батаљон одмах упутити ка Кремни, односно Шаргану и Милошевцу, ради протеривања непријатељских делова, ако би их било, са тога правца. Од Чајетине преко Семегњева ка Виогору упућена је једна Ибарска чета, са којом батаљон треба да дође у везу.«

Према овој заповести *Командант Ужичке бригаде у 23 ч. 30 издао је за даљи рад ову заповест:*

»Према наређењу Команданта Ужичке војске, бригада

27 ов. м. продужава гоњење непријатеља, у циљу да заузме Бајину башту и непријатеља пребаци преко Дрине.

»Лимски одред једним својим делом потпомагаће бригаду, дејствујући преко р. Дервенте на Вишесаву и Кик.

»У циљу извршења задатка *десна колона*[1] (4 Кадровски пук, четири брдска Дебанжова, два пољска брзометна и два пољска Дебанжова топа) продужава гоњење, крећући се правцем: Ђаков камен — Кондер — Орашац — Јаорина — Матићи, и даље преко Црвенке — Г. Кицеља — Загајице. Десно одржава везу са Лимским одредом, а лево са левом колоном.

»*Лева колона*[1] (3 батаљона 4 Пука III поз., хаубичка батерија, четири пољска Дебанжова и два пољска брзометна топа) продужава гоњење од Кадињаче, Буље, Јарчевог брда, користећи најугодније правце јужно од линије: Кадињача — Заглавак — Дуб — Мочоник — Мусино брдо.[2]

»Препоручљиво је, да пољска артилерија потпомаже гоњење са положаја између Буље и Јарчевог брда, између Буље и Пепељевачких Стена, докле би непријатељ био у њиховом домашају, а после са положаја: Пријерово — Солотушка р. хаубичка батерија моћиће потпомагати гоњење са положаја око друма за Бајину башту.

»За сваку евентуалност лева колона има да обезбеди леви бок са Калуђерских бара. Десно одржавати везу са десном колоном.

»Снабдевање храном и муницијом из Ужица.«

У 19 ч. 45 Командант бригаде издао је Команданту 1. батаљона 4. пука III поз. овакву заповест: »Према наређењу Команданта Ужичке војске имате се са батаљоном кренути за Кремну и Шарган, ради протеривања непријатељских делова са тога правца, ако би их било. Једну чету упутити преко Поникве и Калуђерских бара на Милошевац (Збориште и Гавран), одакле ће извиђати и мотрити на правце, који се ту стичу од Мокре Горе, Заовине, Металке и Дервенте.

»По изласку на Шарган извиђати у правцу: Мокре Горе — границе (Вардиште). Десно одржавати везу са својом четом на Милошевцу, лево са Ибарском четом на Виогору, и упорно држати и бранити положаје на Шаргану, на случај

---

[1] Под чијом командом? П.

[2] Требало је тачно прецизирати правац кретања, а не остављати оволику слободу Команданту колоне. П.

непријатељског напада. Овај покрет треба журно извршити, с тога се крените са батаљоном ноћас у 24 ч. Извешћа шаљите Команданту Ужичке војске ордонанс-коњаницима до најближе телефонске станице. Чим стигнете на Кремну и Шарган пошаљите извештај.«

»Колоне Ужичке бригаде избиле су око 15 ч., и то десна на Загајицу, а лева на Мусино Брдо и Главицу, не наишавши на непријатеља. Предњи делови обе колоне су избачени на Дрину.

»Батаљон упућен преко Кремне на Шарган стигао је овде око 12 ч.

»Заробљен један официр и 145 војника. Заплењено 13 кола са храном и запрегом.

»Веза са Лимским одредом ухваћена на Шарампову.

»У времену од 22—27 новембра заробљено је 3 официра, 1 лекар и преко 1000 војника. Заплењено 3 митраљеза, 13 кола, 34 коња, телефони и каблови.

»Непријатељ је за све време операција вршио комуницирање преко Дрине код Рогачице, не користивши прелаз преко Дрине код Бајине Баште.

Укупан поглед на гоњење Ужичке војске.

Почетак офанзиве Ужичке војске наишао је на јак непријатељски отпор на левој обали западне Мораве, на утврђеној линији Прњаворска црква — Рујевица (Прањани) — Оштрица (Гојна Гора) — Шиљковица — Папратишка Река. Тактички услови за акцију Ужичке војске били су врло тешки: земљиште планинско, испресецано, без довољно и добрих путева, а непријатељ јак и на јаким и утврђеним положајима, и то не само да даје отпор, већ прелази и у честе контранападе, па још и са успехом.

Шумадиска дивизија II поз. и Лимски одред, који су били на левој обали западне Мораве, нису били у могућности да крену напред. Њихов рад био је потпуно укочен. Овде је сада успешна акција у целоме зависила једино од успеха крилних суседних трупа: I армије и Ужичке бригаде, која је била на десној обали западне Мораве и р. Бјелице.

Када је I армија у своме тродневном успешноме боју (20, 21 и 22 новембра) 22 новембра овладала главним развођем између Колубаре и Западне Мораве: Простружа — Ра-

јац — Сувобор — Маљен, и његовим контрфорима на северу, потисла непријатеља ка Ваљеву и угрозила левом боку и позадини непријатеља пред Ужичком војском; и када је Ужичка бригада у свом успелом боју 22 новембра заузела пл. Крстац, потисла непријатеља у правцу Пожеге и истовремено загрозила десном боку и позадини непријатеља на левој обали Западне Мораве, пред фронтом Шумадиске дивизије II поз. и Лимским одредом, тада је наступио основни преокрет у досадањим операцијама Ужичке војске у њену корист. Она је сада предузела опште гоњење непријатеља на целој линији свога фронта ка линији Ражана — Косјерић — Ужице. Тако је ситуација била потпуно рашчишћена, и непријатељ је на целом фронту био предузео отступање.

Гоњење од стране Ужичке војске вршено је непрекидно, јер је непријатељ био у сталном отступању, задржавајући се својим заштитницама на појединим местима да би добио што више у времену и у простору за своје уредно отступање и пребацивање својих трупа преко Дрине у Босну. Једини мало озбиљнији отпор непријатељских заштитница био је на развођу између р. Дервенте и Скрапежа, на линији Маковиште — Варда — Вел. Приседо — Јелова Гора — Ужице, а после тога повлачење ка Дрини било је без задржавања.

27 новембра завршено је гоњење непријатеља од стране Ужичке војске дефинитивним протеривањем његовим на леву обалу Дрине у Босну. Трупе ове војске ушле су 27 новембра у Рогачицу и Бајину Башту, и заузеле своје пређашње, старе положаје на десној обали Дрине. На фронту ове војске више није било непријатеља на нашој територији. Правац Вардиште — Кремна — Ужице, којим би могао бити угрожен леви бок и позадина Ужичке војске, био је од наше стране потпуно затворен и обезбеђен.

У раду Ужичке војске у гоњењу могу се у главноме уочити ови *тактички и технички недостаци:*

а. У раду није било довољно везе ни узајамног потпомагања, како између појединих група, тако исто и у раду између пешадије и артилерије. Услед тога акција је уопште била доста спора и скопчана са великим жртвама.

б. Сви напади изводили су се у главном фронтално,[1]

[1] Сем Ужичке бригаде код које је бој био на Крстацу изведен са комбинацијама.

са спорим потискивањем непријатеља и већим губицима, што не даје велике и брзе користи, нарочито у планинском земљишту. Не види се комбинација фронталних напада са обухватним, где су резултати много бржи и успешнији, нити акција у бокове и позадину, нарочито осетљива за непријатеља у гоњењу.

Да је Ужичка војска у целоме предузела обухватни маневар, т. ј. са Шумадиском дивизијом II поз. и Ужичком бригадом обухватно притискивала што јаче на бокове и позадину непријатеља, а са фронта Лимским одредом, тада се по свој прилици непријатељ не би могао нигде дуже задржати ради отпора, већ би, из бојазни за своју врло осетљиву комуникацију која води преко Дрине, морао журно и непрекидно да се повлачи ка Дрини. Овако комбинованим и енергичним гоњењем од стране Ужичке војске, непријатељ би на Дрини могао претрпети слом. Међутим непријатељ је успео да отпором својих заштитница, које су фронтално од наше стране потискиване, добије довољно и у времену и у простору да своје трупе и возове неузнемиравано пребаци преко Дрине у Босну и дигне за собом мостове.

в. Акција Ужичке војске уопште је била спора и без довољно енергије и системе. Акције појединих група нису биле довољно координиране из штаба Ужичке војске у духу целине.

г. Техника заповедања код Ужичке војске уопште слаба, како по садржини, тако и по форми. Командант у заповедању сувише много улази у круг рада својих потчињених, а главне ствари губе се из вида.

Губици Ужичке војске за време офанзиве:

а. *Шумадиска дивизија II поз.:*	погинуло:	535 љ.	
	рањено:	2176 »	
	нестало:	1491 »	свега 4.202
б. *Ужичка бригада:*	погинуло:	187 љ.	
	рањено:	529 »	
	нестало:	172 »	свега 888
в. *Лимски одред:*	погинуло:	375 љ.	
	рањено:	1258 »	
	нестало:	499 »	свега 2.132
Укупно губитака:	погинуло:	1097 љ.	
	рањено:	3963 »	
	нестало:	2162 »	свега 7.222

ГЛАВА X.

28 новембар.

ЗАВРШЕТАК ГОЊЕЊА НЕПРИЈАТЕЉА ОД СТРАНЕ I АРМИЈЕ КА ПРЕЛАЗИМА САВЕ И ДРИНЕ.

Рад I армије.

За даљи рад Армије добијена је у 12 ч. 15 директива Врховне команде ОБр. 7949 чија је садржина изложена на стр. 468 и 489.

Према овој директиви *Командант армије издао је својим дивизијама под ОБр. 3562 заповест ове садржине:*

»По свему се даје закључити, да је непријатељ испред фронта ове армије главном снагом одступио ка Шапцу, а слабијим снагама преко Осечине ка Лозници. По наређењу Начелника штаба Врховне команде, II и III Армија са командом Одбране Београда данас 28-ог предузеће напад и гоњење непријатеља ка Београду. Тимочка дивизија II поз., остављајући један пук и једну батерију на Убу, одлази у Обреновац, те држањем тих тачака да обезбеди бок и позадину војске, која се креће ка Београду.

»I Армија са мањим снагама предузеће и даље гоњење непријатеља ка Шапцу, Лозници и Пецкој, а своју главнину задржати код Ваљева.

»На овој основи наређујем:

»1) *Дринска дивизија I поз.* предузима гоњење непријатеља преко Слатине, Памбуковице и Брезовице ка Шапцу.

»2) *Дунавска дивизија II поз.* предузима гоњење преко Голе главе, Коцељеве и Вел. Бошњака (Драгиња) такође ка Шапцу.

»3) *Дунавска дивизија I поз.* предузима гоњење преко Каменице и Осечине ка Лозници, и преко Јолине брезе ка Пецкој.

»4) *Моравска дивизија II поз.* и даље остаје у Ваљеву.

»Прве три дивизије формираће гонеће одреде од по 1—2 пука пешадије, коњице и потребног броја артилерије, и упутиће их у гоњење одређеним правцима, са напоменом јаче прикупљености пешадије по зади ширега фронта коњице. Гонећи одреди прве две дивизије данас 28-ог до ноћи не прелазе линију: с. Кожуар — Брдарица — Вел. Бошњак, а гонећи одреди Дунавске дивизије I поз. не прелазе данас

28-ог до ноћи Осечину и положај Ива, јужно од Окучанице на путу за Пецку.

»Гонећи одреди прве две дивизије на правцу за Шабац одржавају међусобну везу, а то исто чине и одреди у правцу Лознице и Пецке између себе.

»Главнине дивизија помоћу потребних патрола одржавају везу са својим гонећим одредима, којима препоручити енергичан и смотрен рад. Са непријатељем одржавати додир. Главнине дивизија остају прикупљене до даљег наређења, и то: Дринске дивизије I поз. код Близоњских висова; Дунавске дивизије II поз. код Јаутине; а Дунавске дивизије I поз. између Гор. Буковице и Каменице.

»Обезбедити поуздану телефонску везу са Ваљевом.

»Штаб армије још данас остаје у Мионици.

»О пријему овог наређења одговорити одмах по доносиоцу, по коме ми послати и писмен извештај о ситуацији код дивизија, и о стању код непријатеља.«

У тренутку када је ова заповест послата дивизијама још није било извештаја докле су дивизије у току јучерањег дана стигле. Одмах после отпослате заповести почели су пристизати извештаји, из којих се могло видети да су дивизије већ измакле испред линија положаја на којима су по овој заповести имале да се задрже.

Армиска заповест послата по ордонансима стигла је дивизијама у време када је покрет на целом фронту отпочео и трупе одмакле унапред. Команданти дивизија, немајући телеграфске ни телефонске везе са Армиским штабом, продужили су на своју руку даљи рад у духу идеје Команданта армије и то:

Дринска дивизија I поз. коњицом на правцу Совљак — Бањани — Ушће — Шабац. *Десном колоном* (17. пук и једна брдска батерија) правцем Памбуковица — Новаци — Трифунове Ливаде — к. 160 — Дебрц. *Левом колоном* (4. пук I поз. и једна брдска батерија) правцем Лаушевац — Зукве — Тулари — Дебело Брдо — Парлог — Трнавац — Буковица, упућујући гонећа одељења ка Сави. *Дивизиска резерва* правцем Слатина — Ђорино Брдо — Новаци — Дебело Брдо.

Дунавска дивизија II поз. предузела је покрет у циљу да овлада положајима код Вел. Бошњака, упућујући коњицу правцем Коцељева — Вел. Бошњак (Драгиње) у гоњење ка

Шапцу. Остатак Дивизије кренуо се у гоњење правцем Гола Глава — Коцељева — Вел. Бошњак. *Претходница* (7. пук I поз. са једном брзометном батеријом и пола чете пионира) са задатком да овлада положајима Вел. Бошњак, упућујући гонећа одељења ка Владимирцима, Лојаници и Пејиновићу. *Главнина* у покрету за претходницом. Лева побочница (Комбиновани пук и трупе III поз.) правцем Оглађеновац — Дружетић — Каменица — Столице (к. 280), да штити леви бок Дивизије и одржава везу са Дунавском дивизијом I поз.

Дунавска дивизија I поз. предузела је покрет у правцу гребена пл. Влашића у циљу да овога дана овлада положајима између с. Цветуље и Галовића (к. 420, 437 и 462), а претходница да избије на Букорску Главу, обезбеђујући се бочно на Гају (северно од Црниљева), и на Раткову (к. 368), северо-западно од старе суднице. Избијајући код Цветуље и Галовића Командант дивизије рачунао је да ће тако моћи да загрози непријатељским трупама упућеним ка Шапцу и Лозници, а тако исто и боку оне непријатељске снаге која би евентуално посела Драгиње и Брдарице, као и да ће моћи по потреби кренути напред, било за долину Јадра или Тамнаве. У том циљу упутио је био коњицу правцем Осечина — Завлака — Текериш; претходницу (IV прекобројни пук, једна пољска батерија и пионирски полубатаљон) преко Великих Белега — Мраморја — Бановског Брега — Јанковог Виса — Разбојишта — к. 420 — Букорске Главе, да избије на отсек Букорске Главе — Владичине Њиве; главнину преко Осладића за претходницом. Десна побочница упућена правцем Дубљани — Оглађеновац — Миличиница — Оџино Брдо — Брезник — к. 295 — Гај (јужно од Градојевића); а лева побочница од Планине преко Осечине — Бадња — Белутка (к. 397) на Ратковац.

Гоњење непријатеља на правцу ка Шапцу.

Рад Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз.

Покрет трупа ових обеју дивизија отпочео је око 6 часова. У тренутку када је стигла армиска заповест (око 8 ч.) овим дивизијама њихове су трупе већ у велико биле у покрету, и предњим деловима прешле на леву обалу Тамнаве, на правцу Памбуковице и Коцељеве.

Код Дринске дивизије I поз. десна колона требала је

да се задржи на Тривуновим Ливадама, упућујући гонећи одред ка Дебрцу, а лева колона да се задржи на Дебелом Брду, упућујући гонећи одред ка Црвеној Механи. Главнина дивизије да се искупи на простору: Слатина — Ђорино Брдо — Авала — Чучуге, а коњица да продужи ка Ушћу и Шапцу.

Код Дунавске дивизије II поз претходница да продужи гоњење и овлада положајима код Вел. Бошњака, а гонећи одред да упути ка Шапцу. Комбиновани пук да избије на Столице, а остале трупе ове Дивизије да се задрже на десној обали Тамнаве, на линији Клисура (јужно од Коцељеве), к. 360, и ту да се прикупе, како би могле или посести ове положаје, или кренути напред. Коњица кренута је ка Шапцу.

Међутим трупе, продужујући рад по првобитној заповести команданта дивизије, и гонећи непријатеља, све су се више одмицале. *Десна колона* Дринске дивизије I поз. око подне избила је на Тривунове Ливаде, па се ту и задржала, упућујући ка Дебрцу један свој батаљон у гоњење. *Лева колона* до подне избила је до Дебелог Брда које је непријатељ био посео, али га је она убрзо протерала. Продужујући даље ка Парлогу (к. 258), колона је била наишла на слабе заштитничке делове са два топа, али их је до вечери протерала и избила на Парлог. Главнина Дивизије дошла је до Памбуковице и ту се задржала.

Пред фронтом Дринске дивизије I поз. непријатељ је отступио ка Црвеној Механи и Шапцу, остављајући успут огромне количине муниције, кола и другог материјала. Код непријатеља је било наступило потпуно расуло, непријатељски војници предавали су се у гомилама, па чак и нашим патролама. У току дана заробљено је 620 војника, а запленено 15 коња и 200—300 кола.

На правцу наступања Дунавске дивизије II поз., непријатељ је покушао на више места да дâ отпор, али је убрзо савладан. Око 12 ч. 30 претходница Дивизије већ је била избила на северне ивице Вел. Бошњака, протерала слабија непријатељска одељења која су заштићивала комору, и заробила сву комору. До вечери Дивизија је избила на положаје Столице — Диздавача (к. 240) — Столице (к. 288), а са претстражом на линију Брдарица — Крнуле — Мровска — Парлог (к. 230) — Грујин Гроб (к. 210). Коњица је дошла на

десну обалу р. Добраве, упућујући ка Шапцу патроле.

Панично бекство непријатељских делова пред фронтом ове Дивизије руководило је Команданта дивизије да и главнину крене напред ка Вел. Бошњаку.

Непријатељ пред фронтом Дивизије задржао се код Владимираца, испред Лојанице и на Белотићској Коси.

У току дана Дивизија је запленила 6 пољских и 6 брдских топова, велики број кара и предњака, огромну количину артилериске муниције, велики број кола и један аутомобил. Заробила је 3 официра и 600 војника.

Гоњење непријатеља на правцу Осечина Завлака.

Рад Дунавске дивизије I поз.

Пред фронтом ове Дивизије није било непријатеља. Његове заштитнице остављене на Великим Белегама отступиле су до зоре.

Покрет трупа Дунавске дивизије I поз. отпочео је нешто доцније. Претходница је отпочела покрет у 6 ч. 30, од раскрснице путева северно од к. 462 ка Великим Белегама, а главнина у 7 ч. од Осоја. Даљи рад Дивизије, према ново добијеној армиској заповести регулисан је био овако: *коњица* је упућена у енергично гоњење непријатеља правцем Завлака — Лозница, а како је коњички пук већ избио на Текериш, онда да гони непријатеља низ Јадар, и преко Обрежа да избије на фронт Лешница — Лозница. *Претходница* да се задржи на Великим Белегама, а један батаљон да упути да пресече пут Осечина — Црниљево. Батаљон из претходнице, упућен преко Каменице да се задржи код Осечине и да заузме отсек Попово Брдо — Кик (к. 333). *Главнина Дивизије* — 8. пук I поз. — да дође на Ослидић, а батаљон овога Пука, упућен раније ка Каменици, да избије на Јолину Брезу, а предњим деловима на Иве. 9. пук I поз. да дође на Осоје, а његов батаљон, упућен као десна побочница, да се задржи где га заповест затекне. Од артилерије: једна батерија са IV прекобројним пуком била је на Великим Белегама, један вод на Јолиној Брези, а остатак артилерије код Осладића.

Дивизија је према овој новој заповести убрзо избила на додељене јој положаје. Око 9 ч. 10 претходница је избила на Велике Белеге и ту се задржала. Са непријатељем додир био је сасвим изгубљен. Само батаљон из претходнице, упу-

ћен преко Осечине, наишао је код Бановског Брега на једну непријатељску колону јачине једног батаљона, у кретању од Осечине ка Црниљеву, напао је и после кратког времена заробио је.

До вечери и остале трупе избиле су на одређене им положаје и *распоред трупа био је овакав:* Коњички пук код с. Комирића (на Равнајском Вису) са предњим деловима код Завлаке. Претстража (IV прекобројни пук са једном батеријом) на Великим Белегама. Један батаљон пука (IV прекобројног) код Д. Црниљева, а један код Осечине. 8. пук са водом артилерије код Осладића, а један његов батаљон са водом артилерије на Јолиној Брези. 9. пук на Осоју. Дивизиски штаб у Гор. Буковици.

Армиска резерва: Моравска дивизија II поз. остала је код Ваљева. Њен одред (2. пук са једном пољском батеријом), упућен преко Диваца, данас зором ухватио је везу са Тимочком дивизијом II поз., која је почела избијати у његову висину, па преко Парлога — к. 300 — Слатине и Зукве кренуо ка Бошњаку. По заповести Команданта дивизије враћен је у Ваљево и убиваковао се на Боричевцу.

Стање на крају овога дана. Одлука Команданта армије за даљи рад.

Стање на крају дана код Армије било је овако:

Дринска дивизија I поз.: гонећи одред код Дебрца, предњи делови на Парлогу и Тривуновим Ливадама, главнина код Памбуковице.

Дунавска дивизија II. поз.: гонећи одред на р. Добрави и код с. Лојанице, предњи делови на линији Брдарице — Крнуле — Мровска — Парлог — Грујин Гроб, главнина код Вел. Бошњака.

Дунавска дивизија I поз.: коњица код с. Комирића, предњим деловима код Завлаке, гонећа одељења на линији Горње Црниљево — Осечина — Иве, предњи делови на Великим Белегама и Јолиној Брези, главнина код с. Осладића и на Осоју.

Армиска резерва код Ваљева.

Увече овога дана наступиле су извесне измене у саставу I армије. У 21 ч. добијена је директива Врховне команде ОБр. 8000 ове садржине: »Упутите сутра зором најближу деснокрилну дивизију правцем: Караула — Уб — Бргуле са задатком: да пређе Колубару између Конатице и Степојевца,

нападне непријатеља у бок код Степојевца, и ставите је под команду Команданта III Армије, чији је штаб у Лазаревцу.«

Према овој директиви Командант I армије наредио је да се Моравска дивизија II поз. из армиске резерве крене 29 новембра зором из Ваљева за Лазаревац, и тамо се стави на расположење Команданту III армије. Упућивањем Моравске дивизије II поз. Армија је остала без армиске резерве. Све три њене дивизије, ангажоване за гоњење непријатеља ка Сави и Дрини, биле су прилично одмакле од Ваљева, нарочито Дунавска дивизија II поз. и Дринска дивизија I поз.

Из извештаја пристиглих у току дана видело се да је непријатељ пред фронтом ове Армије отступао и даље у највећем нереду, остављајући успут и на даље возове, каре и разбацану муницију, спрему и материјал. На положајима леве обале р. Тамнаве његов отпор, који се са пуно разлога могао очекивати, сломљен је са неколико добро бачених артилериских зрна. На правцу продирања Дунавске дивизије I поз., додир са непријатељем био је већ изгубљен. Све је јасно показивало да је непријатељ потпуно разбијен, растројен, деморалисан и апсолутно за овај мах неспособан за ма какав отпор.

Према поменутој директиви Врховне команде Армија је остала у Ваљеву, обезбеђујући са запада леви бок и позадину остале наше војске ангажоване на правцу ка Београду. На основу ове директиве Командант армије био је одлучио да тренутно задржи главне снаге Армије на линији положаја Каменица — Осладић — Јаутина — Близоњски Висови, упућујући ка Сави и Дрини јаче гоneће одреде. Али трупе, понесене победом, просто су летеле, одмичући све даље за разбијеним непријатељем. Команданти дивизија нису ни чекали заповсти, већ су са пуно иницијативе јурили за непријатељем, не дајући му ни тренутка да се прибере и дође к себи. Гонећи непријатеља узостопце трупе су биле знатно измакле, а непријатељ пред њима, знатно исцрпен, деморалисан и растројен, непрекидно је отступао и у масама се предавао. Са ових разлога Командант армије одлучио је да главну снагу Армије крене на север, да још заостале непријатељске делове потпуно сатре и протера преко границе, упућујући потребан део снаге и на запад, да избије на Дрину, на фронт Лешница — Лозница — Зворник.

У 22 ч. 30, а под ОБр. 3586, Командант I армије послао је својим дивизијама ову директиву:

»И овом приликом са великим задовољством похваљујем целокупан рад потчињених ми дивизија и личну иницијативу њихових команданата. За даљи пак рад и покрет излажем следећу своју тежњу у намери: што пре протерати непријатеља преко садањих наших граница западнога војишта и што јаче га казнити.

»У томе циљу излажем и наређујем ово:

»1) *Дринска дивизија I поз.* продире и избија на део граничнога фронта: Дебрц — Шабац, са јачим груписањем према свом десном крилу.

»2) *Дунавска дивизија II поз.* продире и избија према Мачви, на линију Шабац — Лешница, са јачим груписањем према левом крилу.

»3) *Дунавска дивизија I поз.* продире и избија на део граничнога фронта Лешница — Лозница — Зворник.

»4) *Моравска дивизија II поз.* до отпочетка постепене смене предњих дивизија, остаје као армиска резерва у Ваљеву.

»По избијању на означене фронтове не излагати трупе евентуалној ватри непријатељске артилерије с леве обале Саве и Дрине.

»По избијању Дунавске дивизије II поз. на горњу линију, онда уједињене коњице Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз. улазе у Мачву, праћене са једном пољском брзометном батеријом Дунавске дивизије II поз., ради протеривања непријатеља из Мачве. У том циљу оба Команданта дивизије изашиљу по један јак батаљон пешадије у Мачву, да служе као ослонац коњици. Ови батаљони не одлазе даље од Метковића, одакле даље само изашиљу јаче патроле у погодним правцима. Трупе у Шабац не уводити, сем најпотребнијих патрола.

»Командант Дунавске дивизије I поз. изашиље једну јачу патролу ка Крупњу и Љубовији, које ће тамо остати докле се не успоставе управне власти, а са патролама пробраних војника прокрстарити Борању и Гучево.

»И предњи делови дивизија по могућству ма каквим начином нека одржавају узајамну везу, ма било то устаљеним знацима по споразуму Команданата дивизија.

»И у овој прилици потребна је јака обавештеност команданата дивизија и њихов сложан рад као и до сада.

»Постарати се најенергичније, да свакога дана, бар до 16 ч. будем обавештен о месту преноћишта штаба дивизиског и о унапред пројектованом размештају трупа на преноћишту, чему тежити да буде још за видела.

»Од 30. ов. м. све дивизије у погледу исхране и другога попуњавања базираће на Лазаревац и то:

»1) Дринска дивизија I поз. линијом: Шабац — Уб — Лазаревац.

»2) Дунавска дивизија II поз. линијом: Велики Бошњак — Коцељева — Ваљево — Мионица — Боговођа — Жупањац Лазаревац (док не буде готова железничка пруга до Ваљева).

»3) Дунавска дивизија I поз. линијом: Јаребице — Завлака — Осечина — Ваљево и даље ка Лазаревцу, као она под 2).

»4) Моравска дивизија II поз. Ваљево — Мионица — Боговађа, као и она под 3).

»По избијању на одређене фронтове следоваће друго моје наређење.

»Радо ћу саслушати све потребне представке команданата дивизија, у циљу потпунијега одговарања предњој истакнутој мојој тежњи и намери.

»И овом приликом најозбиљније препоручујем што јачу прикупљеност главне снаге дивизије.

»Штаб армије сутра од 10 ч. биће у Ваљеву.

»О пријему одговорити.«[1]

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 2 ч. изјутра, а под ОБр. 1900, Командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест за гоњење:

»Пред нашим трупама непријатељ одступа у нереду ка Шапцу. Дринска дивизија I поз. продужиће данас 28. ов. м. енергично гоњење непријатеља, одржавајући везу лево са Дунавском дивизијом II поз.

---

[1] Одлука Команданта армије за овакав рад пала је пре примљене директиве Врховне команде за упућивање једне Дивизије П. III армији.

»*Наређујем*:

»1) *Дрински дивизиски коњички пук* креће се правцем Совљак — Бањани — Ушће. Даљне официрске патроле упутити у правцу Обреновца. По избијању на Ушће покрет даље продужити ка Шапцу.[1]

»2) *Десна колона* Командант потпуковник А. Стојшић: 17 Пешадиски пук и 2 брдска топа креће се правцем: Памбуковица — Новаци — Тривунове ливаде — к. 160 — Дебрц.

»3) *Лева колона*. Командант пуковник М. Станковић: 4 Пешадиски пук и два брдска топа креће се правцем: Лаушевац — Зукве — Тулари — Дебело брдо — Парлог — Трнавци — Буковица.

»4) Обе колоне одржаваће за време кретања чврсту везу међу собом и лево са Дунавском дивизијом II поз. По избијању на линију Буковица — Дебрц задржати се, и даље ка Сави одаслати само мање гонеће делове.

»5) *Дивизиска резерва*. Командант потпуковник С. Милетић: III Прекобројни пук; 6 Пешадиски пук, Данглисова батерија, 5 Пешадиски пук, креће се правцем: Слатина — Ђорино брдо — Новаци — Дебело брдо, где ће, по избијању, сачекати даље наређење.

»6) *Дрински пољски артилериски пук* креће се до с. Новака друмом, предузимајући извиђање путева за даље кретање ка фронту: Тривунове ливаде — Дебело брдо. За сваку евентуалност Командант Дринског пољског артилериског пука изрекогносцираће положај Зукве — Новаци за постављање своје артилерије, у циљу потпомагања напада на фронт Дебело брдо — Тривунове ливаде.

»7) Полазак обеју колона, као и главнине, у 6 ч. јутра.

»8) Дивизиско завојиште прећиће у с. Слатину.

»9) I Степен колонске коморе прићиће до с. Бранковине; на његовом зачељу трупна комора. II Степен колонске коморе прићиће до Ваљева (Вашариште).

»10) Пионирски полубатаљон остаће и даље на оправци путева и потпомагању извлачења пољске артилерије.

»11) Ја ћу се кретати за главнином.«

У 8 ч. Командант дивизије добио је заповест Команданата армије ОБр. 3562 чија је садржина изложена под а

---

[1] Ово је требало одмах учинити. П.

на стр. 476 и 477. На основу тога *Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест (ОБр. 1907):*

»У вези моје заповести ОБр. 1900 од данас наређујем:

»1) Гонећи одред потпуковника Стојшића, по избијању на Тривунове ливаде ту ће се зауставити, и даље за гоњење одаслаће један батаљон са једним митраљезом.

»2) Гонећи одред пуковника Станковића, по избијању на Дебело брдо ту ће се зауставити, а за даље гоњење непријатеља упутити један батаљон са једним митраљезом.

»3) Главнина дивизије зауставиће се на линији: Слатина — Ђорино брдо — Авала брдо — Чучуге.

»4) Дрински дивизиски коњички пук продужава рад по мојој заповести ОБр. 1900.

»5) Дивизиско завојиште у с. Бранковини.

»6) Коморски делови на местима према мојој заповести ОБр. 1900.

»7) Ја ћу бити на Близоњским висовима.«

Међутим трупе су према ранијој заповести за гоњење биле знатно одмакле унапред. Десна колона око подне стигла је на Тривунове Ливаде. Тада је добила заповест да се овде задржи, а за гоњење непријатеља да упути један батаљон и један митраљез. Лева колона је у подне стигла до Дебелог Брда које је заузела после слабог непријатељског отпора. Пошто би повлачење трупа уназад било штетно по морал, наређено је да сваки део Дивизије остане на месту докле је дошао. Тако је десна колона заноћила на Тривуновим Ливадама, а њен батаљон са митраљезима упућен у гоњење у Дебрц. Лева колона заноћила је на Парлогу. Артилерија на простору Слатина — Чучуге. Коњички пук у Бањанима.

Губици: погинуо 1 официр и 4 подофицира, каплара и редова; рањено 15 подофицира, каплара и редова; нестало 5 подофицира, каплара и редова.

Заробљено 620 непријатељских војника и један официр, а заплењено 15 товарних коња.

Код непријатеља наступило је потпуно расуло, а непријатељски војници предавали су се у масама.

2. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 8 ч. 30 у кретању добијена је заповест Команданта I армија ОБр. 3562 чија је садржина изложена на стр. 476 и

477 под а. Трупе су продужавале покрет и гоњење непријатеља према синоћној заповести.

У 8 ч. 30 Командант 7. пука I поз. из Коцељеве јавља: »Предњи делови претходнице избили су на северну ивицу Коцељеве. На непријатеља се није наишло. Коцељева је потпуно упропашћена.«

По доласку у с. Дружетић, Командант дивизије упутио је у 11 ч. Команданту армије ову претставку:

»Вашу заповест ОБр. 3562 од 28. ов. м. примио сам данас у 8 ч. 30 на путу код Брђана у тренутку када су трупе ове Дивизије по моме наређењу већ биле у покрету преко Коцељеве са задатком, да овладају положајима Вел. Бошњачким, гонећи што даље у правцу Шапца.

»По пријему Ваше заповести решио сам се и издао ову заповест:

»1) *7 Пешадиски пук I поз.* са једном пољском брзометном батеријом, пола чете пионира и оделењем коњаника, продужава гоњење са задатком, да овлада положајима код Вел. Бошњака, упућујући одатле гонећа оделења у правцу Шапца.

»2) Трупе III поз., допунске и комбиноване, под командом потпуковника Ђ. Манојловића, упућене као лева побочница преко Каменице ка Столицама, продужују покрет ка Столицама са задатком, да овладају овим положајем и ту се задрже.

»3) Остале трупе задржао сам на десној обали р. Тамнаве, на положајима Клисура, безимени вис код раскрснице путева — к. 360. Ове ће се трупе тако држати прикупљено, да могу или одмах задржати започети наступни марш, или посести за одбрану положаје на десној обали Тамнаве.

»4) Коњица је упућена у гоњење ка Шапцу испред пешадије. Идући путем ка Коцељеви наилази се на велики број кола, врло велику количину непријатељске пешачке, а нарочито артилеријске муниције и огроман број коњских лешева. На путу Коцељева — Вел. Бошњак наша коњица запленила је 6 пољских брзометних топова, огроман број муниције и две пуковске заставе. До сада од јутрос заробљено је 500 војника. Аустриска војска изгледа гора од турске после Куманова. Судећи по диму који су наше трупе запалиле, изгледа

да су оне још у 10 ч. избиле без отпора на Вел. Бошњачке положаје.

»Излажем све ово да Вам представим слику једне пропале војске и мислим: 1) да треба одмах са армијом продужити гоњење свима трупама ка Шапцу, односно Лозници, а ја то предузимам и идем на Вел. Бошњак; 2) да ни у ком случају не треба повлачити главнину ове дивизије на Јаутинске положаје, јер би то врло рђаво утицало на морал наших трупа.«

Коњички дивизион истурен испред Дивизије гонио је непријатеља ка Шапцу. Око подне Командант дивизије наредио је Команданту коњичког дивизиона: »По избијању на положаје око Вел. Бошњака продужићете гоњење непријатеља у правцу Шапца. Извиђајте у правцу Дебрца — Шапца — Текериша и Завлаке.

»7 Пук I поз. заноћиће као предстража у висини с. Крнуле на путу Вел. Бошњак (Драгиње) — Шабац.

»Ја са главнином дивизије долазим на положај код с. Вел. Бошњака (Драгиња).«

У 17 ч. 30 Командант дивизије послао је Команданту I армије овај извештај:

»Гонећи непријатеља, који се у потпуном растројству повлачи без отпора ка Шапцу, дивизија је вечерас избила на положаје: Столице (Брдаричке) — Диздавача — к. 240 — Столице (к. 288), са предстражом на линији: Брдарице — Крнуле — Мровска, са коњицом на десној обали Добраве. Упућене су коњичке патроле ка Шапцу, а бомбашка одељења по свима правцима унапред.

»Данас је дивизија запленила: шест пољских и шест брдских брзометних топова, велики број кара и предњака, огромну количину артилериске муниције, која је дуж пута разбацана, велики број кола, један аутомобил, мноштво разног материјала, 3 официра и 600 војника. Коњица је око с. Лојанице заробила некакву комору, али о томе још нисам добио извештај.

»Намера ми је, да са главнином останем на овом положају, а да са коњицом и гонећим одељењима гоним ка Шапцу у току сутрашњега дана.

»Непријатељ је покушао да се задржи у циљу одбране на Јаутини, на левој обали Уба и код Вел. Бошњака и Лоја-

ница, али нигде није успео да се уреди. Његове пешачке трупе претичу му артилерију и комору.

»Ја сам у Вел. Бошњаку.«

У 18 ч. Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад ову заповест:

»Непријатељ у потпуном растројству одступио је ка Шапцу, и нашој дивизији оставио као плен: 12 топова, велики број кара, кола, муниције, мноштво разноврсног ратног материјала и 600 заробљеника.

»Наша дивизија заноћиће на положају: Столице (Брдаричке) — Диздовача — к. 240 — Столице (к. 288), са предстражом на линији: Парлог (к. 230) — Грујин гроб.

»*Наређујем:*

»1) *7 Пешадиски пук I поз.* заноћиће као предстража на к. 245 према с. Крнуле, са бомбашким одељењима код Лојаница и Пејиновића. Сутра у 6 ч. упутиће један батаљон са једним митраљезом путем у правцу Шапца у циљу гоњења непријатеља, а једну чету овог батаљона придати коњици.

»2) *9 Пешадиски пук* заноћиће вечерас иза Столица (Брдаричких), обезбеђујући се предстражама на Парлогу, на путу за Владимирце. Помоћу патрола ухватити везу са 4 Пешадиским пуком I поз., чија је главнина на Дебелом брду код с. Баталаге.

»3) *8 Пешадиски пук* заноћиће вечерас иза к. 240, лево од главног друма Ваљево — Шабац. Ухватити лево везу са трупама потпуковника Манојловића на Столицама (к. 288).

»4) Трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића заноћиће на Столицама (к. 288), обезбеђујући се предстражом на Парлогу (к. 230) на путу за Белотић, и на Грујином гробу на путу за Мровску и Градојевић. Ухватити лево везу са Дунавском дивизијом I поз.

»5) Коњички дивизион са главнином заноћиће на десној обали Добраве око Ријака, продужујући ноћас гоњење јачим патролама ка Шапцу, Придворицама и Врањској, а сутра рано продужиће гоњење целом снагом у правцу Шапца, извијајући у правцу Придворице и Врањске.

»6) Једна пољска батерија поставиће се на Диздавачи, остатак артилерије око Циганских кућа.

»7) Команданти пукова сутра рано извидиће положај за евентуалну одбрану и то: Командант 9 Пешадиског пука

одсек Столице (Брдаричке) — Диздавача закључно са путем; Командант 8 Пешадиског пука одсек к. 240 — Столице (к. 288).

»Командант артилерије извршиће извиђање горњих положаја за постављање својих батерија када се буде наредило.

»8) Сутра рано отпочети оправку постојећих и израду нових утврђења. Команданту 8 и 9 Пешадиског пука придаје са по једна чета пионира.

»9) Болничарска чета и Санитетска колона Коцељева.

»10) I Степен колонске коморе Госпођина вода. Трупна комора Ваљево. Колима доносити храну до Голе Главе, а одатле товарним коњима. Остатак Колонске коморе Рајковић.

»11) Ја сам у Вел. Бошњаку, украј пута иза Диздоваче.

»Везати се са мном телефоном.«

Привремено задржавање главнине на положају код Вел. Бошњака било је неопходно, јер су трупе биле јако заморене дотадањим непрекидним кретањем по страховито рђавом путу. Комора већ два три дана не може да стигне трупе, да им изда хлеб. На терену се не може апсолутно ништа наћи ради исхране људи и стоке.

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току ноћи ухваћен је додир с непријатељским заштитничким деловима на Вел. Белегама.

За рад овога дана *Командант дивизије издао је у 4 ч. под ОБр. 2735 својим трупама ову заповест:*

»Непријатељ се повукао главном снагом ка Шапцу, а извесним јачим делом преко Завлаке низ Јадар. Вероватно је, да се непријатељ зауставио на положајима на левој обали р. Тамнаве, и да је заузео за одбрану одсек: Церовићи (к. 262) — Михаиловац — Столице (к. 288) — Драгиње (Вел. Бошњак) — Брдарица и источно.

»I Армија продужиће гоњење непријатеља.

»*Дунавска дивизија I поз.* продужиће покрет гребеном пл. Влашића, са тежњом да се дочепа југоисточнога дела Цера пл. и, раздвајајући непријатељске одступне колоне, да се појави на боку положаја леве обале р. Тамнаве.

»Десно од нас наступа Дунавска дивизија II поз. на фронт тих положаја, а лево Шумадиска дивизија II поз. треба да избије правцем од Лелића преко става.

»*Наређујем:*

»*Коњица.*

Командант потпуковник Ст. Швабић.

Дивизиски коњички пук.

»1) Предузеће покрет правцем: Осечина — Завлака — Текериш, са задатком да извиђа ка Прослопу, Крупњу и ка Лозници, обезбеди леви бок дивизије, и да се извиђањем и покретом преко Текериша појави према боку и позадини непријатеља на положајима леве обале Тамнаве. Лево ухватити везу са Шумадиском дивизијом II поз.

»*Претходница.*

Командант потпуковник Д. Дулић.

IV Пешадиски прекобројни пук.

Једна пољска батерија.

Пионирски полубатаљон.

»2) Кренуће се у 6 ч. 30 данас 28. ов. м. од раскрснице путева северно од к. 462, правцем: Вел. Белеге — Мраморје — Бановски брег — Јанков вис — Разбоиште — к. 420 — Букорска глава, са тежњом да овлада одсеком к. 371 — Бугарска глава — Владичина њива.

»По овлађивању Вел. Белегама (к. 488) зауставити се и сачекати наређење за даљи покрет.

»*Главнина.*

Командант пуковник Љ. Покорни.

8 Пешадиски пук.

9 Пешадиски пук.

Остатак Дунавског арт. пука.

Хаубичка батерија.

Два вода пионира.

»3) Кренуће се од Осоја у 7 ч. преко Осладића правцем за претходницом. 9 Пук улази у колону код раскрснице путева западно од Грковог брда у 7 ч. 15. Од артилерије једна батерија маршеваће на зачељу 8 Пука, а остатак на зачељу 9 Пука.

»*Десна побочница.*

Један батаљон 9 Пешадиског пука.

»4) Кренуће се у 6 ч. јутра од к. 445 (Грковог брда) правцем Дубљани — Оглађеновац (саставак Реке и п. Белосте-

ница) — Кесери — Миличиница (Понор к. 582) — Оцино брдо — Бразник — к. 295 — Гај (јужно од Градојевића). Задржати се на Гају, хватајући везу преко Мокрог поља са претходницом, и са главнином дивизије лево. Извићати правцем: Градојевић — Церовићи (к. 262) — Михаиловац, и утврдити: да ли се непријатељ налази на том правцу. Десно одржавати тесну везу с левом побочницом Дунавске дивизије II поз., која се креће правцем: Просек — к. 420 — Дружетић — Каменица (шабачка) — Столице (к. 288).

»Лева побочница.

4-ти Батаљон IV Пешадиског прекобројног пука.

»5) Кренуће се у 7 ч. правцем: Планина (к. 373) — Осечина — Попово брдо — к. 314 — Бадањ — Белутак (к. 397) — Ратковац (к. 388). Задржати се на Ратковцу, извићајући правцем ка Завлаци, и хватајући везу десно са главнином дивизије.

»Заштитница.

3-ћи Батаљон 8 Пешадиског пука.

»6) Кренуће се одмах правцем: Дебело брдо — механа Причевић — Каменица — Осладић, и даље за главнином дивизије.

»7) Дунавска болничарска чета са Санитетском колоном кренуће се одмах правцем Суве воде — Дубље поље — Царић — Бабина вода — Просек — к. 420 — Грково брдо — Осладић — Вел. Белеге — Потпаљен рт, и зауставити се код к. 409 на путу Осечина — Црниљево.

»8) Борбени део I Степена Колонске коморе кретаће се правцем Ваљево — друмом уз Обницу — механа Причевић — Каменица, где ће добити даље наређење.

»9) Трупне коморе доћиће у Ваљево.

»10) Колонска комора: I Степен Ваљево; II Степен Рајковић.

»11) Ја ћу бити код предходнице.«

Командант дивизије напомиње да му је оваквим распоредом снаге била намера да трупе своје Дивизије постави у згодан маневарски положај код Текериша са могућношћу да се крене ка Шапцу, ка десном боку непријатељске снаге, да би посео положај на левој обали Тамнаве, а тако исто да се по потреби крене и у правцу ка Лозници.[1]

Непријатељски делови са Вел. Белега отступили су још у току ноћи, те је изјутра био изгубљен додир са непријатељем.

У 7 ч. 35 добијена је од Команданта I армије заповест под ОБр. 3562 од данас. На основу ње *Командант дивизије у 8 ч. под ОБр. 2740 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Према наређењу Команданта I Армије ОБр. 3562 од данас, дивизија има остати на положајима код Осладића у циљу одмора трупа, предузимајући гоњење непријатеља само појединим гонећим одељењима правцима: преко Завлаке ка Лозници, и преко Јолине брезе ка Пецкој.

»Дунавска дивизија II поз. предузела је гоњење непријатеља правцем преко Коцељеве и Вел. Бошњака (Драгиња) ка Шапцу.

»*Наређујем:*

»1) *Дивизиски коњички пук* кренуће се правцем преко Завлаке ка Лозници са задатком, да што енергичније гони непријатеља на том правцу. Али ако је коњички пук избио на Текериш, онда ће правац даљега покрета бити долином р. Лешнице, преко Обрежа, на фронт: Лешница — Лозница. Официрске патроле послати у правцима: ка Пецкој, ка Крупњу и ка Шапцу. Ухватити везу лево са Шумадиском дивизијом II поз., која се креће правцем преко дебелог брда и Прослопа.[2]

---

[1] Овакав распоред Дивизије није одговарао ситуацији, а томе је узрок непознавање ситуације код непријатеља. Пошто је непријатељ главном снагом отступао ка Шапцу, а једним делом ка Лозници, то је Дивизија требала да гони долином Јадра ка Лозници. П.

[2] Ово је погрешна информација, јер се Шумадиска дивизија II поз. (Ужичка војска) кретала ка Рогачици, а њен 10. пук кретао се као побочница Дивизије ка Дебелом Брду. П.

»2) *IV Прекобројни пешадиски пук* задржаће се на Вел. Белегама, избацујући један батаљон унапред да пресече пут Осечина — Црниљево.

»Батаљон упућен правцем преко Каменице, задржаће се на положајима код Осечине — Попово брдо — Кик.

»3) *8 Пешадиски пук* задржаће се на положају Осладић. Један батаљон упутити преко Каменице на Јолину Брезу с тим, да предњим деловима заузме Иву (к. 674).

»4) *9 Пешадиски пук* задржаће се на Осоју. Батаљон упућен у десну побочницу, задржати на месту где се затекне и повољном приликом привући га у свој састав.

»5) *Дунавски артилериски пук* упутиће једну батерију IV Прекобројног пука на Вел. Белеге, један вод на Јолину Брезу, а са остатком остаће на положају Осладић.

»6) Пионирски полубатаљон задржаће се код Осладића.

»7) Дивизиско завојиште код Гор. Буковице.

»8) Борбени део I степена Колонске коморе Каменица.

»9) Остали делови према заповести ОБр. 2735.

»10) Дивизиски штаб у Гор. Буковици.«

У 9 ч. 10 претходница Дивизије избила је на Вел. Белеге, и даљи покрет Дивизије, према предњој заповести, обустављен је, само су гонећи одреди упућени унапред.

У току дана додир с непријатељем није ухваћен, сем што је 1. батаљон IV прекобројног пука код Бановског Брега наишао на једну колону непријатељске коморе која се кретала од Осечине ка Црниљеву и заробио је.

Распоред Дивизије на преноћишту:

Дивизиски коњички пук код Комирића (Равнајски Вис), са предњим деловима у Завлаци.

IV Прекобројни пук (два батаљона) и 7. батерија код Вел. Белега; 1. батаљон код Д. Црниљева; 4. батаљон на положајима код Осечине: Попово Брдо — Кик.

8. Пешадиски пук (три батаљона) са водом 1. и 2. батерије на положају код Осладића (к. 462); 2. батаљон с водом 1. пољске батерије на Јолиној Брези (предњи делови на Иви).

9. Пешадиски пук на Осоју.

Пионирски полубатаљон Гор. Буковица.

Дивизиски штаб Гор. Буковица.

4. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА.

Овога дана Дивизија је била у Ваљеву у армискоj резерви.

2. пук, добивши везу са Тимочком дивизијом II поз. (III армија), био је предузео наступање преко Парлога, Слатине и Зукве ка Вел. Бошњаку, али је по наређењу Команданта дивизије враћен у Ваљево, у састав Дивизије.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 28 НОВЕМБАР.

Рад I Армије био је правилан.

29 новембар.

Рад I армије.

Гоњење непријатеља ка Сави и подилазак I армије ка Шапцу.

Покрет трупа *Дринске дивизије I поз.* отпочео је у 7 ч. у циљу да избију на линију Дебрц — Црвена Механа — Мишар, а коњица код Шапца, и то да гони непријатељске делове правцем Дебрц — Охрид — Шабац. *Десна колона* (17. пешадиски пук, вод Данглисове батерије и вод коњице) правцем Тривунове Ливаде — Дебрц; *Средња колона* (4. пук I поз., вод коњице и вод Данглисове батерије) правцем Дебело Брдо — Трнавац — Црвена Механа; *Лева колона* (III прекобројни пук, 6. пук I поз. са две пољске батерије) правцем Велики Бошњак — Лојанице Мишар. *Резерва* (5. пук I поз., Артилериски пук и Пионирски полубатаљон) правцем Бањани — Дебрц за десном колоном. Завојиште код с. Бањана; I степен Колонске коморе код Уба, а II степен код Лајковца.

У току кретања Дивизије наређено је око 11 ч. да по избијању Дунавске дивизије II поз. на линију Шабац — Лешница, Коњички пук удружен са коњицом Дунавске дивизије II поз. крене ка Мачви и протера непријатеља из ње. Као потпора коњици да 6. пук упути један јачи батаљон у Метковић.

До подне трупе Дринске дивизије већ су избиле на одређене им отсеке. Деснокрилни пук задржао се код Дебрца, јер је до његовог пристизања одређени његов батаљон у гоњењу већ избио и заузео претстражу на отсеку Уше —

Ново Село. Средња колона до 11 ч. стигла је предњим деловима у с. Трбушац, а главнином код Црвене Механе. Лева колона, која је имала најдужи пут, стигла је до ноћи тек до с. Лојанице. Коњички пук заноћио је код с. Придворице у висини леве колоне. Дивизиска резерва код Дебрца.

Свуда на путевима трупе су наилазиле на разбацану, нарочито артилериску муницију, велики број кола, угинуле стоке, санитетских кола и заосталих и изнемоглих непријатељских војника. Данас је заробљено код Дринске дивизије I поз. 3 официра и 300 војника, и заплењено 59 коња.

Пред фронтом *Дунавске дивизије II поз.* непријатељ се био још задржао код Лојаница и с. Белотића. У току ноћи претходнички ескадрон био је у непрекидном додиру са непријатељским претстражама јачине око једног батаљона на коси с. Лојанице. Али још у току ноћи јачи делови непријатељски отступили су, а у 6 ч. почели су се повлачити и заштитни делови. Са фронта Дунавске дивизије II поз. зором је кренут само један батаљон са једним митраљезом у гоњење непријатеља ка Шапцу. Остале трупе остале су на својим положајима.

Армиска заповест стигла је Команданту дивизије око 9 ч., и у духу њеном намера Команданта дивизије за данашњи дан била је да главнином овлада положајима десне обале Добраве, и избије на фронт Станибор — Рустин — Заблаће — Бигин Гроб, а претстражама на леву обалу Добраве и Бојића Реке, упућујући гонеће одреде ка Шапцу — Јевремовцу — Маовима — Добрићу и Грушићу.

Распоред трупа извршен је овако:

Коњица на фронт Слатина — Грушин Гроб, да гони непријатеља у правцу Шапца — Липолиста и Текериша.

Десна колона (7. Пук I поз., одељење коњаника и једна пољска батерија) да овлада положајем Станибор — Рустин на десној обали р. Добраве, а претстражама да заузме линију Салине Њиве — Вукошић групишући главнину више на свом левом крилу, а упућујући гонећи одред ка Шапцу.

Средња колона (8. пук II поз. са одељењем коњице и Данглисовом батеријом) упућена је правцем Каоне — Белотић — Матијевац, са задатком да избије на положаје код с. Заблаћа, а предњим деловима на линију Орловац —

Слатине, упућујући гонећи одред правцем Добрић — Липолист.

Лева колона (Комбиновани пук и трупе III поз. са два брдска топа) упућена је преко Мровске — Метлића — Накучана ка Љигином Гробу, са задатком да штити леви бок Дивизије, извиђајући у правцу Текериша и одржавајући везу са Дунавском дивизијом I поз., а гонећи одред да упути у правцу Грушића. Остатак трупа дошао је у главнину код Лојанице (јужно), а артилерија код Коцељеве.

Покрет код десне и средње колоне отпочео је у 11 ч., код леве у подне, а код главнине тек у 12 ч. 30.

По извештају коњице пред фронтом ове Дивизије, непријатељ јачине око једног пука пешадије отступао је правцем Церовац — Причиновић. Његова заштитница отступала је у нереду за пуком. Десна колона Дунавске дивизије II поз. до 12 ч. 30 избила је без отпора на Церовац. У даљем току претходнички батаљон наишао је на мало јачи отпор, али појачан још једним батаљоном и коњицом, после два часа борбе, приморао је непријатеља да се повуче ка Шапцу.

До вечери Дивизија је са претстражним деловима избила на линију Мишар — Овсиште — Д. Врањска — Слатина, а са главнином на линију Станибор — Рустин — Заблаће — Љигин Гроб. Коњица је заноћила у М. Врањској, а један њен извиднички вод, упућен ка Шапцу, дошао је до с. Јеленче, наишао на непријатељске претстраже које су држале јужну ивицу овога села, и ту застао. Непријатељски делови пред овим водом убрзо су се повукли ка Шапцу.

На тај начин непријатељ испред Дунавске дивизије II поз. напустио је био и леву обалу р. Добраве и отступио сасвим ка Шапцу. Дивизија је запленила 21 топ, мноштво разног материјала, кола и коња.

Гоњење непријатеља ка Дрини.

У циљу даљег надирања долином Јадра покрет *Дунавске дивизије I поз.* отпочет је у 7 ч. 40. Коњица је упућена ка Лозници, извиђајући и ка Текеришу и Шапцу. Претходница је упућена са Вел. Белега правцем Мраморје — Баново Брдо — Белутак (к. 397) — Ратковац (к. 368) — Завлака — мех. Кривајица. Батаљон пука са Бановог Брда кренут је правцем Јанков Вис — Разбојиште — механа Церница —

Симино Брдо, где је имао да се задржи обезбеђујући се ка Јаребицама. Батаљон са правца Осечине наступао је преко Равнаје — Завлаке — Цикота на Вел. Градац. Остатак трупа Дивизије у главнини кретао се друмом Осечина — Завлака. Лева побочница са Јолине Брезе наступала је преко Бадњине — Иве — Пецке — Крупња — Шљивова, упућујући једну чету из Пецке на Прослоп.

Наступајући без борбе, јер је непосредни додир са непријатељем изгубљен, *трупе су избиле и ноћиле у оваквом распореду:*

Коњички пук у Брезјаку са предњим деловима на Тршићском Брду. IV прекобројни пук и једна батерија (претходница) код мех. Кривајице; један његов батаљон на Вел. Грацу, а онај његов батаљон, који је синоћ ноћио код Д. Црниљева, продужио је сам данас ка Шапцу, и дошао до Метлића. Остатак трупа Дунавске дивизије I поз. код Завлаке (један батаљон 8. пука код с. Шљивова).

У току данашњег дана заробљено је 192 војника, 30 аустриских кара, 4 наша предњака и 7 задњака, 9 пољских пећи, 180 кола са доста артилериске муниције, велики број пушака наших и непријатељских, доста запрежног, телефонског и минерског алата.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 5 ч. изјутра добијена је директива ОБр. 3586 од Команданта I армије за даље гоњење непријатеља (в. садржину на стр. 483 и 484).

На основу ове директиве *Командант дивизије издао је у 5 ч. 30, а под ОБр. 1921, својим трупама ову заповест:*

»Трупе I Армије продужиће енергично гоњење непријатеља у циљу да га што пре пребаце преко садањих наших граница.

»*Дринска дивизија I поз.* продире и избија на део граничног фронта Дебрц — Шабац, са јачим груписањем према свом десном крилу.

»*Дунавска дивизија II поз.* продире и избија према Мачви на линију Шабац — Лешница, са јачим груписањем према левом крилу.

»*Дунавска дивизија I позив.* продире и избија на део граничног фронта Лешница — Зворник.

Моравска дивизија II позив. остаје у први мах као армиска резерва у Ваљеву.

»*Наређујем:*

»1) *Дрински дивизиски коњички пук* креће се правцем: Дебрц — Црвена механа — Охрид — Шабац, са задатком што бржег избијања ка Шапцу. Један вод коњице ставити одмах на расположење Команданту 4 Пешадиског пука, а један вод Команданту 17 Пешадиског пука.

»2) *Лева колона.* Командант потпуковник В. Гинић: 6 Пешадиски пук; III Прекобројни пешадиски пук; две пољске батерије, креће се правцем: Велики Бошњак — Лојанице — Мишар. У Шабац трупе не уводити, већ у варош упутити најпотребнији број патрола.

»3) *Средња колона.* Командант пуковник М. Станковић: 4 Пешадиски пук; један вод Данглисове батерије; једна пољска батерија и један вод коњаника, креће се правцем: Дебело Брдо — Трнавац — Црвена механа.

»4) *Десна колона.* Командант потпуковник А Стојшић: 17 Пешадиски пук; један вод Данглисове батерије; један вод коњаника креће се правцем: Тривунове Ливаде — Дебрц.

»5) *Дивизиска резерва* Командант потпуковник С. Милетић: 5 Пешадиски пук; Дрински пољски артилериски пук (остатак); пионирски полубатаљон, креће се правцем Бањани — Дебрц за десном колоном.

»6) Покрет отпочети данас у 7 ч. јутра.

»7) Дивизиско завојиште прићиће у с. Бањане.

»8) I Степен Колонске коморе прићиће на Уб.

»Трупне коморе, по избијању дивизије на одређени фронт, остаће код својих јединица.

»II Степен колонских возова прићиће 30 тек. м. у Лајковац.

»9) Ја ћу бити у Сувом селу к. 170.

»10) Комуникациска линија за Дринску дивизију I поз. биће: Шабац — Уб — Лазаревац.

»11) Дивизиско телеграфско одељење поставиће што пре телефонску везу Шабац — Уб, а док ова линија не буде готова, Командант коњичког пука устројиће између Шапца и Сувог села релејне станице. Водник телеграфског одељења

потпоручник Лазић подићиће привремено телефонску линију, продужујући досадању од с. Тулара до Сувог села.«

У 7 ч. под ОБр. 1922 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»Пошто Дунавска дивизија II поз. буде избила на фронт Шабац — Лешница, уједињене коњице Дринске дивизије I поз. и Дунавске дивизије II поз. улазе у Мачву, праћене са једном пољском батеријом Дунавске дивизије II поз., ради протеривања непријатеља из Мачве.

»За потпомагање овога рада, Командант 6 Пешадиског пука упутиће један јак батаљон у Мачву да служи као ослонац коњици. Овај батаљон не одлази даље од Метковића, одакле одашиље само јаке патроле у потребним правцима.

»Командант Дунавске дивизије II поз. упутиће такође један батаљон у Мачву за потпомагање рада коњице. Ово наређење Команданту коњичког пука предаће Командант 6 Пешадиског пука«.

Главнина десне колоне (три батаљона 17. пешадиског пука) стигла је у Дебрц у подне, где је још 28-ог у вече избио 4. батаљон 17. пешад. пука, и како је овај батаљон био истурио претстраже на Ушће и Ново Село, то је Командант 17. пешадиског пука сва три батаљона из главнине задржао у Дебрцу као резерву.

Средња колона избила је без борбе у 11 ч. са својом претходницом у с. Трбушац, а са главнином код Црвене Механе. Лева колона, пошто је имала најдужи пут, стигла је са главнином до с. Лојаница, где је и заноћила.

Дивизиски коњички пук заноћио је код с. Придворне у висини претстраже средње колоне.

Дивизиска резерва у току дана стигла је у Дебрц.

У 23 ч. 45 под ОБр. 1938 послат је Команданту I Армије овај дневни извештај: »Извештавам, да су гонећи делови гонећих одреда ове дивизије били још синоћ 28-ог ов. м. у вече стигли до Дебрца и Црвене Механе.

»Јутрос 29 тек. м. продужен је покрет и вечерас 29 ов. м. *трупе ове дивизије заноћиле су овако:*

»Лева колона код Лојанице;

»Средња колона код Црвене механе; и

»Десна колона, као дивизиска резерва, код Дебрца.

»Сутра 30 ов. м. дивизија ће продужити покрет у циљу, да и левом колоном избије на фронт Шабац — Дебрц.

»Свуда успут куда је непријатељ одступао, наилази се на разбацану муницију, нарочито артилериску, остављене возове, липсале и поубијане коње, велики број санитетских кола, групе изосталих и изнемоглих непријатељских војника, и т. д. У току данашњега дана заробљено је 3 официра и око 300 војника, који су спроведени Команданту I Армије, и 59 коња, који су дати коњичком пуку на попуну. Код друма Лајковац — Уб — Бањани — Дебрц непријатељ је подигао сталну телеграфску линију са четири жице, коју непријатељ није стигао да посече«.

У току дана трупе ове Дивизије нису имале никаквих губитака.

2. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 9 ч. добијена је од Команданта I армије под ОБр. 3586 заповест, чија је садржина изложена на стр. 483 и 484. На основу тога Командант дивизије у 10 ч. 30 издао је својим трупама овакву заповест:

»Наша дивизија гонећи непријатеља добила је задатак да избије на фронт Шабац — Лешница. Десно од нас гони непријатеља Дринска дивизија I поз. са задатком, да избије на фронт Шабац — Дебрц; лево гони Дунавска дивизија I поз. са задатком да избије на фронт: Лешница — Зворник.

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* продужава и даље да са једним делом снаге извиђа и гони непријатеља у правцу Шапца, а са јачим делом снаге избија на фронт Слатина — Грушић, одакле гони непријатеља и извиђа у правцу Шапца, Липолиста и Текериша.

»2) *Десна колона:* једно одељење коњице; 7 Пук I поз. и једна пољска брзометна батерија креће се у 11 ч. са задатком, да главнином овлада положајем Станибор — Рустин, групишући се више према свом левом крилу на десној обали р. Добраве, а са предњим деловима на положајима Салине њиве — Вукошић, одашиљући гонећа одељења у правцу Шабац — Маови.

»3) *Средња колона:* једно одељење коњаника; 8 Пук

II поз. и Данглисова брзометна батерија креће се у 11 ч. са к. 240 — Каоне — Белотића — Матијевца са задатком, да главном снагом избије код с. Заблаћа, а са предњим деловима на фронт Орловац — Слатина, одашиљући гонећа одељења у правцу Добрића и Липолиста, одржавајући тесну везу десно са 7 Пешадиским пуком I поз.

»4) *Лева колона* (све трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића и 2 брдска топа) креће се у 12 ч. — подне са Столица правцем преко Мровске, Метлића, Накучана ка Љигином гробу, са задатком: да заузме овај положај, штитећи леви бок дивизије, одашиљући један батаљон у правцу Текериша за везу са Дунавском дивизијом I поз., а гонећа одељења у правцу Грушића.

»Брдски топови биће упућени у састав ове колоне чим буду стигли на Вел. Бошњак.

»5) 9 Пук II поз. и Пионирски полубатаљон одмарше-ваће данас у 12 ч. 30 до раскрснице путева код к. 165, одакле се одваја пут за с. Лојанице.

»6) За остатак артилерије, по извлачењу на Вел. Бошњак, следоваће накнадна заповест.

»7) Болничарска чета долази у Вел. Бошњак.

»8) За комору важи ранија заповест.

»9) Ја ћу доћи на Липовицу. Везати се са мном телефоном.«

Командир 4. ескадрона из Д. Врањске јавља:

а. *У 9 ч. 30:* »Непријатељ у јачини једне бригаде прошао је правцем: Церовац — Причиновић око 8 ч. Један непријатељски батаљон са заштитницом од једне чете отступа у нереду друмом ка Думачи. Непријатеља гоним ватром.«

б. *У 15 ч.:* »Непријатељ у јачини једног пука пешадије са два митраљеза и 4 топа отступа после два часа борбе у правцу Шапца друмом, колоном јачине до 2 батаљона, са заштитницом западно од друма јачине око 2 чете и два топа. Слабија непријатељска колона отступа у јачини око једног батаљона, 2 митраљеза и 2 топа источно од друма за Шабац.«

Командир извиђачког вода из с. Јеленче у 18 ч. 30 јавља: »Са водом сам дошао до с. Јеленче. Непријатељ до овог часа држи северни део овог села, а на кућама има митраљеза, одакле с времена на време дејствује. У правцу с. Јевремовца виде се непријатељске ватре. Пошто је непријатељ поставио

своју предстражу у северном крају с. Јеленче, ја ћу се са водом задржати на месту на коме сам сада.«

У 20 ч. Командант дивизије послао је Команданту I армије овај извештај:

»Вечерас је дивизија са претстражама заноћила на линији: Станибор — Рустин — Заблаће — Љигин гроб. Непријатељска заштитница принуђена је са борбом, да се од Д. Врањске повуче ка Шапцу. Сутра рано предузимам гоњење и напад на непријатеља са задатком да избијем на линију: Причиновић — Јевремовац — Маови — Добрић, с тежњом да овладам Шапцем. Ноћас су упућена бомбашка одељења ка Шапцу.

»Дивизија је на маршу од Ваљева до сада запленила 21 непријатељски топ, мноштво разноврсног материјала и муниције, кола, коња и т. д. Од Ваљева па до сада заробила је око 800 непријатељских војника. Ја ћу се сутра пре подне налазити код с. Вукошића, на левој обали Добраве.«

У 22 ч. Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад ову заповест:

»Непријатељ, који је данас слабом заштитницом бранио положаје око Д. Врањске испред Шапца, повукао се пред вече ка Шапцу.

»Наша дивизија продужиће сутра напад и гоњење непријатеља са задатком, да избије на фронт Причиновић — Јевремовац — Маови — Добрић, тежећи да овлада Шапцем. Десно од нас стићиће сутра пре подне од Лојанице на Мишар III Прекобројни и 4 Пешадиски пук I поз. са две пољске брзометне батерије. Лево од нас продужава гоњење непријатеља Дунавска дивизија I поз. са тежњом, да избије на фронт: Лешница — Лозница — Зворник.

»*Наређујем*:

»1) *Коњички дивизион* биће главном снагом око с. Добрића и Богосавца. Извиђање у правцу: Шапца, Штитара, Слепчевића и Липолиста, и дејствоваће у десни непријатељски бок и позадину с тежњом, да отесече везе Шапца са Митровицом и Лозницом.

»2) *Десна колона*. Командант потпуковник Ј. Јовановић: 7 Пешадиски пук I поз., једна пољска брзометна батерија и пола чете пионира, напада 30 ов. м. у 7 ч. од Вукошића и Салине њиве преко Д. Врањске, косом између Причиновића

и Јевремовца у правцу Шапца. Водити рачуна о могућем дејству непријатељске артилерије с леве обале Саве. У борби противу непријатеља, који је посео саму варош, не ангажовати до даљега наређења јаче снаге.

»3) *Средња колона.* Командант мајор П. Павловић: 8 Пешадиски пук II поз., Данглисова батерија; и пола чете пионира, креће се 30 ов. м. у 6 ч. правцем од Заблаћа преко Орловца, Варне, косом између Маова и Јевремовца, потпомажући напад 7 Пешадиског пука I поз.

»4) *Лева колона,* под командом потпуковника Ђ. Манојловића, досадањег састава креће се сутра у 6 ч. преко механе Грушићске ка с. Добрићу, са задатком, да обезбеђује леви бок дивизије, одашиљући гонећа одељења у правцу Слепчевића и Штитара.
креће се сутра у 7 ч. и долази на косу с. Вукошића, на левој

»5) *Општа резерва:* 9 Пешадиски пук и чета пионира обали Добраве.

»6) Остатак артилерије поставиће се на коси десне обале Думаче п. у близини друма Шабац — Заблаће, са задатком, да потпомаже напад пешадије. Водити рачуна о могућем дејству оруђа тежег калибра с леве обале Саве.

»7) Болничарска чета и Санитетска колона код моста на Добрави, на путу: Шабац — Вел. Бошњак.

»8) Део муниционе колоне Вел. Бошњак.

»9) Трупна комора и остатак Колонске коморе Ваљево.

»10) Ја ћу се налазити на коси код с. Вукошића.«

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 4 ч. 45 добијена је директива Команданта I армије ОБр. 3586 за даље гоњење непријатеља. Њена је садржина изложена на стр. 483 и 484.

На основу овога *Команданта дивизије у 6 ч. 30, а под ОБр. 2750, издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:*

»Непријатељ одступа на целом фронту.

»Наша армија продужиће гоњење у циљу протеривања непријатеља преко граничног фронта.

Дринска дивизија I поз. избија на фронт Дебрц — Шабац.

Дунавска дивизија II поз. избија на фронт Шабац — Лешница.

Дунавска дивизија I поз. има да продире правцем преко Завлаке — Јаребица и да избије на део граничног фронта Лешница — Зворник.

»*Наређујем:*

»*Коњица.*

Командант потпуковник Ст. Швабић.

Дивизиски Коњички пук.

»*Претходница.*

Командант потпуковник Д. Дулић.

IV Прекобројни пешадиски пук.

Једна пољска батерија.

Један вод пионира.

»1) Кренуће се одмах правцем ка Лозници.

Реон извиђања: десно: Текериш — Јадранска Лешница — Лешница; лево: Крупањ — пл. Јагодња — Зворник.

Самосталне официрске патроле послати правцима: Текериш — Шабац за везу са Дунавском дивизијом II поз.; затим Пецка — Љубовија.

»2) Кренуће се у 7 ч. 40 правцем: Вел. Белеге — Мраморје — Бановски брег — Белутак (к. 397) — Ратковац (к. 368) — Завлака — мех. Кривајица. Дневни циљ Кривајица.

»Батаљон са Бановског брега упутити правцем: Јанков вис — Разбојиште — Стража (к. 424) — мех. Церница — Симино брдо, где ће се задржати са обезбеђењем према Јаребицама.

»Батаљон са правца преко Осечине упутити правцем: Равнаја — Завлака — Цикот да заузме положај Вел. Градац (к. 334) ради обезбеђења главнине на преноћишту. Једну чету побочницу упутити правцем Завлака — Миленово брдо — Логор (к. 450) — Гробље (к. 439) где ће се задржати.

»*Главнина.*

Командант пуковник Љ. Покорни.

Пионирски полубатаљон.
8 Пешадиски пук.
Остатак Дунавског арт. пука.
9 Пешадиски пук.

»*Лева побочница.*

Командант мајор Д. Секулић.

2-ги батаљон 8 Пешадиског пука.

»3) Кренуће се у 8 ч. правцем: Осладић — Тешића брдо, друмом преко Осечине — Завлака.

Пионирски полубатаљон предузеће одмах оправку пута.

Преноћиште главнине код Завлаке, с тим да 8 Пук буде на десној, а 9 Пук на левој обали Јадра; артилерија у Завлаци.

»4) Кретаће се правцем Јолина Бреза — Бадњине — Ива — Пецка — Крупањ. Дневни циљ с. Шљивова. Једну чету упутиће од Пецке на Прослоп. Вод артилерије упутити новим друмом преко Вељиног брда у састав главнине.

»5) Дунавска болничарска чета са Санитетском колоном доћиће у Осечину.

»6) Борбени део I Степена Колонске коморе Осечина.

»7) Трупна комора Каменица.

»8) Колонска комора: I Степен Каменица; II Степен Ваљево.

»9) Комуникациски правац: Завлака — Осечина — Каменица — мех. Причевић — Ваљево — Мионица — Боговађа — Лазаревац (док пруга железничка не буде готова до Ваљева).

»10) Ја ћу бити код претходнице, а на преноћишту у Завлаци.«

У току овог дана није ухваћен јачи додир с непријатељем, нити је било борбе. Коњица је добила слаб додир с непријатељским мањим отступајућим деловима који су се повлачили ка Лозници.

Распоред дивизије на преноћишту:

Дивизиски коњички пук у Брезјаку, са предњим деловима на Тршићском Брду.

IV прекобројни пешадиски пук и 7. пољска батерија код мех. Кривајице, са 4. батаљоном на Вел. Грацу.

8. и 9. пешадиски пук, 1. и 2. пољска батерија и Пио-

нирски полубатаљон код Завлаке. 2. батаљон 8. пука код с. Шљивове; 1. батаљон IV прекобројног пука јужно од Метлића.

Дивизиски штаб у Брезовицама.

У току дана заробљено је 192 војника, 30 аустриских кара, 4 наша предњака и 7 карских задњака, 9 пољских пећи, 180 кола са доста артилериске муниције, велики број пушака наших и непријатељских, доста запрежног, телефонског и минерског материјала.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 29 НОВЕМБАР.

Непријатељев отпор уништен. Он нигде не даје више отпора, већ је у журном повлачењу и на већем отстојању, те стога дивизије I армије без борбе марширају за непријатељем.

30 новембар.

Избијање I Армије на обале Саве и Дрине.
Заузимање Шапца, Лешнице и Лознице.

У духу армиске директиве ОБр. 3586 од 28 новембра,[1] са целог фронта Армије продужен је покрет дивизија. Догађаји код појединих дивизија на појединим правцима текли су овако:

а. *На правцу ка Сави.* На овом правцу непријатеља више није било, сем слабијих одељења која су залутала и заостала на појединим правцима и предавала се без икаквог отпора.

Дринска дивизија I поз. у циљу избијања на фронт Дебрц — Шабац задржала је своју десну колону код Дебрца, средњу код Црвене Механе, а њене предње делове ка Мишару. Леву колону, која је услед јучерањег дужег марша и покварених путева стигла само до Лојаница, кренула је преко Церовца ка Шапцу. Коњички пук продужио је преко Дебрца и Мишара ка Шапцу.

Дунавска дивизија II поз., у циљу избијања на линију Причевић — Јевремовац — Маови — Добрић, упутила је коњицу у правцу Добрића и Богосаваца да дејствује у десни бок непријатељских делова код Шапца и пресече им везу са

---

[1] Стр. 483 и 484.

Митровицом и Лешницом. Остале трупе кренуте су у циљу напада на непријатеља на положајима јужно од Шапца и то: десна колона (7. пук I поз., једна батерија и пола чете пионира) за напад од Вукошића и Салиних Њива преко Врањске и косе између Причиновића и Јевремовића ка Шапцу. Средња колона (8. пук II поз., једна батерија и пола чете пионира) упућена је правцем Заблаће — Орловац — Варна и косом између Маова и Јевремовца да потпомогне напад на Шабац. Лева колона (Комбиновани пук и трупе III позива) упућена је правцем Грушић — Добрић за заштиту левог бока Дивизије, упућујући гонећа одељења ка Слепчевићу и Штитару. Дивизиска резерва кренута је до с. Вукошића на десној обали Добраве. Артилерија, постављена на платоу десне обале Думаче у близини друма Шабац — Заблаће, имала је да потпомаже напад.

Отпор на који су наишле трупе Дунавске дивизије II поз. у току јучерањег дана доводио је Команданта дивизије на мисао да ће непријатељ покушати бар заштитничким деловима да се одупре на положајима јужно од Шапца. Међутим непријатељ је још у току ноћи очистио сав терен јужно од Шапца, па и саму варош.

Око 9 ч. Дрински коњички пук I поз. избио је на Мишар и заузео га без отпора, а у 10 ч. заједно са деловима Дунавске дивизије II поз. ушао је и у Шабац. Само слабија непријатељска одељења задржала су се била на нашој обали код шабачке царинарнице, немајући могућности да пређу на леву обалу Саве, јер је непријатељ, по уласку наших трупа у Шабац, бацио у ваздух свој понтонски мост испод царинарнице.

На непријатељској страни према Шапцу примећене су само страже од ландштурма и један коњички пук у покрету од Витојеваца ка Обрежу. Остале трупе већ су биле отступиле од обале.

Избијање наших трупа на обалу Саве било је дочекано ватром непријатељске артилерије са једног монитора који је пловио уз Саву, и једне хаубичке батерије са леве обале Саве. Ватра са монигора, после неколико метака избачених на Мишар, престала је, а хаубичка батерија тукла је и даље нашу царинарницу на Сави, северни крај и центар вароши, и запалила наслагану артилериску муницију на савској обали.

Избијајући код Шапца трупе су се задржале у оваквом распореду:

Дринска дивизија I ūоз. десном колоном код Дебрца, средњом код Црвене Механе, а левом на Мишару. Коњицом код Шапца, а резервом код Дебрца. На савску обалу упућене су само патроле.

Дунавска дивизија II ūоз. обе колоне на Шабачком Пољу, а делом и у Шапцу; резерва код Вукошића; артилерија код Гор. Врањске; коњица код Добрића.

На овај начин завршен је потпуно рад на правцу ка Шапцу, а избијањем наших трупа на савску обалу, непријатељ је био потпуно протеран и истребљен на отсеку од Ушћа до Шапца. Само неки његови отступајући делови западно од Шапца, лутали су још по Мачви и повлачили се ка Митровици.

б. *На ūравцу ка Дрини.* Трупе Дунавске дивизије I поз., немајући пред собом непријатељских трупа до само поједине разбијене и заостале делове, продужиле су даље гоњење ка Дрини са оваквим распоредом:

Коњица на фронту Лешница — Лозница. Претходница (IV прекобројни пук, једна пољска батерија и вод пионира) од мех. Кривајице преко Јаребица — Брезјака — Крста да овлада линијом Грнчарско Гробље — Крст, а главнина за претходницом ка Гор. Недељицама и Брезјаку. Десна побочница (један батаљон 9. пука са два митраљеза) упућена је од Завлаке преко Јаребица — Вел. Села ка Брадићу; а лева побочница (један батаљон 8. пука I поз.) од Шљивова на Мрамор, затим на Милутинов Гроб ка Крупњу, упућујући са Прослопа једну чету на Љубовију.

До 9 ч. коњица је ушла у Лозницу и Лешницу, а до подне стигла је већ и претходница на линију Грнчарско Гробље — Крст, а главнина Дивизије челом до Брезјака. Батаљон IV прекобројног пука од Доњег Црниљева, гонећи и даље непријатеља ка Шапцу, дошао је до Горње Врањске, запленио око 100 кола, велики број волова, једну брдску хаубицу, око 40 кара, извесну количину топовске муниције, 4 чамца, до 20 пољских пећи са целокупним прибором и осталим материјалом.

Распоред Дивизије по избијању на Дрину био је овакав:
Коњица код Лознице извиђајући на фронту Лешница — Лозница. Претстража на отсеку Гунчарско Гробље — Крст. Десна побочница код с. Брадића; лева у Крупњу. Главнина Дивизије (три батаљона 8. пука и три батаљона 9. пука са Пионирским полубатаљоном) у Брезјаку. Од артилерије једна и по батерија на претстражи, остатак код главнине. Завојиште и Санитетска колона код Јаребица. Борбени део I степена Колонске коморе код мех. Кривајице. Трупна комора у Осладићу; I степен Колонске коморе у Каменици, II степен у Ваљеву. Дивизиски штаб у Брезјаку.

Непријатељ пред фронтом Дунавске дивизије I поз. по исказима заробљеника и по осталим знацима, отступио је ка Лозници само слабијим делом, а главна његова снага отступила је ка Шапцу. Извиђањем пак утврђено је да непријатеља нема нигде на Гучеву, Борањи и Јагодњи. Само једна његова колона од око 400 коња отступала је ка Зворнику под заштито слабијих делова. На тај начин, и долина Јадра и коплекси Гучева, Борање, Јагодње и Соколске Планине били су потпуно очишћени од непријатеља.

Овим је завршен рад Дунавске дивизије I поз., а њиме је у главном завршен и рад и задатак I армије. Даље гоњење и истребљење последњих делова из Мачве, имало је само за циљ да до краја дефинитивно изврши успешно предузету офанзиву.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Дрински дивизиски коњички пук продужио је покрет према заповести и у 9 ч. стигао на Мишар без отпора, затим је продужио даље за Шабац у који је ушао такође без отпора у 10 ч. 10.

У 10 ч. 30 стигла је на Мишар и лева колона и ту се зауставила, а у Шабац упутила само патроле. Десна колона, пошто је својим предњим деловима већ раније избила до р. Саве, данас није вршила никакав покрет, већ је дан провела у одмору и осматрању леве обале Саве, где су запажена непријатељска стражарска одељења из ландштурма. Средња колона стигла је јуче са предњим деловима до Саве,

а са главнином до Црвене Механе, те ни она овог дана није имала покрет, већ се одмарала осматрајући оностpану обалу Саве.

У 18 ч. 30 послат је Команданту I армије овај извештај:
»Лева колона ове дивизије, која је јутрос пошла из с. Лојанига, стигла је на Мишар данас у 10 ч. 30, и одмах упутила у Шабац пешадиске патроле. Дрински дивизиски коњички пук ушао је у Шабац данас у 10 ч. 10 без икаквог отпора. Слаби непријатељски делови налазили су се на пристаништу шабачком. Један непријатељски монитор пловио је данас низ Саву, избацио неколико метака на Охрид и у околини Скеле. Данас око подне осмотрено је кретање једног непријатељског коњичког пука од с. Витојевца ка Обрежу. Осматрање обале савске врши се помоћу патрола пешадиских и коњичких.

»Од почетка наше офанзиве па до данас заробљено је и спроведено команданту армије 3203 непријатељских војника.«

У току данашњега дана трупе Дринске дивизије I поз. потпуно су протерале непријатеља на фронту Ушће — Шабац, избијајући на обалу Саве на овоме фронту без отпора од стране непријатеља.

2. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 12 ч. 15 Командант дивизије известио је Команданта I армије: »да су трупе ове дивизије данас у 9 ч. 45 ушле у Шабац, који је непријатељ напустио без отпора. Варош је опустошена. Преноћићу у с. Гор. Врањској.«

У 14 ч. 30 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»У циљу гоњења непријатеља и протеривања из Мачве преко граница наше земље, уједињене коњице наше и Дринске дивизије I поз. заузеле су одмах улазе у Мачву, праћене са два брзометна топа наше дивизије, и потпомагане са по једним батаљоном из наше и Дринске дивизије I поз.

»У том циљу *наређујем:*

»1) Да се формира *Мачвански одред* из коњице наше и Дринске дивизије I поз., два пољска брзометна топа Дунавског артилериског дивизиона II поз., и по један батаљон наше

и Дринске дивизије I поз. Команду над овим одредом примиће најстарији коњички командант.

»2) Командант коњичког дивизиона II поз. ступиће одмах у споразум са Командантом Дринског дивизиског коњичког пука I поз., који је вероватно око Шапца, и ако је млађи од њега ставиће се под његову команду, иначе примити команду над обе коњице.

»3) Сутра у 6 ч. уједињена коњица одлази на фронт: Богатић — Метковић, ту се за сада задржава својом главном снагом, а јачим патролама гони непријатеља из Мачве, извиђа и осматра на фронту: Бадовинци — Рача — Митровица — Дреновачка ада, одржавајући везу са нашим трупама у Шапцу.

»4) Командант Дунавског коњичког дивизиона II поз. упутиће сутра у 6 ч. један свој вод у Прњавор са задатком, да извиђа на фронту Лешница — Бадовинци. Овај вод ухватиће лево везу са трупама Дунавске дивизије I поз. и стајаће под мојом непосредном командом.

5) Командант 7 Пешадиског пука I поз. упутиће сутра од 6 ч. један од јачих батаљона у с. Белотић, где ће доћи и један батаљон из Дринске дивизије I поз. Команду над оба батаљона и над брзометним водом артилерије примиће најстарији командант батаљона. Задатак је овога одреда, да послужи као ослонац коњици у протеривању непријатеља из Мачве преко Саве и Дрине.

»6) Командант Дунавског артилериског дивизиона II поз. упутиће сутра у 6 ч. један свој брзометни вод у с. Белотић заједно са батаљоном из 7 Пука I поз.

»7) Цео овај одред састављен из коњице, пешадије и артилерије стоји под мојом командом. Исхрана куповином и реквизицијом на лицу места, у колико се потребе не могу дотурити комором.

»Ја ћу преноћити вечерас у Гор. Врањској.«

Истовремено *Командант дивизије учинио је ову представку Команданту I армије:*

»Известио сам Вас, да су моје трупе заузеле Шабац, који је непријатељ без отпора напустио. Имам извештај од сељака, који су били у ропству у Митровици, да је непријатељ јуче напустио Митровицу. Сходно Вашој заповести ОБр.

3586,[1] упутићу сутра рано обе коњице, и моју и Дринску I поз., са два пољска брзометна топа, и по један батаљон ове и Дринске дивизије I поз. у Мачву, да тамо разјуре непријатељске делове, ако су се они још где задржали, с тим, да ће се коњичка главнина задржати на фронту Богатић — Метковић, а пешадија и артилерија, које јој служе као ослонац, око Белотића.

»У циљу гоњења непријатеља, обезбеде предњих делова Дунавске дивизије II поз. код Лешнице са северне стране, решио сам се, да у Прњавор упутим један батаљон 5 Пука III поз., један батаљон 15 Пука III поз., један допунски батаљон 7 Пука II поз., један батаљон Крушевачких резервних трупа и два брдска топа, све под командом потпуковника Ђ. Манојловића. Ове трупе задржале би се главном снагом око Прњавора, осматрајући на фронту: Бадовинци — Лешница искључно. Све остале трупе за сада мислим задржати на фронту: Јевремовац — Маови — Варна, са слабом посадом у Шапцу, докле је не смени Дринска дивизија I поз. Даљи покрет трупа ове дивизије, бар за сутра, не мислим предузимати са ових положаја из ових разлога: 1) што ће по завршетку ове операције свакојако следовати нова армиска директива за даљи рад дивизије; 2) што ће свакојако наступити и ново груписање дивизија; 3) што су трупе досадањим непрекидним маршевима по рђавим путевима јако заморене; и 4) што је снабдевање, услед рђавих путева и дугог комуникацијског правца, досада било доста оскудно.

»С обзиром на све ово молим да ми се издаду даља наређења, јер је дивизија у ствари избила на фронт: Лешница — Шабац главним снагама, а трупе, које ће сутра бити упућене у Прњавор, тешко да ће наићи на отпор непријатеља на том правцу.

»О овоме сам известио и Команданта Дунавске и Дринске дивизије I поз.«

У 15 ч. Командант дивизије издао је Команданту леве колоне ову заповест:

»Наше трупе су данас без отпора заузеле Шабац. Имам извештаја од наших сељака, који су били у ропству у Митровици, да је непријатељ напустио и Митровицу.

---

[1] Стр. 483 и 484.

»У циљу протеривања непријатељских делова, који су се можда задржали у Мачви, формиран је један одред (мачвански) од два батаљона, два пољска брзометна топа и коњице ове и Дринске дивизије I поз., и биће упућен сутра у 6 ч. на фронт Белотић — Метковић са коњицом, а у Белотић са пешадијом и артилеријом. Протерујући непријатеља из Мачве, овај ће одред осматрати на фронту: Бадовинци — Рача — Митровица — Дреновачка ада.

»Ви ћете се сутра у 7 ч. са свима трупама под Вашом командом и два брдска топа кренути из Добрића преко Липолиста за Прњавор са задатком, да протерате непријатеља ако га на том фронту има, да потом осматрате на фронту Лешница искључно, Бадовинци закључно, и да га браните на случај непријатељског напада. Главнину Вашега одреда задржите у Прњавору. Вежите се са мом телефоном.

»Дивизија ће сутра остати на фронту: Јевремовац — Маови — Варна.

»Мој штаб је у Гор. Врањској.«

»Похваљујем Ваш врло добар рад до сада.«

У 17 ч. 30 Командант дивизије издао је трупама ову заповест:

»Наша дивизија сутра у 7 ч. заузеће овакав распоред:

»1) *Мачвански одред* под командом пуковника В. Блажнавца: Дунавски коњички дивизион II поз. (без једног вода); Дрински коњички пук I поз.; један батаљон 7 Пука I поз.; један батаљон Дринске дивизије I поз.; и два пољска брзометна топа Дунавског артилеријског дивизиона II поз. одлазе сходно мојој заповести ОБр. 1710 од данас, са главнином коњице на фронт: Богатић — Метковић, с пешадијом и артилеријом у Белотић, у циљу протеривања непријатеља из Мачве преко Дрине и Саве, осматрајући потом на фронту: Бадовинци — Рача — Митровица — Дреновачка ада, одржавајући лево везу са трупама потпуковника Ђ. Манојловића.

»2) Трупе под командом потпуковника Ђ. Манојловића: један вод коњаника II поз.; по један батаљон 5-ог, 10-ог и 15-ог пука III поз.; један допунски батаљон 7 Пука II поз.; један батаљон Крушевачких резервних трупа и два брдска топа, одлазе, сходно мојој заповести ОБр. 1712 од данас, од Добрића преко Липолиста ка Прњавору са задатком, да гоне непријатеља на том правцу, протерају га преко Дрине, а по-

том осматрају и бране фронт Лешница искључно — Бадовинци закључно, са главнином код Прњавора.

»3) 7 Пук са једним батаљоном на предстражи на обали Саве код Шапца, са остатком снаге на коси источно од Јевремовца.

»4) 8 Пук на коси источно од Маова.

»5) 9 Пук и пионирски полубатаљон украј пута код моста на Липовачком потоку.

»6) Артилерија: једна пољска брзометна батерија на положају 7-ог, а Данглисова батерија на положају 8-ог Пука. Остатак код Гор. Врањске.

»7) Болничарска чета и Санитетска колона Церовац; пољске болнице Лојанице — Коцељево.

»8) I степен Колонске коморе Лојанице.

»9) Трупна комора за сада у Ваљеву, колима дотура храну од Ваљева до Лојаница, а одатле товарним коњима.

»10) Остатак Колонске коморе Ваљево.

»11) Трупе уредити и постарати се за њихову исхрану. У колико се комором за сада храна не може довући, користити се реквизицијом и куповином на лицу места.

»12) Ја ћу бити у с. Гор. Врањској, у кући Јеврема Милошевића.«

3. ДУНАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

За продужење напада ка Лозници *Командант дивизије у 21 ч. под ОБр. 2755 издао је својим трупама ову заповест:*

»Мањи непријатељски делови одступили су ка Лозници. Дивизија ће продужити надирање ка Лозници у циљу протеривања непријатеља преко граница.

»*Наређујем*:

»*Коњица.*

Потпуковнк Швабић.
Дунавски дивизионски коњички пук.

»1) Продужити рад у смислу моје заповести од данас ОБр. 2750.

»*Претходница.*

Потпуковник Дулић.
IV Прекобројни пешадиски пук.
Једна пољска батерија.

»2) Полази у 7 ч. правцем: Кривајица — Јаребице — Брезјак — Крст, са задатком, да овлада положајима Грнчарско гробље — Крст на којима се

Један вод пионира.

»*Главнина.*

Пуковник Покорни.
Пионирски полубатаљон.
9 Пешадиски пук.
Остатак Дунавског артилериског пука.
8 Пешадиски пук.

»*Десна побочница.*

1-ви Батаљон 9 Пешадиског пука.
1—2 Митраљеза 9 Пука.

»*Лева побочница.*

мајор Секулић.
2-ги Батаљон 8 Пешадиског пука.

задржати, обезбеђујући главнину на преноћишту.

»3) Полази у 7 ч. правцем за претходницом. Задржаће се на преноћишту код Г. Недељице и Брезјака.

»4) Кренуће се у 6 ч. 30 правцем Завлака — Јаребице — Вел. Село — Брадић, и задржаће се на преноћишту код Брадића, обезбеђујући главнину.

»5) Одмаршеваће правцем: Шљивова — Мрамор — Милутинов гроб — Крупањ, где ће остати на преноћишту, обезбеђујући се на правцима ка Лозници преко Кржаве и ка Узовници. Чету са Прослопа упутити у Љубовију.

»6) Болничарска чета са санитетском колоном доћиће код Јаребица на раскрсницу друмова.

»7) Борбени део I степена Колонске коморе код мех. Кривајице.

»8) Трупна комора код Осладићске општине (Плавањ).

»9) Колонска комора: I степен Каменица; II степен Ваљево.

»10) Исхрану вршити довозом из позадине и куповином на лицу места. Команданти ће послати унапред наочита реквиришућа одељења за набавку хране, која ће се кретати са претходничким батаљоном.

»11) Ја ћу се кретати на челу главнине. Дивизиски штаб биће на преноћишту код с. Брезјака.«

Према овој заповести трупе су извршиле покрет у току дана пре подне не наишавши нигде на непријатеља, сем његових разбијених остатака.

Дивизиски коњички пук ушао је у 9 ч. у Лозницу.

Претходница стигла је око подне на отсек Грнчарско Гробље — Крст; главнина Дивизије стигла је око подне челом код Брезјака.

По исказима мештана и заробљеника, као и по свим осталим знацима утврђено је да је непријатељ (главна снага) отступио ка Шапцу, а да су овим правцем на Лозницу отступили слаби, само разбијени непријатељски делови.

1. батаљон IV прекобројног пука продужио је даље гоњење непријатеља ка Шапцу и избио је до Гор. Врањске запленивши преко 100 кола непријатељске коморе, велики број волова које је непријатељ потерао као плен, једну брдску хаубицу, 40 кара, извесну количину артилериске и пушчане муниције, до 50 товарних коња, 4 чамца са целокупним прибором, приличну количину експлозива, доста инжињерског материјала и до 20 пољских пекарница.

Распоред Дивизије на преноћишту био је овакав:

Дивизиски коњички пук у Лозници.

Претстража: IV прекобројни пук (три батаљона) и 7. батерија на Грнчарском Гробљу.

Десна побочница: 4. батаљон 9. пука код Брадића.

Лева побочница: 2. батаљон 8. пука у Крупњу.

Главнина: 8. и 9. пешадиски пук, 1. и 2. батерија и Пионирски полубатаљон код Брезјака.

Дивизиски штаб на Брезјаку.

У току овог дана Дивизија је имала 62 заробљеника.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ I АРМИЈЕ ЗА 30 НОВЕМБАР.

Гоњење непријатеља је сада у главном завршено, и он је пребачен преко Саве и Дрине. Тим је завршен и задатак I армије. С обзиром на ситуацију на северном фронту ка Београду, где је сада пренето тежиште наших операција, очекује се даљи развој догађаја који ће имати да одлуче судбину Колубарске битке.

ГЛАВА XI

1 децембар.

ПРОТЕРИВАЊЕ ЗАОСТАЛИХ НЕПРИЈАТЕЉСКИХ ОДЕЉЕЊА ИЗ МАЧВЕ. СВРШЕТАК ГОЊЕЊА.

Рад I армије.

У циљу протеривања и последњих заосталих непријатељских делова, који су одбачени од Шапца и лутали по Мачви хитајући прелазима на утоку Дрине и код Митровице, упућена су данас два гонећа одреда.

Мачвански одред, формиран од Дринског дивизиског коњичког пука I поз. и Дунавског коњичког дивизиона II поз., једног батаљона 7. пука I поз. и једног батаљона 6. пука I поз. и два брзометна топа Дунавског артилериског дивизиона II поз., кренут је данас са главнином коњице на фронт Богатић — Метковић, а са пешадијом и артилеријом у Белотић. Задатак Одреда сводио се на то да протера непријатеља из Мачве преко Дрине и Саве осматрајући фронт Бадовинци — Рача — Митровица — Дреновачка Ада, и одржавајући везу десно са трупама код Шапца, а лево са одредом код Прњавора.

Гонећи одред формиран од једног вода коњице, по једног батаљона из 5., 10. и 15. пука III поз., једног допунског батаљона 7. пука II поз., једног батаљона Крушевачких резервних трупа и два брдска топа, упућен је од Добрића преко Липолиста ка Прњавору, са задатком да протера непријатељска одељења на том правцу преко Дрине и да осматра и брани фронт Лешница — Бадовинци са главнином кор Прњавора.

Остатак трупа Дунавске дивизије II поз. задржан је на фронту Јевремовац — Маови — Варна са слабом посадом у Шапцу; а трупе Дринске дивизије I поз. остале су и данас на отсеку Мишар — Јеленча — Црвена Механа — Дебрц, са резервом код Дебрца.

Рад гонећих одреда.

Мачвански одред у циљу протеривања заосталих непријатељских делова из Мачве и избијања на фронт Бадовинци — Дреновац, предузео је данас покрет у 6 часова. Дрински коњички пук упућен је правцем Белотић — Метковић — Глушци — Митровица с тим да на правац ка Дре-

новцу упути јачу официрску патролу, а Дунавски коњички дивизион упућен је правцем Богатић — Црна Бара — Рача са патролама ка Бадовинцима. Батаљон 7. пука I поз. са два брзометна топа кренут је ка Белотићу, а батаљон 6. пука I поз. ка Богатићу. Око 10 ч. 30 Дрински дивизиски коњички пук стигао је у Глушце, наилазећи успут само на поједине заостале непријатељске војнике које је заробио. Упућујући патроле ка Дреновцу, Раденковићу, Бановом Пољу, Равњу, Пук је продужио ка Митровици и око 13 ч. 30 стигао је у близину вароши у којој се за тај мах налазило до 30 непријатељских војника. После кратке борбе ово одељење отступило је на чамцима, јер је непријатељ при свом отступању од Митровице разрушио до половине од наше обале свој провизорни мост. На правцу ка Бадовинцима, као и на правцу наступања гонећег одреда ка Прњавору, непријатељ није било. По исказима мештана и заробљеника непријтељ је на правцу ка Бадовинцима отступио још 28 новембра и евакуисао сву комору, а мост код Суваче западно од Бадовинаца разрушио је јуче, 30 новембра. До вечера оба одреда су избила на одређене им отсеке, протерали су и заробили и последње остатке непријатељске војске и заузели одређене им граничне отсеке.

На осталом фронту Саве и Дрине дан је прошао без борбе. Само код Шапца непријатељски монитор гађао је са неколико метака Шабац и Мишар.

По исказима нашег граничног становништва непријатељ је из Митровице и из пограничних његових места почео исељавати становништво у унутрашњост своје земље и запалио је магацине у Кленку.

Распоред I Армије по избијању на обале Саве и Дрине.

Са избијањем на обале Саве и Дрине крајњи циљ Армије био је потпуно постигнут, а тиме и цела операција потпуно завршена.

Избијајући на обале поменутих река, на отсеку од Ушћа до Зворника, трупе I армије заузеле су овакав распоред:

1. *Дринска дивизија I поз.* на отсеку Ушће — Шабац, и то: десна колона (17. пешадиски пук, вод Данглисове ба-

терије, одељење коњаника) у Дебрцу, осматрајући и обезбеђујући гранични фронт Ушће — Прхово. Средња колона (4, пешадиски пук I поз.; вод Данглисове брдске батерије, одељење коњаника) у с. Звезди, Циганима, Трбушцу и Црвеној Механи, обезбеђујући и осматрајући гранични фронт Прхово — Охрид. Лева колона (6. пешадиски пук без једног батаљона, III прекобројни пук, две пољске батерије и одељење коњаника) у с. Мишару и Јеленчи, обезбеђујући и осматрајући фронт Охрид — Шабац. Дивизиска резерва (5. пешадиски пук I поз.) у с. Скупљену. Артилериски пук у с. Скупљену, а делом у Владимирцима. Хаубичка батерија на Убу. Болничарска чета у с. Буковици. Пионирски полубатаљон остављен за оправку пута Дебрц — Уб. I степен Колонске коморе Уб; II степен Лајковац. Трупне коморе код својих јединица. Дивизиски штаб у с. Јаловику.

2. *Дунавска дивизија I позив.* груписана на положајима код Шапца и то: 7. пук I поз. са једним батаљоном на обали Саве код Шапца, остатак са једном пољском батеријом на коси источно код Јевремовца. 8. пук II поз. са Данглисовом брдском батеријом на коси источно од Маова. 9. пешадиски пук II поз. и Пионирски полубатаљон као дивизиска резерва украј пута код моста на Липовачком потоку. Артилерија код Горње Врањске. Болничарска чета и санитетска колона у Церовцу; пољске болнице у Лојаницама и Коцељеви. I степен Колонске коморе у с. Лојаницама, а II степен у Ваљеву. Дивизиски штаб у Гор. Врањској.

Мачвански одред на отсеку Бадовинци — Дреновац и то: главнина коњице на фронту Богатић — Метковић са јачим патролама на отсеку Бадовинци — Рача — Митровица — Дреновачка Ада. Батаљон 7. пука I поз. и два топа у Белотићу, а батаљон 6. пука I поз. у Богатићу.

Прњаворски одред у Прњавору осматрајући и обезбеђујући гранични фронт од Бадовница до Лознице.

3. *Дунавска дивизија I позив.* на отсеку Лешница — Лозница — Зворник, и то: Коњички пук у Лозници, осматрајући фронт Лешница — Зворник и одржавајући везу на правцу Лешница — Шабац са Дунавском дивизијом II поз. Један батаљон 9. пука I поз. са два митраљеза код Обрежа (к. 156) осматрајући и обезбеђујући гранични фронт Лешница — Кривића Ада. Један батаљон IV прекобрајног пука на положајима

код Лознице, осматрајући и обезбеђујући гранични фронт Кривића Ада — Брасина Ада. Један батаљон I поз. (упућен раније преко Крупња) на положају према Зворнику, осматрајући и обезбеђујући гранични фронт Брасина Ада — Дивић са једном четом у Љубовији. IV прекобројни пук са једном пољском батеријом као претстража Дивизије на положају Гричарско Гробље — Крст. Главнина Дивизије (три батаљона 8. пука и три батаљона 9. пука I поз са две пољске батерије) код Гор. Недељице и Брезјака. Пионирски полубатаљон на оправци пута Каменица — Завлака. Завојиште у с. Јаребицама. Борбени део I степена Колонске коморе код механе Кривајице. Трупна комора код Осладића. I степен Колонске коморе у Каменици; II степен у Ваљеву. Дивизиски штаб у Брезјаку.

4. *Армиски штаб* у Ваљеву.

Непријатељ пред широким фронтом Армије био је протеран свуда, на свима правцима. Целокупно западно — Дриносавско војиште наше земље данас је сасвим очишћено од последњих остатака разбијеног и потпуно сатрвеног непријатеља. Шабац, Лозница и цела Мачва давали су жалосну слику дивљаштва, а многе пале наше невине жртве показивале су трагове свирепства дивљег и побеснелог непријатеља. Путевима по Мачви, као и раније до Шапца, разбацана спрема, испретурана кола, маса поубијане и угинуле стоке давала је и овде слику потпуне пропасти, растројства и паничног бекства непријатељских трупа.

Даљи рад Армије и њено груписање у циљу обезбеђивања граничног фронта од ушћа до Зворника.

Гонећи непрекидно непријатеља ка Сави и Дрини трупе су се све више удаљавале од својих основних магацина са којима су их везивали пропали и готово неупотребљиви путеви. Слаба и исцрпена комора није била у стању да им у потребној количини и на време дотури потребе. Оскудица у сретствима у први мах није се осећала, или се бар није изражавала. Трупе занете победом јуриле су непрекидно напред, готово и неосећајући никакве тешкоће ни оскудице. Али већ по избијању на границу, првог дана застоја, почели су стизати Армији извештаји команданата дивизија, у којима су јављали о тешкоћи исхране, снабдевања и замора код људи,

тражећи да трупе повуку ближе својим основним магацинима. цинима.

Ситуација пред фронтом Армије била је потпуно јасна. Од разбијеног и протераног непријатеља није било никакве опасности. Потреба јачег истицања главне снаге на сам гранични фронт била је престала, а тешкоће око исхране и снабдевања могле су убрзо показати своје штетне последице.

Под оваквим утисцима, а с обзиром на целокупне прилике војишта, *Командант I армије под ОБр. 3636 учинио данас 1 децембра Врховној команди овакву претставку:*

»Пошто ће данас, а вероватно најдаље сутра до мрака бити протеран непријатељ са целокупног западног војишта испред широког фронта ове армије, то молим да ми се благовремено пошаље директива за даљи рад I Армије.

»По свима до сада прикупљеним подацима непријатељ је у истини главним својим деловима одступио преко Шапца и Обреновца право на север, а незнатним снагама заплавом Јадра за Босну.

»Ово је једанаести дан непрекиднога покрета и борбе овако мучним тереном. Због необично искварених путева почиње да се осећа замор код трупа и немогућност уредне исхране људства и стоке на овом апсолутно исцрпљеном терену. Покиданост телеграфских и телефонских линија причињава врло велику тешкоћу у погледу одржавања потребне везе са појединим деловима армије. Чини се све што је у могућности, да се ове незгоде отклоне, али с обзиром на пробуђени и уздигнути дух и морал код трупа неби требало чекати још веће незгоде по горњим питањима.

»С обзиром на све овамошње прилике, и с обзиром на стање потпуно разбијеног непријатеља на фронту ове армије, и у колико би то подилазило даљим замислима и намерама Врховне команде, налазим да би требало учинити ово:

»1) Да се одмах организују граничне трупе од добровољно пријављених официра и војника са извесном новчаном наградом за поседање и чување граничног фронта.[1]

»2) Да се дивизије ове армије повуку и јаче и ближе наслоне на Ваљево — железничку пругу, а најдаље на линију:

---

[1] Ово нема никаквог смисла да официри и војници за новац чувају гранични фронт своје земље у рату. П.

Вел. Бошњак — Завлака — Пецка, са истуреним мањим предњим деловима на важним тачкама.

»3) Да се све установе и све управне власти Ваљевског и Подринског округа одмах упуте на своја места.

»4) Да министарство грађевина, споразумно са Саобраћајним одељењем Врховне команде најхитнијим начином приступи подизању телеграфских и телефонских линија.

»5) Да се, ма и на силу, све избегло становништво западног краја Отаџбине одмах упути на своја огњишта.

»6) Да се у најкраћем времену успостави железнички саобраћај ка Ваљеву и Обреновцу. Молим ово сматрати као најхитнију потребу.

»7) Наредити да се понтонски делови трупа ове армије привуку Лазаревцу; и

»8) Да се по заузећу Београда III Армија пребаци у Колубару, према фронту Дебрц — Обреновац, ако се ово неби косило са даљим намерама Врховне команде, и да се јаче наслони на I Армију овако широког фронта.

»Трупама је неопходно потребан одмор, уређење, за извесно време боља исхрана и снабдевање са оделом, како би се освежиле за даље операције. Молим за што скорију одлуку.«

3 децембра у 20 ч. 30, под ОБр. 8219 Врховна команда је, по ослобођењу Београда и дефенитивном завршетку битке, издала директиву за целу оперативну војску. Из ове директиве, која ће на свом месту доцније бити наведена у целини, ми ћемо овде извадити само оно, што се односи на I армију и Ужичку војску. Тај део директиве гласи:

»Заузећем Београда завршен је успешно један велики, а у исто време величанствен период у нашим операцијама са Аустро-Угарском. Непријатељ је потучен, растројен и побеђен и дефинитивно отеран са наше територије.

»Потребно је сада да се трупе за извесно време угодније разместе, одморе, боље исхране и снабду материјалним потребама и припреме за нове операције.

»*Наређујем*:

»1) *I Армија:* коју образују Моравска дивизија II поз.; Дринска дивизија I поз.; Дунавска дивизија I поз.; и Дунавска дивизија II поз., задржаће једну дивизију у Ваљеву у резерви, а у Вел. Бошњаку, Завлаци и Пецкој оставиће по

једну дивизију, које ће са здруженим одредима заузети: Шабац, Лозницу и Рожањ, Прослоп и Крупањ, и потпуно обезбедити правце ка Ваљеву од стране Шапца, Лознице и Љубовије.

»Основица за снабдевање Лазаревац, а чим се успостави железнички саобраћај са Ваљевом, онда Ваљево; а комуникациона линија: Ваљево — Гор. Милановац.

»5) *Ужичка војска* са потребним делом остаће у Вишеграду, Бајиној башти и Рогачици, обезбеђујући правце од Вишеграда, Бајине баште и Рогачице ка Ужицу, а са остатком снаге разместиће се код Ужица. Основица за снабдевање Ужице, а комуникациона линија Ужице — Чачак — Крушевац.

»9) Трупе разместити што угодније и припремити земунице за становање. Команданти ће настати, да се трупе што угодније разместе, одморе, снабду храном, муницијом и осталом материјалном спремом, материјал поправи и доведе у ред, јединице попуне људством и стоком тако, да се трупе за што краће време успособе за евентуалну акцију.

»11) По извршењу свега овога известити Врховну команду.«

На основу ове директиве *Команданта I армије је 4 децембра у 10 ч., под ОБр. 3709, издао својим дивизијама овакву заповест*:

»Нашим непрекидним гоњењем побеђени непријатељ потпуно је потучен, а заузећем Београда и дефинитивно протеран са наше територије.

»Ми смо на прагу нових ратних подвига, ради чега је потребно, да се трупе ове армије освеже угоднијим размештајем, бољом исхраном и попуном војних и материјалних потреба. Међутим не сме се ни за тренутак изгубити из вида стално осматрање непријатеља и потпуно обезбеђење од његових евентуалних покушаја.

»У том циљу Врховна команда наређењем својим О№ 8219 од 3 тек. месеца ставља I Армији у задатак потпуно обезбеђење граничног фронта од Шапца, Лознице и Љубовије ка Ваљеву, при чему ће десно од I Армије код Обреновца бити Дринска дивизија II поз., обезбеђујући фронт од Остружнице до Ушћа, а лево Ужичка војска у Ужицу, обез-

бећујући правце од Вишеграда, Бајине баште и Рогачице ка Ужицу.

»Према овоме I Армија има да осматра и штити део граничнога фронта од с. Ушћа на Сави, па до р. Трешњице на Дрини.

»Ради извршења овога задатка наређујем:

»1) *Дринска дивизија I поз.* осматра и штити део фронта од Ушћа до колибе Самуровића, обезбеђујући главни правац: Шабац — Ваљево. Главнина дивизије код Вел. Бошњака (Драгиња). За осматрање и обезбеђивање овога фронта истура здружене одреде код Шапца и Метковића.

»2) *Дунавска дивизија II поз.* осматра и штити део фронта од колибе Самуровића до Боринске р., обезбеђујући главни правац Лозница — Ваљево. Главнина дивизије код Завлаке. За осматрање и обезбеђивање овога фронта истура здружене одреде на Видојевицу и код Лознице.

»3) *Дунавска дивизија I поз.* осматра и штити део фронта од Боринске р. до р. Трешњице, обезбеђујући главни правац Љубовија — Ваљево. Главнина дивизије код Пецке. За осматрање и обезбеђивање овога фронта истура здружене одреде код Крупња, на Рожњу и Прослопу.

»4) Јачину и састав истурених здружених одреда подесити према ширини дотичнога граничнога фронта, како би се стално и поуздано могао осматрати покретним патролама. Детаљан распоред ових одреда, као и њихову смену, вршиће команданти дивизија према својој увиђавности и стварној потреби, водећи рачуна о подобности одреда за стално и поуздано осматрање непријатељских покрета.

»5) *Моравска дивизија II поз.* која према наређењу Врховне Команде ОБр. 8219 од 3 тек. месеца понова улази у састав ове армије, домаршеваће у Ваљево у армиску резерву. У њен састав ућиће привремено и 8 Кадровски пук.

»6) Све дивизије у погледу целокупнога снабдевања базираће на Лазаревац, а доцније на Ваљево, чим се успостави железничка веза. Комуникациски правац армије у оперативном смислу биће Ваљево — Горњи Милановац. Према томе административно базирање дивизија до успостављења железничке везе са Ваљевом биће:

За Дринску дивизију I поз.: Вел. Бошњак — Коцељева — Уб — Лазаревац.

За Дунавску дивизију II поз.: Завлака — Каменица — Ваљево — Лазаревац.

За Дунавску дивизију I поз.: Пецка — Ставе — долином р. Обнице — Ваљево — Лазаревац.

За Моравску дивизију II поз.: Ваљево — Лазаревац.

»7) С обзиром на суровост зимског времена, препоручујем командантима дивизија, да одмах по заузимању додељених им фронтова, приступе подизању земуница и заклона за људе и стоку, а где год буде могућно користити и кантонмански размештај. При овоме нарочиту пажњу обратити на ред и дисциплину, предузимајући све мере ради спречавања појава и ширења заразе.

»8) Велика ширина фронта, као и дубина додељене просторије овој армији за осматрање и обезбеђивање захтева, да се најозбиљнија пажња обрати на сталну и исправну телефонску везу, јер је она једино средство за брзу релацију армиског штаба са дивизиским. Истурени одреди за осматрање и обезбеђивање морају безусловно бити у сталној телефонској вези са својим дивизиским штабом.

»9) Ово време док не почну нове операције користити, да се трупе попуне оружјем, муницијом, оделом, обућом и осталом спремом. У овоме смислу издата су потребна наређења Команданту армиске артилерије и армиском интенданту.

»Верујем и надам се, да ће команданти дивизија и у овом периоду показати сву енергију и личну иницијативу за што потпуније и безбедније извршење свега напред поменутога, онако исто како су са својим трупама обављали и оне деликатне послове у току минулих операција.

»10) Штаб армије у Ваљеву.

»По извршеном распореду и размештају известити ме и поднети на олеати скицу распореда дивизија.

»О пријему одговорити, а покрет према овоме новом размештају отпочети по споразуму команданата 5 ов. месеца.«

Покрет трупа у циљу заузимања распореда по овој заповести завршен је потпуно 7 децембра. 8 децембра Армија је била овако распоређена:

Код Дринске дивизије I поз.

1. *Мачвански одред* у коме су били 6. пешадиски пук I поз., једна пољска батерија, Дрински дивизиски коњички

пук од једног и по ескадрона, истурио је по пола чете и по 10 коњаника у села Дреновац, Ноћај, Црну Бару и Бадовинце, а са главнином налазио се у с. Метковићу. Коњичким и пешадиским патролама осматрао је део граничнога фронта од Шапца до Самуровића Колибе.

2. *Шабачки одред,* у коме су били III прекобројни пук; једна пољска батерија; пола ескадрона коњице, налазио се са главнином на Мишару, а један батаљон са једним водом коњаника истурен је у с. Звезду. Овај батаљон упутио је по један вод у села Ушће, Ново Село, Прхово и Драгојевац. Коњичке и пешадиске патроле осматрале су део граничног фронта од Ушћа до Шапца.

3. *Главнина дивизије,* у којој су били 5. пук у с. Каони; 17. пешадиски пук у Брдарици; 4. пешадиски пук у Свилеуви; Дрински пољски артилериски пук у М. и Вел. Бошњаку; Пионирски полубатаљон и Болничарска чета у Коцељеви; и једна Дебанжова батерија у Ваљеву.

4. *Штаб дивизије* у Каменици (шабачкој).

Код дунавске дивизије II поз.

1. *Видојевички одред*: један батаљон 8. пука II поз.; један батаљон 10. пука III поз.; два брдска топа и један вод коњаника, свега два батаљона, два топа и вод коњаника са резервом на положају Карапанџин Гроб — Мала Видојевица, осматра и брани део граничнога фронта Самуровића Колиба — ушће Лешнице.

2. *Јадарски одред*: један батаљон 9. пука II поз.; један батаљон 5. пука III поз.; један батаљон 15. пука III поз.; два брдска топа и један вод коњице, са резервом на Обрежу, осматра и брани део граничног фронта од ушћа р. Лешнице до Кривића Колибе.

3. *Гучевски одред:* два батаљона 9. пука II поз.; један батаљон Крушевачких резервних трупа; један допунски батаљон 7. пука II поз.; два брдска топа и један ескадрон коњице, са резервом на Тршићском Брду, осматра и брани део граничнога фронта од Кривића Колибе до ушћа Боринске Реке.

4. *Главнина:* два батаљона 8. пука II поз.; четири батаљона 7. пука I поз.; Пионирски полубатаљон и артилерија, на простору Доња Завлака — Мојковић — Завлака.

5. *Штаб дивизије* у с. Равнаји.

Код Дунавске дивизије I позз.

1. *Крупањски одред:* један батаљон 9. пука I поз.; два брдска топа и вод коњице, са главнином у Крупњу, осматра и обезбеђује део граничног фронта од Боринске Реке до Чермановића Гаја. Од овога Одреда једна чета на Црном Врху (к. 890), а једна на Рујевачким Рудинама.

2. *Љубовићски одред:* један батаљон 8. пука I поз.; два брдска топа и један вод коњице са главнином код Гор. Љубовиће, осматра и обезбеђује део граничнога фронта од Чермановића Гаја до р. Трешњице.

3. *Главнина* у којој су били: 8. пук и то у селима Лелеци, Царина, Пуљези; 9. пук у селима Паланка, Гуњаци, Кокорово и Ђуричић; IV прекобројни пук у селима Скадар, Погаревац, Марјановићи и Драго До; Дунавски пољски артилериски пук у Пецкој; Коњички пук у Лопатњу.

4. Штаб дивизије у Пецкој.

Код Моравске дивизије II поз.

Као армиска резерва код Ваљева у оваквом распореду: 8. кадровски пук на Боричевцу; 1. и 3. пук на Ђеновцу; 2. пук на Крушику; артилерија и ескадрон коњице у Ваљеву. Штаб дивизије у Ваљеву.

Штаб I армије у Ваљеву.

УКУПАН ПОГЛЕД НА ГОЊЕЊЕ НЕПРИЈАТЕЉА ОД СТРАНЕ I АРМИЈЕ.

У офанзивним операцијама и гоњењу непријатеља од стране I армије видно се истичу ови важни моменти:

1. *Пробој непријатељског фронта,* који је извршен онда, када је I армија у своме тродневном успешном боју (20, 21 и 22 новембра) успела да избије на главно развође између Колубаре и Западне Мораве: Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен, и овлада њиме. Ово је пресудно важан стратегиски проблем, који је решио пробој фронта у нашу корист, отворио врата у долину Колубаре и правац ка Ваљеву, том нашем важном географско-стратегиском објекту. Налазећи се на једном јаком централном ослонцу I армија је била у могућности да парира сваки непријатељски контраманевар, и да делимично туче поједине непријатељске групе пред фронтом III армије и Ужичке војске, како то ситуација буде

захтевала. Непријатељ у долини Колубаре и Западне Мораве био је сада предвојен простором и нашом снагом, те је било искључено његово узајамно потпомагање.

Извршењем пробоја главни непријатељски отпор био је дефинитивно сломијен, и непријатељ је после тога предузео готово стално отступање ка Ваљеву. Непријатељ, до тог тренутка непрекидан победилац, нашао се одједанпут у улози побеђеног, па изненађен нашим прелазом у офанзиву, застао је збуњен за један моменат, па убрзо потом још истога дана почео попуштати и нагло отступати, докле се то отступање најзад није претворило у панично бекство. Само после неколико дана, после бојева код Гукоша, Проструге, Рајца и Сувобора, од оне чврсте и снажне непријатељске војске, која је до сада онако дрско нападала, постаде сада растројена маса, која непрекидно отступа, тежећи да се што пре дочепа прелаза на Сави и Дрини и да се пребаци преко њих. Гомиле непријатељских трупа напуштене од својих старешина, лутале су на све стране, бежећи испред наших трупа и, напуштајући своје топове, возове, рањенике, бацале су оружје и спрему и не помишљајући на ма какав озбиљнији отпор. Простор који је непријатељ у свом наступању прешао под непрекидном борбом за месец дана, напуштен је сада журно после дванаест дана, и то после само једног озбиљног боја. Цела просторија пред фронтом ове Армије, у границама Саве, Дрине, Западне Мораве и Колубаре, била је посејана многобројним ратним пленом и трофејима. На сваком кораку наилазило се на трагове, који су одавали јасну слику расула, деморализације и пометености код непријатеља.

2. Пребацивање I армије на леву обалу Колубаре и заузимање Ваљева.

По ситуацији, пластици земљишта и комуникацискоj мрежи могло је се очекивати, да ће се непријатељ код Ваљева са својим заштитницама задржати дуже да би добио што је могућно више у времену и у простору, као и ради поделе и повлачења своје снаге на север ка Сави и на запад ка Дрини, и ради њеног уредног пребацивања преко ових озбиљних препона које су му биле иза леђа.

I армија својом прикупљеношћу, угодним распоредом и енергичном акцијом требало је да онемогући намеру непријатељеву; да његове заштитнице код Ваљева брзо потисне,

набаци их на своје главнине, а све ово на возове; да произведе још веће расуло и панику у непријатељским редовима, те да непријатељ при свом пребацивању преко Саве и Дрине претрпи потпун слом. Сво није овако учињено.

У свом подилажењу ка Ваљеву I армија била је доста развучена, па и растурена, како по фронту тако и по дубини нарочито, а Армиски штаб у Бољковцима био је удаљен од дивизија 40—50 км. Када се узму у обзир тешко проходно и испресецано планинско земљиште, недовољни и ерло рђави путеви, оскудица сретстава за везу (непријатељ их је у отступању све уништио) која је вршена само ордонансима, као и припрема за бој око пребацивања на леву обалу Колубаре и заузимања Ваљева, онда је очевидно, да је распоред Армије пред Ваљевом у целини требао бити прикупљенији и више маневарски. У место три дивизије у првој линији, које су фронтално нападале, било би правилније да је Дунавска дивизија I поз. упућена у напад с фронта на Ваљево; Дринска дивизија I поз. да је прешла Колубару источно од Ваљева и напала у леви бок и позадину; Дунавска дивизија II поз. да је прешла Градац и напала преко Марковца у десни бок и позадину непријатеља; а Моравска дивизија II поз. да је остала у армиској резерви за Дунавском дивизијом I поз.

Пада у очи, да је по заузимању Ваљева I армија била потпуно изгубила *додир* с непријатељем, пто је пак проузроковало *неизвесност* о ситуацији непријатеља, а ово је преступ у операцијама. Пошто нисмо имали авијатике, која би нам увек, а нарочито у оваквим приликама, дала тачну слику о ситуацији код непријатеља, то је Командант I армије требало да се у овој прилици испомогне коњицом својих дивизија. Од коњице ових дивизија (остављајући овима само најпотребнији део) требало је образовати *армиску коњицу* ојачану пешадијом и артилеријом, и њоме вршити гоњење и дално извиђање. Тада додир с непријатељем не би био губљен, не би било ни оне неизвесности код Ваљева о стању код непријатеља, и рад би Армије по заузимању Ваљева био енергичнији и бржи, те би непријатељ при пребацивању преко Саве и Дрине могао претрпети слом. У противном губитак у времену око пребацивања I армије на леву обалу Колубаре, потом неизвесност о стању код непријатеља која је за моменат изазвала застој у раду, учинили су да је

непријатељ добио довољно у времену и простору, да главном снагом отступи правилно ка Шапцу и пребаци се на леву обалу Саве, и споредном снагом низ Јадар ка Лозници и пребаци се на леву обалу Дрине, без штетних последица.

3. *Гоњење непријатеља, по пребацивању на леву обалу Колубаре и заузимању Ваљева, широким фронтом ка Сави и Дрини.* Ово је гоњење извршено правилно. Са избијањем трупа I армије на обале Саве и Дрине, и са уништењем и протеривањем и последњих делова непријатељске разбијене војске са наше територије, завршене су потпуно и наше офанзивне операције у Западној Србији. Са постигнутим резултатима офанзивна операција и гоњење I армије с правом се може убројати у ређе примере из ратне историје.

Губици I армије у току гоњења износе: 79 официра (12 погинуло, 66 рањено и један нестао), и 3994 подофицира, каплара и редова (582 погинуло, 2703 рањено и 603 нестало). За овако кратко време гоњења (12 дана), I армија је успела да потпуно уништи непријатељски 15. и 16. корпус.

За време гоњења *заробљено* је 65 официра и 11.550 подофицира, каплара и редова. *Заплењено:* 16 хаубица, 66 топова, 14 митраљеза, велики број лафета, маса кара, кола, пекарница, понтона, пушака, муниције и остале спреме.

Овај успех I армије резултат је:

1. У целоме *у правилној и брзој експлоатацији победе и енргичном и трајном гоњењу непријатеља.* Гонећи непријатеља непрекидно јаким одредима, и не дајући му времена да застане, одмори се, прикупи и уреди, главна снага Армије кретана је са отсека на отсек и груписана је била тако, да је стално била у могућности да потпомогне и рад суседних група, не напуштајући свој главни циљ.

2. *У крајњем пожртвовању, правилном и смишљеном раду* команданата дивизија, као и свих осталих потчињених старешина који су били запојени општом жељом и вољом за победом, радили одлучно и енергично и са пуно иницијативе у оквиру својих задатака.

3. *У психичкој особини нашег народа који је више за напад но за одбрану.*

4. *У сложном раду, узајамном помагању и чврстој међусобној вези.*

5. *У јаком залагању артилерије и њеној одличној помоћи својој пешадији.* У извесним приликама она се чак и жртвовала, само да би својој пешадији прокрчила пут ка победи.

XLIV. (16). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891—1893). — Б. 1923 8° 300. Цена 20 динара.

XLV. (17). — Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић. — Б. 1923 8° 163. Цена 12 динара.

XLVIII. (18). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, I (исторички дио). — Ср. Карловци 1924 8° XVI и 734. Цена 80 дин.

XLIX. (19). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1814—1894). — Б. 1924 8° 528. Цена 50 динара.

L. (20). — J. Pétritch, La propriété scientifique. Editions spéciales livre L. — Belgrade, 1924 8° 37. Prix 5 din.

LIII. (21). — Д-р Душан Ј. Поповић, Војводина. Прилози проучавању наше земље и нашега народа. Општи део I. Бачка. Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921 г. — Б. 1925 8° IX 155 и четири табеле. Цена 25 дин.

LVI. (22). — Д-р Владимир Ћоровић, Краљ Твртко I Котроманић. — Београд-Земун, 1925 8° 66. Цена 12 динара.

LVII. (23). — Д-р Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану и време Наполеона III. — Београд-Земун, 1925 8° 194. Цена 20 динара.

LIX. (24). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, II (описни) дио. — Б. 1925 8° 407 са 25 табли слика. Цена 100 дин.

LXIV. (25). — Д-р Душан Пантелић, Београдски пашалук после свиштовског мира 1791—1794. — Б. 1927 8° 202. Цена 30 дин.

LXVIII. (26). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Турска 1894—1897. — Б. 1928 8° 339. Цена 60 динара.

LXIX. (27). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. I. — Б. 1928 8° XX 464. Цена 100 дин.

LXX. (28). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. II. — Б. 1928 8° од 465—917, са четири карте у прилогу. Цена 100 дин.

LXXIII. (29). — Д-р Илија М. Јелић, »Васојевички закон од дванаест точака«, с коментаром. — Б. 1929 8° 78 (с 1 картом). Цена 15 динара.

LXXV. (30). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838—1880). Б. 1930 8° VII и 461. Цена 60 динара.

LXXVII. (31). — Д-р Марко Костренчић, Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века. — Б. 1930 8° 160. Цена 30 динара.

LXXVIII. (32). — Д-р Душан Пантелић, Кочина Крајина. — Б. 1930 8° 168. Цена 20 динара.

LXXX. (33). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 1. — Б. 1930 8° XII 532. Цена 70 дин.

I Глас првог разреда. Књ. 1—67.
II. Глас другог разреда. Књ. 1—73.
III. Споменик првог разреда. Књ. 1—16.
IV. Споменик другог разреда. Књ. 1—53.
V. Годишњак. Књ. 1—38.
VI. Српски етнографски зборник. Књ. 1—46.
VII. Зборник за историју, језик и књижевност. Прво одељење. Књ. 1—19. Друго Одељење. Књ. 1, 2 и 4.
VIII. Дијалектолошки зборник. Књ. 1—3.
IX. Посебна издања. Књ. 1—78.

(Садржину и цене в. на корицама тих издања).

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ ВЕЉКА САВИЋА

1. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. 1. — Београд 1928 8⁰ XXV и 464. Цена 100 дин.
2. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. 2. — Б. 1928 8⁰ 465—912, са 4 карте у прилогу. Цена 100 динара.
3. Д-р Милан З. Влајинац, Моба и позајмица. — Б. 1929 8⁰ XV и 598. Цена 80 динара.
4. Сима Тројановић, Ватра у обичајима и животу српског народа. — Б. 1930 8⁰ XII и 339. Цена 50 динара.
5. Д-р Бранислав Петронијевић, Кратак поглед на историски развитак новије упоредне анатомије острва на сисарском мозгу, са 11 таблица слика. — Б. 1930 8⁰ 80. Цена 15 динара.
6. Коста В. Петковић, Геолошки састав и тектонски склоп Суве Планине, са 25 профила и 11 слика у тексту, 1 геолошком картом и 3 палеонтолошке табле. — Б. 1930 8⁰ 136. Цена 20 динара.
7. Насеља и порекло становништва, књига 26. — Б. 1930 8⁰ XI и 835 (са 18 скица у тексту и са 18 фотографија, 18 планова и скица и 8 карата у прилогу). Цена 100 динара.
8. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 1. — Б. 1930 8⁰ 532. Цена 70 динара.